

Agnieszka Barczykowska
Sonia Dzierżyńska-Breś
Maciej Muskała

Systemy oddziaływań RESOCJALIZACYJNYCH

Anglii i Stanów Zjednoczonych Ameryki

Wydawnictwo Naukowe UAM

**Systemy oddziaływań
RESOCJALIZACYJNYCH**
Anglii i Stanów Zjednoczonych Ameryki

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Agnieszka Barczykowska

Sonia Dzierżyńska-Breś

Maciej Muskała

Systemy oddziaływań RESOCJALIZACYJNYCH

Anglii i Stanów Zjednoczonych Ameryki

POZNAŃ 2015

Recenzent: prof. zw. dr hab. Marek Konopczyński

Autorzy poszczególnych partii podręcznika:

AGNIESZKA BARCZYKOWSKA

Wstęp, 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 3.2, 4.1, 4.2, 4.4, 5.4, 5.5, Zakończenie

SONIA DZIERŻYŃSKA-BREŚ

Wstęp, 1.1, 1.2, 1.3, 3.2, 5.2, 5.5, 5.6, Zakończenie

MACIEJ MUSKAŁA

Wstęp, 2.1, 2.2, 3.1, 4.1, 4.2, 4.3, 5.1, 5.3, Zakończenie

Publikacja sfinansowana przez Wydział Studiów Edukacyjnych UAM

© Agnieszka Barczykowska, Sonia Dzierżyńska-Breś, Maciej Muskała 2015

This edition © Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2015

Projekt okładki: Helena Oszmiańska-Napierała

Redakcja i łamanie: Izabela Baran

ISBN 978-83-232-2886-8

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIwersYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
61-701 POZNAŃ, UL. A. FREDRY 10

www.press.amu.edu.pl

Sekretariat: tel. 61 829 46 46, faks 61 829 46 47, e-mail: wydnauk@amu.edu.pl

Dział sprzedaży: tel. 61 829 46 40, e-mail: press@amu.edu.pl

Wydanie I. Ark. wyd. 26. Ark. druk. 23,25

DRUK I OPRAWA: EXPOL, WŁOCŁAWEK, UL. BRZESKA 4

Profesorowi Wiesławowi Ambrozikowi,
dzięki któremu słowo Pedagog niesie szacunek i uznanie,
w podziękowaniu za bycie dla nas przewodnikiem i przyjacielem
książkę tę dedykujemy

AUTORZY

SPIIS TREŚCI

WSTĘP (A. Barczykowska, S. Dzierżyńska-Breś, M. Muskała)	11
1. GENEZA ANGLOSASKIEGO SYSTEMU RESOCJALIZACJI	17
1.1. Od kary śmierci do kolonii karnych (A. Barczykowska, S. Dzierżyńska-Breś)	18
1.2. Początki poprawczego wymiaru kary kryminalnej w systemie anglosaskim (A. Barczykowska, S. Dzierżyńska-Breś)	23
1.3. Od <i>nothing works</i> do <i>what works</i> – w poszukiwaniu skutecznych form resocjalizacji (A. Barczykowska, S. Dzierżyńska-Breś)	37
2. SZACOWANIE RYZYKA I POTRZEB JAKO MODEL DIAGNOZY RESOCJALIZACYJNEJ	41
2.1. Model <i>Risk-Need-Responsivity</i> w diagnozie resocjalizacyjnej (A. Barczykowska, M. Muskała)	41
2.2. Szacowanie ryzyka i potrzeb w angielskiej praktyce resocjalizacyjnej (A. Barczykowska, M. Muskała)	49
2.2.1. Diagnoza niedostosowania społecznego nieletnich w Anglii i Walii ...	49
2.2.2. Diagnoza resocjalizacyjna dorosłych w Anglii i Walii	58
2.3. Szacowanie ryzyka i potrzeb w amerykańskiej praktyce resocjalizacyjnej (A. Barczykowska)	71
2.3.1. Diagnoza niedostosowania społecznego nieletnich w Stanach Zjednoczonych	71
2.3.2. Diagnoza resocjalizacyjna dorosłych w Stanach Zjednoczonych	85

3. SYSTEMY RESOCJALIZACJI NIELETNICH	97
3.1. System oddziaływań wobec nieletnich w Anglii i Walii (M. Muskała)	97
3.1.1. Instytucjonalny charakter wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich	99
3.1.2. Programy profilaktyczne i pozasądowe formy reakcji na zachowania dewiacyjne nieletnich	103
3.1.3. Katalog środków pozostających w dyspozycji sądu	117
3.2. System oddziaływań wobec nieletnich w Stanach Zjednoczonych (A. Barczykowska, S. Dzierżyńska-Breś)	135
3.2.1. Pojęcie nieletniości i granice nieodpowiedzialności karnej	139
3.2.2. Instytucjonalny wymiar procesu resocjalizacji w Stanach Zjednoczonych	142
3.2.3. Programy resocjalizacyjne i profilaktyczne dla nieletnich	151
3.2.4. Wsparcie procesu readaptacji społecznej nieletnich	163
4. SYSTEMY RESOCJALIZACJI DOROSŁYCH	173
4.1. Probacja i <i>parole</i> w anglosaskiej praktyce resocjalizacyjnej (A. Barczykowska, M. Muskała)	173
4.1.1. Probacja i <i>parole</i> w Stanach Zjednoczonych	175
4.1.2. Probacja w Anglii i Walii	185
4.2. Resocjalizacyjny wymiar sankcji pośrednich (A. Barczykowska, M. Muskała)	197
4.2.1. Katalog sankcji pośrednich w Anglii	200
4.2.2. Katalog sankcji pośrednich w Stanach Zjednoczonych	204
4.2.3. Szanse sankcji pośrednich w Anglii i Stanach Zjednoczonych	209
4.2.4. Zagrożenia sankcji pośrednich w Anglii i Stanach Zjednoczonych	211
4.3. System penitencjarny w Anglii i Walii (M. Muskała)	213
4.3.1. Struktura organizacyjna angielskiego więziennictwa	217
4.3.2. Wykonywanie kary pozbawienia wolności	221
4.3.3. Zakończenie wykonywania kary pozbawienia wolności i przygotowanie do opuszczenia zakładu	229
4.4. System penitencjarny w Stanach Zjednoczonych (A. Barczykowska)	241
4.4.1. Struktura i organizacja więziennictwa amerykańskiego	243
4.4.2. Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Stanach Zjednoczonych	251
4.4.3. Zakończenie wykonywania kary pozbawienia wolności i przygotowanie do opuszczenia zakładu	260

5. RESOCJALIZACJA W DZIAŁANIU	271
5.1. System resocjalizacyjny Glen Mills School (M. Muskała)	272
5.1.1. Program Glen Mills School	273
5.1.2. Organizacja pracy Glen Mills School	276
5.2. Dom wychowawczy Aldine House (S. Dzierżyńska-Breś)	284
5.2.1. Infrastruktura Aldine House	289
5.2.2. Organizacja i zarządzanie przypadkiem w Aldine House	290
5.3. Zastosowanie strategii awersyjnych w resocjalizacji (M. Muskała)	297
5.3.1. Amerykańskie <i>boot campy</i> – obozy dyscyplinujące	299
5.3.2. Angielski <i>High Intensity Training</i>	305
5.4. <i>Halfway house</i> – między więzieniem a wolnością (A. Barczykowska)	310
5.5. Mentoring w resocjalizacji (A. Barczykowska, S. Dzierżyńska-Breś)	316
5.5.1. Mentoring w perspektywie historycznej	317
5.5.2. Podstawy oddziaływań opartych na mentoringu	319
5.5.3. Zastosowanie programów mentoringowych w profilaktyce i resocjalizacji	323
5.6. <i>Juvenile drug court</i> – sąd narkotykowy dla nieletnich w Stanach Zjednoczonych (S. Dzierżyńska-Breś)	329
5.6.1. <i>Drug court</i> w perspektywie historycznej	329
5.6.2. Założenia <i>juvenile drug court</i>	331
5.6.3. Strategie działań sądów narkotykowych dla nieletnich	334
ZAKOŃCZENIE (A. Barczykowska, S. Dzierżyńska-Breś, M. Muskała)	343
BIBLIOGRAFIA	347
SPIS TABEL	369
SPIS SCHEMATÓW	371

WSTĘP

Anglię i Stany Zjednoczone bez wątpienia należy uznać za prekursorów w poszukiwaniu efektywnych rozwiązań resocjalizacji. Uważny badacz czy praktyk związany z tą formą działania społecznego zapewne nieraz dostrzegł, że wiele znaczących idei, nowatorskich praktyk bądź wykraczających poza swoją epokę rozwiązań instytucjonalnych miało początek w Anglii lub Stanach Zjednoczonych. Oba te kraje, mając wiele wspólnego, zapożyczyły od siebie wzajemnie i modyfikowały rozwiązania z obszaru oddziaływań resocjalizacyjnych. Ich społeczno-kulturowa odmienność powodowała jednak, że przejmowane rozwiązania nabierały swego rodzaju charakteru. Dobrym przykładem może być surowe angielskie prawo, które w warunkach amerykańskich musiało przejść daleko idącą przemianę. Innowacyjność przyjmowanych rozwiązań promieniowała nie tylko na inne kraje, ale i kontynenty, jak to się stało z systemem celkowym czy progresywnym, wzbudzając refleksję teoretyczną i prowokując do dalszych modyfikacji. Patrząc wstecz, nie można nie zauważyć, że były one pokłosiem silnej tendencji do poszukiwania skutecznych metod działania. Wszak na dobrą sprawę w tym właśnie kierunku zmierzały prace prowadzone przez R. Martinsona i innych autorów podobnych raportów. A pesymistyczna konkluzja *nothing works* nie tylko nie osłabiła tej tendencji, ale wręcz uruchomiła trwający do dziś i posiadający ogromny potencjał rozwojowy ruch *what works*. O jego dynamice niech świadczy chociażby fakt, na który zwróciła uwagę w jednym z opracowań Gwen Robinson, iż mniej więcej w połowie lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku wieńczący to zdanie pytańnik zniknął w dyskursie naukowym, a wyrażenie „co działa” urosło do rangi swoistej ideologii¹. Można i trzeba traktować to jako wyraz wiary w idee działania resocjalizacyjnego, a także odpowiedzialności, by w praktyce oddziaływań wykorzystywać to, co najbardziej skuteczne.

¹ G. Robinson, *Power, Knowledge and „What Works” in Probation*, „Howard Journal of Criminal Justice” 2001, vol. 40 (3), s. 237 i n., za: F. McNeill, *Supporting Desistance in Probation Practice: A Response to Maruna, Porter and Carvalho*, „Probation Journal” 2004, vol. 51 (3), s. 241.

Anglia od ponad dwóch dekad stara się zbudować ogólnokrajowy system resocjalizacji, podczas gdy Stany Zjednoczone ze względu na organizację polityczną pozostawiają poszczególnym stanom sporo swobody, dążąc do tego, by najlepsze praktyki były popularyzowane, a te nieskuteczne, czy wręcz szkodliwe, wycofywane. Oba kraje inwestują w badania, czego najlepszym przykładem jest dynamicznie rozwijający się ruch *evidence based practice*, dzięki któremu zidentyfikowano i wdraża się procedury, metody i techniki o potwierdzonej skuteczności. W wyniku przeprowadzonych licznych badań i metaanaliz dziś już wiadomo, że w przypadku osób nieprzystosowanych społecznie najlepsze rezultaty osiąga się poprzez działania oparte na koncepcji kognitywno-behawioralnej. Muszą one obejmować nie tylko klienta, ale także jego rodzinę, mieć charakter systemowy i długofalowy. Doświadczenia z resocjalizacją w warunkach więziennych spowodowały, że coraz więcej uwagi poświęca się resocjalizacji w środowisku otwartym (*community corrections*), wykorzystując obecny w nim kapitał społeczny. Społeczności lokalne stają się ważnym „graczem” w systemie resocjalizacji, co jest zwrotem po doświadczeniach niemal bezgranicznej wiary w siłę oddziaływania odosobnienia i surowej kary. W związku z tym i w Anglii, i w Stanach Zjednoczonych rozbudowuje się katalog kar – czy to w postaci sankcji pośrednich (*intermediate sanctions*), jak można przeczytać w literaturze amerykańskiej, czy też sankcji alternatywnych lub wykonywanych w społeczności lokalnej (*community sanctions*), jak określa to zagadnienie piśmiennictwo europejskie. Idą za tym zmiany instytucjonalne, związane z powoływaniem specjalistycznych instytucji dedykowanych konkretnym grupom klientów lub problemom. Dobrym przykładem mogą być angielskie *Multi-Agency Public Protection Arrangements* czy *Youth Offending Teams* lub też amerykański *drug court*. W obliczu poliproblemowości klientów systemów resocjalizacji standardem jest dziś w zasadzie budowanie multiagencyjnych zespołów. Poza tym coraz częściej działania resocjalizacyjne kierowane są poprzez system grantów do agencji, które w ramach zadań zleconych realizują działania z obszaru resocjalizacji nieletnich i dorosłych.

Poszukiwanie skutecznych rozwiązań resocjalizacyjnych uwrażliwiło praktyków i teoretyków na kwestie diagnozy. Współcześnie oba kraje opierają się na modelu R-N-R – jego nazwa pochodzi o pierwszych liter obszarów, które stają się przedmiotem rozpoznania. Mowa tu o ryzyku (*risk*), potrzebach (*need*) i reaktywności (*responsivity*). Na jego bazie powstają dziś rzetelne narzędzia diagnostyczne, dzięki którym możliwe jest planowanie skutecznych oddziaływań resocjalizacyjnych. Warto zaznaczyć, że zdecydowana większość narzędzi ma wersje elektroniczne, co znacząco usprawnia gromadzenie, przetwarzanie i przekazywanie informacji pomiędzy poszczególnymi elementami systemu resocjalizacji.

Omówione pokrótce kwestie czynią z działających w Anglii i Stanach Zjednoczonych systemów najistotniejsze bez wątpienia czynniki kreujące współczesną teorię i praktykę resocjalizacyjną. Celowe wydawało się więc zebranie i uporządkowanie wiedzy w tym zakresie. W niniejszej publikacji angielski i amerykański system resocjalizacji przedstawiono w perspektywach: historycznej, społecznej, organizacyjnej oraz pedagogicznej. Treści uporządkowane zostały w pięciu rozdziałach.

Pierwszy rozdział przedstawia genezę współczesnych systemów resocjalizacji Anglii i Stanów Zjednoczonych. Starano się w nim pokazać, jak odmienne warunki społeczne, ekonomiczne, polityczne panujące w Ameryce i Europie różnicowały wywodzące się z jednego źródła systemy. Scharakteryzowano w nim wczesne wątki historii myśli i praktyki resocjalizacyjnej, koncentrując się na występujących wówczas instytucjach i karach. Rozdział opisuje okres do przełomu XX i XXI wieku, stanowiąc wprowadzenie do szczegółowej analizy obu systemów w ich współczesnych wersjach. W następnych rozdziałach poza charakterystyką kolejnych obszarów systemów resocjalizacji starano się również odpowiedzieć na kluczowe współcześnie pytanie *what works?*, związane z poszukiwaniem warunków skutecznego oddziaływania na osoby niedostosowane i pozostające w konflikcie z prawem.

Drugi rozdział poświęcono kwestiom związanym z szacowaniem ryzyka i potrzeb. Umieszczenie tego rozdziału nie jest przypadkowe, bowiem diagnoza w obu systemach zajmuje niezwykle eksponowane miejsce, związane z uznaniem jej za podstawę skutecznego działania. Punktem wyjścia do charakterystyki działań diagnostycznych wobec nieletnich i dorosłych był model R-N-R. W rozdziale przedstawiono wątki teoretyczne diagnozy oraz narzędzia, jakie mają zastosowanie w szacowaniu ryzyka i potrzeb.

W trzecim rozdziale opisano funkcjonowanie systemu resocjalizacji nieletnich. Zaprezentowano ustalenia dotyczące definicji oraz kryteriów wiekowych nieletniości i odpowiedzialności prawnej. Zwrócono uwagę na miejsce w systemie oraz zadania instytucji zajmujących się prowadzeniem oddziaływań wobec dzieci i młodzieży niedostosowanych społecznie. W rozdziale znalazła się również charakterystyka środków pozostających w dyspozycji sądu i innych organów, jakie mogą być użyte w postępowaniu z osobami nieletnimi. Biorąc pod uwagę komplementarny charakter oddziaływań resocjalizacyjnych, omówiono wybrane programy resocjalizacyjne oraz readaptacyjne wykorzystywane w pracy z dziećmi i młodzieżą zarówno w środowisku otwartym, jak i zamkniętym.

W rozdziale czwartym została przybliżona działalność systemu resocjalizacji osób dorosłych. Dokonano w nim charakterystyki sankcji pośrednich, zwracając uwagę na szanse i zagrożenia z nimi związane. Szczególną uwagę poświęcono wykonywaniu orzeczeń probacji i *parole*, odnosząc się do konieczności

prowadzenia procesów resocjalizacji w środowisku lokalnym oraz ich efektywności. W rozdziale opisano również funkcjonowanie systemów penitencjarnych obu krajów, nie pomijając kwestii readaptacji społecznej i problemów, jakie z sobą niesie. W tej części publikacji znajdują się także odniesienia do programów, które na bazie wyników badań naukowych uważa się za skuteczne w postępowaniu z osobami dorosłymi.

Ostatni, piąty, rozdział stanowi egzemplifikację zasad *what works*. Przedstawiono w nim programy i instytucje, u których podstaw legł model R-N-R, oraz założenia *evidence based practice*.

Przy opracowywaniu poszczególnych zagadnień przyjęto perspektywę pedagogiczną. Dlatego uwaga skoncentrowana została przede wszystkim na procedurach, metodach i instytucjach, w ramach których realizuje się oddziaływania resocjalizacyjne wobec nieletnich i dorosłych, niejednokrotnie utożsamiając system resocjalizacji z systemem wymiaru sprawiedliwości. Autorzy dążyli do ukazania funkcjonowania systemu od najwcześniejszych momentów zetknięcia się z nim jednostki popełniającej przestępstwo, bowiem i w Anglii, i w Stanach Zjednoczonych już na etapie postępowania przygotowawczego podejmuje się działania, które należy interpretować jako resocjalizacyjne.

Przygotowując pracę, autorzy stanęli przed wieloma dylematami natury leksykalnej. Wynikały one w dużej mierze z odmienności opisywanych systemów i często z braku instytucji, które odpowiadałyby im w polskim systemie resocjalizacji. Autorzy starali się znaleźć najbardziej adekwatne tłumaczenia. W kilku wypadkach nie było to jednak możliwe. Tam pozostawiono pojęcia w oryginale, opisem próbując przybliżyć istotę rzeczy Czytelnikowi.

Książka jest efektem kilku lat pracy nad zagadnieniem funkcjonowania systemów resocjalizacji w Anglii i Stanach Zjednoczonych. Większość tekstów została już wcześniej opublikowana w branżowych czasopismach lub monografiach pokonferencyjnych. Jednak ze względu na rozległość tematu i – jak zostało wspomniane wcześniej – brak całościowego opracowania autorzy zdecydowali się na przedstawienie zagadnienia w formie prezentowanej monografii.

Pragniemy serdecznie podziękować Władzom Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za umożliwienie wyjazdów do Stanów Zjednoczonych i Anglii oraz za finansowe wsparcie, bez których niniejsza publikacja nie byłaby możliwa. Szczególne podziękowania kierujemy

do Kierownika Zakładu Resocjalizacji prof. dr. hab. Wiesława Ambrozika, bez którego życzliwości, cierpliwości i otwartości, a także nieustającego motywowania proces powstawania tej książki trwałby z pewnością o wiele dłużej. Słowa wdzięczności kierujemy również do Pani prof. Barbary Stańdo-Kaweckiej za wiarę w powodzenie tego projektu oraz do naszych Przyjaciół w osobach Gary'ego Hinzmana, Maria Paparozziego, Roberta Cotterella i Roberta Andersona, dzięki którym mogliśmy nie tylko dotrzeć do literatury, ale też zobaczyć, jak systemy działają w praktyce. Chcielibyśmy także podziękować Pani Izabeli Baran za niezwykle sympatyczną i owocną współpracę redakcyjną.

1

GENEZA ANGLOSASKIEGO SYSTEMU RESOCJALIZACJI

Spółeczeństwa od zawsze starały się reagować na działania osób, które naruszały zasady życia społecznego. Wraz ze wzrostem poziomu skomplikowania stosunków społecznych przekazywane z pokolenia na pokolenie zasady zachowań zaczęły podlegać kodyfikacji. Do najstarszych kodeksów należą Kodeks Ur-Nammu, Kodeks Hammurabiego, Prawo Drakona¹. Pierwotnie podstawową karą była śmierć, którą poprzedzały często nieludzkie tortury i pobyt w lochach. Jeśli stosowano izolację, nie miała ona wówczas walorów poprawczych, była tylko i wyłącznie narzędziem brutalnego odwetu, miejscem, gdzie oczekiwało się na publiczne wykonanie kary śmierci, co miało stanowić przestrożę dla gawiedzi, informującą o skutecznym egzekwowania prawa. Zmianę przynosi dopiero wiek XVI wraz z rozpowszechnieniem się idei renesansowego humanizmu, który koncentruje uwagę na człowieku, przynależnej mu godności i wolności. Humanisci podkreślali możliwości ludzkiego rozumu oraz wartość wiedzy, konieczność jej zdobywania i wykorzystania dla rozwoju. Nie bez znaczenia było również „przyśpieszenie” ekonomiczne, oparte na coraz więcej znaczącym i skuteczniej walczącym o swoje prawa mieszczaństwem. Rozwój gospodarczy, który stał się wówczas udziałem wielu krajów Europy,

¹ E. Borkowska-Bagieńska, B. Lesiński, *Historia prawa sądowego. Zarys wykładu*, Poznań 1995, s. 19–22; M. Szczaniecki, *Powszechna historia państwa i prawa*, t. 1: *Państwo feudalne*, Warszawa 1971, s. 17–18.

miał również swoje ciemne strony². Przybywało bowiem ludzi „luźnych”, którzy pozbawieni ziemi (w tym czasie stała się ona przedmiotem obrotu), pracy i mieszkania, chcąc zapewnić sobie przeżycie, coraz częściej uciekali się do działań przestępczych³. Mieszczaństwo, zwłaszcza angielskie i holenderskie, najdotkliwiej odczuwające szerszące się bezprawie, podjęło inicjatywy mające zmniejszyć skalę przestępstw i zapewnić bezpieczne warunki do prowadzenia rozległych interesów. Można powiedzieć, że stanowiły one zaczątek dzisiejszych systemów resocjalizacji, bowiem stopniowo rezygnowano z kary śmierci na rzecz kary o charakterze poprawczym, coraz częściej realizowanej w specjalnie do tego celu powołanych instytucjach.

Charakteryzując ten okres w literaturze przedmiotu, mówi się o przejściu od prawa talionu (*lex talionis*) do prawa salickiego (*lex salica*), od kary fizycznej do kary psychicznej⁴. Oznacza to odejście od krwawej zemsty, wymierzonej przez członków rodziny z zastosowaniem zasady „oko za oko, ząb za ząb”, na rzecz karania przez organy rodu/państwa na podstawie spisanego prawa. Rację bytu traci kara śmierci i kary mitylacyjne, zyskuje na znaczeniu izolacja, której dolegliwość miała stanowić hamulec przed podejmowaniem zachowań przestępczych. Jednym z krajów odgrywających niebagatelną rolę w procesie powyższych zmian była Anglia, z której poprzez proces kolonizacji płynęły idee i rozwiązania kształtujące amerykański system oddziaływań wobec osób pozostających w konflikcie z prawem. Jednak odmienne warunki społeczno-kulturalne, polityczne i ekonomiczne, w których przyszło żyć tym społeczeństwom, spowodowały, że oba systemy nabrały specyficznych dla siebie cech, co zostanie przedstawione w niniejszym rozdziale.

1.1. Od kary śmierci do kolonii karnych

Anglia, w zasadzie do XVIII wieku, jeśli chodzi o reakcję prawną na przekraczanie prawa, nie odbiegała w znaczący sposób od tego, co działo się na kontynencie europejskim. Funkcjonowały więzienia, które wówczas były w zdecydowanej większości instytucjami niepublicznymi, co pociągało za sobą poważne konsekwencje, przede wszystkim dla osób tam przebywających. Administrowaniem więzieniem zajmowali się prywatni strażnicy, którzy pobierali wynagrodzenie

² J. Delumeau, *Cywilizacja odrodzenia*, Warszawa 1987, s. 245–260.

³ K. Frieske, *Strukturalne mistyfikacje: współcześni ludzie luźni*, [w:] M. Marody (red.), *Zmiana czy stagnacja*, Warszawa 2004, s. 37–39.

⁴ M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, Warszawa 1993, s. 11 i n.; K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice*, Independence 2012, s. 5.

bezpośrednio od więźniów, a to stanowiło jedno z najlepszych źródeł dochodu w ówczesnym Londynie. Taki system finansowania skłaniał właścicieli do wyzysku i okrucieństwa, a samych skazanych wkiął w pętlę zadłużenia. W efekcie więzienia były pełne skazanych, którzy co prawda wyrok już odbyli, ale ze względu na długi, jakie zaciągnęli w czasie kary, nie mogli opuścić zakładu. Bardzo często, jak to miało miejsce w Newgate, poza skazanymi w więzieniach przebywały również ich rodziny, przede wszystkim pozbawione środków do życia żony. Towarzyszyły swym mężom w odbywaniu kary lub w oczekiwaniu na egzekucję. Wiele z nich doświadczało gwałtów nie tylko ze strony współwięźniów, ale i strażników. Niektóre trudniły się nierządem, kontynuując swój „fach” z czasów wolności. Warunki higieniczne w więzieniach były skandaliczne. Skazani nie tylko musieli radzić sobie z wszechobecnym brudem, ale również z występowaniem milionów gryzoni i innych zwierząt, co sprzyjało rozwojowi chorób zakaźnych. John Howard zauważył w swym fundamentalnym dziele, „że o wiele więcej więźniów zmarło z powodu gorączki więziennej niż z powodu wszystkich publicznych egzekucji w całym królestwie”⁵. W ówczesnych zakładach nie obowiązywały regulaminy wykonywania kary, nie czyniono podziałów na skazanych przestępców, dłużników i ludzi oczekujących na proces, co wpisywało się w filozofię ówczesnego więzienia, traktowanego w zasadzie jako miejsce oczekiwania na wyrok. Wraz z dokonującymi się przemianami społeczno-gospodarczymi sytuacja zaczęła się zmieniać. Jednym z pierwszych przykładów rodzącej się nowej idei karnia był powstały w Bridewell w 1553 roku dom poprawy, przeznaczony głównie do pracy z młodymi przestępcami oraz osobami bezdomnymi⁶. Tym, co wyróżniało tę placówkę na tle innych, były wprowadzone, po raz pierwszy w historii

⁵ J. Howard, *The State of Prison in England and Wales*, London 1777, za: L. Lyons, *Historia kar cielesnych*, Warszawa 2003, s. 140–144.

⁶ W XVI wieku system feudalny został wyparty przez nowego typu zależność opartą na kontraktach opłacanych walutą. Dominującą warstwą społeczną stało się bogacące się w szybkim tempie mieszczaństwo. Te agrokulturowe i socjalne zmiany przywiodły do Londynu wysiedlonych i pozbawionych gospodarstw chłopów oraz chorych lub poszkodowanych w inny sposób ludzi z całej Anglii. Przynaglony przez liderów kościelnych król Edward VI zwrócił się do burmistrza Londynu z żądaniem, by zajął się problemem tysięcy ubogich i bezdomnych ludzi, koczujących na ulicach miasta. Chciano jak najszybciej zapobiec rozruchom społecznym, żebractwu i wynikającym z tego przestępstwom. Burmistrz powołał komisję społeczną złożoną ze społecznych i majątkowych liderów. Była to pierwsza publiczna komisja tego rodzaju, której celem było opracowanie nowej socjalnej polityki miasta. Zajęła się ona przygotowaniem programu, którego głównym zadaniem było uzyskanie i rozbudowanie charytatywnej sieci instytucji zajmujących się sierotami, szpitalami i schroniskami dla bezdomnych, zaopatrujących dużą część populacji ludności miejskiej. Dla tych, którzy według komisji nie zasłużyli na pomoc, włączając w to silnych i zdrowych przestępców, opracowano plany więzienia. Jego główne cele były podobne do celów współczesnych zakładów karnych: więzienie było terenem zabezpieczonym, w którym jednostki odbywały karę pozbawienia wolności wymierzoną według klasyfikacji czynu, gdzie poddawane były resocjalizacji w celu przywrócenia ich społeczeństwu. Dotychczas w Anglii więzienie było jedynie miejscem, gdzie skazany oczekiwał na proces i egzekucję. Zob. W. Hinkle, *The History of Bridewell: 1553–1700*, New York 2006; M. Kalinowski, J. Pełka, *Zarys dziejów resocjalizacji nieletnich*, Warszawa 2003, s. 23.

angielskich więzień i aresztów, programy oparte na edukacji i przygotowaniu do zawodu, głównie w rzemiośle⁷. Istotnym elementem była edukacja religijna, która miała doprowadzić do poprawy moralnej skazanych⁸. Pierwsze sukcesy instytucji spowodowały, że w 1576 roku każda jurysdykcja w Anglii została zobowiązana do zbudowania domu poprawczego dla uciążliwych biedaków i przestępców⁹. Szybko jednak okazało się, że domy poprawy stały się głównie miejscem zarobku dla prowadzących je. Ich pensjonariusze z biegiem czasu byli pozbawiani należnych im w związku z pracą świadczeń, pogarszały się warunki higieniczne, na porządku dziennym była przemoc zarówno w relacjach między personelem a skazanymi, jak i między nimi samymi. Więźniowie i bezdomni zostali zredukowani do poziomu taniej siły roboczej¹⁰, przy czym pogarszająca się sytuacja gospodarcza w Anglii XVI wieku spowodowała, że popyt na pracę więźniów zdecydowanie zmalał, ograniczając zyski administratorów. Nie wzniciło to jednak powrotu do idei resocjalizacyjnych. Wspomniane problemy nie ominęły Bridewell, które zaczęło przypominać zwykłe – jak na tamte czasy – więzienia¹¹.

Mimo opisanych wcześniej zmian w myśleniu o karze i idących za nimi innowacyjnych rozwiązań w angielskim systemie prawnym nadal śmierć pozostawała podstawową karą, poprzedzoną często niezwykle wyszukаныmi torturami. Lista przestępstw, za które w Anglii karano w ten sposób, nieustannie się wówczas rozszerzała, przy czym głównie były to czyny przeciwko mieniu, które w tym czasie stanowiło dobro bardziej chronione niż życie ludzkie. Sprawca morderstwa mógł zostać potraktowany pobłażliwie, ale tego, kto dokonał fałszerstwa, ściał ozdobne drzewo czy dokonał kradzieży, można było skazać na śmierć¹². W 1722 roku przyjęto niezwykle okrutną Czarną Ustawę Walthama (*Waltham Black Act*), która miała być odpowiedzią na „doraźne poczucie zagrożenia przestępczością”¹³. Karą śmierci zagrożone było według niej ponad 150 przestępstw przeciwko mieniu. Co warto zauważyć, kara ta dotyczyła zarówno dorosłych, jak i dzieci. Jeszcze na początku XIX wieku londyński sąd skazał na śmierć za kradzież lub pobicia co najmniej dziesięciu chłopców w wieku między 8 a 10 lat¹⁴. Częstotliwość i skala wykonywanych wyroków śmierci oraz to, że ich ofiarami stały się również dzieci, spowodowały dyskusję nad złagodzeniem szczególnie surowego angielskiego prawa. Próby te kończyły się porażką. Jednak coraz bardziej

⁷ W. Hinkle, *The History of Bridewell...*

⁸ M. Kalinowski, J. Pelka, *Zarys dziejów resocjalizacji...*, s. 29.

⁹ L. Lyons, *Historia kar...*, s. 141.

¹⁰ W. Hinkle, *The History of Bridewell...*

¹¹ L. Lyons, *Historia kar...*, s. 141.

¹² Ibidem, s. 197.

¹³ J. Utrat-Milecki, *Podstawy penologii. Teoria kary*, Warszawa 2006, s. 108.

¹⁴ Ibidem.

przepełnione więzienia, rosnący brak akceptacji dla publicznie wykonywanych wyroków śmierci i budzące się powoli ruchy reformatorskie wymusiły poszukiwanie nowych pomysłów, które umożliwiłyby zmniejszenie problemu przestępczości i przestępców, bez inwestowania dodatkowych środków. Rozwiązanie nadeszło wraz z trwającą od XVI wieku kolonizacją Ameryki.

Do Stanów Zjednoczonych poza poszukiwaczami lepszych warunków egzystencji trafiła cała rzesza osób skonfliktowanych z prawem. Obie grupy potrzebowały ram życia społecznego, które przeniesiono w ogromnej mierze z Anglii¹⁵ i poddano adaptacji do miejscowych warunków. „Amerykańskie środowisko naturalne zachęcało do znajdowania nowych sposobów myślenia i postępowania, zmuszało osadników europejskich do dokonywania zmian w instytucjach przeniesionych ze Starego Świata”¹⁶. Zmiany te nie spowodowały jednak zaniku ich dotychczasowej surowości. Banicja, kary cielesne, wysokie grzywny, a przede wszystkim kara śmierci, w dalszym ciągu były na porządku dziennym. Podobnie jak w Anglii, niezwykle rzadko korzystano z aresztów czy domów poprawy¹⁷, za to wykonanie kary nagminnie stawało się publicznym spektaklem, realizując ideę odstraszenia. Sytuacja zaczęła się zmieniać wraz z przybyciem do Ameryki Północnej Williama Penna, jednego z najbardziej znanych kwaków, który uciekł przed szerzącymi się w XVII wieku w Europie prześladowaniami¹⁸. New Jersey stała się dla Stowarzyszenia Przyjaciół, jak wówczas nazywali się kwakrzy, bezpieczną przystanią. Jednak ambicje W. Penna sięgały założenia dla swoich współwyznawców osobnej kolonii, w której mogłby nie tylko propagować wiarę, ale także zrealizować wizję nieco anarchistycznego systemu organizacji państwa (W. Penn odrzucał wszelkie autorytaryzmy)¹⁹. Zadłużenie rodziny królewskiej wobec W. Penna pozwoliło mu uzyskać tereny dzisiejszej Pensylwanii. Obejmując niemal całkowitą władzę nad kolonią, kwakrzy uczynili z niej „ognisko humanitaryzmu i pacyfizmu”²⁰. W 1682 roku w Pensylwanii wprowadzono oparte na kwakrowskich zasadach *The Great Law*, kładące nacisk na ciężką pracę w domach poprawy jako podstawową karę za większość przestępstw. Karę śmierci kwakrzy zarezerwowali tylko dla osób, które dopuściły się morderstwa z premedytacją. Skazani zyskali również możliwość „spłacania” kar cielesnych w postaci grzywny²¹.

¹⁵ Z. Wójcik, *Historia powszechna. Wiek XVI–XVII*, Warszawa 1995, s. 117–118.

¹⁶ M.A. Jones, *Historia USA. Narody i cywilizacje*, Gdańsk 2002, s. 7.

¹⁷ L. Lyons, *Historia kar...*, s. 147; T.R. Clear, G.F. Cole, *American Corrections*, Belmont 2003, s. 40–41.

¹⁸ Kwakrzy stali się przedmiotem nienawiści głównie ze względu na odrzucenie konieczności istnienia kapłanów i liturgii oraz afirmację doktryny „wewnętrznego światła”, zgodnie z którą w piersi każdego człowieka kryje się „iskra Boża”. Zob. M.A. Jones, *Historia USA...*, s. 19.

¹⁹ P. Jenkins, *Historia Stanów Zjednoczonych*, Kraków 2009, s. 20.

²⁰ E. Rostworowski, *Historia powszechna. Wiek XVIII*, Warszawa 1984, s. 843.

²¹ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 41.

Niestety, reformatorska działalność W. Penna i kwakrów miała zdecydowanie ograniczony zasięg, bowiem w zasadzie poza Pensylwanią w polityce karnej dalej dominował surowy „kod anglikański”. W samej Pensylwanii kwakrowskie zasady przetrwały tylko do 1718 roku, kiedy to ostatecznie przyjęto angielskie prawo karne²².

W okresie kolonialnym najwyraźniej było widać, jak bardzo surowe warunki amerykańskie nie pozwalają na automatyczną imitację angielskich rozwiązań. Wiele problemów tworzyło samo angielskie prawo, charakteryzujące się niejednorodnością. Brakowało przygotowanych do pracy profesjonalistów oraz drukowanych materiałów sądowych. Wiedzę o obowiązującym prawie przekazywano „w działaniu”, co sprzyjało jej upowszechnieniu, ale i spłyceciu. Profesjonalna gildia prawnicza powstała dopiero w połowie XVIII wieku. To wszystko spowodowało, że za przestępstwa zaczęto karać znacznie łagodniej niż w Anglii, częściej zasądzając zróżnicowane kary mitylacyjne niż karę śmierci²³.

W tym czasie w Anglii rząd musiał rozwiązać coraz bardziej nabrzmiały problem skazańców, których z powodu ogłoszenia przez amerykańskie kolonie niepodległości w 1776 roku nie można już było wysyłać do terytoriów zamorskich. William Eden, ówczesny minister spraw wewnętrznych, oszacował, że dla zapewnienia wszystkim skazanym oczekującym na transport do Ameryki Północnej miejsca w więzieniach trzeba by wybudować około 1000 nowych zakładów²⁴. Plan budowy instytucji penitencjarnych ogłoszono w 1787 roku, a do czasu jego zrealizowania rząd zdecydował się na dalszy transport więźniów do Nowej Południowej Walii w Australii. W dniu 22 stycznia 1787 roku pierwsza flota licząca 11 okrętów przybyła na wybrzeże Botany Bay, gdzie utworzono pierwszą kolonię więzienną²⁵. Na pokładzie statków znajdowało się ponad 1500 osób, w tym 548 skazanych mężczyzn i 188 kobiet. Od czasu założenia w 1788 roku pierwszej osady – Port Jackson – Anglicy traktowali Australię wyłącznie jako miejsce zsyłki więźniów. Do 1858 roku przywieziono ich z metropolii około 160 tysięcy. Teoretycznie pobyt w kolonii więziennej miał trwać od siedmiu do czternastu lat, ale w praktyce był o wiele krótszy z powodu śmierci skazańca lub o wiele dłuższy ze względu na kwestie administracyjne. Zamykanie portów dla skazańców oraz wzrastające koszty transportu zmobilizowały angielskich urzędników do ponownego poszukiwania rozwiązania dla przepełnienia więzień. Tym razem pomogły wycofane

²² P. Jenkins, *Historia...*, s. 21.

²³ M.A. Jones, *Historia USA...*, s. 40–41.

²⁴ M. Roth, *Crime and Punishment: A History of Criminal Justice System*, 2005, s. 39, <http://www.portcities.org.uk/london/server/show/nav.001001006>, data dostępu: 12.07.2014.

²⁵ M. Roth, *Crime and Punishment...*, s. 39.

z eksploatacji statki, nazywane hulkami, przycumowane na nabrzeżach Tamizy czy w Portsmouth i Plymouth, które pierwotnie mimo często opłakanego stanu technicznego miały odtransportować więźniów do Australii. Jednymi z pierwszych „pływających więzień” były statki *Censor* i *Justitia*, mieszczące, odpowiednio, 183 i 125 osadzonych, zacumowane w pobliżu Woolwich²⁶. Szacuje się, że w latach 1802/1849 na blisko dwudziestu statkach przebywało około 200 tysięcy skazanych²⁷. Dwa miesiące po otwarciu pierwszego „pływającego więzienia” na pokładzie wybuchła epidemia więziennej gorączki, która z przerwami trwała ponad trzy lata. Galerników dziesiątkowały tyfus i cholera. Bez wątpienia sprzyjały temu warunki higieniczne na pokładach hulków, związane z ciasnotą, nieodpowiednim żywieniem i brakiem pomocy medycznej. Część więźniów niemal cały czas przebywała pod pokładem zakuta w łańcuchy, pozostali wychodzili w ciągu dnia do pracy w morderczych warunkach: pogłębiali koryta rzek, kopali kanały, budowali mury w pobliżu znajdującego się w Woolwich arsenału, byli robotnikami w portowych fabrykach²⁸. Z perspektywy czasu można powiedzieć, że hulki pozwoliły zaszczepić w opinii publicznej przekonanie, iż kara powinna być powiązana z ciężką, często bezsensowną pracą, która była traktowana jako forma odpłaty.

1.2. Początki poprawczego wymiaru kary kryminalnej w systemie anglosaskim

Koniec wieku XVIII i początek XIX to okres niezwykle intensywnych zmian związanych z powstaniem Stanów Zjednoczonych Ameryki w 1783 roku i uniezależnieniem się nowego państwa od europejskich rządów. Konflikty zbrojne, jakie wówczas miały miejsce, spowodowały ogromne trudności ekonomiczne, co znalazło wyraz w pogorszeniu się sytuacji kupców i plantatorów, ale przede wszystkim niewolników. Nie udało się tym samym uniknąć napięć na tle rasowym i klasowym. Po zakończeniu wojen w wielu stanach problemem stała się demobilizacja nieopłacanej i rozgoryczonej armii. Trudno było przeprowadzić reformę finansów i ujednolicić zawieranie traktatów handlowych z zagranicą²⁹. Mimo wspomnianych problemów Stany Zjednoczone przeżywały rozwój demograficzny. Był on jednak stymulowany głównie przez wychodźców

²⁶ J. Hostettler, *A History of Criminal Justice in England and Wales*, London 2009, s. 156.

²⁷ A. Tester, *UK Prison Hulk Records 1802–1849*, <http://www.gouldgenealogy.com/2010/09/uk-prison-hulk-records-1802-1849-now-online/>, data dostępu: 12.07.2014.

²⁸ M. Roth, *Crime and Punishment...*

²⁹ E. Rostworowski, *Historia powszechna...*, s. 847.

z Europy³⁰. W roku 1790 na terenie Stanów Zjednoczonych mieszkało około 4 milionów ludzi, z czego zaledwie 500 tysięcy w miastach. W zaledwie czterdzieści lat, do roku 1830, ludność wiejska podwoiła się, a miejska uległa potrojeniu³¹. Nie pozostało to bez wpływu na funkcjonowanie społeczności lokalnych. Postępująca heterogenizacja środowiska życia, problemy adaptacyjne i asymilacyjne przybyszów, coraz częstsze rozdzielanie miejsca zamieszkania i pracy powodowały, że siła lokalnej kontroli społecznej zaczęła być niewystarczająca dla zapewnienia bezpieczeństwa obywatelom³². Załamały się tradycyjne ortodoksyjne poglądy i mechanizmy kontroli. Jednocześnie rządy stanowe od połowy XVIII wieku zaczęły odważnie promować prawa jednostki. Wdrażały reformy prawne, twierdząc, że „społeczne nadużycia były dziedzictwem angielskim, które powinno zostać wykorzenione tak samo jak władza królewska”³³. Coraz popularniejszym działaniem było wydawanie kart praw, będących potwierdzeniem teorii praw naturalnych. Wiele z zawartych w nich norm znalazło się w uchwalonej w 1787 roku konstytucji. Pionierem tych działań był stan Wirginia, w którego karcie zawarto „zakaz sądzenia dwa razy za to samo przestępstwo i nakładania wysokich kaucji oraz wymierzania niewspółmiernych kar, zasady składania zeznań, zapewnienia sprawiedliwego procesu z udziałem ławy przysięgłych”³⁴. Zmieniło się także spojrzenie na przestępcę i karę, która odtąd miała mieć przede wszystkim charakter odstrasza- jący, być przewidywalna, nieuchronna i adekwatna do popełnionego czynu³⁵. Coraz popularniejsze rozważania Cesarego Beccarii³⁶, Jeremy’ego Benthama³⁷

³⁰ Wskazuje się na istnienie kilku fal migracyjnych. Starą migrację tworzyli przybysze z Anglii, Irlandii, krajów skandynawskich i Niemiec. Nowa fala przyszła z Europy Środkowej i Wschodniej – stanowili ją Polacy, Czesi, Ukraińcy, Słowacy, Węgrzy, ale także Włosi i Żydzi. Zob. J. Pajewski, *Historia powszechna 1871–1918*, Warszawa 1996, s. 206.

³¹ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 41.

³² W.I. Thomas, F. Znaniecki, *Chłop polski w Europie i Ameryce*, Warszawa 1976.

³³ P. Jenkins, *Historia...*, s. 90.

³⁴ Ibidem.

³⁵ L. Lyons, *Historia kar...*, s. 133.

³⁶ Cesare Beccaria był jednym z najbardziej wpływowych reformatorów systemu penitencjarnego XVIII wieku. Swoje poglądy na temat kary i więzienia zawarł w krótkim traktacie *O przestępstwach i karach*, gdzie zastosował teorie oświeceniowe do analizy istniejących rozwiązań prawnych i karnych. Efektem jego pracy była krytyka dotychczasowych surowych kar oraz wskazanie na konieczność przeprowadzenia reformy opartej na publicznych procesach, zniesieniu tortur, ale przede wszystkim przyjęciu kar, które będą proporcjonalne do przestępstwa i egzekwowalne. Zob. *Cesare Beccaria (1738–1794) reformator prawa karnego i jego epoka*, S. Salmanowicz (red.), Toruń 1995; L. Lyons, *Historia kar...*, s. 135.

³⁷ Jeremy Bentham – twórca reformy angielskiego systemu prawnego. Podobnie jak Beccaria, wierzył w odstraszałą moc kary. U podstaw jego przekonań legła zasada „oświeconej korzyści własnej”, czyli dążenia człowieka do maksymalizacji przyjemności i minimalizowania bólu. Bentham nie poprzestął jedynie na stworzeniu podwalin teoretycznych systemu prawa. Wyznaczając nowe cele kary pozbawienia wolności, uznał jednocześnie, że ich osiągnięcie związane jest z warunkami realizacji kary. Stąd projekt „Panoptikonu” – nowego więzienia, w którym cele były ułożone kółkiem, a pośrodku stała wieża

i Johna Howarda³⁸, korespondujące z ideami Deklaracji Niepodległości oraz oświeceniową wiarą w ludzką naturę i możliwość osiągnięcia doskonałości przez każdego człowieka, pozwoliły na przesunięcie z koncepcji predestynacji do przestępstwa w stronę uwarunkowań środowiskowych i konieczności oddziaływań resocjalizacyjnych, realizowanych przede wszystkim w warunkach instytucjonalnych. Nieuchronność kary miała stanowić element chroniący społeczeństwo i jednocześnie powstrzymujący od popełnienia kolejnego przestępstwa. Efektem tego była liberalizacja kodeksów karnych z okresu kolonialnego i, za sprawą ustawodawstwa pensylwańskiego, przejście w stronę kar, które miały „naprawiać i reformować przestępców”³⁹. W 1790 roku Pensylwania stała się pierwszą jurysdykcją na świecie, która ograniczyła karę śmierci tylko do przypadków ludobójstwa. Za jej przykładem poszły inne stany, z czego najbardziej skrajną politykę prezentował w latach czterdziestych XIX wieku Michigan, gdzie zaniechano kary śmierci w ogóle. Na początku XIX wieku Stany Zjednoczone stały się pierwszym społeczeństwem w historii ludzkości, które za popełnienie poważnego przestępstwa skazywało na więzienie, a nie na szubienicę czy gilotynę⁴⁰. „W społeczeństwie zbudowanym w oparciu o zasadę wolności, karą najwyższą stała się utrata wolności”⁴¹. Zastąpienie kary śmierci długoterminowym lub trwającym całe życie więzieniem spowodowało rozbudowę infrastruktury penitencjarnej na niespotykaną dotąd skalę. Było to niezwykle potrzebne, ponieważ co prawda w czasie rewolucji prawo straciło dużo ze swej surowości, ale warunki życia w więzieniach nie uległy poprawie. Panował w nich tłok, wybuchały zarazy, „mężczyźni i kobiety, młodzi i starzy, dłużnicy i mordercy, notoryczni przestępcy i skazani po raz pierwszy – przebywali we wspólnych celach, gdzie pozostawiano ich samych sobie”⁴². Coraz powszechniejsze były żądania przeprowadzenia reformy. Jednym z silnych ogniw reformatorskich było założone w 1787 roku filadelfijskie Towarzystwo ds. Poprawy Trudnych Warunków w Więzieniach Publicznych (*Philadelphia Society for Alleviating the Miseries of Public Prisons*)⁴³.

obserwacyjna, z której można było przez cały czas nadzorować więźniów. O ile w Europie to rozwiązanie architektoniczne nie uzyskało początkowo wielkiej akceptacji, o tyle w Stanach Zjednoczonych zostało przyjęte entuzjastycznie, o czym świadczyć może fakt wykorzystywania idei „Panoptikonu” jeszcze w XX wieku. Zob. J. Utrat-Milecki, *Podstawy penologii...*, s. 167–204; L. Lyons, *Historia kar...*, s. 137–138.

³⁸ John Howard – angielski filantrop i reformator, opublikował raport *Stan więzień w Anglii i Walii*, w którym ujawnił skandaliczne warunki odbywania kary pozbawienia wolności.

³⁹ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 41.

⁴⁰ J. Jenkins, *Historia...*, s. 91.

⁴¹ L. Lyons, *Historia kar...*, s. 149.

⁴² M.A. Jones, *Historia USA...*, s. 189.

⁴³ E. Leś, *Od filantropii do pomocniczości. Studium porównawcze rozwoju i działalności organizacji społecznych*, Warszawa 2000, s. 56.

Kara więzienia stała się oficjalną i podstawową karą w takich stanach, jak Connecticut, Massachusetts, Nowy Jork, Michigan i wspomniana Pensylwania. Tam też w 1790 roku powstał pierwszy zakład poprawczy. Zdaniem Todda R. Cleara i George'a F. Cole'a różnił się on od zwykłego więzienia, aresztu czy domu poprawy przede wszystkim tym, że został wymyślony jako miejsce, gdzie przestępcy byli odizolowani od złych wpływów społecznych⁴⁴ i od siebie wzajemnie, zajęci ciężką i wydajną pracą, dzięki czemu mieli możliwość krytycznego przyjrzenia się swemu życiu⁴⁵. Odmienność rozwiązań, jakie zostały wprowadzone w zakładzie w Pensylwanii, była na tyle silna i atrakcyjna, że zaczęto je powszechnie powielać. Całokształt zmian pozwolił zaś na wyodrębnienie względnie spójnego systemu, który współcześnie określa się jako celkowy lub, biorąc pod uwagę lokalizację, pensylwański (filadelfijski). Charakteryzowało go pięć podstawowych zasad:

1. więźniowie nie są traktowani mściwie, ale muszą mieć świadomość, że twarde zasady i związane z tym cierpienie jest drogą do zmiany ich życia;
2. izolacja w czasie pozbawienia wolności zapobiega wzajemnej demoralizacji;
3. czas izolacji powinien zostać spożytkowany przez więźniów na zastanowienie się nad własnym życiem;
4. izolacja może być traktowana jako kara, ponieważ człowiek z natury jest społeczny;
5. izolacja więzienna jest również ekonomiczna, ponieważ więźniowie w takich warunkach nie potrzebują zbyt dużo czasu na przemyślenia, ale jednocześnie trzymanie w całkowitej izolacji obniża koszty utrzymania poprzez ograniczenie liczby dozorców⁴⁶.

Filadelfijskie więzienie stanowiło osiągnięcie na miarę światową – instytucja gościła obserwatorów nie tylko z Ameryki, ale i z Europy. Rozwiązania systemu pensylwańskiego wprowadzono w Niemczech, Francji, Belgii i Holandii. W 1833 roku Alexis de Tocqueville i Gustave Beaumont pozytywnie pisali o zbawiennym wpływie samotności i ogromnych możliwościach oddziaływania na więźniów poprzez zaangażowanie religijne⁴⁷. Szybko jednak

⁴⁴ Prawo stanu Massachusetts z 1817 roku przewidywało, że za ponowne popełnienie przestępstwa, za które groziła kara ciężkich robót, oprócz kary przypisanej do tego przestępstwa sprawca był skazywany dodatkowo na trzydzieści dni ścisłego odosobnienia oraz siedem lat dodatkowej kary pozbawienia wolności. Za trzecim razem sprawcy groziło obligatoryjne dożywotnie więzienie. Zob. W. Zalewski, *Przestępca „niepoprawny” – jako problem polityki kryminalnej*, Gdańsk 2010, s. 61.

⁴⁵ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 42.

⁴⁶ T. Sellin, *The Origin of the „Pennsylvania System of Prison Discipline”*, „The Prison Journal” 1970, vol. 50 (1), s. 15.

⁴⁷ A. Tocqueville, G. Beaumont, *On the Penitentiary System in the United States and Its Application in France; with an appendix on penal colonies and also statistical notes*, 1833, <https://archive.org/details/onpenitentiarysy00beauuoft>, data dostępu: 12.07.2014.

pierwotne uznanie zmieniło się w krytykę i dekadę później Karol Dickens pisał o ogromie cierpienia doznawanym przez więźniów pozbawionych kontaktów z innymi, nazywając system okrutnym i złym⁴⁸. Nie pomogły wprowadzone w Auburn w połowie XIX wieku reformy związane z organizacją pracy, będące według współczesnych „widocznym nawrotem do społecznej wspólnoty”⁴⁹. W 1821 roku Elam Lynds, który pracował jako strażnik w Auburn, stworzył nowy, choć mocno nawiązujący do rozwiązań pensylwańskich, system odbywania kary pozbawienia wolności, w którym więźniowie, co prawda, spędzali noce w osobnych celach, ale w dzień pracowali razem⁵⁰. Wytworzone przez nich produkty (obuwie, beczki, uprząże, narzędzia stolarskie, meble i ubrania) były sprzedawane, a zyski – w założeniach – miały być przeznaczane na funkcjonowanie więzienia. Wydawało się, że wdrożenie do ciężkiej pracy i zaszczepienie reguł związanych ze wspólną pracą będą wystarczające do ograniczenia recydywy. Nie można przy tej okazji nie wspomnieć, iż wprowadzone w Auburn rozwiązania były również odpowiedzią na zmieniające się warunki gospodarcze, w których więźniowie stawali się ważnym źródłem darmowej siły roboczej w zamian za wikt i opierunek. Było to widoczne zwłaszcza na południu Stanów Zjednoczonych, w okresie rekonstrukcji społecznej i ekonomicznej po wojnie secesyjnej (*Civil War*), gdzie rozwijał się system dzierżawczy (*lease system*), w ramach którego więźniowie byli „wypożyczani” przez władze więzienia do pracy przy budowie dróg⁵¹, w kopalniach czy przy obróbce drewna⁵². Brak odpowiedzialności prawnej za więźniów ze strony najemców/dzierżawców, ich wysoka liczba i dostępność powodowały, że warunki życia skazanych były często gorsze niż niewolników. Ukierunkowana agrarnie ekonomia południowych stanów (przede wszystkim Luizjany, Missisipi i Teksasu) wraz ze wzrastającą liczbą więźniów znalazła odzwierciedlenie również w postaci stanowych rolnych kolonii karnych, na których pracowali „wydzierżawieni” przez prywatnych przedsiębiorców więźniowie. Część wyprodukowanych dóbr przeznaczano na utrzymanie więźniów, a część zbywano na wolnym rynku. Z biegiem czasu zysk stał się dominującym elementem w organizacji pracy skazanych w koloniach karnych, co sprzyjało wyzyskowi siły roboczej⁵³.

⁴⁸ L. Lyons, *Historia kar...*, s. 150.

⁴⁹ M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2003, s. 187.

⁵⁰ L.K. Gaines, L.R. Miller, *Criminal Justice in Action: The Core*, Belmont 2010, s. 314.

⁵¹ W latach dwudziestych XIX wieku w stanie Floryda przy budowie dróg działały tzw. brygady łańcuchowe, których nazwa wzięła się stąd, że pracujący w nich więźniowie byli skuci łańcuchami. Były one segregowane pod względem rasowym; najwięcej trafiało do nich Afroamerykanów. Zob. L. Lyons, *Historia kar...*, s. 153.

⁵² Było to szczególnie popularne w takich stanach, jak: Massachusetts, Alabama, Arkansas, Floryda, Georgia, Luizjana, Missisipi i Teksas. Zob. T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 47.

⁵³ Ibidem.

Tabela 1. System pensylwański i auburnski w ujęciu porównawczym

System	Cel	Warunki odbywania kary	Metody oddziaływania	Aktywność więźniów
Pensylwania	odpokutowanie/ zbawienie przez wdrożenie skaza- nego do codzien- nej rutyny	izolacja, pokuta, kontemplacja, praca, cisza	osadzeni przeby- wali cały czas we własnych celach, gdzie jedli, spali i pracowali	czytanie Biblii, praca w celi
Auburn	odpokutowanie/ zbawienie przez wdrożenie skaza- nego do codzien- nej rutyny	ścisła dyscyplina, posłuszeństwo, praca, cisza	osadzeni spali we własnych celach, opuszczali je na dzień, by wspól- nie pracować	praca poza celą, w grupie, produkty przezna- czone na sprzedaż

Źródło: T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 45.

Inaczej sytuacja wyglądała w zachodnich stanach, gdzie osadnictwo było związane głównie z kalifornijską gorączką złota, która zaczęła się w 1849 roku. Większość stanów nie pozostawała pod wpływem silnych prądów penologii rodem z Filadelfii, w znacznej mierze ograniczając lub wręcz odrzucając zatrudnienie więźniów. Wyjątkami były Kalifornia, Montana, Oregon i Wyoming, gdzie powstawały więzienia na wzór auburnski. Za przykład może posłużyć kalifornijskie więzienie San Quentin, gdzie poziom przepełnienia, a co za tym idzie – warunki życia i pracy były tak trudne, że na porządku dziennym były przemoc, samobójstwa czy ucieczki. Ujawnienie tych zdarzeń spowodowało zamknięcie więzienia w 1852 roku. W Oregonie problemem była korupcja, która spowodowała, że pod koniec lat pięćdziesiątych administracja stanowa zrezygnowała z zatrudniania więźniów⁵⁴.

System oparty na dyscyplinie, ciężkiej pracy, izolacji i wszechobecnej regulacji instytucjonalnej nie był w szczególny sposób motywujący dla więźniów. Szybko okazało się, że jednym z największych problemów w zakładach jest utrzymanie dyscypliny. Wielu uważało, że jest to efekt zbyt liberalnego traktowania więźniów, których – zwłaszcza w systemie auburnskim – „dobrze się odziewa, wysypia, żywi, utrzymuje i uczy”⁵⁵. Szybko zaczęto tolerować przemoc jako antidotum na problem dyscypliny zarówno w obszarze stosunków między skazanymi, jak i między nimi a personelem. Chłosta była zwykłą karą w Nowym Jorku, Massachusetts i Ohio, w Pensylwanii używano żelaznego knebla, natomiast w Maine kuli i łańcucha⁵⁶. Wysoki poziom recydywy spowodował, że w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX wieku standardem stały się długoterminowe wyroki,

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ W. Zalewski, *Przestępca „niepoprawny”...*, s. 68.

⁵⁶ L. Lyons, *Historia kar...*, s. 150.

których efektem było przepełnienie zakładów i związane z tym przemieszanie przestępców o różnym poziomie demoralizacji⁵⁷. W konsekwencji w połowie XIX wieku stało się jasne, że ani pensylwańska, ani auburna wersja systemu nie spełnia pokładanych w nich nadziei.

W roku 1865 na zlecenie Nowojorskiego Stowarzyszenia Więziennego (New York Prison Association) Enoch Cobb Wines i Theodore Dwight przeprowadzili w skali całego kraju badania nad efektywnością oddziaływań realizowanych w ramach systemu celkowego. Efektem ich działań było opracowanie w 1867 roku raportu o więzieniach i reformie w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie. Eksperti podkreślali, że obiekty są przeludnione, co utrudnia utrzymanie koniecznej dyscypliny, powszechnie używa się kar cielesnych oraz znacząco spada finansowanie więziennictwa, a to odbija się na warunkach nie tylko bytowych osadzonych, ale także finansowych pracowników⁵⁸. Raport podkreślał, że więzienie powinno w pierwszej kolejności przygotowywać skazanego do życia w społeczeństwie, czego więzienia celkowe nie robiły zupełnie. Mimo zdecydowanie negatywnej oceny system utrzymywał się jako obowiązujący jeszcze przez wiele lat i w Europie, i w Stanach Zjednoczonych⁵⁹. Równolegle szukano lepszych rozwiązań, czego przykładem może być praca działającego w Anglii Alexandra Maconochiego, a także propagatora jego pomysłów Waltera Croftona. Dostrzegając niebezpieczeństwa związane z systemem celkowym, wykorzystali go tylko w początkowym okresie kary, pozostały organizując jako coraz bardziej podobny do warunków wolnościowych. Pomysły A. Maconochiego i W. Croftona szybko trafiły za Atlantyk i zostały zaadaptowane do tutejszych warunków.

Dla nowej generacji amerykańskich reformatorów-praktyków lat siedemdziesiątych XIX wieku, wśród których nie sposób nie wspomnieć G. Hubbelle'a, S.C. Witesa czy F. Sanborna i Z. Brockwaya, pierwszorzędną kwestią była humanitaryzacja kary pozbawienia wolności. Z ich inspiracji w 1870 roku w Cincinnati odbyło się spotkanie Międzynarodowego Stowarzyszenia Więziennego (*National Prison Association*), które tchnęło nowego ducha w reformy. Jako podstawę sformułowanej „Deklaracji zasad” przyjęto, że przestępstwo jest wyrazem moralnej choroby jednostki, która wymaga specjalistycznych oddziaływań o charakterze terapeutycznym. Sprawca miał przebywać w więzieniu tak długo, jak wymagały tego jego potrzeby resocjalizacyjne, natomiast na drugim planie pozostawiano popełnione przestępstwo. Mocno podkreślano również konieczność poprawienia warunków odbywania kary pozbawienia wolności⁶⁰.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 45.

⁵⁹ H. Machel, *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Gdańsk 1994, s. 42–43.

⁶⁰ D.B. Beto, *Correctional Leadership: A Return to the Basics*, „Journal of Community Corrections” 2007, vol. 16 (3), s. 11–17; B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Warszawa 2007, s. 70–71; W. Zalewski, *Przestępca „niepoprawny”...*, s. 72.

Refleksja dotycząca efektywności kary pozbawienia wolności spowodowała dyskusję nad organizacją instytucji resocjalizacyjnych. Jedną z całościowych koncepcji przedstawił Z. Brockway, wskazując nie tylko na konieczne warunki infrastrukturalne, ale także organizacyjne i społeczne⁶¹. Według tych zamierzeń zorganizowano Reformatoryum w Elmirze⁶², które przez niektórych uznawane jest za „ostatni wyraz myśli penitencjarnej”⁶³. Było ono przeznaczone dla osób w wieku od 16 do 30 lat będących pierwszy raz w konflikcie z prawem. Trzystopniowa struktura oddziaływań powiązana była z wyrokiem nieokreślonym, co w pewnym sensie było również wyrazem indywidualizacji oddziaływań, zakładano bowiem, że każdy z przestępców potrzebuje innego czasu do osiągnięcia poprawy. W zależności od stopnia zmieniała się proporcja między izolacją a skalą przywilejów. Kierowani do Reformatoryum przestępcy rozpoczynali swój pobyt na drugim, środkowym poziomie, by po zdobyciu dziewięciu marek w zamian za ciężką pracę, naukę i poprawne zachowanie podczas pierwszych sześciu miesięcy, móc przejść na poziom pierwszy, związany z warunkowym zwolnieniem. W sytuacji naruszania warunków zwolnienia możliwe było cofnięcie skazanego na poziom trzeci, trwający nawet do trzech miesięcy. Jeśli zachowanie skazanego było satysfakcjonujące, mógł on ponownie starać się o warunkowe zwolnienie. W Elmirze wyodrębniano również kategorię skazanych niepoprawnych, którzy trafiali do odosobnienia na wzór pensylwański, bez możliwości pracy. Pogarszały się przez to znacznie ich warunki egzystencji, ale dobre sprawowanie mogło odwrócić niekorzystne położenie⁶⁴.

Dla kierującego placówką Zebulona Brockwaya drogą do osiągnięcia zmiany w zachowaniu skazanego była przede wszystkim diagnoza oraz oddziaływania lecznicze/terapeutyczne. Stąd też duży nacisk kładziono na poznanie funkcjonowania społecznego, psychicznego i biologicznego skazanego, tak by w perspektywie ułożyć indywidualny program oddziaływań. Jego realizacja spoczywała jednak w rękach samego przestępcy. Podejmowane działania miały być na tyle skuteczne, że do przestępstwa miało nie wracać – według Z. Brockwaya – 80% rezydentów Elmiry. Jednak przeprowadzona w 1893 roku kontrola pokazała, że przemiana nie była efektem indywidualizacji i rozwoju skazanych,

⁶¹ Zdaniem Brockwaya instytucje resocjalizacyjne winny być sytuowane na przedmieściach. Budynki powinny zapewniać odpowiednie warunki sanitarne oraz być właściwie doświetlone. W kompleksie winny znajdować się: sala gimnastyczna, biblioteka oraz warsztaty, ponieważ zajęcia w nich były traktowane jako główna forma oddziaływań. Podobną rolę pełnił dostęp do usług religijnych. Placówki miały być tak zorganizowane, by w żaden sposób nie upokarzać skazanych, ale jednocześnie oddawać pozycję w klasyfikacji osadzonych. Zob. W. Zalewski, *Przestępca „niepoprawny”*..., s. 69–70.

⁶² T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 49.

⁶³ W. Zalewski, *Przestępca „niepoprawny”*..., s. 69.

⁶⁴ Ibidem, s. 72.

ale wprowadzenia tradycyjnych metod wychowawczych w postaci kar fizycznych i izolacji⁶⁵. Wyniki kontroli kosztowały Z. Brockwaya stanowisko.

W zasadzie poza Reformatorium w Elmirze idee zmiany w systemie resocjalizacji proponowane przez Z. Brockwaya i innych liderów reform w większości nie zostały zrealizowane, ale wyznaczyły kierunek na wiele lat. Sceną dla zaproponowanych reform stały się dynamiczne przeobrażenia społeczne związane z urbanizacją i imigracją.

Tymczasem Anglia w końcówce XVIII wieku, głównie w związku z uzyskaniem niepodległości przez amerykańskie kolonie i niestabilną sytuacją w Australii, dalej boryka się z niezwykle poważnymi problemami dotyczącymi zakwaterowania i utrzymania więźniów. Tragiczne warunki panujące w więzieniach, a potem samo prawo karne, coraz częściej stają się przedmiotem krytyki. Jednym z najważniejszych reformatörów tego okresu był J. Howard. Jego dążenia do zmiany w systemie resocjalizacji wynikały w dużej mierze z jego osobistych doświadczeń i ocen. W przeciwieństwie do swoich poprzedników po zatrudnieniu na stanowisku szeryfa zadał sobie trud obejrzenia instytucji, którymi miał zarządzać⁶⁶. Wnioski były na tyle wstrząsające, że J. Howard wyruszył w podróż po kraju, która miała na celu zdiagnozowanie stanu więzień. Swoje refleksje kilka lat później opisał w książce *State of the Prisons in England and Wales (Stan więzień w Anglii i Walii)*⁶⁷, która zawiera szczegółowe opisy wszystkich więzień działających wówczas w Anglii i Walii. Więzienia były brudne, przepełnione, szerzyły się w nich choroby, z najgorszą wśród nich „gorączką więzienną”, będącą ostrą odmianą tyfusu, która zresztą stała się powodem śmierci samego J. Howarda⁶⁸. Poczynione przez niego nienapawające optymizmem obserwacje stały się bezpośrednim impulsem do wdrożenia całego szeregu reform związanych z organizacją warunków odbywania kary pozbawienia wolności, co zostało ogłoszone w 1779 roku w Ustawie penitencjarnej (*Penitentiary Act*). Działalność J. Howarda niewątpliwie w pewnym stopniu spowodowana była współczuciem i chęcią poprawy warunków uwięzienia skazanych, zwłaszcza tych odbywających wyroki za długi związane z bankructwem. Jednakże dokładne studia nad jego dziełami pokazują, że reformy zmierzały przede wszystkim do wprowadzenia regularnych inspekcji, ustalenia ram organizacyjnych oraz profesjonalizacji kadry

⁶⁵ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 50.

⁶⁶ L. Lyons, *Historia kar...*, s. 144; M.C. Young, *The Promise and Challenge of Citizen Oversight and Visit to Prison*, John Howard Association, Los Angeles 2006.

⁶⁷ Do głównych postulatów podnoszonych przez J. Howarda należy zaliczyć te związane z likwidacją dożywocia jako kary, która odbiera skazanym nadzieję powrotu do życia w społeczeństwie, koniecznością wprowadzenia do więzień kształcenia i wychowania religijnego, stworzenia możliwości wykonywania przez skazanych prac społecznie użytecznych, zwalniania więźniów wykazujących poprawę. Zob. A. Barczyk, P.P. Barczyk, *Wybrane zagadnienia historii resocjalizacji*, Kraków 1999, s. 87.

⁶⁸ L. Lyons, *Historia kar...*, s. 147.

w instytucjach, co miało zapobiegać stosowaniu przez nią przemocy wobec więźniów⁶⁹. J. Howard w mniejszym stopniu skupił się na warunkach życia skazanych, bardziej interesowała go efektywność zakładów karnych: „Jeżeli znalazł instytucję, która była dobrze zarządzana i czysta, był pełen podziwu dla niej. Nie miał więcej pytań do jej mieszkańców. Miał prawie wzniosłą wiarę w to, że instytucja więzienna tak zarządzana jest w stanie rozwiązać ważne socjalne kwestie i jest łącznikiem między skazanymi a społeczeństwem”⁷⁰. Wspomniana wcześniej Ustawa penitencjarna uwzględniała powstanie dwóch nowych typów więzień: jednego przeznaczonego dla mężczyzn i drugiego przeznaczonego dla skazanych kobiet, zorganizowanych w do tej pory nieznany sposób. Skazani mieli bowiem przebywać w nocy w pojedynczych celach, natomiast w ciągu dnia wspólnie pracować⁷¹. Rozwiązaniom prawnym towarzyszyły poszukiwania właściwych form architektonicznych, czego przykładem jest zaprojektowany w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku „Panoptikon” J. Benthama. Pierwsze zakłady karne oparte na Benthamowskiej idei – Millbank oraz Pentonville – angielski rząd kończy budować w latach czterdziestych XIX wieku⁷². Zmianę w zachowaniu osoby skazanej starano się osiągnąć poprzez kombinację modlitwy, odosobnienia w nocy i ciężkiej pracy

⁶⁹ Ibidem; J. Hostettler, *A History of Criminal Justice...*, s. 162.

⁷⁰ R. McGowan, *The Well Ordered Prison. England 1780–1865*, [w:] N. Morris, D.J. Rothman (eds), *Oxford History of Prisons. The Practice of Punishment in Western Society*, Oxford–New York 1995.

⁷¹ J. Hostettler, *A History of Criminal Justice...*, s. 162.

⁷² Jednym z pierwszych było więzienie Millbank zaprojektowane przez Williama Williamsa w 1821 roku. W przeznaczonym dla ponad 1000 osób zakładzie umieszczano przede wszystkim młodych, pierwszy raz skazanych mężczyzn. W ramach rozbudowy systemu w 1842 roku powstało więzienie w Pentonville przeznaczone dla 450 osadzonych. Ten zakład stał się wzorem dla kolejnych 54 instytucji powstałych w następnych latach. W 1856 roku kontrola przeprowadzona na zlecenie parlamentu wykazała, iż 1/3 brytyjskich zakładów penitencjarnych całkowicie wprowadziła zasady systemu odosobnienia, 1/3 częściowo się do nich stosuje. Resocjalizacja w zakładach typu Millbank i Pentonville opierała się na ciężkiej pracy, surowej dyscyplinie, modlitwie i odosobnieniu w celach. Okres kary został podzielony na kilka etapów. W czasie pierwszego skazany przebywał samotnie w celi, spędzając czas na modlitwie i ćwiczeniach. W pierwszej wersji odosobnienie w systemie celkowym trwało 18 miesięcy, jednakże po licznych samobójstwach więźniów i coraz donioślejszych protestach reformatorów zmniejszono jego wymiar do 9 miesięcy, co miało chronić psychikę skazanych. Etap odosobnienia uznany był w angielskich więzieniach za bezwzględnie konieczny, by wywołać w skazanym jak najlepsze efekty wychowawcze. Odosobnienie nie było bowiem postrzegane jako kara sama w sobie, ale raczej jako szansa dla więźnia na skupienie się na sobie i dokonaniem przez siebie czynu. Było traktowane jako forma ostrzeżenia i jednocześnie lekcja powodująca moralną przemianę skazanego. Podczas drugiego etapu skazany w celi spał i spożywał posiłki, ale znaczną część dnia zajmowała mu praca wraz z innymi skazanymi, organizowana pod nadzorem strażników więziennych. Trzeci etap realizowany był w warunkach zwolnienia warunkowego, kiedy skazany znajdował się pod kontrolą policji. Naruszenie warunków zwolnienia skutkowało powrotem do zakładu karnego i odbyciem pełnego wymiaru kary. Warto podkreślić, że dla kobiet przewidziano dodatkowy etap, związany z umieszczeniem w „schronisku” na 6 miesięcy przed warunkowym opuszczeniem zakładu karnego. Schroniska te były prowadzone najczęściej przez osoby prywatne, które z własnej woli pomagały więźniarkom. Zob. H. Mayhew, J. Binny, *The Criminal Prisons of London: And Scenes of Prison Life*, London 1862, s. 232–279; J. Hostettler, *A History of Criminal Justice...*, s. 163; E. Wines, *Report on the International Penitentiary Congress of London 1872, 1873*, s. 25–26, <https://archive.org/stream/reportoninternat00unit#page/n5/mode/2up>, data dostępu: 7.03.2012.

w dzień, podczas której nie wolno było rozmawiać z innymi skazanymi⁷³. Surowa dyscyplina, będąca podstawą tego systemu, stała się jedną z głównych przyczyn wysokiej liczby samobójstw i przypadków zaburzeń psychicznych u osadzonych. Coraz częściej ze strony reformatorów słychać było postulaty wzmocnienia resocjalizacyjnej funkcji więzienia na bazie zainteresowania amerykańskimi osiągnięciami na polu penitencjarystyki. Kluczowa była tu praca wspomnianych wcześniej A. Tocqueville'a i G. Beaumonta, którzy w raporcie opisali szczegółowo praktykę organizacji jednostek penitencjarnych na modłę filadelfijską i auburnską. Ciekawi innych szczegółów angielscy władarze wysłali do Ameryki W. Crawforda, który w irlandzkiej miejscowości Lusk udoskonalił system progresywny opracowany przez A. Maconochiego⁷⁴, o czym szerzej w dalszej części tekstu. Lata siedemdziesiąte XIX wieku przyniosą powołanie Komisji Więziennej, która w jednym ze swoich raportów zaleciła wprowadzenie produktywniej i odpłatnej pracy oraz upowszechnienie oddziaływań edukacyjnych wobec skazanych. Ważnymi postulatami były również: konieczność klasyfikacji skazanych, w tym utworzenia osobnych instytucji dla nieletnich, co za kilka lat znajdzie finał w postaci zakładu w Borstalu⁷⁵, oraz wprowadzenie zasady progresji. Komisja podkreśliła pilną potrzebę pomocy dla więźniów po zwolnieniu oraz konieczność rozszerzenia współpracy z organizacjami zainteresowanymi wspieraniem skazanych. Powyższe postulaty zostały zawarte w Ustawie więziennej (*Prison Act*) z 1898 roku, o której mówi się, że była jednym z najważniejszych kroków w stronę nowoczesnych standardów wykonywania kary pozbawienia wolności⁷⁶.

Koniec XIX wieku, tak w Anglii, jak i w Stanach Zjednoczonych, przynosi zatem popularyzację rozwiązań opartych na pozytywistycznej perspektywie resocjalizacji przestępcy i zwalczania przestępczości. Zwolennicy szkoły pozytywnej sprawili, że „w centrum zainteresowania znalazł się sprawca przestępstwa, a nie jego czyn”⁷⁷. Człowiek łamał prawo zwykle nie na skutek własnego wyboru, ale oddziaływania nań niekorzystnych czynników bio-psychicznych lub środowiskowych, zwłaszcza ekonomicznych. Pozytywiści żywili przekonanie, że zastosowanie naukowego podejścia do przestępczości, związanego z rozwojem wiedzy przyrodniczej, medycznej, pedagogicznej i kryminologicznej, pozwoli nie tylko na ustalenie przyczyn przestępczości, ale również na wskazanie

⁷³ J. Hostettler, *A History of Criminal Justice...*, s. 164.

⁷⁴ M. Kalinowski, *Resocjalizacja nieletnich w państwach europejskich i pozaeuropejskich*, Warszawa 2005, s. 42.

⁷⁵ Zob. A. Barczyk, P.P. Barczyk, *Wybrane zagadnienia...*

⁷⁶ C. Lytton, *Prisons and Prisoners*, Toronto 2008, s. 19–20.

⁷⁷ B. Stańdo-Kawecka, *Ruch What works i „nowa resocjalizacja” – nowa perspektywa w polityce karnej*, [w:] V. Konarska-Wrzošek, J. Lachowicz, J. Wójcikiewicz (red.), *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi*, Warszawa 2010, s. 894.

optymalnych metod walki z nią⁷⁸. Wielu pozytywistów uważało, że dotychczasowe reformy społeczne i penitencjarne nie były skuteczne, bo odrzucały przekonanie o tym, iż osoby zmarginalizowane i łamiące prawo są ofiarami chaosu społecznego. W związku z powyższym przestępców można poprawiać jedynie „przez zindywidualizowane programy w dobrze zorganizowanym więzieniu”⁷⁹. Podsumowując ten okres, Jarosław Utrat-Milecki wskazuje między innymi na rozwój konkretnych instytucji prawa karnego, z których na szczególną uwagę zasługuje przedterminowe zwolnienie z zakładu karnego oraz warunkowe zawieszenie wykonywania kary pozbawienia wolności. Podkreśla on, że w tym okresie silnie zaznacza się tendencja do uwzględniania uwarunkowań społecznych i psychicznych sprawcy przy wymierzaniu i wykonywaniu kary śmierci. W owym czasie jednym z ważnych podmiotów refleksji kryminologów stają się nieletni, co wkrótce doprowadzi do powstania odrębnego systemu resocjalizacji tej grupy⁸⁰. W Anglii pierwszym krokiem do tego stał się uchwalony w 1838 roku *Parkhurst Act*, na mocy którego dokonano rozdzielenia nieletnich i dorosłych skazanych. W dokumencie ten wpisana została również zasada ułaskawiania nieletnich pod warunkiem umieszczenia ich w *reformatory schools*, które były wzorowane na instytucjach funkcjonujących w latach czterdziestych XIX wieku we Francji. Działania zmierzające do powstania placówek zajmujących się najmłodszą kategorią przestępców w dużej mierze podejmowane były przez wolontariuszy, często związanych z Kościołem⁸¹. Ich siła oddziaływania oraz pierwsze sukcesy w obszarze resocjalizacji nieletnich przyczyniły się do rozbudzenia zainteresowania ich losem na tyle, że w 1854 roku ustanowiono *Reformatory Schools Act* dla Anglii oraz *Industrial Schools Act* dla Szkocji⁸².

⁷⁸ Ibidem s. 895.

⁷⁹ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 51.

⁸⁰ J. Utrat-Milecki, *Podstawy penologii...*, s. 205.

⁸¹ W Londynie jednym z pierwszych stowarzyszeń, jakie zajęło się problemem, było Królewskie Towarzystwo Dobroczynności. Zorganizowało ono sieć placówek, które za cel miały resocjalizację nieletnich opartą na pracy w fabrykach lub na farmach. Zob. M. Kalinowski, J. Pelka, *Zarys dziejów resocjalizacji...*, s. 86.

⁸² *Industrial schools* zostały zaprojektowane po to, by poradzić sobie z olbrzymim ówczesnie problemem, jakim było włóczęgostwo i żebractwo młodzieży. Do tego typu placówek trafiały dzieci i młodzież żyjące na ulicy, utrzymujące się z żebractwa, niebędące jeszcze w konflikcie z prawem. W *industrial schools* mogły liczyć na posiłek i naukę zawodu, co w przyszłości miało chronić je przed podążaniem za losem bezrobotnych i łamiących prawo rodziców. Można zatem powiedzieć, że głównym zadaniem tych placówek była prewencja. Inną funkcję spełniały *reformatory schools*, w których umieszczano dzieci i młodzież pomiędzy 10. a 16. rokiem życia, które dopuściły się przestępstw zagrożonych więzieniem. Nie ma wątpliwości, że system *reformatory schools*, opierający swoje zasady na resocjalizacji, dyscyplinie i treningu chłopców i dziewcząt łamiących prawo, nie tylko przyczynił się do zmniejszenia liczby przestępstw popełnianych przez nieletnich, ale także spowodował powstanie nowej formy pracy z młodymi przestępcami. Warto podkreślić, że po pobycie w obu typach instytucji nieletni mogli skorzystać z warunkowego przedterminowego zwolnienia, co zwykle było związane z zapewnieniem im pomocy w tym szczególnym okresie. O długości pobytu dziecka w szkole decydował wyrok wydany przez sąd. Jednak istniała możliwość wcześniejszego zwolnienia wychowanka na wolność pod warunkiem, że jego zachowanie nie budziło zastrzeżeń.

Równolegle powstawały instytucje, których oferta skierowana była wyłącznie do dzieci i młodzieży w konflikcie z prawem lub nim zagrożonych, czego sztandarowym przykładem są wspomniane wcześniej zakłady borstalskie⁸³.

W Stanach Zjednoczonych istotne znaczenie dla rozdzielania systemu resocjalizacji nieletnich i dorosłych miały warunki społeczno-ekonomiczne, związane z lawinową industrializacją i urbanizacją. W ubogich dzielnicach amerykańskich miast dotkniętych wieloma problemami patologii społecznej powstawały „siedliska społeczne”, które z jednej strony organizowały pomoc dla ludzi „dotkniętych ubóstwem, rozpadem rodziny, innymi trudnościami żywymi”⁸⁴ i działały na rzecz integracji społecznej, a z drugiej stawały się prekursorami ważkich idei z zakresu resocjalizacji. Dobrym przykładem może być założony w nowojorskim Lower East Side w 1886 roku Neighbourhood Gild oraz najbardziej znany chicagowski Hull House. Ten ostatni powstał z inicjatywy charyzmatycznych Jane Addams i Ellen G. Starr, które walczyły o polepszenie warunków bytowych, ochronę prawną kobiet i dzieci oraz upowszechnienie oświaty⁸⁵. Jedną z najpoważniejszych ich zasług było przyczynienie się do powołania w Chicago w 1899 roku pierwszego na świecie sądu dla nieletnich⁸⁶, a potem również systemu kurateli. Sąd dla nieletnich hrabstwa Cook (The Cook County Juvenile Court) zajmował się nie tylko dziećmi i młodzieżą w konflikcie z prawem, ale również zaniedbanymi i skrzywdzonymi oraz popełniającymi tzw. przestępstwa statusu⁸⁷. Naczelną zasadą działalności sądów dla nieletnich była dbałość o dobro dziecka, również w kwestii unikania jego kryminalizacji,

Okres ten w Anglii trwał 18 miesięcy, kiedy to dziecko umieszczane było najczęściej pod nadzorem osoby godnej zaufania. Ostatnią tego typu instytucję zamknięto dopiero w 1996 roku. Była to pralnia i ośrodek opiekuńczo-wychowawczy prowadzony przez Zgromadzenie Sióstr Magdalenek. Z perspektywy czasu tak *reformatory*, jak i *industrial schools* okazały się instytucjami skrajnie opresyjnymi i krzywdzącymi dla dzieci i młodzieży tam przebywających. Przygotowane przez Commission to Inquire into Child Abuse raporty pokazują, że w tych instytucjach przemoc fizyczna, seksualna, emocjonalna, zaniedbanie, wykorzystywanie niemal graniczące z niewolnictwem były na porządku dziennym. W zasadzie trudno mówić w tym wypadku o prowadzeniu jakichkolwiek oddziaływań wychowawczych, opiekuńczych czy resocjalizacyjnych. Zob. CICA, *Investigation Committee Report*, vol. I, part II, s. 35–40; M. Raftery, E. O’Sullivan, *Suffer the Little Children: The Inside Story of Ireland’s Industrial Schools*, New Island 1999.

⁸³ Zob. M. Kalinowski, *Resocjalizacja nieletnich...*, s. 50–54.

⁸⁴ K. Frysztacki, *Socjalna Ameryka. O obszarze pomocy społecznej i pracy socjalnej w Stanach Zjednoczonych*, Kraków 2005, s. 220.

⁸⁵ Skala problemów, jaka dotknęła społeczeństwo amerykańskie pod koniec XIX wieku, spowodowała, że państwo nie miało w zasadzie środków na zorganizowanie efektywnej pomocy. Lukę tę z powodzeniem zaczęły wypełniać stowarzyszenia i fundacje zakładane przez lepiej sytuowaną i wrażliwą społecznie ludność. Zob. E. Leś, *Od filantropii do pomocniczości...*, Warszawa 2000, s. 58.

⁸⁶ B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 33–34.

⁸⁷ W świetle obowiązującej wówczas ustawy za przestępstwa statusu uznawano: wagary, używanie alkoholu, wczesną aktywność seksualną, ucieczki z domu oraz nieposłuszeństwo rodzicom lub opiekunom. Reakcja sądu na tego typu działania miała być wyrazem specjalnej misji sądów dla nieletnich, związanej z ratowaniem młodych ludzi. Zob. B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 35.

co znajdowało wyraz między innymi w stosowanej terminologii. Postanowienia sądu były obligatoryjne dla dziecka i rodziców, co oznaczało, że nie mogli oni wnieść zażaleń lub odrzucić „pomocy”. Sędziowie mieli w zasadzie niczym nieograniczoną swobodę w doborze środków stosowanych wobec nieletnich, począwszy od upomnienia aż do umieszczenia na czas nieokreślony w zakładzie poprawczym. Działania te miały charakter paternalistyczny i zostały zakwestionowane dopiero na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX wieku poprzez odrzucenie doktryny *parens patriae* (o czym szerzej w dalszej części tekstu)⁸⁸. Do połowy lat dwudziestych XX wieku sądy dla nieletnich organizowane na wzór chicagowski istniały już we wszystkich stanach.

Jeśli chodzi o osoby dorosłe, to reformatorzy pozostający pod wpływem Deklaracji z Cincinnati, tak w Anglii, jak i w Stanach Zjednoczonych, zmierzali do rozbudowy systemu kurateli oraz zwolnień warunkowych⁸⁹. Za ojca współczesnej kurateli uważa się bostończyka Jana Augustusa – w 1841 roku zobowiązał się on do opieki nad mężczyzną, któremu groziła wysoka kara, dzięki czemu stał się pierwszym kuratorem⁹⁰. Nie można jednak zapominać, że już w 1876 roku Kościół anglikański oddelegował kilku swoich misjonarzy do londyńskich sądów, by pomagali młodym ludziom, którzy weszli w konflikt z prawem⁹¹. W Stanach Zjednoczonych ogromne znaczenie dla rozwoju kurateli miało powstanie w Massachusetts w latach osiemdziesiątych XIX wieku pierwszego systemu nadzoru probacyjnego, który stał się inspiracją i przykładem. Do roku 1920 tą drogą poszło 21 innych stanów, przy czym w wielu wypadkach zwolnienie lub zawieszenie kary odbywało się na podstawie prawa zwyczajowego. W 1916 roku Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych dostrzegł brak regulacji prawnych w tym zakresie. Podjęte prace zostały jednak zakończone dopiero w 1925 roku, kiedy to w życie weszła Narodowa ustawa o kurateli (*National Probation Act*), która umożliwiała zawieszenie nałożenia kary i orzeczenie nadzoru kuratorskiego w zgodzie z literą prawa. Stała się ona podstawą dla tworzenia państwowego systemu probacji i *parole*, który rozwinął się w pełni na przełomie XIX i XX wieku⁹².

W Anglii profesjonalizację kuratorów sankcjonuje ustanowiona w 1907 roku. Ustawa o nadzorze kuratorskim nad skazanymi (*Probation of Offenders Act*), która umożliwiła sędziom kierowanie skazanymi lub osób wykazujących się poprawą i oczekujących na wcześniejsze zwolnienie pod nadzór kuratorski.

⁸⁸ Ibidem, s. 37–39.

⁸⁹ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 185.

⁹⁰ W. Ambrozik, *Postępowanie probacyjne z perspektywy pedagogiki resocjalizacyjnej*, „Probacja” 2009, nr 1, s. 110–120.

⁹¹ M. Kalinowski, *Resocjalizacja nieletnich...*, s. 48.

⁹² J. Lehman, S. Phelps, *West's Encyclopedia of American Law*, Detroit 2005, s. 175.

Sformułowano w niej podstawowe zadania kuratorów, do których zaliczono: doradzanie, wspieranie i przyjaźnienie się ze skazanymi znajdującymi się pod nadzorem. W ustawie określono sankcje karne związane z naruszeniem warunków nadzoru kuratorskiego i przedterminowego warunkowego zwolnienia⁹³. Rok po wejściu ustawy w życie ponad połowa spośród 1043 angielskich sądów miała swoich kuratorów. Przez pierwsze dwie dekady kuratorzy pracowali w niepełnym wymiarze godzin, co zmieniło się dopiero w 1929 roku. Wówczas również wprowadzono obowiązek szkolenia osób sprawujących nadzory oraz uregulowano liczbę podopiecznych przypadających na jednego kuratora. II wojna światowa przerwała rozwój kurateli, lecz już w 1948 roku odbudowane siły probacyjne były gotowe do działania. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku system probacji w Anglii dynamicznie się rozwijał zarówno w zakresie zadań, jakie stały przed tą służbą, jak i instytucji, w których mogły być one wykonywane. Powstał system hosteli oraz centrów probacyjnych działających w środowiskach lokalnych. Do tej pory wiele uwagi poświęca się współpracy ze służbami socjalnymi oraz organizacjami społecznymi i charytatywnymi, specjalizującymi się w pomocy osobom w trudnej sytuacji życiowej⁹⁴, czego efektem jest coraz częstsze zastosowanie podejścia multiagencyjnego⁹⁵. Początek XXI wieku to dla angielskiego systemu początek kolejnych reform, zmierzających do powołania krajowego systemu resocjalizacji.

1.3. Od *nothing works* do *what works* – w poszukiwaniu skutecznych form resocjalizacji

Chcąc w sposób syntetyczny opisać to, co się działo w historii rozwoju systemu resocjalizacji w Stanach Zjednoczonych i Anglii po II wojnie światowej, należałoby mówić o ewolucji od modelu resocjalizacyjnego do modelu kontroli przestępczości, który w zasadzie trwa do dziś. Pod wpływem rozwijającej się psychologii oddziaływania resocjalizacyjne nabrały charakteru terapeutycznego. Istotnym elementem stała się diagnoza realizowana na wzór medyczny

⁹³ M. Kalinowski, *Resocjalizacja nieletnich...*, s. 48.

⁹⁴ Ibidem, s. 49.

⁹⁵ Por. A. Pycroft, D. Goygh, *Multi-Agency Working in Criminal Justice*, Bristol 2010; M. Borkowska, J. Kusztal, *Zespoły interdyscyplinarne w pracy z dziećmi zagrożonymi wykluczeniem społecznym*, [w:] K. Biel, J. Kusztal (red.), *Dziecko zagrożone wykluczeniem. Elementy diagnozy, działania profilaktyczne i pomocowe*, Kraków 2011, s. 363–384; A. Barczykowska, M. Muskała, *Transition from Prison to the Community Model jako przykład zastosowania podejścia multiagencyjnego w zakresie wsparcia procesu readaptacji osób opuszczających zakłady karne*, [w:] M. Konopczyński, A. Kieszkowska (red.), *Tożsamość kulturowo-cywilizacyjna dewiantów a ich reintegracja społeczna*, Kraków 2013.

i projektowanie oddziaływań. Zmienił się także sposób mówienia o karze, która w tym czasie uchodziła za pojęcie niemodne, bowiem „karanie rozumiane jako wymierzanie dolegliwości w odpowiedzi na popełnienie przestępstwa jest mało skuteczne w reformowaniu sprawców i może nawet przynosić skutki przeciwne do zamierzonych”⁹⁶. Taki sposób widzenia kary powodował, że więzienia stawały się swoistymi zakładami dla osób chorych, a głównym ich zadaniem była diagnoza, leczenie i rehabilitacja. Jak twierdził bowiem Karl Menninger, przestępstwa są „sygnałem bólu, sygnałem niepowodzeń” i dopiero rozwiązanie problemów podsądnego pozwalało mu na powrót do społeczeństwa⁹⁷. W związku z tym dla więźniów powstawało wiele specjalistycznych programów (terapia grupowa, elektrowstrząsy, doradztwo osobiste, psychoterapia, behawioralne programy modyfikacji zachowań), do których klasyfikowano na podstawie badań, głównie psychiatrycznych. System wymiaru sprawiedliwości został zatem podporządkowany specjalistom z zakresu kryminologii. Czynnikiem decydującym o długości kary stało się nie przestępstwo, ale potrzeby resocjalizacyjne skazanego, co spowodowało z jednej strony wydłużenie wyroków, a z drugiej przeniesienie decyzyjności w zakresie zwolnienia z sędziego na specjalistę od resocjalizacji⁹⁸. Istotną cechą nowego modelu było dostrzeżenie potrzeby wsparcia po opuszczeniu zakładu karnego. Zmieniła się tym samym rola kuratorów, którzy w swoich działaniach przeszli z „moralnego przywództwa” do „lecniczego doradztwa”. Oznaczało to, że musieli przestać pełnić rolę nadzorcy, stając się pracownikiem socjalnym i terapeutą jednocześnie. Ich głównym zadaniem stała się pomoc w rozwiązywaniu psychicznych i społecznych problemów podsądnego. Idee psychologii doprowadziły do upodmiotowienia skazanego, co oznaczało, iż odtąd miał on wraz z kuratorem działać na rzecz zmiany we własnym życiu.

Propagatorzy nurtu reintegracji społecznej w resocjalizacji nawoływali do odejścia od modelu medycznego, wskazując, że więzienie, jako twór sztuczny, nawet przy prowadzonych w nim oddziaływaniach resocjalizacyjnych powoduje negatywne konsekwencje dla umiejętności koniecznych do podejmowania aktywności nieprzestępczej. Alternatywą dla więzienia w modelu reintegracji była probacja, w ramach której winny być realizowane takie programy zawodowe, edukacyjne oraz umiejętności społecznych, które zwiększałyby szanse na bycie prawym obywatelem. Pewne osoby ze względu na rodzaj popełnionego przestępstwa i – jak można by dziś powiedzieć – potrzeby kryminogenne muszą pozostać w izolacji więziennej, jednak powinna być ona tylko krótkim przystankiem przed szybko orzekanym warunkowym zwolnieniem. Zwrócono tym samym uwagę na rolę społeczności lokalnej w procesie readaptacji i resocjalizacji.

⁹⁶ B. Stańdo-Kawecka, *Ruch What works i „nowa resocjalizacja”...*, s. 900.

⁹⁷ K. Menninger, *The Crime of Punishment*, New York 1969, s. 96.

⁹⁸ W. Zalewski, *Przestępca „niepoprawny”...*, s. 316.

Ostateczny kres podejścia reintegracji społecznej przypisuje się badaniom Roberta Martinsona, który poddał analizie ponad dwieście programów resocjalizacyjnych realizowanych w Stanach Zjednoczonych. W obszarze jego zainteresowań znalazły się tradycyjne programy edukacyjne, zawodowe, psycho- i socjoterapia, farmakoterapia, praca w środowisku lokalnym oraz zwolnienie warunkowe i związany z nim nadzór. Swoje badania R. Martinson podsumował następująco: „poza kilkoma wyjątkami wysiłki resocjalizacyjne, jakie zostały podjęte, nie miały wpływu na poziom recydywy”⁹⁹. Badania te podważyły więc zasadność orzekania zróżnicowanych kar za to samo przestępstwo ze względu na potrzeby sprawcy. Barbara Stańdo-Kawecka pisze: „orzekanie kar według potrzeb resocjalizacyjnych sprawcy uznano za nieracjonalne i niesprawiedliwe”¹⁰⁰. Idea reintegracji społecznej została zastąpiona, obowiązującym do dziś, modelem zarządzania ryzykiem (*risk management*). We wczesnej wersji, na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ubiegłego wieku, na bazie rosnących do niebywałych poziomów wskaźników przestępczości i toczących się wokół nich rozgrywek politycznych ukształtował się model korekcji przez kontrolę (*crime control model of correction*), w którym zakładano konieczność kontroli w warunkach izolacji penitencjarnej oraz poddanie intensywnemu nadzorowi po jej zakończeniu¹⁰¹. W ocenie W. Zalewskiego „po blisko stuletniej walce z instytucją i próbach jej ograniczania, w krótkim czasie w krajach anglosaskich nastąpiło odkrycie na nowo wartości więzienia”¹⁰². Ograniczono wówczas zwolnienia warunkowe, wydłużono kary, rzadziej stosowano opuszczenie aresztu za kaucją lub poręczeniem. Efektem tego rodzaju działań stało się masowe przełudnienie więzień (*mass imprisonment*) oraz idący za tym ogromny wzrost kosztów związanych z wykonaniem kary¹⁰³.

Refleksja nad kosztami i efektami działania systemu sprawiedliwości, a także przemiany społeczne i polityczne spowodowały, że złagodczono pierwotne podejście. Jak pisze B. Stańdo-Kawecka, „represyjna i kosztowna polityka karna nie przyniosła oczekiwanych rezultatów w dziedzinie redukcji przestępczości. Formułowane w latach osiemdziesiątych XX wieku optymistyczne prognozy dotyczące prewencyjnych skutków długoterminowych kar pozbawienia

⁹⁹ R. Martinson, *What Works? Questions and Answers about Prison Reform*, „The Public Interest” 1974, vol. 35 (3), s. 22–54; zob. również: B. Stańdo-Kawecka, *Cele wykonywania kary pozbawienia wolności w krajach europejskich*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007, nr 1, s. 296; M. Sztuka, *Efektywność oddziaływań w zorientowanym korekcyjnie modelu instytucji penitencjarnej. Doświadczenia amerykańskie*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007, nr 1, s. 313.

¹⁰⁰ B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 75.

¹⁰¹ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 58; M. Sztuka, *Efektywność oddziaływań...*, s. 315–317.

¹⁰² W. Zalewski, *Przestępca „niepoprawny”...*, s. 319.

¹⁰³ W. Zalewski, *Mass imprisonment – koniec marzeń o alternatywie dla kary pozbawienia wolności?*, [w:] H. Machel (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006, s. 197–206.

wolności okazały się iluzją” i dalej „zrównoważone podejście do karania przestępców od początku nowego stulecia zyskuje sobie coraz większe poparcie społeczne, a problematyka kontroli przestępczości stopniowo znika z programów politycznych i kampanii wyborczych”¹⁰⁴. Dziś w ramach realizacji modelu zarządzania ryzykiem głównym zadaniem jest minimalizacja prawdopodobieństwa (*incapacitation*), że sprawca popełni kolejne przestępstwo. W następnych rozdziałach niniejszej publikacji szczegółowo przedstawimy teoretyczne i praktyczne aspekty modelu zarządzania ryzykiem w Anglii i Walii oraz Stanach Zjednoczonych Ameryki na przełomie XX i XXI wieku.

¹⁰⁴ B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 90.

2

SZACOWANIE RYZYKA I POTRZEB JAKO MODEL DIAGNOZY RESOCJALIZACYJNEJ

2.1. Model *Risk-Need-Responsivity* w diagnozie resocjalizacyjnej

W wielu krajach związanych z tradycją anglosaskiego prawa i resocjalizacji proces diagnozowania określany jest w kategoriach szacowania (*assessment*). Przedmiot diagnozy stanowią czynniki ryzyka, rozumiane jako cechy dotyczące osoby sprawcy lub sytuacje mające potwierdzony w badaniach związek z podejmowaniem zachowań przestępczych¹. Rozpoznanie ryzyka stwarzanego przez sprawców przestępstw oraz czynników związanych z powrotem do zachowań przestępczych ma decydujące znaczenie dla identyfikacji skutecznych form interwencji resocjalizacyjnych². Jak słusznie zauważają Donald A. Andrews i James Bonta, „diagnozowanie przestępców nie jest tylko odpowiedzią na pytanie o ryzyko ponownego wejścia w konflikt z prawem, ale również o to, jak prowadzić

¹ D.A. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal Conduct*, New Providence 2006, s. 47; por. M. Sztuka, *Anachronizm i aktualność. Idee resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Kraków 2013, s. 232.

² L.A. Craig, K.D. Browne, *Metody oceny ryzyka recydywy przestępstw seksualnych*, „Dziecko Krzywdzone” 2007, nr 18, s. 1.

oddziaływania”³. Współcześnie kierunek działań w tym zakresie wyznacza podejście *what works* i związany z nim model teoretyczny R-N-R, który nazwę swoją wywodzi od kluczowych reguł skutecznego działania resocjalizacyjnego: zasady ryzyka (*risk*), potrzeb (*need*) i reaktywności (*responsivity*). Zasada ryzyka związana jest z określeniem prawdopodobieństwa wejścia w kolejny konflikt z prawem. Zgodnie z tą zasadą w procesie diagnostycznym powinny zostać wyodrębnione te jednostki, co do których istnieje wysokie prawdopodobieństwo kolejnego konfliktu z prawem. Dostępne obecnie metaanalizy wskazują dość jednoznacznie, że w populacji przestępców funkcjonuje spora grupa, która ze względu na niski stopień demoralizacji oraz wysoki poziom zasobów własnych, stanowiący istotny czynnik chroniący, nie wymaga włączania w wysoce strukturalizowane programy resocjalizacyjne. Zbyt pochopne zakwalifikowanie do nich prowadzić może do wzrostu zachowań przestępczych, związanych między innymi z procesem dyfuzji zachowań. Wskazuje się również na istnienie grup tzw. przestępców niepoprawnych, którzy nie rokują zmian nawet przy długotrwałych i wieloaspektowych oddziaływaniach resocjalizacyjnych⁴. Oddziaływania resocjalizacyjne są zwykle skuteczne w stosunku do skazanych ze średnim i wysokim ryzykiem⁵. Konieczne jest jednak ich sprofilowanie, do czego odnosi się zasada potrzeb. Jak pisze Mariusz Sztuka, jest ona „odpowiedzią na konieczność precyzyjnego identyfikowania konkretnych celów interwencji resocjalizacyjnej”, potrzeba zaś w tym przypadku to „synonim każdej sytuacji problemowej”⁶. Zakłada się bowiem, że u podstaw zachowań dewiacyjnych leżą niezaspokojone potrzeby, które D.A. Andrews i J. Bonta określili mianem kryminogennych (*criminogenic needs*). Na podstawie badań wyróżnili wśród nich tzw. „wielką czwórkę” (*big four*) oraz „centralną ósemkę” (*central eight*). Czynniki „czwórki” odnoszą się do kwestii przestępczości powrotnej, natomiast „ósemki” odpowiadają za przyszłe zachowania przestępcze jednostki⁷.

Do „centralnej ósemki” zalicza się: antyspołeczne zachowania w przeszłości (aresztowania i zatrzymania w wieku adolescencji lub wcześniej, łamanie warunków podczas zwolnień z instytucji resocjalizacyjnych i probacji), osobowość antyspołeczną (impulsywność, agresywność, poszukiwanie wrażeń, skłonność do manipulacji), antyspołeczne postawy/schematy poznawcze (internalizacja wartości, zasad, reguł związanych ze światem przestępczym, rozbudowany system racjonalizacji uzasadniających przestępczy styl

³ D.A. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal...*, s. 285.

⁴ W. Zalewski, *Przestępca „niepoprawny”...*, s. 380–381.

⁵ D.A. Andrews, J. Bonta, R.D. Hoge, *Classification for Effective Rehabilitation: Rediscovering Psychology*, „Criminal Justice and Behavior” 1990, vol. 17 (1), s. 19–52.

⁶ M. Sztuka, *Anachronizm i aktualność...*, s. 234.

⁷ D.A. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal...*, s. 58–60, 239–240.

Tabela 2. „Wielka czwórka” i „centralna ósemka” czynników ryzyka

Czynniki ryzyka	„Wielka czwórka”	„Centralna ósemka”
Antyspołeczne zachowania w przeszłości	+	+
Antyspołeczna osobowość	+	+
Antyspołeczne postawy/ schematy poznawcze	+	+
Antyspołeczne/kryminalne środowisko	+	+
Sytuacja rodzinna/małżeńska		+
Sytuacja szkolna/zawodowa		+
Czas wolny/rekreacja		+
Uzależnienia/ryzykowne używanie		+

Źródło: D. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal...*, s. 58–60.

życia, identyfikacja ze światem przestępczym), antyspołeczne/kryminalne środowisko (powiązanie ze środowiskiem przestępczym przy jednoczesnej izolacji od świata prospołecznego), sytuację rodzinną/małżeńską (charakter związku, poziom konfliktowości, strukturę rodziny, związanie formalne, zjawiska patologiczne, np. przemoc), sytuację edukacyjną i zawodową (relegowanie ze szkoły, porzucenie szkoły, niski poziom wykształcenia i kwalifikacji, okresy bezrobocia, brak motywacji do pracy), sposób spędzania czasu wolnego oraz uzależnienia od substancji psychoaktywnych. Wymienione czynniki określa się jako dynamiczne, co oznacza, że możliwa jest ich modyfikacja przez manipulację bodźcami zewnętrznymi i wewnętrznymi. Z jednej strony są one wyznacznikami poziomu ryzyka, a z drugiej określają zakres zmian w postępowaniu resocjalizacyjnym⁸. Oprócz potrzeb kryminogennych wyróżnia się również potrzeby niekryminogenne. Badania nad przyczynami przestępczości wskazują, że co prawda nie leżą one u podłoża zachowań przestępczych, ale ich zaspokojenie w procesie resocjalizacji sprzyja stabilizacji osoby w prospołecznych rolach. Mówiąc inaczej, nie prowadzą wprost do przestępstwa, ale zaspokojone mogą pomóc w wyjściu na prostą. D.A. Andrews i J. Bonta wyraźnie podkreślają, że praca nad tego rodzaju potrzebami jest ważna i wartościowa, ale niekoniecznie związana z redukcją zjawiska recydywy⁹. Do potrzeb niekryminogennych zalicza się: szacunek dla samego siebie, pobudzenie, niepokój, poczucie nieszczęścia/stresu (*personal distress*), zaburzenia i choroby psychiczne oraz stan zdrowia fizycznego. Poza czynnikami dynamicznymi w diagnozie potrzeb występują jeszcze czynniki statyczne, ale ze względu

⁸ Stąd też mówi się o szacowaniu i zarządzaniu ryzykiem (*risk/needs assessment*).

⁹ D.A. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal...*, s. 282.

Tabela 3. „Centralna ósemka” potrzeb kryminogennych i potrzeby niekryminogenne

Rodzaj czynników	Czynniki ryzyka	Wskaźniki	Główne obszary oddziaływań
„Centralna ósemka” potrzeb kryminogennych	antyspołeczne zachowania w przeszłości		
	osobowość antyspołeczna	impulsywność, poszukiwanie wrażeń, silna potrzeba pobudzenia, agresywność i drażliwość	budowanie umiejętności radzenia sobie ze sobą, zarządzanie agresją (zastępowanie jej)
	antyspołeczne postawy/schematy poznawcze	racjonalizacje w stosunku do zachowań kryminalnych, negatywna postawa wobec prawa	konfrontacja z racjonalizacjami, budowanie/akceptowanie społecznych identyfikacji
	antyspołeczne/kryminalne środowisko	przyjaciele i znajomi z grup kryminalnych, izolacja od osób ukierunkowanych prospołecznie	zastąpienie kryminogennych przyjaciół osobami o zachowaniach prospołecznych, udział w grupach
	sytuacja rodzinna/małżeńska	niewystarczająca/nieodpowiednia kontrola i dyscyplina rodzicielska w okresie dzieciństwa, ubóstwo emocjonalne w rodzinie, wąskie relacje rodzinne	trening umiejętności rodzicielskich, uwypuklenie ciepła i opieki
	sytuacja szkolna/zawodowa	ubogie kompetencje, niska satysfakcja	podkreślanie znaczenia edukacji, budowanie relacji interpersonalnych w kontekście pracy i szkoły
	formy spędzania czasu wolnego	brak uczestnictwa w prospołecznych/akceptowanych społecznie/zdrowych formach spędzania wolnego czasu	ośmielanie do udziału w prospołecznych formach relaksacji, rozwijanie hobby oraz zainteresowań sportowych
	uzależnienia	używanie alkoholu i/lub narkotyków	redukcja uzależnienia, znalezienie alternatywy dla używania substancji

Potrzeby niekryminogenne	poczucie własnej wartości/godności	niskie poczucie własnej wartości, złe samopoczucie	
	chwiejność emocjo- nalna, poczucie nieszczęścia	wysoki poziom nie- pokoju, <i>feeling blue</i>	
	zaburzenia i choroby psychiczne	schizofrenia, mania, depresja	
	zdrowie fizyczne	deformacje fizyczne, niedobory w odży- wianiu/zaburzenia odżywiania	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie D.A. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal...*, s. 58–60; J. Bonta, D.A. Andrews, *Risk-Need-Responsivity Model for Offenders Assessment and Rehabilitation 2006–2007*, s. 6, <http://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrcs/pblctns/rsk-nd-rspnsvty/rsk-nd-rspnsvty-eng.pdf>, data dostępu: 12.06.2013.

na ich „historyczny” charakter, niewielkie powiązanie z kryminogenezą i niemal zerową możliwość modyfikacji zwykle nie stają się one obszarami oddziaływań resocjalizacyjnych¹⁰, co więcej – wyznaczają ich kres¹¹.

Zasada reaktywności, trzecia z zasad obecnych w modelu R-N-R, wydaje się mieć najbardziej metodyczny charakter. Jak bowiem piszą D.A. Andrews i J. Bonta, „odnosi się ona do dostarczania programów leczenia w stylu i trybie, który składa się z umiejętności i stylu uczenia się sprawcy”¹². Innymi słowy, wskazuje na brzegowe, indywidualne i instytucjonalne warunki odpowiedzialne za powodzenie interwencji. W jej ramach wyróżnia się reaktywność generalną/ogólną (*general responsivity*), wskazując jako najbardziej skuteczne w oddziaływaniach resocjalizacyjnych podejście kognitywno-behawioralne¹³, oraz reaktywność indywidualną (*specific responsivity*), związaną z występowaniem u ludzi niepowtarzalnych cech, które mogą wpływać na efekty pracy resocjalizacyjnej, co nakazuje uwzględnić je przy projektowaniu programu działań. Wśród najistotniejszych wskazuje się: płeć, wiek, status etniczny i kulturowy, poziom kompetencji interpersonalnych i poznawczych, poziom lęku w sytuacjach ekspozycji społecznej, poziom wsparcia społecznego w najbliższym otoczeniu w sytuacji zmiany osobowej, zaburzenia psychiczne oraz potencjały jednostki¹⁴.

¹⁰ T. Ward, C. Steward, *Criminogenic Needs and Human Needs: A Theoretical Model*, „Psychology, Crime & Law” 2003, vol. 9 (2), s. 127.

¹¹ M. Sztuka, *Anachronizm i aktualność...*, s. 234.

¹² D.A. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal...*, s. 283.

¹³ Zob. A. Barczykowska, *Podejście kognitywno-behawioralne w pracy penitencjarnej i postpenitencjarnej (na przykładzie wybranych programów korekcyjnych stosowanych w USA)*, „Probacja” 2011, nr 2.

¹⁴ D.A. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal...*, s. 281–283.

Prowadzenie działań opartych na powyższych zasadach pozwala na podejmowanie interwencji resocjalizacyjnych w stosunku do osób tego rzeczywiście wymagających, ich zindywidualizowanie oraz modyfikację tych elementów programu, które okazały się nieskuteczne, co finalnie redukuje prawdopodobieństwo powrotu do przestępstwa.

W ramach diagnozowania ryzyka, potrzeb i reaktywności specjaliści w zakresie resocjalizacji operują coraz doskonalszymi narzędziami, które czasami określa się nawet jako kamienie milowe (*cornerstone*)¹⁵. Dzięki nim możliwe jest bowiem jakościowe (zawartość) i ilościowe (poziom i długość kontroli) ukierunkowanie programów oddziaływań.

Postęp wiedzy dotyczącej genezy zachowań przestępczych, możliwości oddziaływania poprzez modyfikację czynników kryminogennych, ale również pojawiające się problemy praktyczne związane z koniecznością diagnozowania ogromnej populacji osób w konflikcie z prawem przy znaczącym obciążeniu pracą, znalazły odzwierciedlenie w kolejnych generacjach narzędzi diagnostycznych. Wyodrębnia się cztery generacje narzędzi:

1. *professional judgement*,
2. *actuarial, static risk scale*,
3. *risk/need scale* oraz
4. *integration of case management*¹⁶;

zostały one zobrazowane na schemacie 1.

Narzędzia pierwszej generacji (*professional judgement*) opierały się na wiedzy i doświadczeniu specjalistów: psychologów, personelu więziennego czy kuratorów, którzy używali w szacowaniu ryzyka subiektywnych kryteriów, zróżnicowanych choćby ze względu na osobiste preferencje czy rodzaj i długość wykonywanej pracy¹⁷. Trudno było również wskazać precyzyjne pojęcia, które w zrozumiały i w miarę jednolity sposób opisywałyby badane osoby. W związku z tym, że nie istniały uniwersalne normy, trudno było tworzyć w miarę jednolite grupy klasyfikacyjne. Brak precyzji terminologicznej, subiektywizm przyjmowanych standardów diagnostycznych prowadził do daleko idącej dowolności interpretacyjnej¹⁸.

Pod koniec lat siedemdziesiątych dostrzeżono, że przy szacowaniu ryzyka konieczne jest wyjście poza osobistą wiedzę i doświadczenie pracowników systemu korekcji i stworzenie obiektywnych kryteriów oceny, co legło

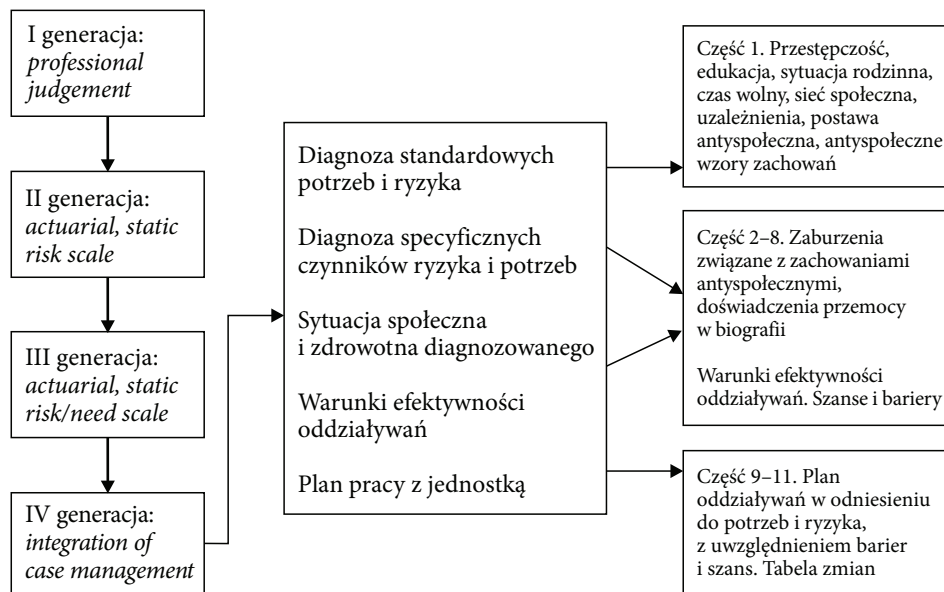
¹⁵ S. VanBenschoten, *Risk/Needs Assessment: Is This the Best We Can Do?*, „Federal Probation” 2008, vol. 72 (2), s. 1.

¹⁶ D.A. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal...*, s. 285–306.

¹⁷ Z tego też powodu często pierwszy okres rozwoju diagnostyki opartej na czynnikach ryzyka, potrzeb i responsywności określa się jako model kliniczny w odróżnieniu od modelu aktuarialnego, związanego z użyciem wystandaryzowanych narzędzi.

¹⁸ S. VanBenschoten, *Risk/Needs Assessment...*, s. 1.

Schemat 1. Historia rozwoju narzędzi diagnostycznych

Źródło: D.A. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal...*, s. 295.

u podstaw tworzenia narzędzi drugiej generacji (*actuarial, static risk scale*)¹⁹. Narzędzia, jakie wówczas powstały, opierały się na przypisywaniu odpowiednich wag liczbowych konkretnym cechom czy sytuacjom jednostki²⁰. Wartość uzyskanych punktów decydowała o przypisanym poziomie ryzyka i późniejszym prawdopodobieństwie aktywności przestępczej. I choć dając do dyspozycji konkretny instrument, uwalniały od subiektywizmu wcześniejszych szacunków, to jako klasyczny przykład ujęcia aktuarialnego, spotykały się z licznymi zarzutami. Koncentrowały się one głównie na teoretyczności technik statystycznych, „sztywności” rozumianej jako niewychwytywanie

¹⁹ Warto dodać, że prekursorem takich rozwiązań był P.L. Burgess, który w 1928 roku zademonstrował katalog 22 czynników odpowiedzialnych za zróżnicowane efekty warunkowego przedterminowego zwolnienia (*parole*). W tym pionierskim opracowaniu dominowały czynniki statyczne, będące złożeniem historii kryminalnej osoby, jej charakterystyki społeczno-demograficznej, zmiennych prawnych oraz psychiatrycznych. Prawie trzydzieści lat później małżeństwo Sheldona i Eleanor Gluecków oparło się na trzech podstawowych grupach czynników: społecznych (charakter relacji z matką, kontrola), charakterologicznych (mierzonych za pomocą testu Rorschacha) oraz osobowościowych (ekstrawersja vs. introwersja). Zob. J. Bonta, S.J. Wormith, *Risk and Need Assessment*, [w:] G. McIvor, P. Raynor (eds), *Developments in Social Work with Offenders*, London 2008, s. 131–152.

²⁰ Przykładami tego typu narzędzi mogą być: amerykański *Salient Factor Score* oraz kanadyjski *General Statistical Information on Recidivism*. Zob. J. Bonta, D.A. Andrews, *Risk-Need-Responsivity Model...*, s. 3. Por. S. Ratansi, M.S. Cox, *Revalidation of the Parole Salient Factor Score Risk Assessment Tool*, Wethersfield 2007, s. 3.

zmian w poziomie ryzyka i przede wszystkim na uprzedmiotowieniu jednostki²¹. „Fatalistyczny charakter rozstrzygnięć opierających się na analizie statystycznych czynników ryzyka wyraża się w tym, że systemowe reagowanie na zjawisko przestępcze musi w istocie sprowadzać się wyłącznie do mechanizmów segregacji wykluczenia”²². Skonstruowane w tym okresie instrumenty opierały się głównie na indywidualnych cechach osoby, którym przypisywano odpowiednią wagę liczbową. Zauważa się również, że na bazie informacji zgromadzonych w narzędziach drugiej generacji nie można było ustalić, co należy robić, by zredukować ryzyko. Ten „błąd” naprawiły narzędzia kolejnych generacji.

Trzecia generacja instrumentów (*need/risk assessment*) oprócz czynników statycznych włączyła do analizy również te o charakterze dynamicznym. Ich uwzględnienie w diagnozowaniu ma niebagatelne znaczenie, bowiem pozwala na wskazanie pożądanego kierunku działań prowadzących do redukcji ryzyka zachowań dewiacyjnych²³. Przykładem narzędzia tej generacji jest *The Level of Service Inventory-Revised* (LSI-R). Przeprowadzone przez J. Bontę wraz z zespołem badania nad wykorzystywaniem narzędzi diagnostycznych trzeciej generacji pokazały, iż pracownicy systemu resocjalizacji, mimo że otrzymywali ocenę ryzyka i potrzeb, nie wykorzystywali ich do projektowania oddziaływań. W czwartej generacji narzędzi konieczne stało się zatem zapewnienie łączności między wiedzą a działaniem (*integration of case management*). W należących do niej narzędziach wykorzystuje się dorobek wypracowany przy tworzeniu instrumentów trzeciej generacji, w jeszcze większym stopniu koncentrując się na konstruowaniu indywidualnych strategii oddziaływań. Przykładem może być opracowany na bazie LSI-R *Level of Service/Case Management Inventory* (LS/CMI) oraz angielsko-walijskie OASys²⁴.

Jak już wcześniej zostało zaznaczone, idea szacowania i zarządzania ryzykiem funkcjonuje przede wszystkim w anglosaskich systemach oddziaływań. W kolejnych paragrafach zaprezentowane zostaną narzędzia i mechanizmy diagnozowania oparte na modelu R-N-R występujące w systemie oddziaływań wobec nieletnich i dorosłych w Anglii i Walii oraz w Stanach Zjednoczonych Ameryki.

²¹ A. Barczykowska, *Szacowanie i zarządzanie ryzykiem w amerykańskiej praktyce probacyjnej*, [w:] B. Urban, M. Konopczyński (red.), *Profilaktyka i probacja w środowisku lokalnym*, Kraków 2012, s. 310.

²² M. Sztuka, *Anachronizm i aktualność...*, s. 238.

²³ J. Bonta, S.J. Wormith, *Risk and Need...*, s. 139.

²⁴ Zob. *Offender Assessment and Sentence Management – OASys*, <http://www.justice.gov.uk/offenders/psos>, data dostępu: 6.05.2015.

2.2. Szacowanie ryzyka i potrzeb w angielskiej praktyce resocjalizacyjnej

2.2.1. Diagnoza niedostosowania społecznego nieletnich w Anglii i Walii

Podstawowym narzędziem diagnozy nieletniego w angielskim systemie resocjalizacji stosowanym wobec wszystkich młodych ludzi w wieku 10–17 lat, którzy weszli w kontakt z wymiarem sprawiedliwości, jest od kwietnia 2000 roku Asset. Jest on narzędziem oceny ryzyka stosowanym przez wszystkie instytucje tworzące system resocjalizacji nieletnich w Anglii i Walii²⁵. Szacuje niedostosowanie nieletniego i identyfikuje czynniki ryzyka, kryminogenne potrzeby oraz obszary ochronne w jego życiu. „Jest on zaprojektowany, aby wspomóc spójność praktyki w interdyscyplinarnych zespołach YJS (*youth justice service*) oraz skupić interwencje na czynnikach życia dziecka najbardziej związanych z przestępczością”²⁶.

Podstawowym zadaniem Asset jest ocena potrzeb i deficytów dziecka (*Asset-Core Profile*) oraz ryzyka wyrządzenia szkody innym (*Asset-Risk of Serious Harm*). Narzędzie to jest wykorzystywane do określania przyczyn popełniania przestępstw, a także środków zaradczych powstrzymujących młodego człowieka przed eskalacją tego typu zachowań. Niejednokrotnie do diagnozy zamiast *Asset-Core Profile* instytucje działające na rzecz dzieci wykorzystują zamiennie *Common Assessment Framework*²⁷ (CAF).

²⁵ Termin „ryzykowny” może mieć wiele znaczeń w zależności od sytuacji i kontekstu, w jakim został użyty. Dla celów *Case Management Guidance*, *Youth Justice: The Scaled Approach* i *National Standards for Youth Justice Services* wykorzystywane są następujące znaczenia:

1. *likelihood of reoffending* – prawdopodobieństwo recydywy – opisuje, określone zwykle za pomocą systemu Asset, prawdopodobieństwo, z jakim dziecko lub młody człowiek popełni w przyszłości przestępstwo;
2. *risk of serious harm to others* – ryzyko wyrządzenia krzywdy innym lub poważnego uszkodzenia – termin ten odnosi się do dziecka lub młodej osoby, która została oceniona jako mająca największe prawdopodobieństwo przejawiania zachowań fizycznie lub psychicznie krzywdzących innych;
3. *vulnerability* – podatność – opisuje stopień ryzyka, w jakim młody człowiek może zostać skrzywdzony albo poprzez swoje własne zachowanie, albo poprzez zachowania lub ich brak ze strony innych. *Case Management Guidance – Introduction*, Youth Justice Board for England and Wales, 2010, s. 14.

²⁶ T. Almond, *Asset: An Assessment Tool that Safeguards or Stigmatizes Young Offenders?* „Probation Journal” 2012, vol. 59 (2), s. 140.

²⁷ Zastosowanie *Common Assessment Framework* nie powoduje żadnej zasadniczej zmiany w praktyce oceny. Dobra diagnoza wymaga wykorzystania informacji z różnych źródeł: CAF jest takim kolejnym źródłem wspomagającym Asset. Niektóre informacje z CAF mogą podkreślać potrzeby, którymi najlepiej zajęłyby się inne agencje, podczas gdy kolejne części mogą być bardziej bezpośrednio związane ze zrozumieniem przestępczego zachowania młodej osoby. Wszystkie informacje muszą zostać przeanalizowane w aspekcie ich znaczenia dla zrozumienia problematycznego zachowania i przestępczości nieletniego tak, żeby wykorzystać zasoby w najbardziej efektywny sposób. Zob. *The Common Assessment Framework, Asset and Onset, Guidance for Youth Justice Practitioners*, Youth Justice Board 2006.

Asset został stworzony przez Centrum Badań Kryminologicznych przy uniwersytecie w Oksfordzie (University of Oxford Centre for Criminological Research) na zlecenie Rady ds. Wymiaru Sprawiedliwości dla Nieletnich (Youth Justice Board – YJB) w 1999 roku. Postawiono przed nim wiele wymagań, do których należą:

- identyfikacja czynników najściślej związanych z przestępczością młodych ludzi;
- pomiar zmian w potrzebach i ryzyku recydywy w czasie;
- wspieranie praktyków w planowaniu programów interwencyjnych;
- podkreślenie potrzeby dalszej oceny w poszczególnych obszarach.

Choć, jak zaznacza się w literaturze, Asset jest nazwą narzędzia, a nie skrótem²⁸, funkcje, jakie mu się przypisuje, można opisać w sposób przedstawiony w tabeli 4.

Tabela 4. Funkcje Asset

Funkcja	Opis
A – <i>assessment and diagnosis</i> – ocena i diagnoza	opracowanie szczegółowego profilu osoby niedostosowanej społecznie, by w odniesieniu do niego zbudować program oddziaływań
S – <i>structure, standardisation and scoring</i> – struktura, standaryzacja i punktacja	określenie prawdopodobieństwa recydywy młodej osoby na podstawie analizy wszystkich dostępnych czynników, zdarzeń i sytuacji oraz opisanie ich systemem punktowym
S – <i>screening and suitability</i> – screening i stosowność	sformułowanie dla potrzeb Zespołów ds. Zapobiegania Przestępczości Nieletnich (Youth Offending Teams – YOTs) ²⁹ , odpowiedzialnych za dokonanie diagnozy i w większości przypadków za realizację programu oddziaływań, informacji o potrzebach nieletniego oraz poziomie reprezentowanego przez niego ryzyka
E – <i>evaluation, effectiveness and evidence</i> – ocena, skuteczność i dowody	ustalenie postępów w pracy nieletniego oraz wskazanie ewentualnych zmian w procesie oddziaływań, które mogą wpłynąć na jego większą obiektywność
T – <i>target</i> – cel	dostarczenie danych dla YOTs dotyczących poprawy wykorzystania zasobów nieletniego

Źródło: Opracowanie własne.

Przy określaniu ryzyka powrotu do zachowań naruszających porządek normatywny bierze się pod uwagę, o czym była już mowa, dwa rodzaje wskaźników: statyczne (*static factors*) i dynamiczne (*dynamic factors*). Przypisując

²⁸ Por. S. Case, K. Haines, *Youth Offending: Risk Factor Research, Policy and Practice*, Cullompton 2009, s. 262.

²⁹ Więcej na temat YOT zobacz w rozdziale III.

poszczególnym czynnikom odpowiednią liczbę punktów, po zsumowaniu przyporządkowuje się je do odpowiedniego poziomu (niski 0–14 pkt, średni 15–32 pkt, wysoki 33–64 pkt). Czynniki statyczne, których łączna wartość punktowa mieści się w przedziale 0–16, zostały przedstawione w tabeli 5.

Tabela 5. Określenie ryzyka recydywy – czynniki statyczne

Czynniki statyczne	Wyszczególnienie	Liczba punktów
Rodzaje przestępstw ³⁰	– jazda pod wpływem alkoholu	5
	– kwalifikowana kradzież z włamaniem	7
	– kradzież samochodu	4
Wiek pierwszej nagany, ostrzeżenia (<i>reprimand/warning</i>), a od 2013 roku <i>Youth Caution, Youth Conditional Caution</i>	– od 10 do 12 lat	4
	– od 13 do 17 lat	2
	– brak wcześniejszych upomnień	0
Wiek pierwszego skazania	– od 10 do 12 lat	4
	– od 13 do 17 lat	3
	– brak wcześniejszych wyroków	0
Liczba wcześniejszych wyroków skazujących	– 4 lub więcej	4
	– od 1 do 3	3
	– brak wcześniejszych wyroków	0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Youth Justice: The Scaled Approach. A Framework for Assessment and Interventions*, Youth Justice Board for England and Wales, 2010, s. 18.

Czynniki dynamiczne tworzą punktowane w skali od 0 do 4 następujące sekcje: warunki (mieszkanie wspólnie ze znanym przestępcą, niezorganizowane/chaotyczne środowisko, nieodpowiednie warunki życia), stosunki rodzinne i relacje osobiste (np. rodzina/opiekunowie zaangażowani w działalność przestępczą, nadużywanie substancji psychoaktywnych, dorośli niewykazujący troski/zainteresowania, niekonsekwentny nadzór, doświadczenie przemocy, bycie świadkiem przemocy, strata bliskiej osoby), edukacja, szkolenia i zatrudnienie (np. regularne wagary, niepowodzenia, trudności w pisaniu i czytaniu, bycie ofiarą przemocy szkolnej, złe stosunki z nauczycielami, brak przywiązania, negatywne postawy rodziców do szkoły, brak kwalifikacji i umiejętności, negatywne nastawienie do szkoleń i zatrudnienia), sąsiedztwo (np. oznaki handlu i stosowania narkotyków, napięcia rasowe), styl życia (np. zadawanie się z przestępczymi rówieśnikami, brak przyjaciół nieprzestępców, niekonstruktywne

³⁰ Pełna lista przestępstw wraz z punktacją: *Asset, Appendix B*, Youth Justice Board for England and Wales, 2014, <https://www.gov.uk/government/publications/asset-documents>, data dostępu: 6.05.2015.

³¹ Na temat stosowania tych środków będzie mowa w dalszej części pracy.

wykorzystanie wolnego czasu, ryzykowne zachowania), używanie substancji psychoaktywnych (np. gdy jest postrzegane jako niezbędne do życia, poprzez swój szkodliwy wpływ na codzienne funkcjonowanie stwarza ryzyko dla młodej osoby), zdrowie fizyczne (np. niedojrzałość fizyczna, opóźniony rozwój), zdrowie psychiczne i emocjonalne (np. obawy o przyszłość, choroba psychiczna, emocjonalne i psychologiczne trudności, samookaleczenie, próba samobójcza), percepcja siebie i innych (np. trudności z własną tożsamością, niska samoocena, nieufność wobec innych, brak empatii wobec innych, dyskryminujące postawy), schematy poznawcze i zachowanie (np. impulsywność, potrzeba emocji, niemożność oparcia się presji rówieśników, agresja, brak zrozumienia konsekwencji), stosunek do popełnionego przestępstwa/czynu (np. niechęć do przyjęcia odpowiedzialności za zachowanie, brak zrozumienia wpływu na ofiary lub własną rodzinę, brak wyrzutów sumienia, przekonanie, że niektóre przestępstwa są dopuszczalne), motywacja do zmiany (np. rozumienie problematycznego zachowania, pragnienie poradzenia sobie z problemami i zrozumienia konsekwencji dalszej przestępczości, chęć rzucenia przestępczości), stąd też łączna wartość punktowa mieści się w przedziale 0–48.

Podsumowanie dynamicznych czynników ryzyka zapewnia łatwy ogłęd sytuacji nieletniego. Powinno ono wykazać, które z nich mają wyższe wskaźniki, i podkreślić te obszary, w których powinny zostać uwzględnione działania interwencyjne. Całkowity wynik daje generalne pojęcie o zasięgu czynników związanych z przestępczością w życiu młodej osoby. Im wyższy ogólny wynik, tym większe prawdopodobieństwo dalszej przestępczości.

W celu uzupełnienia *Asset-Core Profile* – „profilu podstawowego” – wypełniane są cztery dodatkowe sekcje odnoszące się do:

1. czynników pozytywnych (*positive factors*) (np. pozytywne postawy, strategie radzenia sobie ze stresem, pomoc dla rodzin, programy wspomagające w okolicy i usługi),
2. wskaźników wrażliwości/podatności (*indicators of vulnerability*) (np. podatność na fizyczną lub emocjonalną krzywdę wyrządzoną przez innych, przez siebie lub przez zdarzenia życiowe/okoliczności),
3. wskaźników poważnej krzywdy wyrządzanej innym (*indicators of serious harm to others*) (np. dowody na rzeczywiste szkodliwe zachowania, aktualne intencje i przygotowanie do wyrządzenia krzywdy potencjalnym ofiarom),
4. „co myślisz” (*„what do you think”*) – gdzie nieletni jest proszony o przedstawienie sprawozdania ze swoich myśli i uczuć dotyczących kwestii „jego życia” (np. rodziny, szkoły, pracy, przyjaźni, nadużywania substancji, zdrowia i emocji) oraz kwestii „jego przestępczości” (np. postawy wobec przestępczości, powody, poglądy na temat zaprzestania dokonywania przestępstw).

Ocena ryzyka wyrządzenia krzywdy (sobie i innym) dokonana za pomocą *Asset-Risk of Serious Harm* nie musi być stosowana wobec każdego młodego

człowieka, szczególnie jeśli przestępstwo, którego dokonał, jest stosunkowo niewielkiej wagi. Jednak powinna być stosowana zawsze, gdy:

- osoba została skazana za poważne przestępstwo;
- osoba została skazana w Sądzie Koronnym (Crown Court) za określone przestępstwo;
- sąd dla nieletnich (Youth Court) poprosił o określenie w *pre-sentence report*³² stopnia „niebezpieczeństwa”, aby ustalić, czy przekazać sprawę do Sądu Koronnego w celu wydania wyroku.

Narzędziem, za pomocą którego określa się poziom ryzyka u nieletniego, jest *Asset-Risk of Serious Harm*. Wynik lokuje badanego na jednym z pięciu poziomów, począwszy od braku ryzyka (*no risk of serious harm*), poprzez poziom niski (*low risk of serious harm*), średni (*medium risk of serious harm*), wysoki (*high risk of serious harm*), a kończąc na bardzo wysokim ryzyku wyrządzenia krzywdy (*very high risk of serious harm*). Interpretacje związane z przyporządkowaniem do konkretnego poziomu ryzyka przedstawia tabela 6.

Tabela 6. Interpretacje związane z przyporządkowaniem do poziomu ryzyka w diagnostyce nieletnich za pomocą *Asset-Risk of Serious Harm*

Poziom ryzyka	Interpretacja
Niskie ryzyko	nie ma dowodów w chwili badania, aby wskazać jakiegokolwiek prawdopodobieństwo szkodliwego zachowania w przyszłości
Średnie ryzyko	zidentyfikowano pewne ryzyko, ale jest mało prawdopodobne, żeby przestępca wyrządził poważną krzywdę, chyba że zmienią się okoliczności; istotne kwestie mogą być uwzględniane w ramach normalnego procesu nadzoru
Wysokie ryzyko	zidentyfikowano ryzyko szkody/krzywdy; potencjalne zdarzenie może nastąpić w każdej chwili, a jego wpływ będzie poważny; w najbliższej przyszłości należy podjąć działania, a sprawa będzie wymagała dodatkowego nadzoru i monitorowania
Bardzo wysokie ryzyko	zidentyfikowano nieuchronne ryzyko krzywdy/szkody; młoda osoba zachowa się w określony sposób, kiedy tylko nadarzy się okazja, a wpływ będzie poważny; prawdopodobnie będą wymagane natychmiastowe działania wielu agencji

Źródło: *Risk of Serious Harm Guidance*, s. 7–8, <https://www.gov.uk/government/publications/asset-documents>, data dostępu: 6.05.2015.

Dokonana w ten sposób diagnoza nieletniego, oszacowanie jego ryzyka, ma charakter dynamiczny. Stąd też przyjmuje się, że profil ryzyka młodego przestępcy musi być przeglądany co dwanaście tygodni lub skorygowany w inny

³² Szerzej na temat tych wstępnych raportów (*pre-sentence reports*) zobacz w rozdziale IV.

sposób, jeśli pojawią się jakieś nowe informacje czy nowe przestępstwa, które mogłyby wpłynąć na finalną ocenę.

Kolejnym elementem systemu resocjalizacji nieletnich w Anglii i Walii wykorzystującym szacowanie i zarządzanie ryzykiem jest *Multi-Agency Public Protection Arrangements* – MAPPA³³. To kluczowy element rządowej strategii ochrony społeczeństwa, którego zadaniem jest pomoc w zarządzaniu ryzykiem wobec przestępców seksualnych i stosujących przemoc. Nie jest to organ statutowy, ale „mechanizm, dzięki któremu agencje mogą w sposób skoordynowany lepiej wypełniać swoje ustawowe obowiązki ochrony ludności”³⁴. MAPPA została wprowadzona na mocy *Criminal Justice and Court Services Act 2000* w celu lepszego zarządzania ryzykiem wobec tych szczególnych kategorii sprawców przestępstw. Środki te zostały następnie wzmocnione przez przepisy *Criminal Justice Act 2003*, która to w art. 325–327 określa kategorie osób kwalifikujących się do MAPPA³⁵. Celem MAPPA, co warto jeszcze raz podkreślić, jest pomoc w redukcji przestępczości powrotnej przestępców seksualnych i niebezpiecznych. Realizuje to poprzez zaangażowanie wielu ważnych agencji we wspólne działania na rzecz: rozpoznania wszystkich niebezpiecznych przestępców; ukończenia wszechstronnej oceny ryzyka, która wykorzystuje informacje pochodzące z wielu źródeł; implementacji i dokładnej rewizji planów zarządzania ryzykiem; koncentracji na dostępnych środkach, które w najlepszym stopniu chronią społeczeństwo przed doświadczeniem szkód ze strony tych przestępców.

Obszar Anglii i Walii jest podzielony na 42 obszary MAPPA. Skuteczność działania i realizacja wyżej omówionych funkcji zależą od relacji i współpracy pomiędzy organami odpowiedzialnymi (*responsible authority* – RA), tj. policją, służbą więzienną oraz *Probation Services* sprawującymi ogólny nadzór, a wieloma instytucjami lokalnymi, które są zobowiązane do współpracy (*duty to co-operate* – DTC) w ramach *Multi-Agency Public Protection Arrangements*. W art. 325 pkt 6 *Criminal Justice Act 2003* zostały one wymienione. Zalicza się do nich m.in.: lokalne służby socjalne, organizacje społeczne, Zespoły ds. Zapobiegania Przestępczości Nieletnich (YOTs).

Praca MAPPA jest nadzorowana i weryfikowana przez Strategic Management Board (SMB). Członkowie SMB to starsi urzędnicy z innych partnerskich agencji oraz dwóch doradców niebędących specjalistami, którzy reprezentują opinie społeczności lokalnej. SMB spotyka się przynajmniej raz na kwartał, aby monitorować, organizować i wprowadzać wymagane poprawki i ulepszenia.

³³ Taka sama procedura stosowana jest również wobec dorosłych przestępców seksualnych i stosujących przemoc.

³⁴ S. Jones, K. Baker, *Setting the Scene: Risk, Welfare and Rights*, [w:] K. Baker, A. Sutherland (eds), *Multi-Agency Public Protection Arrangements and Youth Justice*, Bristol 2009, s. 16.

³⁵ *Multi-Agency Public Protection Arrangements (MAPPA). Guidance for youth offending teams*, Youth Justice Board for England and Wales, 2010.

Osoba zakwalifikowana do MAPPA zgodnie z *Criminal Justice Act 2003* musi należeć do jednej z trzech kategorii:

1. zarejestrowani przestępcy seksualni, tzw. *registered sexual offenders* (RSOs) – są to przestępcy seksualni, wobec których ma zastosowanie wynikający z *Part 2 the Sexual Offences Act 2003* obowiązek (*notification*) powiadamiania o nazwisku, adresie i innych danych osobistych oraz informowania policji o wszystkich zachodzących zmianach;
2. osoby skazane na 12 miesięcy lub więcej za popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy – *violent offenders*; wykaz tych przestępstw zawiera *Schedule 15 Criminal Justice Act 2003*; kategoria ta obejmuje również niewielką liczbę przestępców seksualnych, którzy nie podlegają obowiązkowemu zgłaszaniu się na policję;
3. sprawcy innych niebezpiecznych przestępstw – *offenders of other dangerous offenders*; to osoby, które w opinii organów odpowiedzialnych mogą spowodować poważne szkody, bądź też ci przestępcy, którzy znajdowali się wcześniej na poziomie MAPPA 2 lub 3, w kategorii 1 lub 2 (o czym będzie mowa dalej), ale nadal stanowią zagrożenie dla innych osób.

Procedura *Multi-Agency Public Protection Arrangements* obejmuje kilka etapów. Pierwszy to identyfikacja. Organy odpowiedzialne wraz ze zobowiązanymi (*duty to co-operate*) zgodnie z *Criminal Justice Act 2003* klasyfikują poszczególne osoby do jednej z wyżej przedstawionych kategorii. Etap drugi to wymiana informacji, która jest podstawowym elementem skutecznej ochrony. Kolejny krok to ocena ryzyka. Istnieją trzy poziomy, na których ryzyko jest oceniane i zarządzane poprzez MAPPA. Przedstawia je tabela 7.

Trzeba podkreślić, że narzędzie to, oparte głównie na badaniu czynników ryzyka i mające zapewnić praktykom wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich praktyczne, znormalizowane i bazujące na dowodach podejście do pracy, bywa oceniane niejednoznacznie. Głosy krytyczne odnoszą się zarówno do samej filozofii jego konstrukcji, nawiązującej do modelu aktuarialnego, jak i do wiarygodności tego narzędzia. Uwagi bywają daleko idące. U Martina Stephensona można przeczytać, że oparcie się na tym modelu to „pozornie schludne i spójne podejście do nieuporządkowanych i źle zdefiniowanych zawiłości praktyki”³⁶. W innym miejscu podnosi się, że podejście aktuarialne „uwalnia od obaw dotyczących znaczenia czy motywów przestępczości i zastępuje je naciskiem na «technologie» «minimalizacji ryzyka» (*«technologies» of «risk minimization»*) i eliminację potencjalnych zagrożeń dla porządku społecznego”³⁷. I choć można spotkać w literaturze poglądy

³⁶ M. Stephenson, H. Giller, S. Brown, *Effective Practice in Youth Justice*, London–New York 2011, s. 3.

³⁷ T. Bradley, J. Tauri, R. Walters, *Demythologising Youth Justice in Aotearoa/New Zealand*, [w:] J. Munice, B. Goldson (eds), *Comparative Youth Justice*, London 2006, s. 93, za: T. Almond, *Asset...*, s. 140.

Tabela 7. Charakterystyka poziomu zarządzania ryzykiem w MAPPA

Poziom zarządzania ryzykiem	Charakterystyka
Poziom 1 zwykłe zarządzanie ryzykiem – <i>ordinary risk management</i>	zagrożenie stwarzane przez młodego człowieka może być zarządzane przez YOT poprzez standardowe procedury nadzoru, jak określono w Krajowych Standardach dla Służb ds. Przestępczości Nieletnich – <i>National Standards for Youth Justice Services</i> , jednak może istnieć pewna forma komunikacji i wymiany informacji z innymi właściwymi agencjami – na ogół będzie to odpowiednie dla osób ocenionych na niskim lub średnim poziomie ryzyka
Poziom 2 lokalne zarządzanie ryzykiem pomiędzy agencjami – <i>local inter-agency risk management</i>	dotyczy to przypadków, gdy wymagany jest aktywny udział więcej niż jednej agencji w celu stworzenia skoordynowanego planu zarządzania ryzykiem wyrządzenia poważnej krzywdy innym; będzie to najbardziej odpowiedni poziom dla osób ocenionych jako stwarzające wysokie ryzyko
Poziom 3 wieloagencyjne panele ochronne – <i>multi-agency public protection panels</i>	jest on przeznaczony dla tych „krytycznych niewielu” (<i>critical few</i>) młodych ludzi, którzy stanowią szczególnie poważne ryzyko dla innych, czyli tych, którzy spełniają następujące kryteria: – zostali ocenieni za pomocą Asset jako stwarzający „wysokie” lub „bardzo wysokie” ryzyko wyrządzenia poważnej krzywdy innym, a ryzyko musi być zarządzane poprzez plan, który wymaga ścisłej współpracy na wyższym poziomie ze względu na złożoność przypadku lub potrzebę zaangażowania dodatkowych środków, bądź – choć przypadek nie jest oceniony jako stwarzający wysokie lub bardzo wysokie ryzyko, sprawa jest wyjątkowa ze względu na duże prawdopodobieństwo nadzoru mediów lub/i publiczne zainteresowanie oraz istnieje potrzeba zapewnienia, że utrzymane jest publiczne zaufanie dla wymiaru sprawiedliwości

Źródło: *Risk of Serious Harm Guidance*, s. 8.

odnoszące się do narzędzi aktuarialnych, w tym samego Asset, akcentujące pozytywne strony, jak choćby tę, że umożliwiają one „efektywne kierowanie zasobami poprzez zwiększenie dokładności diagnostycznej”³⁸, to głosy krytyczne są chyba bardziej wyraziste i doniosłe. Główne zarzuty kierowane pod adresem tego typu narzędzi związane są z ich potencjalnym działaniem etykietyzującym. Ogół czynników ryzyka udostępnionych do oceny, przykładowo w odniesieniu do Asset, ma uprzywilejowane psychospołeczne, rozwojowe rozumienie związku: ryzyko – czynnik – przestępczość. Ogromna ilość danych, która jest za jego

³⁸ K. Baker at al., *Further Development of Asset*, Youth Justice Board for England and Wales, 2005.

pomocą gromadzona, nadmiernie koncentruje się na negatywnych aspektach nieletnich i ich życia. Asset zawiera jedynie tylko sekcję opartą wyraźnie na potrzebach – wskaźniki wrażliwości/podatności i jedną skoncentrowaną na czynnikach ochronnych w porównaniu z czternastoma odnoszącymi się do ryzyka – dwaście sekcji czynników dynamicznych plus sekcje: wskaźnik poważnej krzywdy wyrządzanej innym oraz „co myślisz”³⁹. Takie priorytetowe traktowanie ryzyka ma swoje następstwa w późniejszym planowaniu interwencji podejmowanych wobec nieletnich, a jednocześnie spycha ich potrzeby na plan dalszy, sprowadzając systemowe reagowanie do mechanizmów segregacji i wykluczenia.

Krytyka dotyczy również rzetelności tego typu narzędzi. Asset źle prognozuje jeden wynik na trzy, co ma swoje konsekwencje w późniejszym traktowaniu nieletnich. „Czy fałszywie pozytywni i fałszywie negatywni młodzi ludzie są po prostu akceptowalnymi «ofiarami wojny» – gdzie pozytywnym przydzielono nieuzasadnione kryminalizujące interwencje, a negatywni pozbawieni zostali odpowiedniej i wartościowej interwencji, ponieważ nie wydawali się wystarczająco «ryzykowni»? Na tej podstawie ocena ryzyka w YJS przyczyniła się (...) do dychotomii nieuzasadnionej interwencji i niezaspokojonych potrzeb”⁴⁰. A z drugiej strony zestaw wytycznych i procedur silnie ogranicza autonomię w podejmowaniu decyzji w zakresie oceny, które byłyby w najlepszym interesie dziecka⁴¹. Skoro poziom ryzyka jest zmienny i płynny, „wraz ze zmianą ryzyka zmienia się poziom interwencji – obniża się on bądź podwyższa. Centralnym punktem staje się więc zaproponowane szacowanie ryzyka. (...) Jeżeli nieletni popełnia poważne przestępstwo, a dostaje środek z minimalną interwencją, bo ryzyko zostało oszacowane jako niskie, to jak taki wyrok będzie postrzegany przez (...) opinię publiczną? Na jakiej podstawie można więc w ogóle poddać ocenie taki wyrok? Odwracając tę argumentację, można stwierdzić, że jeżeli nieletni popełnia poważne przestępstwo, ale wskaźnik ryzyka ponownego skazania jest niski i ma on mniejsze potrzeby socjalne, to stosujemy wobec niego tak naprawdę «karę» – *punishment* (np. w formie bezpłatnej pracy – *unpaid work*), a nie resocjalizację – *treatment* (...) z tym że obie formy nieletni będą postrzegać jako karę, bo obie są w ich odczuciu pogwałceniem wolności”⁴².

³⁹ Choć, na co zwraca uwagę J. Annison, sekcja ta była notorycznie lekceważona, ignorowana lub całkowicie pomijana przez pracowników. Por. J. Annison, *Risk and Protection*, [w:] T. Bateman, J. Pitts (eds), *The RHP Companion to Youth Justice. Lyme Regis*, Russell House 2005, za: S. Case, K. Haines, *Understanding Youth Offending: Risk Factor Research, Policy and Practice*, Cullompton 2009.

⁴⁰ S. Case, K. Haines, *Understanding Youth Offending...*, s. 274.

⁴¹ Uwagi te wydają się mieć szczególne znaczenie w kontekście wprowadzonego na mocy *Criminal Justice and Immigration Act 2008* nowego środka *Youth Rehabilitation Order* (YRO), orzekanego przez sąd właśnie na podstawie wcześniej oszacowanego ryzyka. W wyroku sąd określa, które z osiemnastu dostępnych obowiązków/zobowiązań (*requirements*) możliwych do zastosowania w ramach YRO będą wchodziły w jego skład. Więcej o tym środku zobacz w rozdziale III.

⁴² A. Sutherland, *The 'Scaled Approach' in Youth Justice: Fools Rush In...*, „Youth Justice” 2009, vol. 9 (1), s. 55.

Narzędzie zaprojektowane jako pomoc powoli zastępuje profesjonalny osąd praktyka, bez brania pod uwagę również opinii użytkowników, co w innych obszarach służb publicznych jest coraz bardziej postrzegane jako fundamentalne dla skuteczności działań⁴³.

Mimo tych rozlicznych uwag krytycznych model aktuarialny szacowania ryzyka wydaje się godny głębszej refleksji również w odniesieniu do procesu diagnostycznego realizowanego w naszym systemie resocjalizacji nieletnich. Narzędzie obiektywizujące kryteria diagnostyczne i pozwalające określić stopień potrzeb i ryzyka nieletniego wydatnie ułatwiłoby podejmowanie właściwych decyzji, co w konsekwencji przyczyniłoby się do spadku niedostosowania społecznego i pomyślnej readaptacji.

2.2.2. Diagnoza resocjalizacyjna dorosłych w Anglii i Walii

W Anglii i Walii, podobnie jak dla osób nieletnich, tak i dla dorosłych od ponad dekady buduje się ujednolicony system szacowania ryzyka, potrzeb i reaktywności. W przypadku dorosłych sprawców przestępstw obszary ryzyka⁴⁴ szacowane są na podstawie systemu oceny sprawcy (*Offender Assessment System* – OASys). Jest on efektem współpracy między Służbą Kuratorską (National Probation System) oraz Służbą Więzienną (Prison Service) w zakresie opracowania wspólnego narzędzia do diagnozy. OASys na szerszą skalę został wprowadzony w 2001 roku, ale prace nad stworzeniem uniwersalnego narzędzia do diagnozy opartego na modelu R-N-R trwały od końca lat dziewięćdziesiątych. Do tego momentu pracownicy probacji i instytucji resocjalizacyjnych diagnozę opierali na opracowanym przez D.A. Andrews i J. Bontę *Service Inventory-Revised* (LSI-R) oraz *Assessment, Case Management and Evaluation* (ACE), opracowanym przez Colina Robertsa i współpracowników⁴⁵.

⁴³ T. Almond, *Asset...*, s. 144.

⁴⁴ Angielski system wymiaru sprawiedliwości ryzyko rozpatruje w trzech głównych wymiarach dotyczących: ponownego popełnienia przestępstwa; ponownego skazania, gdy skazany dopuszcza się kolejnego przestępstwa, zostaje aresztowany, osadzony i uznany za winnego; popełnienia szczególnie okrutnego przestępstwa. Poza wymienionymi obszarami w procesie diagnozy bierze się pod uwagę również ryzyko ucieczki, zagrożenie dla innych skazanych oraz personelu w placówkach resocjalizacyjnych, ryzyko ponownego przestępstwa podczas zwolnienia warunkowego oraz ryzyko samookaleczenia, przy czym ranga powyższych aspektów jest mniej znacząca. W szacowaniu ryzyka zaleca się rozpatrywanie ryzyka nie tylko w kontekście prawdopodobieństwa wystąpienia przestępstwa, ale również tego, jaki będzie ono miało wpływ na ofiarę. Niektóre przestępstwa pospolite, np. kradzieże, zwykle nie wiążą się z dużym ryzykiem/cierpieniem dla ofiary, choć występują stosunkowo często. Inne, np. zabójstwa, najczęściej wyrządzają ogromne szkody, mimo że stanowią akt jednorazowy. Zob. H. Preston, A.T. Robson, *Risk of Harm, Public Protection Manual. Version 4.0.*, London 2009, s. 4–5.

⁴⁵ C. Roberts, R. Burnett, A. Kirby, H. Hamill, *A System for Evaluating Probation Practice, Probation Studies Unit Report 1, Centre for Criminological Research, Oxford 1996*, za: M. Debidin, L. Fairweather,

OASys jest integralną częścią Narodowego Systemu Zarządzania Przestępcami (*National Offender Management System – NOMS*)⁴⁶.

Wśród zadań, jakie obecnie stawia się przed OASys, wymienia się przede wszystkim: dokonanie oceny ryzyka ponownego popełnienia przestępstwa, zidentyfikowanie i sklasyfikowanie potrzeb przestępcy, oszacowanie ryzyka zagrożenia dla ofiary i społeczności lokalnej, w której egzystuje przestępca, wskazanie dróg zabezpieczania ofiary i otoczenia społecznego sprawcy, uszczegółowienie diagnozy poprzez badania specjalistyczne oraz dokonanie ewaluacji podjętych wobec sprawcy działań⁴⁷.

Szacowanie ryzyka na podstawie OASys znajduje zastosowanie w każdym momencie postępowania. W postępowaniu przygotowawczym informacje uzyskane za pomocą OASys są pomocne dla sędziego w odniesieniu do wydanych przez niego postanowień/wyroków. OASys są wykorzystywane w postępowaniu wykonawczym zarówno w środowisku wolnościowym, jak i w izolacji. Jak już wspomniano, OASys pozwala też na określenie postępów skazanego. Bez wątpienia leży on również u podstaw podejmowania decyzji przez podmioty zaangażowane w proces resocjalizacji i mogące wpływać na jej kształt i przebieg, np. Rady ds. Zwolnień Warunkowych (*Parole Board*). Z informacji zgromadzonych w tym narzędziu korzystają także osoby i instytucje pracujące ze skazanymi po wyroku w środowisku otwartym⁴⁸. Można je ponadto wykorzystać do tworzenia profili kryminogennych poszczególnych społeczności lokalnych⁴⁹.

OASys składa się z pięciu głównych komponentów:

1. kwestionariusz do szacowania ryzyka ponownego przestępstwa oraz czynników je warunkujących (*risk of reconviction and offending-related factors*);
2. kwestionariusz do szacowania ryzyka wyrządzenia szkody sobie i innym/popełnienia poważnego przestępstwa (*risk of serious harm to others, risk to the individual and other risk*);
3. zestawienie informacji i wnioski (*summary sheet*);
4. plan działania (*sentence plan*);
5. arkusz samooceny przestępcy (*self-assessment*)⁵⁰.

Introduction to OASys and Research on OASys 2006 to 2009, [w:] M. Debidin (ed.), *A Compendium of Research and Analysis on the Offender Assessment System (OASys)*, „Ministry of Justice Research” Series 16/09, December 2009, s. 1, <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20110201125714/http://www.justice.gov.uk/publications/docs/research-analysis-offender-assessment-system.pdf>, data dostępu: 5.05.2013.

⁴⁶ Szerzej o NOMS zobacz w rozdziale IV.

⁴⁷ M. Debidin, L. Fairweather, *Introduction to OASys...*, s. 1–2.

⁴⁸ R. Canton, D. Hancock (eds), *Dictionary of Probation and Offender Management*, Cullompton 2007, s. 184.

⁴⁹ Por. M. Goldschneider, *Geografia przestępczości. Uwagi na temat wykorzystywania przestrzennych analiz przestępczości przy wykorzystaniu technik buforowych*, „Archiwum Kryminologii” 2010, t. 32, s. 24–42.

⁵⁰ T. Tancred, *Multi-Agency Public Protection Arrangements*, [w:] D.A. Crighton, G.J. Towl (eds), *Psychology in Probation Services*, Oxford 2005, s. 110.

W pierwszej części uwzględniono 12 obszarów ujętych w 73 pytaniach, które jak się okazało w badaniach, w najwyższym stopniu korelują z podejmowaniem zachowań o charakterze przestępczym i powrotem do nich. Obszary te tworzą dwie grupy: pierwsza odnosi się do uwarunkowań społeczno-ekonomicznych, druga do indywidualnych, co szczegółowo zostało przedstawione w tabeli 8.

Tabela 8. Klasyfikacja czynników ryzyka w OASys

Czynniki	Opis
Społeczno-ekonomiczne	– warunki życiowe, – wykształcenie, – kwalifikacje zawodowe oraz zatrudnienie, – poziom zabezpieczenia finansowego i zarządzanie nim, – relacje społeczne, styl życia, – nadużywanie narkotyków oraz alkoholu
Indywidualne	– poczucie emocjonalnego dobrostanu, – prezentowane wzory myślenia i zachowania, – postawy, – zdrowie fizyczne

Źródło: *Offender National Standards for the Management of Offenders (standards and implementation guidance 2007)*, 2007, s. 7, <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20100105030830/http://www.probation.homeoffice.gov.uk/files/pdf/OM%20National%20Standards%202007.pdf>, data dostępu: 6.05.2015.

Jednym z zasadniczych obszarów w szacowaniu ryzyka powrotności do przestępstwa są warunki życiowe (*accommodation*). Zakłada się bowiem, że jakość i miejsce zamieszkania mogą stanowić istotne czynniki powtórnej kryminalizacji; „Patrząc na plany rehabilitacji osób opuszczających zakłady karne, można zauważyć, że stałe miejsce zamieszkania stanowi swego rodzaju kotwicę dla dotychczasowego chaotycznego życia, przeszkodę dla podejmowanych dotychczas krytycznych kroków związanych z utrzymaniem i porzuceniem pracy, a także poddaniem się oddziaływaniom opieki medycznej oraz terapii uzależnień”⁵¹. Analizy prowadzone na potrzeby Wydziału ds. Wykluczenia Społecznego (*Social Exclusion Unit*) wskazywały, że zapewnienie miejsca zamieszkania redukuje prawdopodobieństwo ponownej kryminalizacji o 20%⁵². Warto zauważyć, że sukces reintegracji zależy nie tylko od tego, czy były skazany ma dokąd

⁵¹ S. Morton, *The Current Evidence Base for the Offending-Related Risk Factors Included in OASys*, [w:] M. Debidin (ed.), *A Compendium of Research...*, s. 12.

⁵² *The Social Exclusion Unit* to specjalna agencja powołana przez premiera rządu Wielkiej Brytanii, której głównym zadaniem jest monitorowanie zjawiska ekskluzji społecznej oraz przeciwdziałanie mu. Agencja opracowuje raporty dotyczące grup zagrożonych marginalizacją społeczną, wśród których znalazł się również ten dotyczący osób opuszczających zakłady karne. Zob. *Reducing Re-offending by Ex-prisoners. Report by the Social Exclusion Unit*, 2002, s. 94, <http://www.bristol.ac.uk/poverty/downloads/key-officialdocuments/Reducing%20Reoffending.pdf>, data dostępu: 6.05.2015.

wrócić, ale również od tego, gdzie to miejsce się znajduje, a przede wszystkim kto tworzy tkankę społeczną miejsca powrotu. Metaanalizy pozwalają bowiem dostrzec, że zamieszkiwanie w społeczności lokalnej/sąsiedztwie charakteryzującym się niskim statusem społeczno-ekonomicznym, dominacją norm i zasad nonkonformistycznych w stosunku do ogółu społeczeństwa, występowaniem problemów uzależnieniowych, o wysokiej stopie bezrobocia znacząco podnosi ryzyko zachowań kryminalnych. Wskazuje się również, że są to społeczności o „niewspierających” sieciach społecznych (*unsupportive social networks*) i deficytach kapitału społecznego⁵³.

W procesie diagnostycznym wiele uwagi poświęca się wykształceniu, posiadanym kwalifikacjom zawodowym oraz zatrudnieniu (*education, training, employability*). Badania ukazują istnienie silnego związku pomiędzy przestępczością, słabą umiejętnością czytania i pisania, niskimi kompetencjami językowymi i matematycznymi, zachowaniami aspołecznymi oraz wczesnym opuszczeniem szkoły⁵⁴. Wydział ds. Wykluczenia Społecznego w raporcie podaje, że wśród osób pozbawionych wolności poziom umiejętności czytania, pisania i liczenia jest bardzo niski, co zapewne ma związek z tym, iż w okresie edukacji co trzeci skazany regularnie wagarował; połowę mężczyzn i co trzecią kobietę relegowano ze szkoły, cztery na pięć skazanych kobiet opuściło szkołę przed ukończeniem 16. roku życia lub wcześniej, co czwarty mężczyzna i co dziesiąta kobieta uczęszczali do szkół specjalnych. Analiza udziału w rynku pracy pokazała, że wśród skazanych połowa mężczyzn i blisko trzy czwarte kobiet nie ma kwalifikacji zawodowych. Nie może zatem dziwić fakt, że 67% z nich było bezrobotnymi na cztery tygodnie przez uwięzieniem. Można domniemywać, iż sytuacja ta miała charakter stały, nie była niczym wyjątkowym, bowiem 58% mężczyzn deklaroowało, że w ciągu swojego życia podejmowali głównie okazjonalne i krótkotrwałe formy zatrudnienia, zazwyczaj poza legalnym rynkiem pracy. Wśród badanych kobiet 39% nie pracowało w ciągu ostatniego roku przed aresztowaniem/uwięzieniem, a 23% w okresie ostatnich pięciu lat. Badania wskazują, że edukacja i udział w treningach kompetencji społecznych w istotny sposób wpływają na redukcję zachowań przestępczych. Mają one również znaczenie dla redukcji bezrobocia, a także – co warto przywołać w kontekście transmisji pokoleniowej – ograniczają prawdopodobieństwo porzucenia szkoły przez dzieci skazanych⁵⁵. Robert J. Sampson i John H. Laub podkreślają, że za pomocą dobrej pracy sprawcy przestępstw mogą modyfikować swoje

⁵³ S. Morton, *The Current Evidence Base...*, s. 13. Por. A. Barczykowska, M. Muskała, *Justice Reinvestment Strategy in the Process of Social Revitalization of Million Dollar Blocks*, [w:] J. Gyurkovich, A.A. Kantarek, M. Gyurkovich, A. Wójcik (red.), *Future of the City – Cities of the Future. Przyszłość miasta – miasta przyszłości*, seria Architektura, Monografia 451, Kraków 2014, s. 17–33.

⁵⁴ S. Morton, *The Current Evidence Base...*, s. 13.

⁵⁵ *Reducing Re-offending by Ex-prisoners...*, s. 44.

zachowania w kierunku bardziej prospołecznych oraz stabilizować swoją sytuację życiową, choćby poprzez możliwość legalnego zarobku⁵⁶.

Szacując ryzyko powrotności do przestępstwa, bierze się również pod uwagę kwestie zabezpieczenia finansowego skazanego oraz jego kompetencje w zakresie zarządzania finansami. Przywoływany już wcześniej raport Wydziału ds. Wykluczenia Społecznego wskazuje, że sytuacja ekonomiczna skazanych zarówno przed uwięzieniem, jak i po opuszczeniu zakładu nie jest stabilna i może wpływać na podjęcie przez nich zachowań przestępczych. W raporcie ustalono, że zdecydowana większość przestępców przed uwięzieniem była beneficjentami pomocy społecznej. Połowa miała problemy z nieuregulowanymi zobowiązaniami finansowymi, które często stawały się pośrednią przyczyną orzeczenia kary więzienia. W przypadku co trzeciego skazanego więzienie dodatkowo zwiększyło skalę zadłużenia. Problematiczna jest również sytuacja po zwolnieniu, bowiem – zależnie od sytuacji – znalezienie pracy lub skorzystanie z pomocy społecznej związane jest z okresem oczekiwania, na którego przeżycie byli skazani zazwyczaj nie mają środków. Inną sprawą jest, że wielu z nich nie ma też wiedzy na temat należnych im świadczeń ani kompetencji, które umożliwiłyby ich uzyskanie. Wiele byłym osadzonym brakuje też koniecznych do zapewnienia sobie świadczeń⁵⁷. Badania wskazują na istnienie silnej korelacji pomiędzy poziomem dochodów a ponownym popełnieniem przestępstwa, szczególnie wśród tych osób, które osiągają niższy poziom zarobków. Trzeba jednak wyraźnie zaznaczyć, że kwestie finansowe łączy się generalnie z zatrudnieniem. Samemu poziomowi dochodów nie należy traktować jako niezależnego czynnika pozwalającego trafnie przewidywać recydywę⁵⁸.

Kolejnym obszarem, jaki podlega ocenie ze względu na ryzyko powrotu do przestępstwa, jest zasięg i charakter sieci społecznych (*relationships*), w których uczestniczy diagnozowany, czyli zasobów kapitału społecznego⁵⁹. Wiele uwagi w tym zakresie poświęca się rodzinie, ponieważ odgrywa ona znaczącą rolę w mobilizowaniu ekswieżnia w zakresie dokonywania i utrzymania zmian, które zmniejszają recydywę⁶⁰. Dlatego rozpatruje się obecne relacje z rodziną, przyjaciółmi i partnerami oraz doświadczenia z dzieciństwa. Istotne w tym wymiarze jest to, czy sprawca ma poczucie satysfakcji ze swoich relacji interpersonalnych i czy mają one charakter względnie trwały⁶¹. W diagnozie ryzyka

⁵⁶ R.J. Sampson, J.H. Laub, *A Life-Course View of the Development of Crime*, „The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences” 2005, vol. 602, s. 12–45.

⁵⁷ *Reducing Re-offending by Ex-prisoners...*, s. 105–106.

⁵⁸ S. Morton, *The Current Evidence Base...*, s. 15. W literaturze polskiej zob. A. Kiersztyn, *Czy bieda czyni złodzieja?*, Warszawa 2008.

⁵⁹ Por. D. Halpern, *Social Capital*, Cambridge 2005, s. 113–142.

⁶⁰ S. Morton, *The Current Evidence Base...*, s. 15.

⁶¹ D.A. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal...*, s. 210–211.

do czynników najbardziej z nim związanych w obszarze rodziny należą: prokryminalne postawy rodziców, ubogie kompetencje rodzicielskie, co negatywnie wpływa na jakość relacji dziecko – rodzic, zjawisko przemocy i zaniedbania oraz psychopatia. W przypadku nieletnich sprawców przestępstw powtarzającym się czynnikiem jest rodzina niepełna oraz brak udziału ojca w wychowaniu. OASys zawierają zatem pytania dotyczące relacji z poszczególnymi członkami rodziny, w tym z partnerem, ale konieczne wydaje się zaznaczenie, że w tej kwestii wyniki badań nie są jednoznaczne. Sarah Morton wskazuje kilka ciekawych tropów empirycznych w omawianym obszarze: m.in. Paul Gendreau z zespołem dowiódł, że jednym z najbardziej znaczących czynników ryzyka jest „niezgoda” (*discord*) i konflikty w rodzinie. Zaobserwowano też znaczące różnice w czynnikach ryzyka uwarunkowanych płcią sprawcy. Ryan D. King i współpracownicy potwierdzili tezę, że małżeństwo zmniejsza ryzyko popełnienia przestępstwa przez mężczyzn, ale już nie przez kobiety. Z kolei Kelvin N. Wright i Karen E. Wright doszli do odmiennych wniosków, podając, że u osób dorosłych małżeństwo i posiadanie rodziny nie są związane z częstotliwością popełniania przestępstw. Stwierdzili oni, że sprawcy przed popełnieniem czynu zabronionego funkcjonowali w stosunkowo satysfakcjonujących związkach, natomiast później częściej byli w separacji, rozwodzili się oraz pozostawali w relacjach o charakterze przemocowym. Autorzy ci wskazali jednocześnie, iż obecność rodziny w czasie wykonywania kary pozbawienia wolności, podtrzymywanie kontaktu ze skazanym, wzajemne wsparcie ograniczają prawdopodobieństwo ponownej kryminalizacji⁶².

Niektóre pytania zawarte w części OASys związanej z ryzykiem recydywy odnoszą się do stylu życia oraz form spędzania czasu wolnego (*lifestyle and associated*). Czynniki te są szczególnie ważne w przypadku adolescentów i młodych dorosłych, ale nie tracą znaczenia również w przypadku osób w starszym wieku. Jak bowiem pokazują metaanalizy, duża częstotliwość styczności z antyspołecznymi wzorami zachowań, presja grupy czy nuda należą do najważniejszych czynników wpływających na podejmowanie aktywności przestępczej⁶³. Wydaje się, że dwa powyżej omówione obszary diagnozy można, za D.A. Andrewsem i J. Bontą, określić jako występowanie społecznego przyzwolenia na podejmowanie zachowań przestępczych (*social support for crime*)⁶⁴.

⁶² P. Gendreau, T. Little, C. Goggin, *A Meta-Analysis of the Predictors of Adult Offender Recidivism: What works!*, „Criminology” 1996, vol. 34 (4), s. 575–608; R.D. King, M. Massoglia, R. Macmillan, *The Context of Marriage and Crime: Gender, the Propensity to Marry and Offending in Early Adulthood*, „Criminology” 2007, vol. 45 (1), s. 33–65; K.N. Wright, K.E. Wright, *Does Getting Married Reduce the Likelihood of Criminality? A review of the literature*, „Federal Probation” 1992, vol. 56 (3), s. 50–56, za: S. Morton, *The Current Evidence Base...*, s. 16.

⁶³ Ibidem, s. 17.

⁶⁴ D.A. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal...*, s. 68.

Wobec skali problemu niezwykle ważnym obszarem szacowania ryzyka powrotności do przestępstwa są uzależnienia, przede wszystkim od alkoholu i narkotyków (*drug and alcohol misuse*). Z dokonanego przez S. Morton przeglądu badań dość jednoznacznie wynika, że używanie substancji psychoaktywnych jest ściśle powiązane z genezą przestępstwa⁶⁵. Przy czym, o ile w przypadku używania alkoholu panuje dość powszechna zgoda co do jego roli w genezie przestępstwa, o tyle w przypadku narkotyków niektórzy autorzy, np. Donald A. Andrews i M. Oldfield⁶⁶, uważają, że nie stanowią one istotnego czynnika kryminogennego lub są nim w przypadku wybranych typów przestępstw, np. kanabinoles zwykle pojawiają się przy okazji przestępstw popełnianych przez nieletnich. W raporcie z badań pilotażowych do wprowadzenia OASys ujawniono, że wśród osób, w stosunku do których przygotowywany był wstępny raport⁶⁷ na potrzeby sądu, co trzecia miała poważne problemy z alkoholem. W tym samym raporcie odnotowano, że blisko połowa skazanych łączyła swoje zachowania z użyciem substancji psychoaktywnych, a u 37% fakt spożycia bezpośrednio wpłynął na popełnienie przestępstwa. W referowanych badaniach stwierdzono, iż u blisko jednej trzeciej badanych używanie lub uzależnienie od alkoholu to jedna z najważniejszych potrzeb kryminogennych. Brak abstynencji należy do najczęstszych przyczyn odwołania warunkowego zwolnienia, co wiąże się z tym, że skazani zwykle nie realizują jednego z podstawowych obowiązków, jakim jest systematyczne poddawanie się testom na obecność zakazanych substancji, zaś po spożyciu podejmują kolejne działania przestępcze. W badaniach podkreśla się również, iż nadużywanie lub uzależnienie od substancji psychoaktywnych znacznie ogranicza szanse na znalezienie zatrudnienia⁶⁸.

OASys biorą również pod uwagę dobrostan emocjonalny (*emotional well-being*). Uważa się bowiem, że problemy z tego obszaru, a w szczególności psychopatia, egocentryzm, niska tolerancja na stres, stanowią istotny czynnik ryzyka popełnienia przestępstwa⁶⁹.

Kolejnym obszarem poddawanych ocenie w ramach OASys są deficyty poznawcze i behawioralne. D.A. Andrews i J. Bonta sugerują, że czynniki osobowościowe, w tym umiejętność rozwiązywania problemów oraz samoregulację, należy uznać za główne czynniki ryzyka⁷⁰. Liczne badania pod kierownictwem Petera Raynora wskazują, iż osoby w konflikcie z prawem w zakresie

⁶⁵ S. Morton, *The Current Evidence Base...*, s. 18.

⁶⁶ Zob. M. Oldfield, *The Kent Reconviction Survey: A 5-year Survey of Reconvictions amongst Offenders Made Subject to Probation Orders in 1991*, Maidstone 1996; D.A. Andrews, *The Psychology of Criminal Conduct and Effective Treatment*, Chichester 1995.

⁶⁷ O raportach wstępnych więcej zobacz w rozdziale IV.

⁶⁸ G. Harper et al., *Factors Associated with Offending*, „Home Office Research Study” 2005, vol. 291, s. 22.

⁶⁹ S. Morton, *The Current Evidence Base...*, s. 18.

⁷⁰ D.A. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal...*, s. 68.

procesów poznawczych oraz zachowania łączą pewne wspólne cechy. Należą do nich: impulsywność, silna potrzeba poszukiwania podniet i sytuacji ekstremalnych w ucieczce przed nudą, podejmowanie ryzyka, słaba samokontrola, niedostateczna samoregulacja oraz przeniesienie odpowiedzialności za własne zachowania na czynniki zewnętrzne⁷¹. Co ciekawe, nie uzyskano tak jednoznacznych powiązań między agresją, temperamentem i zjawiskiem recydywy. Wśród nieletnich agresja i niski poziom kontroli silnie korelują z przestępczością, ale u dorosłych ta zależność jest zdecydowanie słabsza. Podobnie niejednoznaczne są relacje między poziomem umiejętności rozwiązywania problemów a ponownym wejściem w konflikt z prawem. W badaniach udało się potwierdzić, że w przypadku nieletnich istotnym czynnikiem ryzyka jest słabe rozumienie bądź przewidywanie konsekwencji działania, co nie znajduje przełożenia na sytuację dorosłych sprawców przestępstw. Podsumowując, znaczenie myślenia i czynników behawioralnych w prognozie zjawiska recydywy nie jest jeszcze do końca jasne⁷², ale wydaje się, że nie należy ich pomijać w szacowaniu ryzyka.

W procesie szacowania ryzyka powrotności ważnym elementem są również postawy, które w wymiarze antyspołecznym uważa się za istotny predyktor zachowań przestępczych⁷³. Osoby dopuszczające się przestępstw charakteryzowały się specyficznym stylem myślenia, w którym zyski przestępstwa przewyższały koszty, występowaniem technik neutralizacji, podziwem dla osób i grup zaangażowanych w zachowania przestępcze, dążeniami do przyłączenia się do nich, a także ogromnym optymizmem co do efektów działań przestępczych; deklarowały one również gotowość odrzucenia konwenansów⁷⁴. Metaanaliza przeprowadzona przez P. Gendreau i jego współpracowników wskazała, że postawy antyspołeczne są, oprócz relacji interpersonalnych, jednym

⁷¹ P. Raynor, *Risk and Need Assessment in British Probation: The Contribution of LSI-R*, „Psychology, Crime & Law” 2007, vol. 13 (2), s. 125–138.

⁷² S. Morton, *The Current Evidence Base...*, s. 21.

⁷³ Por. R. Banse et al., *Pro-Criminal Attitudes, Intervention, and Recidivism*, „Aggression and Violent Behavior” 2013, vol. 18 (6), s. 673–685. W kontekście diagnostycznym D.A. Andrews i J. Bonta zaproponowali, by mówiąc o postawach, brać pod uwagę następujące kwestie: obecność technik neutralizacji, osobiste relacje i identyfikacje z osobami charakteryzującymi się prokryminalnymi postawami, gotowość do odrzucenia konwencji i zaistnienie warunków do popełnienia przestępstwa. Techniki neutralizacji wynikają z konieczności uzasadnienia własnego karalnego postępowania w świetle norm społecznych, moralnych i prawnych. Mogą złagodzić odczuwany konflikt wewnętrzny i tym samym podtrzymywać poziom zachowań przestępczych. Identyfikacja z osobami przejawiającymi zachowania kryminalne sprzyja podziwianiu ich i naśladowaniu. Podtrzymuje dążenia do włączenia się w obszar subkultur przestępczych. Odrzucenie konwencji zawiera postawy, które podkreślają sprzeciw wobec systemu prawnego i związanych z nim instytucji, jakimi są policja i sądy. Ponadto, poza dewaluacją wartości akceptowanych społecznie, postawy społecznie antagonistyczne mogą prowadzić do ukształtowania się tożsamości przestępczej, która zaspokajać będzie potrzebę wysokiego poczucia własnej wartości, pozytywnej tożsamości, a także wyjątkowości. Zob. D.A. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal...*

⁷⁴ S. Morton, *The Current Evidence Base...*, s. 21.

z najważniejszych czynników związanych ze zjawiskiem przestępczości i recydywy⁷⁵. Jeremy F. Mills i współpracownicy stwierdzili także, że normy i wpływy interakcji z osobami o postawach przestępczych są silnie skorelowane ze zjawiskiem przestępczości. Inne badania pokazały, iż postawy prokryminalne intensyfikują się pod wpływem warunków izolacji penitencjarnej⁷⁶. Podsumowując, dotychczasowe badania wskazują na istotne związki pomiędzy postawami anty-społecznymi a podejmowaniem zachowań przestępczych.

Omawiając obszary diagnostyczne związane z ryzykiem recydywy, warto zwrócić uwagę na czynniki, jakimi są przeszłość kryminalna jednostki oraz charakterystyka przestępstw, których się ona dopuściła (*criminal history and offence details*). Choć oba obszary stanowią statyczne czynniki ryzyka i nie mają bezpośredniego udziału w genezie przestępstwa, to jednak pośrednio mogą na nie rzutować. Jak bowiem ustalono, występowanie w biografii wcześniejszych konfliktów z prawem jest jednym z najważniejszych prognostyków konfliktów z prawem w przyszłości⁷⁷. Analizy statystyk wskazują, że spośród trzech osób zwalnianych z zakładu karnego dwie wracają do niego w ciągu trzech lat. Dotyczy to zwłaszcza tych, którzy w czasie wykonywania kary nie brali udziału w programach zorientowanych edukacyjnie ani terapeutycznych⁷⁸. Istotny dla przewidywania recydywy jest również rodzaj popełnionego przestępstwa. Keith Spicer i Alison Glicksman stwierdzili, że częściej w ponowny konflikt z prawem wchodzi sprawcy przestępstw „z zachłanności”, czyli kradzieży, włamań. Niższy poziom recydywy obserwowano wśród sprawców przestępstw seksualnych oraz oszustów⁷⁹. W swoich badaniach Ricky Taylor doszedł do wniosku, że choć historia zachowań kryminalnych jest istotnym czynnikiem ryzyka, to jej waga w dużej mierze związana jest z tym, iż zachowania kryminalne nakładają się na problemy społeczne i behawioralne. Traktuje je więc jako wtórne w stosunku do wspomnianych problemów⁸⁰.

Scharakteryzowane powyżej obszary podlegają ocenie punktowej (0–2). Zsumowanie wyników w poszczególnych sekcjach pozwala na zaklasyfikowanie osoby do jednego z trzech poziomów ryzyka ponownego konfliktu z prawem. Jednostki, których wynik oscyluje w przedziale od 0 do 40, diagnozowane

⁷⁵ P. Gendreau, T. Little, C. Goggin, *A Meta-Analysis...*, s. 575–608.

⁷⁶ J.F. Mills, D.G. Kroner, A.E. Forth, *Measures of Criminal Attitudes and Associates (MCAA): Development, Factor Structure, Reliability, and Validity*, „Assessment” 2002, vol. 9 (3), s. 240–253.

⁷⁷ J. Bonta, M. Law, K. Hanson, *The Prediction of Criminal and Violent Recidivism among Mentally Disordered Offenders: A Meta-Analysis*, „Psychological Bulletin” 1998, vol. 123 (2), s. 123–142.

⁷⁸ M. Debidin, L. Fairweather, *Introduction to OASys...*, s. 13.

⁷⁹ A. Spicer K. Glicksman, *Adult Reconviction: Results from the 2001 Cohort*, „Home Office Online Report” 2004, 59/04.

⁸⁰ R. Taylor, *Predicting Reconvictions for Sexual and Violent Offences Using the Revised Offender Group Reconviction Scale*, „Research Findings” 1999, no. 104.

są jako te o niskim ryzyku. Mieszczące się między 41 a 99 punktów przynależą do grupy średniego ryzyka, natomiast przekraczające 100 punktów klasyfikuje się jako osoby o wysokim ryzyku⁸¹. Zatem im wyższy wynik, tym większa rola powyżej omówionych czynników w genezie przestępstwa.

Kolejną częścią OASys jest kwestionariusz do szacowania ryzyka wyrządzenia szkody sobie i innym (*risk of serious harm to others, risk to the individual and other risk*). Pod tym pojęciem rozumie się działania zagrażające życiu lub zdrowiu, mogące wywołać traumatyczne skutki, po których wystąpieniu powrót do zdrowia psychicznego i fizycznego będzie bardzo trudny lub wręcz niemożliwy⁸².

W kwestionariuszu wyróżnia się trzy części: badanie przesiewowe, pełną analizę ryzyka oraz podsumowanie, przy czym pełna diagnostyka jest wykonywana tylko w wypadku wskazania w badaniu przesiewowym istotnych czynników ryzyka. W ramach tej części OASys szacuje się ryzyko w zakresie: wyrządzenia poważnej szkody innym osobom (np. pracownikom instytucji, współwięźniom), popełnienia przestępstwa na dzieciach (przemoc fizyczna, psychiczna, seksualna oraz zaniedbanie), dokonania aktów samookaleczeń i autodestrukcji, poziomu adaptacji do warunków izolacji, ryzyka podejmowania ucieczki, kontroli oraz gotowości do łamania zasad i zaufania. Powyższe kwestie oceniane są za pomocą punktów, których suma pozwala na zaklasyfikowanie osoby diagnozowanej do jednego z czterech poziomów ryzyka (niski, średni, wysoki, bardzo wysoki). Charakterystykę poszczególnych poziomów przedstawia tabela 9.

Tabela 9. Charakterystyka poziomów ryzyka w OASys

Poziom ryzyka (<i>tier</i>)	Opis
Niski (L – <i>low</i>)	brak wyraźnych czynników, które mogłyby doprowadzić do wyrządzenia poważnej szkody sobie i/lub innym
Średni (M – <i>medium</i>)	identyfikuje się pojedyncze czynniki związane z ryzykiem wyrządzenia poważnej szkody sobie i/lub innym, ale ich zaistnienie jest raczej mało prawdopodobne, o ile nie pojawią się dodatkowe warunki, np. diagnozowany zaniecha przyjmowania leków, rozpadnie się jego związek, utraci miejsce zamieszkania lub pracę, powróci do używania substancji psychoaktywnych
Wysoki (H – <i>high</i>)	identyfikuje się wiele czynników ryzyka, wyrządzenie poważnej krzywdy sobie i/lub innym jest prawdopodobne w każdym momencie
Bardzo wysoki (VH – <i>very high</i>)	skala czynników ryzyka jest na tyle duża, że zaistnienie wyrządzenia krzywdy komuś lub samemu sobie jest w zasadzie nieuchronne

Źródło: *Offender National Standards for Management of Offenders...*, s. 7.

⁸¹ M. Debidin, L. Fairweather, *Introduction to OASys...*, s. 13.

⁸² *Offender National Standards for Management of Offenders...*, s. 7.

Ze względu na szerokie *spectrum* czynników ryzyka wyrządzenia poważnej szkody sobie i/lub innym przyjmuje się holistyczną i dynamiczną perspektywę diagnozy. Oznacza to, że w diagnozie poza rozpoznaniem aktualnej sytuacji skazanego bierze się pod uwagę również jego zachowania oraz dotychczasowy przebieg kariery przestępczej. Nie należy zapominać o tym, że ryzyko zmienia się, co wymusza jego weryfikację w czasie.

Tabela 10. Charakterystyka skazanych a poziom interwencji

Poziom interwencji	Profil skazanego
Poziom 1	– niskie lub średnie ryzyko wyrządzenia szkody, – niskie ryzyko ponownego konfliktu z prawem, – niski poziom interwencji w zasadzie ograniczający się do monitorowania czynników ryzyka, – osoby, które są dość mocno zmotywowane do realizacji zadań wskazanych w wyroku, – sprawy zagrożone karą pozbawienia wolności
Poziom 2	– średnie lub niskie ryzyko wyrządzenia poważnej szkody, – programy resocjalizacyjne o niższym poziomie strukturalizacji, obejmujące oddziaływania na istotne czynniki ryzyka, – sprawcy, którzy pozytywnie przeszli przez program oddziaływań resocjalizacyjnych i wymagają obecnie utrwalenia i uporządkowania efektów, – motywacja do zmiany dość wysoka, – pomoc w procesie reintegracji skazanego przybiera charakter podejścia interwencyjnego
Poziom 3	– średnie ryzyko wyrządzenia szkody, – wysokie prawdopodobieństwo recydywy, stąd konieczność przygotowania programów oddziaływań ukierunkowanych wieloczynnikowo, – dążenie do zmiany osobowej jako podstawowy cel, – sytuacja osoby wymaga wysokiego poziomu integracji w pracy resocjalizacyjnej, – zaniechanie interwencji lub interwencja wadliwie przeprowadzona może mieć bardzo poważne konsekwencje
Poziom 4	– ze względu na wysokie lub bardzo wysokie ryzyko wyrządzenia szkody priorytetem jest ochrona społeczeństwa, – sprawy wymagające najwyższego poziomu umiejętności, kwalifikacji i kompetencji organizacyjnej, – sprawy wymagające alokacji szerokich zasobów ludzkich i fizycznych, – sprawy wymagające bardzo wysokiego poziomu współpracy pomiędzy agencjami zajmującymi się realizacją oddziaływań resocjalizacyjnych oraz ochronnych

Źródło: *Offender National Standards for Management of Offenders...*, s. 6.

Tabela 11. Poziom kontroli na poszczególnych poziomach interwencji

Poziom interwencji	Charakterystyka oddziaływań i poziomu kontroli
Poziom 1	Poziom podstawowy – dostęp do wszystkich koniecznych programów, – oddziaływania zmierzające do osiągnięcia podstawowych standardów związanych z funkcjonowaniem w warunkach instytucjonalnych, – monitorowanie czynników ryzyka w celu wychwytywania ewentualnych zmian, – udzielanie informacji i porad na temat możliwych form pomocy (<i>sign-posting</i>), – oddziaływania resocjalizacyjne ograniczone do dokonywania uzgodnień i monitoringu
Poziom 2	Poziom podstawowy plus poniższe działania – konstruktywne interwencje resocjalizacyjne zorientowane na poprawę sytuacji życiowej, rozwój umiejętności społecznych oraz rozwiązywanie problemów, – oddziaływania realizowane przez jeden podmiot lub grupę, w zależności od potrzeb, – oddziaływania resocjalizacyjne zorientowane na udzielanie praktycznego wsparcia, motywowanie i koordynowanie
Poziom 3	Poziom 2 plus poniższe działania – plan oddziaływań resocjalizacyjnych zorientowany na wiele obszarów, z silnym naciskiem na zmianę postaw i zachowań, – działania podmiotów biorących udział w procesie resocjalizacji zintegrowane wokół wspólnych celów, – osoba odpowiedzialna za oddziaływania (<i>offender manager</i>) koordynuje je, organizuje pracę i uzupełnia w razie zaistnienia potrzeb, – oddziaływania skoncentrowane na integracji skazanego ze światem społecznym, budowanie motywacji do zmiany i jej konsolidacji, – dobra komunikacja i praca zespołowa między profesjonalistami zaangażowanymi w proces oddziaływań
Poziom 4	Poziom 3 plus poniższe działania – intruzyjny i intensywny program oddziaływań, – program oddziaływań stworzony w formule współpracy, z naciskiem na dobrą komunikację oraz pracę zespołową, – zastosowanie podejścia multiagencyjnego (<i>Multi-Agency Public Protection Arrangement</i> – MAPPA lub <i>Prolific and other Priority Offender</i> – PPO), – praca <i>face to face</i> osoby prowadzącej oddziaływania resocjalizacyjne jako forma integralna, – organizować i nadzorować oddziaływania może jedna osoba, diagnoza „krocząca”, częste monitorowanie i raportowanie o zmianach

Źródło: *Offender National Standards for Management of Offenders...*, s. 6.

Przyporządkowanie do jednego z poziomów ryzyka przekłada się na poziom i zakres stosowanych wobec skazanego oddziaływań oraz kontroli. Jest to swego rodzaju podsumowanie zgromadzonych informacji i wskazanie kierunków działania.

Kolejną częścią *Offender Assessment System* jest arkusz zbiorczy (OASys *summary sheet*), gdzie dokonuje się podsumowania podejmowanych do tej pory działań diagnostycznych oraz wskazuje główne obszary, które muszą znaleźć się w planie oddziaływań resocjalizacyjnych (*sentence planning*). Plan zawiera rozłożone w czasie cele, jakie powinien osiągnąć skazany, które mają mu pomóc w funkcjonowaniu w środowisku wolnościowym po zakończeniu pobytu w więzieniu. Zwykle wśród zadań znajduje się udział w programach, rozpoczęcie lub kontynuowanie edukacji, aktywizacja zawodowa, zbudowanie relacji z rodziną lub inną grupą społeczną, przystąpienie do terapii i inne, które dobierane są w zależności od zidentyfikowanych potrzeb. Postępy w realizacji planu lub ich brak rzutują na decyzje podejmowane przez ciała zaangażowane w proces resocjalizacji, np. Radę ds. Zwolnień Warunkowych (*Parole Board*). Plan jest systematycznie weryfikowany w regularnych odstępach czasu, a kiedy jest to wskazane, dopasowywany do bieżących potrzeb skazanego⁸³.

Ostatnim elementem OASys jest kwestionariusz samooceny (*self-assessment*), w którym skazani mają możliwość określenia znaczenia, jakie dla podejmowanych przez nich zachowań przestępczych miały czynniki ryzyka opisane we wcześniejszych częściach OASys. Wyodrębnienie tej części było związane z przekonaniem, że również postawy skazanych wobec przeszłości, rozumienie przez nich związków przyczynowo-skutkowych są dobrym predykatorem przewidywań na przyszłość⁸⁴.

OASys uważa się obecnie za niezwykle użyteczne narzędzie, ale jego uniwersalność nie przekłada się na poziom jego dokładności. Dlatego też takie obszary, jak: przestępstwa seksualne i z użyciem przemocy, poziom kompetencji szkolnych, uzależnienia, zaburzenia i choroby psychiczne, wymagają dodatkowych, specjalistycznych działań diagnostycznych. Przykładem narzędzi dostarczających rozszerzonego pakietu informacyjnego są wprowadzone w 2009 roku *The OASys Violent Predictor* (OVP) oraz *The OASys General Reoffending Predictor*.

⁸³ K. Newbold, *An Evaluation of the Offender Assessment System as an Assessment Tool for the National Probation Service*, „Internet Journal of Criminology” 2011, s. 10, http://www.internetjournalofcriminology.com/newbold_an_evaluation_of_the_offender_assessment_system_ijc_august_2011.pdf, data dostępu: 7.05.2015.

⁸⁴ L. Holden, *Offenders Assessment System*, [w:] R. Canton, D. Hancock (eds), *Dictionary of Probation...*, s. 186.

2.3. Szacowanie ryzyka i potrzeb w amerykańskiej praktyce resocjalizacyjnej

2.3.1. Diagnoza niedostosowania społecznego nieletnich w Stanach Zjednoczonych

W Stanach Zjednoczonych Ameryki diagnoza w odniesieniu do dzieci i młodzieży zagrożonych niedostosowaniem społecznym oraz w konflikcie z prawem realizowana jest zgodnie z omówionym we wcześniejszych częściach rozdziału modelem R-N-R. Przyjmuje się, że identyfikacja czynników ryzyka i ich ocena stanowią kluczową kwestię w zapobieganiu przestępczości nieletnich. Wiele narzędzi nawiązuje do psychologii rozwojowej, kładąc nacisk na zmienne dotyczące rozwoju społecznego i poznawczego młodzieży, odnoszone do modeli opisujących adekwatne zachowania i umiejętności społeczne. W tej perspektywie zwraca się uwagę na występowanie problemów poznawczych i behawioralnych jako predyktorów zachowań przestępczych. Narzędzia te odgrywają istotną rolę w identyfikacji młodzieży zagrożonej przestępstwem oraz w ocenie ryzyka. Są stosowane do diagnozy tych aspektów zdrowia psychicznego, które wiąże się z ryzykiem przestępstwa. Niektóre narzędzia służą do identyfikacji wielu problemów behawioralnych i społecznych, w tym zachowań agresywnych i antyspołecznych.

Wykorzystywane obecnie narzędzia diagnostyczne dedykowane dzieciom i młodzieży można sprowadzić do dwóch podstawowych grup:

1. narzędzia do identyfikacji młodzieży zagrożonej ryzykiem popełnienia przestępstwa (*tools for identifying youth at risk offending – screening tools*),
2. narzędzia do oceny ryzyka przestępstwa młodzieży oraz recydywy (*tools for assessing the risk of youth offending/re-offending – risk assessment tools*)⁸⁵.

Narzędzia do identyfikacji młodzieży zagrożonej ryzykiem popełnienia przestępstwa wykorzystywane są przede wszystkim do badań przesiewowych dzieci i młodzieży w celu zidentyfikowania grup ryzyka. Jest to podstawa do wdrożenia działań profilaktycznych w postaci programów i usług zorientowanych na zaobserwowane deficyty w zakresie potrzeb kryminogennych. Część narzędzi z tej grupy przybiera postać behawioralnych skal pomiaru, w których obserwowanym zachowaniom przypisuje się wartości liczbowe, których suma opisuje poziom ryzyka, wskazując jednocześnie na obszary potrzeb do zaspokojenia poprzez interwencje/działania profilaktyczno-resocjalizacyjne. Najczęściej

⁸⁵ J. Savignac, *Tools to Identify and Assess the Risk of Offending among Youth*, Ottawa 2010, s. 1.

narzędzia te wykorzystywane są w szkole oraz w środowisku lokalnym, przez nauczycieli, pracowników socjalnych, personel medyczny i psychologów.

Przykładami tego rodzaju narzędzi są:

- *Behavioral and Emotional Screening System* (BASC-2 BESS),
- *School Social Behavior Scales* (SSBS),
- *Substance Abuse Subtle Screening Inventory – Adolescent Version* (SASSI-A2),
- *Problem-Oriented Screening Instrument for Teenagers* (POSIT),
- *Detection of Alcohol and Drug Problems in Adolescents* (DEP-ADO),
- *Youth Level of Service/Case Management Inventory – Screening Version* (YLS/CMI-SV) (wersja tego narzędzia wykorzystywana jest również do diagnozy ryzyka),
- *Social Skills Improvement System* (SSIS),
- *Youth Assessment and Screening Instrument – Pre-Screen Version* (YASITM)⁸⁶,
- *Massachusetts Youth Screening Instrument – Second Version* (MAYSI-2).

Poniżej scharakteryzowane zostaną wybrane narzędzia wykorzystywane w diagnostyce przesiewowej osób zagrożonych niedostosowaniem społecznym.

Behavioral and Emotional Screening System jest narzędziem, które pozwala zdiagnozować mocne i słabe strony dzieci i młodzieży między 3. a 17. rokiem życia w wymiarze behawioralnym i emocjonalnym. Używa się go do rejestrowania pierwszych niepokojących sygnałów świadczących o problemach. Można wykorzystać je w szkołach, klinikach psychiatrycznych, społecznościach lokalnych. BASC-2 BESS składa się z kilku arkuszy: dla nauczyciela, dla rodzica oraz arkusza samooceny, których można używać jednocześnie lub wybiórczo. Dwa pierwsze arkusze mają odmienne formy dla dzieci między 3. a 5. oraz 6. a 17. rokiem życia. Ostatni rodzaj kwestionariusza mogą wypełniać osoby między 8. a 17. rokiem życia. Każdy z arkuszy liczy od 25 do 30 itemów, które pozwalają zidentyfikować skalę problemów związanych z zachowaniami eksternalizacyjnymi (agresja, hiperaktywność, problemy z kontrolą zachowań) i internalizacyjnymi (depresja, lękliwość, wycofanie), problemami szkolnymi oraz strategiami adaptacyjnymi stosowanymi przez dziecko lub adolescenta. Zgromadzone dane pozwalają zaklasyfikować diagnozowanego do jednej z trzech grup. Pierwsza z nich gromadzi młodych ludzi z wynikiem pomiędzy 20 a 60 punktów, czyli w normie, jeśli chodzi o poziom zaburzeń emocjonalnych i behawioralnych. Druga grupa to dzieci i młodzież z wynikiem pomiędzy 61 a 70 punktów, co kwalifikuje do kategorii wysokiego ryzyka wystąpienia problemów. Wynik powyżej 70 punktów uzyskują osoby z bardzo wysokim ryzykiem. Trzeba jednak wyraźnie zaznaczyć, że diagnoza wykonana przy użyciu BASC-2 BESS ma przede wszystkim charakter przesiewowy i w związku

⁸⁶ Ibidem, s. 4–5.

z tym nie może stanowić jedynego punktu odniesienia przy opracowywaniu planu oddziaływań. W przypadku stwierdzenia wysokiego i bardzo wysokiego poziomu ryzyka wskazane jest pogłębienie diagnozy, np. za pomocą *Behavior Assessment System for Children. Second Edition* (BASC-2). Jest to również narzędzie, które pomaga praktykom w opracowaniu planu oddziaływań. System BASC-2 wykorzystuje wielowymiarowe podejście do oceny i stosuje metodę triangulacji do zbierania informacji i analizy uzyskanych wyników. Zachowanie jest tu analizowane z trzech perspektyw:

1. osoby diagnozowanej (*Self-Report of Personality*),
2. nauczyciela (*Teacher Rating Scales, Student Observation System*),
3. rodziców (*Parent Rating Scales, Structured Developmental History*)⁸⁷.

Osoby diagnozowane pytane są o odczuwane przez siebie lęki, problemy z uwagą, obniżony nastrój, hiperaktywność, jakość relacji interpersonalnych, umiejscowienie kontroli, postawę wobec szkoły i nauczycieli, problemy szkolne, poczucie niezależności, izolacji, potrzebę poszukiwania wrażeń, a osoby powyżej 18. roku ponadto o używanie alkoholu i innych substancji psychoaktywnych. W częściach narzędzia skierowanych do nauczycieli i rodziców znajduje się po szesnastu pytań, które podzielono na dwie podskale, z których jedna mierzy poziom dostosowania (*adaptive scale*), a druga odnosi się do występujących zaburzeń (*clinical scale*). Poszczególne pytania w obszarze dostosowania dotyczą form codziennej aktywności, zdolności adaptacji do nowych warunków i sytuacji, komunikacji, kompetencji społecznych, umiejętności uczenia się, pozycji zajmowanej w grupie. Poziom zaburzeń określa się na podstawie informacji związanych z występowaniem zachowań agresywnych, hiperaktywności, problemów z kontrolą zachowań, występowania uczucia lęku i obniżonego nastroju, izolacji, somatyzacji. Ważnym obszarem jest również funkcjonowanie w przestrzeni szkolnej, zwłaszcza w zakresie niepowodzeń dydaktycznych⁸⁸. Wyniki w obu podskalach analizuje się osobno. W przypadku podskali odnoszącej się do poziomu adaptacji wynik niższy niż 40 punktów wskazuje na niski poziom ryzyka, a wyższy niż 41 punktów identyfikuje wysokie ryzyko. W podskali mierzącej zaburzenia rezultat między 20 a 59 punktów oznacza niskie ryzyko, zaś powyżej tego wyniku – wysokie⁸⁹.

BASC-2 ze względu na swoją wieloskładnikową strukturę jest jednym z najbardziej wyczerpujących i wielowymiarowych narzędzi do badania dzieci i młodzieży w wieku od 2 do 21 lat.

School Social Behavior Scales, opracowana przez Kennetha W. Merrella, jest narzędziem służącym do identyfikacji uczniów między 5. a 18. rokiem życia

⁸⁷ Ibidem, s. 38.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Ibidem.

wykazujących zachowania ryzykowne oraz do klasyfikowania dzieci i młodzieży wymagających zastosowania specjalistycznych interwencji o charakterze socjoterapeutycznym lub resocjalizacyjnym. Skala skoncentrowana jest na zbieraniu danych o kompetencjach społecznych oraz zachowaniach antyspołecznych młodego człowieka. Zakłada się bowiem, że zachowania antyspołeczne mogą stać się blokadą w osiąganiu sukcesów w życiu szkolnym i poza nim. Narzędzie to obejmuje 65 itemów uporządkowanych w postaci dwóch skal: *Scale A – Social Competence* oraz *Scale B – Antisocial Behavior*. Każda z tych skal zawiera natomiast trzy podskale.

Pierwsza z nich, *Scale A – Social Competence*, zawiera 32 itemy opisujące pozytywne, adaptacyjne zachowania i kompetencje związane z życiem szkolnym, które ułożone zostały w trzech podskalach:

1. *Interpersonal Skills* (14 itemów) – szacuje umiejętności dziecka w zakresie budowania i podtrzymywania relacji interpersonalnych z rówieśnikami, zapewnienia sobie szacunku i akceptacji;
2. *Self-Management Skills* (10 itemów) – mierzy zdolność dziecka do samoograniczania, podporządkowania, hamowania tendencji egoistycznych, współpracy, a także postrzeganie i realizację ról związanych ze szkołą i oczekiwania z tym związane;
3. *Academic Skills* (8 itemów) – dokonuje pomiaru kompetencji i zaangażowania w życie szkoły⁹⁰.

Druga ze skal, *Scale B – Antisocial Behavior*, opisuje zachowania problemowe oraz ich konsekwencje w postaci odrzucenia czy konfliktów z rówieśnikami i nauczycielami. Zostały one uszeregowane również w trzech podskalach:

1. *Hostile-Irritable* (14 itemów) – szacuje się tu występowanie zachowań egocentrycznych, obliczonych za zirytowanie kogoś, podrażnienie, co w konsekwencji może doprowadzić do izolacji osoby;
2. *Antisocial-Aggressive* (10 itemów) – ocenia się częstotliwość występowania zachowań z użyciem przemocy, zastraszania i szeroko pojętego szkodenia innym;
3. *Disruptive-Demanding* (9 itemów) – mierzy częstotliwość występowania zachowań dezorganizujących działania w grupie wychowawczej, odrzucanie roli ucznia oraz niewłaściwe zachowania w stosunku do nauczycieli (np. potrzeba ciągłej uwagi nauczyciela)⁹¹.

Każdy item oceniany jest w pięciopunktowej skali, gdzie 1 oznacza „nigdy”, a 5 – „systematycznie/trwale”. Po przeliczeniu wyników surowych na steny osoba diagnozowana jest klasyfikowana do jednego z czterech poziomów funkcjonowania/przystosowania do życia w szkole (*social functioning levels*).

⁹⁰ K.W. Merrell, *Behavioral, Social, Emotional Assessment of Children and Adolescents*, Mahwah–London 2003, s. 324.

⁹¹ Ibidem, s. 327.

Wyróżniono następujące poziomy: prawidłowego (*high functioning*), przeciętnego (*average*), wysokiego (*at-risk*) oraz bardzo wysokiego ryzyka (*high risk*)⁹².

Badanie za pomocą SSBS często uzupełniane jest narzędziem *Home and Community Social Behavior Scales* (HCSBS), które zawiera informacje dotyczące rodziny dziecka oraz środowiska, w którym się ono wychowuje⁹³.

Substance Abuse Subtle Screening Inventory – Adolescent Version to narzędzie służące do identyfikacji adolescentów w wieku 12–18 lat, którzy podejmują zachowania ryzykowne związane z używaniem substancji psychoaktywnych, włącznie z badaniem zjawiska uzależnienia. SASSI-A2 zbudowane jest z pięciu podskal dotyczących rodziny i rówieśników, postaw wobec substancji psychoaktywnych, objawów nadużywania substancji/uzależnienia, arkusza podsumowującego oraz podskali klasyfikacyjnej, która pozwala odróżnić nadużywanie i uzależnienie od substancji. Omawiana skala stanowi narzędzie przesiewowe, za pomocą którego wyodrębnić można grupę osób uzależnionych oraz grupę zagrożoną rozwojem uzależnienia⁹⁴.

Problem-Oriented Screening Instrument for Teenagers to narzędzie przeznaczone do diagnozy adolescentów między 12. a 19. rokiem życia wykazujących zachowania ryzykowne związane z używaniem substancji psychoaktywnych, zdrowiem fizycznym i psychicznym, relacjami rodzinnymi oraz rówieśniczymi, ponadto do diagnozy statusu edukacyjnego i zawodowego, poziomu umiejętności społecznych, wykorzystania czasu wolnego oraz występowania zachowań agresywnych i przestępczych. Narzędzie składa się z dziesięciu podskal, opisanych przez 139 itemów. Przypisanie punktów poszczególnym itemom pozwala na zaklasyfikowanie adolescenta do jednej z trzech grup ryzyka: niskiego, średniego lub wysokiego⁹⁵. Narzędzie jest przeznaczone dla pracowników szkół, sądów, instytucji diagnostycznych oraz terapeutów.

Zgodnie z zasadami dobrej diagnozy wprowadzanie zmian wymaga nieustannej kontroli, stąd też w rodzinie instrumentów POSIT mieści się również narzędzie do kontroli uzyskiwanych zmian. Jest nim POSIT Follow-up. Składa się on z 89 itemów obejmujących siedem obszarów, wśród których znajdują się: używanie substancji psychoaktywnych, zdrowie psychiczne i fizyczne, relacje rodzinne, relacje rówieśnicze, umiejętności społeczne oraz organizacja czasu wolnego. Celność skali spowodowała, że dziś poza wersją dla nastolatków POSIT ma także wersję dla rodziców – POSIP. W POSIP rodzice udzielają informacji (75 itemów) dotyczących pięciu potencjalnie problemowych obszarów,

⁹² Ibidem, s. 323.

⁹³ J. Savignac, *Tools to Identify...*, s. 23.

⁹⁴ Ibidem, s. 25.

⁹⁵ R. Dembo, A. Anderson, *Problem-Oriented Screening Instrument for Teenagers*, [w:] T. Grisso, G. Vincent, D. Seagrave (eds), *Handbook of Mental Health Screening and Assessment in Juvenile Justice*, New York 2005, s. 114.

do których należą: używanie substancji psychoaktywnych, zdrowie psychiczne, relacje rodzinne i rówieśnicze oraz zachowania agresywne, przestępczość. Dzięki temu możliwe jest dostrzeżenie odmiennych poglądów na istnienie problemów w perspektywie dorosłego i dorastającego. Narzędzie występuje w dwóch wersjach językowych: angielskiej i hiszpańskiej⁹⁶.

Youth Level of Service/Case Management Inventory – Screening Version jest narzędziem służącym do identyfikacji nieletnich w wieku od 12 do 17 lat zagrożonych ryzykiem oraz pozwalającym określić poziom i kierunek interwencji. W przypadku osób zaklasyfikowanych do grupy wysokiego ryzyka konieczne jest pogłębienie diagnozy. Narzędzie zbudowane jest z ośmiu komponentów: historia występowania zaburzeń, kariera szkolna/zawodowa, kontakty z prokryminalnym środowiskiem, używanie i nadużywanie alkoholu oraz innych substancji psychoaktywnych, sposób spędzania czasu wolnego, zachowania, sytuacja domowa oraz postawy. Itemy w pierwszych sześciu podskalach ocenia się w ujęciu 0–1, pozostałe w trzypunktowej skali, gdzie 0 oznacza sytuację satysfakcjonującą, natomiast 3 występowanie wielu problemów. Stąd wysoki wynik wskazywać będzie na konieczność interwencji⁹⁷.

Massachusetts Youth Screening Instrument – Second Version jest wystandaryzowanym narzędziem przesiewowym skonstruowanym do wstępnego badania młodzieży między 12. a 15. rokiem życia, która weszła w tryb postępowania sądowego, szczególnie gdy istnieje uzasadnione ryzyko wystąpienia problemów psychicznych i konieczności podjęcia interwencji w tym zakresie. Instrument pozwala zgromadzić informacje o rzeczywistych i potencjalnych problemach diagnozowanego w obszarze używania substancji psychoaktywnych, radzenia sobie z agresją, depresją i zachowaniami suicydalnymi, zaburzeniami somatycznymi i w procesach poznawczych oraz z traumatycznymi doświadczeniami. Powyższe aspekty uporządkowane zostały w następujących podskalach:

1. podskala używania alkoholu i narkotyków (*Alcohol/Drug Use – AD*) związana z używaniem substancji psychoaktywnych, zawiera 8 itemów, z czego 5 opisuje negatywne konsekwencje używania i nadużywania alkoholu i narkotyków, zaś 3 pozwalają stwierdzić, czy mamy do czynienia z uzależnieniem;
2. podskala złości/irytacji (*Angry/Irritable – AI*) ma za zadanie oszacować, na ile agresja i irytacja jest generalnym mechanizmem radzenia sobie w sytuacjach rozdrażnienia, frustracji i napięcia. Podskala zawiera 9 itemów, z czego 4 dotyczą poczucia napięcia, 3 rozdrażnienia, a pozostałe 2 gniewu i podejmowania zachowań z nim związanych;

⁹⁶ R. Dembo, A. Anderson, *Problem-Oriented Screening Instrument...*, s. 116.

⁹⁷ D.A. Andrews, J. Bonta, *LSI-R (Level of Service Inventory-Revised). Assessment of Risk/Needs for Offender Treatment Planning and Placement*, MHS Canada 2003.

3. podskala depresji/obniżonego nastroju (*Depressed/Anxious* – DA);
4. podskala zachowań suicydalnych (*Suicide Ideation* – SI) – tworzy ją 5 itemów, z których 3 opisują występowanie wyraźnych myśli i zamiarów samobójczych, a kolejne 2 odnoszą się do przejawów depresyjnych, które uznaje się za czynniki ryzyka w zachowaniach autodestrukcyjnych;
5. podskala zaburzeń somatycznych (*Somatic Complaints* – SC) – tworząc ją 6 itemów dotyczy fizjologicznych dolegliwości powstających w związku z niepokojem i napięciem⁹⁸;
6. podskala zaburzeń poznawczych (*Thought Disturbance* – TD) odnosi się do występowania poważnych zaburzeń umysłowych, utrudniających funkcjonowanie w świecie społecznym, składa się z 5 itemów, z których 4 odnoszą się do występującej wyraźnie zmienionej percepcji rzeczywistości, co może wskazywać na zaburzenia psychiatryczne, a 5 do nierealistycznego/życzeniowego myślenia; wypełnia ją tylko chłopcy;
7. podskala sytuacji traumatycznych (*Traumatic Experiences* – TE) – występuje w odrębnych wersjach dla dziewcząt i chłopców⁹⁹.

MAYSI-2 może być stosowane przez osoby bez przygotowania klinicznego. Zgromadzone w nim informacje mają dać odpowiedź na pytanie, czy młody człowiek wymaga w danej chwili podjęcia specjalistycznej interwencji w jednym z omówionych obszarów. Ze względu na szczupłość zgromadzonych danych nie ma większego znaczenia dla orzekania przez sądy o zastosowaniu środków probacyjnych.

Narzędzia do oceny ryzyka przestępstwa młodzieży oraz recydywy mają długą tradycję, również w obszarze diagnostyki nieletnich na potrzeby wymiaru sprawiedliwości. Do określenia prawdopodobieństwa wejścia w konflikt z prawem odwołują się one do modeli czynników ryzyka (np. „centralna ośemka”). Uzyskane wyniki stają się podstawą do stworzenia i wdrożenia planu oddziaływań resocjalizacyjnych. Pozwalają one na opracowanie całościowego profilu nieletniego z uwzględnieniem statycznych i dynamicznych czynników ryzyka i określeniem ich poziomu, a także na wskazanie mocnych stron młodego człowieka. Dane zabrane przy użyciu tego rodzaju narzędzi uważa się za znormalizowane i zdecydowanie bardziej przydatne, jeśli chodzi o przebieg i ocenę efektów interwencji. Pozwala to na modyfikowanie planów oddziaływań w ślad za zmieniającymi się zakresami i poziomem

⁹⁸ Jest to skala obciążona dużym prawdopodobieństwem pomyłki, bowiem różne mogą być powody wysokich w niej wyników (np. zaburzenia somatyczne mogą współwystępować z depresją, ale mogą również być efektem choroby fizycznej).

⁹⁹ G.M. Vincent et al., *Sex and Race Differences in Mental Health Symptoms in Juvenile Justice: The MAYSI-2 National Meta-Analysis*, „Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry” 2008, vol. 47 (3), s. 282–290.

ryzyka¹⁰⁰. Poza wymiarem sprawiedliwości (sąd, instytucje resocjalizacyjne, kuratela) narzędzia te wykorzystywane są również w szkołach oraz w obszarze pracy socjalnej.

Przykładami tego rodzaju narzędzi są:

- *Beck Youth Inventories – Second Edition* (BYI-II),
- *Behavior Assessment System for Children – Second Edition* (BASC-2),
- *Achenbach System of Empirically Based Assessment* (ASEBA),
- „*Addiction Severity Index for Adolescents*” (*Indice de gravité d’une toxicomanie pour les adolescents – IGT-ADO*),
- *Early Assessment Risk List for Boys* (EARL-20B),
- *Early Assessment Risk List for Girls* (EARL-21G),
- *Risk Factor Profile Instrument* (RFPI),
- *Structured Assessment of Violence Risk in Youth* (SAVRY),
- *Positive Achievement Change Tool* (PACT),
- *Youth Level of Service/Case Management Inventory* (YLS-CMI) – *Risk/Needs Assessment*,
- *Social Skills Improvement System* (SSIS),
- *Youth Assessment and Screening Instrument – Full Assessment* (YASITM)¹⁰¹.

Ostatnie trzy narzędzia używane są również w badaniach przesiewowych, służących do identyfikacji młodzieży zagrożonej przestępczością.

Poniżej scharakteryzowane zostaną wybrane narzędzia wykorzystywane w diagnostyce osób niedostosowanych społecznie.

Beck Youth Inventories – Second Edition używane jako narzędzie przesiewowe do wstępnego rozpoznania depresji oraz do oceny postępów prowadzonych oddziaływań. Co jednak ważne, narzędzie to daje także możliwość szacowania zachowań uznawanych za predykatory zachowań nieprzystosowawczych. Aspekty te zostały ujęte w pięciu podskalach:

1. inwentarz objawów depresji (*Depression Inventory*), w którym zawarto objawy depresji zgodnie z klasyfikacją DSM-IV – pytania dotyczą negatywnego myślenia o sobie, swojej przyszłości, przeszłości, uczucia smutku i winy;
2. inwentarz zaburzeń/złości (*Anxiety Inventory*), w którym zawarto pytania dotyczące problemów w szkole, negatywnych relacji z innymi osobami, problemów z kontrolą emocji i występowaniem nieadekwatnych do okoliczności zachowań;
3. inwentarz złości (*Anger Inventory*) dotyczący odczuwania uczuć złości i gniewu;

¹⁰⁰ J. Savignac, *Tools to Identify...*, s. 5–6.

¹⁰¹ Ibidem, s. 6.

4. *Disruptive Behavior Inventory* identyfikujący myślenie i zachowania wskazujące na występowanie zaburzeń zachowania lub zaburzeń opozycyjno-buntowniczych;
5. inwentarz samooceny (*Self-Concept Inventory*) wskazujący na samoocenę jednostki oraz jej potencjały i mocne strony.

Itemy oceniane są w skali od 0 (nigdy) do 3 (zawsze). Wyniki surowe, po przeliczeniu, pozwalają na określenie poziomu ryzyka zarówno w poszczególnych podskalach, jak i w całości. Adresatami narzędzia są dzieci i młodzież od 7. do 18. roku życia¹⁰².

Behavior Assessment System for Children – Second Edition to rodzina narzędzi używanych do diagnozowania emocjonalnych i behawioralnych problemów młodych ludzi, które mają pomóc w opracowaniu planów oddziaływań profilaktycznych i resocjalizacyjnych. BASC-2 szacuje skalę problemowych zachowań eksternalizacyjnych i internalizacyjnych, problemów adaptacyjnych, ze szczególnym uwzględnieniem warunków szkolnych. Narzędzie jest zróżnicowane ze względu na wiek diagnozowanych. W badaniach wykorzystuje się wersje: dla dzieci w wieku od 2 do 5 lat, od 6 do 11 lat oraz adolescentów od 12 do 21 lat. Informacje uzyskiwane są z trzech perspektyw: młodego człowieka (*Self-Report of Personality Scale*), nauczyciela (*Teachers Rating Scale* i *Student Observation System*) oraz rodzica/opiekuna (*Parent Rating Scale*, *Structured Development History* oraz *Parenting Relationships Questionnaire*). Ostatnie dwie perspektywy są szczególnie ważne, ponieważ to przede wszystkim na ich podstawie ocenia się sytuację osoby badanej. Skale dla nauczycieli i rodziców zawierają po 16 itemów, które mierzą poziom adaptacji oraz zaburzeń.

Adaptację bada się poprzez odniesienie do form codziennej aktywności i zwyczajów z uwzględnieniem stylu życia całej rodziny, adaptacyjności, kompetencji komunikacyjnych i społecznych, zdolności podejmowania decyzji oraz kompetencji szkolnych. Zaburzenia badane są w odniesieniu do zachowań eksternalizacyjnych (agresja, hiperaktywność, problemy z kontrolą zachowania, występowanie zachowań nietypowych), internalizacyjnych (lękliwość, somatyzacje, epizody depresyjne, izolacja) oraz niepowodzeń szkolnych (deficyty uwagi, specyficzne problemy w uczeniu się). Nauczyciele i rodzice/opiekunowie każdy z itemów oceniają w skali od 1 do 4, gdzie 0 oznacza „nigdy”, natomiast 4 „zawsze”. W skali związanej z poziomem adaptacji wyniki niższe niż 40 punktów korespondują z niskim ryzykiem, natomiast w skalach badających zaburzenia rezultat między 20 a 59 punktów współgra z niskim ryzykiem, zaś powyżej 60 punktów – z wysokim. Jak już zostało wspomniane, narzędzie zawiera również kwestionariusz skierowany do samych badanych. Zamieszczone w nim pytania dotyczą używania alkoholu, występowania lęków, problemów z uwagą, postaw wobec

¹⁰² J.S. Beck, A.T. Beck, J.B. Jolly, *Beck Youth Inventories*, Bloomington 2005.

szkoły i nauczycieli, epizodów depresyjnych, hiperaktywności, relacji interpersonalnych, w tym także z rodzicami, umiejscowienia kontroli, niedostosowania szkolnego, szacunku i zaufania do siebie, izolacji, tendencji do poszukiwania wrażeń oraz poziomu i odporności na stres¹⁰³. Szeroki zakres zgromadzonych danych pozwala na wieloaspektową ocenę sytuacji badanego oraz na wykorzystanie jej w obszarze edukacji i resocjalizacji.

Early Assessment Risk List for Boys/Girls to narzędzia do szacowania ryzyka wystąpienia zachowań antyspołecznych dzieci między 6. a 12. rokiem życia. Narzędzie zawiera dwadzieścia pozycji, które są zorganizowane wokół trzech obszarów: dziecko, rodzina i reagowanie. Podskala dotycząca dziecka koncentruje się na indywidualnych i społecznych czynnikach związanych z dzieckiem, które mogą wpływać na jego rozwój i pełnienie przez nie ról społecznych związanych z osiągnięciem odpowiedniego poziomu rozwoju. W podskali odnoszącej się do rodziny pytania dotyczą stopnia, w jakim rodzice potrafią skutecznie opiekować się swoim dzieckiem, nadzorować je oraz wspierać. Diagnosta ocenia również poziom wsparcia oraz ilość stresu, z jakim styka się rodzina.

Ważnym obszarem jest obecność w rodzinie postaw i zachowań antyspołecznych. Ostatni obszar opisuje strategie reagowania rodziców na zachowania dziecka i gotowość całej jego rodziny do zaangażowania się w proces zmiany. Jest to jedno z niewielu narzędzi, które opracowano w osobnych wersjach dla dziewcząt i chłopców, co związane jest z występowaniem u obu płci odmiennych czynników ryzyka. W obszarze dotyczącym funkcjonowania rodziny w przypadku chłopców bada się styl wychowawczy, natomiast w odniesieniu do dziewcząt interakcje rodzic – córka. Podskala związana z funkcjonowaniem dziecka w diagnozie chłopców odnosi się do ich styczności/podatności na oddziaływania instytucji, natomiast jeśli chodzi o dziewczęta – do przebiegu ich rozwoju seksualnego. Nie zróżnicowano natomiast obszaru odpowiedzialności i zaangażowania. Warto zwrócić uwagę, że omawiane narzędzie obejmuje zarówno statyczne, jak i dynamiczne czynniki ryzyka.

Każdy z elementów poszczególnych podskal oceniany jest w zakresie od 0 do 2 punktów, maksymalny wynik możliwy do uzyskania wynosi 40 punktów i oznacza występowanie u dziecka bardzo wysokiego poziomu ryzyka. Dodatkowo diagnosta ma możliwość zaznaczenia krytycznych czynników ryzyka (*critical risk*), które w późniejszym planie pracy resocjalizacyjnej są poddawane szczególnym oddziaływaniom. Interpretacja wyników nie bazuje jedynie na sumie punktów, ale polega także na wyróżnieniu tych sytuacji czy cech, które w najistotniejszy sposób mogą zdecydować lub już zdecydowały o wystąpieniu u dziecka problemów.

¹⁰³ J. Savignac, *Tools to Identify...*, s. 37–39.

Tabela 12. Charakterystyka podskal w narzędziu *Early Assessment Risk List for Boys/ Early Assessment Risk List for Girls*

Podskala	Opis
Rodzina	– warunki domowe, – ciągłość opieki, – wsparcie, – występowanie czynników i sytuacji stresowych, – styl wychowawczy/interakcje rodzic – córka, – występowanie postaw i wartości antyspołecznych w rodzinie
Dziecko	– problemy rozwojowe, – wczesny początek występowania problemów z zachowaniem, – doświadczenia przemocy, zaniedbania, traumy, – hiperaktywność, impulsywność, deficyty uwagi, – empatia, – przebieg socjalizacji rówieśniczej, – wyniki w nauce, – sąsiedztwo, – styczność z instytucjami / rozwój seksualny, – postawy antyspołeczne, – zachowania antyspołeczne – umiejętność radzenia sobie w codziennym życiu
Odpowiedzialność i zaangażowanie	– odpowiedzialność i zaangażowanie dziecka, – odpowiedzialność i zaangażowanie rodziców

Źródło: Opracowanie własne na podstawie J. Savignac, *Tools to Identify...*, s. 48–51.

Risk Factor Profile Instrument to narzędzie oparte na wynikach badań nad czynnikami ryzyka odpowiedzialnymi za wczesne występowanie przewlekłej oraz gwałtownej przestępczości młodzieży. Jego głównym zadaniem jest identyfikowanie młodych ludzi, którzy popełnili przestępstwo, charakteryzują się wysokim ryzykiem jego powtórzenia, często w znacznie poważniejszej formie, oraz przejawiają predyspozycje do stania się przestępcami chronicznymi. Podobnie jak w przypadku pozostałych narzędzi, wyniki badania wykorzystuje się do opracowania indywidualnych planów resocjalizacji. Narzędzie koncentruje się na czynnikach ryzyka bliższych dziecku (rodzice, rodzeństwo, rówieśnicy, szkoła oraz sąsiedztwo), bowiem są one podatne na zmianę w odróżnieniu od takich czynników, jak: płeć, struktura rodziny, ubóstwo czy też pochodzenie¹⁰⁴.

¹⁰⁴ T. Beuhring, *The Risk Factor Profile Instrument: Identifying Children at Risk for Serious and Violent Delinquency*, [w:] R.R. Corrado et al. (eds), *Multi-Problem Violent Youth: A Foundation for Comparative Research on Needs, Interventions, and Outcomes*, Amsterdam 2002, s. 192–205.

Risk Factor Profile Instrument zawiera trzydzieści czynników, dotyczących między innymi: charakterystyki przestępstwa, występowania przemocy w rodzinie, niepowodzeń szkolnych, temperamentu dziecka, zachowań rodzicielskich (przestępczość, używanie substancji psychoaktywnych, przemoc, zaniedbanie, zaburzenia i choroby psychiczne) i rówieśniczych (przestępczość, problemy z zachowaniem). Zostały one pogrupowane w trzy podstawowe skale, z których pierwsza dotyczy dziecka (*child scale*), druga środowiska, w którym młody człowiek egzystuje (*context scale*), natomiast trzecia odnosi się do interakcji pomiędzy temperamentem dziecka a warunkami jego życia (*interaction scale*).

W literaturze podkreśla się znaczenie ostatniej ze skal, gdyż jakość środowiska wychowawczego uważana jest za kluczową dla dzieci z silniejszym temperamentem. Chaotyczne środowisko rodzinne, rówieśnicze, lokalne może negatywnie wpływać na funkcjonowanie młodego człowieka, sprzyjając kształtowaniu się przestępczości chronicznej, ponieważ nie daje odpowiedniego wsparcia i kontroli koniecznej do prawidłowej socjalizacji. Negatywne interakcje między temperamentem a warunkami życia dziecka są podstawą do zidentyfikowania osób, które potrzebują długofalowego wsparcia i profilaktyki w zakresie zapobiegania przestępczości chronicznej¹⁰⁵. Badanie powinno zostać wykonane w pierwszych dwóch tygodniach pracy z dzieckiem. Może być używane przez szkoły, w obszarze pracy socjalnej oraz wymiaru sprawiedliwości.

Structured Assessment of Violence Risk in Youth jest narzędziem pozwalającym mierzyć ryzyko podejmowania zachowań przemocowych, agresywnych oraz innych poważnych zaburzeń naruszenia norm. SAVRY przeznaczone jest do badania adolescentów między 12. a 18. rokiem życia, którzy zostali zatrzymani w związku z podejrzeniem naruszenia prawa bądź też z innych przyczyn skierowani do przeprowadzenia kompleksowej oceny ryzyka przemocy. SAVRY jest kodowane na podstawie wielu źródeł informacji, m.in.: policji, kuratorów, służb społecznych i medycznych, a także wywiadów z dzieckiem i jego rodziną. Czynniki ryzyka zostały pogrupowane w trzy podskale: historia występowania czynników ryzyka, społeczne oraz indywidualne czynniki ryzyka. Bardzo istotne jest to, że w narzędziu poza skalami do szacowania czynników ryzyka znajduje się również skala czynników chroniących. Zawartość poszczególnych podskal przedstawia tabela 13.

Zsumowanie wyników pozwala na zakwalifikowanie adolescenta do jednej z trzech grup ryzyka: niskiego, średniego oraz wysokiego.

¹⁰⁵ J. Savignac, *Tools to Identify...*, s. 54.

Tabela 13. Charakterystyka podskal w narzędziu *Structured Assessment of Violence Risk in Youth*

Podskala	Opis
Historia występowania czynników ryzyka	– historia przemocy, – historia przestępstw bez użycia przemocy, – wczesny początek zachowań przemocowych, – historia interwencji i nadzorów, – historia samookaleczeń i prób samobójczych, – ekspozycja na przemoc w środowisku domowym, – maltretowanie w dzieciństwie, – zjawisko przestępczości w rodzinie, – wczesne zaburzenia funkcji opiekuńczych, – niskie osiągnięcia oraz aspiracje szkolne
Społeczne czynniki ryzyka	– przestępczość rówieśnicza, – odrzucenie rówieśnicze, – niskie kompetencje radzenia sobie ze stresem, – niskie kompetencje rodzicielskie, – brak wsparcia, – dezorganizacja społeczności lokalnej
Indywidualne czynniki ryzyka	– postawy antyspołeczne, – skłonność do podejmowania ryzyka, – używanie substancji psychoaktywnych i występowanie kłopotów z tym związanych, – problemy z zarządzaniem agresją, – niska empatia, – deficyty uwagi oraz hiperaktywność, – sztywność zachowań, – niski poziom zainteresowania szkołą
Czynniki chroniące	– prospołeczne zaangażowanie, – silne wsparcie społeczne, – silne więzi społeczne, – postawy prospołeczne oraz obecność autorytetów, – pozytywne postawy wobec szkoły, związaną z nią, – elastyczność w działaniu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie J. Savignac, *Tools to Identify...*, s. 62–63.

Positive Achievement Change Tool pozwala zdiagnozować nie tylko czynniki ryzyka, ale i czynniki chroniące, które traktowane są jako podstawowy punkt do budowania programu zmian życia młodego człowieka. W szacowaniu ryzyka przy użyciu tego narzędzia bierze się pod uwagę czynniki ryzyka i chroniące zarówno w wymiarze statycznym, jak i dynamicznym. Dotyczą one następujących obszarów: historii zachowań kryminalnych (*criminal history*), sytuacji

społecznej (*social history*), zaburzeń i chorób psychicznych (*mental health*) oraz postaw i przekonań (*attitudes/behaviors*)¹⁰⁶.

Procedura wykorzystania PACT obejmuje dwa poziomy:

1. diagnozę poziomu ryzyka za pomocą *PACT Pre-Screen*,
2. diagnozę pogłębioną i budowanie planu działania na podstawie *PACT Full Assessment*.

Badanie za pomocą narzędzia *PACT Pre-Screen* pozwala na zaklasyfikowanie badanego do jednego z czterech poziomów ryzyka: niskiego (*low*), umiarkowanego (*moderate*), wysokiego (*high moderate*), bardzo wysokiego (*high*)¹⁰⁷. Niski poziom ryzyka rekomenduje przekazanie nieletniego pod *diversion*¹⁰⁸ lub inne, organizowane w społeczności lokalnej, formy nadzoru. Klasyfikacja do umiarkowanego poziomu ryzyka związana jest z udziałem w programach interwencyjnych w środowisku lokalnym, natomiast zdiagnozowanie wysokiego poziomu ryzyka pociąga za sobą konieczność oddziaływań w warunkach izolacji.

Klasyfikacja do odpowiedniego poziomu ryzyka pozwala na podjęcie dalszych działań szacunkowych i projektujących, do których bazą jest *PACT Full Assessment*. W tym instrumencie czynniki ryzyka i chroniące zostały zawarte w 126 itemach. Obejmują one dwanaście obszarów, które uznaje się za mogące mieć znaczący wpływ na podejmowanie przez dzieci i młodzież zachowań ryzykownych i przestępczych. Zaliczono do nich: historię konfliktów z prawem, płć, edukację, wykorzystanie/organizację czasu wolnego, zatrudnienie, więzi społeczne, organizację życia rodzinnego, używanie substancji psychoaktywnych, zdrowie psychiczne, postawy, zachowania agresywne oraz umiejętności społeczne¹⁰⁹. Na podstawie wyników uzyskanych podczas wywiadu z użyciem *PACT Full Assessment* buduje się plan oddziaływań. Obie wersje PACT mogą być stosowane przez pracowników, którzy nie mają przygotowania klinicznego,

¹⁰⁶ Itemy dotyczące historii przestępczości obejmują informacje odnoszące się do rodzaju, czasu i formy popełnionych przestępstw. Na historię społeczną/socjalną składają się kwestie związane z płcią, przebiegiem edukacji szkolnej, występowaniem zachowań antyspołecznych i przemocowych, używaniem substancji psychoaktywnych, istnieniem problemów rodzinnych. W części dotyczącej zdrowia psychicznego znajdują się pytania nawiązujące do zachowań autodestrukcyjnych, agresji, depresji, zaburzeń somatycznych i doświadczeń traumatycznych. Ostatni obszar obejmuje postawy i przekonania związane ze strategiami działania. Zob. M.T. Baglivio, *The Prediction of Risk to Recidivate among a Juvenile Offending Population*, Florida 2007, s. 14.

¹⁰⁷ R. Barnoski, *PACT Pre-Screen Positive Achievement Change Tool Pre-Screen*, 2005, s. 1, Assessments.com, data dostępu: 13.03.2013.

¹⁰⁸ *Diversion* (dejurydyzacja) – wyłączenie sprawcy czynu zabronionego z państwowego systemu wymiaru sprawiedliwości i przekazanie go instytucjom środowiska lokalnego. Zob. W. Klaus, *Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości nieletnich*, Warszawa 2009, s. 66 i n.

¹⁰⁹ D. Olson, *Florida Makes PACT with State's Youthful Offenders*, „Juvenile and Family Justice Today” Winter 2007, s. 2.

a pracujących jako oficerowie probacyjni¹¹⁰, wychowawcy w hostelach oraz pracownicy socjalni¹¹¹.

Przedstawione powyżej narzędzia służą lepszemu zrozumieniu nieletniego i kompleksowemu podejściu w dążeniu do zmiany jego sytuacji życiowej. Zorientowane są na ocenę i pomiar istotnych powiązań pomiędzy ujawniającymi się w jego biografii czynnikami ryzyka a aktualnymi zachowaniami. Pozwalają też na realizację oddziaływań resocjalizacyjnych zgodnie z wytycznymi modelu R-N-R.

2.3.2. Diagnoza resocjalizacyjna dorosłych w Stanach Zjednoczonych

Zakres działań diagnostycznych w przypadku osób dorosłych jest niezwykle szeroki, obejmuje bowiem zarówno postępowanie przygotowawcze, jak i wykonawcze. Diagnoza prowadzona w ramach postępowania przygotowawczego, poza rozpoznaniem sytuacji oskarżonego, zmierza do wypracowania rekomendacji dla sądu odnośnie do zastosowania środków zabezpieczających oraz rodzaju sankcji. W związku z tym w ciągu 24 godzin od aresztowania kuratorzy mają obowiązek dotarcia do sprawcy i zebrania informacji koniecznych do przygotowania raportu wstępnego. Najczęściej oficer probacyjny spotyka się z podejrzanym w areszcie we wczesnych godzinach porannych (bywa, że ma to miejsce między 5.30 a 6.50), ponieważ około godziny 8.00 rozpoczynają się „wokandy”. Wcześniej kurator otrzymuje od służb więziennych historię kryminalną osadzonego (jeśli jest on sprawcą kolejnego przestępstwa) oraz dane o okolicznościach bieżącego zatrzymania. Opierając się na wywiadzie z aresztowanym, oficer probacyjny zbiera dane o jego warunkach życia, sytuacji rodzinnej, zawodowej, leczeniu odwykowym lub/i psychiatrycznym, problemach w dotychczasowych kontaktach z wymiarem sprawiedliwości i stosunku do popełnionego czynu. Uzyskane od aresztowanego dane kurator weryfikuje telefonicznie, rozmawiając z osobami, które skazany podaje jako wiarygodne.

Często spotykaną praktyką w tych okolicznościach jest również współpraca z pracownikami socjalnymi, psychologami, psychiatrami czy nauczycielami, w obrębie działań których pozostawała wcześniej osoba aresztowana. Na podstawie zebranych informacji oficer probacyjny szacuje ryzyko kontynuacji zachowań przestępczych oraz przygotowuje dla sędziego rekomendację dotyczącą

¹¹⁰ Na potrzeby niniejszej publikacji termin „oficer probacyjny” (*probation officer*) rozumie się jako odpowiednik słowa „kurator”.

¹¹¹ R. Barnoski, *PACT Pre-Screen...*, s. 2.

zastosowania środków zabezpieczających. Sędzia może wybierać między pozostawieniem podejrzanego w areszcie, zwolnieniem go bez warunków, zwolnieniem i skierowaniem do nadzoru probacyjnego lub zwolnieniem za kaucją. W sytuacji gdy podejrzany zostaje zwolniony z aresztu, często w ramach kontroli otrzymuje do wykonania zadania, nad których realizacją czuwa kurator.

Niezależnie od decyzji sędziego co do tego, w jakich warunkach podejrza-ny będzie oczekiwał na wyniki śledztwa, trwają działania prokuratorskie, które mogą doprowadzić aresztowanego do zwolnienia/uniewinnienia albo postawienia w stan oskarżenia, co skutkuje procesem przed sądem składającym się z sędziego i ławy przysięgłych (*grand jury*). W amerykańskich sądach zwykle na jednej rozprawie ława przysięgłych decyduje o winie lub niewinności oskarżonego, a na kolejnej sędzia wydaje wyrok. Właśnie wtedy po raz kolejny wykorzystywane są służby kuratorskie. W czasie do sześćdziesięciu dni od uznania oskarżonego przez ławę przysięgłych winnym, zwłaszcza gdy w grę wchodzi kara więzienia, kuratorzy przygotowują tzw. raport przedwyrokowy (*presentence investigation* – PSI), który ma pomóc sędziemu w wydaniu właściwego orzeczenia. Można powiedzieć, że jest on uszczegółowieniem i rozszerzeniem prowadzonych do tej pory działań diagnostycznych.

Amerykańskie Stowarzyszenie Kuratorów (*American Probation & Parole Association* – APPA) postuluje, by w PSI znajdowały się następujące informacje: pełny opis przestępstwa i jego okoliczności, wychodzący poza aspekty konieczne do orzeczenia o winie; opis ofiary przestępstwa, wpływ zdarzenia na jej dotychczasowe życie, poniesione przez nią straty oraz oczekiwania związane z naprawieniem wyrządzonej szkody; opis wcześniejszych zachowań kryminalnych sprawcy; opis ścieżki edukacyjnej przestępcy; opis kariery zawodowej, włącznie z przebiegiem służby wojskowej, obecny status zawodowy, charakterystyka sytuacji ekonomicznej oraz możliwości na rynku pracy; opis sytuacji społecznej przestępcy, włącznie z relacjami rodzinnymi, statusem małżeńskim, zainteresowaniami i aktywnością w czasie wolnym, historią zamieszkania oraz zaangażowaniem religijnym; historia chorób i zaburzeń, włącznie z raportami psychologów i psychiatrów; informacja o środowisku, do którego skazany będzie chciał wrócić i gdzie będzie realizowana ewentualna probacja; dodatkowe raporty z instytucji socjalnych, medycznych i innych, w kręgu zainteresowania których znalazł się sprawca; informacje o środkach (sankcjach), które mogą być wykorzystane w oddziaływaniach resocjalizacyjnych skierowanych do sprawcy (terapia, umieszczenie w placówce rezydencyjnej, kursy zawodowe, uzupełnienie wykształcenia, specjalne programy realizowane w różnych instytucjach, programy realizowane przez lokalne departamenty probacji oraz inne programy szczególnie przydatne ze względu na specyficzne potrzeby sprawcy); podsumowanie i analiza najistotniejszych aspektów raportu, włącznie z rekomendacjami dotyczącymi wyroku (ta część

wymaga szczególnego potraktowania, tak by nie obciążać sądu wieloma nieistotnymi detalami)¹¹².

W celu opracowania PSI kuratorzy dochodzeniowi/śledczy zbierają informacje w środowisku lokalnym, wykorzystując również dane z raportu stworzonego we wcześniejszych etapach postępowania przygotowawczego. Tak jak poprzednio, informacje są weryfikowane w kontaktach z przedstawicielami instytucji, takich jak szkoła, zakład pracy, szpital, grupa terapeutyczna, ośrodek pomocy, organizacja charytatywna, oraz z rodziną i osobami ze środowiska lokalnego. Na tym etapie uwzględnia się raporty policyjne dotyczące przestępstwa i okoliczności jego popełnienia. Poprzez rejestry Federalnego Biura Śledczego (FBI) sprawdza się uprzednią karalność podejrzanego. Co ciekawe, kuratorzy kontaktują się także z ofiarami przestępstw, które mogą wyrazić swoje zdanie odnośnie do najbardziej w ich ocenie adekwatnej kary dla sprawcy, co jest wyrazem upodmiotowienia ofiary. Sami uznani za winnych mogą złożyć do PSI oświadczenie dotyczące okoliczności przestępstwa oraz swoich planów życiowych po wyroku. Zwykle przy opracowywaniu PSI kuratorzy korzystają z gotowych kwestionariuszy, które różnią się między sobą w zależności od jurysdykcji. Generalnie jednak większość amerykańskich agencji probacyjnych w ramach dobrych praktyk uwzględnia standardy wyznaczone przez APPA.

Po otrzymaniu *presentence investigation* sędzia ma trzy dni na wydanie wyroku. W zależności od tego, jaka kara została orzeczona, albo kontynuowane jest szacowanie w modelu *public risk assessment*, albo rozpoczyna się tzw. *prison/institutional risk assessment*. Pierwszy rodzaj szacowania podtrzymywany jest, gdy orzeczona zostaje któraś z kar pośrednich, włącznie z probacją (nie ma znaczenia, czy występuje ona jako sankcja samoistna czy w połączeniu z innymi sankcjami¹¹³). W momencie uprawomocnienia się wyroku z orzeczoną probacją do działania wkraczają pracownicy działu przyjęć służb kuratorskich (*probation service*), których głównym zadaniem jest zlokalizować skazanego, dotrzeć do niego i uruchomić konieczne procedury. Kuratorzy otrzymują od sądu kopię PSI oraz wyrok. Częstą praktyką jest także umieszczanie w orzeczeniu zadań, które mają zostać zrealizowane przez skazanego w czasie trwania nadzoru. Jeśli kurator na podstawie szacowania ryzyka i potrzeb stwierdzi, że istnieje konieczność nałożenia na skazanego dodatkowych zadań¹¹⁴, może to zrobić niezależnie od postanowień sądu.

¹¹² R.D. Hanser, *Community Corrections*, Ottawa 2010, s. 71.

¹¹³ Probacja może być połączona z obowiązkiem pracy społecznie użytecznej, grzywną lub odszkodowaniem, podjęciem terapii uzależnień lub uczestnictwem w innym programie zorientowanym na redukcję problemów czy deficytów skazanego, a także aresztem domowym i innymi formami ograniczenia wolności dostępnymi w amerykańskich regulacjach prawnych.

¹¹⁴ Należą do nich następujące obowiązki: przestrzegania prawa na wszystkich poziomach organizacji państwa (lokalnych, stanowych i federalnych) oraz zawiadomienia kuratora w ciągu 24 godzin o sytuacji

Zadania oraz czynności kontrolne zwykle zostają ujęte w planie resocjalizacji (*case plan*), który powstaje we współpracy z podsądnym i nierzadko ma postać kontraktu. Podstawą do stworzenia takiego planu są zdiagnozowane wcześniej dynamiczne czynniki kryminogenne, które wyznaczają obszary pracy dla skazanego oraz kuratora. Do nich dobiera się odpowiednie zadania. Jeśli zatem skazany ma problem na przykład z utrzymaniem pracy, zadania w planie resocjalizacyjnym nie powinny dotyczyć jej zdobywania, tylko zachowania. Jeżeli popełnione przestępstwo jest związane z używaniem substancji psychoaktywnych, głównym zadaniem skazanego będzie poddanie się terapii uzależnień. Kiedy przyczyna tkwi w kryminogennym środowisku, w ramach działań resocjalizacyjnych osoba ma za zadanie zbudowanie sieci prospołecznej. W sytuacji gdy jednostka ma problem z samokontrolą, w ramach próby będzie uczestniczyć w treningach zorientowanych na zarządzanie agresją. Dzięki oparciu na pogłębionej diagnozie plany resocjalizacji są zindywidualizowane, również w wymiarze mocnych stron skazanego uważanych za czynniki chroniące.

Szacowanie ryzyka oraz potrzeb jest niezwykle istotne także przy wykonywaniu kary pozbawienia wolności. Diagnozę penitencjarną definiuje się jako proces, w którym więźniowie dzieleni są na grupy z uwzględnieniem następujących kwestii:

1. określenie i przypisanie do właściwego poziomu nadzoru i bezpieczeństwa;
2. skierowanie do programów oddziaływań zgodnych z potrzebami skazanego oraz zapewnienie kontaktów ze specjalistami w zakresie opieki medycznej, psychologicznej i psychiatrycznej, edukacji i zatrudnienia;
3. prawidłowego zakwaterowania w ramach poszczególnych oddziałów i cel w danej instytucji;
4. schematu weryfikacji ryzyka, potrzeb i postępów w resocjalizacji więźnia¹¹⁵.

naruszenia prawa lub aresztowaniu; zapewnienia sobie i utrzymania zatrudnienia oraz kontaktu z kuratorem w sytuacji porzucenia lub utraty pracy w ciągu 24 godzin; pozostawania do dyspozycji kuratora, współpraca z nim w celu rozwiązania problemów podsądnego, zaniechanie kłamstwa oraz wprowadzania w błąd; zaniechania posiadania nielegalnych narkotyków oraz paramedyków; zaniechania używania napojów alkoholowych; zaniechania posiadania nielegalnej broni oraz innych niebezpiecznych przedmiotów; wykonywania na żądanie testów wykrywających obecność substancji psychoaktywnych; unikania lub zaniechania kontaktów z osobami bądź grupami, które mają kryminalną przeszłość lub obecnie są zaangażowane w działalność przestępczą; aktywnego uczestnictwa w różnych formach terapii; ponoszenia kosztów związanych z organizacją oddziaływań probacyjnych; znalezienia stałego miejsca pobytu, utrzymanie go i powiadamiania kuratora przy każdej zmianie; wypłacenia odszkodowania ofierze przestępstwa; pisemnego powiadamiania kuratora i uzyskania jego zgody na opuszczenie stanu (jeśli podróż ogranicza się do obszaru stanu, wystarczy zgoda ustna); zaniechania prowadzenia pojazdów mechanicznych bez koniecznych do tego dokumentów i kwalifikacji. Zob. P.M. Harris, R.D. Petersen, S. Rapoza, *Between Probation and Revocation: A Study of Intermediate Sanctions Decision-Making*, „Journal of Criminal Justice” 2001, vol. 29 (4), s. 307–318.

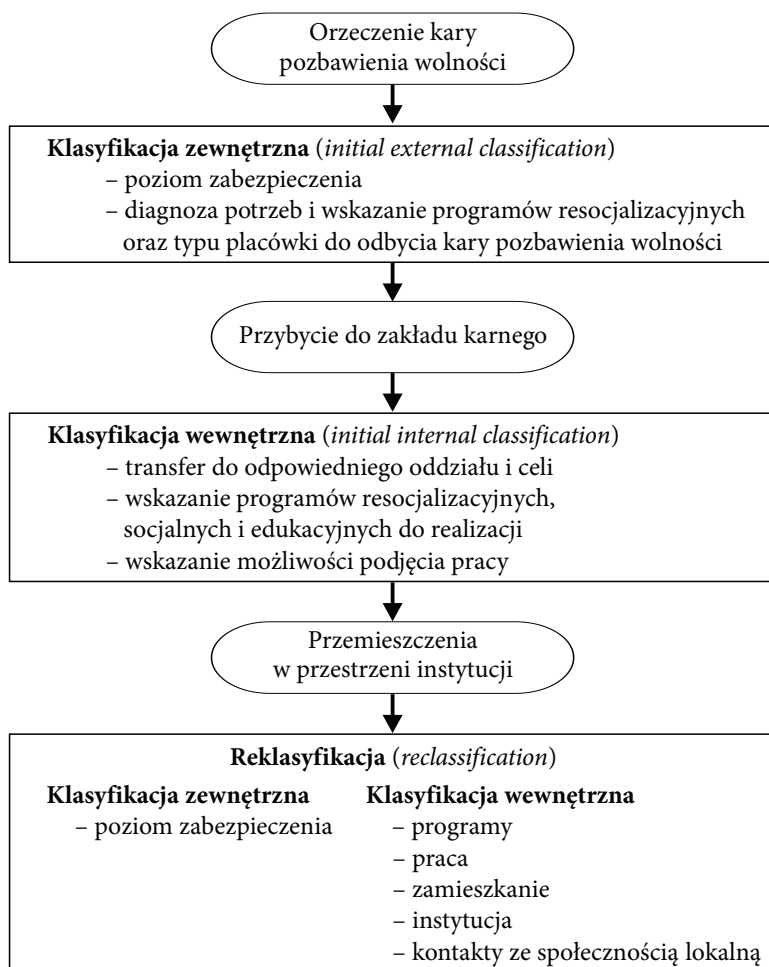
¹¹⁵ D.J. Champion, *Measuring Offenders Risk: A Criminal Justice Sourcebook*, Westport 1994, s. 108.

Diagnoza traktowana jest również jako podstawa klasyfikacji skazanych. Służą temu trzy podstawowe obszary poznania:

1. klasyfikacja zewnętrzna (*initial external classification*),
2. klasyfikacja wewnętrzna (*initial internal classification*),
3. rekłasyfikacja (*reclassification*)¹¹⁶.

Wzajemne relacje między poszczególnymi obszarami są zaprezentowane na schemacie 2.

Schemat 2. Elementy diagnozy penitencjarnej

Źródło: J. Austin, P.L. Hardyman, *Objective Prison Classification...*, s. 10.

¹¹⁶ J. Austin, P.L. Hardyman, *Objective Prison Classification: A Guide for Correctional Agencies*, Washington 2004, s. 10.

Klasyfikacja zewnętrzna związana jest z faktem orzeczenia kary pozbawienia wolności i realizowana przed umieszczeniem osoby skazanej w docelowej instytucji. Specjaliści/kuratorzy na podstawie zgromadzonych informacji, również pochodzących z PSI i innych źródeł, wskazują, w jakiego typu instytucji, z dostępem do jakich programów oraz o jakim poziomie zabezpieczeń powinien odbywać karę skazany. Zwyczajowo wyróżnia się cztery kategorie: *minimum*, *medium*, *close* oraz *maximum security*, przy czym charakterystyka poziomu zależy od stanu, a czasami nawet instytucji, która się nimi posługuje¹¹⁷.

Tabela 14. Kryteria klasyfikacji skazanych ze względu na poziom zabezpieczeń w stanie Delaware

Poziom zabezpieczeń	Charakterystyka skazanych	Kryteria klasyfikacji
<i>Minimum</i>	dla skazanych, u których ryzyko ucieczki w zasadzie nie występuje i/lub nie ma podstaw, by przypuszczać, że będą oni prowokowali problemy w czasie odbywania kary	Ryzyko ucieczki – brak ucieczek i planów ich dotyczących w ciągu ostatniego roku, – ucieczka lub próba ucieczki z instytucji o niskim poziomie zabezpieczeń i udział w drobnej przestępczości, – złamanie warunków probacji lub <i>parole</i> w ciągu ostatnich sześciu miesięcy Ryzyko użycia przemocy – brak udokumentowanej historii poważnych przestępstw w ciągu ostatniego półroczia, – popełnienie kilku (maksymalnie trzech) mniej poważnych przestępstw w ciągu ostatniego półroczia
<i>Medium</i>	dla skazanych, u których występuje ryzyko ucieczki, ale nie ma podstaw, by przypuszczać, że będą oni prowokowali problemy w czasie odbywania kary	Ryzyko ucieczki – ucieczka lub próba ucieczki z instytucji o niskim poziomie zabezpieczeń bez użycia broni lub/i przemocy fizycznej, – ucieczka lub próba ucieczki z instytucji o niskim poziomie zabezpieczeń i udział w drobnej przestępczości Ryzyko użycia przemocy – brak udokumentowanych przypadków przemocy w warunkach instytucjonalnych w ciągu ostatnich trzech lat, – popełnienie kilku (maksymalnie sześciu) mniej poważnych przestępstw, – brak informacji o podejmowaniu w przeszłości nieprzewidywalnych zachowań niebezpiecznych dla innych

¹¹⁷ J. Austin, P.L. Hardyman, *Objective Prison Classification...*, s. 9.

<i>Maximum</i>	dla skazanych, u których występuje wysokie ryzyko ucieczki i/lub można przypuszczać, że będą oni prowokowali problemy w czasie odbywania kary	Ryzyko ucieczki – ucieczka w ciągu ostatnich trzech lat z instytucji o wysokim i średnim poziomie zabezpieczeń z użyciem broni lub/i przemocy fizycznej, – ucieczka w ciągu ostatniego roku z instytucji o niskim poziomie zabezpieczeń lub z dozoru pozainstytucjonalnego z użyciem broni lub/i przemocy fizycznej, – ucieczka lub próba ucieczki z instytucji o wysokim i średnim poziomie zabezpieczeń bez użycia broni lub/i przemocy fizycznej Ryzyko użycia przemocy – udokumentowane przypadki przemocy we wcześniejszych okresach życia, – udokumentowane przypadki przemocy w warunkach instytucjonalnych w ciągu ostatnich trzech lat, – popełnienie poważnego przestępstwa, – podejmowanie w przeszłości nieprzewidywalnych zachowań niebezpiecznych dla innych
----------------	---	---

Źródło: Opracowanie własne na podstawie D.J. Champion, *Measuring Offenders Risk...*, s. 117.

Tabela 14 przedstawia przykładowe kryteria, jakie przyjmuje się przy klasyfikacji skazanych do odbywania kary w danym poziomie zabezpieczeń w systemie stanu Delaware.

Po przybyciu do zakładu karnego prowadzone są dalsze działania diagnostyczne w ramach klasyfikacji wewnętrznej. Zwykle odbywa się to na oddziałach przejściowych. Celem jest tu sprawdzenie tożsamości, a przede wszystkim właściwe rozmieszczenie skazanych na oddziałach i w celach oraz zapewnienie im dostępu do odpowiednich specjalistów, możliwości podjęcia edukacji, zatrudnienia lub udziału w terapii. W zależności od systemu etap ten może trwać od kilkunastu dni do kilku tygodni, zaleca się jednak, by nie był on nadmiernie rozciągany w czasie. W stanie Kolorado na przykład czynności diagnostyczno-klasyfikacyjne podejmowane są w ciągu czternastu dni od momentu przybycia skazanego do zakładu karnego. W pierwszym dniu dokonuje się weryfikacji tożsamości skazanego poprzez pobranie odcisków palców oraz sfotografowanie go. Pracownicy więzienia przeprowadzają również wstępny wywiad, który ma na celu zidentyfikowanie grup potencjalnie niebezpiecznych dla skazanego (członkowie gangów, mniejszości etniczne, sprawcy wybranych przestępstw). W wielu instytucjach w tym dniu wykonuje się także podstawowe badania lekarskie. Drugiego dnia poprzez zestaw testów diagnostycznych ocenia się kondycję intelektualną oraz psychiczną skazanego. Do najczęściej używanych należą: *Tests of Adult Basic Education* (TABE), *College Success*

Factors Index (CSFI), *Millon Clinical Multiaxial Inventory* (MCMI-III). Bada się ponadto ryzyko uzależnienia. Trzeciego dnia po przybyciu do zakładu skazany poddawany jest szczegółowym badaniom lekarskim, włącznie z wykonaniem testów DNA, co dotyczy zwłaszcza osób skazanych za przestępstwa seksualne. Koniec pierwszego tygodnia działań diagnostycznych związany jest z identyfikacją czynników ryzyka i potrzeb więźnia, często z użyciem narzędzia *Level of Service Inventory-Revised* (LSI-R™) oraz jego krótszej wersji *Level of Service Inventory-Revised: Screening Version* (LSI-R:SV). Zostało ono opracowane we wczesnych latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku przez D.A. Andrews i J. Bontę na podstawie literatury podejmującej tematykę genezy i powrotności do przestępczości, profesjonalnej wiedzy, doświadczenia oficerów probacyjnych i *parole*, a także społecznej perspektywy zachowań¹¹⁸. LSI-R jest narzędziem ilościowym do badania osób powyżej 18. roku życia. Pozwala podjąć decyzję o koniecznym poziomie kontroli oraz przebiegu oddziaływań resocjalizacyjnych¹¹⁹. Narzędzie zawiera elementy pomagające zastosować odpowiednie środki zaradcze, podjąć decyzję o probacji lub umieszczeniu osadzonego w instytucji odmiennie niż dotychczasowa. Najistotniejszym zastosowaniem narzędzia jest jednak szacowanie poziomu ryzyka i potrzeb¹²⁰.

Skala LSI-R składa się z 53 itemów, dotyczących: historii kryminalnej (10), edukacji/zatrudnienia (10), sytuacji materialnej (2), sytuacji rodzinnej i małżeńskiej (4), warunków mieszkaniowych (3), spędzania czasu wolnego (2), wpływu grup towarzyskich/rówieśniczych (5), problemów z używaniem alkoholu lub narkotyków (9), jakości życia emocjonalnego (5), a także postaw życiowych (4)¹²¹. Wynik uzyskany przez zsumowanie punktów pozwala określić poziom ryzyka i potrzeb, co wraz z wynikami uzyskanymi z wywiadów oraz badania innymi narzędziami pozwala opracować ostateczną diagnozę, ze wskazaniem nie tylko gdzie skazany ma zostać umieszczony, ale również jakim oddziaływaniom, w związku ze zdiagnozowanymi potrzebami, ma zostać poddany¹²². Diagnostykę na podstawie LSI-R można uznać za uniwersalną. Nie należy jednak zapominać o grupach skazanych, co do których wskazane jest zastosowanie bardziej ukierunkowanych narzędzi. Do tego grona należą m.in.: sprawcy przestępstw seksualnych, osoby uzależnione czy popełniające czyny zabronione z użyciem przemocy. W ich przypadku w procesie diagnozy wykorzystuje się między innymi następujące narzędzia:

¹¹⁸ D.A. Andrews, J. Bonta, *LSI-R (Level of Service Inventory-Revised)*..., s. 3.

¹¹⁹ L. Eccleston, M. Brown, T. Ward, *Assessment of Dangerous Behavior*, „Advances in Psychology Research” 2002, vol. 12, s. 179.

¹²⁰ D.A. Andrews, J. Bonta, *LSI-R (Level of Service Inventory-Revised)*..., s. 3.

¹²¹ Ibidem.

¹²² J. Austin, P.L. Hardyman, *Objective Prison Classification*..., s. 17.

- *Sex Offender Needs Assessment Rating* (SONAR),
- *Sexual Violence Risk* (SVR-20),
- *Static Risk and Offender Needs Guide* (STRONG),
- *Addiction Severity Index* (ASI v. 5).

Sex Offender Needs Assessment Rating to ustrukturyzowane narzędzie pozwalające oszacować poziom ryzyka sprawców przestępstw seksualnych; za podstawowe stałe zmienne ryzyka uznano deficyty intymności, negatywne wpływy społeczne, wysoką tolerancję wobec przestępstw seksualnych, deficyty w obszarze autoregulacji ogólnej i autoregulacji. Do bezpośrednich czynników ryzyka zaliczono nadużywanie substancji odurzających, negatywny nastrój, gniew oraz dostępność potencjalnych ofiar. Następcą tego narzędzia jest skala *Static-99*¹²³.

Skala *Sexual Violence Risk* oparta jest na trzech grupach czynników ryzyka: przystosowania psychospołecznego (11 pkt), natury popełnianych przestępstw (7 pkt) oraz przyszłych planów życiowych (2 pkt). Za najwyższe progностyczne pod względem popełnienia przestępstwa na tle seksualnym uważa się: brak empatii, egoizm, niską samoocenę, przekręcanie faktów, ale przede wszystkim obserwowane wcześniej przejawy agresji seksualnej. Czynniki koduje się, określając ich bieżący stan; mogą się one zaostrzać, pozostawać bez zmian lub polepszać/łagodnieć. Skala pozwala dość dobrze szacować ryzyko, ale nie powinna być używana jako jedyny instrument do diagnostyki¹²⁴.

Static Risk and Offender Needs Guide to narzędzie łączące w sobie funkcje diagnostyczne i projekcyjne. W aspekcie diagnostycznym pozwala ściśle i obiektywnie oszacować indywidualne ryzyko, na podstawie czego możliwe jest zaplanowanie indywidualnego programu oddziaływań. STRONG najczęściej stosuje się wobec sprawców przemocy, przestępstw przeciwko mieniu oraz związanych z posiadaniem, używaniem i rozpowszechnianiem narkotyków. Instrument składa się z trzech części. Pierwszą część stanowi 26 pytań szacujących „statyczne” czynniki ryzyka. Wynik uzyskany ze zsumowania wszystkich punktów określa przyszłe ryzyko w trzech obszarach przestępczości:

1. przestępstwa,
2. przestępstwa bez użycia przemocy,
3. przestępstwa z użyciem przemocy.

Indywidualne ryzyko mieści się na pięciostopniowej skali zawierającej następujące pozycje: wysoki poziom ryzyka wystąpienia przemocy (*high risk violent*), wysoki poziom ryzyka wystąpienia przestępstw przeciwko mieniu (*high risk property*), wysoki poziom ryzyka wystąpienia przestępstwa z użyciem narkotyków

¹²³ Zob. L.A. Craig, K.D. Browne, *Metody oceny ryzyka...*, s. 14; R.K. Hanson, D. Thornton, *Static-99. Improving Actuarial Risk Assessments for Sex Offenders*, Ottawa 1999.

¹²⁴ Zob. K. Pospiszyl, *Przestępstwa seksualne*, Warszawa 2006, s. 97–98, 195.

(*high risk drug*), przeciętne ryzyko (*moderate*) oraz niski poziom ryzyka (*low risk*). Druga część związana jest z analizą potrzeb osoby skazanej. Znajduje się tutaj 70 pytań związanych z osiągnięciami społecznymi skazanego, jego systemem wsparcia, wiedzy i cech osobowości. Kwestionariusz w tej części obejmuje również edukację, zatrudnienie, stabilność zamieszkania, sytuację rodzinną, analizę kręgu znajomych, agresję, tendencje naśladowcze, używanie substancji uzależniających, ale także historię kryminalną danej jednostki. Ostatnim elementem jest stworzenie indywidualnego planu działania (*Offenders Supervision Plan*), w którym postępowanie planuje się na podstawie ustalonych czynników dynamicznych¹²⁵.

Addiction Severity Index to jedno z najbardziej powszechnie używanych narzędzi do szacowania skali uzależnienia oraz potrzeb w zakresie terapii. Opiera się na założeniu, że kwestie uzależnienia najlepiej rozpatrywać w kontekście wydarzeń życiowych, które poprzedziły problemy związane z alkoholem lub pojawiały się w tym samym czasie. Dlatego też od osób diagnozowanych uzyskuje się informacje dotyczące zdrowia fizycznego, zatrudnienia/wsparcia ekonomicznego, używania substancji psychoaktywnych (alkohol i narkotyki), karalności, sytuacji rodzinnej oraz stanu zdrowia psychicznego. Każdy z obszarów (łącznie 200 itemów) jest oceniany w dziesięciostopniowej skali, za pomocą której określa się czas trwania, częstotliwość i nasilenie występowania sytuacji problemowych. ASI doskonale sprawdza się przy diagnozowaniu zaburzeń związanych z uzależnieniem od alkoholu. Wysoka efektywność jest związana z odniesieniem do psychospołecznych mechanizmów funkcjonowania człowieka, co wydaje się kluczowe w rozumieniu problemu uzależnienia od alkoholu. ASI dobrze sprawdza się również przy diagnozowaniu osób uzależnionych od hazardu, przestępców oraz osób uzależnionych od narkotyków. Coraz większa populacja osób nieletnich sięgających po alkohol i inne substancje psychoaktywne spowodowała, że konieczne stało się opracowanie również wersji tej skali dla młodzieży. *Teen Addiction Severity Index* (T-ASI) przeznaczony jest do badania młodzieży z zaburzeniami zażywania substancji psychoaktywnych oraz osób, u których występują wspomniane zaburzenia wraz z zaburzeniami psychicznymi. Konstrukcja skali jest niemal identyczna jak tej dla dorosłych: także mamy do czynienia z siedmioma podskalami, a dotyczą one używania substancji, funkcjonowania w środowisku szkolnym, stosunków rodzinnych, sytuacji społecznej (rówieśniczej), statusu pracy oraz sytuacji prawnej¹²⁶.

¹²⁵ Zob. http://www.assessments.com/assessments_documentation/STRONG%20Fact%20Sheet.pdf, data dostępu: 14.10.2013.

¹²⁶ Zob. A.T. McLellan, H. Kushner, D. Metzger et al., *The Fifth Edition of the Addiction Severity Index*, „Journal of Substance Abuse Treatment” 1992, vol. 9 (3), s. 199–201; Y. Kaminer, E. Wagner, *Validation of the Teen Addiction Severity Index (T-ASI). Preliminary Findings*, „American Journal on Addictions” 1993, vol. 2 (3), s. 250–254.

W czasie trwania wyroku więźniowie systematycznie poddawani są procesowi ponownej klasyfikacji. Głównym kryterium do zmiany statusu są obserwowane w okresie 6–12 miesięcy zachowania skazanego, ukończone programy, uzyskiwane przywileje, a także upływ kary. W zależności od wyników postępowania więzień może przejść do oddziału o niższym poziomie zabezpieczeń, uzyskać lub stracić zgodę na podjęcie terapii czy zatrudnienia.

Szeroko rozumiana diagnoza penitencjarna jest obecna w różnych wymiarach przez cały czas trwania kary pozbawienia wolności. Warto również zauważyć, że ma charakter „kroczący”, co oznacza uzupełnianie i weryfikowanie danych dotyczących osoby skazanej, a nie zbieranie ich od nowa. Niebagatelne znaczenie mają tu stanowe systemy informatyczne, gromadzące liczne informacje o osobach pozostających w konflikcie z prawem, do których dostęp mają służby społeczne, kuratorskie, policja i wiele innych podmiotów zaangażowanych w proces oddziaływań resocjalizacyjnych, co pomaga aktualizować dane i ogranicza w dużej mierze badanie tych samych aspektów przez różne podmioty.

3

SYSTEMY RESOCJALIZACJI NIELETNICH

3.1. System oddziaływań wobec nieletnich w Anglii i Walii

Lata dziewięćdziesiąte XX wieku to zasadnicza zmiana paradygmatu w traktowaniu nieletnich naruszających porządek normatywny w Anglii i Walii. Zmiana struktury, obniżenie wieku osób dokonujących czynów zabronionych i wzrost przestępczości nieletnich¹ z jednej strony oraz liczne raporty rządowe i pokontrolne² z drugiej w sposób jednoznaczny unaocznili nieskuteczność dotychczas funkcjonującego systemu. Uwagi dotyczyły w zasadzie każdego z jego elementów, m.in.: nieracjonalnego wydawania środków finansowych, czasu trwania postępowania, ignorowania praw pokrzywdzonego, czy też braku współpracy pomiędzy instytucjami odpowiedzialnymi za opiekę i nadzór nad nieletnim.

¹ W tym kilka spektakularnych, jak choćby zabójstwo dwulatka dokonane przez dwóch dziesięciolatków, które uważa się wręcz za bezpośredni katalizator reform. Szerzej na temat także politycznych uwarunkowań reformy zob. J. Graham, M. Colleen, *Beyond Welfare Versus Justice: Juvenile Justice in England and Wales*, [w:] J. Junger-Tas, S.H. Decker (eds), *International Handbook of Juvenile Justice*, Dordrecht 2006, s. 65 i n.

² *Audit Commission: Misspent Youth, Young People and Crime* 1996, *Misspent Youth: The Challenge for Youth Justice* 1998, <http://www.audit-commission.gov.uk>, data dostępu: 14.11.2010, czy rządowy raport *No More Excuses: A New Approach to Tackling Crime in England and Wales*, 1997, <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+/http://www.homeoffice.gov.uk/documents/jou-no-more-excuses?view=Html>, data dostępu: 14.11.2010.

Nowe podejście, które leży u podstaw zreformowanego systemu, odwołuje się do koncepcji *restitution, responsibility, reintegration*³. W myśl *No More Excuses: A New Approach to Tackling Crime in England and Wales*⁴ – białej książki rządowego programu reform systemu postępowania z nieletnimi, reforma miała na celu:

1. zapewnienie przejrzystości i jasności strategii zapobiegania przestępczości oraz recydywy;
2. wzmocnienie odpowiedzialności nieletnich i ich rodziców za zachowania przestępcze;
3. podjęcie wcześniejszych i bardziej skutecznych interwencji w przypadku nieletnich pierwszy raz popełniających przestępstwo;
4. szybsze, bardziej efektywne procedury postępowania – od aresztowania do wyroku;
5. rozwój partnerstwa pomiędzy wszystkimi instytucjami zajmującymi się sprawami nieletnich.

W duchu powyższych założeń i postulatów w połowie 1998 roku został przyjęty podstawowy, choć nie jedyny, akt prawny regulujący problematykę zapobiegania i zwalczania przestępczości nieletnich – *Crime and Disorder Act*. Oprócz niego istnieje wiele innych regulacji odwołujących się do zaproponowanych koncepcji, które uzupełniają i modyfikują kwestię funkcjonowania systemu profilaktyki i resocjalizacji nieletnich⁵. Kolejny milowy krok w modernizacji systemu oddziaływań wobec nieletnich został postawiony w 10. rocznicę rozpoczęcia reformy. W 2008 roku ogłoszono *Youth Crime Action Plan*, na nowo formułując główne założenia polityki zwalczania przestępczości wśród młodzieży. Rząd zobowiązał się w nim do ochrony i egzekwowania sprawiedliwości społecznej, wytyczając następujące cele działań:

1. zmniejszenie liczby młodocianych przestępców wchodzących w kontakt z wymiarem sprawiedliwości poprzez prewencję przestępczości wśród nieletnich;
2. zmniejszenie recydywy wśród nieletnich;
3. budowanie zaufania społecznego, wspieranie ofiar (przestępstw) oraz chowanie dzieci i młodzieży;
4. zagwarantowanie młodocianym będącym pod opieką systemu sprawiedliwości realizacji pięciu najważniejszych dla nich potrzeb (*five every child*

³ B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 227.

⁴ Zob. *No More Excuses: A New Approach to Tackling Crime...*

⁵ Można tu wymienić: *Youth Justice and Criminal Evidence Act 1999*, *Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000* zaktualizowany przez *Criminal Justice Act 2003*, *Children and Young Persons Act 2001* wraz ze zmianami z 2008 roku, *Criminal Justice and Court Services Act 2000*, *Criminal Justice and Police Act 2001* czy wreszcie *Anti-Social Behaviour Act 2003*. Wszystkie akty prawne na podstawie <http://www.opsi.gov.uk/>, data dostępu: 14.11.2010.

matters outcome): zdrowia, bezpieczeństwa, aktywności i osiągnięć, pozytywnego wpływu oraz dobrobytu (ekonomicznego dobrostanu)⁶.

Za nadrzędny punkt wyjścia tego planu uznano założenie, że czynniki, które przyczyniają się do osiągania słabych wyników edukacyjnych przez młodzież, są odpowiedzialne również za występowanie zachowań przestępczych. Wymiernym efektem realizacji założeń przedstawionych w *Youth Crime Action Plan 2008* jest *Criminal Justice and Immigration Act 2008*, który wprowadza największe zmiany legislacyjne od 1998 roku, czyli od początku reformy. Najistotniejszym *novum* jest wprowadzenie środka o nazwie *Youth Rehabilitation Order* (YRO), a także – wspierające pracę Zespołów ds. Zapobiegania Przestępczości Nieletnich (Youth Offending Teams – YOT) i sądów – odmienne od dotychczasowego podejście do oceny i diagnozy nieletniego oparte na modelu *Scaled Approach*. Położenie silnych akcentów na działalność profilaktyczną, i to nie tylko w sytuacji, kiedy objawy niedostosowania już się pojawiają, stanowi podstawę zintegrowanych działań zapobiegawczych⁷.

Także w przypadku tego aktu prawnego (*Criminal Justice and Immigration Act 2008*) rozwiązania w nim przyjęte zostały poddane ewaluacji i analizie efektywności. Kilkuletnie doświadczenia stosowania wprowadzonych tą regulacją środków pozwoliły dostrzec pewne niedomogi i konieczność korekt. Dokonał tego ostatni – dotąd – z aktów prawnych modyfikujących funkcjonowanie systemu resocjalizacji nieletnich w Anglii i Walii. Mowa o *Legal Aid, Sentencing and Punishment of Offenders Act 2012*, który poza tym, że wprowadza drobne zmiany w obszarze stosowania wybranych elementów YRO, zatrzymania nieletnich czy tego, co Anglicy określają mianem *rehabilitation of offenders*, a co dotyczy zatarcia skazania, przede wszystkim na nowo reguluje środki pozasądowe (*out-of-court disposals*), pozostające w dyspozycji policji.

3.1.1. Instytucjonalny charakter wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich

System instytucji, które tworzą wymiar sprawiedliwości dla nieletnich w Anglii i Walii, jest silnie rozbudowany. Oprócz tradycyjnych i występujących także w innych krajach odrębnych sądów, policji czy instytucji opieki nad dziećmi i młodzieżą spotykamy instytucje specyficzne tylko dla tego systemu.

⁶ HM Government, *Youth Crime Action Plan*, 2008, s. 9.

⁷ Zob. m.in.: R. Morgan, T. Newburn, *Youth Justice*, [w:] M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford 2007, s. 292–321; A. Bottoms, J. Dignan, *Youth Justice in Great Britain*, [w:] M. Tonry, A. Doob (eds), *Youth Crime and Youth Justice: Comparative and Cross-National Perspectives*, London 2004, s. 21–183.

Nadrzędnym organem koordynującym funkcjonowanie całego systemu została, powołana na mocy *Crime and Disorder Act* z 1998 roku, Rada ds. Wymiaru Sprawiedliwości dla Nieletnich (Youth Justice Board – YJB). Główne funkcje, jakie ma ona pełnić, to monitorowanie funkcjonowania całego systemu wymiaru sprawiedliwości w sprawach nieletnich oraz doradzanie Sekretarzowi Stanu poprzez opracowywanie celów, standardów i koncepcji systemu profilaktyki i resocjalizacji nieletnich.

Podnoszone od kilku lat rządowe propozycje modernizacji systemu oddziaływań wobec nieletnich przewidują zniesienie Youth Justice Board jako odrębnego i niezależnego ciała i powołanie w jej miejsce funkcjonującego w ramach Ministerstwa Sprawiedliwości, a zatem podległego bezpośrednio ministrowi, Youth Justice Division, który to wydział przejąłby najważniejsze funkcje likwidowanej Rady.

Jednak, jak podkreślają rozliczne opracowania, najważniejszym punktem reformy systemu, a zarazem najważniejszą instytucją, było powołanie Zespołów ds. Zapobiegania Przestępczości Nieletnich. Mają one charakter lokalny, obecnie istnieje ich w sumie 156⁸, po jednym dla każdego górnego poziomu władzy lokalnej w Anglii i Walii. W skład zespołu z mocy ustawy winni wejść pracownicy: socjalny, systemu oświaty, policji, biura kuratora i służby zdrowia, ale zasada lokalności daje im możliwość włączenia także osób z innych występujących na danym terytorium instytucji zajmujących się problematyką dzieci i młodzieży⁹. „Taki skład zespołu, w którym pracują specjaliści różnych branż i zawodów, pozwala w najlepszy sposób dobierać odpowiednie programy dla nieletnich i odpowiadać na ich aktualne potrzeby. Niezwykle ważna jest ta różnorodność i włączenie w pracę YOT ludzi różnych specjalności i należących do różnych instytucji. Powoduje ona, że odpowiedzialność za nieletnich i programy dla nich realizowane spoczywają na wielu urzędach. Dodatkowym atutem jest skoordynowanie ich działań, prowadzone w ramach YOT”¹⁰. To na owych Zespołach leży główny ciężar działań związanych z zapobieganiem i zwalczaniem przestępczości, ale i innych przejawów niedostosowania społecznego na danym terenie. Szczegółowe zadania, jakie zostały postawione przed YOT, określają: art. 38 *Crime and Disorder Act* i przede wszystkim Krajowe Standardy Wymiaru Sprawiedliwości dla Nieletnich (*The National Standards for Youth Justice*)¹¹.

⁸ R. Canton, D. Hancock (eds), *Dictionary of Probation...*, s. 333.

⁹ Osoby te są zatrudnione przez jednostki macierzyste i tylko oddelegowane do pracy w danym YOT. Jest to ich jedyna aktywność zawodowa, a nie dopełnienie sprawowanych już obowiązków. Takie oddelegowanie może trwać od 3 do 5 lat. Zob. W. Klaus, *Reforma wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich w Wielkiej Brytanii*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2004, nr 44–45, s. 170.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Dostępne na stronie https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/296274/national-standards-youth-justice-services.pdf, data dostępu: 14.11.2010.

Są one bardzo szerokie: od działań profilaktycznych wobec dzieci i młodzieży zagrożonych niedostosowaniem społecznym zaczynając, poprzez diagnozowanie ryzyka i tworzenie planów oddziaływań, współdziałanie w realizacji wielu sankcji określonych przez sąd czy policję, aż po udział w wykonywaniu kar izolacyjnych¹². W przypadku policji współdziałanie dotyczy głównie sytuacji zastosowania wobec nieletniego środków pozasądowych, sąd zaś w większości spraw czy to obligatoryjnie, czy fakultatywnie oddaje go do dyspozycji YOT, a w zasadzie jego agend, o czym będzie mowa dalej.

Jak nietrudno zauważyć, tak nieliczny zespół, jak to zostało określone powyżej, z całą pewnością miałby zasadnicze trudności w realizacji tak dużego zakresu działań. Dlatego też do bezpośredniej pracy z nieletnimi w ramach YOT powoływane są Panele ds. Nieletnich Przeszypców (*Youth Offender Panels – YOP*), których działania Zespół koordynuje.

Jeśli nieletni naruszy normy prawne, a sprawa nie zostanie rozstrzygnięta w ramach kompetencji policji, trafia ona do sądu. Jednak w większości przypadków sąd oddaje nieletniego do dyspozycji Zespołów ds. Zapobiegania Przestępczości Nieletnich, czyli w praktyce Panelu ds. Nieletnich Przeszypców. Taki stan rzeczy wynika nie tyle z dobrej woli sądu, ile z litery prawa. *Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000* w art. 17 pkt 1 nakłada obowiązek przekazania sprawy w sytuacji, gdy sprawca przestępcstwa:

- przyznał się do winy;
- nigdy nie został skazany przez sąd;
- nigdy nie został zobowiązany przez postępowanie karne w Anglii, Walii lub Irlandii Północnej do przestrzegania porządku bądź poprawnego zachowywania się;

ponadto rozszerza, już tylko fakultatywnie, tę możliwość w art. 17 pkt 2 o dalsze okoliczności.

Zatem YOP jawi się, choćby ze względu na liczbę rozpatrywanych spraw, jako podstawowa instytucja systemu zapobiegania i zwalczania przestępczości. Jego skład tworzą dwaj przedstawiciele społeczności lokalnej, a ich dobór ma odzwierciedlać strukturę społeczną, etniczną etc.; baczną uwagę przykładają się także do różnorodności płciowej Panelu. Oprócz nich do YOP powoływany jest jeden przedstawiciel YOT oraz sprawca (obecność rodziców czy opiekunów prawnych jest możliwa, a w niektórych przypadkach wymagana), ofiara i jej pełnomocnik¹³. Celem Panelu jest stworzenie forum dla wszystkich

¹² Szerzej na temat funkcjonowania YOT i jego relacji z innymi instytucjami tworzącymi system profilaktyki i resocjalizacji zob. m.in.: T. Newburn et al., *The Introduction of Referral Orders into the Youth Justice System*, London 2002; A. Souhami, *Transforming Youth Justice: Occupational Identity and Cultural Change*, Cullompton 2007.

¹³ Na temat składu Panelu zob.: *Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000*, art. 21–22; T. Newburn et al., *The Introduction...*, s. 23–30, oraz krytycznie na temat rekrutacji M. Cundy, *Referral Order*

zainteresowanych stron do rozmowy na temat przyczyn, okoliczności i konsekwencji nagannego zachowania nieletniego, finalnie zaś – porozumienie w sprawie planu działań, zawierającego zadośćuczynienie (może ono obejmować pracę na rzecz społeczności lokalnej bądź pokrzywdzonego, zapłatę odszkodowania, pisemne przeprosiny), program zajęć dla sprawcy mający wpłynąć na zmianę jego zachowania oraz nakazy i zakazy co do określonego zachowania, czy też przebywania w określonych miejscach. Kontrakt jest zawierany na okres od trzech miesięcy do roku. W sytuacji kiedy sprawca nie stawia się na Panelu, nie podpisze porozumienia lub narusza jego treść bądź nie wykonuje jej, sprawa wraca do sądu, który w takiej sytuacji ma do dyspozycji cały wachlarz środków: od bezwarunkowego zwolnienia do kar izolacyjnych włącznie¹⁴.

Mimo licznych korzyści, wynikających choćby z wpisania się tego typu rozwiązań w nurt sprawiedliwości naprawczej¹⁵, funkcjonowanie YOP wywołuje w środowisku prawniczym liczne głosy krytyczne. „Trudno jest mówić o swobodzie podejmowania przez nieletniego decyzji i dobrowolnym zawieraniu przez niego kontraktu. Odrzucenie propozycji oznaczałoby dla niego powrót do sądu. (...) W tej sytuacji zawarcie kontraktu ma charakter zbliżony do wymierzenia nieletniemu kary i powoduje ingerencję w sferę jego wolności bez odpowiednich gwarancji procesowych”¹⁶.

Do instytucji, które zajmują bardzo istotne miejsce w systemie wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich, należą także sądy – i to zarówno sądy dla nieletnich czy zwykłe sądy karne, jak i sądy cywilne. Te ostatnie, wraz z władzami lokalnymi, mają kompetencje do stosowania rozbudowanego katalogu środków profilaktycznych wobec młodych ludzi zagrożonych przestępczością. Sprawy o popełnienie czynu zabronionego przez prawo karne rozpatrują sądy dla nieletnich (*youth court*)¹⁷, będące z reguły wydziałami *magistrates' court* – sądów pokoju.

Officer Norfolk Youth Offending Team, <http://www.restorativejustice.org/10fulltext/cundy>, data dostępu: 18.11.2010.

¹⁴ Stan na 30 lipca 2009 roku: łącznie 19 704 osoby były zarejestrowane na różnych stanowiskach w YOT, z 521 nieobsadzonymi wakatami. Liczby te obejmują wolontariuszy, osoby pracujące na etatach o różnym wymiarze godzin i pracowników tymczasowych, nie są więc miernikiem pracy pełnoetatowej. YOT różnią się pod względem wielkości, w niektórych pracuje mniej niż dwudziestu pracowników, a w innych ponad pięciuset. Zob. *Youth Justice Statistics 2009/10 England and Wales*, Youth Justice Board / Ministry of Justice, 2011, s. 46.

¹⁵ Na temat sprawiedliwości naprawczej zob. J. Consedine, *Sprawiedliwość naprawcza. Przywracanie ładu społecznego*, Warszawa 2004.

¹⁶ B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 242–243.

¹⁷ Przed tymi sądami toczą się postępowania karne przeciwko podejrzanym w wieku 10–17 lat. Osoby poniżej 14. roku życia określane są jako „dzieci” (*children*), a osoby w wieku 14–17 lat jako „młodzież” (*young people*).

3.1.2. Programy profilaktyczne i pozasądowe formy reakcji na zachowania dewiacyjne nieletnich

Katalog środków, jakimi dysponuje system zapobiegania i zwalczania przestępczości w Anglii i Walii, jest bardzo rozbudowany i złożony. Ponadto, o czym była mowa wielokrotnie, możliwość ich zastosowania rozłożona jest pomiędzy różne instytucje tworzące ten system. W pierwszej kolejności przybliżone zostaną najważniejsze programy profilaktyczne kierowane do nieletnich zagrożonych niedostosowaniem społecznym oraz środki podejmowane przez instytucje środowiska lokalnego wobec tych, u których wystąpiły już pierwsze wstępne objawy.

Jak zauważono w cytowanych wcześniej raportach, najlepszym i najbardziej opłacalnym¹⁸ sposobem zmniejszenia liczby zachowań naruszających porządek normatywny jest zapobieganie im i wczesna interwencja. Reforma zapoczątkowana w 1998 roku duży nacisk położyła na działania prewencyjne i stworzenie zintegrowanego systemu wsparcia, zwracając szczególną uwagę na główne czynniki ryzyka, czyli brak wykształcenia, słabość więzi rodzinnych i nadużywanie środków odurzających. „Na mocy ustawy o przestępstwach i wykroczeniach z 1998 roku lokalne władze zostały zobowiązane do realizacji zaleceń Rady ds. Wymiaru Sprawiedliwości dla Nieletnich oraz do tworzenia Lokalnych Zespołów ds. Przestępczości Nieletnich (YOT). Jednocześnie ustawa ta przyznała lokalnym władzom istotne uprawnienia do wprowadzania na swoim terenie szczególnych środków, które zmierzają do zapobiegania przestępczości dzieci i młodzieży oraz zapewnienia ochrony i bezpieczeństwa mieszkańców”¹⁹.

Istnieje wiele programów prowadzonych przez YOT, ale i przez władze lokalne czy organizacje trzeciego sektora, adresowanych do nieletnich, którzy przejawiają objawy niedostosowania społecznego, weszli już w konflikt z prawem bądź są nim zagrożeni. Zwykle do takich programów kierują YOT lub policja, ale mogą to też zrobić: szkoła, pracownik socjalny, a nawet rodzice. Wybór odpowiedniego programu wymaga dokonania diagnozy/oceny nieletniego, co należy do obowiązków YOT.

Poniżej zostaną przedstawione przykładowe programy profilaktyczne, a także pozasądowe formy reakcji systemu na przejawy zachowań dewiacyjnych dzieci i młodzieży. Porządek prezentacji został przyjęty z opracowań Rady ds. Wymiaru Sprawiedliwości dla Nieletnich (Youth Justice Board), gdzie wszystkie pozasądowe środki podzielone są na cztery grupy:

¹⁸ Jak wykazano w *Youth Justice 2004: A Review of the Reformed Youth Justice System*, s. 6, http://archive.audit-commission.gov.uk/auditcommission/SiteCollectionDocuments/AuditCommissionReports/National-Studies/Youth%20Justice_report_web.pdf, data dostępu 20.11.2010, programy wczesnej interwencji mogą przynieść ponad 100 milionów funtów oszczędności środków publicznych rocznie.

¹⁹ B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 233.

1. *anti-social behaviour measures*,
2. *other measures*,
3. *measures for under 10 year olds* oraz
4. stosowanie przez policję *pre-court measures*.

Jako przykłady programów wczesnej interwencji można wymienić:

- *Youth Inclusion Programmes* (YIP),
- *Youth Inclusion and Support Panels* (YISPs),
- *Parenting Interventions, Safer School Partnerships* (SSP),
- *Mentoring*²⁰.

Youth Inclusion Programmes mają na celu zmniejszenie przestępczości i innych zachowań aspołecznych. Adresowane i dostosowane są do potrzeb i możliwości dzieci i młodzieży w wieku 8–17 lat (w dwóch kategoriach wiekowych: 8–13 i 14–17 lat) z grup wysokiego ryzyka. Selekcji uczestników dokonuje grupa agend systemu, w tym Zespoły ds. Zapobiegania Przestępczości Nieletnich, policja, służby socjalne, szkoła. Program daje młodym ludziom sposobność konstruktywnego spędzenia czasu wolnego poprzez uczestnictwo w zajęciach sportowych, edukacyjnych czy artystycznych, a także możliwość uzyskania pomocy w nauce bądź poradnictwa. Zajęcia odbywają się przez cały rok, bez przerw wakacyjnych i prowadzone są zarówno przez pracowników etatowych, jak i wolontariuszy.

Youth Inclusion and Support Panels – zespół złożony z przedstawicieli różnych instytucji, m.in. policji, szkoły, opieki społecznej, służby zdrowia. Jako główny cel swojej pracy stawia zapewnienie podopiecznym (tym razem grupa docelowa jest węższa, bo obejmuje tylko dzieci w wieku 8–13 lat z grup wysokiego ryzyka popełnienia przestępstwa czy przejawienia innych aspołecznych zachowań, zanim zostały one wprowadzone do systemu wymiaru sprawiedliwości w sprawach nieletnich) i ich rodzinom – poprzez wczesną interwencję opartą na ocenie potrzeb i ryzyka – jak najszybszego uzyskania dostępu do głównego nurtu usług publicznych²¹.

Safer School Partnerships to program oparty na ścisłej współpracy szkoły i policji. Inspiracją do jego utworzenia była próba podjęcia działań zaradczych związanych z wysokim poziomem przestępczości i zachowań aspołecznych w szkole i jej najbliższym otoczeniu. Z czasem jednak podstawy funkcjonowania SSP rozszerzyły się i dziś można by je określić jako dążenie do poprawy jakości życia i możliwości uczniów, ich rodzin i całej wspólnoty wokół szkoły. Policjant, który jest oddelegowany do pracy z daną szkołą, współpracuje z kadrą pedagogiczną i innymi lokalnymi instytucjami w celu: zmniejszenia przestępczości i zachowań

²⁰ Są to tylko przykładowe, najczęściej omawiane w literaturze programy, ale oprócz nich występuje wiele innych, jak chociażby *Splash Cymru*, *Sure Start*, *On Track*, *Connexions*; na ich temat zob. m.in. J. Graham, M. Colleen, *Beyond Welfare Versus Justice...*, s. 69.

²¹ Więcej na temat YISPs zob. J. Walker et al., *Youth Inclusion and Support Panels: Preventing Crime and Antisocial Behaviour?*, Institute of Health and Society 2007.

aspołecznych w szkole i jej środowisku, zidentyfikowania czynników ryzyka powodujących wzrost zachowań dewiacyjnych, wsparcia zagrożonych uczniów, zdiagnozowania czynników i zmniejszenia zjawiska wiktylizacji oraz stworzenia bezpiecznego środowiska dla całej społeczności szkolnej²².

Mentoring – to program wsparcia młodych osób narażonych na ryzyko popełnienia przestępstwa. Realizowany jest przy pomocy wolontariuszy, których zadanie to motywowanie i wspieranie podopiecznych poprzez stabilną relację z nimi, trwającą przez dłuższy czas. Związek taki winien być zbudowany na zaufaniu i zobowiązaniu do zachowania poufności oraz równości między wolontariuszem a wychowankiem²³.

Adresatami programów mogą być również rodzice nieletnich zagrożonych zachowaniami dewiacyjnymi. Przykładem niech będzie *Parenting Interventions*, który ma na celu zmniejszenie czynników ryzyka i wzmocnienie czynników ochronnych tkwiących w rodzinie. Ich obecność lub brak są silnie związane z aspołecznymi zachowaniami dzieci i młodzieży. W ramach tego programu rodzice uzyskują indywidualne porady, wsparcie wychowawcze oraz praktyczne wytyczne, jak radzić sobie z zachowaniami, które narażają ich dziecko na ryzyko popełnienia czynów zabronionych. Uczestnictwo w programie ma charakter dobrowolny. Jeśli jednak YOT uzna, że udział danej rodziny byłby celowy, a dobrowolność nie może być osiągnięta, Zespół ds. Zapobiegania Przestępczości Nieletnich może uczynić go obligatoryjnym.

Kolejna grupa środków leży w mocy władz lokalnych²⁴ oraz sądów cywilnych i dotyczy sytuacji wystąpienia pierwszych symptomów demoralizacji²⁵, a zgodnie z tym, co zostało powiedziane wcześniej, należą one do grupy *anti-social behaviour measures*.

Acceptable Behaviour Contract (ABC) – środek ten pozostaje w gestii władz lokalnych i YOT. Adresowany jest do dzieci i młodzieży, których aspołeczne zachowanie jest jeszcze na niskim poziomie. Taki nieletni wraz z rodzicami zobowiązuje się do przestrzegania zasad współżycia społecznego i podjęcia działań

²² Więcej na temat SSP zob. R. Bowles, M.G. Reyes, R. Pradiptyo, *Safer Schools Partnerships*, Youth Justice Board for England and Wales, 2005.

²³ Szerzej o mentoringu zobacz w rozdziale V.

²⁴ Art. 17 *Children Act* 1989 wskazuje na ogólny obowiązek wszystkich władz lokalnych „do zapewnienia bezpieczeństwa i promowania pomocy społecznej dla dzieci, które jej potrzebują”. Ustawowe podstawy prawne służb działających na rzecz dzieci w Anglii i Walii zawarte są w części 2 i 3 *Children Act* 2004. *Children Act* 1989 zakłada, że wszystkie władze lokalne działające na danym obszarze podejmą odpowiedzialne kroki skierowane na: zmniejszenie potrzeby stosowania postępowania karnego wobec dzieci, zachęcanie dzieci, aby nie popełniały przestępstw, i unikanie potrzeby umieszczania dzieci w placówkach nadzorowanych.

²⁵ Grupa tych środków dotyczy głównie, choć nie tylko (i dlatego użyto w tekście zwrotu: symptomy demoralizacji), zachowań określanych jako aspołeczne. Zalicza się do nich każde zachowanie, które nie jest naruszeniem norm prawa karnego, ale stanowi bądź może stanowić uciążliwość czy zagrożenie dla członków społeczności lokalnej.

naprawczych mających na celu wyeliminowanie przyczyn tych uciążliwych dla społeczności lokalnej zachowań. Jeżeli nieletni narusza warunki zobowiązania, władze lokalne mogą wystąpić do sądu cywilnego o wydanie postanowienia *Anti-Social Behaviour Order*.

Anti-Social Behaviour Order (ASBO) – przyczyny zastosowania tego środka, poza wymienioną wyżej sytuacją naruszenia zakazów ABC, zostały określone w art. 1 (1) *Crime and Disorder Act* i sprowadzają się do wystąpienia u osoby powyżej 10. roku życia zachowań antyspołecznych. Jeśli właściwy organ władzy lokalnej²⁶ dojdzie do wniosku, że nie ma innych sposobów powstrzymania nieletniego od tego typu zachowań, może skierować wniosek do sądu²⁷ o zastosowanie tego środka. „Wydając postanowienie, sąd cywilny może zakazać nieletniemu opuszczania mieszkania w określonych godzinach, przebywania w określonych miejscach, utrzymywania kontaktów z określonymi osobami lub nałożyć na niego inne ograniczenia, jakie uzna za celowe dla powstrzymania go od kontynuowania takich zachowań”²⁸. Środek ten, jak zatem widać, zwłaszcza w porównaniu z dotychczas zaprezentowanymi, ma znamiona surowej sankcji, także ze względu na czas jego trwania. W art. 1 (7) wspomnianej ustawy prawodawca określił tylko dolną granicę na poziomie dwóch lat. Naruszenie warunków ASBO nałożonych przez sąd stanowi przestępstwo i skutkować może grzywną bądź nawet umieszczeniem w instytucji izolacyjnej – art. 1 (10)²⁹.

Drugą grupę stanowią środki określone jako *other measures*. Adresowane są one do tych nieletnich, którzy weszli już w konflikt z prawem bądź są nim zagrożeni. Do tych programów trafić można na wiele sposobów. Zazwyczaj kierują do nich YOT lub policja, ale mogą to też zrobić: szkoła, pracownik socjalny, a nawet rodzice. Wybór odpowiedniego programu wymaga dokonania diagnozy/oceny nieletniego, co należy do obowiązków YOT.

Local Child Curfew – jeżeli władze lokalne stwierdzą, że problemy, z jakimi się borykają, a zwłaszcza te związane z aspołecznymi zachowaniami, są związane z brakiem opieki nad dziećmi i młodzieżą, mogą wprowadzić *Local Child Curfew*. To zakaz przebywania bez opieki w miejscach publicznych dzieci poniżej 10. roku życia³⁰ w godzinach od 21.00 do 6.00 rano. Nie ma on charakteru

²⁶ Wymienia się tutaj poza władzami samorządowymi i policją: British Transport Police, Registered Social Landlords, Housing Action Trusts.

²⁷ Na tym etapie, o czym była już mowa, nie jest to jeszcze sąd dla nieletnich, lecz jedynie sąd cywilny, np. Family Proceedings Court – rodzaj sądu rodzinnego.

²⁸ B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 235.

²⁹ Więcej na temat ASBO zob. *A Guide to Anti-Social Behaviour Orders*, http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20100405140447/http://asb.homeoffice.gov.uk/uploadedFiles/Members_site/Documents_and_images/Enforcement_tools_and_powers/ASBOGuidance_HOAUG2006_0043.pdf, data dostępu: 20.11.2010.

³⁰ Aktów prawnych regulujących wszelkie aspekty funkcjonowania *local child curfew* jest wiele. Przede wszystkim będzie to *Crime and Disorder Act* z 1998 roku, ale także *Criminal Justice and Police Act* z 2001

bezterminowego, art. 14 (1b) *Crime and Disorder Act* mówi, że można go zastosować na czas nie dłuższy niż dziewięćdziesiąt dni. *Local Child Curfew* ma być częścią zintegrowanej odpowiedzi na problemy występujące w społeczności lokalnej. Ważne jest zatem, by przy opracowywaniu tej propozycji systemu profilaktyki lokalne organy brały pod uwagę, jaki wpływ będzie miała ta instytucja nie tylko na obszarze szczególnie dotkniętym zagrożeniami, ale w całej społeczności. Wymaga to przedstawienia szczegółów dotyczących charakteru i skali problemu oraz przeprowadzenia szeroko zakrojonych konsultacji z mieszkańcami i instytucjami środowiska. Kiedy *Local Child Curfew* zostanie zatwierdzony przez Sekretarza Stanu, władze lokalne, po odpowiednim poinformowaniu społeczności lokalnej, mogą wprowadzać w życie swoje przepisy. Naruszenie zakazu może skutkować odprowadzeniem do domu przez policję, umieszczeniem w placówce opiekuńczej, a także jest jedną z przesłanek do orzeczenia *Child Safety Order* (o którym będzie mowa dalej)³¹.

Gang Injunctions (GI) – rozporządzenie sądowe zapobiegające przemocy związanej z gangami jest narzędziem pozwalającym policji czy władzom lokalnym na zwrócenie się do sądu okręgowego (*county court*) lub Sądu Najwyższego (*High Court*) o wydanie tego środka w celu zapobieżenia przemocy związanej z przynależnością do gangu. Poprzez nałożenie licznych zakazów i wymagań dotyczących pozwanego GI ma na celu:

- powstrzymanie osoby przed zaangażowaniem się, zachęcaniem lub pomaganiem w przemocy związanej z gangami i/lub
- ochronę osoby przed przemocą związaną z gangami.

Gang Injunctions mają być stosowane wobec członków brutalnych gangów ulicznych. Jednakże określenie tego, co należy rozumieć jako „przemoc związaną z gangami” (*gang-related violence*), w prawodawstwie nie jest jednoznaczne. Charakter i formy przemocy związanej z gangami różnią się znacząco w zależności od obszaru. Przyjęta w *Policing and Crime Act 2009* ust. 34 (5) definicja głosząca, że jest to „Przemoc lub groźba przemocy, która pojawia się w trakcie działań grupy lub związana jest z grupą, która:

- składa się przynajmniej z trzech członków,
- używa nazwy, znaku wyróżniającego/emblematu lub ma inne cechy charakterystyczne, które umożliwiają identyfikację jej członków jako grupę przez inne osoby i
- związana jest z konkretnym obszarem”

i *Anti-social Behaviour Act* z 2003. Kolejne regulacje rozszerzają zakres podmiotowy oddziaływania tej instytucji na wszystkie osoby poniżej 16. roku życia.

³¹ Szerzej na temat *local child curfew* zob. *Local Child Curfews: Full Guidance (The Crime and Disorder Act)*, wytyczne są dostępne na stronie http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20090605175605/police.homeoffice.gov.uk/publications/operational-policing/local_child_curfews.pdf, data dostępu: 20.11.2010.

celowo ujmuje to zagadnienie szeroko, by zapewnić możliwość skutecznego stosowania GI wobec gangów występujących na różnych terenach.

Gang Injunctions może występować w jednej z dwóch postaci: z powiadomieniem (*with notice*) i bez powiadomienia (*without notice*). W przypadku wniosku „z powiadomieniem” wnioskodawcy³² są zobowiązani powiadomić pozwanego i skonsultować się z odpowiednimi siłami policyjnymi, władzami lokalnymi, Zespołami ds. Zapobiegania Przestępczości Nieletnich oraz innymi podmiotami i osobami. Dobrą praktyką jest powiadomienie pozwanego w tym samym czasie, kiedy składa się wniosek do sądu. Wymóg powiadomienia i konsultacji nie jest stosowany w przypadku działania „bez powiadomienia”. Ta druga postać wniosku, zdaniem ustawodawcy, może być odpowiednia w następujących okolicznościach:

- konieczna jest pilna pomoc w postaci nakazu/zakazu, aby zapobiec przemocy związanej z gangami,
- istnieje duże ryzyko, że pozwany może uciec, jeśli zostanie wcześniej poinformowany o wniosku lub
- jeśli powiadomienie o złożeniu wniosku mogłoby narazić pozwanego na ryzyko bądź krzywdę.

I jeszcze jeden środek *diversion*, zaliczany przez YJB do grupy *other measures*, będący w dyspozycji policji, możliwy do zastosowania wobec nieletnich, którzy dokonali przestępstw o niskiej szkodliwości. *Youth Restorative Disposal* (YRD) może być zastosowany w stosunku do osób w wieku 10–17 lat, wobec których wcześniej nie stosowano nagany (*reprimand*) ani ostrzeżenia (*final warning*)³³ czy też *Youth Caution*. YRD stanowi szybką i alternatywną wobec postępowania sądowego reakcję na drobne przestępstwa. Instytucja ta odwołuje się do idei, celów i założeń sprawiedliwości naprawczej. Stąd też obie strony, ofiara i sprawca, muszą wyrazić zgodę na udział w *Youth Restorative Disposal*. Jak można przeczytać w opracowaniach, „Proces ten musi być rozwiązany w rozsądnym czasie (np. na ulicy lub niedługo później)”³⁴, a obejmuje głównie przeproszenie ofiary przez sprawcę, ale może zawierać także dodatkowe działania polegające na zadośćuczynieniu. Możliwość skorzystania z YRD ma charakter jednorazowy. Policja informuje lokalny YOT, że został zastosowany ten środek, co stwarza możliwość wczesnego wsparcia i interwencji wobec młodych ludzi,

³² Zgodnie z ust. 37 *Policing and Crime Act 2009* mogą nimi być: szef policji na danym obszarze, naczelnik Brytyjskiej Policji Kolejowej lub władze lokalne.

³³ Obie instytucje na mocy *Legal Aid, Sentencing and Punishment of Offenders Act 2012* z dniem 8 kwietnia 2012 roku zostały zniesione i zastąpione ostrzeżeniem *Youth Caution* (YC) oraz warunkowym ostrzeżeniem *Youth Conditional Caution* (YCC).

³⁴ A. Rix et al., *Youth Restorative Disposal Process Evaluation*, Youth Justice Board for England and Wales, 2011, s. 2, <http://yjbpublishings.justice.gov.uk/en-gb/scripts/prodView.asp?idproduct=500&eP=>, data dostępu: 20.11.2010.

ktorzy mogą być zagrożeni wykołajeniem przestępczym. Dzięki wczesnej identyfikacji czynników ryzyka oraz interwencji YOT *Youth Restorative Disposal* ma szansę w sposób zasadniczy przyczynić się do zmiany zachowań nieletnich.

Kolejna kategoria środków to wyróżniana w opracowaniach YJB *measures for under 10 year olds*; należy do niej tylko jeden, wcześniej już wspomniany, środek: *Child Safety Order*. Jest to środek wczesnej interwencji adresowany do dzieci poniżej 10. roku życia. W myśl art. 11 (3) *Crime and Disorder Act* sąd cywilny na wniosek władz lokalnych wydaje takie postanowienie, jeżeli: dziecko dopuściło się czynu, który po ukończeniu 10. roku życia stanowiłby przestępstwo; jest to konieczne w celu zapobieżenia dokonywania czynów, o których mowa wyżej; dziecko narusza *Local Child Curfew* lub zachowuje się w sposób uciążliwy bądź zagrażający jednej osobie czy większej ich liczbie (z wyłączeniem jego i domowników). „Sąd rodzinny ma dużą swobodę decydowania o treści postanowienia, w którym może na przykład nakazać dziecku unikanie określonych miejsc, regularne uczęszczanie do szkoły lub na zajęcia organizowane w czasie wolnym albo zakazać opuszczania domu w określonych godzinach”³⁵. Maksymalny czas obowiązywania tego środka w wyjątkowych sprawach może sięgać dwunastu miesięcy. W tym czasie dziecko pozostaje pod nadzorem *responsible officer* (art. 11 (8a)) – termin ten oznacza pracownika socjalnego bądź członka YOT³⁶.

Ostatnia kategoria pozasądowych form reakcji systemu na przejawy zachowań dewiacyjnych dzieci i młodzieży to stosowane przez policję *pre-court measures*. Warto przypomnieć, że właśnie tych środków dotyczyły główne zmiany wprowadzone przepisami *Legal Aid, Sentencing and Punishment of Offenders Act 2012*. Gama środków oddanych w ręce policji, wynikająca ze swoistego umocowania jej w strukturach władzy i społeczeństwa, historycznie i kulturowo zgoła odmiennie ukształtowanych niż w kontynentalnej części Europy, jest stosunkowo bogata. W kontakcie z osobami poniżej 18. roku życia, które dopuściły się przestępstwa, policja dysponuje następującymi możliwościami:

- *Community Resolution* (CR) – porozumienie quasi-mediacyjne³⁷,
- *Youth Caution* (YC) – ostrzeżenie,

³⁵ B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 234.

³⁶ Więcej zob. *Child Safety Orders*, <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20100405140447/home-office.gov.uk/documents/child-safety-order-guidance.html>, data dostępu: 23.11.2010.

³⁷ *Community Resolution* zostało określone mianem porozumienia quasi-mediacyjnego, gdyż wydaje się, że instytucja ta spełnia większość – stąd quasi – warunków, jakie stawiamy mediacji. W polskiej literaturze mediacja jest definiowana jako „próba doprowadzenia do ugodowego, satysfakcjonującego obie strony rozwiązania konfliktu karnego na drodze dobrowolnych negocjacji prowadzonych przy udziale trzeciej osoby, neutralnej wobec stron i ich konfliktu, czyli mediatora, który wspiera przebieg negocjacji, łagodzi powstające napięcia i pomaga – nie narzucając jednak żadnego rozwiązania – w wypracowaniu porozumienia”, E. Bieńkowska, *Mediacja w sprawach karnych*, Warszawa 2011, s. 4. Odrębności dotyczą głównie roli i miejsca policjanta w osiągnięciu porozumienia pomiędzy sprawcą a ofiarą.

- *Youth Conditional Caution* (YCC) – warunkowe ostrzeżenie,
- *Charge* – postawienie w stan oskarżenia³⁸.

W przeciwieństwie do poprzednich rozwiązań³⁹ nie następuje gradacja oddziaływań, tak więc każdy z wyżej wymienionych środków może być zastosowany na dowolnym etapie, kiedy stwierdza się, że będzie najbardziej odpowiednim działaniem. Decyzja o tym, jaki środek zostanie zastosowany, zależy od wagi przestępstwa czy wykroczenia.

Community Resolution – porozumienie quasi-mediacyjne jest innowacyjnym podejściem do zajmowania się drobnymi przestępstwami, takimi jak kradzieże o niskiej wartości, zakłócanie porządku publicznego, uszkodzenie mienia (np. wandalizm) i napady. Jest skierowane przede wszystkim do przestępców popełniających przestępstwa po raz pierwszy, gdy wyrażona została prawdziwa skrucha i kiedy ofiara zgodziła się na to, żeby policja nie podejmowała bardziej formalnych działań. CR jest instytucją prawną służącą rozwiązywaniu konfliktów poprzez nieformalną ugodę pomiędzy zainteresowanymi stronami. Definiowane jest jako składowa trzech elementów:

1. każde działanie, którego zażąda ofiara – może ono obejmować działania naprawcze, takie jak pomalowanie płotu zniszczonego przez sprawcę, ustne lub pisemne przeprosiny lub zrefundowanie ofierze poniesionej straty finansowej, bądź tylko otrzymanie porady na temat zachowania; rozwiązania mogą zostać uzgodnione podczas konferencji mieszczącej się w ramach sprawiedliwości naprawczej, jeśli obie strony dobrowolnie zgadzają się na ten proces⁴⁰; alternatywnie, rozwiązania mogą być uzgodnione poprzez „podejście wahańkowe”, kiedy funkcjonariusz indywidualnie rozmawia z obiema stronami, przekazując informacje od jednej do drugiej, aż w końcu osiągnięte zostanie porozumienie;
2. zgoda – istotne jest, żeby rozwiązania były wyborem ofiary, chociaż funkcjonariusze mogą doradzać i naprowadzać poszkodowanych na odpowiednie i realistyczne rozwiązania, na które zgodzi się przestępca; jeśli sprawca nie zgodzi się uczestniczyć w żadnym etapie procesu, wtedy CR nie będzie właściwe;

³⁸ Niejednokrotnie twierdzi się, że policja dysponuje jeszcze jednym środkiem, a mianowicie *no further action*, czyli może nie podejmować dalszych działań. Jeżeli młoda osoba została zatrzymana, policja stosuje ten środek, co stanowi potwierdzenie, iż w danym przypadku nie jest właściwe lub uzasadnione podejmowanie żadnych działań. Może to mieć miejsce, kiedy nie ma rzeczywistego przestępstwa lub kiedy młoda osoba nie przyznaje się i nie istnieją wystarczające, niezależne dowody, żeby tę osobę oskarżyć.

³⁹ Zob. M. Muskała, *Pozasądowe formy reakcji na zachowania dewiacyjne dzieci i młodzieży w Anglii i Walii*, „Studia Edukacyjne” 2012, nr 19, s. 101–118.

⁴⁰ Jak z tego wynika, w ramach CR mogą być zastosowane instrumenty sprawiedliwości naprawczej, ale nie są one konieczne i nie definiują tej procedury, lecz jeśli dochodzi do pełnej konferencji pomiędzy pokrzywdzonym a sprawcą (kiedy obecne są czynniki obciążające), mówi się o poziomie drugim CR. *Community Resolution* na pierwszym poziomie nie wymagają takowych i zazwyczaj rozwiązywane są zaraz po popełnieniu przestępstwa.

3. zasada proporcjonalność do czynu – zadaniem funkcjonariusza jest działanie w roli niezależnego arbitra i upewnienie się, że CR jest najlepszym rozwiązaniem oraz że wszelkie związane z nim warunki są odpowiednie, proporcjonalne, bezpieczne i zgodne z wymogami ofiary⁴¹.

Rozpatrując incydent czy przestępstwo metodą CR, należy wziąć pod uwagę pięć następujących czynników:

1. jest oczywiste, że incydent lub przestępstwo miały miejsce;
2. sprawca przyjmuje odpowiedzialność za przestępstwo, okazuje skruchę i zgadza się uczestniczyć w CR oraz jest w stanie zrozumieć sytuację i proces;
3. skonsultowano się z ofiarą i uzyskano jej zgodę; w niektórych sprawach CR może być właściwe bez zgody ofiary lub w przypadku braku możliwości do zidentyfikowania ofiary (np. sytuacja związana z narkotykami lub naruszeniem porządku publicznego). Jeśli nie uzyskano zgody ofiary, zalecane jest skonsultowanie się z przełożonym, a wówczas funkcjonariusz odnotowuje, że istnieje racjonalne uzasadnienie decyzji zastosowania tego środka;
4. jest to mniej poważne przestępstwo; co istotne, określenie „mniej poważne” nie jest zdefiniowane na poziomie ogólnokrajowym, ale powinno być dopowiedziane w każdym przypadku przy uwzględnieniu następujących kryteriów:
 - rodzaj przestępstwa,
 - dotychczasowy rejestr kryminalny sprawcy,
 - okoliczności przestępstwa (klasyfikacja przestępstwa może wydawać się poważna, jednak okoliczności mogą być mniej poważne i wtedy CR jest odpowiednie),
 - ryzyko związane z naruszeniem zaufania publicznego i wspólnotowego wobec policji,
 - przewidywana kara,
 - czy CR będzie właściwe, biorąc pod uwagę okoliczności przestępstwa;
5. sprawca nie ma istotnej przeszłości kryminalnej; jeśli natomiast przestępca miał już wcześniej wyroki skazujące lub CR, ale funkcjonariusz uważa, że CR jest najbardziej odpowiednim działaniem (ze względu na znaczenie poprzedniego przestępstwa lub upływ czasu od ostatniego przestępstwa), powinien on skierować sprawę do przełożonego, aby uzyskać drugą opinię i zarejestrować podjętą decyzję⁴².

Nie wszystkie przypadki CR poziomu pierwszego ze względu na niski poziom przestępczego zachowania wymagają skierowania do YOT, jednak funkcjonariusz może zdecydować, że istnieją takie okoliczności i jest to konieczne.

⁴¹ Community Resolutions, Reference 1091/2013, <http://www.sussex.police.uk/policing-in-sussex/transparency/policies-and-procedures/force-policies/community-resolutions>, data dostępu: 24.11.2010.

⁴² Ibidem.

Natomiast jeśli przyjmie się, że CR na poziomie drugim będzie odpowiednie dla młodej osoby, wtedy musi to skutkować skierowaniem sprawy do YOT w celu dokonania wnikliwej oceny.

Godny odnotowania jest również fakt, że zastosowanie tej procedury nie wymaga obecności rodzica bądź opiekuna. To funkcjonariusz decyduje, czy jednostka jest zdolna do zrozumienia procesu bez obecności osoby dorosłej. Jeśli istnieje jakakolwiek wątpliwość co do tego, sprawa powinna zostać odłożona. Kiedy właściwa osoba dorosła jest nieobecna, należy zapewnić, żeby została powiadomiona przy najbliższej sposobności. W sprawach, gdzie rozwiązania obejmują jakiekolwiek odszkodowania finansowe lub działanie, rodzic bądź opiekun musi zostać poinformowany osobiście lub telefonicznie przed zawarciem porozumienia.

Zgodnie z ogólną zasadą, jeżeli sprawca w ciągu ostatnich dwunastu miesięcy był już poddany CR, jest mało prawdopodobne, że kolejne będzie właściwe. Jeśli sprawca ma już zasądzone wyroki, ostrzeżenia lub wcześniej jego sprawa była przekazana do rozwiązania poza sądem, funkcjonariusz musi przekazać sprawę do przełożonego, aby zdecydować, czy odpowiednie jest rozwiązanie jej poprzez CR. W tych okolicznościach, jeśli podjęta zostanie decyzja o rozwiązaniu sprawy poprzez CR, należy odnotować pełne uzasadnienie tej decyzji.

Youth Cautions – ostrzeżenie jest formalnym narzędziem polubownego rozwiązania sprawy, które w pewnych okolicznościach może być stosowane jako alternatywa dla ścigania karnego osób w wieku od 10 do 17 lat⁴³. Może być stosowane za każde przestępstwo, kiedy nieletni przyznaje się do niego, istnieją wystarczające dowody na realną możliwość wyroku skazującego, ale ściganie sprawcy nie leży w interesie publicznym.

Nim policjant udzieli ostrzeżenia, zgodnie z punktem s66ZA (1) *Crime and Disorder Act 1998*, muszą być spełnione następujące warunki: funkcjonariusz decyduje, że istnieją wystarczające dowody, aby oskarżyć nieletniego o przestępstwo; sprawca przyznaje się policjantowi do popełnienia przestępstwa; policjant uważa, że nieletni nie powinien być ścigany prawnie ani otrzymać ostrzeżenia warunkowego (YCC – o czym będzie mowa w dalszej części tekstu) w związku z tym przestępstwem.

Wcześniejsze wyroki (*reprimands*), nagany (*warnings*)⁴⁴, ostrzeżenia (YC), ostrzeżenia warunkowe (YCC) lub inne polubowne, pozasądowe rozwiązania nie wykluczają zastosowania YC. Jednak osoby podejmujące decyzję powinny rozważyć, czy nowe przestępstwo nie jest częścią wzorca przestępczości (*pattern of offending*), który wymaga poważniejszej reakcji, takiej jak ściganie karne.

⁴³ Istnieje niemal identyczna instytucja prawna stosowana wobec dorosłych, tzw. *Caution*.

⁴⁴ Obie instytucje zostały zniesione z dniem 8 kwietnia 2013 roku przez *Legal Aid, Sentencing and Punishment of Offenders Act 2012*; więcej o nich zob. M. Muskała, *Pozasądowe formy reakcji...*

Youth Cautions może być właściwe w przypadku, gdy:

- nastąpił duży upływ czasu od zastosowanego wcześniej środka/sankcji, co sugeruje, że poprzednie ostrzeżenie lub wyrok miały skutek odstraszający;
- obecne przestępstwo nie jest podobne ani związane z jakimkolwiek poprzednim;
- jest to najlepsze rozwiązanie dla ofiary i przestępcy, biorąc pod uwagę okoliczności konkretnej sprawy;
- przestępca jest gotowy zastosować się do ewentualnych działań interwencyjnych i wcześniej też się poddawał takim działaniom, np. zastosował się do dobrowolnych interwencji będących częścią poprzedniego YC⁴⁵.

W celu zapewnienia pełnej skuteczności YC policja winna ściśle współpracować z YOT. Wynika to choćby z faktu ustawowego obowiązku skierowania nieletniego do Zespołu ds. Zapobiegania Przestępczości w przypadku zastosowania YC. Jeśli nieletni nigdy wcześniej nie otrzymał ostrzeżenia czy warunkowego ostrzeżenia YOT, wówczas Zespół może przeprowadzić ocenę i zaoferować program resocjalizacji. Przy drugim bądź kolejnym YC, lub też kiedy młoda osoba już wcześniej otrzymała YCC, Zespół ds. Zapobiegania Przestępczości Nieletnich ma ustawowy obowiązek przeprowadzenia oceny i rozważenia wdrożenia programu interwencyjnego, mającego na celu zapobieżenie recydywie. Czas, jakim dysponuje Zespół na dokonanie oceny (krótszą wersją ASSET⁴⁶) i przedstawienie propozycji działań, nie jest zbyt długi, bo wynosi zaledwie dziesięć dni roboczych. Interwencje związane z YC nie są warunkowe i nie istnieje oddzielna kara za niezastosowanie się do nich, jednak takie niewywiązanie się może być przytoczone w ewentualnym przyszłym postępowaniu karnym.

Ważne jest, aby policja i YOT w pełni zaangażowały ofiary w proces. Pierwszy kontakt z nimi winien być nawiązany przez policję. Następnie włącza się YOT, chyba że został poproszony, by tego nie robić. Ofiary muszą otrzymać jasne informacje dotyczące istniejących możliwości zadośćuczynienia im i mieć czas na podjęcie decyzji bez żadnej presji. Obejmuje to również zaangażowanie w ewentualne procesy naprawcze.

W przypadku gdy spełnione są kryteria ustawowe i policja podjęła decyzję zastosowania YC, proces może być przeprowadzony natychmiast. Taka procedura może być odpowiednia w prostych, oczywistych przypadkach lub kiedy młody przestępca jest na danym obszarze jedynie tymczasowo. Jeżeli policjanci będący członkami Zespołu ds. Zapobiegania Przestępczości Nieletnich są odpowiedzialni za zastosowanie YC, może to się odbyć na terenie danego

⁴⁵ *Youth Cautions: Guidance for Police and Youth Offending Teams*, Ministry of Justice 2013, s. 10.

⁴⁶ Na temat oceny ryzyka i narzędzi temu służących więcej zobacz w rozdziale II oraz w: M. Muskała, *Diagnoza nieprzystosowania społecznego nieletnich w Anglii i Walii*, „Probacja” 2014, nr 2, s. 73–88.

ośrodka, co pomaga w zapewnieniu ciągłości, jeśli młoda osoba została skierowana do YOT dla dokonania oceny.

Wybór właściwego miejsca na udzielenie YC jawi się jako istotny, gdyż może ono mieć charakter wzmacniający oddziaływanie samego środka, co w konsekwencji może pomóc młodej osobie w zmianie zachowania. Przykładowo, jeżeli przestępstwo jest związane z uszkodzeniem mienia w szkole czy klubie, ostrzeżenie może być udzielone w tych placówkach. Wszystkie miejsca powinny być oceniane pod kątem ich przydatności, muszą być łatwo dostępne dla wszystkich uczestników (w szczególności ofiary) oraz bezpieczne. Przyjmuje się, że nie byłoby właściwe udzielenie YC na ulicy. Również dom czy mieszkanie sprawcy uważa się za nieodpowiednie⁴⁷.

Youth Conditional Cautions – ostrzeżenie warunkowe to kolejny ze środków pozasądowych możliwych do zastosowania przez policję (a także prokuraturę – *Crown Prosecution Service*) wobec sprawców w wieku 10–17 lat. Polega na zastosowaniu ostrzeżenia z załączonym jednym lub kilkoma warunkami.

Punkt 66 B *Crime and Disorder Act 1998* określa pięć wymogów, które muszą zostać spełnione, zanim warunkowe ostrzeżenie będzie mogło być zastosowane. Są nimi:

1. istnienie dowodów na popełnienie przestępstwa przez nieletniego;
2. istnienie wystarczających dowodów do oskarżenia o popełnienie przestępstwa i klasyfikacji do zastosowania YCC za to przestępstwo;
3. oficjalne przyznanie się do popełnienia przestępstwa;
4. wyjaśnienie działania YCC i ostrzeżenie, że niespełnienie jakiegokolwiek warunku może doprowadzić do wniesienia oskarżenia za pierwotne przestępstwo; jeśli osoba ma 16 lat lub mniej, te wyjaśnienia i ostrzeżenia muszą być przekazane w obecności właściwej osoby dorosłej;
5. podpisanie przez nieletniego dokumentu zawierającego powyższe ustalenia.

Podjmując decyzję o zastosowaniu YCC, oprócz rozważenia kryterium interesu publicznego, należy również uwzględnić: wagę przestępstwa, okoliczności sprawy, wiek sprawcy, wszelkie opinie wyrażone przez ofiarę, interesy i obawy szerszej społeczności, pochodzenie, sytuację i przeszłość kryminalną przestępcy, gotowość sprawcy do spełnienia warunków, prawdopodobny wpływ YCC na zapobieganie przestępczości, prawdopodobny wpływ, gdyby przestępca był ścigany karnie, oraz inne istotne wytyczne⁴⁸.

Tak jak to miało miejsce w przypadku ostrzeżenia YC, wcześniejsze wyroki (*reprimands*), nagany (*warnings*), ostrzeżenia (YC), ostrzeżenia warunkowe (YCC)

⁴⁷ *Youth Cautions: Guidance for Police...*, s. 20.

⁴⁸ Code of Practice for Youth Conditional Cautions Crime & Disorder Act 1998 (as amended by the Criminal Justice & Immigration Act 2008 and the Legal Aid, Sentencing and Punishment of Offenders Act 2012), Ministry of Justice 2013, s. 7.

lub inne polubowne, pozasądowe rozwiązania nie wykluczają zastosowania YCC. Identyczne są też kryteria brane pod uwagę przy podejmowaniu decyzji, czy możliwe jest zastosowanie tego środka, a dotyczą czasu, jaki upłynął od poprzedniego wyroku bądź ostrzeżenia, charakteru przestępstwa i okoliczności sprawy, a także gotowości do zastosowania się przez sprawcę do ewentualnych działań interwencyjnych (zostały one dokładnie przedstawione podczas omawiania YC).

Dopuszczenie możliwości przyjęcia ostrzeżenia warunkowego wiąże się z realizacją niezbędnych celów, jakimi są:

1. resocjalizacja (*rehabilitation*) – działania, które pomagają zmodyfikować zachowanie młodej osoby, prowadzą do zmniejszenia prawdopodobieństwa recydywy lub pomagają w powrocie młodego człowieka do społeczeństwa; mogą obejmować uczestnictwo w programach uzależnień lub w dowolnych interwencjach dostępnych dla YOT dotyczących danego przestępczego zachowania;
2. zadośćuczynienie (*reparation*) – działania, które służą naprawie krzywdy wyrządzonej przez młodą osobę bezpośrednio lub pośrednio; warunki naprawcze mogą obejmować przeproszenie lub naprawienie wyrządzonej szkody pod warunkiem, że jest to przez ofiarę zaakceptowane (np. ofierze może zostać wypłacona specjalna rekompensata finansowa). Jeśli skutkiem przestępstwa było zniszczenie mienia społecznego, naprawa może mieć formę: działalności naprawczej w celu usunięcia szkody, bardziej ogólnej działalności naprawczej w społeczności lub wpłaty na rzecz odpowiedniej lokalnej organizacji charytatywnej bądź społecznej;
3. kara (*punishment*) – nieodpłatna praca lub sankcja finansowa, które będą karą dla młodej osoby za jej niezgodne z prawem zachowanie.

Nieodpłatna praca jest dopuszczalna tylko dla osób w wieku 16 i 17 lat i nie może trwać dłużej niż dwadzieścia godzin. Kara ta może być właściwa w przypadku, kiedy nie ma indywidualnej ofiary, która poniosła wymierne straty, lub kiedy szkody spowodowane przez przestępstwo nie mogą być naprawione przez młodego człowieka, ale może on zadośćuczynić im pośrednio, poprzez inną nieodpłatną pracę na rzecz społeczności. Kara finansowa powinna być stosowana tylko wtedy, gdy warunki resocjalizacyjne i naprawcze nie są odpowiednie. W ramach realizacji tego celu warunkiem może być również obowiązek obecności w określonym miejscu dla podjęcia uzgodnionej działalności przez okres nie dłuższy niż dwadzieścia godzin, bez wliczania w to uczestnictwa w zajęciach resocjalizacyjnych.

Wszelkie warunki resocjalizacyjne, naprawcze i karne muszą być spełnione w ciągu szesnastu tygodni. W zależności od okoliczności danej sprawy okres ten można przedłużyć, ale nie może on przekroczyć dwudziestu tygodni.

W każdym przypadku, gdy policjant lub prokurator rozważa wydanie YCC, sprawa winna być skierowana do lokalnego YOT, który musi zdiagnozować

młodego człowieka i zaproponować odpowiednie warunki, ten zaś musi wyrazić zgodę na ich przyjęcie.

W przypadku, kiedy nie ma uzasadnionego usprawiedliwienia dla niezastosowania się do warunków, może rozpocząć się postępowanie karne za pierwotne przestępstwo, a wówczas ostrzeżenie warunkowe przestaje obowiązywać. Identyczne konsekwencje pociąga za sobą podjęta przez nieletniego decyzja o wycofaniu się z YCC, czego może dokonać w dowolnym momencie. Obligatoryjnie wymagana zgoda nieletniego na zastosowanie YCC może zostać przez niego odwołana.

Ze względu na znaczenie i wagę wszystkich środków pozasądowych stosowanych przez policję zaleca się, by były one orzekane przez przeszkolony personel lub specjalistów ds. nieletnich (*youth specialists*). Wszystkie YC i YCC muszą być wydane przez umundurowanych policjantów osobiście⁴⁹, ustnie i uzupełnione o informacje pisemne, wyjaśniające zarówno szczegóły dotyczące przestępstwa, jak i skutki zastosowanych środków. Wydając ostrzeżenie (w jakiegokolwiek formie), funkcjonariusz winien wyjaśnić nieletniemu, że zastosowanie tego środka jest uznaniem winy przez sąd, a informacja ta będzie zarejestrowana przez policję, co może być podniesione w ewentualnym przyszłym postępowaniu karnym.

Charge – postawienie w stan oskarżenia i przekazanie sprawy do sądu – jest ostatnią z możliwych reakcji policji na popełnienie przestępstwa.

Jak widać z powyższej prezentacji, gama pozasądowych środków – a zostały one ujęte bardzo szeroko i wykraczają poza klasyczne rozumienie *diversion* – podejmowanych wobec nieletnich naruszających porządek normatywny w Anglii i Walii jest bardzo bogata. Taka różnorodność środków pozwala na bardziej elastyczne reagowanie na zachowania przestępcze nieletnich, a dokonana ocena szans i ryzyka na podjęcie odpowiednich działań w konkretnych przypadkach, co redukuje prawdopodobieństwo ponownego naruszenia norm prawnych.

Zasada minimalnej interwencji, przejawiająca się przede wszystkim w dominacji środków pozasądowego rozwiązywania spraw nieletnich (w ramach *diversion*), a także zadośćuczynienie, czy wręcz wsparcie ofiary (akcentowane już w *Youth Crime Action Plan* z 2008 roku) poprzez włączenie jej w proces decyzyjny, oraz naprawienia szkody wyrządzonej czynem nieletniego odpowiadają wyodrębnionym przez Friedera Dünkela i Josine Junger-Tass zasadom, na podstawie których winno się budować nowoczesne podejście do zapobiegania przestępczości nieletnich⁵⁰.

⁴⁹ Nie ma zarządzenia dotyczącego rangi funkcjonariusza, który może wydać YC lub YCC. Zwykle ważniejszym czynnikiem będzie wiedza policjanta niż jego stopień służbowy.

⁵⁰ J. Junger-Tass, F. Dünkel, *Reforming Juvenile Justice*, Dordrecht–Heidelberg–London–New York 2009, s. 144–146, za: J. Kusztal, *Europejskie tendencje w zapobieganiu przestępczości nieletnich*, „Probacja” 2011, nr 4, s. 36.

3.1.3. Katalog środków pozostających w dyspozycji sądu

Kolejne środki, jakie można zastosować wobec nieletnich, to te będące w dyspozycji sądów dla nieletnich. Do środków pierwszego stopnia należą: warunkowe i bezwarunkowe odstąpienie od kary, grzywna, przekazanie nieletniego pod nadzór Zespołu ds. Zapobiegania Przystępczości, naprawienie szkody.

Odstąpienie od kary może przybrać jedną z dwóch postaci:

1. bezwarunkową (*absolute discharge*) – stosowaną, gdy nieletni przyznał się do winy lub został uznany winnym, a stosowanie innych środków nie wydaje się konieczne; „W świetle poglądów prezentowanych w doktrynie, do okoliczności uzasadniających bezwarunkowe odstąpienie od wymierzenia nieletniemu kary należy: popełnienie czynu z zakresu drobnej przystępczości, niewielka wina sprawcy lub fakt, że nieletni poniósł już inne, pozasądowe, ujemne konsekwencje swojego zachowania”⁵¹;
2. warunkową (*conditional discharge*) – stosowaną, gdy nieletni nie otrzymuje kary natychmiast, ale wyznacza mu się okres próby od sześciu miesięcy do trzech lat; zastosowanie tej sankcji zostało ograniczone, jak to określa *Crime and Disorder Act* z 1998 roku, do wyjątkowych okoliczności, ponadto *Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000* w art. 12 zabrania stosowania jakiegokolwiek postaci odstąpienia od kary w sytuacji popełnienia poważnych przystępstw.

Grzywna (*fine*) to środek, który może być orzekany jako kara samoistna bądź jako jedna z sankcji. Wielkość grzywny odzwierciedla charakter czynu – w tym naruszenie wcześniej orzeczonych środków oraz sytuację finansową⁵². „Grzywna orzekana przez *Magistrates’ Court* jest stopniowana w skali od 1 do 5. Grzywna pierwszego stopnia może wynosić do 200£, natomiast piątego stopnia do 5000£. Grzywna orzekana przez *Crown Court* nie jest limitowana”⁵³. Art. 135 *Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000* precyzuje ograniczenia w nakładaniu grzywny na nieletnich przystępców, określając, że wysokość grzywny w odniesieniu do osób poniżej 14. roku życia nie może przekroczyć 250, a do osób w wieku 14–18 lat – 1000 funtów. Za naruszenie warunków (niezapłacenie grzywny) sąd może zastosować inne (bardziej restrykcyjne) środki⁵⁴.

⁵¹ C. Ball, K. McCormac, N. Stone, *Young Offenders: Law, Policy and Practice*, London 2001, s. 211, za: B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 240.

⁵² Chodzi o sytuację finansową nieletniego bądź rodziców czy opiekunów prawnych, gdyż przy braku dochodów własnych nieletniego to właśnie na rodzicach spoczywa obowiązek zapłaty grzywny.

⁵³ A. Adamski et al., *Prawo karne i wymiar sprawiedliwości państw Unii Europejskiej*, Toruń 2007, s. 334.

⁵⁴ *Criminal Justice and Immigration Act 2008*, o czym była już mowa wielokrotnie, wprowadził istotne zmiany w systemie wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich. Kolejna z nich jest związana z zastosowaniem nowego środka – *Youth Default Orders*. Umożliwia on nałożenie przez sąd na nieletniego wymogu bezpłatnej pracy (jeżeli skazany ma 16–17 lat), godziny policyjnej lub nakazu uczęszczania do określonego ośrodka w miejsce niezapłaconej grzywny. Długość obowiązywania tego nakazu zależy od kwoty, jakiej nieletni nie zdołał uregulować.

Tabela 15. Środki stosowane wobec nieletnich pozostające w dyspozycji sądu

Środki pierwszego stopnia (<i>first tier</i>)	Środki resocjalizacyjne (<i>youth rehabilitation order – YRO</i>)		Środki izolacyjne (<i>custody</i>)
bezwarunkowe odstąpienie od kary (<i>absolute discharge</i>)	obowiązek podjęcia określonych działań (<i>activity</i>)	nakaz pobytu w określonym miejscu (<i>local authority residence</i>)	kara aresztu i wychowania (<i>detention & training order</i>)
warunkowe odstąpienie od kary (<i>conditional discharge</i>)	umieszczenie w ośrodku resocjalizacyjnym pobytu dziennego (<i>attendance centre</i>)	nakaz poddania się leczeniu psychiatrycznemu (<i>mental health treatment</i>)	pozbawienie wolności – poważne przestępstwa (<i>serious offence</i>)
odszkodowanie (<i>compensation order</i>)	godzina policyjna / zakaz określonego zachowania (<i>curfew</i>)	obowiązek uczestniczenia w określonych programach (<i>programme</i>)	pozbawienie wolności – wyrok zastrzony (<i>extended sentence/public protection</i>)
grzywna (<i>fine</i>)	zakaz przebywania w określonych miejscach (<i>exclusion</i>)	zakaz podejmowania określonych aktywności (<i>prohibited activity</i>)	pozbawienie wolności – wyrok nieoznaczony (<i>indeterminate/public protection</i>)
przekazanie do YOT (<i>referral order</i>)	monitoring elektroniczny (<i>electronic monitoring</i>)	nakaz pobytu u wskazanej osoby (<i>residence</i>)	pozbawienie wolności – obowiązkowe dożywocie (<i>mandatory life</i>)
naprawienie szkody (<i>reparation order</i>)	obowiązek poddania się testom na obecność narkotyków (<i>drug testing</i>)	nadzór (<i>supervision</i>)	
odroczenie (<i>sentence deferred</i>)	zobowiązanie do udziału w terapii antynarkotykowej (<i>drug treatment</i>)	prace społeczne (<i>unpaid work</i>)	
	zobowiązanie do udziału w leczeniu odwykowym (<i>intoxicating substance treatment</i>)	intensywny nadzór i kontrola (<i>intensive supervision and surveillance</i>)	
	obowiązek aktywności edukacyjnej (<i>education</i>)	intensywne wsparcie (<i>intensive fostering</i>)	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów YJB.

Jak podkreślono wcześniej, w przypadku naruszenia norm prawnych przez nieletniego i nierozstrzygnięcia kwestii w ramach kompetencji policji sprawa trafia do sądu⁵⁵. Jednak na ogół sąd oddaje nieletniego – w ramach tzw. *referral order* (RO) – do dyspozycji YOT, a w zasadzie Panelu ds. Nieletnich Przystępców, co wynika z litery prawa. Sąd może zastosować ten środek, jeśli: osoba nie była nigdy wcześniej skazana, nie był na nią nałożony RO ani nie była na zwolnieniu warunkowym. Wcześniejsze zwolnienie może nastąpić, jeżeli będą wypełniane warunki określone w kontrakcie wydanym przez Panel, ale istnieje również możliwość przedłużenia RO na okres do trzech miesięcy, np. za niewypełnianie jego postanowień. W szczególnych okolicznościach określonych przez YOT może zostać nałożony drugi *referral order*, co jest jednak obwarowane licznymi warunkami. Nie może być nałożony w sytuacji, kiedy pierwszy RO jeszcze trwa (oba nie mogą trwać równolegle). Pierwszy RO powinien zakończyć się pozytywnie, a przed nałożeniem kolejnego musi nastąpić okres poprawnego zachowania, w którym nieletni nie popełniał przestępstw.

Naprawienie szkody (*reparation order*) to forma zadośćuczynienia poprzez naprawienie szkody wyrządzonej popełnionym przestępstwem: bezpośrednio ofierze albo – jeśli z jakichś powodów nie wyraża ona na to zgody lub jest nieznana – na rzecz społeczności lokalnej. Praca, np. czyszczenie graffiti, winna być wykonana w ciągu trzech miesięcy od daty orzeczenia i nie powinna przekraczać w sumie 24 godzin⁵⁶. Celem stosowania tego środka, poza naprawieniem szkody, jest uświadomienie nieletniemu konsekwencji naruszenia prawa i wzięcie odpowiedzialności za swoje zachowanie.

Oprócz wymienionych środków sąd (także cywilny) może również nałożyć na nieletniego lub jego opiekunów inne nakazy, znane jako *ancillary orders*. Niektóre z tych dodatkowych zaleceń, jak *compensation orders*, mają na celu naprawienie szkód spowodowanych przez sprawcę, inne zaś zapobieżenie ponownemu popełnieniu przestępstwa, jak choćby *Anti-Social Behaviour Order* (ASBO)⁵⁷. Do najczęściej stosowanych – poza ASBO – zaliczyć można *Compensation Order*. Określone w art. 130–138 *Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000* zakłada zapłacenie przez nieletniego bądź jego opiekunów – granicą jest 16. rok życia – odszkodowania w przypadku, gdy doszło do uszkodzenia ciała lub utraty zdrowia w wyniku popełnionego przestępstwa, lub też obciążenie nieletniego bądź jego opiekunów kosztami postępowania (*costs*).

Angielski system prawny, o czym była już mowa wcześniej, przewiduje również możliwość stosowania innych środków wobec rodziców bądź opiekunów

⁵⁵ Na temat pozasądowych reakcji na naruszenie porządku prawnego przez nieletnich zob. M. Muskała, *Pozasądowe formy reakcji...*, s. 101–118.

⁵⁶ Zob. art. 67 *Crime and Disorder Act* z 1998 roku.

⁵⁷ Szerzej na temat ASBO mowa była w paragrafie 3.1.2.

nieletnich, którzy popełniają przestępstwa lub w inny sposób naruszają zasady współżycia społecznego. Zostają oni zaproszeni do udziału w programach wsparcia czy doradztwa, mających pomóc im w radzeniu sobie z zachowaniami problemowymi nieletnich. Jeśli trudno osiągnąć dobrowolny udział rodziców, współpraca może przybrać bardziej formalny charakter, poprzez *Parenting Contract* lub *Parenting Order*. *Parenting Contract* to porozumienie pomiędzy rodzicami, dzieckiem i YOT. Kontrakt ten, zawierany na czas nieokreślony, obejmuje konkretne zalecenia postępowania kierowane do rodziców, które w zamyśle mają pomóc dziecku poprawić swoje zachowanie. Dotyczą one zazwyczaj zwiększenia opieki nad dzieckiem, zainteresowania się jego osiągnięciami szkolnymi, ale mogą również obligować rodziców do uczestniczenia w specjalnych programach. Odmowa zgody na zawarcie takiego kontraktu bądź naruszanie jego warunków może skutkować nałożeniem przez sąd *Parenting Order*⁵⁸. Instytucję tę reguluje art. 8 *Crime and Disorder Act* z 1998 roku, który głosi, że jeśli wobec nieletniego zastosowano *Child Safety Order*⁵⁹, *AntiSocial Behaviour Order* albo uznano go winnym popełnienia przestępstwa, lub też jeśli w sposób ciągły opuszcza on szkołę bądź jest z niej relegowany za bardzo złe zachowanie albo zdarzy się to drugi raz w ciągu ostatnich dwunastu miesięcy, sąd może wymagać od rodziców spełnienia przez okres nie dłuższy niż dwanaście miesięcy wymogów, jakie uzna za stosowne i umieści w orzeczeniu, a także udziału przez okres nieprzekraczający trzech miesięcy i nie częściej niż raz w tygodniu w sesjach terapii czy doradztwa rodzinnego. Inna możliwość to zastosowanie wobec rodziców (również jako *ancillary orders*) tzw. *binding over*, co wynika z art. 150 *Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000*. Instytucja ta zobowiązuje ich do zapewnienia lepszej opieki i roztoczenia nad dzieckiem większej kontroli. Jednak, jak wskazują badania, stosowanie przymusu i groźby kary nie jest skutecznym sposobem zmiany zachowania rodziców i ich dzieci⁶⁰. „Ustawowe interwencje rodzicielskie, które trwają relatywnie krótko i które zazwyczaj są stosowane w późnym okresie rozwoju młodego człowieka, nie są w stanie doprowadzić do szybkiej poprawy złożonych warunków mogących być podstawą dla zachowań przestępczych czy antyspołecznych”⁶¹.

Kolejne i, jak się wydaje, do tej pory najistotniejsze zmiany wprowadził *Criminal Justice and Immigration Act 2008*. Dotyczą one stosowania *Youth Rehabilitation Order* (YRO) oraz nowej strategii oceny i diagnozy nieletniego, czyli

⁵⁸ Więcej o *Parenting Order* zob. <http://www.direct.gov.uk/>, data dostępu: 10.05.2014.

⁵⁹ To środek wczesnej interwencji adresowany do dzieci poniżej 10. roku życia; więcej na ten temat zob.: B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 234; M. Muskała, *Pozasądowe formy reakcji...*, s. 101–118.

⁶⁰ Więcej na temat *Parenting Order* i jego skuteczności zob. A. Raymond, *Parental Responsibility for Youth Offending*, [w:] J. Junger-Tas, F. Dünkel (eds), *Reforming...*

⁶¹ B. Goldson, J. Jamieson, *Youth Crime, the 'Parenting Deficit' and State Intervention: A Contextual Critique*, „Youth Justice” 2002, vol. 2 (2), s. 82–99, za: A. Raymond, *Parental Responsibility...*, s. 83.

tw. podejścia szacunkowego (*Scaled Approach*), które ma na celu wspierać pracę YOT i sądu. YRO to nowy, łączący w sobie wiele oddziaływań, ogólny środek, którego zadaniem jest indywidualizacja i dostosowanie oddziaływań do konkretnych potrzeb sprawcy. Zastępuje on dotychczas stosowane dziewięć środków *community order*⁶². Rozwiązanie takie upraszcza wyrok, przy jednoczesnym zwiększeniu elastyczności interwencji.

W myśl założeń prawodawcy (art. 148 *Criminal Justice Act 2003*) sąd ma możliwość zastosowania YRO tylko wtedy, kiedy przestępstwo lub połączenie kilku przestępstw bądź przestępstw z nim związanych jest na tyle poważne, by uzasadniać zastosowanie tego środka, a nałożone w jego ramach obowiązki, zakazy czy polecenia (*requirement*) muszą być odpowiednie dla sprawcy i współmierne do wagi czynu. Nawet jeśli zachowanie nieletniego spełnia wymogi zastosowania YRO, sąd nie jest do tego zobowiązany i może orzec inny środek⁶³.

W wyroku sąd określa, które z osiemnastu⁶⁴ dostępnych *requirements* możliwych do zastosowania w ramach YRO będą wchodziły w jego skład. Nie istnieją formalne wskazania dotyczące tego, jaką ich liczbę sąd powinien zastosować w przypadku konkretnego nieletniego. Decyduje o tym proporcjonalność i skuteczność oddziaływań, co sąd przed podjęciem decyzji zobowiązany jest rozważyć. Dokonuje tego na podstawie dostarczonych przez YOT w *pre-sentence report* informacji dotyczących nieletniego, jego środowiska rodzinnego oraz prawdopodobnych skutków zastosowania wybranych *requirements*. Ponadto sąd, określając, które z wymogów wejdą w skład YRO, musi wziąć pod uwagę ich dostępność w danym środowisku lokalnym, a w przypadku zastosowania kilku – zgodność ich ze sobą⁶⁵.

Nie określono minimalnego okresu, przez jaki może trwać YRO, lecz jedynie górną granicę – na poziomie trzech lat. Wykonywanie poszczególnych środków opiera się na indywidualnym harmonogramie, a sąd może określić dokładne daty, do których dany *requirement* ma obowiązywać lub być wykonany. W przypadku zastosowania kilku środków YRO trwa zatem tak długo jak najdłuższy z nich.

⁶² Do momentu wejścia w życie *Criminal Justice and Immigration Act 2008* i możliwości stosowania YRO sąd dysponował następującymi sankcjami realizowanymi w środowisku lokalnym (*community order*): *Action Plan Order*, *Curfew Order*, *Attendance Centre Order*, *Drug Treatment and Testing Order*, *Community Punishment*, *Exclusion Order and Rehabilitation Order*, *Community Punishment Order*, *Supervision Order*, *Community Rehabilitation Order*.

⁶³ *The Youth Rehabilitation Order and Other Youth Justice Provisions of the Criminal Justice and Immigration Act 2008. Practice Guidance for Youth Offending Teams*, Youth Justice Board for England and Wales, 2010, s. 8.

⁶⁴ W literaturze przedmiotu można spotkać pewną nieścisłość. Źródła podają, że *requirements* możliwych do zastosowania w ramach YRO jest od 15 do 18. Wynika to z łączenia niektórych wymogów bądź pomijania tych, których zastosowanie obwarowane jest dodatkowymi warunkami – o czym będzie mowa dalej.

⁶⁵ Zwraca się również uwagę na fakt, że sąd winien uwzględnić, czy zastosowanie danego środka nie będzie sprzeczne z przekonaniami religijnymi sprawcy.

Naruszenie bądź niewywiązanie się z nałożonych warunków YRO finalnie skutkuje powrotem sprawy do sądu (jeśli w tym czasie nieletni ukończy 18 lat, będzie to już *Magistrates' Court* – Sąd Pokoju, a nie *Youth Court* – Sąd dla Nieletnich)⁶⁶. W takich przypadkach sąd może:

1. nie podjąć żadnych działań, czego skutkiem będzie dalsze obowiązywanie wcześniej orzeczonych *requirements*;
2. nałożyć na nieletniego grzywnę 250 funtów w przypadku nieukończenia przez niego 14. roku życia lub do 1000 funtów dla starszych, przy jednoczesnym zachowaniu obowiązujących już innych środków;
3. zmienić YRO, dodając bądź zastępując istniejące obowiązki, zakazy czy polecenia innymi.

Każdy nowy *requirement* musi być możliwy do zastosowania w pierwotnym orzeczeniu. Dlatego też, jeżeli przestępstwo, za które nieletni otrzymał YRO, nie spełnia kryteriów jego zastosowania, tj. *Intensive Supervision and Surveillance* (ISS) – intensywnego nadzoru i kontroli lub *Intensive Fostering* – intensywnego wsparcia (o czym szczegółowo będzie mowa dalej), sąd nie może nałożyć tych środków. Jedynym wyjątkiem dopuszczającym możliwość orzeczenia YRO z ISS, gdy pierwotne przestępstwo nie spełnia jego wymogów, jest sytuacja, kiedy nieletni świadomie i uporczywie nie stosuje się do YRO. Natomiast jeśli sprawca nie stosuje się do YRO z ISS lub *Intensive Fostering*, sąd może nałożyć karę pozbawienia wolności, ale kara ta nie może przekraczać czterech miesięcy)⁶⁷.

Poniżej omówione zostały obowiązki, zakazy i polecenia (*requirements*), które mogą wchodzić w skład YRO (zestawione także w tabeli 15)⁶⁸.

Activity – obowiązek podjęcia określonych działań – w myśl tego zalecenia nieletni musi uczestniczyć w takiej liczbie działań i przez taką liczbę dni oraz w takim miejscu, jak zostało wskazane w wyroku. Obejmuje to również stawianie się nieletniego w określonym miejscu i postępowanie zgodnie ze wskazówkami/wytycznymi osoby, która jest odpowiedzialna za jego nadzór. Środek ten nie może być nałożony na więcej niż 90 dni. Jeżeli dana aktywność będzie wymagała od nieletniego przebywania w danej placówce, to okres ten nie może być dłuższy niż 7 dni. Sąd nie może nałożyć tego środka bez konsultacji z członkiem YOT, który upewnia się, że jest on realny, a jego wypełnienie

⁶⁶ Działania podejmowane przez organ nadzorujący realizację wyroku sądu, którym zazwyczaj jest lokalny YOT, zmierzają do wspomagania nieletniego w wykonywaniu YRO. Dotyczy to także sytuacji naruszenia *requirement*. Procedura w takich przypadkach jest wieloetapowa i w zasadzie dopiero w przypadku trzeciego naruszenia sprawa trafia do sądu.

⁶⁷ *The Youth Rehabilitation Order and Other Youth Justice Provisions of the Criminal Justice and Immigration Act 2008*..., s. 14.

⁶⁸ Poniższa charakterystyka dokonana głównie na podstawie ibidem; *Youth Court Bench Book, Judicial Studies Bard*, London 2010.

jest dla nieletniego bezpieczne, oraz że będzie on miał zapewnioną odpowiednią opiekę w trakcie udziału w wykonywaniu nałożonych obowiązków.

Attendance centre – umieszczenie w ośrodku resocjalizacyjnym pobytu dziennego – środek ten zobowiązuje nieletniego do uczęszczania do ośrodka przez określoną liczbę godzin w danym okresie i zaangażowania w zajęcia lub wykonywania poleceń pod nadzorem osoby odpowiedzialnej za ośrodek. Jeżeli nieletni w chwili skazania ma 16 lub więcej lat, wskazana liczba godzin uczęszczania do ośrodka wynosi nie mniej niż 12, ale nie więcej niż 36. W przypadku czternasto- i piętnastolatków czas ten nie może być krótszy niż 12 godzin ani dłuższy niż 24 godziny, zaś dla nieletnich poniżej 14. roku życia maksymalny czas wskazany w wyroku to 12 godzin. Nieletni uczęszcza do ośrodka raz dziennie, a pobyt ten nie może być dłuższy niż 3 godziny.

Curfew – godzina policyjna/zakaz określonego zachowania – ten *requirement* wymaga od nieletniego pozostania w określonym miejscu przez określony czas. Środek ten nie może trwać krócej niż 2 godziny ani dłużej niż 12 godzin każdego dnia, zaś maksymalny okres, na jaki można go nałożyć, to 6 miesięcy. W ramach godziny policyjnej powinien być zastosowany także elektroniczny monitoring, chyba że sąd uznał, iż w danych okolicznościach jest to niewłaściwe. Jeżeli tak postanowi, środek ten wykonuje się za zgodą osoby, której dotyczy.

Exclusion – zakaz przebywania w określonych miejscach – środek ten zakazuje nieletniemu wstępu do wskazanych miejsc. Może on dotyczyć różnych lokalizacji i obejmować różne okresy, ale nie może być dłuższy niż 3 miesiące. Zakaz ten musi być połączony z monitoringiem elektronicznym, chyba że sąd uzna, iż istnieją określone okoliczności w sprawie, które wskazują, że jest to niewłaściwe.

Electronic monitoring – monitoring elektroniczny – musi zostać nałożony w ramach YRO, jeżeli zdaniem sądu będzie zachęcał, zmuszał bądź umożliwiał właściwe wykonanie innych *requirements* (*curfew* i *exclusion*). Sąd może odstąpić od tego obowiązku ze względu na szczególne okoliczności lub gdy jest to niemożliwe, np. ze względu na brak zgody osób trzecich współpracujących przy wykonywaniu przez nieletniego określonego wymogu.

Drug testing – obowiązek poddania się testom na obecność narkotyków – środek ten zakłada, że nieletni będzie oddawał próbki płynów ustrojowych w celu dalszego poddania ich analizie na obecność narkotyków, postępując zgodnie z instrukcjami wyznaczonymi przez YOT lub kuratora, który sprawuje pieczę nad terapią. Nakaz ten musi wskazywać, na ile miesięcy został nałożony oraz jaka jest minimalna liczba próbek przekazywanych do badań, a także określać warunki, w jakich kurator wraz z YOT ma prawo wymagać ich dostarczenia. Środek ten musi zawierać w sobie również wymóg terapii uzależnień.

Drug treatment – zobowiązanie nieletniego do udziału w terapii antynarkotykowej – wymaga od młodego człowieka, aby poddał się terapii pod kierunkiem

osoby, która posiada wymagane kwalifikacje, doświadczenie (terapeuta uzależnień) i wie, jak zmniejszyć bądź wyeliminować uzależnienie i/lub tendencję do nadużywania narkotyków. Terapia może mieć charakter stacjonarny i odbywać się w specjalistycznym ośrodku terapeutycznym albo ambulatoryjnym, co nakaz musi dokładnie określać. Sąd może nie nałożyć obowiązku terapii antynarkotykowej, jeżeli nie ma pewności, że nieletni jest uzależniony lub ma skłonność do nadużywania narkotyków oraz że podda się terapii.

Intoxicating substance treatment – zobowiązanie nieletniego do udziału w leczeniu odwykowym – środek bardzo podobny do wcześniej scharakteryzowanego, z tą różnicą, że dotyczy nie narkotyków, ale substancji niedozwolonych, obejmujących alkohol lub inne produkty, których opary można wdychać bądź wprowadzać do organizmu w inny sposób w celu intoksykacji. Tak jak poprzedni, wymaga od nieletniego, aby poddał się terapii odwykowej pod kierunkiem osoby, która posiada wymagane kwalifikacje, doświadczenie (terapeuta uzależnień) i wie, jak zmniejszyć albo wyeliminować uzależnienie i/lub tendencję do nadużywania substancji niedozwolonych. Terapia odwykowa może mieć charakter rezydencjalny i odbywać się w specjalistycznym ośrodku terapeutycznym bądź nierezydencjalny, nakaz musi jednak dokładnie określać jej specyfikę i charakter. Sąd może nie nałożyć obowiązku terapii odwykowej, jeżeli nie ma pewności, że nieletni jest uzależniony od danej substancji czy też ma skłonność do jej nadużywania oraz że podda się on terapii.

Education – obowiązek aktywności edukacyjnej – ten nakaz obliguje nieletniego do wypełniania wcześniej zatwierdzonych ustaleń edukacyjnych. Dotyczy to wytycznych dla nieletniego na czas, kiedy znajduje się on pod opieką rodziców lub kuratora sądowego, i zaakceptowanych przez władze lokalne określone w nakazie. Sąd nie może nałożyć *education*, dopóki:

1. nie skonsultował się z organem nadzoru pedagogicznego;
2. nie ma pewności, że zatwierdzone ustalenia można zrealizować w pełnym wymiarze godzinowym (*full-time education*) odpowiednio do wieku, zdolności, specjalnych potrzeb edukacyjnych;
3. nie ma pewności, czy ten nakaz jest niezbędny dla prawidłowego przebiegu resocjalizacji i dalszego zapobiegania popełnianiu przestępstw.

Określony czas pobierania edukacji nie może przekraczać okresu wyznaczonego obowiązkiem szkolnym.

Local authority residence – nakaz pobytu w określonym miejscu – w ramach tego środka wymaga się od nieletniego, aby przebywał/zamieszkiwał w danym miejscu, które jest zapewnione przez władze lokalne wskazane w nakazie. Środek ten musi dokładnie określać, jakie władze i z jakiego obszaru będą zapewniały miejsce rezydowania nieletniego. Nakaz może również określić, z kim nieletni nie będzie mógł mieszkać. Sąd nie może nałożyć tego środka, jeśli nie ma przekonania, że zachowanie nieletniego, które doprowadziło do popełnienia

zabronionego czynu, wynikało z miejsca, w którym zamieszkiwał, i że jego zmiana przyczyni się do resocjalizacji. Maksymalny okres, na jaki można nałożyć ten środek, to 6 miesięcy, ale nie może on wykraczać poza czas, kiedy nieletni ukończy 18 lat.

Mental health treatment – nakaz poddania się leczeniu psychiatrycznemu – jest to zobowiązanie nieletniego, aby poddał się leczeniu psychiatrycznemu przez wyznaczony okres pod kierunkiem wykwalifikowanego lekarza, który wie, jak poprawić jego stan psychiczny. Leczenie może mieć charakter stacjonarny bądź ambulatoryjny, nakaz musi to jednak dokładnie określać. Jeśli podczas trwania leczenia lekarz psychiatra uzna, że będzie ono bardziej skuteczne w miejscu innym niż pierwotnie wskazane, może na podstawie własnej opinii skierować tam nieletniego.

Programme – obowiązek uczestniczenia w określonych programach resocjalizacyjnych – obowiązek ten może wiązać się z koniecznością rezydowania nieletniego w placówce, jeżeli jest to niezbędne dla ukończenia przez niego programu. Sąd nie może nałożyć tego środka bez wcześniejszych konsultacji z członkiem YOT, który zaopiniował program jako właściwy dla nieletniego. Ponadto sąd musi mieć pewność, że jest on możliwy do zrealizowania w miejscu zamieszkania młodego człowieka.

Prohibited activity – zakaz podejmowania określonych aktywności – nieletni musi powstrzymać się od określonych w zakazie aktywności przez wskazany czas. Może to dotyczyć uczestnictwa w imprezach sportowych czy wstępu do barów, lokali nocnych, a także kontaktowania się z niektórymi rówieśnikami. Sąd nie może nałożyć tego środka bez konsultacji z członkiem YOT.

Residence – nakaz pobytu u wskazanej osoby – wymaganie, aby nieletni przebywał/zamieszkiwał z inną osobą (za jej zgodą) lub w miejscu określonym w nakazie. Młody człowiek musi mieć w chwili nałożenia tego środka 16 lub więcej lat. Sąd musi wziąć pod uwagę warunki lokalowe, w jakich ma zamieszkać nieletni. Nie można nałożyć tego środka, jeśli miejscem pobytu ma być hotel lub inna instytucja, a placówka ta nie została zarekomendowana przez pracownika YOT.

Supervision – nadzór – zgodnie z tym *requirement* nieletni musi uczęszczać na spotkania wskazane przez pracownika/kuratora YOT w ściśle określonym czasie i miejscu. Czas nadzoru i obowiązywania YRO muszą mieć tę samą długość.

Unpaid work – prace społeczne – środek ten jest dostępny tylko dla nieletnich w wieku 16 i 17 lat (w chwili skazania) i polega na wykonaniu bezpłatnej pracy na rzecz społeczności lokalnej. Sąd musi mieć pewność, że środek ten jest właściwy dla danego nieletniego i na terenie jego zamieszkania będzie mógł on wykonać nakazaną pracę. Minimalny czas pracy na rzecz społeczności lokalnej wynosi 40 godzin, maksymalny 240 godzin. Nakaz pracy społecznej utrzymuje

swoją moc do czasu, kiedy nieletni ją wykona, ale oczekuje się, że stanie się to w ciągu roku od jego wydania.

Zastosowanie dwóch kolejnych *requirements* (*Youth Rehabilitation Order with Intensive Supervision and Surveillance* oraz *Youth Rehabilitation Order with Intensive Fostering*) wymaga spełnienia dodatkowych warunków (dla tego też niejednokrotnie traktowane są jako osobne/odmienne środki). Są one mianowicie możliwe do zastosowania jedynie wobec sprawców przestępstw, za które można orzec karę pozbawienia wolności, a w opinii sądu kara taka byłaby adekwatnym środkiem. Ponadto, jeżeli nieletni ma w chwili skazania mniej niż 15 lat, sąd, stosując te środki, musi mieć pewność, że nieletni jest recydywistą.

Youth Rehabilitation Order with Intensive Supervision and Surveillance (YRO with ISS) – YRO z intensywnym nadzorem i kontrolą – jest to połączenie kary i innych, pozytywnych środków pozostających w dyspozycji sądu, co daje mu ważne narzędzie będące alternatywą dla zakładu karnego. Środek ten został zaprojektowany w celu:

1. zrekompensowania przez nieletniego popełnionych czynów;
2. określenia przyczyn leżących u podstaw popełnionego przestępstwa;
3. tworzenia struktur, które pozwolą nieletniemu na uniknięcie popełniania czynów zabronionych w przyszłości;
4. oceny ryzyka, jakie stanowi nieletni dla społeczności lokalnej;
5. stabilizacji, tak często chaotycznego, życia nieletniego;
6. reintegracji nieletniego ze społecznością lokalną.

W przypadkach, w których jest to możliwe, ISS powinno trwać 6 miesięcy, ale wariant dwunastomiesięczny jest również dostępny. W jego skład wchodzi następujące elementy: nadzór, dozór policyjny oraz monitoring elektroniczny, który może być nałożony na więcej niż 90 dni, ale nie powinien przekraczać 180 dni (znany wówczas jako nakaz przedłużonego działania/zaostrożony – *extended activity requirement*). Czas, na jaki został nałożony ISS, powinien zostać podzielony na fazę intensywną i fazę o mniejszym natężeniu oddziaływań. W przypadku półrocznego YRO with ISS⁶⁹ przez pierwsze trzy miesiące obowiązuje nieletniego 25 godzin aktywności na tydzień, w kolejnych zaś tylko 5. W innym wariantcie na dwa pierwsze miesiące przypada po 20 godzin, w trzecim 10, a od czwartego do szóstego po 5. Postać zaostrożona, czyli dwunastomiesięczna⁷⁰, została podzielona na trzy fazy. Pierwsze cztery miesiące to 25 godzin aktywności na tydzień, przez dwa kolejne miesiące tygodniowo przypada po 15 godzin, zaś w miesiącach od siódmego do dwunastego tygodniowy czas aktywności osiąga poziom 5 godzin.

⁶⁹ Ta postać YRO with ISS zakłada 91 dni aktywności w okresie sześciu miesięcy.

⁷⁰ W tym przypadku mamy 180 dni aktywnych.

Youth Rehabilitation Order with Intensive Fostering (YRO with Intensive Fostering) – YRO z nakazem intensywnego wsparcia – poza wymienionymi powyżej ogólnymi kryteriami orzekania YRO with ISS i YRO with Intensive Fostering w przypadku tego drugiego środka wymagane jest spełnienie dodatkowego warunku. Sąd musi mieć pewność, że zachowanie nieletniego, które doprowadziło do popełnienia zabronionego czynu, wynikało z sytuacji rodzinnej i miejsca, w którym zamieszkiwał, i że umieszczenie w rodzinie zastępczej, co jest istotą tego środka, przyczyni się do resocjalizacji młodego człowieka. Przed orzeczeniem, określającym dokładnie czas, jaki nieletni ma spędzić w YRO with Fostering, sąd musi odbyć konsultacje z rodzicami lub prawnymi opiekunami oraz władzami lokalnymi, które mają być odpowiedzialne za umieszczenie w rodzinie zastępczej. Czas obowiązywania YRO with Fostering nie powinien przekroczyć 12 miesięcy od momentu nałożenia tego nakazu oraz nie może zostać nałożony na okres, w którym nieletni kończy 18 lat.

Jak wynika z powyższego omówienia, różnorodność środków możliwych do zastosowania przez sąd w ramach YRO jest znaczna, co niewątpliwie ułatwia indywidualizację oddziaływań.

Pomocna w dostosowaniu w ramach YRO wariantów *requirement* wobec poszczególnych sprawców jest druga z fundamentalnych innowacji wprowadzonych przez *Criminal Justice and Immigration Act 2008*, czyli podejście szacunkowe (*Scaled Approach*) służące ocenie i diagnozie nieletniego. „Podejście to powstało na gruncie zmian, jakie mają miejsce od wczesnych lat dziewięćdziesiątych, a które dotyczą przede wszystkim sposobów reagowania na zachowania przestępcze. W tym nowym podejściu zwiększono więc nacisk na nadzorowanie populacji przestępczej poprzez minimalizację czynników ryzyka, a nie jak w przypadku tradycyjnego podejścia, na resocjalizację czy ukaranie przestępcy”⁷¹.

Ta nowa strategia dotycząca przestępczości nieletnich ma na celu zapewnienie, że podjęte wobec młodego człowieka działania są indywidualnie dostosowane do jego potrzeb i przejawianego przez niego poziomu ryzyka zachowań antyspołecznych. Zmniejszenie prawdopodobieństwa powrotu do przestępstwa, jako jedna z podstawowych idei tego podejścia, ma zostać osiągnięte poprzez: dopasowanie stopnia intensywności stosowanych działań interwencyjnych do diagnozy oraz bardziej efektywne zarządzanie ryzykiem wyrządzenia krzywdy. „Odzwierciedla to jeden z podstawowych celów, jaki stawia sobie wymiar sprawiedliwości – zapobiegać przestępczości wśród dzieci i młodzieży

⁷¹ T. Bateman, *Punishing Poverty: The 'Scaled Approach' and Youth Justice Practice*, „The Howard Journal” 2011, vol. 50 (2), s. 172.

oraz wspomagać YOT w efektywnym wdrażaniu tych zasad w społeczności lokalnej⁷².

Scaled Approach stosowane przez Zespoły ds. Zapobiegania Przystępczości Nieletnich w celu określenia poziomu wymaganej interwencji używane jest nie tylko wtedy, gdy sąd stosuje wobec nieletniego *Youth Rehabilitation Order*, ale również w przypadku *referral order*. „Poziom interwencji powinien być oparty na diagnozie, a jej wynik stanowić winien podstawę dla dalszych działań, w tym: a) propozycji wyroku przygotowanej dla sądu, b) raportów dla paneli ds. nieletnich przestępców, c) interwencji wdrażanych, w których YOT sprawuje kontrolę nad realizacją wyroku⁷³.

Podstawą dokonanego według *Scaled Approach* określenia odpowiedniego poziomu interwencji jest diagnoza wstępna. Narzędziem stosowanym przez instytucje systemu oddziaływań wobec c nieletnich naruszających porządek normatywny jest *Asset*⁷⁴. Jego zadaniem jest ocena potrzeb dziecka i jego deficytów (*Asset – Core Profile*) oraz ryzyka wyrządzenia szkody innym (*Asset – Risk of Serious Harm*). Niejednokrotnie na tym etapie wykorzystuje się, nawet zamiennie z *Asset – Core Profile*, ogólne narzędzie diagnozy dziecka, wykorzystywane przez wiele służb działających na rzecz dzieci – *Common Assessment Framework*⁷⁵.

Określony poziom interwencji (standardowy – *standard*, poszerzony/wzmocniony – *enhanced*, intensywny/zaawansowany – *intensive*), który warunkuje rodzaj stosowanych oddziaływań, a także częstotliwość kontaktów w głównej mierze zależą od prawdopodobieństwa popełnienia kolejnego przestępstwa (prawdopodobieństwo recydywy) oraz ryzyka wyrządzenia krzywdy (sobie i innym)⁷⁶.

Przy określaniu ryzyka recydywy bierze się pod uwagę dwa rodzaje wskaźników: statyczne (*static factors*) i dynamiczne (*dynamic factors*)⁷⁷. Przypisując poszczególnym czynnikom odpowiednią liczbę punktów, po zsumowaniu przyporządkowuje się je do odpowiedniego poziomu (niski 0–14 pkt, średni 15–32 pkt, wysoki 33–64 pkt). Łączna wartość punktowa czynników statycznych mieści się w przedziale 0–16. Czynniki dynamiczne tworzą punktowane w skali od 0 do 4: warunki życia, stosunki rodzinne i życie osobiste, edukacja i zatrudnienie, sąsiedztwo, styl życia, używanie substancji psychoaktywnych,

⁷² *Case Management Guidance...*, s. 10.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ To narzędzie zostało szczegółowo omówione w rozdziale II.

⁷⁵ O relacji pomiędzy CAF a *Asset* zob. *The Common Assessment Framework, Asset and Onset, Guidance for Youth Justice Practitioners*, Youth Justice Board, 2006.

⁷⁶ *Youth Justice: The Scaled Approach...*, s. 6.

⁷⁷ Stan współczesnej wiedzy z zakresu kryminologii pozwala w metodach aktuarialnych wskazać właśnie dwa typy czynników istotnych w genezie przestępstwa: statyczne i dynamiczne.

zdrowie fizyczne, zdrowie psychiczne i emocjonalne, percepcja siebie i innych, schematy poznawcze i zachowanie, stosunek do popełnionego przestępstwa/czynu, motywacja do zmiany – ich łączna wartość punktowa mieści się w przedziale 0–48.

Ocena ryzyka wyrządzenia krzywdy (sobie i innym) dokonana za pomocą *Asset – Risk of Serious Harm* pozwala na przypisanie go do jednego z pięciu poziomów ryzyka (brak ryzyka, niskie, średnie, wysokie, bardzo wysokie ryzyko wyrządzenia krzywdy).

Określenia poziomu interwencji dokonuje się poprzez zestawienie i porównanie tych dwóch czynników. I tak: poziom standardowy (*standard*) przypisuje się tym jednostkom, które osiągnęły niskie ryzyko recydywy (suma czynników statycznych i dynamicznych mieści się w przedziale 0–14 pkt), a ryzyko wyrządzenia krzywdy plasuje się na jednym z dwóch pierwszych poziomów (brak ryzyka, niskie ryzyko). Osoby, które przejawiają średni poziom ryzyka recydywy (suma czynników statycznych i dynamicznych mieści się w przedziale 15–32 pkt) lub wysoki bądź bardzo wysoki poziom ryzyka wyrządzenia krzywdy, zaliczane są do poziomu poszerzonego/wzmożonego (*enhanced*). I wreszcie poziom intensywny/zaawansowany (*intensive*) to osoby o wysokim ryzyku recydywy (suma czynników statycznych i dynamicznych mieści się w przedziale 33–64 pkt) lub wysokim bądź bardzo wysokim ryzyku wyrządzenia krzywdy.

W procesie wstępnej oceny adekwatnego poziomu interwencji winien on być postrzegany w szerszym kontekście dostępnych informacji o nieletnim oraz brać pod uwagę czynniki, które mogą odpowiadać za podwyższenie bądź obniżenie tegoż poziomu. Wszelkie zmiany w pierwotnie określonym poziomie interwencji powinny być w sposób wyraźny uzasadnione, omówione i zatwierdzone, a powody ich wprowadzenia jasno wyszczególnione. Ponadto pracownicy YOT mają stały obowiązek ukierunkowywania oddziaływań na potrzeby młodych ludzi, którzy są w grupie ryzyka wyrządzenia krzywdy i mają problemy o charakterze socjalnym. Stanowią one część szerszych działań socjalnych na rzecz nieletnich i dlatego należy się upewnić, że zostały poddane ocenie. Jeżeli dziecko znajduje się w grupie wysokiego ryzyka wyrządzenia krzywdy sobie lub innym, powinno zostać określone konkretne działanie ukierunkowane na ten problem, co nie spowoduje zmiany poziomu interwencji w *Scaled Approach*, gdyż powinno ono być elementem szerszego planu interwencyjnego⁷⁸.

W literaturze przedmiotu wyraźnie określono funkcje, jakie przypisuje się możliwym interwencjom na poszczególnych poziomach. Ich zestawienie prezentuje tabela 16.

⁷⁸ *Youth Justice: The Scaled Approach...*, s. 7–8.

Tabela 16. Funkcje interwencji na poszczególnych poziomach

Poziom interwencji	Funkcja
Standardowy – <i>standard</i>	umożliwia podporządkowanie się prawu i naprawienie szkody
Poszerzony/wzmoczony – <i>enhanced</i>	umożliwia podporządkowanie się prawu i naprawienie szkody oraz uzyskanie pomocy i wsparcia w procesie zmiany
Intensywny/zaawansowany – <i>intensive</i>	umożliwia podporządkowanie się prawu i naprawienie szkody oraz uzyskanie pomocy i wsparcia w procesie zmiany, ponadto zapewnia kontrolę

Źródło: *Youth Court Bench Book...*, s. 50.

W przypadku poddania nieletniego nadzorowi (*supervision*) przypisanie do określonego poziomu determinuje częstotliwość bezpośrednich kontaktów z osobą go sprawującą (tabela 17).

Tabela 17. Limity kontaktów dla określonych poziomów interwencji

Poziom interwencji	Minimalna miesięczna liczba spotkań w pierwszych trzech miesiącach	Minimalna miesięczna liczba spotkań przez resztę wyroku
Standardowy – <i>standard</i>	2	1
Poszerzony/wzmoczony – <i>enhanced</i>	4	2
Intensywny/zaawansowany – <i>intensive</i>	12	4

Źródło: *Youth Justice: The Scaled Approach...*, s. 12.

O rodzaju interwencji, a więc o zastosowanych *requirements* na podstawie oceny i wytycznych YOT, każdorazowo decyduje sąd. Trzeba jednak podkreślić, że rozwiązania przyjęte w ramach *Scaled Approach* nie są powszechnie akceptowane. Głosy krytyczne koncentrują się zwłaszcza na dwóch zagadnieniach: dopasowania ich intensywności do potrzeb nieletniego oraz ich dostępności. To drugie zagadnienie ma charakter bardziej praktyczny i skupia się przede wszystkim wokół problematyki ograniczonej liczby miejsc dla lokowania młodych ludzi. Obrazem takiego stanu rzeczy mogą być statystyki wykorzystywanych *requirements*. W roku 2010/2011 nadzór (*supervision*) stanowił 40% orzeczonych środków, a wraz z wymogiem określonej aktywności (*activity*), godziną policyjną (*curfew*) i monitoringiem elektronicznym (*electronic monitoring*), który to – jak zostało już wcześniej nadmienione – zazwyczaj

stosowany jest łącznie z innymi wymogami, blisko 80% orzeczonych w tym okresie *requirements*⁷⁹.

Dużo istotniejsza wydaje się jednak krytyka dotycząca pierwszego z wyżej wymienionych zagadnień, która nawiasem mówiąc, dotyczy całej koncepcji opartej na paradygmacie „szacowania ryzyka”⁸⁰.

Ostatecznym środkiem, jaki można zastosować wobec nieletniego, zasadniczo różnym od dotychczas przedstawianych, bo izolującym go od jego środowiska, jest umieszczenie w placówce zamkniętej. Może tego dokonać sąd dla nieletnich (*Youth Court*), orzekając *Detention and Training Orders* (DTO), bądź sąd koronny (*Crown Court*), mogący na podstawie art. 90 i 91 *Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000* bądź art. 226 i 228 *Criminal Justice Act 2003* pozbawić nieletniego wolności.

Kara aresztu i wychowania (DTO), wprowadzona do systemu oddziaływań resocjalizacyjnych wobec nieletnich w 2000 roku, spowodowała wiele zmian w systemie oddziaływań ukierunkowanych na nieletniego. Środek ten jest stosowany wobec osób w wieku od 12 do 17 lat⁸¹, które swoim zachowaniem przejawiają wysoki poziom ryzyka, a zastosowanie innych środków wydaje się nieskuteczne. Czas pobytu w placówce jest uzależniony od charakteru czynu, który był podstawą orzeczenia kary, i może wynosić od 4 do 24 miesięcy⁸². Z tego połowę nieletni odbywa w „bezpiecznym miejscu zakwaterowania” – przez co należy rozumieć jeden z typów placówek izolacyjnych (o czym będzie mowa dalej), drugą zaś w swoim środowisku pod nadzorem. Miejsce, w którym nieletni będzie przebywał przez pierwszą część kary, zależy od stopnia demoralizacji, wieku i płci. W myśl art. 75.6 *Crime and Disorder Act 1998* i art. 107 *Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000* istnieją trzy rodzaje bezpiecznego miejsca zakwaterowania, w jakim młody człowiek może być umieszczony:

- dom wychowawczy (*secure children's home* – SCH),
- ośrodek pracy z młodzieżą (*secure training centre* – STC),
- zakład poprawczy, zakład karny dla młodocianych (*young offenders institutions* – YOI)⁸³.

⁷⁹ *Youth Justice Statistics 2010/11 England and Wales*, Youth Justice Board / Ministry of Justice Statistics bulletin 2012.

⁸⁰ Zob. w tym duchu utrzymaną krytyczną analizę Asset autorstwa T. Almond pod znanym tytułem *Asset: An Assessment Tool that Safeguards or Stigmatizes Young Offenders...*, s. 138–150.

⁸¹ Rozważa się możliwość obniżenia wieku do lat 10, jednak dotychczas próby wprowadzenia tej zmiany nie uzyskały wymaganej większości.

⁸² Przy czym nie ma tu pełnej dowolności, gdyż karę tę można orzec na 4, 6, 8, 10, 12, 18 bądź 24 miesiące.

⁸³ W styczniu 2012 roku ogólna liczba nieletnich przebywających w placówkach izolacyjnych wynosiła 1969 osób (w tym 116 dziewcząt), z czego na poszczególne placówki przypadało, odpowiednio: SCH – 171, STC – 283, YOI – 1515. Na temat zmiany struktury osób pozbawionych wolności w wieku 12–21 lat zob. *Bromley Briefings Prison Factfile*, June 2009, s. 27–32, <http://www.prisonreformtrust.org.uk/uploads/documents/june2009factfile.pdf>, data dostępu: 29.11.2010.

Domy wychowawcze (*secure children's homes*) – prowadzone przez lokalne służby socjalne – są przeznaczone dla nieletnich przestępców: dziewcząt w wieku od 12 do 16 lat, zaś chłopców zasadniczo mających 12–14 lat, ale także piętnasto- i szesnastoletnich, którzy zostali zdiagnozowani jako podatni na oddziaływanie resocjalizacyjne. Są one nastawione na udzielenie szeroko rozumianego wsparcia dostosowanego do indywidualnych potrzeb wychowanka. Stąd też są to zazwyczaj małe, czy wręcz bardzo małe, placówki (od 6 do 40 łóżek) z wysokim stosunkiem personelu do podopiecznych.

Ośrodki pracy z młodzieżą (*secure training centres*) – prowadzone przez podmioty prywatne – są przeznaczone dla nieletnich do lat 17. Trafiają tu ci przestępcy nieklasyfikujący się do SCH, którzy – tak jak w przypadku pierwszego z omówionych typów – otrzymali karę izolacyjną bądź zastosowano wobec nich tymczasowe aresztowanie. Zapewniają one szeroki wachlarz oddziaływań naprawczych i edukacyjnych. Stopień indywidualizacji tychże oddziaływań jest jednak zmniejszony ze względu na większe rozmiary tego typu placówek. Z dostępnych danych wynika, że mają one pomiędzy 58 a 87 miejsc.

Zakłady poprawcze, zakłady karne dla młodocianych (*young offenders institutions*) – prowadzone przez Służbę Więzienną i podmioty prywatne – są przeznaczone dla osób w wieku od 15 do 21 lat. Jak widać, przedział wiekowy potencjalnych wychowanków jest dość duży i wykracza poza nieletniość. Organizacyjnie jednak istnieje ściśle odseparowanie nieletnich od pozostałych osadzonych. Placówki tego typu są dużymi zakładami, mają od 28 do 360 miejsc (tylko w przypadku kobiet nie osiągają tych rozmiarów, posiadając od 16 do 24 miejsc), a także niższy niż inne placówki współczynnik wychowawca–wychowankowie.

Jak zostało nadmienione wcześniej, również sąd koronny może pozbawić nieletniego wolności. Jeżeli osoba poniżej 18. roku życia, w myśl art. 91 *Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000*, dokona przestępstwa zagrożonego karą nie niższą niż czternaście lat pozbawienia wolności, przestępstwa z art. 14 i 15 *Sexual Offences Act 1956* bądź też przestępstwa drogowego zakończonego śmiercią z art. 1 i 3A *Road Traffic Act 1988*, może zostać skazana na terminową karę pozbawienia wolności⁸⁴. Sąd musi ponadto uznać, że żaden inny środek, za pomocą którego sprawa może być prawnie uregulowana, nie jest odpowiedni. Długość kary winna odpowiadać ciężarowi popełnionego czynu i nie przekraczać górnej granicy ustawowego zagrożenia dla osoby dorosłej. Nieletni zostanie automatycznie zwolniony w połowie orzeczonej kary albo, jeśli spełni kryteria tzw. domowej godziny policyjnej (*home detention curfew* – HDC), maksymalnie do 135 dni wcześniej. Po zwolnieniu będzie podlegał nadzorowi

⁸⁴ W niektórych przypadkach może to być nawet kara dożywotniego pozbawienia wolności (*detention for life*) – do swobodnego uznania sądu.

przez trzy miesiące, jeśli do końca kary pozostało mniej niż dwanaście miesięcy, lub do końca kary, jeśli pozostał więcej niż rok. W 2011 roku na podstawie tego artykułu sądy koronne pozbawiły wolności 306 nieletnich.

W gestii *Crown Court* pozostają również orzeczenia wobec nieletnich uznanych za niebezpiecznych (*dangerous offender*). W myśl art. 228 *Criminal Justice Act 2003* wyrok zastrzony (*extended sentence*) może być nałożony na przestępców seksualnych i osoby działające ze szczególnym okrucieństwem. Wyrok przyjmuje formułę dwuczłonową: określa czas przebywania w zakładzie karnym (*custodial term*) oraz czas, na jaki została udzielona licencja zastrzona (*extended licence period*) – razem tworzą one pełen wyrok (*total sentence*). Obecnie wszyscy nieletni są automatycznie zwalniani w połowie odbywania kary w zakładzie karnym. Następnie pozostają pod nadzorem na mocy licencji aż do czasu zakończenia pełnego wyroku określonego datą wygaśnięcia wyroku i licencji (*sentence and licence expiry date* – SLED).

Sąd stosuje art. 226 (*indeterminate public protection*), jeżeli uzna, że wydanie wyroku w ramach *extended sentence* jest niewystarczające. Wyrok skazujący wyznaczony jest na minimalny okres (określany również mianem taryfy). Odnosi się on do minimalnego czasu, jaki nieletni będzie musiał spędzić w więzieniu. W momencie osiągnięcia tej daty (*tariff expiry date* – TED) nieletni może ubiegać się o zwolnienie warunkowe, składając aplikację do Rady ds. Zwolnień Warunkowych (*Parole Board*). Jeżeli ta wyda negatywną decyzję, wskazuje następny możliwy termin rozpatrzenia sprawy i przesłuchania (zazwyczaj 12–24 miesiące później, w zależności od poczynionych przez nieletniego postępów). Po zwolnieniu nieletni może pozostawać pod nadzorem na czas nieokreślony.

I wreszcie w myśl art. 90 *Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000* nieletniego, który popełni morderstwo, zagrożone wyłącznie karą dożywotniego więzienia, sąd może skazać na tzw. *detention during Her Majesty's Pleasure* (HMP), tj. zatrzymanie na czas nieokreślony do uznania Jej Królewskiej Mości. W wyroku sąd ustala minimalny okres, jaki nieletni ma spędzić w więzieniu, po którym może złożyć wniosek o warunkowe przedterminowe zwolnienie⁸⁵. „Administracja więzienna jest zobowiązana prezentować ministrowi coroczne raporty na temat postępów w resocjalizacji. Na podstawie tych raportów minister może podjąć decyzję o skróceniu okresu do minimum. Niezależnie od tego w połowie ustalonego okresu minimum minister z urzędu sprawdza, czy ten czas jest właściwie określony i czy nie wymaga weryfikacji. (...) Rada ds. Warunkowych Zwolnień zbiera się jako zespół ds. zwolnień w trybie HMP, analizuje sytuację osoby pozbawionej wolności i przygotowuje rekomendację

⁸⁵ Zgodnie z załącznikiem 21 *Criminal Justice Act 2003* w przypadku nieletnich poniżej 18. roku życia jest to minimalnie 12 lat, dla skazanych starszych przynajmniej 15 lat.

dla ministra. Podejmując decyzję o zwolnieniu, minister działa w imieniu Jej Wysokości⁸⁶. Po opuszczeniu zakładu karnego zwolniony podlega dozorowi na czas nieokreślony⁸⁷.

Zgodnie z założeniami przyjętymi przez *Youth Crime Action Plan* wszystkim nieletnim opuszczającym placówki, w tym także resocjalizacyjne, należy zapewnić daleko idące wsparcie. W ramach realizacji tego zadania YJB uruchomiła nowy program – *Integrated Resettlement Support* (IRS). Jest on ukierunkowany na pomoc młodemu człowiekowi w powrocie do własnego środowiska po opuszczeniu placówki i współpracę z jednostkami lokalnymi w celu zapewnienia mu adekwatnego wsparcia. Program ten opiera się na założeniu, że lepsze oddziaływania w obszarze edukacji, zatrudnienia, terapii uzależnień i zapewnienia godziwych warunków życia w największym stopniu pomogą nieletniemu w readaptacji społecznej. To kolejny przykład multiagencyjnego podejścia w ramach systemu resocjalizacji nieletnich w Anglii. Koordynując działania YOT współpracuje m.in. z władzami lokalnymi świadczącymi usługi na rzecz dzieci, w tym z Wydziałem Zdrowia Psychicznego Dzieci i Młodzieży (*Child and Adolescent Mental Health Services*), organizacjami przeciwdziałającymi nadużywaniu substancji psychoaktywnych oraz innymi organizacjami pozarządowymi ukierunkowanymi na pracę z dziećmi i młodzieżą.

Gama środków, jakimi dysponuje system resocjalizacji nieletnich naruszających porządek normatywny w Anglii i Walii, jest bardzo bogata. Różnorodność dotyczy nie tylko form, ale i podmiotów podejmujących tego typu działania (czy choćby tylko współuczestniczących). Jak bowiem pokazano, choć aktywność w tym zakresie koncentruje się głównie wokół policji i YOT, to także różne instytucje środowiska lokalnego mają daleko idące uprawnienia w tym zakresie. Charakterystyczne dla tego systemu podejście multiagencyjne, czego najlepszym przykładem są Zespoły ds. Zapobiegania Przestępczości, wydaje się najskuteczniejszą formą reakcji na niedostosowanie społeczne nieletnich. Właśnie włączenie, również na bardzo wczesnym etapie, różnorodnych służb w proces diagnozowania i korygowania zachowań nieletnich, wykorzystanie elementów sprawiedliwości naprawczej z nieodzownym zadośćuczynieniem to cechy jawiące się jako charakterystyczne dla systemu angielskiego, i to nie tylko na etapie *pre-court disposal*.

Wart odnotowania jest także fakt, wyraźnie eksponowanego w licznych opracowaniach, koncentrowania się na skuteczności, efektywności i opłacalności

⁸⁶ Z. Lasocik, *Kara dożywotniego pozbawienia wolności w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych – wybrane problemy*, [w:] T. Gardocka (red.), *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienie*, Warszawa 2006, s. 262.

⁸⁷ Liczba orzeczeń wydanych na podstawie tych trzech artykułów kształtuje się następująco: art. 228 – 30, art. 226 – 36 i art. 90 – 20.

podejmowanych działań. Zwłaszcza ten ostatni aspekt wyznacza ostatnimi czasy kierunek i charakter konstruowanych rozwiązań. Ze względu na brak miejsca można tylko wspomnieć o *justice reinvestment*⁸⁸, która choć głównie odnosi się do systemów penitencjarnych, znajduje też swoje odzwierciedlenie w funkcjonowaniu systemów resocjalizacji nieletnich. Pozostawienie nieletniego w środowisku, przy zastosowaniu wczesnej interwencji czy pozasądowych form reakcji na jego dewiacyjne zachowania, gdzie może liczyć na wsparcie rodziny bądź wspólnoty lokalnej, z jednoczesnym zapewnieniem odpowiedniego nadzoru, wydaje się rozwiązaniem najkorzystniejszym zarówno dla nieletniego, jak i dla społeczeństwa. I choć poza oczywistymi korzyściami może pociągać za sobą także negatywne konsekwencje (najczęściej eksponowane w literaturze to rozszerzenie sieci kontroli, *net widening*⁸⁹, również na tych, którzy w naturalny sposób, bez formalnej interwencji odstąpiliby od dalszych tego typu zachowań), to wydaje się, że nie ma alternatywy dla reakcji o takim charakterze. Mimo tych uwag wiele z funkcjonujących w angielskim systemie resocjalizacji nieletnich uregulowań może stanowić inspirację dla naszego ustawodawcy w trakcie prac nad przygotowywaną reformą polskiego systemu wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich.

3.2. System oddziaływań wobec nieletnich w Stanach Zjednoczonych

Współczesny system resocjalizacji nieletnich w Stanach Zjednoczonych jest efektem rozpoczętych na przełomie XIX i XX wieku działań zmierzających do zabezpieczenia bytu dzieci i młodzieży, a przez to i profilaktyki podejmowanych przez nie zachowań niezgodnych z prawem⁹⁰. W pierwszym okresie działania te miały charakter nieprofesjonalny i nieinstytucjonalny, będąc odruchem serca lepiej sytuowanej części społeczeństwa. Wraz z powołaniem w 1824 roku *House of Refuge* (rodzaj domów opieki), a w 1899 roku pierwszego sądu dla nieletnich w Chicago rozpoczyna się proces instytucjonalizacji amerykańskiego

⁸⁸ Na temat *justice reinvestment* zob. m.in.: Ch. Fox, K. Albertson, F. Warburton, *Justice Reinvestment: Can it Deliver More for Less?*, „The Howard Journal” 2011, vol. 50 (2), s. 119–136; G. Dobson, *New Labour’s Prison Legacy*, „Probation Journal” 2010, vol. 57 (3), s. 322–328; R. Allen, V. Stern (eds), *Justice Reinvestment – A New Approach to Crime and Justice*, London 2007.

⁸⁹ Na temat *net widening* zob. m.in.: J. Prichard, *Net-Widening and the Diversion of Young People from Court: A Longitudinal Analysis with Implications for Restorative Justice*, „Australian & New Zealand Journal of Criminology” 2010, vol. 43 (1), s. 112–129; T.G. Blomberg, G.R. Heald, M. Ezell, *Diversion and Net Widening: A Cost-Savings Assessment*, „Evaluation Review” 1986, vol. 10 (1), s. 45–64.

⁹⁰ R.V. del Carmen, C.R. Trulson, *Juvenile Justice: The System, Process, and Law*, Wardsworth 2006, s. 7.

systemu resocjalizacji⁹¹. Towarzyszą temu zmiany prawa, wymuszone kolejnymi rozstrzygnięciami sądów, czego przykładem może być sprawa Gerarda Gaulta, której następstwem było zapewnienie nieletnim praw procesowych⁹². Pod koniec lat sześćdziesiątych XX wieku rozpoczęła działalność Prezydencka Komisja ds. Reformy Prawa i Administracji (*President's Commission on Law Enforcement and Administration of Justice*), która opracowała zarys strategii ograniczania niedostosowania społecznego i przestępczości nieletnich. Mocno podkreślono w niej konieczność prowadzenia oddziaływań resocjalizacyjnych, kładąc nacisk na nieformalne sposoby reakcji na zachowania przestępcze dzieci i młodzieży oraz ograniczając do niezbędnego minimum ingerencję sądu dla nieletnich⁹³. Wprowadzenie zmian zgodnych z zaleceniami Komisji, mimo że były one dość powszechnie akceptowane, utrudniał fakt, iż w Stanach Zjednoczonych w zasadzie nigdy nie istniał jeden system resocjalizacji nieletnich⁹⁴. Jego brak powodował, że państwo miało bardzo ograniczone możliwości wpływu na to, w jaki sposób poszczególne stany postępują z nieletnim w sytuacji zagrożenia demoralizacją, oskarżenia lub zastosowania środków wychowawczych czy karnych.

Dążąc do przełamania niekorzystnych tendencji, w 1974 roku Kongres Stanów Zjednoczonych uchwalił Ustawę o wymiarze sprawiedliwości nieletnich oraz przeciwdziałaniu przestępczości nieletnich (*Juvenile Justice and Delinquency Prevention Act*), która uporządkowała najistotniejsze kwestie z tym związane. Ustawa zakładała współpracę między poziomem federalnym i stanowym w zakresie ochrony nieletnich w postępowaniu w pierwszej instancji oraz obowiązywała do efektywnego przeciwdziałania zachowaniom nieprzystosowawczym i przestępczym. Zawarto w niej kardynalne zasady, wyznaczające ramy postępowania z nieletnimi. Jedną z nich była reguła dekryminalizacji i deinstytucjonalizacji tzw. „przestępców statusu”, związana z wyłączeniem z jurysdykcji sądów dla nieletnich spraw dzieci i młodzieży, które nie popełniły przestępstwa w rozumieniu prawa karnego, ale dopuściły się na przykład nieposłuszeństwa wobec rodziców lub opiekunów, uciekły z domu, porzuciły szkołę, zażywały substancje psychoaktywne. Kolejna reguła zobowiązała władze stanowe do usunięcia „przestępców statusu” z placówek penitencjarnych dla dorosłych, a jeśli nieletni musieli się tam znaleźć, nakładała obowiązek odizolowania od siebie obu grup. Ustawa nałożyła również obowiązek ochrony nieletnich stykających się z wymiarem sprawiedliwości poprzez

⁹¹ K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*, s. 39.

⁹² B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 113–119.

⁹³ Ibidem, s. 123.

⁹⁴ Z podobną sytuacją mamy do czynienia w przypadku resocjalizacji osób dorosłych. Zob. A. Barczykowska, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2013, nr 79, s. 77–108.

zapewnienia im bezpieczeństwa i odpowiednich oddziaływań resocjalizacyjnych i/lub terapeutycznych⁹⁵. Ustawa była bez wątpienia jednym z najważniejszych kroków w budowaniu narodowego systemu resocjalizacji nieletnich. W tym samym czasie Kongres powołał do życia Biuro ds. Wymiaru Sprawiedliwości oraz Zapobiegania Przepęczności Nieletnich (*Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention*), którego głównym zadaniem stało się prowadzenie i promowanie badań naukowych oraz implementacja nowych rozwiązań dotyczących wymiaru sprawiedliwości nieletnich, co obecnie wpisuje się w nurt *evidence based practice*⁹⁶.

Wkrótce jednak ten mocno resocjalizacyjny trend odwrócił się. Lata osiemdziesiąte XX wieku to okres dramatycznego wzrostu przepęczności nieletnich, związanej głównie z działalnością gangów narkotykowych⁹⁷. Sytuacja ta znalazła odzwierciedlenie w spadku poczucia bezpieczeństwa obywateli i uruchomiła dyskusję o efektywności stosunkowo liberalnego podejścia do nieletnich, które – trzeba to podkreślić – stało się również przedmiotem politycznych przetargów i podstawą budowy wielu karier⁹⁸. Podkreślano przede wszystkim koncentrację na dzieciach i młodzieży, które popełniły drobne czyny karalne, przy jednoczesnym braku zainteresowania i ustanawiania procedur w stosunku do tych, którzy poważnie naruszyli literę prawa. To zapoczątkowało odwrót od dotychczasowego systemu sprawiedliwości, który w zakresie i formach oddziaływań bardziej przypominał w pewnym momencie działania z zakresu pracy socjalnej niż resocjalizacji, w kierunku systemu skupionego na karaniu nieletniego⁹⁹. Amerykańskie społeczeństwo oczekiwało podjęcia zdecydowanych kroków w postaci surowego i nieuchronnego karania wszystkich sprawców przepęstw w zgodzie z zasadą nadrzędności prawa i porządku (*law-and-order*). Głównymi postulatami stało się wprowadzenie możliwości kierowania przed oblicze sądu karnego tych nieletnich, którzy popełnili poważne przepęstwa, oraz zaostrzenia sankcji stosowanych przez sądy dla nieletnich. Odtąd postępowanie z nieletnimi miało opierać się na hasle „dorosła zbrodnia, dorosła kara” (*adult*

⁹⁵ B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 124–127; D.S. Schmidt, R.H. Jenkins, *A Pivotal Moment: Sustaining the Success and Enhancing the Future of the Juvenile Justice and Delinquency Prevention Act*, Washington 2009, s. 17; C.R. Bartol, A.M. Bartol, *Criminal Behavior: A Psychosocial Approach*, Upper Saddle River 2005, s. 36–38.

⁹⁶ Ruch zmierzający do aplikacji sprawdzonych empirycznie rozwiązań do praktyki określa się mianem *evidence based practice*. Szerzej zob.: A. Barczykowska, S. Dzierżyńska-Breś, *Profilaktyka oparta na wynikach badań naukowych (evidence based practice)*, „Resocjalizacja Polska” 2013, nr 4, s. 132–150; A. Barczykowska, *Idea evidence based practice w amerykańskiej resocjalizacji i profilaktyce*, [w:] E. Habzda-Siwiek, J. Kabzińska (red.), *Psychologia i prawo. Między teorią a praktyką*, Gdańsk 2014, s. 454–467.

⁹⁷ K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*, s. 57.

⁹⁸ Dobrym przykładem może być kariera polityczna byłego burmistrza Nowego Jorku Rudolpha Giuliani.

⁹⁹ J. Figueira-McDonough, *The Welfare State and Social Work. Pursuing Social Justice*, Thousand Oaks 2007.

crime, adult time)¹⁰⁰. Był to istotny zwrot w porównaniu z działaniami komisji z lat sześćdziesiątych.

Polityka przywracania porządku przez surowe kary trwała przez lata osiemdziesiąte i dziewięćdziesiąte, co znajdowało potwierdzenie przede wszystkim w zmianach prawa. Poszczególne stany rozszerzały katalog przestępstw, za które nieletni mógł być sądzony przez sąd dla dorosłych. Wiele z nich obniżyło kryteria wiekowe odpowiedzialności karnej¹⁰¹, w efekcie czego w niektórych stanach nawet dziesięcioletnie dzieci mogły zostać osądzone i skazane przez sądy dla dorosłych, również na karę śmierci¹⁰². Prokuratorzy otrzymali też prawo decydowania o tym, które z czynników (wiek, rodzaj przestępstwa, „kartoteka”) będą wystarczające do tego, by sądzić nieletniego przed sądem dla dorosłych. Regulacje te przyspieszyły transfer nieletnich do sądów dla dorosłych oraz zaostrzyły postępowanie sądowe, które dotychczas uważane było za „zbyt łagodne”. Co jednak najważniejsze, od tej pory to nie nieletni przestępca był głównym kryterium przekazania sprawy do sądu dla dorosłych, ale przestępstwo, jakie popełnił. W tym okresie ustalono także, na jakich zasadach powinno przebiegać przekazanie sprawy z sądu dla nieletnich do sądu dla dorosłych. Sąd Najwyższy orzekł, że winny tam trafiać sprawy tych osób, które są zbyt niebezpieczne, by wykonywać wobec nich orzeczone środki w systemie dla nieletnich, bądź dotychczasowe działania tegoż systemu nie przynosiły w stosunku do nich pozytywnych rezultatów. W praktyce transfer najczęściej stosowany

¹⁰⁰ W literaturze ten okres określa się jako punitivny. Zob. D.M. Bishop, S.H. Decker, *Punishment and Control: Juvenile Justice Reform in the USA*, [w:] J. Junger-Tas, S.H. Decker (eds), *International Handbook...*, s. 6.

¹⁰¹ C.R. Bartol, A.M. Bartol, *Criminal Behavior...*, s. 38.

¹⁰² Największe kontrowersje budziła i budzi po dziś dzień możliwość skazania nieletniego, którego sprawę przetransferowano do sądów dla dorosłych, na karę śmierci. Stany Zjednoczone, podobnie jak np. Somalia, były krajem, który nie podpisał Międzynarodowej Konwencji Praw Dziecka z 1989 roku. Głównym powodem był art. 37, zwłaszcza jego punkt a, który brzmi następująco: „żadne dziecko nie podlegało torturowaniu bądź okrutnemu, nieludzkiemu czy poniżającemu traktowaniu lub karaniu. Ani kara śmierci, ani kara dożywotniego więzienia bez możliwości wcześniejszego zwolnienia nie może być orzeczona wobec osoby poniżej osiemnastu lat za popełnione przez nią przestępstwa (...)”. Powstanie Konwencji zbiegło się z głośną w Stanach Zjednoczonych sprawą *Stanford vs. Kentucky*. Nieletniego wówczas Kevina Stanforda skazano za morderstwo pierwszego stopnia, rozbój, kradzież oraz naruszenie własności na 45 lat pozbawienia wolności i karę śmierci. Wyrok ten wywołał liczne protesty i zwrócono się do Sądu Najwyższego, który wydał opinię w tej sprawie. Nie tylko uznał on wyrok za prawomocny, ale również orzekł, iż kara śmierci nałożona na osobę co najmniej w 16. roku życia w momencie, gdy wszystkie przesłanki popełnienia przez nią przestępstwa (stopień okrucieństwa, rodzaj przestępstwa, wcześniej stosowane wobec nieletniego środki itp.) są argumentem za tym, by osądzić ją jako osobę dorosłą, jest zgodna z prawem. W 2003 roku gubernator stanu Kentucky złagodził wyrok Stanforda i uchylił karę śmierci. W związku z tym, że amerykańskie prawo w niektórych stanach pozwalało do 2005 roku na wykonywanie kary śmierci na dzieciach, Sąd Najwyższy stwierdził, iż może być ona orzekana w stosunku do sprawców powyżej 16. roku życia, a wykonywana po ukończeniu przez nich 18 lat. Zawsze też wiek winien być traktowany jako okoliczność łagodząca. Zob. H.E. Allen et al., *Corrections in America*, Upper Saddle River 2007, s. 335.

był w postępowaniu z nieletnimi recydywistami, w stosunku do których sąd dla nieletnich wyczerpał już wszystkie swoje możliwości.

W odpowiedzi na te obostrzenia wiele ze stanowych jurysdykcji rozpoczęło stosowanie tzw. *blended sentencing* – kar mieszanych, inaczej nazywanych trzecim systemem sprawiedliwości¹⁰³. Przyjęły one różnorodne formy, które zazwyczaj wiązały się z „kryminalizacją” sądu dla nieletnich, wyrażającą się tym, że zamiast tradycyjnego wsparcia i opieki nad nieletnim, co było jego pierwotną rolą, stał się on instytucją typowo karną. Kary mieszane stały się przedmiotem powszechnej krytyki. Najbardziej istotną kwestią jest brak racjonalnych, przekonujących przesłanek, by łączyć system sprawiedliwości nieletnich i dorosłych¹⁰⁴. Podsumowując ten okres w dziejach amerykańskiego systemu resocjalizacji, B. Stańdo-Kawecka zauważa, że reformy dotyczyły przede wszystkim sprawców przestępstw z użyciem przemocy, z bronią palną oraz sprawców powrotnych. W stosunku do nieletnich popełniających lżejsze kategorie przestępstw w dalszym ciągu rozwijał się nurt nieformalnego załatwiania sprawy (*diversion*). Często stosowano również tradycyjne sankcje w postaci nałożenia obowiązków, umieszczenia w instytucji oraz probacji. Autorka ta podkreśla również zmianę optyki, wyrażającą się w rezygnacji z działania dla dobra dziecka na rzecz „równoważenia potrzeb ofiar, sprawców i społeczeństwa”¹⁰⁵. Wiele z tych działań trwa do dziś, co może sugerować, że amerykański system sprawiedliwości dla nieletnich w kolejnych latach w dalszym ciągu może nabierać cech, które zwykle przypisywane były jurysdykcji dotyczącej dorosłych.

3.2.1. Pojęcie nieletniości i granice nieodpowiedzialności karnej

Od czasu ustawy powołującej pierwszy sąd dla nieletnich w Chicago zakres i klasyfikacja osób nieletnich podlegały zmianom, które można opisać jako dążenie do zróżnicowania poszczególnych kategorii nieletnich w zależności od rodzaju popełnionego czynu oraz uprzedniej karalności i wyznaczenia granic wiekowych odpowiedzialności karnej. W tym ostatnim aspekcie wspomniana ustawa za nieletniego pozwalała uważać dziecko, młodego człowieka poniżej 16. roku życia, który złamał prawo lokalne lub stanowe. Nie określała ona dolnej granicy nieletniości. Do dziś stanom nie udało się wypracować jednego stanowiska w zakresie granic wiekowych nieletniości. W większości z nich maksymalną granicą wiekową, która kwalifikuje daną osobę do bycia nieletnim,

¹⁰³ R. Loeber, D.P. Farrington, *From Juvenile Delinquency to Adult Crime. Criminal Careers, Justice Policy, and Prevention*, New York 2012, s. 192, 212–213.

¹⁰⁴ D.M. Bishop, S.H. Decker, *Punishment and Control...*, s. 7.

¹⁰⁵ B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 134.

jest 17. rok życia (37 stanów i Dystrykt Kolumbii). W dziesięciu stanach taką granicę wyznacza 16., a w trzech 15. rok życia¹⁰⁶. Z podobną sytuacją mamy do czynienia w przypadku dolnej granicy nieletniości. W zależności od stanu mieścić się ona może pomiędzy 6. a 10. rokiem życia, przy czym kilka stanów nie podało żadnych granic wiekowych¹⁰⁷. W stanach, w których granica ta nie została ustalona, do prokuratora należy decyzja, w jakim trybie będzie odpowiadał nieletni. Szczegółowe zestawienie granic nieletniości w poszczególnych stanach przedstawia tabela 18.

Tabela 18. Górna granica wieku nieodpowiedzialności przed sądem dla nieletnich w poszczególnych stanach

Wiek	Nazwa stanu
15 lat	Connecticut, Karolina Północna, Nowy Jork
16 lat	Georgia, Illinois, Karolina Południowa, Luizjana, Massachusetts, Michigan, Missouri, New Hampshire, Teksas, Wisconsin
17 lat	Alabama, Alaska, Arizona, Arkansas, Dakota Południowa, Dakota Północna, Delaware, Dystrykt Kolumbii, Floryda, Hawaje, Idaho, Iowa, Kalifornia, Kansas, Kentucky, Kolorado, Maine, Maryland, Minnesota, Missisipi, Montana, Nebraska, Nevada, New Jersey, Nowy Meksyk, Ohio, Oklahoma, Oregon, Pensylwania, Rhode Island, Tennessee, Utah, Vermont, Waszyngton, Wirginia, Wirginia Zachodnia, Wyoming

Źródło: K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*, s. 4.

Generalnie można powiedzieć, że jurysdykcja stanowych i federalnych sądów dla nieletnich obejmuje wszystkich nieletnich w wieku od 6 do 18 lat. Poszczególne kategorie wiekowe nie są reprezentowane równomiernie. W opracowanym przez siebie raporcie statystycznym Charles Puzzanchera, Benjamin Adams i Sarah Hockenberry podają, że wśród 31 milionów nieletnich pod jurysdykcją sądów dla nieletnich zdecydowaną większość (79%) stanowią dzieci pomiędzy 10. a 15. rokiem życia, 12% to szesnastolatki, a 9% siedemnastolatki i starsi. Nie należy sądzić, oczywiście, że ten niski odsetek najstarszych nastolatków wynika

¹⁰⁶ W pewnych okolicznościach w przypadku 35 stanów regulacje prawne pozwalają zatrzymać pod jurysdykcją sądu dla nieletnich osobę nawet do 25. roku życia. Zob. K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*, s. 4, 302.

¹⁰⁷ Sprawy dzieci, które wejść w konflikt z prawem, zanim ukończą 7. rok życia, są zwykle przekazywane do pionu opieki społecznej, ponieważ wychodzi się z założenia, że ich postępowanie jest wynikiem braku rodzicielskiego nadzoru i kontroli, związanego z problemami psychicznymi lub uzależnieniem rodziców. Głównymi formami oddziaływania w takim wypadku są socjoterapia i psychologiczne doradztwo. Stosuje się również kontrakty, które mają zmobilizować rodziców do zapewnienia dziecku właściwej opieki rodzicielskiej. Minimalna granica wieku ponoszenia odpowiedzialności karnej została ustalona zgodnie z zasadą, że dzieci do pewnego momentu nie powinny ponosić odpowiedzialności za swoje czyny, ponieważ nie są świadome, iż postąpiły niezgodnie z prawem czy normami społecznymi. Zob. K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*

ze skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych czy mniejszej przestępczości w tej grupie wiekowej. Autorzy wspomnianego raportu podkreślają, że jest on efektem zmian w prawie, jakie miały miejsce w 2009 roku, kiedy to kilka stanów obniżyło wiek odpowiedzialności karnej, po której nieletni stają się obiektem działań sądów karnych dla nieletnich¹⁰⁸.

Prawo federalne jako dorosłych traktuje te osoby, które ukończyły 18. rok życia, ale – jak podaje B. Stańdo-Kawecka – „dla celów postępowania i osądzenia za czyn zabroniony popełniony przed osiągnięciem tego wieku «nieletnim» jest osoba, która nie ukończyła lat 21”¹⁰⁹. We wszystkich stanach istnieje możliwość sądenia nieletnich tak jak dorosłych, czyli w sądach karnych. Oczywiście, muszą zostać przy tym spełnione odpowiednie warunki. Do przypadków umożliwiających przekazanie nieletniego pod jurysdykcję sądu dla dorosłych należą szczególnie okrutne przestępstwa lub wysoki poziom demoralizacji. Zauważa się, że obecnie coraz większa grupa nieletnich sprawców spełnia warunki transferu do systemu wymiaru sprawiedliwości dla dorosłych¹¹⁰.

W Stanach Zjednoczonych w obszarze szeroko rozumianego systemu wymiaru sprawiedliwości funkcjonuje kilka pojęć opisujących dzieci i młodzież w konflikcie z prawem. Przyjmując za kryterium czyn, którego dopuścił się nieletni, wyróżnia się kategorię *status offenders* oraz *delinquents*. Pierwszą grupę tworzą nieletni przejawiający zachowania, które co prawda łamią obowiązujące normy, ale raczej o charakterze obyczajowym, społecznym, a nie prawnym. Przykładem tych zachowań mogą być ucieczki z domu, negatywizm szkolny, nieposłuszeństwo wobec rodziców lub opiekunów, notoryczne kłamstwa. Drugą grupę, biorąc pod uwagę definicję przestępczości nieletnich (*juvenile delinquency*), tworzą nieletni do ukończenia 15. lub 16. roku życia przejawiający zachowania, które naruszają przepisy prawa karnego.

Jurysdykcja sądów dla nieletnich obejmuje nie tylko przestępstwa zabronione prawem karnym odnoszącym się do dorosłych, ale również „przestępstwa statusu”¹¹¹ oraz kwestie niewłaściwego sprawowania opieki rodzicielskiej. W poszczególnych stanach za nieletnich podlegających jurysdykcji właściwych im sądów w zakresie spraw związanych z porzuceniem, zaniedbaniem czy dopuszczeniem się przestępstw statusu uważa się dzieci i młodzież do 18. lub 20. roku życia. Kilka stanów włącza do zakresu spraw sądów dla nieletnich np. kwestie zawierania przez nich małżeństw oraz sprawowania opieki nad dziećmi.

¹⁰⁸ Ch. Puzzanchera, B. Adams, S. Hockenberry, *Juvenile Court Statistics 2009. Report*, 2012, s. 8, <http://www.ncjj.org/pdf/jcsreports/jcs2009.pdf>, data dostępu: 18.07.2012.

¹⁰⁹ B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 133.

¹¹⁰ C.R. Bartol, A.M. Bartol, *Criminal Behavior...*, s. 41. Szczegółowo o transferze spraw nieletnich do sądów karnych zob. B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 142–147.

¹¹¹ Warto zaznaczyć, że w ramach działań związanych z dekryminalizacją tego rodzaju czynów w większości stanów przekazano je organom pomocy społecznej. Zob. B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 132.

3.2.2. Instytucjonalny wymiar procesu resocjalizacji w Stanach Zjednoczonych

System wymiaru sprawiedliwości nieletnich tworzą mniej lub bardziej zintegrowane sieciowo i współpracujące organy ochrony porządku publicznego (sądy, policja), publiczne i prywatne agencje resocjalizacyjne, instytucje i organizacje pozarządowe zajmujące się dziećmi i młodzieżą zagrożoną niedostosowaniem społecznym lub już będącą w konflikcie z prawem. Celem podejmowanych przez nie działań jest utrzymanie jednostki w stanie optymalnego funkcjonowania, rozumianego jako wejście na drogę rozwoju i podejmowania właściwych dla wieku ról społecznych, brak (ponownego) konfliktu z prawem, ale również zadośćuczynienie ofiarom oraz zapewnienie bezpieczeństwa społeczeństwu¹¹².

Pierwszą instytucją stojącą na czele organów bezpieczeństwa publicznego i ścigania, z którymi spotyka się nieletni, jest policja. Zwykle jest to związane z zatrzymaniem go w sytuacji naruszenia prawa, warunków nadzoru lub też, zdecydowanie rzadziej, z dobrowolnym zgłoszeniem się po dokonaniu czynu zabronionego. Policja podejmuje również czynności na skutek zgłoszenia ze strony szkoły, sąsiadów, członka rodziny nieletniego lub Kościoła, które dotyczą nieprzestrzegania przez nieletniego prawa. W każdej ze wspomnianych sytuacji w dużej mierze od oficerów policji i współpracujących z nimi kuratorów oraz przedstawicieli instytucji publicznych (pracowników socjalnych, terapeutów, psychologów) zależy decyzja o tym, czy sprawa nieletniego zostanie przekazana do rozpatrzenia przez sąd dla nieletnich, czy zostanie zakończona w sposób nieformalny, udzieleniem ostrzeżenia, skierowaniem nieletniego do programu o charakterze *diversion*¹¹³ lub/i oddaniem pod nadzór i opiekę rodziców, szkoły bądź kuratora, bez uruchamiania standardowej procedury sądowej¹¹⁴. Dane statystyczne pochodzące z roku 2009 dotyczące przestępczości nieletnich i prawnej reakcji na nią wskazują, że z 1 504 100 spraw sądowych, w których oskarżeni byli nieletni, 55% zostało skierowanych do formalnego rozwiązania w ramach struktur wymiaru sprawiedliwości, zaś pozostałe 45% (680 900 przypadków) rozwiązane zostało w ramach działań nieformalnych, takich jak programy *diversion*, terapia lub probacja¹¹⁵.

Wśród programów *diversion* w ostatnich latach najszybciej rozwijają się programy sądów młodzieżowych (*teen courts*, *peer courts*). Do tego typu sądów

¹¹² K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*, s. 370.

¹¹³ Por. B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 139–140; J.A. Butts, J. Buck, M. Coggeshall, *The Impact of Teen Court on Young Offenders*, Washington 2002; Z. Gaś, *Młodzieżowe programy wsparcia rówieśniczego*, Katowice 1999, s. 44–51.

¹¹⁴ R.V. del Carmen, C.R. Trulson, *Juvenile Justice...*; B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 135.

¹¹⁵ Ch. Puzzanchera, B. Adams, S. Hockenberry, *Juvenile Court Statistics...*, s. 18.

zwykle kierowane są sprawy, w których nieletni przyznali się do zarzucanego im czynu (głównie wandalizm, kradzieże sklepowe, posiadanie alkoholu) i przyjęli odpowiedzialność za jego konsekwencje oraz wyrazili zgodę na wypełnienie zadań przydzielonych im przez sąd. W ramach tej procedury na ogół zobowiązuje się nieletniego do wykonania prac społecznie użytecznych na rzecz społeczności lokalnej, zadośćuczynienia ofierze przestępstwa, napisania listu z przeprosinami do ofiary lub rodziców czy przygotowania eseju na temat sprawiedliwości i szkodliwości przestępstw. Rolę prawników, sędziego i ławy przysięgłych w sądach młodzieżowych najczęściej, choć nie zawsze, sprawuje młodzież, również byli beneficjenci programu. W programie wykorzystuje się wsparcie i modelowanie rówieśnicze, bowiem w okresie adolescencji rówieśnicy oddziałują na siebie znacznie silniej niż dorośli. Programy *diversion* mogą pojawiać się również na drodze postępowania formalnego, gdy ocena efektywności standardowej ingerencji wymiaru sprawiedliwości jest negatywna. Wówczas nakłada się na nieletniego obowiązki związane m.in. z naprawieniem szkody, dalszą edukacją i terapią, zakazem przebywania w określonych miejscach i podtrzymywania kontaktów z pewnymi osobami czy grupami. Rozwiązanie to określa się często jako nieformalną probację (*informal probation*)¹¹⁶. Podstawowymi przesłankami do wyboru takiej drogi postępowania są: niski poziom szkodliwości popełnionego czynu, stan ofiary, postawa nieletniego wyrażająca skruchę, brak wcześniejszych kontaktów z wymiarem sprawiedliwości oraz zdolność społeczności lokalnej do roztoczenia nad nieletnim nieformalnej kontroli. Wybierając nieformalne rozwiązanie, daje się nieletniemu szansę na zmianę swojego postępowania. W związku z tym, że podstawowym narzędziem pracy w takich przypadkach jest kontrakt, należy widzieć w tym postępowaniu dążenie do upodmiotowienia nieletnich. Podobną funkcję pełnią mediacje i konferencje rodzinne, wpisujące się w paradygmat sprawiedliwości naprawczej¹¹⁷.

Zastosowanie formalnych rozwiązań wobec nieletniego, który popełnił wykroczenie lub przestępstwo, łączy się z zatrzymaniem go do dyspozycji wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich lub przekazaniem sprawy sądowi karnemu. Podejmując decyzję, sędzia opiera się zwykle na raporcie diagnostycznym przygotowanym przez kuratora, który poza informacjami dotyczącymi aktualnej sytuacji nieletniego zawiera również rekomendacje co do najwłaściwszej drogi postępowania z nim¹¹⁸. Jeśli sprawa pozostaje w jurysdykcji dla nieletnich, po dokonaniu niezbędnych procedur nieletni może zostać zwolniony do domu pod opiekę rodziców czy opiekunów lub umieszczony w instytucji zamkniętej

¹¹⁶ B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 135–136.

¹¹⁷ Ibidem, s. 136–138.

¹¹⁸ A. Barczykowska, *Szacowanie i zarządzanie ryzykiem...*, s. 301–312.

do czasu wstępnego przesłuchania. Gdy mamy do czynienia z nieletnim podejrzanym o popełnienie szczególnie okrutnej zbrodni, w stosunku do którego dotychczas stosowane środki nie były skuteczne, a on sam jest niebezpieczny, sędzia może przekazać sprawę do sądu karnego. Ustawodawca wskazał kilka przestępstw, w przypadku których transfer do sądu karnego jest niejako automatyczny. Należą do nich: poważne przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu (morderstwa, przestępstwa z użyciem przemocy), przestępstwa narkotykowe, przeciwko mieniu lub drogowe¹¹⁹.

W momencie gdy sprawa zostanie przekazana do sądu dla nieletnich, kolejne kroki to przesłuchanie podejrzanego przez sędziego i proces. Warto zaznaczyć, że sędzia ma prawo umieszczenia nieletniego w placówce zamkniętej do czasu rozprawy, jeśli stanowi on zagrożenie dla społeczności lokalnej, bierze udział w więcej niż jednej sprawie lub konieczne jest dokonanie jego diagnozy. Jeśli sędzia nie skorzysta z tej możliwości, nieletni stawia się na kolejne przesłuchanie, które jest znacznie mniej formalne niż takie, w przypadku którego przed obliczem sądu staje osoba dorosła. Zwykle odbywa się ono bez ławy przysięgłych, jednakże niekiedy, gdy sprawa jest wyjątkowo skomplikowana, na wniosek sędziego może ona zostać powołana. Przesłuchanie w przeciwieństwie do tradycyjnego procesu nastawione jest na zdiagnozowanie przyczyn przestępczości nieletniego, uzyskanie wglądu w sytuację jego rodziny i środowiska. Zdecydowanie mniejsze znaczenie ma tu element potwierdzenia winy i ukarania nieletniego. W wielu wypadkach przesłuchanie i proces są tylko formalnością, bo nieletni zazwyczaj nie odpierają zarzutów, jakie są im stawiane. Jeżeli nieletni przyznał się do winy, sąd najczęściej stosuje wobec niego alternatywne formy postępowania, np. nakaz ukończenia specjalnego programu (przykładowo, z obszaru terapii uzależnień – *drug court*) czy podjęcia prac społecznie użytecznych (*unpaid work* itp.) lub nadzór kuratora. Nieletnich, którzy nie przyznali się do winy, czeka cały proces sądowy, od wstępnego przesłuchania aż po wydanie orzeczenia sądu. Uznanie nieletniego „winnym” musi być poparte niepodważalnymi i konkretnymi dowodami świadczącymi przeciwko niemu. Jeśli jego wina potwierdzi się, oficjalnie staje się on *delinquent* i zostaje osądzony. Sąd wydaje wówczas dyspozycję, która jest odpowiednikiem wyroku w przypadku osób dorosłych. Okres pomiędzy przesłuchaniem wstępnym a wydaniem dyspozycji jest na tyle długi, by sędzia mógł podjąć najlepszą decyzję, biorąc pod uwagę dobro nie tylko nieletniego, ale i społeczeństwa. Niezwykle pomocny jest w tym przygotowywany przez kuratora raport, który zawiera takie informacje, jak: charakterystyka rodziny nieletniego, charakterystyka społeczności lokalnej, w której mieszka nieletni, wynik badań psychologicznych i psychiatrycznych, a także opis wcześniejszych przypadków naruszania

¹¹⁹ B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich...*, s. 142–145.

prawa przez nieletniego, jeśli takie wystąpiły. Wśród środków, jakie może orzec sędzia, znajduje się probacja¹²⁰ wraz z zestawem warunków (wykonanie pracy na rzecz społeczności lokalnej, zapłacenie grzywny, zadośćuczynienie, udział w terapii uzależnień, kontynuowanie nauki lub kształcenia zawodowego, przebywanie na określonym terenie itd.) oraz umieszczenie w instytucji resocjalizacyjnej o różnej skali zabezpieczeń¹²¹. Skierowanie nieletniego do zamkniętej instytucji resocjalizacyjnej jest najsurowszym środkiem pozostającym w dyspozycji sędziego.

Amerykańskie placówki resocjalizacyjne swoimi oddziaływaniami rocznie obejmują w przybliżeniu 80 tysięcy młodych ludzi, co stanowi około 0,22% całej populacji¹²². Lwia część instytucji oferuje swoim podopiecznym edukację i przysposobienie zawodowe, co jest niezwykle ważne, bowiem u zdecydowanej większości nieletnich obserwuje się obniżony poziom skolaryzacji. Tylko 3% z nich posiada dyplom ukończenia szkoły średniej albo jego odpowiednik w postaci GED¹²³, co nie dziwi ze względu na fakt, że udziałem 48% nieletnich są liczące kilka lat opóźnienia szkolne. Statystyki wskazują, iż ponad połowa pensjonariuszy instytucji resocjalizacyjnych porzuciła szkołę, do czego zapewne przyczyniły się kwestie niewłaściwej opieki rodzicielskiej, niedostatki systemu edukacji, a także własne ograniczenia nieletnich. Co trzeci z nich boryka się bowiem z poważnymi zaburzeniami procesu uczenia się i opóźnieniami szkolnymi. Stąd obligatoryjnie zaraz po przybyciu do ośrodków rozpoczynają naukę¹²⁴. Integralną częścią działalności placówek są różnego rodzaju treningi (np. zarządzania agresją, autoprezentacji), programy i terapie, co jest związane ze stanem psychicznym i emocjonalnym nieletnich, będącym pochodną warunków, w jakich dokonywała się ich socjalizacja¹²⁵. Część instytucji realizuje

¹²⁰ K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*, s. 343–344.

¹²¹ Ibidem, s. 338; Ch. Puzzanchera, B. Adams, S. Hockenberry, *Juvenile Court Statistics...*, s. 18.

¹²² Ch. Puzzanchera, B. Adams, S. Hockenberry, *Juvenile Court Statistics...*, s. 50.

¹²³ General Educational Development (GED) to amerykański egzamin powszechnie uznawany za odpowiednik dyplomu ukończenia szkoły średniej. Początki GED sięgają lat czterdziestych ubiegłego wieku, kiedy to konieczne stało się opracowanie narzędzia, za pomocą którego możliwa byłaby weryfikacja stanu wiedzy weteranów, którzy zdobywali ją w sposób nieformalny, a po powrocie do domów chcieli kontynuować edukację w szkołach wyższych. Współcześnie składają go osoby, które z różnych powodów, np. pobytu w zakładzie karnym, nie mogą uczęszczać na regularne kursy. Egzamin składa się z pięciu części: pisanie, czytanie, test wiedzy o społeczeństwie, test z przedmiotów ścisłych oraz test matematyczny. W niektórych stanach egzamin może być odpłatny. Testy GED są dostępne w wersji angielskiej, francuskiej i hiszpańskiej. Zob. J. Lowman, S.A. Mamas, *Educational Aftercare & Reintegration Toolkit for Juvenile Justice Professionals: A Toolkit for Juvenile Justice Professionals in Pennsylvania*, Philadelphia 2009, s. 109–110.

¹²⁴ A.J. Sedlak, C. Bruce, *Youth's Characteristics and Backgrounds. Finding from the Survey of Youth in Residential Placement*, „Juvenile Justice Bulletin”, Washington 2010, s. 7–8.

¹²⁵ Nieletnich przebywających w instytucjach charakteryzuje skomplikowana sytuacja rodzinna. Blisko połowa (42%) wychowuje się w rodzinie niepełnej, natomiast co piąty nie ma kontaktu z własnym domem.

specjalne programy skierowane do sprawców przestępstw seksualnych oraz członków gangów¹²⁶.

W Stanach Zjednoczonych działa około dwóch i pół tysiąca instytucji resocjalizacyjnych dla nieletnich. Organami prowadzącymi są zarówno podmioty państwowe (stanowe, lokalne), jak i prywatne. Poszczególne placówki różnią się między sobą skalą prowadzonych oddziaływań, charakterystyką klientów oraz stopniem izolacyjności. Biorąc pod uwagę powyższe kryteria i zastrzeżenia, wyróżnia się:

1. dzienne centra profilaktyki i terapii (*non-residential day treatment alternatives*),
2. otwarte i półotwarte placówki resocjalizacyjne (*non-secure juvenile residential facilities*), skoncentrowane na prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej,
3. zamknięte placówki resocjalizacyjne (*secure juvenile residential facilities*), placówki o wysokim poziomie zabezpieczeń, które poza funkcją resocjalizacyjną pełnią również funkcję ochronną dla społeczeństwa¹²⁷.

Przykładem pierwszego rodzaju placówek są dzienne centra terapii (*day treatment facility*) oraz ośrodki wsparcia (*aftercare services*). Do drugiej grupy należą areszty (*detention center*), schroniska dla nieletnich (*shelter*), centra diagnostyczne (*reception/diagnostic center*), hostele (*group homes/halfway houses*) oraz ośrodki terapeutyczne (*residential treatment center*). Charakteryzując te rodzaje placówek, Kären M. Hess podkreśla, że stanowią one kompromis między resocjalizacją i karaniem oraz izolacją i pracą w środowisku lokalnym. Podstawowym zadaniem tego typu instytucji jest zwiększenie kontroli nad nieletnimi, którzy weszli w konflikt z prawem. Chodzi również o normalizowanie kontaktów ze społecznością lokalną, co pozwala na zredukowanie stygmatyzacji społecznej oraz umożliwienie kontynuacji edukacji lub znalezienia zatrudnienia¹²⁸. Trzecia grupa instytucji ma izolacyjny i karny charakter, choć znajdujemy w niej również swoiście rozumiane pierwiastki oddziaływań resocjalizacyjnych. Tworzą ją obozy dyscyplinujące (*boot camp, ranch*,

Warto zauważyć, że w czasie pobytu w instytucji podwaja się liczba młodych ludzi, z którymi rodzice nie utrzymują kontaktu, co nie jest dobrym prognostykiem, jeśli chodzi o późniejszą readaptację. Niestabilność życia rodzinnego jest zapewne jednym z powodów wczesnego wchodzenia w związku emocjonalne, a w ich następstwie wczesnego macierzyństwa. W efekcie wśród nieletnich przebywających w instytucjach resocjalizacyjnych 14% ma własne dzieci, a 20% oczekuje narodzin. Zob. ibidem, s. 7–8.

¹²⁶ Większość nieletnich przebywa w placówkach od 9 do 12 miesięcy. W przypadku nieletnich szczególnie agresywnych, niebezpiecznych i niewykazujących skruchy okres ten jest przedłużany. Zob. M. Muskała, *Juvenile Boot Camps – zmierzch eksperymentu?*, „Pedagogika Społeczna. Oblicza Resocjalizacji” 2009, nr 2 (32); idem, *Amerykańskie i angielskie wzory strategii awersyjnych*, „Studia Edukacyjne” 2012, nr 21, s. 63–78.

¹²⁷ K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*, s. 345–347.

¹²⁸ Ibidem, s. 345.

forestry, wilderness camp, marine program) oraz zakłady poprawcze (*training school/long-term secure facility*).

Poniżej przedstawiona zostanie charakterystyka wybranych instytucji resocjalizacyjnych działających na rzecz dzieci i młodzieży niedostosowanych społecznie. Podczas prezentacji trzeba brać pod uwagę to, że precyzyjne określenie zadań poszczególnych placówek jest niezwykle trudne, bowiem zmieniają się one nie tylko w zależności od stanu, ale również od aktualnych potrzeb systemu sprawiedliwości nieletnich.

Przykładem placówki zorientowanej przede wszystkim na działania profilaktyczne są dzienne centra profilaktyki i terapii (*non-residential day treatment alternatives*). Głównym zadaniem tego typu instytucji jest roztoczenie nad nieletnim intensywnego nadzoru w celu zapewnienia szeroko rozumianego wsparcia. W związku z tym organizuje się intensywne zajęcia obejmujące poradnictwo indywidualne i grupowe, rekreację, edukację, doradztwo zawodowe, treningi rozwoju kompetencji społecznych oraz terapię uzależnień¹²⁹. W swoich działaniach dzienne centra koncentrują się na zapewnieniu wsparcia i opieki nie tylko nieletnim, ale również rodzinom. Udziela się go poprzez poradnictwo zorientowane na przewyższanie kryzysów, mentoring, doradztwo personalne i zawodowe, pedagogizację, treningi umiejętności związanych z prowadzeniem domu czy treningi zarządzania czasem i planowania. K.M. Hess z zespołem podkreślają, że ważnym aspektem działalności tego typu instytucji jest prowadzenie edukacji alternatywnej, skierowanej do dzieci i młodzieży, które ze względu na własne niedyspozycje i zaburzenia opuściły lub zostały „wypchnięte” (*pushed*) poza system kształcenia w zakresie szkoły podstawowej (tzw. K-12¹³⁰) oraz średniej i nie uzyskały świadectwa GED. Oprócz realizacji treści obowiązkowych program proponuje istotne dla nieletniego pierwiastki, np. budowanie kompetencji społecznych czy zarządzanie gniewem. Elastyczność programu pozwala na pracę z podopiecznymi zarówno w warunkach środowiska lokalnego, jak i instytucjonalnego, a zajęcia nie wymagają systemu klasowo-lekcyjnego¹³¹.

Schronisko dla nieletnich (*shelter*) to placówka rezydencjalna łącząca funkcje zabezpieczające z interwencją kryzysową, do której kieruje się nieletnich między 10. a 18. rokiem życia. Najczęstszym powodem umieszczenia w niej jest obawa, że nieletni nie stawi się w sądzie na przesłuchanie. Może on zostać umieszczony w schronisku również w związku z sytuacją rodzinną, gdy doświadczał

¹²⁹ R.D. Hanser, *Community Corrections...*, s. 394.

¹³⁰ K-12 to skrót stosowany dla podstawowego i obowiązkowego poziomu kształcenia w Stanach Zjednoczonych. Obejmuje on wszystkie dzieci między 6. a 16. rokiem życia i jest finansowany ze źródeł lokalnych, stanowych oraz federalnych.

¹³¹ K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*, s. 345–347.

w niej przemocy i zaniedbań ze strony rodziców lub gdy ci ostatni z powodu zaburzeń psychicznych bądź innych chorób nie są w stanie właściwie wypełniać obowiązków rodzicielskich. W pierwszym przypadku prowadzi się intensywną, trwającą około sześćdziesięciu dni pracę z rodziną, której następstwem ma być przezwyciężenie kryzysu i powrót dziecka do domu. W innych sytuacjach szuka się dla dziecka miejsca poza rodziną. Nierzadko trafia tu również młodzież, która ze względu na swoje problemy nie może pozostać w dotychczasowej instytucji, a nowe miejsce nie zostało jeszcze wskazane. Schronisko daje wówczas czas na przeprowadzenie krótkoterminowej interwencji przed rozpoczęciem kolejnego etapu oddziaływań, już w placówce docelowej. W czasie pobytu w instytucji nieletni poddawany jest obserwacji, na podstawie której wychowawcy formułują na użytek sądu dla nieletnich rekomendacje dotyczące dalszego postępowania. Poza oddziaływaniami opiekuńczymi i pomocowymi w schronisku realizowane są również oddziaływania resocjalizacyjne, ale ze względu na stosunkowo krótki, bo wynoszący maksymalnie dwa miesiące, czas pobytu nieletniego nie są one pierwszoplanowe.

W amerykańskim systemie resocjalizacji zastosowanie znalazła również, licząca ponad sto lat, idea opiekuńczo-wychowawczego systemu rodzinkowego. Prekursorem tego typu placówek był ojciec Flanagan, który w 1917 roku stworzył Miasto Chłopców (*Boys Town*). Pochodną tego rodzaju rozwiązań są *group homes* – rezydencjalne, otwarte placówki organizacyjnie oparte na systemie rodzinkowym (*teaching family model*). Część pracowników pełni rolę „rodziców”, mieszkając z młodzieżą przez całą dobę, pozostali pracują rotacyjnie. Zwykle w ośrodku przebywa od pięciu do piętnastu nieletnich. Podstawą umieszczenia jest orzeczenie sądu lub interwencja służb socjalnych. Część placówek tego typu ma charakter terapeutyczny, w związku z czym zatrudnia się w nich psychologów i terapeutów. Jest to jak najbardziej uzasadnione, ponieważ wiele osób tam kierowanych cierpi na poważne zaburzenia lub choroby psychiczne. Stąd też postuluje się, by były one jednym z ogniw oddziaływań skierowanych do podopiecznych¹³². Ponieważ podstawową funkcją *group homes* jest reintegracja nieletnich ze społeczeństwem, umieszczone w tych ośrodkach osoby uczęszczają do miejscowych szkół, biorą udział w aktywnościach realizowanych w społeczności lokalnej. Tego typu placówki funkcjonują niemal we wszystkich stanach. Część z nich działa pod auspicjami prywatnych agencji współpracujących z sądem dla nieletnich, a część prowadzona jest przez lokalne departamenty ds. probacji. Niektóre z *group homes* określa się jako *boarding home*, co można porównać z mieszkaniem chronionymi. Zamieszkuje w nich trzech lub czterech wychowanków w fazie usamodzielniania wraz z dorosłymi pracownikami pełniącymi rolę rodziców, mentorów

¹³² R.D. Hanser, *Community Corrections...*, s. 393.

i przyjaciół¹³³. Obecnie brak jednoznacznych dowodów na skuteczność tego typu placówek¹³⁴.

Wiele podobieństw do powyżej omawianej instytucji można dostrzec w działaniach rodzin zastępczych (*foster home*), przy czym są to placówki o zdecydowanie bardziej opiekuńczym niż resocjalizacyjnym charakterze. Kieruje się do nich dzieci między 7. a 12. rokiem życia, które doświadczyły zaniedbań i nadużyć ze strony swoich rodziców i opiekunów, oraz te, których choroba lub niepełnosprawność nie pozwala na samodzielne funkcjonowanie, zaś ich rodzice nie wypełniają należycie swoich obowiązków. Pieczę nad dziećmi sprawują odpowiednio przeszkolone rodziny, nie zawsze legitymujące się formalnym wykształceniem z obszaru pedagogiki czy pracy socjalnej. Zwykle w placówce przebywa od sześciorga do dwanaściorga dzieci, pod pieczę zatrudnionego opiekuna. Działania prowadzone w ramach tego typu placówek zmierzają z jednej strony do zwiększenia kontroli nad nieletnim, a z drugiej do wdrożenia go do działań prospołecznych na gruncie rodziny i środowiska lokalnego. Rodziny zastępcze realizują swoje zadania poprzez poradnictwo rodzinne, szeroko zakrojone oddziaływania profilaktyczne, terapeutyczne i socjalne, dbają o wszechstronny rozwój swoich podopiecznych¹³⁵. Mogą być przestrzennie zlokalizowane blisko siebie, tworząc większe osiedla (*foster group home*)¹³⁶. W stanach, w których brakuje schronisk dla nieletnich, tego typu placówki mogą również pełnić zadania zabezpieczające. Wówczas na pierwszy plan wysuwa się funkcja kontrolna i izolacyjna.

Omawiając instytucje prowadzące oddziaływania w środowisku otwartym, warto wspomnieć także o innych formach kontrolowania nieletnich w środowisku. Chodzi przede wszystkim o areszt domowy (*home confinement*) oraz monitoring elektroniczny¹³⁷. Nieletni przebywający w areszcie domowym zobowiązani są do pozostawania w miejscu zamieszkania poza wyznaczonym przez sąd czasem przeznaczonym na edukację, terapię czy pracę¹³⁸. Areszt domowy może być potraktowany jako środek zapobiegawczy w trakcie procesu lub stanowić karę pośrednią¹³⁹. Nieletnich kontroluje się też poprzez zobowiązanie

¹³³ K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*, s. 345.

¹³⁴ J.D. Hawkins et al., *Predictors of Youth Violence*, „Juvenile Justice Bulletin” 2010, vol. 4, <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/179065.pdf>, data dostępu: 12.04.2011.

¹³⁵ Szczegółowy opis zasad funkcjonowania rodzin zastępczych zawarty jest na stronie Wydziału ds. Dzieci Stanu Missouri, <http://www.dss.mo.gov/cd/info/cwmanual/section6/ch3/sec6ch3attachg.htm>, data dostępu: 5.10.2012.

¹³⁶ K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*, s. 346.

¹³⁷ Zob. P. Moczydłowski, *Przestępca na uwięzi. Elektroniczny monitoring sprawców przestępstw*, Warszawa 2006.

¹³⁸ R.D. Hanser, *Community Corrections...*, s. 392.

¹³⁹ A. Barczykowska, M. Muskała, *Sankcje pośrednie w amerykańskim i angielskim systemie kar – szanse i zagrożenia*, [w:] W. Ambrozik, A. Kieszkowska (red.), *Tożsamość grupowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*, Kraków 2012.

do składania meldunków z określoną częstotliwością lub za pomocą systemu GPS wykorzystywanego w monitoringu elektronicznym. W tym ostatnim przypadku nieletni nosi bransoletkę, która umożliwia jego lokalizację¹⁴⁰.

Stacjonarne ośrodki terapii (*residential treatment center*) to instytucje, w których z jednej strony prowadzi się typową terapię antyuzależnieniową, a z drugiej terapię zaburzeń psychicznych o wysoce strukturalizowanym charakterze. Kieruje się do nich nieletnich, których problemów nie udało się rozwiązać w ambulatoryjnych formach terapii i resocjalizacji (*foster care service, day treatment program*), ale którzy nie kwalifikują się jeszcze do stacjonarnego leczenia psychiatrycznego. Wśród głównych przyczyn umieszczenia w tego typu placówkach wymienia się: poważne zaburzenia emocjonalne, występowanie szerokiej gamy zachowań agresywnych, uzależnienia oraz problemy szkolne i rodzinne¹⁴¹. Prowadzone w instytucji działania obejmują różne typy terapii, poradnictwo psychoedukacyjne, treningi oraz poradnictwo indywidualne i grupowe. W niektórych placówkach oddziaływaniami obejmowani są również rodzice.

Trendy dotyczące zaostrzania polityki kryminalnej wobec nieletnich zaowocowały powstaniem instytucji zamkniętych, które w pewnym zakresie odpowiadają funkcjom pełnionym przez zakłady karne. Należą do nich instytucje organizowane na wzór obozów. Czasami nazywa się je także programami wyzwań (*challenge programs*). W ramach obozów przetrwania (*wilderness camps*), które mogą trwać od kilku tygodni do kilku miesięcy, nieletni angażowani są w fizycznie wymagające aktywności (wspinaczka górską, kajakerstwo, survival) realizowane zwykle na łonie przyrody, podczas których uczą się przez doświadczenie. Programy tego typu koncentrują się na pracy nad wyodrębnionymi w badaniach longitudinalnych trzema podstawowymi czynnikami przestępczości nieletnich: zewnętrznym umiejscowieniem kontroli, niskim poczuciem własnej wartości oraz ubogimi kompetencjami społecznymi. Podczas wyjazdów nieletni uczą się kształtowania relacji interpersonalnych, rozwijają odpowiedzialność, wzmacniają swoją samoocenę. Pracując w grupach, budują umiejętność współpracy i zdobywają wiele innych kompetencji, które będą wykorzystywać po opuszczeniu programu. Jednym z najbardziej znanych tego typu programów jest *VisionQuest*. Udział w nim stanowi alternatywę dla klasycznego pozbawienia wolności. Nieletni spędza w programie od dwunastu do piętnastu miesięcy, biorąc udział nie tylko w zajęciach outdoorowych, ale też terapeutycznych. Zwykle program zaczyna się trzymiesięcznym stażem obozowym, gdzie nieletni poznaje zasady i cele programu, a także rozpoczyna pracę nad sobą. Drugi, trwający pięć miesięcy, etap to *adventure program*, podczas którego nieletni wyruszają na rajdy rowerowe,

¹⁴⁰ K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*, s. 347–348.

¹⁴¹ R. Foltz, *The Efficacy of Residential Treatment: An Overview of the Evidence*, „Residential Treatment for Children & Youth” 2004, vol. 22 (2), s. 1–19.

w rejs czy na wyprawy wysokogórskie. Po powrocie przychodzi czas na trwający tyle samo etap terapii. Program przewiduje również pomoc w powrocie do środowiska lokalnego. Ta jego część nazywana jest *HomeQuest* i zorientowana na pomoc nieletnim i ich rodzicom w ułożeniu relacji rodzinnych po opuszczeniu placówki resocjalizacyjnej przez dziecko. Programy tego rodzaju swoje apogeum przeżywały w latach osiemdziesiątych, ale po serii wypadków, włącznie ze śmiertelnymi, zostały znacznie ograniczone i złagodzone w swej ekstremalności¹⁴². Przeprowadzone przez Sandrę Wilson i Marka Lipseya analizy efektywności pokazały, że programy tego typu wpływają na obniżenie poziomu ponownego konfliktu z prawem nieletnich, ale ich skuteczność rośnie, gdy pierwszeństwo w oddziaływaniach, zamiast koncentracji na aktywności fizycznej, przyznaje się terapii, poradnictwu, pracy z rodziną i zabezpieczeniu socjalnemu łącznie¹⁴³. W literaturze wciąż jednak podkreśla się konieczność badań nad tego typu oddziaływaniami¹⁴⁴.

Amerykański system instytucji realizujących zadania z obszaru profilaktyki, terapii i resocjalizacji jest stosunkowo rozbudowany, co zapewne znajduje przełożenie na możliwość wyboru odpowiedniej do potrzeb nieletniego placówki. Jednakże w wielu publikacjach akcentuje się, iż nie jest on wolny od spotykanych na całym świecie patologii, takich jako przepełnienie czy przemoc¹⁴⁵.

3.2.3. Programy resocjalizacyjne i profilaktyczne dla nieletnich

W Stanach Zjednoczonych realizowane są setki programów profilaktycznych i resocjalizacyjnych skierowanych do dzieci i młodzieży zagrożonych niedostosowaniem społecznym lub takich, u których proces demoralizacji jest już na tyle zaawansowany, że istnieje konieczność prowadzenia instytucjonalnych oddziaływań resocjalizacyjnych. Dążąc do optymalizacji pracy z dziećmi i młodzieżą, biorąc pod uwagę idee *evidence based practice*, postanowiono uporządkować kwestie programów profilaktycznych i resocjalizacyjnych wykorzystywanych w pracy z nieletnimi. Zostały one (w liczbie blisko dziewięćset) poddane weryfikacji w ramach zrealizowanego przez Uniwersytet Kolorado oraz Centrum Badań i Zapobiegania Przemocy (Center for the Study and Prevention of Violence) projektu *Blueprints*. Chodziło o wyodrębnienie tych charakteryzujących się wysoką efektywnością, by rozpowszechniać je jako wzorcowe,

¹⁴² R.D. Hanser, *Community Corrections...*, s. 392.

¹⁴³ S.J. Wilson, M.W. Lipsey, *Wilderness Challenge Programs for Delinquent Youth: A Meta-Analysis of Outcome Evaluations*, „Evaluation and Program Planning” 2000, vol. 23 (1), s. 9.

¹⁴⁴ A.I. Fuentes, R. Burns, *Getting Back to Nature: An Examination of Therapeutic Wilderness Programming*, „Journal for Juvenile Justice and Detention Services” 2002, vol. 17 (1).

¹⁴⁵ K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*, s. 354.

oraz nieefektywnych, a czasami wręcz szkodliwych, w celu ich wyeliminowania z codziennej praktyki. Uwzględniając rygory metodologiczne leżące u podstaw ewaluacji, wyróżniono pięć poziomów. Poziom pierwszy (złoty) i drugi (srebrny) grupują programy, które były wielokrotnie multiplikowane z pozytywnymi rezultatami oraz te, w przypadku których nie pojawiają się dowody wykluczające efektywność. Różnica pomiędzy poziomami wynika z doboru grupy kontrolnej, który jest zdecydowanie bardziej restrykcyjny na poziomie złotym. Na poziomie trzecim (brązowym) znajdują się programy, co do których nie dokonano porównania z grupą kontrolną, ale kolejne edycje oddziaływań przynoszą pozytywne oceny efektywności. Na poziomie czwartym (żelaznym) lokuje się programy, które nie przynoszą jednoznacznych odpowiedzi dotyczących ich efektywności. Ostatni z poziomów (brudny) obejmuje programy nieskuteczne¹⁴⁶. Do programów nieefektywnych, a wręcz szkodliwych, zaliczono program *Scared Straight*, który miał zniechęcać młodzież do podejmowania zachowań przestępczych poprzez prezentację życia w zakładach karnych. Anthony Petrosino i współpracownicy, którzy dokonali metaanalizy programu, doszli do wniosku, że dla dzieci i młodzieży lepsza byłaby bezczynność w stosunku do nich niż udział w *Scared Straight*. Podobne oceny otrzymały programy doradztwa rówieśniczego, letnie szkoły pracy, a także areszt domowy i monitoring elektroniczny¹⁴⁷. Pozytywnej weryfikacji nie przeszły również obozy dyscyplinujące (*boot camps*)¹⁴⁸. Wśród analizowanych programów 11 zostało zweryfikowanych jako wysoce skuteczne, a kolejne 22 uznano za obiecujące, ale wymagające dalszego sprawdzania.

Poniżej przedstawione zostaną wzorcowe w rozumieniu *evidence based practice* programy profilaktyczne dla dzieci i młodzieży.

Środkowozachodni Program Profilaktyki (*Midwestern Prevention Project* – MPP) jest kompleksowym programem z zakresu profilaktyki używania substancji psychoaktywnych realizowanym na wielu poziomach życia społecznego. Trwający pięć lat cykl programu obejmuje młodzież od początku okresu adolescencji do wczesnej dorosłości. Na ten czas przypada bowiem największe ryzyko inicjacji zachowań związanych z używaniem substancji psychoaktywnych. Pierwsze oddziaływania MPP realizowane są w środowisku szkolnym, by w miarę rozwoju programu włączać do niego rodzinę, społeczność i instytucje lokalne oraz media. W pierwszym roku trwania programu młodzież

¹⁴⁶ M. Guevara, E. Salomon, *Implementing Evidence Based Policy and Practice in Community Correction*, Chicago 2006, s. 59–60.

¹⁴⁷ A. Petrosino, C. Turpin-Petrosino, J. Buehler, *Scared Straight and Other Juvenile Awareness Programs for Preventing Juvenile Delinquency: A Systematic Review of the Randomized Experimental Evidence*, „The Annals of the American Academy of Political and Social Science” 2003, vol. 589, s. 41–62.

¹⁴⁸ M. Muskała, *Juvenile Boot Camps...*; idem, *Amerykańskie i angielskie wzory...*

uczestniczy w dziesięciu lub trzynastu modułach warsztatowych realizowanych w szkole, podczas których rozwija mechanizmy radzenia sobie z presją rówieśniczą oraz kształtuje kompetencje społeczne konieczne do podejmowania zachowań prozdrowotnych i uczestnictwa w prospołecznych sieciach. Wspomniane wcześniej efekty osiąga się głównie poprzez aktywne techniki uczenia społecznego, tj. modelowanie, odgrywanie ról oraz dyskusje, elementy doradztwa rówieśniczego i szeroko rozbudowany system wsparcia. Zdobyte umiejętności wzmacniane i rozwijane są w dalszych latach trwania programu. W drugim roku programu działania rozszerzane są na rodzinę, co czyni się poprzez wprowadzanie zadań domowych, spotkania z rodzicami oraz różnorodne treningi. Rodziców ukierunkowuje się również w ten sposób, by stali się modelami oczekiwanych zachowań. Aktywny udział rodziców w MPP umożliwia budowanie pozytywnych relacji pomiędzy dorosłymi i nastolatkami. W kolejnych latach do programu włączana jest społeczność lokalna i funkcjonujące w niej instytucje. Ważną rolę pełnią też media, które stanowią swego rodzaju forpocztę projektu. Działania wspomnianych podmiotów są ze sobą zintegrowane. Ich włączanie w różnych momentach nie oznacza bynajmniej, że wcześniej pozostawione są same sobie. Przez cały czas trwania programu podlegają oddziaływaniom prowadzonym przez lokalnych liderów i wolontariuszy. Ewaluacja programu wskazuje, że redukuje on zachowania związane z używaniem substancji psychoaktywnych o 40% oraz wydatnie poprawia jakość relacji między rodzicami a dziećmi. Dodatkowym pozytywnym efektem jest integracja społeczności lokalnych¹⁴⁹.

Starszy Brat Starsza Siostra (*Big Brothers Big Sisters of America* – BBBS) to program skierowany do dzieci i młodzieży pochodzących ze środowisk dysfunkcyjnych, gdzie z jednej strony brakuje dorosłych stanowiących wzór godny naśladowania, a z drugiej pojawiają się niezwykle destrukcyjne oddziaływania ze strony rówieśników. Pierwotnie program nie miał konkretnej podbudowy teoretycznej, obecnie sytuuje się go w obszarze teorii kontroli społecznej¹⁵⁰, bowiem poprzez zbudowanie relacji z mentorem dziecko poddawane jest stałemu monitoringowi. Główną metodą działania jest mentoring, również w wersji rówieśniczej. Starszy, ale nie zawsze dorosły, mentor opiekuje się i wspiera w nauce, pomaga w rozwiązywaniu problemów podopiecznego, pomaga rozsądnie zagospodarować czas wolny i rozwijać mocne strony dziecka¹⁵¹. Wśród uczestników programu odnotowano spadek użycia narkotyków

¹⁴⁹ M.A. Pentz, S.F. Mihalic, J.K. Grottpeter, *The Midwestern Prevention Project: Blueprints for Violence Prevention, Book One*, Blueprints for Violence Prevention Series 1998, <http://www.colorado.edu/cspv/blueprints/modelprograms/MPP.html>, data dostępu: 16.05.2013.

¹⁵⁰ D.E. McGill, S.F. Mihalic, J.K. Grottpeter, *Big Brothers Big Sisters of America: Blueprints for Violence Prevention, Book Two*, Blueprints for Violence Prevention Series, Boulder 1998.

¹⁵¹ A. Barczykowska, S. Dzierżyńska-Breś, *Profilaktyka oparta na wynikach badań...*, s. 263–276.

o 46% i o 27% niższą częstotliwość spożywania alkoholu. Co trzeci uczestnik BBBS lepiej radził sobie z agresją własną. W większości odnotowano poprawę funkcjonowania w podstawowych rolach społecznych (ucznia, dziecka, rodzeństwa), a także polepszenie relacji z rówieśnikami i dorosłymi, przede wszystkim rodzicami¹⁵².

Trening Umiejętności Życiowych (*Life Skills Training* – LST) to skierowany do uczniów w wieku od 8 do 16 lat program profilaktyki pierwszorzędowej, wzmacniający czynniki chroniące. Uczestnicy programu w czasie zajęć prowadzonych w szkole koncentrują się na budowaniu ogólnych umiejętności społecznych (przezwyciężanie nieśmiałości, strategie skutecznej komunikacji, unikanie nieporozumień, rozwiązywanie konfliktów, asertywność, zastępowanie zachowań agresywnych) oraz indywidualnych (budowanie pozytywnego obrazu siebie, poczucie sprawstwa i kompetencji, radzenie sobie z lękiem i gniewem, wyznaczanie celów i śledzenie osobistych postępów, spostrzeganie związków przyczynowo-skutkowych). Uczestnicy programu pracują również nad weryfikacją błędnych przekonań na temat używania substancji psychoaktywnych. W programie pracuje się zatem nad przyczynami zachowań ryzykownych, wzmacniając czynniki chroniące. Badania nad skutecznością programu wskazują obniżenie odsetka adolescentów stosujących substancje psychoaktywne¹⁵³.

Funkcjonalna Terapia Rodziny (*Functional Family Therapy* – FFT) jest programem, w którym poprzez poprawę funkcjonowania rodziny redukuje się ryzyko wystąpienia zaburzeń zachowania lub działań przestępczych. Program jest skierowany do szerokiego grona klientów, począwszy od dzieci wkraczających w okres dorastania z grupy ryzyka (11–18 lat), aż do nieletnich z poważnymi problemami w zachowaniu, nadmierną agresywnością oraz problemem uzależnienia¹⁵⁴. Może być zastosowany w ramach probacji lub jako wsparcie procesu readaptacji społecznej po opuszczeniu placówki. Program opiera się na organizowanych przez odpowiednio przygotowanych pracowników oddziaływaniach, które mają poprawić komunikację w rodzinie oraz zbudować/rozwinąć kompetencje rozwiązywania problemów, z naciskiem na redukcję dysfunkcyjnych strategii porozumiewania się i działania. Cele programu muszą być akceptowane i realizowane przez każdego z członków rodziny. Ważne jest, by stały się one częścią kultury rodziny. Rodzinę traktuje się w tym programie jako system, stąd wszelkie źródła problemów są lokowane w relacjach wewnątrz niej. Tym samym oddziaływania muszą obejmować wszystkich członków rodziny.

¹⁵² K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*, s. 378.

¹⁵³ Ibidem, s. 381.

¹⁵⁴ Ibidem, s. 347.

Tabela 19. Charakterystyka etapów oddziaływań w Funkcjonalnej Terapii Rodziny

Nazwa i charakterystyka działań	Budowanie kontaktu i motywacji do zmiany (<i>engagement and motivation</i>)	Zmiana zachowania (<i>behavior change</i>)	Generalizacja (<i>generalization</i>)
Cele fazy	– zbudowanie relacji z rodziną, – redukcja negatywnych zachowań, – usprawnianie komunikacji, – minimalizowanie poczucia beznadziejności, – rozwijanie mocnych i wspólnych punktów rodziny, – wzmacnianie motywacji do zmiany	– rozwój i wprowadzanie zmian, – zmiana zaburzonych zachowań, – budowanie kompetencji komunikacyjnych oraz rodzicielskich	– generalizacja zachowań, – zapobieganie nawrotom, – budowanie zewnętrznego systemu wsparcia
Czynniki ryzyka i chroniące, na które ukierunkowana jest interwencja	– negatywizm i bezradność (ryzyko), – poczucie beznadziejności (ryzyko), – brak motywacji (ryzyko), – przymierza / kontakty z innymi systemami (ochrona), – udział w oddziaływaniach (ochrona)	– niski poziom kompetencji rodzicielskich (ryzyko), – ubogie kompetencje komunikacyjne (ryzyko), – wsparcie społeczne (ochrona), – potrzeby osobiste (ryzyko, ochrona w zależności od kontekstu), – patologiczne zachowania rodziców (ryzyko, ochrona w zależności od kontekstu), – poziom rozwoju (ryzyko, ochrona w zależności od kontekstu)	– niska częstotliwość kontaktów ze szkołą i społecznością lokalną (ryzyko), – niski poziom wsparcia społecznego (ryzyko), – pozytywne relacje ze szkołą i społecznością lokalną (ochrona)
Diagnoza (<i>assessment focus</i>)	– zachowania, nakładanie się na siebie problemów (<i>relational problems sequence</i>), – kontekst funkcjonowania rodziny	– jakość i gęstość kompetencji (komunikacyjnych, rodzicielskich), – zaangażowanie w plan zmiany zachowań, – skala problemów i ich wzajemne relacje	– identyfikacja zasobów społeczności lokalnej, – wzmacnianie zmian
Cechy/kompetencje osób prowadzących oddziaływanie	– rozwinięte kompetencje interpersonalne, – dyspozycyjność	– strukturalizacja działań, – dokonywanie modyfikacji w procesie zmian, – modelowanie, kontrolowanie, koncentrowanie, trenowanie, modelowanie	– zarządzanie przypadkiem, – wzmacnianie zasobów, – zapobieganie nawrotom

Źródło: T.L. Sexton, J.F. Alexander, *Functional Family Therapy*, „Juvenile Justice Bulletin” 2000, s. 3, <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/184743.pdf>, data dostępu: 9.04.2012.

Najpopularniejszymi metodami pracy z rodziną w tym programie jest zarządzanie przypadkiem, kontrakt, ekonomia punktowa (*token economy*) oraz wzmacnianie. Rodziców uczy się, w jaki sposób ustalać i wprowadzać w życie zasady i jak je egzekwować. Oddziaływania rozłożone są zwykle na okres trzech miesięcy i uzależnione od potrzeb rodziny. Przy niewielkim nasileniu problemów zwykle wystarcza od dziewięciu do dwunastu sesji, natomiast gdy sytuacja jest poważniejsza, konieczne może być nawet trzydzieści sesji ukierunkowanej i zróżnicowanej pracy (np. spotkania, wywiady telefoniczne, spotkania terapeutyczne)¹⁵⁵. FFT obejmuje zwykle cztery fazy: wprowadzenie, motywowanie, zmianę zachowania i generalizację, które zostały opisane w tabeli 19. Ewaluacje programu pokazały jego skuteczność w zakresie redukcji recydywy w zakresie wykroczeń nieletnich – w zależności od metodologii badania i grupy kontrolnej, od 20% do 60%¹⁵⁶.

Terapia Multisystemowa (*Multisystemic Therapy* – MST) jest intensywną formą oddziaływań skierowanych na rodzinę i środowisko. Łączy w sobie elementy podejścia systemowego oraz ekologii społecznej. MST obejmuje się nieletnich angażujących się w poważne zachowania antyspołeczne (przestępstwa narkotykowe, seksualne, przeciwko życiu i zdrowiu) i zagrożonych z tego powodu umieszczeniem w placówkach resocjalizacyjnych, poza miejscem zamieszkania. Badania potwierdzają również skuteczność tego podejścia w stosunku do nieletnich wykazujących problemy i zaburzenia emocjonalne i psychiczne oraz doświadczających przemocy ze strony dorosłych¹⁵⁷. Działania obejmują środowisko rodzinne, szkolne i lokalne, a także instytucje wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich oraz system pomocy społecznej. Zakłada się, że między tymi obszarami a nieletnim zachodzą wzajemne interakcje, których skutkami mogą być zachowania antyspołeczne. Efektywność terapii związana jest ze zidentyfikowaniem w szeroko rozumianym środowisku dziecka czynników ryzyka¹⁵⁸ i pracą nad nimi.

W MST stosuje się wiele zróżnicowanych typów interwencji, poczynając od strukturalnej i systemowej terapii rodzin, poprzez treningi kompetencji rodzicielskich, terapię kognitywno-behawioralną, a skończywszy na terapii

¹⁵⁵ E. Trupin, *Evidence-Based Treatment for Justice – Involved Youth*, [w:] C.L. Kessler, L.J. Kraus (eds), *The Mental Health Needs of Young Offenders: Forging Paths towards Reintegration and Rehabilitation*, Cambridge 2007, s. 348.

¹⁵⁶ T.L. Sexton, J.F. Alexander, *Functional...*

¹⁵⁷ S.W. Henggeler, T. Lee, *Terapia wielosystemowa poważnych problemów klinicznych*, [w:] A.E. Kazdin, J.R. Weisz (red.), *Psychoterapia dzieci i młodzieży. Metody oparte na dowodach*, Kraków 2006, s. 340.

¹⁵⁸ Za główne czynniki ryzyka uznaje się: niski poziom monitorowania przez opiekunów, brak ciepła, nieskuteczną dyscyplinę, wysoki poziom konfliktów, zaburzenia psychopatologiczne opiekuna i przestępstwa kryminalne w rodzinie. Czynniki ochronne to harmonia małżeńska, bezpieczny styl przywiązania do rodziców/opiekunów, środowisko wspierające rodzinę. Zob. S.W. Henggeler, T. Lee, *Terapia wielosystemowa...*, s. 345.

skoncentrowanej na rozwiązaniach. Jeśli jest to wskazane, wprowadza się również interwencje farmakologiczne. Dobór sposobów oddziaływania zależy od potrzeb rodziny.

Terapia trwa zwykle od trzech do pięciu miesięcy. Terapeuta, który pełni rolę przewodnika i łącznika z innymi specjalistami, jest dostępny dla rodziny 24 godziny na dobę, 7 dni w tygodniu, przez 365 dni w roku. Pod opieką każdego terapeuty znajduje się od czterech do pięciu rodzin. Interwencje zaprojektowane są zgodnie z głównymi zasadami MST¹⁵⁹ i koncentrują się na dokonaniu zmiany zachowania w naturalnym środowisku nieletniego, poprzez wzmocnienie rodziców i jego samego. Zakłada się, że silne zaangażowanie rodziny jest niezbędne do realizacji założonych celów, stąd też niezwykle podmiotowe podejście do tej grupy, praca przede wszystkim na mocnych stronach rodziny i szybkie odpowiedzi na zgłaszane potrzeby¹⁶⁰. Terapeuta dąży do wzmocnienia rodziców i przygotowania ich do samodzielnego rozwiązywania problemów (*empowerment*¹⁶¹) oraz wypracowania naturalnego systemu wsparcia obejmującego dalszą rodzinę, znajomych, sąsiadów, członków grup celowych itd. Jest to istotne o tyle, że rodziny kierowane na MST najczęściej mają bardzo niewielkie zasoby społeczne, dodatkowo doświadczają problemów ekonomicznych, zdrowotnych (włącznie z uzależnieniami) i strukturalnych. Zasoby

¹⁵⁹ Interwencje oparte na MST są skuteczne, gdy pozostają wierne dziewięciu podstawowym zasadom, wytyczającym jednocześnie plan działania: 1. wykrycie/dopasowanie, czyli ujęcie ujawnionych problemów w jedną całość i analiza ich z punktu widzenia ekologii społecznej młodego człowieka; 2. pozytywna postawa i podkreślanie mocnych stron; 3. zwiększanie odpowiedzialności; 4. skupienie na teraźniejszości, zorientowanie na działanie, tak by członkowie rodziny mogli na bieżąco śledzić postępy; 5. zmiana sekwencji zachowań; 6. dostosowanie do wieku i potrzeb rozwojowych; 7. ciągłe starania, czyli tworzenie okazji do zaangażowania się wszystkich członków rodziny; 8. ocena i odpowiedzialność za wyniki; 9. generalizacja, czyli „rozciąganie” efektów oddziaływania na inne konteksty. Zob. S.W. Henggeler, T. Lee, *Terapia wielosystemowa...*, s. 342–345.

¹⁶⁰ Ibidem, s. 342–345; E. Trupin, *Evidence-Based Treatment for Justice...*, s. 349.

¹⁶¹ Pod pojęciem *empowerment* rozumiany jest „proces, przez który osoby i grupy rozwijają świadomość swoich zdolności kontrolowania lub wpływania na siebie i innych oraz uczą się umiejętności efektywnego stosowania tego wpływu”, J. Szmagański, *Teoria pracy socjalnej a ideologia i polityka społeczna*, Warszawa 1994, s. 153.

Interwencja oparta na koncepcji wzmocnienia musi uwzględniać następujące zasady: 1. obowiązuje partnerska współpraca z klientem; 2. klient postrzegany jest jako osoba kompetentna i posiadająca odpowiednie do zmiany zasoby; 3. doskonalenie doświadczenia życiowego odbywa się przede wszystkim przez działanie; 4. klienci muszą postrzegać siebie jako podmioty sprawcze; 5. cele, środki i rezultaty wzmocnienia muszą zostać określone przez samych klientów; 6. rozwiązania dotyczące konkretnych sytuacji muszą być zasadniczo różne; 7. najistotniejsza we wzmocnieniu jest wiedza, bo ona mobilizuje do zmian; 8. wzmocnienie związane jest z budowaniem nieformalnej sieci społecznej; 9. wzmocnienie jest procesem, trwa w czasie; 10. wzmocnienie osiąga się przez równomierny rozwój osobowości i rozwój socjoekonomiczny. Zob.: P. Stepniak, *Wymiar sprawiedliwości i praca socjalna w krajach Europy Zachodniej*, Poznań 1998, s. 165–166; J. Szmagański, O „budzeniu sił ludzkich” nie po polsku: koncepcje „empowerment” w anglojęzycznej literaturze z zakresu edukacji i pracy socjalnej, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1994, nr 4; W. Ambrozik, *Czynniki społecznej readaptacji byłych przestępców*, [w:] B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, t. 2, Warszawa 2007, s. 188 i n.

wsparcia mogą pomóc rodzicom w podejmowaniu kolejnych kroków zmierzających do uporządkowania procesu socjalizacji własnego dziecka.

Nadrzędnym zadaniem MST jest opracowanie i wdrożenie razem z rodzicami strategii i sytuacji, w których niemożliwe byłoby zaistnienie zachowań antyspołecznych nieletniego. Równie dużą wagę przywiązuje się do relacji z rówieśnikami, dlatego terapeuta w tym obszarze koncentruje się na diagnozie kompetencji społecznych dziecka i udziela rodzicowi porad, w jaki sposób je budować i wzmacniać. Zakłada się, że deficyty w tym zakresie utrudniają podejmowanie przez dziecko aktywności prospołecznych i sprzyjają włączaniu się w grupy podkulturowe. Opiekun wprowadza kontrolę podejmowanych interakcji rówieśniczych i surowo karze za kontakty z rówieśnikami problemowymi. W czasie treningów nieletni mogą wypracować i utrwalić pozytywne wzory relacji interpersonalnych, które wprowadza się do kolejnych środowisk funkcjonowania młodego człowieka. Jednym z nich jest szkoła, uważana za niezwykle istotną dla nauki i rozwoju społecznego. W tym obszarze terapia koncentruje się nie tylko na wyrównywaniu deficytów, ale również na rozwiązywaniu konfliktów powstających na różnych płaszczyznach (szkoła – rodzice, dziecko – nauczyciel, dziecko – klasa). Rodzice razem z terapeutą wypracowują adekwatne sposoby reakcji w zależności od zachowań nieletniego w szkole¹⁶².

Ewaluacje programu potwierdziły jego skuteczność w stosunku do nieletnich popełniających przestępstwa, uzależnionych oraz z zaburzeniami psychicznymi. W Simpsonville dokonano podsumowania projektu poprzez zestawienie wyników grupy nieletnich po programie MST z grupą kontrolną tworzoną przez młodzież poddawaną standardowym procedurom w ramach usług Departamentu Sprawiedliwości dla Nieletnich (Department of Juvenile Justice). W grupie po MST było o 43% mniej aresztowań w perspektywie półtora roku, po kolejnych dwunastu miesiącach odsetek pozostających na wolności był dwukrotnie wyższy w porównaniu z grupą kontrolną i wynosił 39%. Podobne wyniki uzyskano w ewaluacjach w Projekcie Columbia oraz w Południowej Karolinie. W zakresie terapii uzależnień MST przyczynia się do krótkoterminowej redukcji poziomu używania substancji uzależniających, obniża poziom przestępstw narkotykowych oraz silnie aktywizuje rodzinę w procesie terapii, co zwiększa szanse zdrowienia zarówno osoby uzależnionej, jak i całego systemu. Ewaluacje pozwoliły również na potwierdzenie pozytywnego wpływu MST na dzieci i młodzież z zaburzeniami psychicznymi, w zakresie redukcji zachowań eksternalizacyjnych i internalizacyjnych. MST postrzegana jest jako niezwykle obiecująca droga pracy z nieletnimi zagrożonymi wdrożeniem środków instytucjonalnych, włącznie z uwięzieniem¹⁶³.

¹⁶² K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*, s. 380.

¹⁶³ S.W. Henggeler, T. Lee, *Terapia wielosystemowa...*, s. 342–345.

Program Wczesnego Wsparcia Młodocianych Rodziców (*Nurse-Family Partnership* – NFP) jest programem profilaktyki pierwszorzędowej, skierowanym do nieletnich rodziców o nieustabilizowanej sytuacji życiowej, często zagrożonych niedostosowaniem albo już w konflikcie z prawem. Oddziaływania ukierunkowane są na budowanie prawidłowych relacji między rodzicem a dzieckiem, ukształtowanie odpowiedzialnego wzorca rodzicielstwa we właściwych warunkach socjalnych, co zapobiegać ma marginalizacji. Otoczenie wsparciem i opieką nieletnich matek i ojców dla nich samych stanowi również istotny czynnik zapobiegający demoralizacji. Prowadzona w czasie programu edukacja podnosi świadomość seksualną uczestników, co pozwala odroczyć w czasie fakt kolejnego rodzicielstwa, a to z kolei zwiększa szanse ukończenia edukacji oraz podjęcia pracy. Program zapobiega zjawiskom przemocy i zaniedbań dotyczących dziecka, które należą do najistotniejszych czynników ryzyka powstawania zaburzonych zachowań. W stosunku do obecnych w programie dzieci odnotowuje się o połowę mniej zachowań agresywnych i przemocowych niż w grupie kontrolnej. Dzieci wychowują się w lepszych warunkach materialnych, społecznych i ekonomicznych, co z kolei przekłada się na spadek odsetka umieszczeń w placówkach opiekuńczo-wychowawczych¹⁶⁴.

Oregoński Wielowymiarowy Program Opieki Zastępczej (*Multidimensional Treatment Foster Care* – MTFC) skierowany jest do dzieci i młodzieży z zaburzeniami emocjonalnymi oraz zachowaniami antyspołecznymi. Opiera się na teorii społecznego uczenia się oraz systemowej terapii rodzin, w których zakłada się, że zachowania, postawy i emocje dziecka są pochodną sytuacji, w której dziecko żyje. Stąd zmiana niekorzystnych warunków socjalizacji na wspierające ten proces skutkować będzie poprawą jakości funkcjonowania dziecka. Dlatego też w ramach programu dziecko umieszcza się w specjalnie do tego przygotowanej rodzinie zastępczej. Filozofia MTFC opiera się na przekonaniu, że najbardziej efektywna resocjalizacja dzieci i młodzieży odbywa się w środowisku rodzinnym i poprzez nie, ponieważ w wyniku wprowadzenia odpowiedniego poziomu i systemu kontroli wraz z klarownym systemem sankcji i nagród może ono skutecznie zapobiegać pojawianiu się zachowań nieprzystosowawczych, co pozwoli dziecku z satysfakcją funkcjonować w społeczności lokalnej¹⁶⁵. Rodzice zastępczy zapewniają nieletniemu nierestrykcyjną, stałą, wspierającą opiekę. Zakłada się bowiem, że skuteczne rodzicielstwo ma ogromne znaczenie dla redukcji zaburzeń zachowania.

Trwający od sześciu do dziewięciu miesięcy program opiera się na sformalizowanej współpracy pomiędzy profesjonalnym teamem, rodzicami nieletniego, szkołą i agencjami zabezpieczenia socjalnego. MTFC ma dwa główne cele.

¹⁶⁴ K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*, s. 159.

¹⁶⁵ E. Trupin, *Evidence-Based Treatment for Justice...*, s. 349–350.

Pierwszym jest stworzenie dla dzieci i młodzieży takich warunków społecznych, w których ich socjalizacja będzie przebiegać w kierunku prawidłowego kształtowania postaw, zachowań i emocji. Drugi cel to przygotowanie rodziców do efektywnego stosowania praktyk wychowawczych, które pozwolą na reintegrację rodziny, a tym samym na dalsze wspieranie procesu rozwoju dziecka¹⁶⁶. Do rodziny zastępczej trafia tylko jedno dziecko. W tym czasie rodzice dziecka uczestniczą w terapii i pracują nad zbudowaniem planu, poprzez realizację którego możliwe będzie utrzymanie rodziny w całości. Przede wszystkim chodzi o to, by rodzice sprawowali nad dzieckiem bardziej efektywną kontrolę, wspierali je, zachęcali do zachowań prospołecznych i byli konsekwentni w działaniach. Powrót dziecka do własnej rodziny następuje po zakończeniu przez nie programu i weryfikacji gotowości rodziców do dalszej pracy nad losami rodziny. Zwykle poprzedzają go wizyty w domu rodzinnym, podczas których rodzice mogą zademonstrować nowe umiejętności¹⁶⁷.

Podczas realizacji programu wykorzystuje się następujące mechanizmy:

1. aktywne podejście do redukcji zachowań nieprzystosowawczych;
2. konsekwentne wdrażanie rozwiązań opracowanych dla konkretnej jednostki i jej rodziny, dopasowanych do problemu i możliwości systemu;
3. ścisły nadzór nad nieletnim, redukcja możliwości kontaktu z nieletnimi o niskich kompetencjach społecznych i wysokim poziomie zachowań antyspołecznych;
4. wykorzystanie zespołu specjalistów (pracownik socjalny, terapeuta, psychiatra, pracownik socjalny).

Badania ewaluacyjne pokazały skuteczność tego programu w zakresie zmniejszenia prawdopodobieństwa ucieczek z domu, (ponownego) wejścia w konflikt z prawem, aresztowania, używania substancji psychoaktywnych. Program pozwala na szybsze podejmowanie interwencji i pozostawienie nieletniego w środowisku rodzinnym, co ogranicza potencjalne negatywne wpływy instytucjonalne¹⁶⁸.

Program Promocji Alternatywnych Strategii Myślenia (*Promoting Alternative Thinking Strategies* – PATHS) ma na celu wzmocnienie takich obszarów

¹⁶⁶ Środowisko wspierające dostarcza młodemu człowiekowi pozytywnych wzmocnień za realizację określonych zadań i zachowania, które zwiększają jego umiejętności. Zapewnia ono również istnienie jasnych granic i oczekiwań związanych z konsekwencjami. Dziecko ma poczucie kontroli ze strony dorosłych i dostrzega podejmowane przez nich działania zmierzające do redukcji kontaktów z nieprzystosowanymi rówieśnikami. W sytuacjach dla dziecka trudnych opiekunowie służą radą i wsparciem, traktując podopiecznego podmiotowo. Zob. P. Chamberlain, D.K. Smith, *Zachowania antyspołeczne u dzieci i nastolatków. Oregoński Program Wielowymiarowej Terapii i Opieki Zastępczej (MTFC)*, [w:] A.E. Kazdin, J.R. Weisz (red.), *Psychoterapia dzieci i młodzieży...*, s. 318–327.

¹⁶⁷ P.K. Westermarck, K. Hansson, M. Olsson, *Multidimensional Treatment Foster Care (MTFC): Results from an Independent Replication*, „Journal of Family Therapy” 2011, vol. 33 (1), s. 20–41.

¹⁶⁸ P. Chamberlain, D.K. Smith, *Zachowania antyspołeczne u dzieci i nastolatków...*, s. 329–330; E. Trupin, *Evidence-Based Treatment for Justice...*, s. 349–350.

rozwoju społeczno-emocjonalnego, jak: samokontrola, samoocena, świadomość emocjonalna, umiejętności społeczne, budowanie relacji interpersonalnych, rozwiązywanie problemów przy jednoczesnym zmniejszeniu poziomu agresji i innych problemów z zachowaniem. Podstawą do kreowania oddziaływań jest podejście kognitywno-behawioralne, w którym podstawowymi formami pracy są dyskusje, modelowanie, działania fabularne oraz prezentacje filmowe. Program dla uczniów obejmuje 131 półgodzinnych lekcji realizowanych trzy razy w tygodniu przez cały rok szkolny przez wychowawcę, natomiast przedszkolaki te same zagadnienia realizują w ciągu dwóch lat. Program opiera się na czterech zasadach: pierwsza – „zatrzymaj się i pomyśl” – kształtuje i rozwija mechanizmy samoregulacji, druga dotyczy rozwijania kompetencji językowych i komunikacyjnych, by dzieci mogły zrozumieć siebie i innych, trzecia odnosi się do różnorodności doświadczeń, które pozwalają dziecku integrować emocje, wiedzę i zasoby społeczne do rozwiązywania problemów, zaś ostatnia dotyczy generalizacji, czyli zdolności dziecka do adekwatnej reakcji w odmiennych kontekstach społecznych na bazie mechanizmów wyuczonych w czasie programu. Program może być zintegrowany z istniejącymi oddziaływaniami profilaktycznymi i dostosowany do indywidualnych potrzeb w zespole dzieci. Co prawda, oddziaływania realizowane są głównie w szkole, ale podkreśla się wagę włączania w nie rodziców¹⁶⁹.

Niewiarygodne Lata: program treningów dla rodziców, nauczycieli i dzieci (*Incredible Years: Parent, Teacher and Child Training Series* – IYS) to program zorientowany na wczesną interwencję, oparty na modelu społecznego uczenia. Grupą docelową programu są rodzice i nauczyciele pracujący z dziećmi i młodzieżą z grupy średniego i wysokiego ryzyka, rodzice dzieci z problemami w zakresie zachowania, wychowawcy i nauczyciele dzieci z różnorodnymi zaburzeniami zachowania oraz rodzice używający lub zagrożeni używaniem przemocy w stosunku do własnych dzieci. Program koncentruje się na budowaniu i promowaniu kompetencji społecznych, by przez to zapobiegać problemowym zachowaniom u małych dzieci (w wieku od trzech do dziesięciu lat), głównie w postaci zaburzeń opozycyjno-buntowniczych oraz zaburzeń kontroli zachowania, bądź ograniczać je. Jest to istotne, ponieważ obserwowalne we wczesnych okresach życia zachowania problemowe mają tendencje do utrwalania i bardzo często znajdują odzwierciedlenie w obniżeniu jakości funkcjonowania dziecka, czy później młodego człowieka, w szkole, grupach rówieśniczych i środowisku lokalnym, co z kolei może prowadzić do konfliktów z prawem¹⁷⁰.

Kluczem w tym programie jest zmiana zachowań znaczących dorosłych. Stąd też oddziaływaniom poddawani są rodzice, nauczyciele, ale również dzieci.

¹⁶⁹ K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*, s. 383.

¹⁷⁰ M. Radochoński, *Osobowość antyspołeczna*, Rzeszów 2009, s. 59–61.

Rodzice pracują na dwóch poziomach programu. Trwający dwanaście tygodni poziom pierwszy (*basic*) ma charakter grupowy. Podczas spotkań rodzice oglądają sfilmowane sytuacje rodzinne, dyskutują o nich, próbując znaleźć odpowiednie rozwiązania. Uczą się w ten sposób podejmowania aktywnej roli w procesie wychowania dziecka, kreowania rozwiązań problemów, mają okazję zobaczyć, jakie konsekwencje rodzą podejmowane przez nich strategie. Oglądany materiał i dyskusja pozwalają rodzicom na kształtowanie technik radzenia sobie z trudnymi zachowaniami dziecka poprzez ignorowanie ich lub limitowanie czasu, w jakim dziecko ma zrealizować określone zadanie. Udział w programie wzmacnia ich kompetencje społeczne, poczucie własnej wartości, zdolność rozwiązywania problemów, uczy zarządzania gniewem i oporem, a ponadto rozwija empatię. Pozwala zastąpić nieefektywne i brutalne strategie wychowawcze tymi opartymi na wzajemnym szacunku i zainteresowaniu. Na poziomie drugim (*advance*) grupa zajmuje się innymi rodzinnymi czynnikami ryzyka, do których należą: depresja, konflikty partnerskie, brak wsparcia oraz brak efektywnych strategii radzenia sobie ze stresem/kryzysem. Ta część zwykle trwa od ośmiu do dwunastu tygodni. Uzupełnieniem powyższych modułów są zajęcia przygotowujące, pozwalające rodzicom stać się partnerami nauczycieli w procesie edukacyjnym ich dziecka, a co za tym idzie, redukować ryzyko przedwczesnego opuszczenia szkoły ze względu na niepowodzenia w nauce. Sami nauczyciele w czasie treningów dla nich przeznaczonych uczą się efektywniejszego zarządzania klasą, budowania pozytywnych relacji między dziećmi a dorosłymi, aktywnego słuchania, motywowania uczniów, rozwiązywania konfliktów, ale także reagowania na zachowania nieprzystosowawcze i zapobiegania im.

W ramach programu opracowano również specjalny moduł dla dzieci, podczas którego uczą się one radzić sobie z agresją, rozwijają własne kompetencje społeczne i empatię, co umożliwi budowanie satysfakcjonujących relacji społecznych z rówieśnikami. W związku z tym, że poziom kompetencji językowych dzieci jest jeszcze stosunkowo niski, dzieci uczą się przede wszystkim przez zabawę. Długofalowym celem jest ograniczenie przemocy, narkomanii i przestępczości dzieci i młodzieży. Wysoka efektywność programu związana jest z jego kompleksowością (program obejmuje zintegrowane szkolenie dla rodziców, nauczycieli i dzieci), aktywnym podejściem do uczestników, elastycznością (program zawiera 26 modułów, które można dobierać w zależności od potrzeb), kulturową wrażliwością (program dostępny jest w języku hiszpańskim i angielskim, wykorzystuje wieloetniczne nagrania i kukiełki), łatwością w obsłudze (program stosuje kombinację książek, materiałów filmowych, spotkań z liderami, prac domowych oraz zajęć szkolnych dopasowanych do poziomu rozwojowego klientów, proponuje lalki, gry i działania), zapewnieniem szerokiego wsparcia ze strony terapeutów, trenerów, personelu

szkoły i organizacji, dbałością o jakość podejmowanych działań (wymagane certyfikaty trenerów), a przede wszystkim z jego oparciem na wynikach badań naukowych¹⁷¹.

3.2.4. Wsparcie procesu readaptacji społecznej nieletnich

Każdego roku amerykańskie instytucje resocjalizacyjne opuszcza około 200 tysięcy dzieci i młodzieży przed 24. rokiem życia. Następuje to na ogół w trybie zwykłym, który związany jest z nadejściem terminów określonych przez sąd jako granica wykonywania środka, lub w trybie przedterminowego warunkowego zwolnienia (*parole*), z czym często wiąże się nałożenie na wychowanka określonych wymogów i zadań. Wielu nieletnich wraca do skrajnie niekorzystnych warunków wychowawczych tworzonych przez dysfunkcyjne rodziny, promujące prokryminalne postawy środowisko lokalne oraz słabą pod względem dydaktycznym i wychowawczym szkołę. Dla wielu z nich czas uwięzienia i powrotu do tych niekorzystnych warunków przypada na okres rozwojowy, w którym młodzi ludzie nabywają zwykle kluczowych kompetencji pozwalających funkcjonować w życiu społecznym zgodnie z powszechnymi oczekiwaniami. W omawianej grupie proces ten jest na tyle zakłócony, że wzrasta prawdopodobieństwo ponownego wystąpienia zachowań przestępczych. Często w następstwie nieprawidłowych warunków socjalizacyjnych u nieletnich pojawiają się zaburzenia emocjonalne i psychiczne, uzależnienia, obserwuje się podwyższoną skłonność do angażowania w ryzykowne zachowania seksualne, wczesną inicjację seksualną, a w przypadku dziewcząt – ciążę. Niewłaściwe warunki wychowawcze nie sprzyjają również ustabilizowanej ścieżce edukacyjnej. Wielu nieletnich borykało się z problemami dyscyplinarnymi, które często powodowały zawieszenia i wydalenia ze szkół, o niepowodzeniach dydaktycznych nie wspominając. Niski poziom wykształcenia wraz z ubogimi kwalifikacjami zawodowymi lub całkowitym ich brakiem powodują, że nieletni niebezpiecznie szybko wkraczą na drogę bezrobocia i wykluczenia społecznego. W związku z powyższym konieczne staje się podjęcie działań, które ten niekorzystny splot okoliczności mogłyby przerwać. Młodzież niedostosowana społecznie w procesie readaptacji potrzebuje nadzoru i wsparcia po powrocie do wspólnoty. Bez tego młodzi ludzie bardzo szybko staną się beneficjentami systemu pomocy społecznej lub wymiaru sprawiedliwości.

¹⁷¹ C. Webster-Stratton, *The Incredible Years: Parents, Teachers, and Children Training Series*, „Residential Treatment For Children & Youth” 2001, vol. 18 (3), s. 34. Por. C.W. Webster-Stratton, M.J. Reid, *Niewiarygodne lata: seria materiałów szkoleniowych dla rodziców, nauczycieli i dzieci. Wieloaspektowe ujęcie leczenia małych dzieci z problemami w zachowaniu*, [w:] A.E. Kazdin, J.R. Weisz (red.), *Psychoterapia dzieci i młodzieży...*, s. 253–271.

Od wielu lat w Stanach Zjednoczonych prowadzone są działania nad wypracowaniem skutecznej koncepcji pomocy w readaptacji społecznej nieletnich opuszczających różnego rodzaju instytucje resocjalizacyjne. Pierwotnie cele te próbowano osiągnąć poprzez nadzór i kontrolę, za pomocą monitoringu oraz testów wykrywających używanie substancji psychoaktywnych. Szybko okazało się, że uczynienie z nich głównych form oddziaływania jest mało skuteczne i przede wszystkim kosztowne. Restrykcyjne podejście utrudniało przygotowanie i wsparcie nieletnich w procesie readaptacji społecznej. Nie udawało się w ten sposób utrzymać ich w stanie poprawnego funkcjonowania społecznego, co w perspektywie skutkowało powrotem do i tak już przepełnionych placówek resocjalizacyjnych. W odpowiedzi na taki stan rzeczy zaczęto szukać nowych rozwiązań, opartych na hipotezie mówiącej o tym, że zapewnienie wieloaspektowego wsparcia, przy zachowaniu jednak pierwiastka kontroli, pozwoli na ograniczenie recydywy wśród nieletnich. Uznano również, że powrót do środowiska lokalnego ma charakter procesualny, a warunkiem sukcesu jest rozpoczęcie działań w zasadzie od chwili wejścia nieletniego w system wymiaru sprawiedliwości¹⁷². Był to punkt wyjścia do rozpoczęcia budowy kompleksowego systemu pomocy następczej.

Pierwszymi programami, które opierały się na powyższych założeniach, były realizowane w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku, skierowane do młodzieży o wysokim poziomie ryzyka programy intensywnej opieki następczej. Odnosiły się one do pięciu zasad urzeczywistniających założenia teoretyczne związane z teorią społecznego uczenia się i teorią kontroli oraz dowodów empirycznych dotyczących przyczyn zachowań u recydywistów. Pierwsza zasada mówiła o konieczności lepszego przygotowania młodzieży do podejmowania odpowiedzialności i radzenia sobie z wolnością w społeczności. Druga zasada podkreślała konieczność intensyfikacji interakcji nieletnich z rówieśnikami, którzy nie mieli konfliktów z prawem, poprzez udział w różnego rodzaju wspólnotach i innych formach aktywności. Trzecia zasada wskazywała na rolę zaangażowania w pomoc zróżnicowanych podmiotów (rodziny, rówieśników, szkoły, pracodawcy, społeczności lokalnej, instytucji pomocy społecznej oraz wymiaru sprawiedliwości) oraz konieczność ich współpracy. Zasada czwarta zwracała uwagę na potrzebę elastyczności w podejmowanych działaniach, natomiast piąta odnosiła się do monitorowania i testowania młodzieży pod kątem radzenia sobie z wymaganiami, jakie związane są z samodzielnością¹⁷³. Programy opierały się na znanym z działalności socjalnej modelu pracy z indywidualnym przypadkiem, obejmującym następujące

¹⁷² A. Nellis, R.H. Wayman, *Back on Track: Supporting Youth Reentry from Out-of-Home Placement to the Community*, Washington 2009, s. 10.

¹⁷³ D.M. Altschuler, T.L. Armstrong, *Intensive Aftercare for High-Risk Juveniles: A Community Care Model. Program Summary*, Washington 1994, s. 23.

aspekty: skoordynowane i kompleksowe planowanie, wymianę informacji, ciągłość, spójność, świadczenie usług i monitoring. Obecnie główny nacisk w procesie readaptacji kładzie się na reedukację na podstawie idei *empowerment* oraz szacowania potrzeb. Stąd dominującymi działaniami stają się: treningi umiejętności, kognitywno-behawioralne programy reedukacyjne, mentoring, poradnictwo rodzinne i indywidualne oraz pomoc socjalna¹⁷⁴.

W związku z tym, że nieletni opuszczający instytucje resocjalizacyjne wykazują rozległe dysfunkcje i jednocześnie szeroki zakres potrzeb, coraz częściej usługi związane ze wsparciem readaptacji społecznej organizowane są zgodnie z zasadami modelu multiagencyjnego¹⁷⁵. Stąd też skoordynowany, kompleksowy plan reintegracji powinien obejmować ciągłość usług, począwszy od instytucji resocjalizacyjnych, poprzez edukacyjne, po zdrowotne i socjalne. Współpraca między instytucjami oraz społecznością lokalną ma doprowadzić do (od)budowania formalnej i nieformalnej sieci społecznej, która stanowić będzie element prewencji zachowań antyspołecznych.

Doświadczenia w zakresie usamodzielniania i readaptacji społecznej byłych podopiecznych placówek resocjalizacyjnych wskazują, że do osiągnięcia wysokiej efektywności konieczne jest spełnienie kilku warunków. Najważniejszym jest rzetelna diagnoza dokonana na podstawie przedstawionego wcześniej modelu R-N-R¹⁷⁶, pozwalająca określić ryzyko, potrzeby oraz podatność nieletniego na oddziaływania, co przekłada się na proces resocjalizacji i readaptacji. Dlatego niezbędne jest zaplanowanie i rozpoczęcie oddziaływań już od chwili wejścia nieletniego do placówki. Zadania powinny odnosić się do organizacji życia po uwolnieniu, przede wszystkim powrotu do szkoły, zabezpieczenia opieki zdrowotnej i terapii, zatrudnienia i rozwoju zawodowego, wzmacniania umiejętności życiowych, pomocy społecznej i prawnej. Praktyka pokazuje konieczność rozciągnięcia oddziaływań pomocowych na co najmniej sześć miesięcy po opuszczeniu placówki, jako optymalny wskazując roczny okres wsparcia¹⁷⁷. Badania pokazują, że źle zaprojektowane i przeprowadzone programy nie dość, że nie redukują zjawiska recydywy, to jeszcze mogą wspierać

¹⁷⁴ Rozróżnia się dwa typy opieki następczej: standardową oraz specjalną. Opieka standardowa zawiera: regularne spotkania z kuratorem, nadzór nad przestrzeganiem przez nieletniego prawa, unikanie niektórych ryzykownych dla nieletniego miejsc i osób, pracę na rzecz społeczności lokalnej, nadzór nad ukończeniem edukacji przez nieletniego, przestrzeganie godziny policyjnej. Opieka specjalna dostosowana jest do szczególnego przypadku danej osoby i dodatkowo (oprócz standardowych działań) zawiera: testy na obecność alkoholu i narkotyków w organizmie, udział w zajęciach z zarządzania agresją, terapie uzależnień, areszt domowy. Nie każdy nieletni potrzebuje takich działań, dlatego stosuje się je tylko wtedy, gdy istnieją ku temu uzasadnione przesłanki.

¹⁷⁵ M. Borkowska, J. Kusztal, *Zespoły interdyscyplinarne w pracy z dziećmi...*; A. Barczykowska, M. Muskała, *Transition from Prison to the Community Model jako przykład zastosowania podejścia multi-agencyjnego w zakresie wsparcia procesu readaptacji osób opuszczających zakłady karne* (w druku).

¹⁷⁶ D.A. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal...*, s. 67–68.

¹⁷⁷ A. Nellis, R.H. Wayman, *Back on Track...*, s. 38.

jej występowanie¹⁷⁸. Niezwykle ważny w tym zakresie jest zatem profesjonalizm pracowników¹⁷⁹, wśród których szczególna rola przypada kuratorom. Wsparcie w procesie readaptacji powinno odpowiadać na wieloaspektowe potrzeby nieletnich, stąd też konieczność otoczenia ich wieloma podmiotami o różnym charakterze i zakresie działań, począwszy od instytucji rządowych po trzeci sektor oraz organizacje religijne; jak się bowiem podkreśla w literaturze: „badania wskazują, że w wielu ubogich społecznościach, to właśnie organizacje religijne stanowią główne źródło szacunku i wsparcia społecznego”¹⁸⁰.

Projektując oddziaływania związane z procesem readaptacji nieletnich w środowisku lokalnym, warto zwrócić uwagę, że grupa ta w zależności od okresu rozwojowego ma w tym zakresie odmienne potrzeby. W przypadku młodszych adolescentów (11–14 lat) w procesie prawidłowej socjalizacji szczególnie ważną rolę pełnią rodzice. Poddawani oddziaływaniom nieletni zwykle wywodzą się z rodzin, gdzie postawy i kompetencje rodzicielskie nie są prawidłowe. W sytuacji kontaktu z grupą nieformalną o negatywnym wpływie rodzice zwykle nie posiadają zasobów do ich neutralizacji. W procesie readaptacji warto zatem zwrócić uwagę, by w otoczeniu młodego człowieka znalazł się ktoś dorosły, kto mógłby przyjąć rolę mentora. Starsi nastolatki (15–17 lat) zdecydowanie bardziej zależą od grupy rówieśniczej niż od członków rodziny. Spędzając ten zasadniczy dla siebie okres w placówkach resocjalizacyjnych wśród podobnej do siebie młodzieży, mają ograniczone szanse na budowanie prawidłowych relacji interpersonalnych. Stąd też tak istotne staje się skoncentrowanie w przypadku tej grupy na wzmacnianiu kompetencji społecznych oraz budowaniu pozytywnego obrazu samego siebie, by umożliwić nieletniemu wyjście do prospołecznych grup rówieśniczych. Im bowiem większa styczność z prawidłowo zsocjalizowanymi rówieśnikami, tym mniejsza szansa na ponowny konflikt z prawem.

Najstarsza grupa opuszczających placówki resocjalizacyjne to w zasadzie młodzi dorośli. Wśród tej kategorii podopiecznych, z powodu względnej niezależności od rodziny i grupy rówieśniczej, podstawowymi elementami prawidłowej readaptacji stają się te czynniki, które zapewniają samodzielność. Konieczne jest zatem skupienie się na kwestiach związanych z kształceniem i zatrudnieniem. Jak już zostało wcześniej wspomniane, kariery nieletnich obarczone są niepowodzeniami dydaktycznymi i wychowawczymi, o polietologicznej genezie. Organizacja amerykańskiego systemu resocjalizacji instytucjonalnej pozwala nieletnim na rozpoczęcie procesu niwelowania deficytów

¹⁷⁸ L.W. Sherman et al., *Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising. Report to the U.S. Congress*, Washington 1997.

¹⁷⁹ M. Paparozzi, M. Demichelle, *Amerykańskie służby probacji i warunkowego zwolnienia. Stan przeciążenia, niezrozumienia czy niedocenienia*, „Probacja” 2010, nr 1, s. 80–107.

¹⁸⁰ T.A. Hartmann, *Moving Beyond the Walls: Faith and Justice Partnerships Working for High-Risk Youth*, Washington 2002.

edukacyjnych, ale często (np. ze względu na zakończenie wykonywania środka, zwolnienie warunkowe lub też skalę zaburzeń) staje się to jednym z zadań również po opuszczeniu placówki. Niedostosowani potrzebują powrotu do tradycyjnej/zwykłej szkoły, gdzie mają kontakt z rówieśnikami niezaangażowanymi w działalność antyspołeczną, ale by odbyło się to bez szkód dla każdej ze stron, konieczne jest wsparcie nauczycieli tak w zakresie działań dydaktycznych, jak i wychowawczych. Dobrze się dzieje, gdy nauczyciele są dla niedostosowanych mentorami. Nie zawsze jednak nieletnim udaje się znaleźć placówkę otwartą na ich potrzeby i uzupełnić wykształcenie. Liczne instytucje nie są zainteresowane potencjalnie problemowym uczniem.

Niezwyczajnie ważną kwestią jest miejsce zamieszkania, bowiem wielu nieletnich ze względu na sytuację rodzinną nie może lub nie powinno wracać do środowiska domowego¹⁸¹. Alternatywą jest dla nich sieć hosteli oraz tzw. *half-way houses*, które zapewniają młodym ludziom „domność” oraz stopniowe przechodzenie od izolacji i kontroli do odpowiedzialności i samostanowienia. Jak pokazują badania, posiadanie stabilnego miejsca zamieszkania redukuje ryzyko ponownego konfliktu z prawem o połowę¹⁸². Równie istotne jest kontynuowanie lub podjęcie oddziaływań terapeutycznych, bowiem dwie trzecie nieletnich płci męskiej i trzy czwarte płci żeńskiej po przybyciu do placówki są diagnozowane jako osoby z zaburzeniami psychicznymi lub/i uzależnione. W ich przypadku głównym elementem udanego procesu readaptacji jest kontynuacja terapii w środowisku otwartym; nieletni, którym udaje się zachować abstynencję i którzy kontynuują terapię przez co najmniej trzy miesiące po opuszczeniu placówki, są zdecydowanie mniej narażeni na ponowny konflikt z prawem¹⁸³. Podejmowane do tej pory badania nad związkami pozytywnej readaptacji i czasu trwania terapii wskazują, że dłuższa terapia jest skuteczniejsza niż krótsza, niezależnie od liczby spotkań. Metanalizy przeprowadzone przez M. Lipseya i współpracowników wskazują, że najefektywniejsze są programy oparte na koncepcji kognitywno-behawioralnej, obejmujące wiele obszarów działania jednostki i realizowane w środowisku lokalnym¹⁸⁴.

¹⁸¹ *Mentoring Youth in Reentry. The Technical Assistance and Training Program for Mentoring System-Involved Youth*, s. 2, http://msiy.edc.org/resources/MSIY%20Publications/MSIY_Brief_Mentoring%20Youth%20in%20Reentry.pdf, data dostępu: 2.06.2011.

¹⁸² *Connecticut Family Counseling Plan Reduces Youth Recidivism by 50 Percent*, „Juvenile Justice Digest” January 2002.

¹⁸³ A. Nellis, R.H. Wayman, *Back on Track...*, s. 38–43.

¹⁸⁴ M.W. Lipsey, *Juvenile Delinquency Treatment: A Meta-Analytic Inquiry into the Variability of Effects*, [w:] T.D. Cook et al. (eds), *Meta-Analysis for Explanation: A Casebook*, New York 1992. Por. idem, *Can Intervention Rehabilitate Serious Delinquents?*, „Annals of the American Academy of Political and Social Science” 1999, vol. 564, s. 142–166; idem, *What 500 Intervention Studies Show about the Effects of Intervention on the Recidivism of Juvenile Offenders*, Washington 2000; M.W. Lipsey, D.B. Wilson, L. Cothorn, *Effective Intervention for Serious Juvenile Offenders*, „Juvenile Justice Bulletin” April 2000.

Podtrzymaniu abstynencji służą dobrze rozwinięte kompetencje zarządzania czasem wolnym. W przypadku osób niedostosowanych czas wolny zwykle związany był z kreowaniem potencjalnie kryminogennych sytuacji, stąd potrzeba wypracowania nowego schematu organizacji i zarządzania czasem. Skuteczna readaptacja związana jest również z uwzględnieniem specyficznych potrzeb nieletnich, które mogą stać się potencjalnym źródłem dyskryminacji (pochodzenie, orientacja seksualna)¹⁸⁵. Ważnym aspektem jest także kwestia dopasowania oddziaływań do odpowiedniego poziomu ryzyka. Badania wskazują, że programy są najbardziej efektywne w przypadku osób klasyfikowanych do średniego i wysokiego ryzyka¹⁸⁶.

W Stanach Zjednoczonych funkcjonuje wiele programów wspierających proces readaptacji społecznej nieletnich. Poniżej zostaną przedstawione te z nich, które – ze względu na łączenie oddziaływań w środowisku instytucjonalnym i lokalnym, oparcie się na diagnozie i związanej z nią klasyfikacji daleko posuniętej indywidualizacji, precyzyjnie opisany system nagród i kar, silne zakorzenienie w społeczności lokalnej oraz łączenie intensywnego nadzoru z terapią – uznawane są za najskuteczniejsze.

Jednymi z pierwszych systemowych rozwiązań w zakresie readaptacji społecznej nieletnich opuszczających instytucje resocjalizacyjne były programy intensywnej opieki następczej (*Intensive Aftercare Programs* – IAP), które na dużą skalę zaczęły być stosowane pod koniec lat dziewięćdziesiątych. Twórcy modelu, David M. Altschuler i Troy L. Armstrong, łączyli chroniczną przestępczość z trzema czynnikami: deficytami kontroli będącymi pokłosiem zaburzonego procesu socjalizacji, zaburzeniami poznawczymi i intelektualnymi oraz wpływem rówieśników, którzy przy słabych więziach społecznych nieletnich stanowią istotne ogniwa pośrednie w kryminogenezie. Na tej podstawie zaproponowali trzystopniowy model wsparcia procesu readaptacji nieletnich, zgodnie z którym:

1. działania podejmowane są jeszcze w trakcie pobytu w placówce i zmierzają w głównej mierze do szczegółowego zaplanowania życia po zwolnieniu;
2. w procesie readaptacji bierze udział wiele zróżnicowanych podmiotów;
3. działania mają charakter długoterminowy, w zależności od potrzeb zmieniają się proporcje między wsparciem a kontrolą, przy czym celem jest autonomia i samodzielność jednostki¹⁸⁷.

Centralnym komponentem IAP jest mechanizm zarządzania przypadkiem (*Case Management System*) oparty na rzetelnej diagnozie i klasyfikacji, indywidualizacji z uwzględnieniem perspektywy rodziny i społeczności lokalnej, odpowiednim zrównoważeniu pierwiastka kontroli i wsparcia, reagowaniu,

¹⁸⁵ A. Nellis, R.H. Wayman, *Back on Track...*, s. 38–43.

¹⁸⁶ M.W. Lipsey, D.B. Wilson, L. Cothorn, *Effective Intervention...*, s. 6.

¹⁸⁷ D.M. Altschuler, T.L. Armstrong, *Intensive Aftercare for High-Risk Juveniles...*, s. 9–16.

gdy jest to konieczne, opartym na przejrzystym i gradacyjnym systemie kar i nagród oraz zakotwiczeniu w społeczności lokalnej i wykorzystywaniu jej zasobów i sieci dla potrzeb osoby objętej programem. Do programu klasyfikowani są chłopcy między 12. a 18. rokiem życia, zdiagnozowani jako osoby o wysokim ryzyku ponownego konfliktu z prawem, którzy po co najmniej siedmioletnim okresie izolacji przechodzą do fazy wolnościowej. Udział w tej części programu trwa od sześciu do ośmiu miesięcy, podczas których uczestnicy korzystają ze wsparcia w zakresie edukacji, kształcenia zawodowego i zatrudnienia, budowania kompetencji społecznych, podtrzymywania dobrej kondycji psychicznej i fizycznej, poprzez terapię uzależnień czy kontakt ze specjalistami z zakresu psychologii i psychiatrii¹⁸⁸. Programy intensywnego nadzoru realizowane są w stanie Kolorado, Maryland oraz Wirginia. Ocena skuteczności tego rodzaju programów nie jest jednoznaczna. Wskazuje się konieczność uzupełnienia ich o elementy opiekuńcze.

Młodzieżowe Centrum Thomasa O'Farrella (*Thomas O'Farrell Youth Center – TOYC*) działa w Woodstock w stanie Maryland. Realizuje się tu model intensywnej opieki następczej skierowany do chłopców w wieku 13–18 lat, którzy zdiagnozowani zostali jako osoby o wysokim ryzyku. Typowy odbiorca programu to sprawca chronicznych i poważnych przestępstw przeciwko mieniu. Do programu nie klasyfikuje się sprawców przestępstw seksualnych. Po trwającej średnio około ośmiu miesięcy fazie rezydencjalnej uczestnicy programu przechodzą do dziewięciomiesięcznego okresu intensywnej opieki następczej. W związku z tym, że nieletni wchodzący do programu generalnie charakteryzują się antyspołecznymi wartościami i zachowaniami, duży nacisk kładzie się na rozwój sfery moralnej wychowanków. Służą temu działania z wykorzystaniem technik aktywnej perswazji, dysonansu poznawczego oraz treningi, podczas których podopieczni mogą wprowadzać w życie nabyte umiejętności.

W TOYC stosuje się ekonomię punktową. Postępy w przestrzeganiu norm pozwalają uczestnikom programu przechodzić przez cztery kolejne jego etapy. W pierwszej, wstępnej, fazie (*initiation*) przede wszystkim buduje się grupę i uruchamia procesy nią rządzące. Chłopcy poznają wtedy misję i reguły programu. Na tym etapie uczestników dzieli się na dziesięcioosobowe grupy, dla których kryterium powstania stanowią podobne potrzeby oraz wiek. Każda grupa funkcjonuje w odrębnej przestrzeni, natomiast członkowie poszczególnych zespołów jedzą i pracują razem oraz biorą udział w oddziaływaniach terapeutycznych. Wspólnie też podejmują decyzje co do najważniejszych kwestii funkcjonowania grupy. Jeśli zespół chce przejść do następnej fazy, jego członkowie muszą się nauczyć osiągać kompromis, co oznacza również opanowanie podstawowych umiejętności współpracy. Etap ten może trwać od jednego do kilku miesięcy.

¹⁸⁸ K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*, s. 362–363.

Kolejna faza, trwająca nawet do dwóch miesięcy, związana jest z doskonaleniem wiedzy o przebiegu procesów grupowych i funkcjonowaniu społeczności. Nieletni na tym etapie powinien aktywnie włączać się w życie grupy, respektując normy oraz demonstrując ich znajomość w codziennym działaniu. Jeśli uzyska poparcie rówieśników i terapeutów, może starać się o przeniesienie do kolejnego etapu, w którym od uczestników oczekuje się doskonałej znajomości reguł rządzących grupą oraz wdrażania w nie innych osób. W tej fazie nieletni biorą udział w wyspecjalizowanych programach, np. Anonimowych Alkoholików, oraz otrzymują przepustki, podczas których mogą odwiedzać rodziny lub pracować poza placówką, przy czym po powrocie konieczne jest wykonanie testu wykrywającego obecność niedozwolonych substancji. Jest to czas, który nieletni ma wykorzystać do zbudowania sobie „przyczółków” mogących pomóc w samodzielnym funkcjonowaniu. Na tym etapie konstruuje się szczegółowy plan przygotowania do opuszczenia placówki oraz późniejszego życia. Po jego sformułowaniu i spełnieniu wcześniej omówionych wymogów nieletni jest gotowy do fazy opieki następczej (*aftercare phase*), związanej z powrotem do środowiska lokalnego.

Zasadniczym celem tego etapu jest utrzymanie intensywnego kontaktu z programem i wzmacnianie nieletnich w prospołecznym modelu życia w społeczności lokalnej. Pomocą służą dwaj, specjalnie oddelegowani z programu, pracownicy, którzy wykorzystując elementy mentoringu, doradztwa edukacyjnego i zawodowego, interwencji kryzysowej i pedagogizacji, pomagają nieletniemu radzić sobie z wyzwaniami codzienności. Pracownicy kontaktują się z rodzicami, nauczycielami i innymi specjalistami, którzy mogą wspierać funkcjonowanie nieletniego w środowisku lokalnym. W ciągu miesiąca na pracę z podopiecznymi przeznaczają dwanaście dni, natomiast sama faza trwa około pół roku. Często jest ona prowadzona w porozumieniu ze specjalistami uzależnień. Z biegiem czasu obecność i aktywność pracowników jest wygaszana, bowiem celem tej fazy jest usamodzielnienie wychowanka. Nie oznacza to, oczywiście, pozostawienia go samemu sobie, ale raczej zmianę funkcji opiekuna, który finalnie ma się stać osobą wspierającą. Dokonywane do tej pory ewaluacje wskazują nie tylko na spadek liczby nieletnich popełniających przestępstwa spośród tych, którzy brali udział w programie, ale również – jeśli jednak doszło do ponownego konfliktu z prawem – na zmianę charakteru przestępstwa na znacznie mniej poważne¹⁸⁹.

Wśród programów wspierających skuteczną readaptację są również przeznaczone wyłącznie dla nieletnich dziewcząt. Przykładem takiego programu jest realizowany w Południowej Alabamie GROWTH, skierowany do nieletnich

¹⁸⁹ S.V. Gies, *Aftercare Service*, „Juvenile Justice Bulletin” September 2003, s. 12–13; K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*, s. 362–363.

w wieku 13–17 lat. Celem programu jest pomoc młodym kobietom w skutecznym powrocie do środowiska lokalnego poprzez wsparcie prospołecznego procesu adolescencji opartego na idei mentoringu. Podejmowane w tym programie procedury i działania bazują na wynikach badań naukowych oraz wypracowanych do tej pory dobrych praktykach z obszaru resocjalizacji kobiet. Dziewczęta objęte programem GROWTH w zależności od swojej sytuacji, a także historii kryminalnej mogą wziąć udział w jednym z trzech modułów terapeutycznych:

1. pobyt stały w placówce dla dziewcząt, które zostały skazane za poważne przestępstwa i zaklasyfikowane do wysokiego poziomu ryzyka,
2. pobyt dzienny,
3. pobyt dzienny dla nieletnich matek i dla tych nieletnich, które dokonały cięższych kategorii przestępstw.

Zdecydowana większość kierowanych do programu to typowe ofiary rozmaitych form przemocy i zaniedbania. Wiele z nich to ciężarne. Spora grupa boryka się z zaburzeniami i chorobami psychicznymi. Z tego powodu program musi być silnie zindywidualizowany i mieć szeroką ofertę oddziaływań. Dla uczestniczek przewidziano m.in.: możliwość nabywania kompetencji życiowych i społecznych, udział w funkcjonalnej terapii rodzinnej, terapię indywidualną i grupową ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji doświadczania przemocy, terapię uzależnień, doradztwo zawodowe i kształcenie kompetencji rodzicielskich.

Wiele z tych oddziaływań trwa przez cały okres pobytu nieletniej w programie. Jest to możliwe dzięki współpracy ze zróżnicowanymi podmiotami w środowisku lokalnym. Niezależnie od realizowanej wersji programu uczestniczki przechodzą przez trzy fazy. W pierwszej fazie (*facility/intensive treatment*) podstawowym zadaniem jest dokonanie diagnozy ryzyka, potrzeb i reaktywności, by na tej podstawie zbudować indywidualny plan oddziaływań. Faza druga (*transition*) ma na celu reintegrację nieletniej ze środowiskiem lokalnym przez zaplanowany zestaw kroków zmierzających do zwiększania jej obecności w nim. Zwykle zajmuje to około dwóch miesięcy. Ostatnia faza (*community reentry – aftercare*) zmierza do stabilizacji i samodzielności dziewcząt w społeczności lokalnej, przy wykorzystaniu zasobów środowiskowych zarówno formalnych, jak i nieformalnych. Praca z nieletnimi opiera się na idei *empowerment*. Wykorzystuje się elementy kontroli, ale przede wszystkim mentoring i wsparcie. Podobnie jak w przypadku wcześniej omówionych programów, wśród uczestniczek zaobserwowano zdecydowanie niższy poziom konfliktów z prawem oraz porzuceń szkoły. Program zwiększa również świadomość nieletnich w zakresie konsekwencji aktywności seksualnej.

Dziś amerykański system resocjalizacji stoi na rozdrożu. Z jednej strony widoczne są dążenia do profesjonalizacji i instytucjonalizacji działań, weryfikuje się prowadzone wobec nieletnich interwencje, tworząc zestawienia

skutecznych programów resocjalizacyjnych opartych na zasadach *evidence based practice*, a eliminując te, które nie spełniają pokładanych w nich nadziei¹⁹⁰. Od wielu już lat inwestuje się w system profilaktyki i wsparcia społecznego w środowiskach lokalnych, rozwijając sieć instytucji w grupach zagrożonych procesami marginalizacji społecznej. Z drugiej strony w Stanach Zjednoczonych coraz częściej pojawiają się głosy, również wśród polityków, nawołujące do większej surowości w postępowaniu z nieletnimi, włącznie z karaniem ich na równi z osobami dorosłymi. Podstawą są tu przede wszystkim statystyki przestępczości nieletnich. Rosnące poczucie zagrożenia, ale i świadomość kosztów, jakie generuje wymiar sprawiedliwości nieletnich, przy jego nieefektywności, powodują, że coraz częściej podkreśla się konieczność zaostrzenia działań wobec nieletnich.

¹⁹⁰ A. Barczykowska, *Idea evidence based practice...*, s. 454–467.

4

SYSTEMY RESOCJALIZACJI DOROSŁYCH

4.1. Probacja i *parole* w anglosaskiej praktyce resocjalizacyjnej

Konsekwencją przemian w myśleniu o karze i sposobach jej wykonywania, jakie dokonywały się zarówno na obszarze Anglii, jak i Stanów Zjednoczonych od końca XVI wieku, była konieczność wypracowania nowych mechanizmów przeciwdziałania przestępczości i recydywie. Coraz większa świadomość związana z warunkami wykonywania kary, wiedza o przestępcy, a także doświadczenia codziennej pracy osób i stowarzyszeń woluntarystycznych działających na rzecz skazanych, pozwoliły na zaistnienie i rozwój idei probacji. W XIX wieku działania związane ze zmniejszeniem wyroku stają się w Anglii coraz bardziej powszechne. Zapewne nie bez znaczenia jest to, co dzieje się za oceanem¹, gdzie zaczyna powstawać pierwszy na świecie system nadzoru kuratorskiego. Na początku XX wieku Anglia podąży tym śladem. W obu krajach w zasadzie do lat dwudziestych trwa budowanie instytucjonalnych zrębów probacji. W Stanach Zjednoczonych prekursorem nadzoru kuratorskiego była jurysdykcja w Bostonie, gdzie ta forma jako reakcja na przestępstwo została po raz pierwszy zastosowana w roku 1830. Praktyka obejmowania nadzorem,

¹ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 185.

mimo że przez długie lata nie była umocowana prawnie, stosunkowo szybko zdobyła zwolenników wśród sędziów, którzy orzekali probację jako „wydanie w zastaw” lub uwolnienie za kaucją. Ogromne znaczenie dla rozwoju probacji miało powstanie w stanie Massachusetts w latach osiemdziesiątych XIX wieku pierwszego systemu nadzoru probacyjnego, który stał się inspiracją i przykładem nie tylko dla innych stanów, ale i państw. Do roku 1920 podobną drogę obrało 21 innych stanów. W 1916 roku Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych dostrzegł brak regulacji prawnych w zakresie probacji. Dzięki podjętej aktywności legislacyjnej w 1925 roku wszedł w życie *National Probation Act*, który umożliwiał zawieszenie nałożenia kary i orzeczenie nadzoru probacyjnego. W roku 1951 całe Stany Zjednoczone objęte były roboczym systemem probacji. Podobny proces miał miejsce w Anglii i Walii na przełomie XIX i XX wieku, przy czym jego początki związane są z działalnością Kościoła. W latach siedemdziesiątych XIX wieku misjonarze jednego z działających w tym czasie zgromadzeń podejmują się opieki nad osobami, które popełniły przestępstwo i przejawiają uzależnienie od alkoholu. Potrzeby są na tyle duże, że w 1906 roku w angielskiej probacji działa ponad setka misjonarzy, w tym również około dwudziestu kobiet. Rok później w życie wchodzi *Probation of Offenders Act*, który profesjonalizuje wykonywanie nadzorów i umożliwia sądom oficjalne przekazywanie sprawców w ręce kuratorów. Zarówno w Anglii, jak i w Stanach Zjednoczonych w tym okresie podobnie definiuje się zadania kuratora, który ma doradzać, wspierać, być przyjacielem, przewodnikiem moralnym². Podejście to zmieni się z początkiem lat pięćdziesiątych, gdy do głosu dojdzie nurt terapeutyczny w polityce kryminalnej/resocjalizacji, a kuratorzy przyjmą na siebie zadania związane nie tylko z byciem przewodnikiem, ale przede wszystkim pracownikiem socjalnym i terapeutą, a nawet „advokatem” reprezentującym skazanego przed różnymi instytucjami. Ich głównym zadaniem będzie wspieranie i pomaganie skazanym w rozwiązywaniu ich problemów życiowych. Istotnym aspektem działalności probacyjnej stanie się proces reintegracji skazanych ze środowiskiem lokalnym. W 1967 roku w Anglii na mocy *Criminal Justice Act* powołana zostaje Rada ds. Zwolnień Warunkowych (*Parole Board*), która ma czuwać nad wykonaniem wyroków probacji oraz warunkowych zwolnień³. Podobne ciała powołane zostają również w Stanach Zjednoczonych. Niestety, probacyjna „euforia” zaczyna wygasać w latach siedemdziesiątych, co było spowodowane kilkoma przyczynami: idea zdołała się rozwinąć tylko w środowiskach miejskich, pozostawiając poza swoim zasięgiem słabo zaludnione obszary wiejskie; brakowało profesjonalnie przygotowanej kadry, a ta, która była,

² R. McCarva, *England and Wales*, [w:] A.M. van Kalmthout, I. Durnescu (eds), *Probation in Europe*, Nijmegen 2008, s. 257.

³ Ibidem.

doświadczala ponadnormatywnego obciążenia pracą i nie miała wsparcia; nieustannie rosła populacja osób w konflikcie z prawem, a zatem również koszty funkcjonowania systemu wymiaru sprawiedliwości. Niekorzystna atmosfera wokół probacji była podsycana przez polityków, którzy żerując na obawach ludzi o poziom bezpieczeństwa, określali nadzór probacyjny jako „rozpieszczanie”⁴ przestępców, domagając się orzekania bezwzględnych kar pozbawienia wolności⁵. Nastąpił czas surowego karania. Jednak refleksja nad kosztami i efektami działania systemu sprawiedliwości zorientowanego na eliminacyjny i izolacyjny aspekt kary, a także przemiany społeczne i polityczne spowodowały, że złagodzono pierwotne podejście. Podsumowując ten okres, B. Stańdo-Kawecka pisze, że „represyjna i kosztowna polityka karna nie przyniosła oczekiwanych rezultatów w dziedzinie redukcji przestępczości. Obecnie probacja ponownie staje się ważnym elementem polityki kryminalnej, tak w Stanach Zjednoczonych, jak i w Anglii i Walii. Jej znaczenie wynika z następujących przesłanek: nie wszystkie przestępstwa są na tyle poważne, a ich sprawcy na tyle zdemoralizowani, by w ramach dbałości o bezpieczeństwo publiczne stosować bezwzględną karę pozbawienia wolności; niemal wszystkie osoby po odbyciu kary więzienia wracają do społeczeństwa, a współcześnie nikt już nie wątpi w negatywne konsekwencje izolacji penitencjarnej, przejawiające się również ogromnymi problemami w procesie readaptacji społecznej, rozumianej jako ponowne podejmowanie prospołecznych ról; kontrola sprawców przestępstw jest dużo efektywniejsza niż pozostawienie ich samym sobie”⁶.

4.1.1. Probacja i *parole* w Stanach Zjednoczonych

Probacja jest nałożoną przez sąd karą średniej mocy, polegającą na umieszczeniu skazanego w środowisku lokalnym, często pod nadzorem kuratora sądowego oraz ze wskazaniem zadań do realizacji w czasie obowiązywania próby.

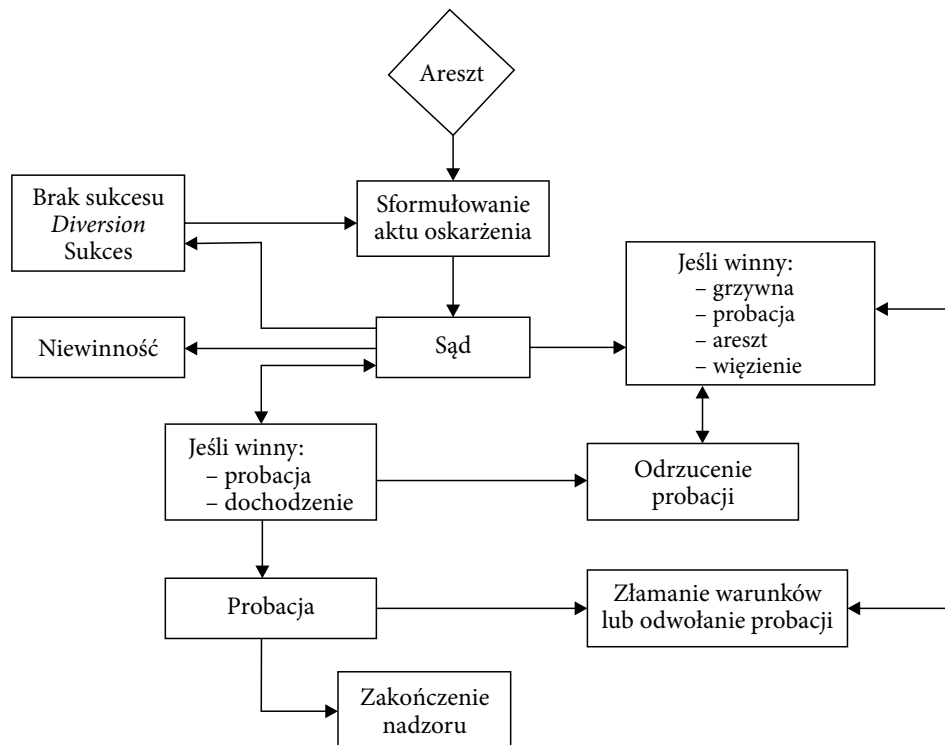
⁴ Nie sposób przy tej okazji nie wspomnieć o populizmie penalnym, który co prawda opisany naukowo został dopiero w pierwszej dekadzie XXI wieku przez J. Pratta, ale w życiu społecznym obecny był o wiele dłużej i jest nadal. W zasadzie od początku XX wieku standardem we wszelkich kampaniach politycznych są hasła ochrony społeczeństwa przed przestępczością za pomocą zaostrzenia kar (por.: J. Pratt, *Penal Populism*, London–New York 2007; W. Zalewski, *Populizm penalny – próba zdefiniowania zjawiska*, [w:] Z. Sienkiewicz, R. Kokot (red.), *Populizm penalny i jego przejawy w Polsce*, Wrocław 2009, s. 13–32; idem, *Przestępca „niepoprawny”*..., s. 314–315; J. Czapska, S. Waltoś, *O polskim populizmie penalnym, w związku z książką J. Pratta „Penal populism”, uwag kilka*, [w:] K. Krajewski (red.), *Nauki penalne wobec problemów współczesnego przestępstwa. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, Warszawa 2007, s. 397–412.

⁵ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 52; B. Stańdo-Kawecka, *Cele wykonywania kary pozbawienia wolności...*, s. 296.

⁶ M. Paparozzi, M. Demichelle, *Amerykańskie służby probacji...*, s. 85.

Probacja może też występować w sytuacji warunkowego zawieszenia wykonania innej kary (*action of suspending*)⁷.

Schemat 3. Miejsce probacji w postępowaniu sądowym

Źródło: H. Abadinsky, *Probation and Parole. Theory and Practice*, Upper Saddle Creek 2009, s. 104.

Istotą probacji jest udzielenie podsądnemu wsparcia w związku z podejmowanymi przez niego działaniami na rzecz powrotu do życia na wolności, koordynacja jego poczynąń, mobilizacja, a w razie potrzeby kontrola i uruchomienie sankcji związanej z naruszeniem warunków probacji. Wśród podstawowych funkcji probacji wymienia się współcześnie: oddziaływania resocjalizacyjne (*treatment*), nadzór (*surveillance*) oraz egzekwowanie prawa (*enforcement*)⁸. Podstawą do uruchomienia wszelkich działań w obszarze probacji jest prawidłowo

⁷ Podczas wykonywania sankcji skazany zobowiązany jest do realizacji nałożonych przez sąd obowiązków, z których najpopularniejszymi są: znalezienie zatrudnienia oraz systematycznego kontaktu z oficerem probacyjnym. Często łączy się probację z pracą społecznie użyteczną (*community service*) oraz z koniecznością wypłaty odszkodowania (*restitution*). Zob. G.A. Caputo, *Intermediate Sanctions in Corrections*, Denton 2004, s. 9.

⁸ M. Paparozzi, M. Demichelle, *Amerykańskie służby probacji...*, s. 85; A. Baładynowicz, *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa 2006, s. 31.

oszacowane ryzyko i potrzeby oraz umiejętnie zarządzanie nimi, co stawia przed probacją również zadania diagnostyczne⁹. Wymienione funkcje pozo-
stają ze sobą w silnych związkach, wzajemnie się warunkując. Aktem prawnym,
który wyznacza dziś standardy postępowania z osobami w konflikcie z pra-
wem, przyjętym przez administrację George’a W. Busha, jest *Second Chance*
Act of 2007. Ustawa ma szczególne znaczenie, bowiem „nigdy wcześniej nie
uchwalono przepisów, które na taką skalę uprawniały rząd federalny do wspar-
cia lokalnych organizacji rządowych i pozarządowych w znalezieniu więźniom
i byłym więźniom pracy, mieszkania i mentora; w nakłanianiu do podjęcia tera-
pii uzależnień, do podtrzymywania rodzinnych więzi, do okazywania wspar-
cia ofiarom przestępstwa; w oferowaniu także innych usług nastawionych na
przeciwdziałanie powrotności do przestępstwa oraz naruszania zasad probacji
i warunkowego przedterminowego zwolnienia”¹⁰.

Probacja należy do tzw. *front-door programs*, co oznacza, że wyprzedza inne,
znacznie surowsze sankcje, często związane z umieszczeniem w warunkach
izolacji. W przypadku osób, które opuszczają zakłady karne po odbyciu części
wyroku, również możliwe jest zastosowanie środków probacyjnych. Wówczas
jednak mamy do czynienia z *parole*, które należy do tzw. *back-door programs*.
Tego rodzaju rozwiązania służą wsparciu procesu readaptacji społecznej ska-
zanych poprzez stopniowe wprowadzanie ich do środowiska lokalnego, przy
czym *parole* ma zdecydowanie bardziej nadzorczy charakter.

Różnice między probacją a *parole* przedstawia tabela 20.

Tabela 20. Różnice pomiędzy probacją a *parole*

Obszar	Probacja	<i>Parole</i>
Dokument, na podstawie którego kieruje się skaza- nego	– raport przedwyrokowy	– raport przedzwolnieniowy
Ciało decyzyjne	– sąd	– Rada ds. Zwolnień Warunkowych
Prowadzący nadzór	– nadzór probacyjny	– nadzór <i>parole</i>
Relacja do kary pozbawienia wolności	– zamiast kary pozbawienia wolności – poprzedza wykonanie kary pozbawienia wolności (<i>front-door programs</i>)	– w ramach warunkowego przedterminowego zwol- nienia z zakładu karnego – po zakończeniu odbywania kary pozbawienia wolności (<i>back-door programs</i>)

Źródło: Opracowanie własne.

⁹ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 191.

¹⁰ M. Płatek, *Nowy etap w dyskusji nad karą pozbawienia wolności*, „Państwo i Prawo” 2009, nr 1, s. 34.

Wykonaniem orzeczeń probacyjnych w Stanach Zjednoczonych zajmuje się ponad 2 tysiące agencji podlegających różnym jurysdykcjom. W strukturze wykonywania orzeczeń probacji wyróżnić można pion dla nieletnich oraz dla dorosłych. Sankcje mogą być realizowane przez instytucje na poziomie gminy, hrabstwa, stanu lub państwa, przy czym najczęstszym rozwiązaniem jest umieszczenie ich w ramach jurysdykcji stanowej¹¹. W stanie Iowa nad skazanymi w probacji i *parole* czuwają departamenty ds. resocjalizacji (*department correctional services* – DCS), umocowane w ramach lokalnych sądów, działające poprzez prywatne instytucje finansowane, w części z grantów¹².

Osoby poddane probacji uznane zostały za winne popełnienia przestępstwa. Jednak w ocenie sędziego charakter przestępstwa oraz właściwości osobowe sprawcy wskazują, że skuteczniejszy od więzienia może być właściwie zorganizowany nadzór. Podkreślić trzeba bowiem, że osoby w probacji zwykle popełniły przestępstwo po raz pierwszy i nie było ono związane z użyciem przemocy. Zwykle próbie nie są poddawani sprawcy takich przestępstw, jak zabójstwa, porwania czy gwałty. Karę w środowisku lokalnym wyklucza zwykle drugi i kolejny wyrok sądowy. W Teksasie probację orzeka się tylko w stosunku do tych, którzy nigdy wcześniej nie zostali skazani za przestępstwo w całych Stanach Zjednoczonych. Istotne są również czynniki ryzyka i chroniące, leżące zarówno po stronie skazanego, jak i środowiska, w którym do tej pory przebywał. Pod uwagę bierze się statyczne i dynamiczne czynniki ryzyka¹³.

W czasie trwania probacji skazany zobowiązany zostaje do wykonywania nałożonych przez sąd lub/i oficera probacyjnego obowiązków. Powinny być one dobrane w ten sposób, by sprzyjać resocjalizacji i readaptacji skazanego, odpowiadając na jego potrzeby kryminogenne. Znajdują się wśród nich zobowiązania do:

- przestrzegania prawa na wszystkich poziomach organizacji państwa (lokalne, stanowe, federalne) oraz zawiadomienia oficera probacyjnego w ciągu 24 godzin o sytuacji naruszenia prawa lub aresztowaniu;
- zapewnienia sobie i utrzymania zatrudnienia oraz kontaktu z oficerem probacyjnym w sytuacji porzucenia lub utraty pracy w ciągu 24 godzin;
- pozostawania dyspozycyjnym w stosunku do oficera probacyjnego, współpracy z nim w celu rozwiązania problemów, zaniechania kłamstwa oraz wprowadzania w błąd;
- nieposiadania narkotyków oraz paramedykamentów;
- nieużywania napojów alkoholowych;

¹¹ H. Abadinsky, *Probation and Parole...*, s. 26–27.

¹² Przykładem tego rodzaju rozwiązań mogą być działające w ramach *Sixth Judicial District Correctional Services* instytucje: Gerald R. Hinzman Center, Hope House, Lary A. Nelson Center oraz Anchor Center, zob. <http://iowacbc.org/program-residential-facilities/#>, data dostępu: 17.11.2014.

¹³ H. Abadinsky, *Probation and Parole...*, s. 31.

- nieposiadania nielegalnej broni oraz innych niebezpiecznych przedmiotów;
- przedkładania wyników testów wykrywających obecność substancji psychoaktywnych w organizmie oraz ich wykonania na żądanie;
- unikania bądź zaniechania kontaktów z osobami bądź grupami, które mają kryminalną przeszłość lub aktualnie są zaangażowane w działalność przestępczą;
- aktywnego uczestnictwa w różnych formach terapii, włącznie z leczeniem na dziennych oddziałach wsparcia (*Day Treatment*), *Intensive Supervision Probation*, monitoringiem elektronicznym oraz pobytem w hostelach różnego typu;
- ponoszenia kosztów związanych z organizacją oddziaływań probacyjnych;
- znalezienia stałego miejsca pobytu, utrzymania go i powiadamiania oficera probacyjnego o każdej zmianie;
- wypłacenia odszkodowania ofierze przestępstwa;
- pisemnego powiadomienia oficera probacyjnego i uzyskania jego zgody na opuszczenie stanu; jeśli podróż ogranicza się do obszaru stanu, wystarczy zgoda ustna;
- zaniechania prowadzenia pojazdów mechanicznych bez koniecznych do tego dokumentów i kwalifikacji¹⁴.

W sytuacji gdy osoba poddana probacji narusza któreś z powyższych zobowiązań, co określa się mianem technicznego złamania warunków (*technical violation*), lub w czasie trwania próby popełnia kolejne przestępstwo (*new offense violation*), sąd może odwołać probację, zmienić jej formę, nałożyć na skazanego dodatkowe obowiązki, a w ostateczności skierować go do więzienia lub aresztu.

Czas probacji jest zależny od stanu, w którym jest ona wykonywana. Amerykańskie Stowarzyszenie Prawnicze (American Bar Association – ABA) zaleca, by probacja w przypadku skazania za wykroczenie nie przekraczała dwóch, a w przypadku przestępstw pięciu lat¹⁵. W systemie federalnym osoba skazana za przestępstwo przebywa w probacji co najmniej rok.

Probacja w zależności od poziomu nadzoru i kontroli może przybierać różne formy:

1. intensywna probacja przeznaczona jest dla sprawców, którzy dokonali czynów z użyciem przemocy, byli członkami gangów lub dopuścili się przestępstw seksualnych; jej podstawową cechą jest znaczna kontrola skazanego,

¹⁴ American Probation and Parole Association (APPA), <http://www.appa-net.org/eweb/>, data dostępu: 17.11.2014; J. Petersen, *Crime Victim's Handbook*, Cedar Rapids 2008, s. 5–6.

¹⁵ W stanie Illinois probacja dla osób, które popełniły poważniejsze przestępstwa, orzekana jest zwykle w wymiarze od trzydziestu miesięcy do czterech lat, a w przypadku wykroczeń nie przekracza roku. W Teksasie sąd nie może orzec probacji dłuższej niż minimalny czas kary przewidzianej za przestępstwa, a ponadto nie powinna być ona dłuższa niż dziesięć lat. Zob. H. Abadinsky, *Probation and Parole...*, s. 35.

np. za pomocą systemu GPS, aresztu domowego oraz nałożenia skrajnie surowych warunków: całotygodniowa dyspozycja do kontaktu z oficerem probacyjnym, gotowość do wykonania na żądanie testów związanych z przyjmowaniem substancji psychoaktywnych, aktywny udział w terapii i programach edukacyjnych;

2. standardowa probacja przeznaczona jest dla skazanych, którzy popełnili przestępstwo po raz pierwszy, zwykle nie dokonali go z użyciem przemocy i nie należało ono do grupy najpoważniejszych (zabójstwo, gwałt, porwanie); w jej ramach skazany kontaktuje się z kuratorem raz lub dwa razy w miesiącu, realizuje zawarte w planie oddziaływań zadania, częstotliwość kontroli jest w tym modelu określona;
3. probacja bezdolorowa często orzekana jest wobec skazanych o niskim ryzyku, czyli u osób, które nie popełniły poważnego przestępstwa oraz mają na tyle duże zasoby osobiste, że ich resocjalizacja nie wymaga udziału kuratora; może ona również pojawić się jako ostatni okres probacji, gdy nałożone obowiązki zostały już wykonane, a skazany ma obowiązek utrzymać *status quo*;
4. probacja nieformalna uruchamiana jest jeszcze na etapie postępowania przygotowawczego, kiedy podejrzany przyznaje się do winy i zawiera z sądem swego rodzaju umowę, w której w zamian za zawieszenie postępowania poddaje się kontroli, wykonywanej przez kuratora, ale częściej przez osobę, która nie jest związana z sądem – może nią być duchowny lub osoba godna zaufania¹⁶.

Jak wcześniej zostało wspomniane, w związku ze zróżnicowaniem kategorii osób skazywanych na probację może ona być orzekana samodzielnie lub jako część wyroku. W praktyce orzeczniczej dominuje drugi typ; w 2006 roku tego rodzaju wyroki stanowiły 79% wszystkich nowych orzeczeń związanych z probacją. Probacja jako sankcja samoistna była orzekana w 16% spraw¹⁷. Łączenie nadzoru z karą pozbawienia wolności może przybierać zróżnicowane formy, wśród których wyróżniamy:

1. *split sentence* – sąd w wyroku orzeka okres uwięzienia, po którym osoba przechodzi pod nadzór probacyjny, również na określony czas; kilka lat temu tego typu orzeczenia stanowiły 10% postanowień; należy zaznaczyć, że na przestrzeni dekad odnotowano znaczący (pięćdziesięcioprocentowy) spadek tego typu wyroków¹⁸;
2. *modification of sentence* – modyfikacja pierwotnego wyroku związana z zamianną kary pozbawienia wolności na rzecz nadzoru kuratorskiego;
3. *shock incarceration* – po okresie uwięzienia w surowym zakładzie penitencjarnym (np. *boot camp*), najczęściej w wymiarze 30, 60 lub 90 dni, sąd decyduje

¹⁶ J. Petersen, *Crime Victims...*, s. 3.

¹⁷ L. Glaze, T. Bonczar, *Probation and Parole in United States in 2006*, Washington 2007, s. 2.

¹⁸ Ibidem, s. 4.

o tym, jakie środki powinny zostać zastosowane w dalszej perspektywie – może to być probacja bądź dalsze uwięzienie;

4. *intermittent incarceration* – osoba, wobec której orzeczono probację, spędza weekendy lub noce w lokalnym areszcie.

Rozpoczęcie i trwanie nadzoru probacyjnego obejmuje zwykle trzy kroki:

1. wejście w relację ze sprawcą przestępstwa;
2. ustalenie przez oficera probacyjnego i podsądnego celów nadzoru oraz opracowanie projektu realizacji warunków nałożonych przez sąd (z poszanowaniem zasady podmiotowego traktowania klienta);
3. rozstrzygnięcie na podstawie realizacji warunków probacji, jak długo ma jeszcze trwać nadzór (może on się skończyć w związku z realizacją nałożonych zadań, z powodu wygaśnięcia wyroku oraz z powodu złamania warunków probacji, co – jak już zostało wcześniej wspomniane – najczęściej prowadzi do uwięzienia w efekcie odwołania starego wyroku lub/i orzeczenia nowego)¹⁹.

Praca z tak specyficzną klientelą, jaką są osoby w konflikcie z prawem borykające się z licznymi problemami socjalnymi, społecznymi i psychicznymi, wymaga stosowania zróżnicowanych metod oddziaływania. Oficerowie probacyjni w kontaktach z podsądnymi muszą odnaleźć równowagę między postawą „stróża prawa”, „terapeuty” i „pracownika socjalnego”²⁰. Powinni tak oddziaływać na skazanych, by z jednej strony dyskretnie ich monitorować, a z drugiej wdrażać do podejmowania zachowań i działań prospołecznych. W zależności od sytuacji, w której się znaleźli, i problemów, jakie stały się ich udziałem, oficerowie probacyjni mają do wyboru cztery podstawowe strategie:

1. *selective intervention strategies* – pomoc w uporaniu się z sytuacją kryzysową, która doprowadziła do popełnienia przestępstwa;
2. *environmental structure strategies* – pomoc w rozwoju szeroko rozumianych umiejętności społecznych (najczęściej poprzez różnego rodzaju treningi), motywowanie do podejmowania zachowań prospołecznych oraz unikania kontaktów z osobami zaangażowanymi w działalność przestępczą;
3. *casework/control strategies* – pomoc w osiągnięciu równowagi poprzez uporanie się z zaburzeniami emocjonalnymi, osobowościowymi oraz uzależnieniami;
4. *limit-setting strategies* – ścisła kontrola realizacji warunków probacji²¹.

Efektywność działania probacyjnego wzrasta, gdy postępowanie oficera jest elastyczne i zawiera w sobie wszystkie wspomniane strategie²².

¹⁹ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 19.

²⁰ M. Paparozzi, M. Demichelle, *Amerykańskie służby probacji...*, s. 86.

²¹ G. Arling, K. Lerner, *Client Management Classification*, Washington 1980.

²² Zob. B. Beaumont, B. Caddick, H. Hare-Duke, *Meeting Offenders' Needs*, Bristol 2001.

Istotne jest wskazanie, jakie zmiany w wykonywaniu orzeczeń probacyjnych i *parole* przyniósł przełom XX i XXI wieku. W 2007 roku około 5,1 miliona dorosłych mieszkańców Stanów Zjednoczonych w związku z popełnieniem przestępstwa i orzeczeniem wyroku zostało poddanych różnym formom kontroli. Oznacza to, że jedna osoba dorosła na 45 trafia pod oddziaływania bądź w ramach probacji, bądź w ramach *parole*. Chcąc zobrazować popularność środków związanych z poddaniem próbie, warto przypomnieć, że w 1980 roku pod probacją i *parole* znajdowało się około 1,3 miliona osób, dziesięć lat później już około 3,4 miliona, a w 2000 roku ponad 4,5 miliona skazanych²³. W roku 2006 na każde 100 tysięcy mieszkańców USA przypadało 1868 osób w probacji. Poziom wskaźnika jest zróżnicowany w poszczególnych stanach, przy czym najwyższe wartości uzyskuje on w: Georgii (6059), Idaho (4482) i Massachusetts (3396), natomiast najniższy w: New Hampshire (450), Wirginii Zachodniej (536) oraz Utah (586)²⁴.

Analiza statystyk pozwala na stwierdzenie, że zdecydowanie popularniejszym środkiem oddziaływania jest probacja. Na dziesięciu nadzorowanych trafia do niej ośmiu, podczas gdy w *parole* jest to dwóch na dziesięciu. W liczbach bezwzględnych, w 2007 roku w ramach probacji funkcjonowały 4 293 163 osoby, a w ramach *parole* 824 365 osób²⁵. Rocznie orzeka się ponad 2 miliony nowych nadzorów probacyjnych.

Populacja poddawana nadzorowi jest zróżnicowana pod wieloma względami. W 2007 roku kobiety stanowiły 23% osób w probacji i 12% w *parole*. Wśród osób poddanych probacji 55% było białych, 29% Afroamerykanów i 13% Latynosów. Biali dominują również wśród osób w *parole* – było ich 42%, przy 37% Afroamerykanów i 19% Latynosów²⁶.

Wśród osób poddanych probacji i *parole* połowa została uznana za winną popełnienia wykroczenia (51%), 47% dopuściło się zbrodni, a 3% innych naruszeń. Jeśli chodzi o osoby poddane probacji, podobnie jak w *parole*, skazanie najczęściej następuje w związku z popełnieniem przestępstw narkotykowych, odpowiednio, 27% i 37%. Poza tą kategorią przestępstw istotną pozycję zajmują kradzieże (18%) oraz jazda samochodem pod wpływem środków psychoaktywnych (16%). Sprawcy przemocy domowej stanowią 5%, a nadużyć seksualnych 2% skazanych²⁷.

Oficerowie probacyjni nadzorują osoby poddawane nadzorom poprzez osobisty kontakt z nimi i ich rodzinami. Wielu także wychodzi poza przyjęty schemat

²³ L. Glaze, T. Bonczar, *Correctional Populations in the United States 2007*, Washington 2008, s. 1.

²⁴ L. Glaze, T. Bonczar, *Probation and Parole...*, s. 3.

²⁵ L. Glaze, T. Bonczar, *Correctional Populations...*, s. 3.

²⁶ Ibidem, s. 6.

²⁷ L. Glaze, T. Bonczar, *Probation and Parole...*, s. 4.

kontakty z podsądnymi w biurach i buduje relacje z nimi w ich własnym środowisku. Poza tym przygotowują oni raporty na rzecz sądów, ułatwiające podjęcie decyzji o optymalnych środkach oddziaływania. Oficerowie probacyjni uczestniczą również w procesie resocjalizacji penitencjarnej, opiniując nie tylko w sprawie adekwatności orzeczenia *parole*, ale też przy opracowaniu planów readaptacji po opuszczeniu placówki resocjalizacyjnej²⁸. Ponadto prowadzą oni różnego rodzaju treningi i warsztaty dla osób pozbawionych wolności. Ten szeroki zakres działań powoduje, że oficerowie probacyjni muszą się charakteryzować wielostronnym przygotowaniem prawniczym, społeczno-psychologicznym oraz fizycznym. Wymagania stawia się już w momencie wstąpienia do służby. Kandydat musi mieć wykształcenie co najmniej na poziomie licencjackim. Pożądanymi kierunkami są: praca socjalna, prawo, kryminologia, psychologia oraz dziedziny pokrewne. Osoby aspirujące do służby zdają egzaminy merytoryczne, testy psychologiczne oraz sprawności fizycznej. Z procedury rekrutacyjnej wykluczane są osoby, które w przeszłości dopuściły się zbrodni (*felony*). Kandydaci muszą spełniać wymagania stawiane osobom ubiegającym się o pozwolenie na broń oraz być w dobrej kondycji psychicznej. Istotnym elementem jest posiadanie zdolności interpersonalnych. Po przejściu sita rekrutacyjnego osoby te zobowiązane są do ukończenia przeszkolenia specjalistycznego, finansowanego przez władze stanowe lub federalne (w zależności od systemu finansowania probacji w danym stanie). Większość z nich przez pierwszy rok pracuje w charakterze stażystów, licząc się z możliwością negatywnej oceny pracy i nieprzedłużenia umowy. Jeśli jednak umowa zostanie przedłużona, oficer rozpoczyna drogę awansu zawodowego opartego na doświadczeniu i wydajności²⁹.

Obecnie w służbach probacji pracuje około 94 tysięcy osób, głównie w obszarach miejskich. Oficerowie probacyjni zarabiają od 28 do 72 tysięcy dolarów rocznie, co średnio daje wynagrodzenie nieco ponad 42 tysiące dolarów. Stabilność pracy i stosunkowo wysokie pensje powodują, że praca ta cieszy się zainteresowaniem i uznaniem. Federalne źródła przewidują, że w roku 2016 zatrudnienie w tego rodzaju służbach wzrośnie o 11%³⁰.

Popularność tego zawodu pozwala w coraz większym stopniu kierować uwagę na skuteczności podejmowanych czynności resocjalizacyjnych. Orientacja na podniesienie efektywności oddziaływań probacyjnych odbywa się nie tylko na poziomie pracy poszczególnych oficerów probacyjnych, ale również na poziomie ogólnokrajowym. W 1980 roku National Institute of Correction opracował

²⁸ Por. J. Petersilia, *When Prisoners Come Home. Parole and Prisoner Reentry*, Oxford 2003, s. 171–220.

²⁹ *Probation Officers and Correctional Treatment Specialists*, Occupational Outlook Handbook 2014–2015, s. 1–2, <http://www.bls.gov/ooh/community-and-social-service/probation-officers-and-correctional-treatment-specialists.htm>, data dostępu: 4.12.2014.

³⁰ Ibidem.

model zarządzania probacją (*Case Management System* – CMS), na który składało się pięć podstawowych komponentów: szacowanie ryzyka, szacowanie potrzeb klienta, klasyfikacja do odpowiedniego poziomu ryzyka charakteryzującego się zróżnicowanymi oddziaływaniami, praca z indywidualnym przypadkiem oraz szacowanie efektów pracy. Ów pięcioskładnikowy model zyskał uznanie i do dziś używa się go we wszystkich stanach. Struktura modelu pomaga pracownikom probacyjnym zdecydować, która ze strategii pracy, w obliczu sytuacji klienta, będzie najbardziej efektywna. Jej przydatność dla praktyki probacyjnej dowiodły badania przeprowadzone w Teksasie przez Michaela Eisenberga oraz Grega Markleya nad efektywnością CMS w porównaniu z tradycyjnie organizowanymi działaniami. Okazało się, że liczba odwołań zwykłych, niezależnie od poziomu ryzyka klienta, była wyższa w probacji organizowanej bez CMS³¹.

Jak już zostało powiedziane, CMS pozwala nie tylko na klasyfikowanie podśądnych do odpowiednich poziomów ryzyka, ale również na wskazanie, jakie działania są dla nich optymalne. Ponieważ jednak populacja w probacji jest coraz liczniejsza i problemowo zróżnicowana, wśród pracowników obserwuje się w ostatnich latach specjalizację i podejmowanie pracy w zespołach zorientowanych na daną grupę podśądnych. Badania wskazują, że sprofilowanie działań, zwłaszcza związanych z poszukiwaniem zatrudnienia, edukacją, terapią sprawców przestępstw seksualnych czy osób uzależnionych, jest zdecydowanie skuteczniejsze. Na marginesie trzeba zdecydowanie podkreślić, że współpraca i specjalizacja są możliwe dzięki niezwykle dynamicznemu i prostemu przepływowi informacji (w powszechnym użyciu są elektroniczne, systematycznie aktualizowane bazy danych osób w probacji) oraz szeroko stosowanym technikom pracy grupowej (meetingi specjalistów).

Mimo podejmowania zróżnicowanych działań w ciągu ostatnich kilku lat obserwuje się spadek efektywności oddziaływań probacyjnych. Ich skuteczność szacuje się na podstawie danych statystycznych dotyczących dotrzymania warunków i zakończenia probacji w określonym wyrokiem terminie. W roku 2006 powyższe warunki spełniło 57% osób poddawanych nadzorowi (czyli o 3% mniej niż w roku 2000). Wobec blisko co piątej osoby (18%) pod probacją orzeczono wykonanie kary pozbawienia wolności, przy czym najczęściej było to tzw. odwołanie zwykłe, związane z wyrokiem, którego częścią była probacja (50%). Jedna czwarta popełniła nowe przestępstwo, za które została skazana na karę więzienia, co automatycznie zakończyło nadzór. Około 4% osób z orzeczoną probacją nie realizuje jej postanowień, ponieważ niemożliwe jest ustalenie miejsca ich pobytu³².

³¹ M. Eisenberg, G. Markley, *Something Works in Community Supervision*, „Federal Probation” 1987, vol. 4, s. 28–32, za: T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 202.

³² L. Glaze, T. Bonczar, *Probation and Parole...*, s. 11.

4.1.2. Probacja w Anglii i Walii

W swej ponad stuletniej historii służba kuratorska w Anglii i Walii doświadczała wielu zmian i przeobrażeń. Jej miejsce i rola w procesie oddziaływań zmieniały się, a cele i zadania ewoluowały. Tradycyjnie wyróżnia się cztery główne etapy w rozwoju kurateli w Anglii. Jak zauważa William McWilliams, wczesne dekady probacji były świadkiem zmiany w określaniu jej podstawowego celu: od misji „zbawiania dusz” do „leczenia” przestępców poprzez terapie resocjalizacyjne³³. „Resocjalizacja przestępców stanowiła *raison d'être* aż do lat siedemdziesiątych, po których atak empiryczny i ideologiczny na «ideał resocjalizacji» sprawił, że probacja usiłowała wyartykułować spójne uzasadnienie, aby wyjaśnić swoje cele. Probacja weszła następnie w «fazę pragmatyzmu», podczas której zaczęła być zorientowana na pilnej potrzebie redukcji liczby przestępców w zakładzie karnym. W tym kontekście probacja stała się – w oficjalnym dyskursie – znacznie mniej ambitnym projektem: «alternatywą dla pozbawienia wolności» raczej niż «terapią» dążącą do zmiany ludzi»³⁴. Od początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku angielska kuratela odwołuje się do dorobku ruchu *what works* i nowego paradygmatu³⁵, który koncentruje się na definiowaniu czynników kryminogennych, określaniu ryzyka, jakie stwarza przestępca, i zarządzaniu nim³⁶.

Szczegółowy zakres zadań stawianych obecnie przed angielską służbą probacyjną regulują w zasadniczym stopniu³⁷: *Criminal Justice and Court Services Act 2000*, *Criminal Justice Act 2003*, *Offender Management Act 2007* oraz *Offender Rehabilitation Act 2014*, które to jako główne cele wyznaczają: ochronę społeczeństwa, zmniejszenie recydywy, właściwe karanie przestępców w społeczności lokalnej, zapewnienie świadomości przestępców co do wpływu przestępstwa na ofiary i społeczeństwo oraz resocjalizację przestępców (*rehabilitation of offenders*)³⁸. Podejmowane w myśl tych założeń działania nie ograniczają się

³³ Zob. W. McWilliams, *Probation, Pragmatism and Policy*, „The Howard Journal of Criminal Justice” 1987, vol. 26 (2), s. 97–121.

³⁴ G. Robinson, F. McNeill, *Probation in the United Kingdom*, [w:] M. Herzog-Evans (ed.), *Transnational Criminology Manual*, vol. 3, Nijmegen 2010, s. 747.

³⁵ Szerzej o ruchu *what works* zob. B. Stańdo-Kawecka, *Ruch What works i „nowa resocjalizacja”...*

³⁶ W literaturze polskiej o przeobrażeniach i sytuacji służb probacyjnych w Anglii i na świecie zob. A. Bałandynowicz, *Humanistyczny model kurateli wychowawczej Wielkiej Brytanii*, „Probacja” 2010, nr 3–4, s. 36–62; idem, *Probacja. System sprawiedliwego karania*, Warszawa 2002; idem, *System probacji – kary średniej mocy i środki wolności dozorowanej jako propozycja sprawiedliwego karania*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 12; idem, *Probacja. Resocjalizacja...*

³⁷ Tylko XXI wiek przynosi blisko dwadzieścia regulacji prawnych, które w mniejszym czy większym stopniu powodują implikacje dla praktyki probacyjnej w Anglii.

³⁸ Por. J. Deering, *Probation Practice and the New Penology: Practitioner Reflections*, Aldershot 2011, s. 91.

jedynie do poddawania przestępcy próbie czy sprawowania tradycyjnego dozoru wobec osób opuszczających zakłady karne³⁹. W wyniku nałożenia na skazanego sankcji zostaje on poddany dozorowi czy to w społeczności lokalnej, czy w specjalnie do tego celu stworzonych placówkach, a jego istotą jest udzielenie podsądnemu wsparcia i motywowanie go do podejmowania działań zmierzających do udanej readaptacji społecznej.

Tabela 21. *Probation Service* w Anglii i Walii na przestrzeni wieków

Okres	Etos	Relacja z przestępcą	Relacja z sądem	Relacja z systemem sprawiedliwości (<i>criminal justice system</i>)	Organizacja
Początki probacji 1907–1920	ewangelicki filantropizm	osobista przyjaźń	jednomyślni „przyjaciele”	niezależność	organizacje lokalnych wolontariuszy
„Złota era” 1930–1970	świecki racjonalizm naukowy	ekspert – klient, <i>casework</i>	profesjonalni „znajomi”	bezzstronni współpracownicy	profesjonalne i autonomiczne towarzystwa
„Powiew zmian” lata osiemdziesiąte	punitywne zarządzanie	pracownicy więzienia jako oferenci alternatyw dla pozbawienia wolności	egzekutorzy wyroków	zintegrowani partnerzy	scentralizowane agencje wymiaru sprawiedliwości
Początek końca <i>Probation Service</i> ? od 1990	ochrona publiczna i redukcja przestępczości	zarządzanie ryzykiem, tworzenie okazji do superwizji i udziału w licznych programach	partnerzy w zarządzaniu wykonaniem wyroku	niemonopolistyczni, konkurujący ze sobą dostawcy programów	<i>National Probation Service</i> działający przy <i>National Offender Management System</i>

Źródło: M. Cavadino, J. Dignan, *The Penal System: An Introduction*, London 2007, s. 147.

³⁹ Od utworzenia Rady ds. Wymiaru Sprawiedliwości dla Nieletnich (Youth Justice Board, YJB) i Zespołów ds. Zapobiegania Przestępczości Nieletnich (Youth Offending Teams, YOT) w 1998 roku, kiedy to rozpoczęto reformę wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich, Służby Probacyjne zajmują się głównie osobami dorosłymi. Jednak w przypadku większości YOTs członkowie Służb Probacyjnych wchodzi w ich skład. Więcej na temat Zespołów ds. Zapobiegania Przestępczości Nieletnich i całego systemu resocjalizacji nieletnich w Anglii zobacz w rozdziale III.

W okresie ostatnich dwudziestu lat angielskie i walijskie służby kuratorskie pod względem organizacyjnym przeszły daleko idące, często dramatyczne, zmiany. Przez większość czasu swojego istnienia *Probation Service* obejmowała zbiór lokalnych służb zorganizowanych zgodnie z granicami hrabstwa czy miasta i każda zarządzana była lokalnie przez komisje probacyjne na danym obszarze. Ten stan utrzymał się do kwietnia 2001 roku, kiedy powstała *National Probation Service for England & Wales*. Wówczas to 54 istniejące obszary służb zostały przeorganizowane w 35 obszarów lokalnych, a komisje zostały zastąpione przez nowe *Probation Board*⁴⁰.

W ostatniej dekadzie *National Probation Service* przeszedł dalsze znaczące zmiany i ostatecznie stał się jednym z elementów *National Offender Management Service* (NOMS), który obejmuje zarówno służby kuratorskie, jak i więzienne. NOMS powstał w 2004 roku w wyniku przyjęcia przez rząd nowego podejścia do zarządzania przestępczością przedstawionego w raporcie stworzonym przez Patricka Cartera⁴¹. Zaproponował on wiele daleko idących zmian dotyczących zarówno organizacji całego „procesu” ochrony społeczeństwa i zmniejszenia recydywy, jak i zarządzania nim.

Najistotniejszym z punktu widzenia efektywności systemu elementem wydaje się zaproponowane kompleksowe zarządzanie przestępcą, określane jako *end-to-end management*, które ma na celu całościowe ujęcie podejmowanych działań wobec sprawców przestępstw. Sprowadza się ono do ciągłości udzielanego wsparcia w procesie readaptacji społecznej niezależnie od charakteru sankcji i etapu jej wykonywania oraz koordynacji tych działań podejmowanych przez rozliczne agencje rządowe, samorządowe czy partnerów społecznych. W literaturze przedmiotu sprowadza się je do czterech zasad, określanych jako „4 C” (*consistency, continuity, consolidation, commitment*).

Consistency – ciągłość – pozwala pracownikowi na wspieranie i wzmacnianie efektywnego uczenia się poprzez zapewnienie możliwości zastosowania teorii w praktyce. Ciągłość stanowi istotny element pozytywnych stosunków pracy, które są najistotniejsze dla wspierania oraz zwiększenia motywacji do zmiany.

Continuity – kontynuacja – jest konieczna we wszystkich aspektach interwencji, jeśli ma być ona znacząca i owocna dla przestępcy. Menedżer przypadku (*case manager*) musi sprawić, żeby przestępca odbierał dozór jako zintegrowany proces holistyczny. Niezbędnym elementem osiągnięcia tej integracji może być utworzenie stabilnej i wspierającej relacji w czasie trwania dozoru.

⁴⁰ T. Leeson, D. Crighton, *Partnership Working: Organizational Roles, Structures and Interfaces*, [w:] D. Crighton, G. Towl (eds), *Psychology in Probation...*, s. 158.

⁴¹ P. Carter, *Managing Offenders, Reducing Crime: A New Approach*, December 2003, <http://www.cjp.org.uk/publications/archive/reducing-crime-changing-lives-the-carter-review-and-government-response-06-01-2004/>, data dostępu: 15.05.2013.

Consolidation – konsolidacja – jest uzyskiwana, kiedy menedżer przypadku pozwala przestępcy na zastanowienie się nad tym, czego się nauczył w odniesieniu do różnych aspektów dozoru. Jednak konsolidacja nauki wymaga również dostępu do możliwości reintegracji w społeczności, gdzie mocne strony przestępcy mogą być wykorzystane i potwierdzone.

Commitment – zaangażowanie menedżera przypadku w proces dozoru i pracę z przestępcą ma zasadnicze znaczenie we wspieraniu odstąpienia od przestępczości. To zaangażowanie tworzy stabilność w realizacji interwencji⁴².

Wart odnotowania jest również fakt, że pojawienie się kompleksowego zarządzania przestępcą stanowi podstawę do rozróżnienia pomiędzy zarządzaniem przestępcą a interwencjami. Menedżer przestępcy (*offender manager*), bo takie miano nosi dziś dotychczasowy kurator (*probation officer*), jest odpowiedzialny za ocenę, plan wyroku, motywowanie przestępcy do zaangażowania się w programy interwencyjne i ocenę postępu. Natomiast same programy prowadzone są przez liczne instytucje, w tym służby kuratorskie, ale i inne agencje (np. antynarkotykowe, doradztwa zawodowego) oraz wolontariat⁴³.

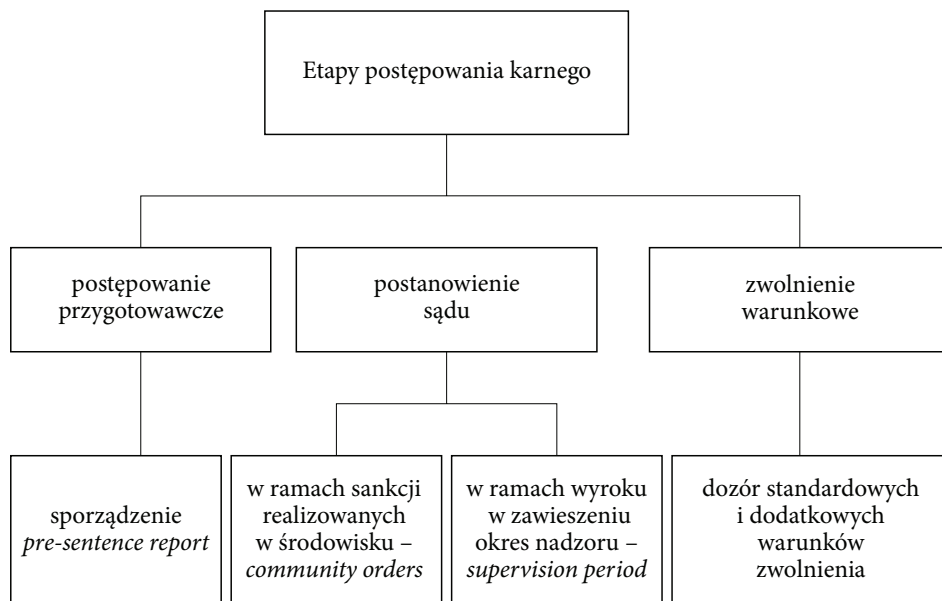
Początek drugiej dekady XXI wieku to czas kolejnych, wręcz fundamentalnych, zmian w systemie oddziaływań wobec sprawców przestępstw. Wszystkie z pięciu głównych reform zaproponowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości w dokumencie *Transforming Rehabilitation: A Strategy for Reform* (opublikowanym 9 maja 2013 roku, jako odpowiedź na przeprowadzone konsultacje nad *Transforming Rehabilitation: A revolution in the way we manage offenders*) w mniejszym lub większym stopniu odnoszą się do funkcjonowania kurateli. Najistotniejszą zmianą dotyczącą struktury służb probacyjnych jest utworzenie, zgodnie z *Offender Rehabilitation Act 2014*, nowych Krajowych Służb Kuratorskich (*National Probation Service*) funkcjonujących nadal w ramach NOMS i zastąpienie dotychczasowych 35 *Probation Trust* – 21 *Community Rehabilitation Companies*, o zadaniach których będzie mowa w dalszej części rozdziału.

W ten sposób zorganizowane służby probacyjne podejmują działania zarówno na każdym etapie postępowania karnego: w postępowaniu przygotowawczym, dostarczając zweryfikowanych informacji pomocnych dla podjęcia decyzji, w trakcie samego postępowania sądowego, sporządzając różnorakie raporty ułatwiające wybór kary, oraz w ramach już nałożonych przez sąd sankcji realizowanych w środowisku (*community orders*), jak i w fazie po uwolnieniu z zakładu karnego.

⁴² P. Holt, *Case Management: Context for Supervision*, „Community and Criminal Justice: Monograph 2”, Leicester 2000, za: B. Weaver, F. McNeill, *Some Lessons from Research for Organising and Delivering Case Management Work with Offenders*, Barcelona 2011, s. 9.

⁴³ Zob. G. Robinson, *Late-Modern Rehabilitation: The Evolution of a Penal Strategy*, „Punishment & Society” 2008, vol. 10 (4), s. 435–436.

Schemat 4. Probation Service na różnych etapach postępowania karnego

Źródło: Opracowanie własne.

Główne zaangażowanie służb kuratorskich w pracę z przestępcami zaczyna się już w postępowaniu przygotowawczym. Tworząc tzw. *pre-sentence report*, dostarczają sędziom informacji, która ma pomóc w wymierzeniu kary. Raport zawiera analizę przestępstwa (przestępstw), odpowiednie dane odnoszące się do przestępcy oraz ocenę ryzyka i recydywy.

Służby kuratorskie w Anglii i Walii sporządzają około 250 tysięcy różnych rodzajów raportów rocznie. Krajowe Standardy dotyczące Nadzoru Przestępców (*National Standards for the Supervision of Offenders*) wyróżniają trzy ich rodzaje:

1. raporty standardowe (*Standard Delivery Reports – SDR*) – najczęściej sporządzane w ciągu piętnastu dni roboczych. Jak wynika z samej nazwy, jest to podstawowa postać raportów – procentowo ciągle stanowią one dominującą formę wszystkich sporządzanych przez służby kuratorskie. Kuratorzy zwykle przygotowują takie pisemne raporty, ponieważ muszą w pełni ocenić ryzyko wyrządzenia krzywdy innym oraz ryzyko recydywy u poszczególnych przestępców. Są one oparte na przynajmniej jednym wywiadzie z przestępcą, podczas którego dokonana zostaje pełna ocena przy zastosowaniu OAS⁴⁴.

⁴⁴ System Oceny Sprawców Przestępstw (*Offender Assessment System – OAS*) to narzędzie diagnostyczne czwartej generacji, które zdaniem jego twórców pozwala zidentyfikować przyczyny popełnienia przestępstwa i środki zapobiegające powrotowi do zachowań naruszających porządek prawny.

Raporty SDR zapewniają możliwość korzystania z szerokiej gamy źródeł informacji i umożliwiają kontakt z innymi agencjami, które mogą posiadać informacje o przestępcy lub wnieść wkład w przyszłe działania interwencyjne;

oprócz wyżej wymienionego rodzaju wyodrębniono raporty przyspieszone (*Fast Delivery Reports* – FDR) – w dwóch postaciach:

2. raporty ustne (*Fast Delivery Reports oral*) – zazwyczaj stosowane w przypadku mniej poważnych przestępców, gdy sąd stara się wymierzyć karę natychmiast, oraz
3. pisemne (*Fast Delivery Reports written*) – zwykle sporządzane w danym dniu lub w ciągu pięciu najbliższych dni roboczych. Są to pisemne dokumenty stosowane zwykle w przypadku przestępców z niskimi potrzebami kryminogennymi. Ten typ raportów zyskuje coraz większą popularność, stanowią one już blisko 50% corocznie sporządzanych dokumentów⁴⁵, ponieważ umożliwiają szybkie rozwiązanie sprawy⁴⁶.

Wszelkie raporty winny zawierać zalecenia dotyczące wymiaru kary, w tym pozbawienia wolności, uwzględniając wagę przestępstwa i cele kary oraz zarys planu jej odbywania⁴⁷. Raporty SDR są obecnie sporządzane w postaci elektronicznej z wykorzystaniem danych zebranych w systemie oceny OAS. Sprawca i jego przedstawiciel ustawowy zapoznają się z kopią raportu i mogą zakwestionować jego treść w sądzie. Jeżeli wobec przestępcy orzeczono karę pozbawienia wolności, raport jest przekazywany do więzienia, gdzie będzie stanowił część dokumentacji stosowanej w procesie podejmowania decyzji, takich jak udzielenie przepustki czy zwolnienie warunkowe⁴⁸.

Poza tymi trzema głównymi rodzajami raportów występują jeszcze dwa inne – sporządzane w odmiennych okolicznościach – a mianowicie: raporty po odroczeniu kary (*deferred sentences*), dotyczące wymierzenia kary po pierwotnym odroczeniu wymierzenia kary, oraz raporty dotyczące naruszenia (*breach reports*), pomagające w ponownym wymierzeniu kary. Procentowo stanowią one niewielką część przygotowywanych corocznie przez służby kuratorskie raportów – pod koniec pierwszego dziesięciolecia XXI wieku łącznie było to 5–6%⁴⁹.

⁴⁵ Przykładowo, w latach 2006–2009 przy spadającej liczbie raportów standardowych (ze 154 250 do 114 512) liczba *Fast Delivery Reports* wzrosła z 55 275 do 103 346. Szczególnie dynamiczny wzrost odnotowano w ustnej postaci tegoż raportu, z 8524 do 34 390. Zob. *Offender Management Caseload Statistics 2009*, Ministry of Justice 2010, s. 14.

⁴⁶ R. Canton, D. Hancorn (eds), *Dictionary of Probation...*, s. 213–214.

⁴⁷ Więcej na temat *pre-sentence report* zob. *Probation Bench Handbook: A Guide to the Work of the National Probation Service for Judges and Other Sentences*, NOMS 2007, s. 6–8.

⁴⁸ R. McCarva, *England...*, s. 277.

⁴⁹ *Offender Management Caseload Statistics 2009*, s. 14.

W postępowaniu wykonawczym działania służb probacyjnych związane są z nadzorem niektórych środków realizowanych w ramach *community sentences*, które mogą zawierać do dwunastu wymagań czy obowiązków (*requirement*), orzekanych w różnych konfiguracjach, co pozwala sądom na daleko idącą indywidualizację wyroku. W ramach tej sankcji sędzia może nałożyć na skazanego następujące obowiązki: wykonywanie nieodpłatnej pracy na cele społeczne (*unpaid work*), nakaz podjęcia określonej aktywności (*activity*), obowiązek uczestnictwa w programie terapeutycznym (*programme*), zakaz podejmowania określonej aktywności (*prohibition activity*), godzina policyjna (*curfew*), zakaz przebywania w określonym miejscu, obszarze (*exclusion*), zakaz opuszczania miejsca pobytu (*residence requirement*), obowiązek poddania się leczeniu psychiatrycznemu (*mental health treatment*), nakaz wzięcia udziału w terapii uzależnienia (*drug rehabilitation*), nakaz wzięcia udziału w terapii antyalkoholowej (*alcohol treatment*), nadzór kuratora (*supervision*), centrum pobytu dziennego (*attendance centre*)⁵⁰.

Owe *requirements*, czy szerzej programy, środki, którymi dysponuje angielski system probacyjny, stosowane są w zależności od poziomu ryzyka, jakie przejawia dany sprawca, w myśl zasady: środki idą za ryzykiem i zależą od jego poziomu. Wyodrębniono cztery podstawowe poziomy, o których była mowa w rozdziale II. Im wyższy poziom, tym więcej warunków, obowiązków w wyroku może otrzymać przestępca, co skutkować będzie intensyfikacją działań służb kuratorskich. „Podczas gdy kuratorzy mieli kiedyś obowiązek «doradzać, pomagać i zaprzyjaźniać się», obecna filozofia jest taka, żeby «ukarać, pomóc, zmienić i kontrolować»»⁵¹. Podsumowuje to schemat 5, który pokazuje relacje między poziomami ryzyka a rekomendowaną intensywnością interwencji.

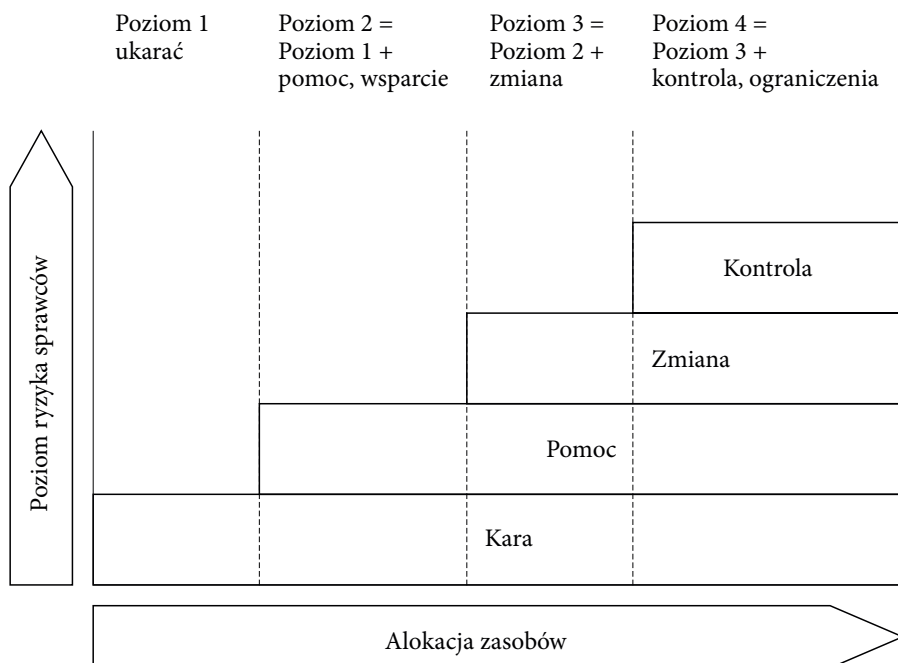
Jeśli chodzi o osoby rozpoczynające dozór w roku 2009 w ramach orzeczonej kary realizowanej w środowisku lokalnym (*community orders*) dominował nieznacznie poziom pierwszy. Natomiast w odniesieniu do wyroków wydanych w zawieszeniu (*suspended sentence order*) najwyższą wartość osiągnął poziom trzeci. Warto dodać, że w obu grupach osoby zakwalifikowane do poziomu czwartego, tj. wymagające kontroli, stanowiły niewielki odsetek (w przypadku *community orders* było to 4%, zaś w przypadku *suspended sentence order* – 6%)⁵². W okresie 1999–2013 każdego roku blisko 250 tysięcy dorosłych przestępców było pod nadzorem kuratorskim. W tej liczbie 70% w ramach sankcji realizowanych w środowisku *community orders*, a 30% na zwolnieniu warunkowym z zakładu karnego.

⁵⁰ A. Barczykowska, M. Muskała, *Sankcje pośrednie...*, s. 287–302.

⁵¹ R. McCarva, *England...*, s. 278.

⁵² *Offender Management Caseload Statistics* 2009, s. 25.

Schemat 5. Poziom ryzyka a intensywność interwencji

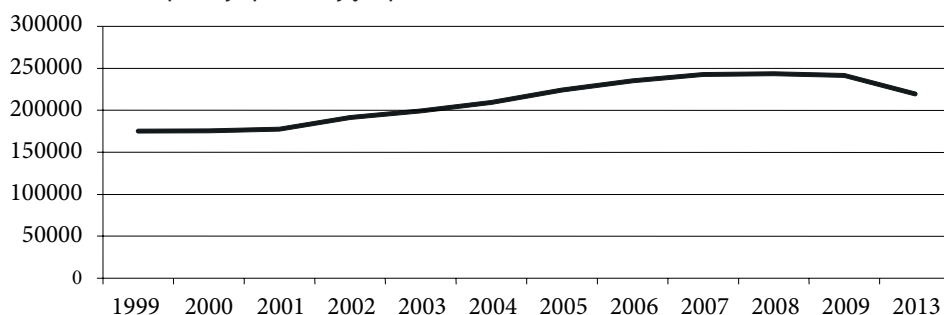

Źródło: F. McNeill, B. Weaver, *Changing Lives? Desistance Research and Offender Management*, Glasgow 2010, s. 15.

Taki stan rzeczy utrzymywał się do 1 czerwca 2014 roku, kiedy to powstała wspomniana wcześniej nowa Krajowa Służba Probacyjna z odmiennymi kompetencjami w zakresie sprawowania dozoru. W myśl założeń *Offender Rehabilitation Act 2014* większość zadań związanych z probacją zostaje przeniesionych do sektora prywatnego jako głównego „usługodawcy”. W kompetencjach *National Probation Service* pozostaje tylko bezpośrednie kierowanie przestępcami wysokiego ryzyka. Szacuje się, że jest ich około 31 tysięcy przypadków. Odpowiedzialne za kierowanie i sprawowanie dozoru nad przestępcami o niskim i średnim poziomie ryzyka (ma ich być około 236 tysięcy) pozostają *Community Rehabilitation Companies* (CRC), w liczbie 21.

Od kwietnia 2015 roku prace prowadzone przez CRC będą zlecane przez Ministerstwo Sprawiedliwości. Obecnie trzydzieści organizacji i konsorcjów, w tym z sektora prywatnego i trzeciego sektora, stara się o takie kontrakty. Organizacje te znane są jako oferenci poziomu 1 (*Tier 1*). W myśl założeń będą one musiały zbudować łańcuch obejmujący mniejsze organizacje, znane jako poziom 2 (*Tier 2*) i poziom 3 (*Tier 3*), aby zlecać niektóre usługi. Jak zauważa się w literaturze, nie jest jeszcze do końca jasne, jakie będzie rozróżnienie pomiędzy poziomem 2 i 3, ale poziom 2 będzie obejmował większe organizacje z sektora

Schemat 6. Populacja pozostająca pod dozorem *Probation Service* w latach 1999–2013

Źródło: *Offender Management Statistics Bulletin, England and Wales*, Ministry of Justice Statistical Bulletin, July 2014, s. 9.

trzeciego/pozarządowego lub inne organizacje z sektora prywatnego, będące dostawcą znacznej ilości usług na większym obszarze. Poziom 3 będzie prawdopodobnie złożony z mniejszych, lokalnych i społecznych organizacji. Ministerstwo Sprawiedliwości i NOMS wyraziły życzenie, żeby sektor trzeci/pozarządowy odgrywał dużą rolę w tych nowych ustaleniach i zasugerowały, że mogłoby się to odbywać na zasadzie podwykonawcy w łańcuchu dostaw innej organizacji lub jako część układu konsorcjum. Potencjalni usługodawcy poziomu 1 będą musieli przedstawić gwarancje na to, jak będą budować i podtrzymywać partnerstwo pracy z lokalnymi organizacjami. Mechanizm płatności dla nowych usługodawców z poziomu 1, odwołujący się do jednego z centralnych punktów planowanej reformy systemu resocjalizacji – *payment by results*, będzie zależał od redukcji recydywy, jaką uzyskają. Aby otrzymać pełną zapłatę, usługodawcy będą musieli osiągnąć zarówno uzgodnione zmniejszenie liczby sprawców, którzy nadal popełniają przestępstwa (miara binarna), jak i zmniejszenie liczby kolejnych przestępstw popełnionych przez poszczególne osoby, z którymi pracowali (miara częstotliwości). Usługodawcy poziomu 1 mogą zdecydować się przekazać część środków swoim podwykonawcom na podobnych zasadach lub zaproponować organizacjom poziomu 2 i 3 płatność za usługę⁵³.

Ostatni z wyodrębnionych etapów „aktywności” *Probation Service* to dozór nad osobami opuszczającymi zakład karny. Uzależniony jest on od wielu czynników, długości kary, czasu popełnienia przestępstwa i daty skazania, a także wieku, w jakim jest osoba opuszczająca więzienie.

Również tutaj ostatnie regulacje ustawowe przyniosły wiele zmian, w tym również kompetencyjnych. Dotyczą one dwóch głównych kwestii: wprowadzenia ustawowego dozoru nad osobami opuszczającymi zakłady karne po odbyciu

⁵³ *Transforming Rehabilitation: A Strategy for Reform*, Ministry of Justice 2013, s. 27 i n.; *Introduction to Transforming Rehabilitation*, <http://www.clinks.org/criminal-justice-transforming-rehabilitation/introduction-transforming-rehabilitation>, data dostępu: 12.12.2014.

kar krótkoterminowych (do dwunastu miesięcy) i przekazania tych prerogatyw *Community Rehabilitation Companies* oraz wydłużenia okresu dozoru do co najmniej dwunastu miesięcy dla tych, którzy byli skazani na kary do dwóch lat pozbawienia wolności. W przypadku innych kategorii osób skazanych obowiązują nadal przepisy *Criminal Justice Act 2003* dotyczące automatycznego uwolnienia dla przestępców odbywających karę określoną⁵⁴ (*Standard Determinate Sentence*). Wszyscy tacy więźniowie kwalifikują się do automatycznego zwolnienia po odbyciu połowy kary i podlegają dozorowi służb kuratorskich przez pozostałą część kary⁵⁵.

Po ostatnich zmianach⁵⁶ istnieje dziewięć standardowych warunków możliwych do zastosowania w odniesieniu do wszystkich zwolnień warunkowych. Są nimi:

1. poprawne zachowanie, niepopoławianie przestępstw i nierobienie niczego, co może podważyć cele dozoru, którymi są: ochrona społeczeństwa, przeciwdziałanie recydywie i pomoc w skutecznej readaptacji;
2. pozostawanie w kontakcie ze swoim kuratorem, zgodnie ze wszelkimi ustaleniami instrukcji;
3. jeżeli będzie to wymagane, „przyjęcie” wizyty kuratora w domu lub miejscu pracy;
4. przebywanie pod adresem zaakceptowanym przez służby dozoru i informowanie z wyprzedzeniem o każdej zmianie adresu lub miejsca pobytu (nawet jeśli jest to tylko jedna noc);
5. podejmowanie wyłącznie takiej pracy (włączając w to wolontariat), która została zaakceptowana przez kuratora, i informowanie go o wszystkich ewentualnych zmianach;
6. zakaz opuszczania terytorium Zjednoczonego Królestwa, chyba że zostało to wskazane przez kuratora lub jest związane z usunięciem w celach deportacyjnych;
7. uczestnictwo w zajęciach (*activities*) określonych przez organ nadzoru;
8. poddawanie się na każdorazowe polecenie kuratora testom antynarkotykowym;
9. udział w spotkaniach (*appointment*) o charakterze terapeutycznym, mających ułatwić rozwiązanie problemu nadużywania bądź uzależnienia.

Bardzo dużą wagę przykładają się do formalnej strony przekazania i doręczenia osadzonemu warunków zwolnienia. Podpisanie licencji stwierdzającej

⁵⁴ Na temat rodzajów kar stosowanych w angielskim systemie zob. M. Muskała, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w angielskim systemie penitencjarnym*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2012, nr 76–77, s. 309–327.

⁵⁵ R. McCarva, *England...*, s. 281; M. Muskała, *Instytucje prawne...*, s. 31–48.

⁵⁶ Zob. Część 1 Załącznika 1 do *Offender Rehabilitation Act 2014*, <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2014/11/schedule/1/enacted>, data dostępu: 8.02.2015.

zrozumienie i przyjęcie do wiadomości jej warunków jest nieodzownym elementem procedury. Jednak odmowa zastosowania się do warunków dozoru nie ma wpływu na odwołanie zwolnienia, które jest wykonywane automatycznie.

Jeżeli służby kuratorskie uznają, że standardowe warunki w konkretnych przypadkach nie są wystarczające, aby pomóc sprawcy w udanej reintegracji społecznej i uchronić go przed recydywą, a z drugiej strony chronić członków lokalnej wspólnoty, mogą zastosować dodatkowe warunki licencji⁵⁷. Prawie wszystkie zwolnienia warunkowe wymagają od przestępcy zgłoszenia się do urzędu probacji w dniu uwolnienia, a następnie działania zgodnie z otrzymanymi zaleceniami. Osoby na zwolnieniu warunkowym mogą być zobowiązane do przebywania pod konkretnym adresem, przestrzegania godziny policyjnej i podlegać monitoringowi elektronicznemu. Przestępca może również być zobowiązany do uczestnictwa w akredytowanym programie lub do podjęcia określonych działań.

Naruszenie warunków licencji nie musi skutkować natychmiastowym powrotem do zakładu karnego. Zależnie od wagi uchybienia *Probation Service* może się ograniczyć do ostrzeżenia, nawet dwukrotnego. Jednak w przypadku uporczywego i nieuzasadnionego naruszania warunków sprawa trafia do sądu, który może: umieścić podsądnego w więzieniu, nałożyć na niego grzywnę, zobowiązać do nieodpłatnego wykonania pracy (*unpaid work requirement*) lub też zastosować wobec niego areszt domowy (*curfew requirement*)⁵⁸. Odwołanie licencji i powrót do zakładu karnego wcale nie musi być tożsame z pozostaniem w nim do końca kary. Służby kuratorskie sporządzają raport z przebiegu zwolnienia (dotyczy on zachowania w trakcie pobytu na licencji, sposobu naruszenia warunków, zagrożeń co do prawidłowego funkcjonowania, sposobów wsparcia po ewentualnym powtórным powrocie do środowiska) i przedstawiają go Radzie ds. Zwolnień Warunkowych (*Parole Board*), która w ciągu miesiąca podejmuje decyzję odnośnie do dalszego losu więźnia.

W funkcjonowaniu *National Probation Service* w Anglii i Walii przy racjonalnych, zarówno ekonomicznych (środki za ryzykiem), jak i kryminologicznych, czy wręcz pedagogicznych (kompleksowe zarządzanie przestępcą, *end-to-end management*) założeniach widać ścierające się tendencje. Rozłożenie akcentów decydować będzie o tym, czy kuratela przybierze charakterystyczną dla systemu punitywnego postać nadzorcy wobec podsądnego, czy też będzie wspierać i pomagać w zrozumieniu i zmianie dotychczasowego postępowania. Oczywiście, pomiędzy tymi skrajnościami istnieje cała gama stanów pośrednich, kompromisowych. Jednak analizując nie tyle założenia, co raczej realne

⁵⁷ PSI 34/2011 Licences and Licence Conditions.

⁵⁸ Szczegóły na temat konsekwencji naruszenia warunków zob. *Offender Rehabilitation Act 2014*, Release and supervision of offenders sentenced to less than 2 years, Section 3, <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2014/11/section/3/enacted>, data dostępu: 10.03.2015.

funkcjonowanie angielskich i walijskich służb penitencjarnych, dostrzec można odchylenie wahadła w stronę tego, co określa się mianem menedżeryzmu. Raporty, zestawienia, sprawozdania przedstawiające i podsumowujące wyniki – także ekonomiczne – pracy, która ma być wydajna, skuteczna i przede wszystkim wymierna, policzalna, oto dziś główna działalność służb. Funkcjonariusze *Probation Service* coraz mniej czasu spędzają w terenie, praca biurowa zastępuje indywidualny kontakt z osobą poddaną dozorowi. Relacje stają się powierzchowne i bezosobowe. W literaturze pojawiają się doniesienia o tym, że kuratorzy spędzają prawie 70% swojego czasu przy komputerach⁵⁹.

Jak donoszą wyniki badań, to właśnie jakość relacji ma decydujące znaczenie w dozorze. Często cytowanymi w literaturze ustaleniami na ten temat są analizy przeprowadzone przez Sue Rex (doceniane głównie ze względu na znaczenie samych badań, ale także na późniejszy wkład tej autorki w promowanie praktyk dozoru, które opierają się na rozwoju konstruktywnej relacji pomiędzy przestępcami i kuratorami). Przeprowadziła ona wywiady z 21 kuratorami sądowymi i ich 60 podopiecznymi (44 mężczyzn i 16 kobiet), w wyniku których ustaliła, iż ci przestępcy, którzy przypisywali zmiany w swoim zachowaniu dozorowi kuratorskiemu, twierdzili, że ich kuratorzy sądowi byli oddani i zaangażowani. Aż połowa przestępców w probacji ujawniła uczucia osobistej lojalności i odpowiedzialności przed swoimi opiekunami oraz większą chęć przyjmowania rad czy wskazówek w kontekście prawdziwie zaangażowanej relacji⁶⁰. W innym badaniu, w próbie 105 przestępców skazanych na pracę społeczne ci, którzy zgłaszali najbardziej pozytywne doświadczenia, mieli wcześniej długi okres pracy z konkretnym kuratorem i opisali taki kontakt indywidualny w pozytywnych kategoriach, a ci, którzy uważali, że dozór był słaby, wskazali na niezadowolające doświadczenia w pracy jeden na jeden (zwykle zwracali uwagę na zbyt rzadkie kontakty i ich powierzchowność)⁶¹. Także metaanaliza przeprowadzona przez Craiga Bowdena i Donalda A. Andrews potwierdza pozytywny związek pomiędzy „czynnikiem relacji” (*relationship factors*) – definiowanymi w kategoriach wzajemnego szacunku i sympatii, jako posiadanie jednej z następujących cech: serdeczność (*warm*), szczerość (*genuine*), poczucie humoru (*humorous*), entuzjazm (*enthusiastic*), pewność siebie (*self-confident*), empatia (*empathic*), szacunek (*respectful*), elastyczność (*flexible*), zaangażowanie (*engaging*), dojrzałość (*mature*) lub inteligencja (*intelligent*) – a wynikiem oddziaływań. Innymi słowy, badanie to określa jakość relacji

⁵⁹ P. Raynor, *The Probation Service in England and Wales: Modernized or Dehumanized*, „Criminal Justice Matters” 2006, vol. 65 (1), s. 27.

⁶⁰ S. Rex, *Desistance from Offending: Experiences of Probation*, „The Howard Journal of Criminal Justice” 1999, vol. 38 (4), s. 366–383.

⁶¹ B. Beaumont, B. Caddick, H. Hare-Duke, *Meeting Offenders’...*

interpersonalnych między pracownikami a przestępcami jako istotny czynnik w skutecznej praktyce⁶².

Zatem, choć kolebka probacji może być nadal inspiracją dla innych czy to poprzez lansowanie zasady kompleksowego zarządzania przestępcą, *end-to-end management*, czy też koncentrowanie się na oddziaływaniach będących alternatywą dla kary pozbawienia wolności⁶³ (a nie tak, jak to bywa także u nas, na warunkowych zwolnieniach), musi też wyzwolić się od swoich bolączek. Dominująca dziś kultura menedżeryzmu, chociaż z pozoru racjonalna, ma dużo więcej wspólnego z kontrolą niż z probacją⁶⁴. Dziś jeszcze trudno wyrokować, czy wprowadzone w 2014 roku reformy przyniosą pożądany skutek, czy skoncentrowanie się *National Probation Service* tylko na przestępcach wysokiego ryzyka umożliwi i ułatwi skuteczne realizowanie dozorów, a instytucje i organizacje lokalne z poziomu 2 i 3 rzeczywiście spełnią pokładane w nich nadzieje. Niezależnie jednak od tych niewiadomych, trzeba docenić zarówno kierunek zmian, w dużej mierze nawiązujący do rozwiązań proponowanych przez Susan B. Tucker i Erica Cadora jako *justice reinvestment*, jak i sam fakt nieustannego podejmowania poszukiwań skutecznego działania.

4.2. Resocjalizacyjny wymiar sankcji pośrednich

Sankcje pośrednie zaczęły odgrywać ważną rolę w myśleniu o oddziaływaniach resocjalizacyjnych na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku. Istotnym impulsem ich rozwoju były rozwijające się wówczas dynamicznie

⁶² C. Bowden, D.A. Andrews, *The Importance of Staff Practice in Delivering Effective Correctional Treatment: A Meta-Analysis*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2004, vol. 48 (2), s. 203–214.

⁶³ Co bywa określane w literaturze jako *front-door community sanctions*, por. G. Robinson, F. McNeill, *Probation...*, s. 742.

⁶⁴ Podkreślając niejednoznaczność definicji terminu probacja, A. Bałandynowicz dokonał ich uporządkowania, tworząc cztery grupy definicji: 1. formalno-prawne (probacja oznacza tu wstrzymanie wykonania wyroku związane z orzeczeniem nadzoru kuratora, gdzie zaangażowanie w działania niezgodne z prawem spowodować mogą odwołanie nadzoru i skazanie za popełniony czyn w postaci pozbawienia wolności), 2. statusu podopiecznego (osoba skazana na probację podlega ograniczeniu wolności, ale ze względu na możliwość pozostania w środowisku lokalnym, podtrzymania więzi z rodziną, kontynuowanie edukacji i zatrudnienia, szanse na zaspokojenie roszczeń szeroko rozumianej ofiary ich status jest o wiele lepszy niż osób pozbawionych wolności), 3. podsystemu wykonawczego w ramach sądownictwa karnego (probacja odnosi się do agencji, instytucji lub organizacji, które zajmują się świadczeniem usług probacyjnych wraz z metodami pracy i przygotowaniem pracowników) oraz 4. procesu (probacja jest tu rozumiana jako zadania, działania, usługi i własna aktywność sprawcy; zwykle postrzegana jest jako równoległa działalność sądu, społeczeństwa i sprawcy). Zob. A. Bałandynowicz, *Destygmatyzacja tożsamości dewiantów jako zmiana czasowa i interpersonalna w polifunkcyjnym modelu probacji*, [w:] A. Kieszkowska (red.), *Tożsamość osobowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*, Kraków 2011, s. 38.

ruchy społeczne krytyczne wobec kary pozbawienia wolności, a także walczące o prawa ofiar⁶⁵. Lata osiemdziesiąte przyniosły daleko idące zmiany. Był to bowiem czas zawiedzionych nadziei pokładanych w dotychczasowym myśleniu o przestępcy i możliwości jego resocjalizacji. Gigantyczne koszty działania systemu opartego na trwających latami wyrokach nieoznaczonych w połączeniu z *treatment*⁶⁶, realizowanym niejednokrotnie nie tylko w zakładach karnych, ale również w specjalnie do tego powołanych instytucjach, doprowadziły do ukształtowania się menedżerskiego podejścia w systemie karnym. Załamanie *penal welfare* doprowadziło, jak podaje za Davidem Garlandem Wojciech Zalewski, do „odkrycia na nowo wartości więzienia. Tym razem nie pod szyldem skompromitowanej, nieefektywnej i niechcianej resocjalizacji, lecz uniemożliwienia sprawcom popełnienia przestępstwa oraz zaspokojenia społecznego żądania powszechnego bezpieczeństwa i surowego odwetu”⁶⁷. Efektem tego stały się przepełnione na niespotykaną do tej pory skalę zakłady, które nie resocjalizowały nawet w minimalnym zakresie. Kolejny raz współczesne społeczeństwa stanęły przed pytaniem o to, w jaki sposób karać skutecznie.

W 1985 roku RAND Corporation⁶⁸ opublikowała wyniki badań nad efektywnością resocjalizacji w USA. Naświetlały one genezę niepowodzeń i wysokiego poziomu recydywy wśród osób poddawanych oddziaływaniom, wskazując właśnie brak dostatecznej liczby rozwiązań alternatywnych, w postaci innych sankcji niż kara więzienia i probacja, jako jedno z głównych źródeł problemów. Raport RAND wykazał, że w wielu stanach probacja była stosowana w sposób nieadekwatny do swoich celów, bowiem umieszczani w niej byli sprawcy z grup wysokiego ryzyka, co wprawdzie wpływało na obniżenie populacji więziennej, ale nie pozwalało na skuteczne oddziaływania i przez to na zmniejszenie recydywy. Badania pokazywały ponadto, że skazani w probacji byli niewystarczająco nadzorowani, co przekładało się na poziom ponownych aresztowań, który oszacowano wówczas na 75%. We wnioskach sformułowano jednoznaczny postulat rozszerzenia katalogu sankcji⁶⁹. Krytykując kary izolacyjne za odcinanie (*knife off*) skazanego od społeczeństwa, wyrażające się w zerwaniu i tak zwykle wątłych konstruktywnych więzi społecznych, ograniczanie możliwości uczestnictwa w edukacji i rynku

⁶⁵ D.B. Wolcott, T. Head, *Crime and Punishment in America*, New York 2010, s. 240 i n.

⁶⁶ Na temat pojęcia *treatment* i sposobów tłumaczenia go na język polski zob. H. Kołakowska-Przełomiec, *Zapobieganie przestępczości. Studium kryminologiczne*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1984, s. 60.

⁶⁷ D. Garland, *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford-New York 2002, s. 14, za: W. Zalewski, *Mass imprisonment...*, s. 200.

⁶⁸ Research and Development – RAND Corporation jest instytucją typu *non profit*, która od sześćdziesięciu lat poprzez prowadzone przez siebie badania stara się podnieść jakość zarządzania w takich obszarach, jak zdrowie, edukacja, bezpieczeństwo publiczne, sprawy międzynarodowe, ekonomia czy ekologia.

⁶⁹ G.A. Caputo, *Intermediate...*, s. 24; J. Petersilia, *A Crime Control Rationale for Reinvesting in Community Corrections*, „The Prison Journal” 1995, vol. 75 (4), s. 479–496.

pracy, przy jednoczesnej „ofercie” kontaktów o kryminalnym charakterze, podnoszących znaczenie wartości, umiejętności i działalności przestępczej, coraz częściej dostrzegano potencjał tkwiący w środowisku lokalnym⁷⁰. Zwiększała się popularność idei związanej z przekonaniem, że nie każde popełnione przestępstwo i nie każdy przestępca wymaga kary w postaci bezwzględnego pozbawienia wolności, tym bardziej że zdecydowana większość przestępstw to drobne wykroczenia, głównie przeciwko mieniu. Więzienie winno być pozostawione głównie dla sprawców najcięższych przestępstw i tych, którzy zagrażają bezpieczeństwu społeczności lokalnej. Jednak by możliwe stało się wykorzystanie społeczności lokalnych jako gruntu dla konstruktywnych oddziaływań resocjalizacyjnych, konieczna była również zmiana filozofii kary, która od tej pory miała zapobiegać kolejnym naruszeniom prawa nie poprzez odstraszenie lub uniemożliwienie, ale oddziaływania resocjalizacyjne. Dodatkowym argumentem były też analizy struktury wyroków, pokazujące, że w więzieniach do końca życia pozostaje niewielki procent skazanych, natomiast zdecydowana większość z nich wcześniej czy później wraca do społeczności lokalnej. W związku z problemami charakterystycznymi dla tej populacji, co opisano w literaturze wielokrotnie, jednym z celów oddziaływań resocjalizacyjnych stało się wsparcie procesu readaptacji i reintegracji. W praktyce oznaczało to budowanie i odbudowywanie więzi pomiędzy skazanym a społeczeństwem, integrację lub reintegrację ze społecznością lokalną poprzez wspieranie relacji rodzinnych, podejmowanie zatrudnienia, edukacji, tworzenie miejsc, gdzie sprawcy przestępstw mogliby wdrażać się do rutynowych działań prospołecznych związanych z zaspokajaniem potrzeb, zmieniać podejścia do samego siebie. Kary pośrednie idealnie się do tego nadawały. Grzywna, praca społeczna w środowisku lokalnym oraz restytucja stworzyły – jak pisze Paweł Moczydłowski – „świętą trójkę reform karnych”⁷¹. Tym samym na początku lat osiemdziesiątych między naukowcami⁷² a przedstawicielami praktyki resocjalizacyjnej zawiązała się koalicja, mająca na celu popularyzację sankcji pośrednich. Argumentowano, że lepiej przysłużyć się one ofiarom i systemowi sprawiedliwości niż bezkrytyczna wiara w poprawczą siłę pozbawienia wolności⁷³. Racje te nie trafiały jednak do przekonania opinii publicznej (potencjalnych wyborców), która nie popierała „miękkich” programów społecznych, orientując się na odpłatę jako główną funkcję kary.

⁷⁰ J.I. Ulmer, *Intermediate Sanctions: A Comparative Analysis of the Probability and Severity of Recidivism*, „Sociological Inquiry” 2001, vol. 71 (2), s. 164.

⁷¹ P. Moczydłowski, *Przestępca na uwieczni...*, s. 35.

⁷² Poza RAND jednym z najważniejszych impulsów do rozszerzania katalogu kar była publikacja N. Morrisa i M. Tonry’ego dotycząca polaryzacji kar orzekanych w USA i próżni pomiędzy nimi. Autorzy postulowali uzupełnienie katalogu kar o grzywnę, prace społecznie użyteczne, areszt domowy, intensywny nadzór oraz monitoring elektroniczny. Zob. N. Morris, M. Tonry, *Between Prison and Probation: Intermediate Punishments in a Rational Sentencing System*, New York–Oxford 1990.

⁷³ J. Petersilia, *When Prisoners Come Home...*, s. 234.

W związku z tym pierwsze programy nadzoru charakteryzujące się mocnym pierwiastkiem oddziaływań resocjalizacyjnych szybko zmieniły nazwę na „intensywny nadzór”, co sugerowało przede wszystkim kontrolę, natomiast programy określane jako „alternatywa dla więzienia” przybrały nazwę „sankcji pośrednich” (*intermediate sanction*)⁷⁴. Zgodzić się trzeba z B. Stańdo-Kawecką, która pisze, że co prawda w początkowym okresie rozwoju sankcji pośrednich były one silnie nacechowane pierwiastkiem resocjalizacyjnym, jednak z biegiem lat coraz większy nacisk kładziono na kontrolę i unieszkodliwienie sprawcy⁷⁵.

Idea wypełnienia przestrzeni między więzieniem a klasyczną probacją rozwijała się również w Europie, ale przebiegało to w odmienny sposób. Głównym powodem była niska obecność w prawie karnym filozofii resocjalizacji oraz podtrzymywanie zasady kary opartej na winie sprawcy. Do Europy docierały wprawdzie echa badań Roberta Martinsona, mocny był również rodzimy dyskurs krytyczny wobec instytucji penitencjarnych, lecz nie na tyle, by rezygnować z kary w ogóle. Na kontynencie europejskim postawiono raczej na eliminację kar krótkoterminowych oraz wypełnienie czasu pozbawienia wolności konstruktywnymi oddziaływaniami resocjalizacyjnymi⁷⁶. Podobnie jak w Stanach Zjednoczonych, również w Europie pokreślono rolę środowiska lokalnego jako przestrzeni wykonywania sankcji pośrednich, co znalazło odzwierciedlenie w samej nazwie – *community sanctions*. Środki te zmierzają, poprzez nałożenie licznych obowiązków, do zapewnienia ochrony społeczeństwa przed przestępczością i jednoczesnego zabezpieczenia interesów osób pokrzywdzonych. Niezwykle ważną ich funkcją jest to, że umożliwiają sprawcom resocjalizację i reintegrację społeczną przede wszystkim poprzez pozostawienie ich w społeczności lokalnej i przy jej mocno podkreślanym udziale. Rezygnując z osadzenia w więzieniu, ogranicza się jednocześnie występowanie procesu degradacji i stygmatyzacji społecznej skazanego.

Współcześnie w Anglii i Stanach Zjednoczonych sankcje pośrednie pełnią istotną rolę w systemie kar. Odmienna geneza wpłynęła, oczywiście, na ich ostateczny kształt, funkcję, a także praktykę orzekania. Tym, co je łączy, jest w dużym stopniu ich integracyjny wymiar.

4.2.1. Katalog sankcji pośrednich w Anglii

Angielskie sądy karne dysponują wobec sprawców przestępstw poza umorzeniem (*discharge*), które może wystąpić w postaci bezwarunkowej (*absolute discharge*) lub warunkowej (*conditional discharge*), trzema zasadniczymi sankcjami. Są nimi:

⁷⁴ J. Petersilia, *A Crime Control Rationale...*, s. 7.

⁷⁵ B. Stańdo-Kawecka, *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kraków 2000, s. 38–39.

⁷⁶ Ibidem, s. 39.

1. grzywna (*fine*),
2. sankcje wykonywane w społeczności lokalnej albo kary wolnościowe (*community sentence*),
3. kara pozbawienia wolności (*custodial sentence*).

Będąc przedmiotem tej części niniejszego opracowania *community sentences* stanowią drugą co do częstości stosowania sankcję. Szacuje się, że obecnie jest to 13–14% wszystkich orzeczeń. Liczba osób objętych tego typu sankcjami przewyższa blisko dwukrotnie wielkość populacji więziennej.

Tabela 22. Zestawienie wyroków orzekanych w Anglii i Walii w roku 2009

Rodzaj wyroku	Liczba orzeczeń	Odsetek wszystkich wyroków
Umorzenie bezwarunkowe	8 961	0,64
Umorzenie warunkowe	83 873	5,96
Grzywna	945 494	67,25
Kary wolnościowe	195 767	13,92
Kara pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania	45 134	3,21
Kara pozbawienia wolności	100 190	7,13
Inne	26 519	1,89
Łącznie	1 405 938	100,00

Źródło: *Sentencing Statistics: England and Wales 2009*, Statistics Bulletin 2010, s. 9.

W ramach *community sentence*⁷⁷ sąd może orzec jeden z wielu odmiennych środków, których katalog został przedstawiony poniżej. Odnowiony zestaw sankcji alternatywnych, obowiązujących do kwietnia 2005 roku, znajduje się w *The Criminal Justice Act 2003*. Jedną z najstarszych sankcji, jakie znalazły się w tym dokumencie, jest *community punishment order* (CPO). Orzeczenie tej sankcji oznacza obowiązek podjęcia nieodpłatnej pracy na rzecz wspólnoty lokalnej. Jego wymiar określa sąd w przedziale od 40 do 240 godzin. Inną sankcją jest *community rehabilitation order* (CRO), a jej celem jest nadzór nad osobą, która ukończyła 16. rok życia. W zależności od przyjętych podstaw nadzór może trwać od sześciu miesięcy do trzech lat i być połączony z dodatkowymi zobowiązaniami. Wysoka częstotliwość wspólnego stosowania CPO i CRO zaowocowała sankcją, która stanowi połączenie tych dwóch. Jest nią *community punishment and rehabilitation order*. Czas trwania nadzoru wynosi od dwunastu miesięcy do trzech lat, natomiast wymiar nieodpłatnej pracy

⁷⁷ Od 2003 roku pojęcie *community sentence* obejmuje *community orders and suspended sentence orders*, czyli obowiązki nakładane przy warunkowym zwolnieniu. W niniejszym opracowaniu termin ten odpowiada *community order*.

został zmniejszony i zawiera się w przedziale 40–100 godzin. W związku z tym, że osoby w konflikcie z prawem często charakteryzuje problem uzależnienia, a dostępne dane wskazują, że środowiskiem optymalnym do jego likwidacji jest społeczność lokalna, kolejną sankcją alternatywną jest *drug treatment and testing order* – środek ten jest orzekany wobec przestępców, którzy są uzależnieni bądź nadużywają środków odurzających i wymagają leczenia. Nakaz określa: rodzaj leczenia (stacjonarne lub ambulatoryjne) i liczbę testów narkotykowych, które muszą być przeprowadzone w ciągu miesiąca. Okres leczenia i badania orzekany przez sąd nie może być dłuższy niż trzy lata i krótszy niż sześć miesięcy.

Istotną zmianą wprowadzoną przez *The Criminal Justice and Immigration Act 2008* było zastąpienie dostępnych wcześniej *community sentences* jedną, na którą może się składać dwanaście wymagań czy obowiązków, orzekanych w różnych konfiguracjach, co pozwala sądom na daleko idącą indywidualizację wyroku. W ramach tej sankcji sędzia może nałożyć na skazanego następujące obowiązki: *unpaid work, activity, programme, prohibition activity, curfew, exclusion, requirement, mental health treatment, drug rehabilitation, alcohol treatment, supervision, attendance centre*.

Pierwszy z obowiązków to *unpaid work requirement*, oznaczający wymóg wykonania nieodpłatnej pracy na rzecz wspólnoty lokalnej, co ma być z jednej strony dolegliwością dla sprawcy, ale także formą zadośćuczynienia za szkody wyrządzone społeczności popełnionym przestępstwem. Stąd też często sąd nakazuje skazanemu wykonanie prac malarskich, posprzątanie, czy też pracę użyteczną w organizacjach społecznych. Przed wydaniem wyroku z tą sankcją sąd zasięga opinii jednego z pracowników pionu resocjalizacji, czy sprawca jest gotowy do wykonania tej pracy.

Podobne konsultacje są konieczne przed orzeczeniem *activity requirement*, czyli obowiązku podjęcia przez skazanego określonej aktywności. W ramach tych czynności skazany kontaktuje się z wybraną osobą, najczęściej profesjonalistą, i pod jej kierunkiem wykonuje działania, przybierające często formę programów, np. zorientowanych na znalezienie pracy lub rozwiązanie problemów socjalnych. Te działania mogą również mieć na celu zadośćuczynienie ofierze przez sprawcę. Suma dni przeznaczona na realizację tych aktywności, określona w wyroku, nie może przekraczać sześćdziesięciu.

Ustawodawca odrębnie potraktował obowiązek uczestnictwa w programie, co znalazło wyraz w *programme requirement*, którego orzeczenie obliгуje sprawcę do uczestniczenia w takim programie przez określoną w wyroku liczbę dni i w określonych miejscach. Sankcje te są adresowane głównie do sprawców przestępstw seksualnych, z użyciem przemocy lub związanych z nadużywaniem środków odurzających i obejmują profilaktykę takich zachowań. Także w tym przypadku nie obowiązuje bez konsultacji z odpowiednim urzędnikiem w celu określenia, czy dany program orzekany przez sąd wobec sprawcy jest dla niego odpowiedni.

Innym środkiem o charakterze nadzoru jest *curfew requirement*, czyli zakaz opuszczania miejsca pobytu przez określony w wyroku czas. Istnieje duża dowolność orzekania zarówno miejsca, liczby dni i czasu dozoru, przy czym każdego dnia nie może być on krótszy niż dwie godziny i dłuższy niż dwanaście godzin. Zanim sąd podejmie decyzję nakładającą tę sankcję, musi uzyskać i rozważyć informacje o miejscu, które jest wskazane w wyroku. Kontrola *curfew requirement* odbywa się zazwyczaj za pośrednictwem monitoringu elektronicznego. Podobną sankcją jest *residence requirement*, zgodnie z którą skazany przez okres wskazany w wyroku winien mieszkać pod określonym adresem. Sąd może zezwolić na zmianę miejsca pobytu, ale musi być ono wcześniej zaakceptowane. W zasadzie nie zezwala się skazanym na zamieszkiwanie w hotelach lub podobnych instytucjach.

Oprócz nakazów sądy mogą w ramach orzekanego środka korzystać również z licznych zakazów. Taki charakter mają: *prohibited activity requirement*, na mocy którego sąd zakazuje sprawcy podejmowania określonych działań przez pewien czas, oraz *exclusion requirement*, zabraniający przebywania w określonym w wyroku miejscu lub na danym obszarze. Sąd może wskazać różne miejsca i określić różny czas obowiązywania zakazu, nie może on jednak przekraczać dwóch lat.

Biorąc pod uwagę wysoką częstotliwość zaburzeń i chorób psychicznych oraz uzależnień wśród osób w konflikcie z prawem, nie należy dziwić się obecności w aktach prawnych środków skierowanych na te właśnie czynniki kryminogenne. Do nich odnosi się sankcja w postaci *mental health treatment requirement*, zgodnie z którą sędzia kieruje sprawcę na określoną czasowo terapię w zakresie poprawy zdrowia psychicznego. Może się ona odbywać bądź w trybie stacjonarnym, bądź ambulatoryjnym. W przypadku przestępcy, który jest uzależniony lub wykazuje skłonność do nadużywania narkotyków czy alkoholu, sąd może nałożyć obowiązek poddania się *alcohol/drug rehabilitation requirement*, czyli terapii antyalkoholowej/antynarkotykowej. Sąd też decyduje, czy terapia ma mieć charakter rezydencyjny czy ambulatoryjny, jednak rodzaj oddziaływań nie musi być określony w wyroku. Zakłada się, że leczenie musi trwać co najmniej sześć miesięcy i wówczas może być kontrolowane przez sąd.

Supervision jest najczęściej stosowanym zobowiązaniem ze wszystkich *requirements*, a także najczęściej występującym w kombinacji z innymi obowiązkami (sąd może nałożyć jeden lub więcej)⁷⁸. W ramach nadzoru pracownik pionu probacji tworzy, nadzoruje i weryfikuje razem ze sprawcą jego plan resocjalizacji, motywuje go do dalszych wysiłków, ocenia dokonane postępy. Ten typ nadzoru charakteryzuje stosunkowo długi okres trwania, bo sięgający nawet 36 miesięcy.

⁷⁸ Zob. *Offender Management Caseload Statistics*, 2009, s. 29.

Zdecydowana większość omówionych do tej pory sankcji pośrednich w zasadzie nie zmieniała miejsca zamieszkania sprawcy, ale raczej dążyła do tego, by podejmowane działania pozostawiały go we własnym środowisku. Zasady tej trzymał się również ustawodawca, tworząc *attendance centre requirement*, czyli dzienne centrum resocjalizacyjne. Na mocy tej sankcji sąd zobowiązuje sprawcę do uczęszczania na zajęcia organizowane przez centrum. Głównym celem skierowania do takiej instytucji jest zapewnienie możliwości konstruktywnego spędzenia wolnego czasu przez nieletniego. Sankcja ta dostępna jest tylko dla osób, które nie ukończyły 25. roku życia. Liczba godzin, jakie przestępca musi spędzić w centrum, mieści się w przedziale od 12 do 36. Punkt 6 art. 214 *Criminal Justice and Immigration Act 2008* stanowi, że sprawca nie może być zobowiązany do uczęszczania do ośrodka częściej niż raz na dobę, a jednorazowy pobyt nie może przekraczać trzech godzin.

4.2.2. Katalog sankcji pośrednich w Stanach Zjednoczonych

W amerykańskim wymiarze sprawiedliwości dostępne w nim sankcje⁷⁹ dzieli się na trzy podstawowe kategorie: sankcje izolacyjne (pozbawienie wolności, *penalty of deprivation of liberty*), oddziaływania w środowisku lokalnym (*community corrections*) oraz sankcje pośrednie (*intermediate sanction*)⁸⁰. Recydywiści i sprawcy zbrodni (*felony*) zwykle odbywają karę pozbawienia wolności w więzieniach o różnym stopniu zabezpieczenia. *Community correction* promuje idee resocjalizacji w środowisku lokalnym skazanych, którzy nie wymagają pozbawienia wolności i nie przebywali w instytucjach penitencjarnych (probacja) oraz tych, którzy opuszczają więzienia na skutek warunkowego przedterminowego zwolnienia (*parole*). Stosunkowo nowe w systemie sprawiedliwości

⁷⁹ Na amerykański katalog kar składają się kary zasadnicze (*principal penalty*) oraz kary dodatkowe (*additional penalty*). Do grupy kar zasadniczych należą: kara śmierci (*death penalty, capital punishment*), kara pozbawienia wolności (*penalty of deprivation of liberty*), kara ograniczenia wolności (*penalty of restricted liberty*), grzywna (*fine*), areszt (*penalty of arrest*) oraz areszt domowy (*house arrest*). Za kary dodatkowe uznane zostały: kara pozbawienia praw publicznych (*penalty of deprivation of civil right*), kara pozbawienia praw rodzicielskich (*penalty of deprivation of parental or guardians rights*), zakaz wykonywania zawodu (*penalty of interdiction of exercising of specified profession*), zakaz zajmowania określonego stanowiska (*penalty of interdiction of holding specified post*), zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych (*penalty of interdiction to drive motor vehicles*), przepadek rzeczy, podanie wyroku do publicznej wiadomości, restytucja (*restitution*), prace społecznie użyteczne (*community sentence*). Zob. R. Tokarczyk, *Prawo amerykańskie*, Warszawa 2009, s. 203–204.

⁸⁰ Prekursorem sankcji pośrednich w USA był stan Georgia, który w 1982 roku uruchomił pilotażowy program tego rodzaju sankcji w postaci intensywnego nadzoru probacyjnego (ISP), w odpowiedzi na narastające problemy ekonomiczne i organizacyjne wymiaru sprawiedliwości. Wprowadzenie ISP powszechnie uważa się za kamień milowy w rozwoju sankcji pośrednich. Zob. J.I. Ulmer, *Intermediate Sanctions...*, s. 167; G.A. Caputo, *Intermediate Sanctions...*, s. 3–4.

sankcje pośrednie skierowane są do przestępców, którzy z jednej strony nie powinni już być poddawani oddziaływaniom w tradycyjnej probacji, a z drugiej – jeszcze nie powinni znaleźć się w więzieniu⁸¹. Ze względu na zróżnicowanie nie poddają się one prostemu zdefiniowaniu. Generalnie mówi się, że są to „warianty kary bardziej restrykcyjne niż klasyczna probacja, ale mniej ekstremalne (*severe*) i kosztowne niż więzienie”⁸². Względnie ogólna definicja sankcji pośrednich w znacznej mierze utrudnia ustalenie jednoznacznego zestawu kar pośrednich. Najczęściej jednak ich katalog tworzą: areszt domowy (często połączony z monitoringiem elektronicznym), zwolnienie do pracy wykonywanej przed skazaniem (*work release*), prace na rzecz społeczności lokalnej (*work crew, road crews, community service*), więzienna terapia szokowa (*shock incarceration*), lokalne centra resocjalizacji (*residential community centre*), restytucja, probacja, przypadek mienia pochodzącego z przestępstwa, grzywna i odszkodowanie⁸³. Nadzór nad sankcjami pośrednimi sprawuje Department of Justice (Ministerstwo Sprawiedliwości) poprzez *departments of probation* (lokalne departamenty ds. probacji).

Jedną z najpopularniejszych sankcji pośrednich jest grzywna, w ramach której wymaga się od sprawcy przestępstwa wpłacenia określonej kwoty na rzecz sądu lub ofiary. Grzywna może zostać orzeczona praktycznie w stosunku do sprawcy każdego rodzaju przestępstwa. Występuje ona w dwóch rodzajach: *fixed fine* (grzywna jednolita) oraz *day fine*⁸⁴ (grzywna dzienna), i jest wyznaczana przez sędziego na podstawie kryterium zarobków skazywanego oraz powagę popełnionego przestępstwa. Równie często stosowaną sankcją jest restytucja, którą definiuje się jako formę zadośćuczynienia ofierze przestępstwa lub/i społeczność lokalnej (*community service restitution*) za szkody powstałe wskutek przestępstwa⁸⁵. Z tego powodu często określa się ją jako *reparative alternatives*. Restytucja oferuje skazanemu szansę na uniknięcie aresztu lub więzienia bądź skrócenie okresu probacji/*parole*. Podobnie jak pozostałe sankcje pośrednie, pomaga rozwijać poczucie przynależności do społeczeństwa poprzez wyrobienie pozytywnych nawyków działania. Restytucji podlegają nie tylko szkody materialne, ale również psychiczne i fizyczne. Specyfika zadośćuczynienia polega na tym, że jej wymiar w dużej mierze oparty jest na potrzebach ofiary przestępstwa⁸⁶. Restytucja występuje zwykle jako uzupełnienie innych sankcji,

⁸¹ G.A. Caputo, *Intermediate Sanctions...*, s. 21.

⁸² T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 77.

⁸³ L.J. Siegel, *Criminology: The Core*, Belmont 2010; J.I. Ulmer, *Intermediate Sanctions...*, s. 167; T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 70–71; G.A. Caputo, *Intermediate Sanctions...*, s. 11–12.

⁸⁴ Pionierski program sankcji powstał w Vera Institute of Justice in Staten Island w Nowym Jorku w latach 1987–1989. Zob. L.J. Siegel, *Criminology...*, s. 549.

⁸⁵ Ibidem, s. 546.

⁸⁶ G.A. Caputo, *Intermediate Sanctions...*, s. 138.

takich jak probacja lub *parole*. Może także stanowić częściową alternatywę dla kary uwięzienia, gdy skazany trafia do programu rezydencjalnego. Wówczas jako jeden z warunków dodaje się obowiązek wypłaty odszkodowania, oprócz konieczności realizacji prac społecznie użytecznych, znalezienia zatrudnienia oraz uczęszczania na terapię. Zatem restytucja może być formą sankcji *front-end* i *back-end*⁸⁷. Kolejną sankcją pośrednią jest *Intensive Supervision Programs* (ISP), określane jako bardziej restrykcyjna forma probacji. Obecnie jest ona wykonywana w czterdziestu stanach, obejmując około 100 tysięcy klientów⁸⁸. Zwykle ISP realizuje się w zespołach obejmujących 25–30 osób, nad którymi nadzór sprawuje dwóch lub więcej oficerów probacyjnych lub *parole*⁸⁹. Przed ISP stawia się trzy główne zadania: zmniejszenie przeludnienia w więzieniach i aresztach (*decarceration*), zwiększenie kontroli nad sprawcami o wysokim ryzyku, dla których funkcjonowanie w klasycznej probacji może nie być wystarczające (*control*), oraz reintegrację sprawców poprzez utrzymanie dotychczasowych więzi ze społecznością lokalną i reorientację na bardziej produktywny styl życia (*reintegration*)⁹⁰. ISP uważa się za skuteczniejsze w zapewnianiu poczucia bezpieczeństwa i obniżaniu poziomu przestępczości w społeczności lokalnej w porównaniu z klasyczną probacją i innymi formami sankcji. Efektywność ISP wynika z intensywności kontaktów między podsądnym a oficerem (*extensive*), koncentracji na realizacji zasad, reguł i warunków nałożonych na skazanego (*focused*), wszechstronności w kontroli, począwszy od wizyt domowych, aż po testy narkotykowe (*ubiquitous*), progresywności, bo wraz z wydłużaniem czasu programu skazany przechodzi na coraz wyższe poziomy (*graduated*), restrykcyjności oraz dobrej koordynacji działań między oficerami probacyjnymi/*parole* a innymi specjalistami⁹¹.

Idea codziennej kontroli skazanych realizowana jest również poprzez *Day Reporting Centers* (DRC), które są programami nierezydencjalnymi, polegającymi na tym, że osoby w probacji i *parole* składają sprawozdanie z własnej codziennej aktywności. DRC są sankcją wykonywaną w niezwykle zróżnicowany sposób, ale większość z nich charakteryzuje co najmniej kilka z poniższych

⁸⁷ Sankcje *front-end diversion program* przeznaczone są dla sprawców, którzy zostali skazani na areszt lub więzienie i którym na mocy decyzji sądu zamieniono karę pozbawienia wolności na sankcje pośrednie. Z tej opcji mogą również skorzystać skazani na probację, którzy naruszyli jej warunki, jednak nie na tyle drastycznie, by zastosować wobec nich karę pozbawienia wolności. Z kolei sankcje *back-end diversion program* obejmują tych skazanych, którzy odbywali karę pozbawienia wolności i zostali warunkowo i przedterminowo zwolnieni do nadzoru *parole*. W przypadku sankcji *back-end* i *front-end* mogą one występować samodzielnie lub jako zastępstwo innych sankcji nałożonych przez sąd, gdy nie sprawdziły się w przypadku danego skazanego. Zob. G.A. Caputo, *Intermediate Sanctions...*, s. 140.

⁸⁸ L.J. Siegel, *Criminology...*, s. 550.

⁸⁹ M. Tonry, *Intermediate Sanctions in Sentencing Guidelines*, Washington 1997, s. 9.

⁹⁰ L.J. Siegel, *Criminology...*, s. 550.

⁹¹ G.A. Caputo, *Intermediate Sanctions...*, s. 43.

cech: zróżnicowana oferta, program o charakterze progresywnym, minimum pięciomiesięczny okres oddziaływań, składanie raportów około pięciu razy w tygodniu, dostępność do centrum przez około 54 godziny w tygodniu, kontrola realizowana przez telefony, wizyty domowe i wizyty w centrum, stosowanie testów wykrywających substancje psychoaktywne w organizmie, współpraca wielu instytucji wymiaru sprawiedliwości (*public criminal justice agency*)⁹².

DRC powołane zostały głównie do sprawowania kontroli nad skazanymi w warunkach społeczności lokalnej przez zobowiązanie do przestrzegania godziny policyjnej czy wykonywania określonych działań w środowisku lokalnym. Na uwagę w ramach DRC zasługuje ich wymiar terapeutyczny, bo oferuje się tu skazanym możliwość skorzystania ze zróżnicowanych serwisów nastawionych na zdobycie kwalifikacji zawodowych, poradnictwo grupowe i indywidualne, edukację, terapię uzależnienia i współuzależnienia, rozwój kompetencji życiowych i społecznych, promocję zdrowia, zarządzanie stresem i gniewem oraz organizację czasu wolnego, dostęp do mieszkań chronionych i wiele innych. Niektóre z DRC oferują osobom skazanym wsparcie finansowe w zaspokajaniu podstawowych potrzeb życiowych, takich jak: czynsz, wyżywienie, transport, renta czy medykamenty. Mimo szerokiego wachlarza usług związanych z DRC jest to sankcja stosunkowo tania, bowiem średni koszt jej wykonania wynosi 35 dolarów na osobę. Należy również zaznaczyć, że część kosztów ponoszą sami skazani⁹³. Nie wszyscy są jednak w stanie od razu funkcjonować samodzielnie, stąd dla tej grupy powołano do życia *residential community correction* (RCC), swego rodzaju wspólnoty mieszczące się w niestrzeżonych budynkach, niebędących częścią więzienia czy sądu. Ich mieszkańcy podejmują pracę, kontynuują naukę, uczestniczą w terapii oraz innych programach⁹⁴. Współcześnie rola RCC rozszerzyła się, co oznacza, że stanowią one orzeczaną w wyroku alternatywę zarówno dla klasycznej probacji, jak i więzienia. Umieszczenie w RCC może być też wykorzystywane jako warunek probacji dla tych sprawców, którzy potrzebują niestrzeżonego, ale rezydencyjnego środka, w ramach którego mogą uczestniczyć w strukturalizowanych programach oddziaływań. Jest to także środek, który stosuje się wobec nieletnich wymagających większego nadzoru ze strony środowiska niż ten oferowany w ramach probacji, co umożliwia większą kontrolę i zwiększoną indywidualizację oddziaływań.

Jeszcze wyższy poziom nadzoru i kontroli zapewnia sprawcom sankcja aresztu domowego. Może on występować w trzech podstawowych formach:

1. *curfew* – gdy skazany musi być obecny w domu w określonych godzinach w dzień i przez całą noc;

⁹² Ibidem, s. 84–85.

⁹³ Ibidem, s. 86–95.

⁹⁴ L.J. Siegel, *Criminology...*, s. 554.

2. *home detention* – gdy skazany musi przebywać w domu z wyłączeniem godzin, w których przebywa w szkole czy pracy, korzysta z porad, dokonuje koniecznych zakupów, uczestniczy w terapii oraz bierze udział w ceremoniach religijnych;
3. *home incarceration* – gdy skazany musi przebywać w domu przez cały czas poza okresem, kiedy korzysta z koniecznej opieki medycznej⁹⁵.

Dla większej efektywności areszt domowy łączy się z monitoringiem elektronicznym.

Kolejną sankcją orzekaną wobec sprawców przestępstw jest *shock incarceration*, w którym wykorzystuje się prawo pierwszego wrażenia, by poprzez atmosferę i wygląd miejsca odstraszyć sprawcę, motywując go do pozostania czystym (*stay clean*). Swoistą wariacją na temat wykorzystania szoku uwięzienia dla korekcji zachowań przestępczych jest sankcja określana jako *boot camp*⁹⁶. Jest to sankcja o charakterze rezydencjalnym, stosowana głównie w stosunku do młodych sprawców przestępstw. Cechą charakterystyczną jest militarny charakter oddziaływań, wzorowany na programie szkolenia amerykańskich Marines. W czasie pobytu w *boot camps* kładzie się nacisk na dyscyplinę, trening fizyczny, porządek oraz restrykcyjne podejście do zasad. Od skazanych żąda się posługiwania militarnym kodem komunikacji (odpowiednie odpowiedzi na komendy) oraz bezwzględnego szacunku dla personelu. Skazanym przybywającym do *boot camps* odbiera się rzeczy osobiste, przydzielając jednolite uniformy, oraz goli głowy. Zasady poruszania się po obiektach są precyzyjnie określone: plutony poruszają się w szyku, śpiewając. Współcześnie coraz częściej zmilitaryzowany obraz działania *boot camps* jest, zgodnie z założeniami podejścia *what works*, wzbogacany o elementy szeroko rozumianej rehabilitacji i terapii, zorientowanych na rozwiązywanie problemów osób skazanych⁹⁷. Celem *boot camps* jest bowiem pomoc skazanym w rozwijaniu własnych społecznych postaw, wartości i zachowań poprzez wygaszanie zachowań nieakceptowanych społecznie. Do najczęściej prowadzonych w *boot camps* programów należą te nastawione na rozwój umiejętności życiowych, zarządzanie agresją, rozwiązywanie problemów oraz poprawienie komunikacji.

Poza kontrolą sankcje pośrednie zawierają również zobowiązania do wykonania pewnych zadań. Przykładem może być *community service*, czyli obowiązkowa, nieodpłatna lub częściowo płatna praca organizowana dla sprawców przestępstw na rzecz społeczności lokalnej. Miejscami realizacji tego obowiązku mogą być organizacje lokalne, szpitale, zakłady opiekuńcze, schroniska dla bezdomnych lub chorych, ośrodki dla ofiar przemocy, kościoły, jadłodajnie dla osób

⁹⁵ L.K. Gaines, L.R. Miller, *Criminal Justice in Action...*, s. 299.

⁹⁶ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 226.

⁹⁷ G.A. Caputo, *Intermediate Sanctions...*, s. 66.

ubogich, szkoły, stowarzyszenia samopomocowe, centra dla seniorów, kluby, placówki Armii Zbawienia, instytucje rządowe, np. sądy, oraz samorządy. *Community service* może być także formą restytucji, gdy sprawca przestępstwa angażuje się w takie formy aktywności, które mogą wiązać się z naprawieniem wyrządzonej szkody, ale adresatem tych działań częściej jest społeczność lokalna niż konkretna osoba⁹⁸. Skazani wykonują tego typu prace w swoim czasie wolnym (zarówno w ciągu tygodnia, jak i w weekend), a ich wymiar i miejsce określa sędzia lub oficer probacyjny/*parole*. Jest to jedna z najmniej intruzywnych sankcji pośrednich, nie zmienia bowiem miejsca zamieszkania skazanego, ale wręcz stabilizuje go w nim, porządkując jego życie. *Community service* jest sankcją, która bezpośrednio włącza w proces resocjalizacji społeczność lokalną. Skazany poprzez swoją pracę dostarcza społeczności dowodów na skuteczność działania wymiaru sprawiedliwości, co ma też charakter prewencyjny.

Dokonany przegląd dostępnych w Anglii i Stanach Zjednoczonych sankcji pośrednich wskazuje na ich względnie wysoką różnorodność.

4.2.3. Szanse sankcji pośrednich w Anglii i Stanach Zjednoczonych

Sankcje pośrednie, czy jak chcą Anglicy – alternatywne, są jednym z podstawowych narzędzi, za pomocą których realizuje się określone cele polityki kryminalnej, i tym samym karnej⁹⁹, a konsekwencje ich działania przenikają na wszystkie poziomy życia społecznego. Wśród podstawowych celów kary realizowanych na poziomie systemu Amerykanie wymieniają: odpłatę (*retribution*), odstraszenie (*deterrence*), uniemożliwienie (*incapacitation*) oraz oddziaływania resocjalizacyjne i readaptacyjne (*rehabilitation*)¹⁰⁰, Anglicy mówią zaś o ukaraniu (*punishment*), zadośćuczynieniu (*reparation*), ochronie publicznej (*public protection*) i resocjalizacji (*rehabilitation*), rozumianej podobnie jak w USA. Konstrukcja sankcji, ich zróżnicowanie, pozwala na osiągnięcie zwykle więcej niż jednego celu kary.

Dla systemu istotną kwestią jest również to, że sankcje pośrednie pozwalają na realizację kary poza instytucjami penitencjarnymi, dzięki czemu ograniczony zostaje napływ skazanych do aresztów i więzień, co znacząco obniża koszty utrzymania obecnych jednostek penitencjarnych i redukuje potrzebę budowy kolejnych¹⁰¹. Elastyczna i jasna struktura sankcji pośrednich, a także możliwość ich łączenia z innymi sankcjami (np. probacja i *parole*) pozwalają na lepsze

⁹⁸ Ibidem, s. 148.

⁹⁹ Na temat zależności między polityką kryminalną a karną zob. M. Melezini, *Punitowność wymiaru sprawiedliwości karnej w Polsce w XX wieku*, Białystok 2003.

¹⁰⁰ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 64–68.

¹⁰¹ L.J. Siegel, *Criminology...*, s. 547.

dopasowanie sankcji nie tylko do wagi przestępstwa, ale przede wszystkim do potrzeb kryminogennych skazanego, których skala jest tak rozległa, jak różnicowanie osób, do których są one kierowane. Sankcje pośrednie mogą być bowiem orzeczone zarówno w stosunku do kobiet, jak i mężczyzn, dorosłych i nieletnich, sprawców występków (*misdemeanor*) i zbrodni (*felony*), skazanych z przeszłością penitencjarną i bez niej, będących pod probacją lub *parole*. Możliwość zindywidualizowanego spojrzenia na potrzeby sprawcy i ofiary, charakter popełnionego przestępstwa oraz dobór według tego klucza najlepszych oddziaływań jest bez wątpienia jedną z najistotniejszych zalet sankcji pośrednich. Wydaje się ponadto, że miejsce realizacji sankcji pośrednich ma znaczenie, jeśli chodzi o efektywność kary.

W literaturze przedmiotu mówi się o dwóch rodzajach sankcji: stygmatyzujących i reintegracyjnych, co wiąże się u sprawcy z podejściem do procesu resocjalizacji i gotowością do życia z poszanowaniem ogólnie akceptowanych norm i reguł. Lawrence W. Sherman twierdził, że warunki oddziaływań postrzegane jako niesprawiedliwe wyzwalają opór i prowadzą wcześniej czy później do przestępstwa, podczas gdy sankcje postrzegane jako sprawiedliwe uruchamiają poczucie wstydu¹⁰², nabierając tym samym charakteru reintegracyjnego, minimalizując oddziaływanie stygmatyzujące. Zdaniem Johna Braithwaite'a sankcje reintegracyjne mogą chronić przed popełnieniem przestępstwa poprzez budowanie i zabezpieczanie konwencjonalnych więzi społecznych, tworzenie możliwości (*opportunities*) kontroli przebiegu procesu socjalizacji. Z kolei sankcje stygmatyzujące mogą prowadzić do działalności przestępczej o charakterze powrotnym lub zwiększać ją¹⁰³. Sankcje pośrednie mogą zatem zostać wykorzystane jako „narzędzia drugiej szansy” dla tych, którzy złamali warunki probacji lub *parole*, w związku z czym zaistniały podstawy do umieszczenia ich w więzieniu lub areszcie. Takim skazanym zmienia się zwykły nadzór na ISP, do którego mogą zostać dołączone inne sankcje w zależności od potrzeb danej osoby¹⁰⁴.

Z sankcji pośrednich korzysta także społeczność lokalna, ponieważ skazani wnoszą opłaty za udział w tego typu sankcjach, płacąc podatki, wykonując nieodpłatne prace na rzecz społeczności lokalnej, a ona sama nie jest obciążona kosztami realizacji mało efektywnych i drogich kar, realizowanych w więzieniach. Obecność osób skazanych na sankcje pośrednie ma też wymiar prewencyjny, ponieważ poprzez prezentację nieuchronności kary odstrasza od zaangażowania w zachowania niezgodne z prawem. Powstaje w ten sposób

¹⁰² L.W. Sherman, *Defiance, Deterrence and Irrelevance: A Theory of the Criminal Sanction*, „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1993, vol. 30 (4), za: J.I. Ulmer, *Intermediate Sanctions...*, s. 164.

¹⁰³ J. Braithwaite, *Crime, Shame, and Reintegration*, Cambridge 1989, s. 84–97.

¹⁰⁴ L.J. Siegel, *Criminology...*, s. 548; M. Tonry, *Intermediate Sanctions...*, s. 5.

wielopoziomowy system kontroli nieformalnej, do którego poza instytucjami przewidzianymi prawem włączają się organizacje, agencje pozarządowe oraz zwykli obywatele. Z tego punktu widzenia można mówić również o ochronie społeczności lokalnej. Obecność osób skazanych na sankcje pośrednie w sąsiedztwie, ich widoczna aktywność związana z wykonaniem zobowiązań podtrzymuje w społeczności przekonanie o zasadności przestrzegania prawa i jego skuteczności w momencie złamania określonych przez nie zasad. Tym samym kształtują się postawy tolerancji i akceptacji, skutkujące gotowością do przyjęcia osób niegdyś w konflikcie z prawem do społeczności lokalnej, co – jak się wydaje – jest esencją współczesnej myśli resocjalizacyjnej.

4.2.4. Zagrożenia sankcji pośrednich w Anglii i Stanach Zjednoczonych

Idea sankcji pośrednich bez wątpienia zasługuje na uwagę. Jednak nie wszystkie pokładane w nich nadzieje spełniły się, a zmiany społeczne spowodowały, że ujawniły się ich niedostatki. Jak już wcześniej zostało wspomniane, sankcje pośrednie miały być antidotum na przeludnione więzienia, wysokie koszty ich utrzymania i niską efektywność kary pozbawienia wolności. Miały również wspierać proces integracji społecznej skazanych i jednocześnie ograniczać zjawisko recydywy. Jednak, jak podkreśla B. Stańdo-Kawecka, po okresie orientacji sankcji pośrednich na resocjalizację, także w związku z ustaleniem dla nich *sentencing guidelines*¹⁰⁵, coraz większą rolę zaczęły odgrywać sankcje związane z kontrolą i unieszkodliwianiem sprawcy, czyli ISP i elektroniczny monitoring¹⁰⁶. Ograniczono w ten sposób ich resocjalizacyjny charakter, wracając do odwetu jako głównego zadania.

Prowadzone do tej pory analizy wskazują, że zmiany wynikają z czterech procesów określanych jako: rozciąganie sieci (*net widening*), wzmacnianie sieci (*net strengthening*), przesuwanie sieci (*net shirting*) oraz różnicowanie sieci (*different net*). Proces rozciągania sieci opisuje sytuację, w której przestępcy, którzy powinni pozostawać w tradycyjnej probacji, wchodzą w system sankcji

¹⁰⁵ *Sentencing guidelines* to inaczej wytyczne wymiaru sprawiedliwości wydane w celu doprowadzenia do równego traktowania przestępców i dostosowania kary do ciężaru popełnionego czynu. Z okoliczności branych pod uwagę miały zostać wyeliminowane cechy specyficzne osoby skazywanej oraz przyczyny popełnienia przestępstwa. Zob. B. Stańdo-Kawecka, *Prawne podstawy...*, s. 36. Pierwszymi czterema stanami, które wprowadziły *sentencing guidelines* były: Floryda, Minnesota, Pensylwania oraz Waszyngton. W 2008 roku wytyczne dla wymiaru sprawiedliwości stosowano już we wszystkich stanach, Dystryktie Kolumbii oraz na poziomie federalnym. Zob. S.E. Barkan, G.I. Bryjak, *Fundamentals of Criminal Justice: A Sociological View*, Sudbury 2004, s. 414.

¹⁰⁶ B. Stańdo-Kawecka, *Prawne podstawy...*, s. 39.

pośrednich)¹⁰⁷. Zdaniem P. Moczydłowskiego oznacza to zwiększanie zakresu kontroli społeczeństwa poprzez stosowanie zamiast z założenia łagodniejszych środków probacyjnych – kar surowszych, czego przykładem może być zastosowanie monitoringu elektronicznego i aresztu domowego zamiast klasycznej probacji. Jak pisze ten autor, „problem leży nie tylko w tym, że zostaje wprowadzony nowy środek karny, który może prowadzić do powiększenia populacji osób karanych, ale i w tym, że sama kara może okazać się surowsza”¹⁰⁸. Z kolei wzmacnianie sieci ma miejsce, gdy sprawcy, którzy powinni trafiać pod tradycyjną probację, stają się podmiotem silnego nadzoru i kontroli, wykraczających poza standardowe oddziaływania. Przesuwanie sieci oznacza możliwość przenoszenia skazanego z jednego reżimu do drugiego bez ponoszenia przez niego żadnych kosztów¹⁰⁹. Ostatni z procesów, określany jako różnicowanie sieci, opisuje zjawisko kreowania kolejnych ciał sądowych, agencji, organów, którym przekazuje się wykonanie kar i kontrolę nad przestępcami¹¹⁰. Opisane procesy powodują, że sankcje pośrednie tracą na znaczeniu i na efektywności, stając się coraz bardziej elementem zarządzania niż realnego działania.

Uruchamiając system sankcji pośrednich, wierzono, że wraz z ich rozprzestrzenianiem się będzie malała populacja osób przebywających w więzieniach i aresztach, ze względu na lepszą kontrolę i dostępność wielu służb wspierających. Te nadzieje się jednak nie spełniły. Analizy statystyk pokazują, że sankcje pośrednie nie redukowały recydywy, a osoby, wobec których orzekane były tego typu kary, częściej wracały do więzień niż te, które były umieszczane w klasycznej probacji. Restrykcyjne oczekiwania towarzyszące wykonaniu sankcji pośrednich w znacznym stopniu podnosiły prawdopodobieństwo ich naruszenia, co zwykle prowadziło do odwołania tego typu kary i umieszczenia skazanego w warunkach izolacji. W rezultacie wiele programów zostało rozwiązanych z powodu niskiej skuteczności i wysokich kosztów¹¹¹. Mimo pierwszych dość negatywnych doświadczeń z karami pośrednimi w dalszym ciągu prowadzono prace nad ich uiefektywnieniem. Analizy programów sankcji pośrednich wskazywały na konieczność połączenia nadzoru, rozumianego jako wzmocnienie kontaktów między kuratorami a skazanymi, oraz prowadzonych terapii. Joan Petersilia i Susan Turner ustaliły, że w przypadku sprawców korzystających ze wsparcia w zakresie uzależnień, poradnictwa pracy, płacących

¹⁰⁷ J.I. Ulmer, *Intermediate Sanctions...*, s. 167.

¹⁰⁸ P. Moczydłowski, *Przestępca na uwłięzi...*, s. 42. Por. T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 218–219.

¹⁰⁹ J.I. Ulmer, *Intermediate Sanctions...*, s. 167.

¹¹⁰ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 218–219.

¹¹¹ J. Petersilia, *When Prisoners Come Home...*, s. 234.

odszkodowania ofiarom przestępstwa oraz skierowanych do realizacji prac społecznie użytecznych poziom ponownego aresztowania jest niższy o 10–20% w stosunku do sprawców pozbawionych tych czynników resocjalizacyjnych¹¹². Mimo zachęcających, choć trzeba wyraźnie powiedzieć – niejednoznacznych, rezultatów media i politycy, a za nimi również opinia publiczna, nadal mocniej wspierają społecznie i finansowo karę więzienia. J. Petersilia podkreśla, że wielu autorów wypowiada się o sankcjach pośrednich krytycznie, wskazując, że zyski ekonomiczne z nich wynikające są iluzoryczne, bowiem wymagają one znacznie większych zasobów finansowych niż wykonanie kary pozbawienia wolności. Jej zdaniem ludziom paradoksalnie łatwiej jest wydać 23 tysiące dolarów rocznie na utrzymanie skazanego w więzieniu niż 2 tysiące na jego utrzymanie w programie sankcji pośrednich¹¹³. Wydaje się jednak, że nie jest to droga właściwa.

4.3. System penitencjarny w Anglii i Walii

Kara pozbawienia wolności jest najsurowszą karą w angielskim systemie karnym. Podkreśla się, że jest dostępna tylko dla sprawców bardzo poważnych przestępstw i możliwa do zastosowania jedynie wtedy, kiedy użycie innej, łagodniejszej sankcji jest nieuzasadnione¹¹⁴. *Criminal Justice Act 2003*, jeden z podstawowych aktów prawnych regulujących problematykę kary, w art. 142 określa pięć celów, jakie stawia się przed tą – a także przed każdą inną – sankcją. Są nimi: ukaranie sprawcy, zmniejszenie przestępczości (w tym poprzez odstraszanie), resocjalizacja sprawcy (*the reform and rehabilitation of offenders*), ochrona społeczeństwa i zadośćuczynienie ofierze.

Orzekając karę pozbawienia wolności, która może się mieścić w przedziale od jednego miesiąca do dożywocia, sąd dysponuje kilkoma jej rodzajami. Najczęściej stosowaną są wyroki oznaczone/zdeterminowane (*determinate prison sentences*), czyli takie, w których sąd dokładnie określa wysokość kary, wyznaczając maksymalny czas, jaki sprawca może spędzić w więzieniu. Może, gdyż w większości przypadków – o czym obszernie będzie mowa dalej – opuści on zakład karny już po odbyciu połowy kary w wyniku automatycznego bezwarunkowego (*automatic unconditional release* – AUR) lub automatycznego warunkowego zwolnienia (*automatic conditional release* – ACR).

¹¹² S. Turner, J. Petersilia, *Work Release: Recidivism and Corrections Costs in Washington State, Research in Brief*, National Institute of Justice, December 1996, s. 7–8.

¹¹³ J. Petersilia, *When Prisoners Come Home...*, s. 235.

¹¹⁴ *Criminal Justice Act 2003*, art. 152.2.

Odstępstwem od tej reguły może być opuszczenie więzienia wcześniej niż po odbyciu połowy kary na zasadach domowej godziny policyjnej (*home detention curfew* – HDC) bądź nieco później, po zasądzeniu osadzonemu dni dodatkowych (*additional days* – ADAs).

W przypadku skazanych za przestępstwa seksualne lub z użyciem przemocy można orzec karę *imprisonment or detention for public protection*. Sąd wydaje tego rodzaju wyrok, kiedy uzna, że sprawca jest niebezpieczny i swoimi czynami może spowodować poważne zagrożenie dla społeczeństwa. Istnieją dwa rodzaje takich wyroków: zaostrome (*extended sentences*, EPP, określone w art. 227 *Criminal Justice Act 2003*) i nieoznaczone (w postaci *indeterminate detention for public protection*, IPP, określone w art. 225 i 226 *Criminal Justice Act 2003*).

Extended sentence może być nałożony na mocy art. 227 *Criminal Justice Act 2003* (z późniejszymi zmianami) na przestępców seksualnych i osoby działające ze szczególnym okrucieństwem w przypadku, gdy spełnione są następujące kryteria:

- sąd ocenia, że sprawca stanowi poważne zagrożenie dla społeczeństwa;
- kara dożywotniego pozbawienia wolności nie jest przewidziana w katalogu sankcji ani uzasadniona, a
- sprawcę wcześniej skazano za przestępstwo wymienione w schedule 15A *Criminal Justice Act 2003*¹¹⁵ lub za które obecnie grozi kara pozbawienia wolności na co najmniej cztery lata.

Wyrok zostaje podzielony na dwie części: okres spędzony w zakładzie karnym (co najmniej dwanaście miesięcy) i okres próby (do ośmiu lat). Sąd, wydając wyrok, ustala jednocześnie okres przedłużenia izolacji na czas, jaki uzna za niezbędny dla ochrony społeczeństwa. Owo przedłużenie nie może przekroczyć pięciu lat dla określonego przestępstwa z użyciem przemocy i ośmiu lat w przypadku przestępstw na tle seksualnym. Wyrok nie może przekroczyć maksymalnej kary za popełnione przestępstwa. Po odbyciu połowy kary w zakładzie karnym skazany może się ubiegać o uzyskanie warunkowego zwolnienia. W przypadku negatywnej decyzji Rady ds. Zwolnień Warunkowych (*Parole Board*) więzień pozostanie w zakładzie do końca okresu pozbawienia wolności, a po zwolnieniu objęty będzie okresem próby do końca kary¹¹⁶.

¹¹⁵ Wymieniono tu 153 przestępstwa, m.in.: nieumyślne spowodowanie śmierci, porwanie, porzucenie dziecka, dzieciobójstwo, prowadzenie domu publicznego, gwałt na dziecku poniżej 13. roku życia, zorganizowanie lub ułatwianie dziecięcej prostytucji bądź pornografii.

¹¹⁶ Więcej na temat *extended sentence*, w tym sposobów obliczania daty uzyskania uprawnień do zwolnienia warunkowego, zob. *Prison Service Order 6000 – Parole, Release and Recall*, rozdział 8; PSI 55/2010 *Sentence Calculation and HDC / ERS Eligibility Dates*. Czas, jaki spędzi sprawca w zakładzie karnym (okres pozbawienia wolności), będzie zależał od wysokości sankcji (wartością różnicującą są wyroki poniżej i powyżej czterech lat) oraz terminu popełnienia przestępstwa i nałożenia na sprawcę wyroku. Najnowsze zmiany wprowadza *Criminal Justice and Immigration Act 2008*, a datą graniczną jest 14 lipca 2008 roku.

Tabela 23. Więźniowie z wyrokami nieoznaczonymi w latach 2000–2009

Rodzaj wyroku	Liczba więźniów									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ogółem,	4538	4810	5147	5419	5595	5882	7274	9481	11383	12521
z tego:										
– obowiązkowe dożywocie	3327	3448	3592	3698	3726	3870	4103	4317	4581	4920
– inne dożywotnie	1211	1362	1555	1721	1869	1988	2092	2305	2341	2396
– IPP	0	0	0	0	0	24	1079	2859	4461	5205
Odsetek wszystkich wyroków	9	9	9	9	9	9	11	14	17	18

Źródło: *Offender Management Caseload Statistics 2009*, s. 109.

Kary nieoznaczone w postaci *indeterminate detention for public protection* zostały wprowadzone do angielskiego systemu ustawą *Criminal Justice Act 2003* i zaczęły obowiązywać w maju 2005 roku¹¹⁷. Sąd, orzekając IPP, wyznacza czas, jaki skazany spędzi w zakładzie karnym (tzw. *tariff*), po którym będzie mógł się starać przed *Parole Board* o zwolnienie. Po zwolnieniu pozostanie pod nadzorem na czas nieokreślony. Nadzór może obejmować obowiązek meldowania się i zdawania relacji z przebiegu zwolnienia, wymogi co do miejsca zamieszkania i pracy, a także przymus uczestniczenia w programach. Jeżeli sprawca nie realizuje podjętych zobowiązań, może zostać ponownie umieszczony w zakładzie karnym. Wyroki *indeterminate detention for public protection* w zasadzie różnią się od dożywotniego pozbawienia wolności tylko tym, że sprawca, jeśli otrzyma zwolnienie warunkowe, może po dziesięciu latach ubiegać się o anulowanie reszty wyroku. W przypadku odmownej decyzji kolejne próby mogą następować w przedziałach rocznych. Początkowo zakres stosowania tej sankcji był dość szeroki, restrykcyjny i sztywno określony. Sąd miał obowiązek orzec IPP, jeżeli sprawca popełnił jedno z 95 wymienionych w ustawie przestępstw seksualnych lub z użyciem przemocy, które w większości przypadków były zagrożone karą minimalną dziesięciu lat pozbawienia wolności, a dożywotnie pozbawienie wolności nie było dostępne lub zdaniem sądu wymagane/konieczne. Kolejnym wskazaniem dla tego rodzaju orzeczeń było dokonanie jakiegokolwiek przestępstwa wymienionego w Schedule 15A *Criminal Justice Act 2003*, gdy sąd domniemywał, że sprawca stanowi i będzie stanowił poważne niebezpieczeństwo dla społeczeństwa¹¹⁸.

¹¹⁷ Ustawa ta wprowadziła w tym czasie również wyroki nieoznaczone dla nieletnich.

¹¹⁸ A za takowego sąd musiał uznać np. wielokrotnego sprawcę jednego ze 153 przestępstw wymienionych w Schedule 15A *Criminal Justice Act 2003*. Więcej na temat więźniów niebezpiecznych, pojęcia i konsekwencji prawnych zob. *Dangerous Offenders: Guide for Sentences and Practitioners*, Sentencing Guidelines Council, Version 2, July 2008.

Takie rozwiązanie owej instytucji, będącej raczej wyrazem „polityki strachu i niepewności”¹¹⁹, spowodowało wiele problemów¹²⁰. Koncentrowały się one głównie wokół wzrostu populacji więźniów z wyrokami nieoznaczonymi, których *tariff* niejednokrotnie była określona na bardzo krótki czas.

Zmian dokonano kolejnym dokumentem, *Criminal Justice and Immigration Act 2008*, gdzie zostały poprawione liczne nieścisłości poprzedniej regulacji. Do najważniejszych z nich należą: dostępność IPP dla sprawców niebezpiecznych skazanych za „poważne, określone” przestępstwa zasługujące na co najmniej cztery lata pozbawienia wolności przez wyroki określone/oznaczone i, co za tym idzie, minimalny dwuletni okres *tariff* oraz możliwość, a nie jak poprzednio – obligatoryjność, orzekania przez sąd tej instytucji w sytuacji spełnienia wszystkich warunków IPP¹²¹.

Najwyższy wymiar kary – dożywotnie pozbawienie wolności – jako postać wyroku nieoznaczonego sądy orzekają za wiele przestępstw, w tym za gwałt, morderstwo czy podpalenie. Istnieje kilka rodzajów tego typu wyroków. Można mówić o *mandatory life sentences* – wyrokach obowiązkowych, w których dożywotnie pozbawienie wolności jest jedyną sankcją, jaką dysponuje sąd. Tak jest choćby w przypadku morderstwa. Tu w zależności od wieku sprawcy można wyróżnić: *imprisonment for life* dla sprawców powyżej 21. roku życia, *detention during Her Majesty's Pleasure*, gdy sprawca jest w przedziale wiekowym 10–18 lat i *custody for life* dla osób w wieku 18–21 lat. Innym rodzajem wyroków dożywotniego pozbawienia wolności są *discretionary life sentences* – wyroki uznaniowe: w przypadku popełnienia poważnego przestępstwa, np. nieumyślnego spowodowania śmierci, gwałtu, rozboju, usiłowania morderstwa, sąd decyduje o wysokości sankcji, dysponując również możliwością orzeczenia dożywotniego pozbawienia wolności. Podobnie jak w przypadku *mandatory life sentences*, zależnie od wieku sprawcy można tu wyróżnić: *imprisonment for life*, *detention for life* i *custody for life*.

Wielkość populacji osób pozbawionych wolności wzrasta sukcesywnie, ale od połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku proces ten jest wyjątkowo dynamiczny. W lipcu 2013 roku było w Anglii i Walii 84 052 więźniów, co oznacza niemal podwojenie ich liczby na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat. Współczynnik osadzonych na 100 tysięcy już dawno przekroczył średnią europejską i wynosi znacznie ponad 150. Zmienia się nie tylko wielkość populacji więziennej, ale i jej struktura, także pod względem płciowym, czego skutkiem była

¹¹⁹ T. Seddon, *Dangerous Liaisons: Personality Disorder and the Politics of Risk*, „Punishment and Society” 2008, vol. 10 (3), s. 312.

¹²⁰ Krytycznie o IPP zob. m.in.: J. Jacobson, M. Hough, *Unjust Deserts: Imprisonment for Public Protection*, London 2010; *The Indeterminate Sentence for Public Protection: A Thematic Review*, HM Chief Inspector of Prisons, HM Chief Inspector of Probation 2008.

¹²¹ J. Jacobson, M. Hough, *Unjust Deserts...*, s. 7–8.

konieczność zmiany w ostatnich latach dwóch dotychczas męskich zakładów karnych na żeńskie (Downview położone w pobliżu miasta Sutton w hrabstwie Surrey oraz Buckley Hall – w miejscowości Rochdale w hrabstwie Lancashire)¹²².

Tabela 24. Wielkość populacji osadzonych w Anglii i Walii w latach 1980–2013

Rok	Mężczyźni		Kobiety		Łącznie
1980	40 748	96,4%	1516	3,6%	42 264
1990	43 378	96,4%	1597	3,6%	44 975
2000	61 252	94,8%	3350	5,2%	64 602
2005	71 513	94,1%	4467	5,9%	75 980
2010	80 916	95,0%	4257	5,0%	85 173
2011	81 763	95,1%	4188	4,9%	85 951
2012	82 481	95,2%	4154	4,8%	86 634
2013	80 199	95,4%	3853	4,6%	84 052

Źródło: Home Office, *Prison statistics, England & Wales*.

4.3.1. Struktura organizacyjna angielskiego więziennictwa

Organem, który jest bezpośrednio odpowiedzialny za wykonanie kary pozbawienia wolności jest Służba Więzienna (*Prison Service*). Jej cele to: „1. Ochrona społeczeństwa poprzez przetrzymywanie skazanych przez sąd na karę pozbawienia wolności w bezpiecznym i zdrowym środowisku. 2. Zmniejszenie wskaźnika przestępczości poprzez wdrażanie konstruktywnego systemu więziennego ukierunkowanego na minimalizowanie zachowań przestępczych, poprawę wykształcenia i umiejętności zawodowych oraz promowanie przestrzegania prawa w zakładzie i poza nim”¹²³.

Służba Więzienna w Anglii i Walii, o czym była już mowa w części poświęconej probacji, strukturalnie jest umocowana w ramach *National Offender Management Service* (NOMS), który powstał w 2004 roku. Aktualny kształt instytucja ta uzyskała 1 kwietnia 2008 roku. Utworzono wówczas nowy, zintegrowany NOMS będący agencją wykonawczą Ministerstwa Sprawiedliwości, w skład którego poza Służbą Więzienną wchodzi *Probation Service* oraz instytucje odpowiedzialne za współpracę z sektorem prywatnym i służbami zajmującymi się konwojowaniem skazanych. Jak można przeczytać na stronie internetowej Ministerstwa Sprawiedliwości, mimo że służby probacyjne i więzienne pozostają

¹²² Interesujące analizy na temat: pleć a system sprawiedliwości, zob. C.M. Renzetti, D.J. Curran, *Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo*, Warszawa 2005, s. 357–390.

¹²³ A. Coyle, *Understanding Prison: Key Issues in Policy and Practice*, Open University Press 2005, s. 49.

odrębne w strukturach NOMS, to łączy je realizacja wspólnego celu strategicznego, jakim jest ochrona społeczeństwa i zmniejszenie recydywy. Zadania te, odwołując się do podejścia *end-to-end management*, bezpośrednio realizują powołani szefowie każdego z dziesięciu regionów (*directors of offender management* – DOM). Zapewniają oni integrację działań lokalnych służb probacyjnych i więziennych, a także innych lokalnych partnerów (służby zdrowia, samorządu terytorialnego, edukacji, policji, lokalnych organów wymiaru sprawiedliwości), którzy wspólnie odpowiadają za wykonywanie kary oraz readaptację społeczną sprawcy już po jej odbyciu¹²⁴.

Obszar Anglii i Walii został podzielony na dziesięć okręgów, w których istnieje w sumie blisko 140 zakładów karnych. Nie stanowią one, rzecz jasna, jednorodnej grupy, są podzielone ze względu na różne kryteria, w tym: wiek, płeć czy stopień bezpieczeństwa osadzonych. Podstawową kategorią klasyfikacji zakładów karnych w Anglii i Walii jest stopień zagrożenia stwarzanego przez osadzanych tam więźniów. Na tej podstawie wyróżnia się cztery kategorie zakładów dla mężczyzn: A (*high security*) – zakłady pilnie strzeżone/o zaostrożonym rygorze, dawniej znane jako *dispersal*, B, C i D.

Zaraz po umieszczeniu w zakładzie karnym, a w przypadku tymczasowo aresztowanych w areszcie śledczym, zostaje nadana osadzonemu kategoria bezpieczeństwa. Przy jej określaniu bierze się pod uwagę przede wszystkim prawdopodobieństwo ucieczki i stopień zagrożenia, jakie może stanowić dana osoba poza murami zakładu. Nie bez znaczenia jest także charakter przestępstwa i długość wyroku¹²⁵. Według tych kryteriów w przypadku osób dorosłych pozbawionych wolności wyróżnia się cztery kategorie bezpieczeństwa, odpowiadające stopniowi izolacji i nadzoru, a co za tym idzie, typom zakładów karnych, w których będą one odbywać zasadniczą część kary.

Kategoria A to więźniowie niebezpieczni i agresywni, dysponujący, choćby tylko potencjalnymi, środkami umożliwiającymi im ucieczkę, która byłaby wysoce niebezpieczna dla społeczeństwa. Nie stanowią oni grupy jednorodnej, wyróżnia się trzy jej subkategorie: więźniowie standardowi, więźniowie wysokiego ryzyka i więźniowie najwyższego ryzyka¹²⁶.

¹²⁴ Zob. *National Offender Management Service: An Introduction to the Directors of Offender Management*, Ministry of Justice, National Offender Management Service 2009.

¹²⁵ Szczegółowe zasady określania kategorii bezpieczeństwa są zawarte w Instrukcji dla Służby Więziennej – *Prison Service Order Categorisation and Allocation* 0900, np. w art. 1.2.5 stwierdza się, że skazanie za przestępstwo z użyciem przemocy lub seksualne na karę powyżej siedmiu lat dyskwalifikuje możliwość przypisania do kategorii C. Instrukcje *Prison Service Order* i zarządzenia *Prison Service Instructions* objaśniają regulaminy zakładów karnych oraz zasady ich funkcjonowania, zob. http://www.insidetime.org/resources/PSO/PSO_0900_categorisation_and_allocation.pdf, data dostępu: 2.02.2012.

¹²⁶ Więcej o tej kategorii osadzonych zob. Y. Jewkes, J. Bennett (eds), *Dictionary of Prisons and Punishment*, Cullompton 2007, s. 36; H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003, s. 217.

Kategoria B to także więźniowie niebezpieczni i agresywni, choć już niekoniecznie mordercy jak w przypadku kategorii A. Mogą być skazani za ciężkie uszkodzenie ciała, nieumyślne spowodowanie śmierci czy gwałt, dla których możliwość potencjalnej ucieczki musi być bardzo utrudniona, a także więźniowie, którzy odsiedzieli już pięć lat w kategorii A (klasyfikacja do danej kategorii podlega weryfikacji: w przypadku wyroków od roku do czterech lat – co pół roku, a tych powyżej czterech lat – co roku).

Kategoria C obejmuje przeważającą większość więźniów, grupuje recydywistów lub skazanych za przestępstwa bez użycia siły, osoby niestanowiące zagrożenia dla otoczenia i nieprzejawiające skłonności do ucieczki.

Kategoria D to pierwszy raz karani nieużywający przemocy, co do których istnieją racjonalne przesłanki do umieszczenia ich w warunkach zakładu otwartego¹²⁷.

W roku 2014 przeprowadzono, jak twierdzi Lord Kanclerz i Sekretarz Stanu ds. Sprawiedliwości Chris Grayling, największą reorganizację więziennictwa w ciągu ostatnich dwudziestu lat¹²⁸. Jej efektem jest wprowadzenie sieci siedemdziesięciu lokalnych zakładów readaptacyjnych (*resettlement prisons*) – będą w nich odbywać karę więźniowie krótkoterminowi oraz przeważająca część więźniów długoterminowych, którzy po odbyciu większości kary w zakładzie odpowiednim ze względu na stopień niebezpieczeństwa trafią do nich na ostatnie trzy miesiące. Skazani mają być umieszczani w zakładach znajdujących się w pobliżu ich przyszłego miejsca zamieszkania.

Uaktualniona lista tych zakładów została opublikowana 15 sierpnia 2014 roku – dostosowano ją do 21 obszarów wyznaczonych dla realizacji umów związanych z resocjalizacją (*Contract Package Areas*), które pokrywają się ze wspomnianymi w części poświęconej kurateli *Community Rehabilitation Companies*, obejmującymi podmioty zewnętrzne uczestniczące w szeroko rozumianym wykonywaniu kary, co jest ściśle związane z prywatyzacją usług i wprowadzoną nową formą ich finansowania uzależnionego od wyników (*payment by results*).

Idea reformy powołującej do życia tę kategorię zakładów jest bardzo wzniosła. Ministerstwo Sprawiedliwości w dokumencie *Transforming Rehabilitation*:

¹²⁷ Zob. *Prison Service Order 0900* rozdział 3. Kategorie bezpieczeństwa dla młodocianych osób pozbawionych wolności w instrukcji *Categorisation and Allocation Prison Service Order 0900* zostały nieco inaczej określone. Kategoria A jest identyczna z uregulowaniami dotyczącymi dorosłych. Status ograniczony jako druga kategoria jest przewidziany dla osadzonych w YOI, w bezpiecznej części zakładu, których ucieczka stwarzałaby poważne zagrożenie dla społeczeństwa. Trzecia kategoria to warunki zamknięte dla młodocianych sprawców przestępstw, za popełnienie których umieszczenie w warunkach najwyższego bezpieczeństwa nie jest konieczne, ale którzy przejawiają zbyt wysoki poziom ryzyka, by umieścić ich w ramach kolejnej, łagodniejszej kategorii. I wreszcie warunki otwarte obejmują tych, którzy charakteryzują się niskim poziomem ryzyka i można im zaufać w warunkach zakładów otwartych.

¹²⁸ Zob. <https://www.gov.uk/government/news/12-months-supervision-for-all-prisoners-on-release>, data dostępu: 2.02.2012.

A Strategy for Reform wydanym w maju 2013 roku zapowiedziało, że jej celem jest sprawienie, by przestępcy nie tylko byli karani, ale również otrzymali resocjalizację oraz szersze wsparcie w zakresie kierowania swoim życiem, żeby zawrócić na właściwe tory i już nie popełniać więcej przestępstw¹²⁹. Ułatwić to mają właśnie z jednej strony *resettlement prisons*, z drugiej zaś wspomniane nowe zasady finansowania, *payment by results*. Ten sam „usługodawca”, który będzie odpowiedzialny za udzielenie wsparcia sprawcy w środowisku, będzie mógł rozpocząć swoje działania już w okresie przygotowania skazanego do opuszczenia zakładu, jeszcze w trakcie wykonywania kary¹³⁰. *Payment by results* jest centralnym punktem planowanych reform. Prywatny usługodawca, który zdobędzie kontrakt na prowadzenie działań na danym terenie, czyli na obszarze jednego ze wspomnianych 21 *Contract Package Areas*, aby otrzymać pełną zapłatę, będzie musiał osiągnąć zarówno uzgodnione zmniejszenie liczby przestępców, którzy nadal popełniają przestępstwa (miara binarna), jak i zmniejszenie liczby kolejnych przestępstw popełnionych przez każdego przestępcę, z jakim pracował (miara częstotliwości)¹³¹.

Poza wyżej wymienionymi kategoriami zakładów karnych występują też inne ich rodzaje, wśród których można wyróżnić:

- lokalne zakłady karne (*local prisons*) – jest to zawsze pierwsze więzienie, w którym skazany bądź tymczasowo aresztowany zostaje osadzony; wszystkie tego typu zakłady są zakładami typu B;
- zakłady karne z nauką zawodu/zakłady szkoleniowe (*training prisons*) – jak wynika z nazwy, są to zakłady, w których można uczestniczyć w kursach i szkoleniach mających zapobiegać powrotowi do przestępstwa po zwolnieniu;
- zakłady karne dla młodocianych (*young offenders institutions*) – prowadzone przez Służbę Więzienną i podmioty prywatne, są przeznaczone dla osób w wieku od 15 do 21 lat;
- zakłady weekendowe (*intermittent custody, offenders stay connected through part-time custody*) – przerywane, nieregularne pozbawienie wolności wprowadzone na mocy *Criminal Justice Act 2003*¹³². Stanowi pewną alternatywę dla kar krótkoterminowych¹³³, w zamyśle ustawodawcy ma ograniczyć negatywne skutki pobytu w zakładzie karnym, takie jak utrata pracy, mieszkania czy zerwanie więzi rodzinnych. *Intermittent custody* jest przeznaczony głównie dla przestępców pracujących bądź uczących się w ciągu tygodnia, którzy będą odbywać karę od piątkowego wieczoru do niedzieli, a okres ten będzie im

¹²⁹ *Transforming Rehabilitation...*, s. 3.

¹³⁰ *Probation Reforms 2014*, Liberty – House of Commons 2014, s. 7, <http://www.parliament.uk/business/publications/research/briefing-papers/SN06974/probation-reforms-2014>, data dostępu: 10.11.2014.

¹³¹ *Introduction to Transforming...*

¹³² Zob. art. 183–188 *Criminal Justice Act 2003*.

¹³³ W przyszłości ma zastąpić kary do dwunastu miesięcy pozbawienia wolności.

liczony jako trzy dni. Jest jednak także możliwość odbywania tej kary w reżimie tygodniowym, który jest przeznaczony dla osób niepracujących. W tym przypadku kara przebiega w bloku czterodniowym, od poniedziałku do czwartku lub od wtorku do piątku. Obie formy są w dużej mierze podobne¹³⁴;

- więzienia pierwszego etapu dla więźniów dożywotnich (*first stage lifer prison*) – to zakłady przeznaczone dla mężczyzn, którzy w momencie skazania na dożywotnie pozbawienie wolności mają ukończone 21 lat. Trafiają tu oni z więzień lokalnych w celu „oswojenia” się z karą dożywocia i umożliwienia przeprowadzenia ich diagnozy przed odesłaniem do innego miejsca pobytu¹³⁵.

W skład struktury systemu penitencjarnego Anglii i Walii wchodzi również hostele. Są to ośrodki przeznaczone zarówno dla drobnych przestępców, którzy zamiast odbywać krótkoterminowe kary pozbawienia wolności, trafiają właśnie do nich, jak i dla sprawców poważniejszych czynów, którzy po wyrażeniu zgody na pobyt w takiej placówce mogą otrzymać warunkowe przedterminowe zwolnienie z odbywanej kary pozbawienia wolności. Ograniczenia swobód, jakim muszą się poddać pensjonariusze, dotyczą przede wszystkim możliwości opuszczania ośrodka: „Zgodnie z regulaminem (...) podopieczni od godz. 17.00 do godz. 8.00 rano nie mogą opuszczać budynku. W pozostałych godzinach dziennych mogą, pod pewnymi warunkami, opuszczać hostel, np. w celu poszukiwania lub kontynuowania pracy czy uczestniczenia w programie. Podopieczni systematycznie kontrolowani są na zawartość w ich organizmie narkotyków”¹³⁶. Nieprzestrzeganie regulaminu skutkuje umieszczeniem w zakładzie karnym. „Hostele są *de facto* kolejnym etapem odbywania przez skazanych kary przy złagodzonych rygorach. Są sposobem na dalsze kontrolowanie sprawców przestępstw poza zakładem karnym, ale także w wypadku drobnych przestępstw odciążenia zakładów karnych”¹³⁷.

4.3.2. Wykonywanie kary pozbawienia wolności

Angielski system penitencjarny bardzo dużą wagę przykładą do zagadnienia *resettlement*, które należałoby tłumaczyć jako przystosowanie, readaptacja czy, jak można znaleźć w *Wielkim multimedialnym słowniku angielsko-polskim*

¹³⁴ Więcej na temat więzień weekendowych zob. C. Penfold, G. Hunter, M. Hough, *The Intermittent Custody Pilot: A Descriptive Study*, Home Office Online Report 23/06, <http://www.icpr.org.uk/media/10315/intermittent%20custody%20pilot.pdf>, data dostępu: 3.02.2012.

¹³⁵ Na temat kary dożywotniego pozbawienia wolności w Anglii zob. Z. Lasocik, *Kara dożywotniego pozbawienia wolności...*

¹³⁶ U. Wiczorek, *Zmiany w systemie prawa karnego wykonawczego w Wielkiej Brytanii*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2004, nr 44–45, s. 164.

¹³⁷ Ibidem, s. 165.

wydanym przez PWN i Uniwersytet Oksfordzki w 2006 roku, po prostu resocjalizacja. Pojęcie to zastąpiło wcześniejsze określenia pomocy postpenitencjarnej, *aftercare* i *throughcare* – w większym stopniu koncentrując się na wyniku niż na samym procesie. Bezpośrednio odwołuje się ono do jednego z celów, jakie stawia sobie służba więzienna, i oznacza pomoc udzieloną więźniom i ich rodzinom przez funkcjonariuszy służby więziennej, kuratora i organizacje ochotnicze podczas readaptacji osadzonego w środowisku po opuszczeniu zakładu karnego. Koncentruje się na kompensacji tych braków, które – by odwołać się do deterministycznych koncepcji przestępczości – doprowadziły skazanego do zakładu karnego. Wśród działań mieszczących się w ramach *resettlement* wyodrębnia się siedem obszarów bądź ścieżek (*pathways*), a są nimi: zakwaterowanie; edukacja, szkolenie i zatrudnienie; zdrowie; uzależnienie (narkotyki, alkohol); finanse; rodzina; postawy, myślenie i zachowanie. Warto zwrócić uwagę, co podkreśla się ostatnio w literaturze, że siódma ścieżka w sposób zasadniczy różni się od pierwszych sześciu. Bo choć ma wspierać pozostałe obszary pracy socjalnej, jak można by je nazwać, czy też elementy zapewniające skuteczną readaptację, wykracza daleko poza nie. „Główne działania planowane i realizowane w ramach tej ścieżki to poznawczo-behawioralne programy, które mają pomóc przestępcom dostrzec wartość życia wolnego od czynów zabronionych”¹³⁸. Przedsięwzięcia mieszczące się w zakresie *resettlement* rozpoczynają się wraz z przekroczeniem przez osobę skazaną murów zakładu karnego, a w przypadku tymczasowo aresztowanych – także aresztu. Pierwszym etapem jest diagnoza, oszacowanie ryzyka recydywy, stopnia niebezpieczeństwa i obszarów potrzeb skazanego. Na tej podstawie dokonuje się alokacji więźnia i sporządza wraz z nim plan oddziaływań. W czasie pobytu w placówce penitencjarnej *resettlement* obejmuje wszelkie oddziaływania, z jakimi styka się osadzony. Jak podaje instrukcja poświęcona temu zagadnieniu¹³⁹, zaliczamy do nich: doradztwo, podtrzymywanie więzi z rodziną, system bodźców i wypracowanych przywilejów, duszpasterstwo, pracę, edukację, udział w programach oddziaływań, promocję zdrowia, aż po etap przygotowania do opuszczenia zakładu.

Wszystkie działania mające doprowadzić do pomyślnej realizacji wyżej wymienionego celu nie mogą być podejmowane przez służbę więzienną w izolacji od środowiska społecznego. Stąd też przy realizacji swej misji więziennictwo współpracuje z wieloma instytucjami zarówno na poziomie centralnym, jak i lokalnym. W pierwszej kolejności zaliczyć do nich należy służby probacyjne, które – o czym była mowa wcześniej – wraz ze Służbą Więzienną

¹³⁸ M. Maguire, P. Raynor, *How the Resettlement of Prisoners Promotes Desistance from Crime: Or does it?*, „Criminology & Criminal Justice” 2006, vol. 6 (1), s. 27.

¹³⁹ Zob. *Prison Service Order 2300 – Resettlement*.

strukturalnie działają w ramach *National Offender Management Service*, ale są to także instytucje spoza szeroko rozumianego wymiaru sprawiedliwości.

Ramy administracyjne funkcjonowania osadzonych oraz postępowania funkcjonariuszy Służby Więziennej z więźniami w Anglii i Walii określa Regulamin Więzienny wydany na podstawie delegacji ustawowej *Prison Act 1952*. Nowe, odrębne dla zakładów dla dorosłych i młodocianych, regulaminy weszły w życie w 1999 roku¹⁴⁰.

Wszyscy więźniowie o wyrokach dwunastomiesięcznych i dłuższych, a w przypadku młodocianych skazani na przynajmniej miesiąc pozbawienia wolności, zaraz po przybyciu do zakładu podlegają ocenie. Służy do tego System Oceny Sprawców Przestępstw (*Offender Assessment System – OASys*)¹⁴¹, który zdaniem jego twórców pozwala zidentyfikować przyczyny popełnienia przestępstwa i środki zapobiegające powrotowi do zachowań naruszających porządek prawny. Ocena ta jest o tyle istotna, że na jej podstawie sporządzany jest plan działania nazywany *sentence plan*. Opracowywany jest zazwyczaj przez opiekuna osobistego wraz z więźniem i ma na celu dobre wykorzystanie czasu spędzonego w zakładzie. Obejmuje elementy edukacyjne, szkoleniowe¹⁴² czy zawodowe. Zadania, jakie stawia się przed tak skonstruowanym planem, są bardzo ambitne, bo dotyczą zmian zachowania przestępczego i przygotowania do zwolnienia. Wszyscy więźniowie podlegający planowaniu oddziaływań resocjalizacyjnych pozostają po zwolnieniu pod obowiązkowym nadzorem kuratora.

Opiekun osobisty, tworzący wraz z więźniem plan resocjalizacji, to najważniejsza, choć nie jedyna, osoba, która bierze udział w wykonywaniu kary pozbawienia wolności. Jest to wybrany funkcjonariusz przydzielony konkretnemu więźniowi w celu pomocy i wsparcia, a przede wszystkim realizacji podstawowych funkcji wykonania kary pozbawienia wolności. Wszystkie zakłady dla młodocianych (*young offenders institutions*) oferują usługi opiekuna osobistego. W innych, w sytuacji braków kadrowych lub przełudnienia, więźniów przydziela się do grup personelu lub dzieli zadania pomiędzy funkcjonariuszy więziennych i kuratorów. Właśnie kurator, zatrudniony w każdym zakładzie karnym, to kolejna osoba uczestnicząca w wykonywaniu kary. Bierze on udział w procesie oceny i realizacji planu wyroku, a także w procesie przygotowania

¹⁴⁰ Oba regulaminy dostępne na stronie HM Prison Service.

¹⁴¹ O tym systemie powiedziano więcej w rozdziale II.

¹⁴² Plan może obejmować uczestnictwo w programach czy kursach umożliwiających identyfikację przyczyn zachowań przestępczych i ich zmianę, np. programach leczenia sprawców przestępstw seksualnych (*Sex Offender Treatment Programmes – SOTPs*), kursach z zakresu kontroli emocji, takich jak kurs kontrolowania i opanowania gniewu (*Controlling Anger and Learning to Manage It – CALM*), Program Zdrowe Związki (*Healthy Relationships Programme*) czy Program zmiany własnego zachowania (*Cognitive Self Change Programme*).

do zwolnienia. Kapelan więzienny (*Prison Chaplaincy*) przede wszystkim umożliwia praktykowanie religii, jednak często pełni też inne role, np. funkcjonariusza ds. Gości Oficjalnych (*Official Prison Visitors* – OPV). Jest to stowarzyszenie założone w 1924 roku, skupiające osoby z najbliższego środowiska zakładu karnego, w celu spotykania się z tymi osadzonymi, których nikt nie odwiedza¹⁴³ bądź którzy chcą porozmawiać z kimś spoza zakładu. Wizyty Oficjalnego Gościa nie wpływają na redukcję liczby przysługujących odwiedzin i nie wymagają zezwolenia¹⁴⁴. Trzeba wyraźnie podkreślić, że kontakty osadzonego ze środowiskiem pozawięziennym to kolejny element oddziaływań, do którego Służba Więzienna przykładą dużą wagę.

Bardziej wspierająco-interwencyjną funkcję pełnią dostępni przez 24 godziny wolontariusze organizacji Samarytanie¹⁴⁵. To także przedstawiciele lokalnego środowiska, w którym funkcjonuje zakład karny, służący więźniom radą, pomocą, a przede wszystkim poufną rozmową w sytuacjach kryzysowych. Wiele zakładów realizuje pod patronatem *The Samaritans* program wzajemnej pomocy „Słuchacz”. W jego ramach Samarytanie szkolą wybranych więźniów we wspieraniu i udzielaniu rad innym więźniom. Rozmowy są poufne, a ich treść ujawniana jest jedynie w sytuacji podejrzenia, że rozmówca może zrobić krzywdę sobie lub drugiej osobie. Niektóre więzienia realizują inne, niezwiązane z *The Samaritans*, programy wzajemnego wsparcia (*peer-support*), jak *Buddy* lub *Carers*¹⁴⁶.

Warto w tym miejscu powiedzieć o jeszcze jednym podmiocie mającym wpływ na funkcjonowanie zakładu karnego jako instytucji, ale i samych osadzonych – to niezależne rady ds. nadzoru (*Independent Monitoring Boards*). Regulacje prawne wymagają, aby każde więzienie było monitorowane przez wyznaczony przez ministra spraw wewnętrznych niezależny organ złożony z członków środowiska lokalnego, w którym więzienie się znajduje. Do zadań rad należy w szczególności kontrola przestrzegania praw więźniów oraz realizowanych programów oddziaływań. Aby umożliwić wykonywanie tych obowiązków w sposób skuteczny, członkowie rad mają prawo dostępu do każdego osadzonego i każdej części zakładu karnego, a także do więziennej ewidencji. W przypadku stwierdzenia rażących uchybień informują o tym niezwłocznie Sekretarza Stanu lub organ, który uznają za stosowny. Ponadto każda lokalna

¹⁴³ Na prośbę osadzonego informacja o tym, że osobą odwiedzającą nie jest ktoś bliski, tylko Gość Oficjalny, może pozostać w tajemnicy.

¹⁴⁴ Więcej na ten temat zob. <http://www.naopv.com>, data dostępu: 18.11.2014; zasady funkcjonowania OPV reguluje część 5 *Prison Service Order 4410* – Visits Prisoner Communications.

¹⁴⁵ *The Samaritans* to towarzystwo dobroczynne powstałe w 1953 roku, pomagające ludziom w trudnych sytuacjach życiowych.

¹⁴⁶ Poza Anglią czy, szerzej, Wielką Brytanią programy wzajemnego wsparcia realizowane są w zakładach karnych Australii, Kanady i USA.

rada sporządza swój roczny raport, przedstawiany następnie Sekretarzowi Stanu i upubliczniany. Do każdego z nich, czyli do ponad 130 raportów, Główny Inspektor Więziennictwa (*HM Chief Inspectorate of Prisons*) zobowiązany jest się ustosunkować¹⁴⁷.

Istotnym elementem oddziaływań podejmowanych przez Służbę Więzienną, realizującą przyjęte cele, są *offending behavior programmes*, znane także jako *offender behaviour programmes*. To obecnie trzynaście akredytowanych programów realizowanych w jednostkach penitencjarnych Anglii i Walii. Ich zadaniem jest zidentyfikowanie przyczyn niedostosowania społecznego, ocena ryzyka i nauczanie więźniów, jak zarządzać tymi niekorzystnymi czynnikami zwiększającymi prawdopodobieństwo popełnienia kolejnego przestępstwa. Dotyczą one bardzo różnych sfer: kontroli emocji – *Controlling Anger and Learning to Manage It*, rozwoju motywacji – *FOR*, przemocy – *Cognitive Self Change Programme*, *Healthy Relationships Programme*, przestępczości seksualnej – *Sex Offender Treatment Programmes*¹⁴⁸. Najczęściej stosowanym programem jest *The Enhanced Thinking Skills* (ETS). To krótki¹⁴⁹, odwołujący się do podejścia kognitywno-behawioralnego program grupowy, oparty na założeniu, że deficyty poznawcze będące ważnym czynnikiem wyjaśniającym zachowania można zniwelować, a umiejętności poznawcze są wyuczalne. Ćwiczenia koncentrują się na sześciu kluczowych aspektach myślenia wiązanych z niedostosowaniem społecznym: kontroli impulsywności, kształtowaniu stylów poznawczych (elastycznego myślenia), braniu pod uwagę perspektywy społecznej, rozumowaniu moralnym i opartym na systemie wartości, rozumowaniu krytycznym i rozwiązywaniu problemów interpersonalnych¹⁵⁰. Innymi środkami oddziaływania poza wymienionymi są nauczanie i edukacja, praca i szkolenia zawodowe, praca społeczna oraz system bodźców i wypracowanych przywilejów (*incentives and earned privileges*).

¹⁴⁷ Więcej na temat Niezależnej Rady ds. Nadzoru oraz rocznych raportów i odpowiedzi na nie Głównego Inspektora Więziennictwa zob. <http://www.imb.gov.uk/>, data dostępu: 10.01.2012.

¹⁴⁸ W literaturze polskiej program ten szeroko opisuje w swoich publikacjach K. Pospiszyl, zob. m.in. *Przestępstwa seksualne*, Warszawa 2006. Szerzej o *Offending Behavior Programmes* zob. M. Debidin, J. Lovbakke, *Offending Behaviour Programmes in Prison and Probation*, [w:] G. Harper, C. Chitty (eds), *The Impact of Corrections on Re-offending: A Review of 'what works'*, „Home Office Research Study” 2005, vol. 291, s. 31–55, <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20110218135832/rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs04/hors291.pdf>, data dostępu: 10.01.2012.

¹⁴⁹ Zwykle to około dwudziestu dwugodzinnych sesji, prowadzonych przez cztery do sześciu tygodni, z częstotliwością od trzech do pięciu razy w tygodniu. Więcej na temat ETS zob. C. McDougall et al., *Evaluation of HM Prison Service Enhanced Thinking Skills Programme. Report on the Outcomes from a Randomised Controlled Trial*, Ministry of Justice Research Series 3/09, <http://www.reclassering.nl/documents/Rapport%20ETS.pdf>, data dostępu: 10.01.2012.

¹⁵⁰ G. Sadlier, *Evaluation of the Impact of the HM Prison Service Enhanced Thinking Skills Programme on Reoffending Outcomes of the Surveying Prisoner Crime Reduction (SPCR) Sample*, Ministry of Justice Research Series 19/10, November 2010, s. 2.

W myśl art. 32 *The Prison Rules* (Regulaminu Więziennego) z 1999 roku każdy więzień może korzystać z oferty edukacyjnej proponowanej przez zakład karny. W przypadku osób będących w wieku obowiązku szkolnego reguła ta ma charakter dużo bardziej obligatoryjny, zob. art. 38 *The Young Offender Institution (Amendment) (No. 2) Rules* (Regulamin Więzienny dla Młodocianych) z 2000 roku.

Wszystkie kursy edukacyjne pozwalają na uzyskanie kwalifikacji uznawanych poza zakładem karnym (np. świadectwa ukończenia szkoły średniej – *General Certificate of Secondary Education*) i mogą być kontynuowane na wolności. Natomiast szkolenia zawodowe prowadzone z punktu widzenia oddziaływań w podobnym celu, tj. zapewnienia pomocy w uzyskaniu umiejętności pozwalających na znalezienie zatrudnienia, dają uznawalne poza zakładem kwalifikacje zawodowe (*National Vocational Qualification*). Oprócz zajęć związanych ze zdobywaniem określonych kwalifikacji czy to edukacyjnych, czy zawodowych prowadzone są także w zakładach kursy artystyczne, biznesowe itp. Jednak to praca winna stanowić główne zajęcie w czasie pobytu w zakładzie karnym.

Odbywa się ona zazwyczaj w warsztatach przemysłowych i/lub jednostkach rolniczo-ogrodniczych, a także poza zakładem karnym. W myśl Instrukcji o Wynagradzaniu Więźniów (*Prison Service Order 4460*) wszyscy więźniowie, którzy uczestniczą w celowych działaniach (praca, edukacja, szkolenia), muszą być wynagradzani. „Celem wynagradzania więźniów jest zachęcanie i nagradzanie ich konstruktywnego uczestnictwa w systemie zakładu. Nie może zatem działać jako czynnik zniechęcający. Wynagrodzenie jest tylko jednym z elementów w procesie motywowania więźniów i nie powinno być traktowane oddzielnie”¹⁵¹. Stawki wynagrodzenia mogą być zróżnicowane w zależności od środków, ilości i rodzaju pracy oraz przysługujących osadzonemu przywilejów.

Praca staje się szczególnie istotnym środkiem oddziaływania w myśl *Breaking the Cycle: Effective Punishment, Rehabilitation and Sentencing of Offenders*¹⁵², a jeszcze wyraźniej *Breaking the Cycle: Government Response*¹⁵³ – dokumentów, które wyznaczają plany fundamentalnych zmian systemu wymiaru sprawiedliwości. Przedstawiają nową drogę realizacji głównych celów systemu karnego, które zostały w nich określone jako: karanie przestępców, ochrona społeczeństwa i redukcja recydywy. W myśl przyjętych założeń „więzienia nie powinny pozwalać na marnowanie czasu w sposób bezcelowy. Powinny być postrzegane jako miejsca, w których coraz większa liczba więźniów jest zaangażowana w celową pracę. (...) Praca sama w sobie powinna zajmować centralne

¹⁵¹ *Prison Service Order 4460* – Prisoners' Pay, pkt 1.1.

¹⁵² *Breaking the Cycle: Effective Punishment, Rehabilitation and Sentencing of Offenders*, Ministry of Justice, December 2010.

¹⁵³ *Breaking the Cycle: Government Response*, Ministry of Justice, June 2011.

miejsce w reżimie więziennym. Osadzeni mają zdobywać kompetencje zawodowe w środowisku więziennym, które jest zorganizowane tak, aby przypominało, na tyle, na ile jest to możliwe i właściwe, rzeczywiste warunki zatrudnienia¹⁵⁴. W myśl tych założeń ma powstać nowy typ zakładów, tzw. *working prison*, w których: więźniowie będą wykonywali pracę odpowiadającą godzinowo zatrudnieniu na pełnym etacie (do czterdziestu godzin tygodniowo); reżim więzienny oraz harmonogram dnia będą podporządkowane wykonywaniu obowiązków związanych z pracą, przy jednoczesnym spełnieniu wymogów dotyczących zapewnienia bezpieczeństwa, ochrony i porządku; działania edukacyjne będą skoncentrowane na kształtowaniu umiejętności efektywnej pracy oraz dostarczeniu kompetencji zwiększających szansę zdobycia zatrudnienia po wyjściu na wolność¹⁵⁵.

Wracając do przerwanej wątku środków oddziaływania na skazanego, zgodnie z art. 8 *The Prison Rules* i art. 6 *The Young Offender Institution (Amendment)* (No. 2) *Rules* każdy więzień winien mieć zapewniony dostęp do systemu przywilejów, które mogą mu, w zamian za dobre zachowanie i osiągnięcia, zostać przyznane poza minimalnymi uprawnieniami wynikającymi z przepisów regulaminu. Dokument *National Policy Framework*, określający krajowe ramy polityki penitencjarnej, opisany w *Prison Service Order 4000 – Incentives and Earned Privileges* (IEP), formułuje pięć zadań stawianych przed systemem bodźców i zapracowanych przywilejów:

1. wypracowywanie przez więźniów dobrym zachowaniem i osiągnięciami przywilejów, które mogą być odebrane, jeżeli więzień nie będzie utrzymywał określonych standardów;
2. zachęcenie do odpowiedzialnego zachowania;
3. zachęcenie do ciężkiej pracy i innych konstruktywnych zajęć;
4. zachęcenie do robienia postępów w systemie więziennym;
5. stworzenie bardziej zdyscyplinowanego, sprawniej kontrolowanego i bezpieczniejszego środowiska dla więźniów i personelu.

Wymienia on także wspomniane przywileje, które muszą być ujęte w lokalnych IEP, a są to: dodatkowe wizyty, prawo do wyższej stawki wynagrodzenia, posiadanie telewizora w celi, możliwość noszenia własnych ubrań, dostęp do prywatnej gotówki poza określonym minimum, zwiększenie czasu spędzanego poza celą w towarzystwie innych więźniów. Ponadto zakłady ze względu na specyfikę swoich osadzonych mogą stosować inne, dodatkowe przywileje, dostosowane do indywidualnych systemów bodźców i wypracowanych zasad¹⁵⁶. Funkcjonowanie programu IEP jest oparte na trzech poziomach przywilejów:

¹⁵⁴ *Breaking the Cycle: Effective...*, s. 15.

¹⁵⁵ *Ibidem*.

¹⁵⁶ Zob. więcej *Prison Service Order 4000 – Incentives and Earned Privileges*.

podstawowym (*basic*), standardowym (*standard*) i wyższym/wzmocnionym (*enhanced*). Pierwszy poziom obejmuje minimalny zakres udogodnień, do których więzień jest uprawniony z mocy prawa. Przejście na kolejny poziom, związane ze wzrostem liczby i jakością przywilejów, zależy od zachowania i osiągnięć więźnia.

Art. 51 *The Prison Rules* i art. 55 *The Young Offender Institution (Amendment) (No. 2) Rules* wymieniają 25 naruszeń dyscypliny, za które więzień może być ukarany. Obejmują one rozmaite zachowania, od bardzo poważnych i szczegółowych, jak ucieczka z zakładu karnego (7)¹⁵⁷, niszczenie mienia (17), uczestnictwo w bójce (4), posiadanie niedozwolonych przedmiotów (12) czy bycie pod wpływem środków odurzających (9 i 10), przez łagodniejsze, np. niestosowanie się do poleceń funkcjonariuszy (21) lub odnoszenie się bez szacunku do nich (19), aż po bardzo ogólne, jak nieprzestrzeganie jakiegokolwiek zarządzenia prawnego (22) czy niedostosowanie się do przepisów i regulaminów obowiązujących w zakładzie (23). Rodzaje kar i ich maksymalne wartości wymieniają art. 55 i 55A *The Prison Rules* oraz art. 60 i 60A *The Young Offender Institution (Amendment) (No. 2) Rules*. Należą do nich: upomnienie, utrata przywilejów na okres do 42 dni (21 dni dla więźniów młodocianych), wyłączenie z pracy grupowej na okres do 21 dni (nie obowiązuje w YOI), zatrzymanie wynagrodzenia na okres do 84 dni (42 dni dla więźniów młodocianych), umieszczenie w pojedynczej celi dla uniemożliwienia kontaktu z innymi więźniami na okres do 35 dni (16 dni dla więźniów młodocianych), przeniesienie/usunięcie z dotychczasowego skrzydła/pawilonu na okres do 28 dni (21 dni dla więźniów młodocianych) oraz spędzenie dodatkowo w więzieniu aż do 42 dni (*additional days*).

Oprócz wyżej wymienionych, formalnych środków karnych władze więzienia dysponują innymi środkami dyscyplinarnymi, które jednak nie mogą być użyte jako kary. Należy do nich konfiskata własności, zmiana miejsca pracy, unieruchomienie fizyczne lub umieszczenie w specjalnej celi.

Najbardziej dotkliwą karą, jaką można dostać za poważne wykroczenie, jest, jak się zdaje, ostatnia z wymienionych w regulaminie: spędzenie w więzieniu dodatkowo do 42 dni (*ADAs*) za każde z wykroczeń. Dni te nie stanowią części wyroku, lecz „jedynie” automatycznie opóźniają datę zwolnienia lub ubiegania się o zwolnienie warunkowe, ale nie datę końca wyroku (*Sentence Expiry Date* – SED). Można jednak ubiegać się o anulowanie części tej kary (do 50% za każde wykroczenie), lecz dopiero po upływie sześciu miesięcy od orzeczenia winy o naruszeniu regulaminu (czterech miesięcy dla młodocianych) lub sześciu miesięcy od ostatniego złożenia wniosku o anulowanie części dni dodatkowych.

¹⁵⁷ Liczby w nawiasach oznaczają numer punktu art. 51 *The Prison Rules*, który dotyczy określonego zachowania.

Jest to jedyna kara, której nie nakłada na osadzonego dyrektor zakładu karnego, lecz niezależny arbiter (sędzia).

Sankcja ta jest często stosowana w odniesieniu do więźniów, którym udowodniono bycie pod wpływem środków odurzających bądź którzy odmówili poddania się obowiązkowemu testowi. W myśl strategii antynarkotykowej *Performance Standard on the Drug Strategy*, wprowadzonej 30 kwietnia 2001 roku, w każdym zakładzie karnym funkcjonuje przedstawiciel *Counselling, Assessment, Referral, Advice, and Throughcare Services* (CARAT)¹⁵⁸. Jest to osoba lub grupa osób składająca się z funkcjonariuszy bądź osób spoza zakładu, których zadaniem jest m.in. wstępna ocena nowo przybyłych więźniów pod względem problemów z nadużywaniem środków odurzających, doradztwo antynarkotykowe, współpraca ze służbą zdrowia zarówno w zakładzie, jak i poza nim, opracowanie wspólnie z więźniem planu walki z nałogiem i ocena przydatności oraz ewentualne skierowanie na program leczenia odwykowego¹⁵⁹.

4.3.3. Zakończenie wykonywania kary pozbawienia wolności i przygotowanie do opuszczenia zakładu

Zbliżający się koniec kary wiąże się z przejściem do etapu przygotowania do zwolnienia, w którym to następuje nie tylko uregulowanie kwestii formalnych dotyczących miejsca zamieszkania czy środków do życia, ale także nawiązanie kontaktu z kuratorem w rejonie zamieszkania więźnia czy wreszcie zwiększenie możliwości kontaktu ze środowiskiem pozawięziennym. Między innymi temu ostatniemu celowi służy czasowe zezwolenie na opuszczenie zakładu karnego (*release on temporary licence*). Wyróżnia się cztery typy takiego zezwolenia:

1. *resettlement day release licence* – dzienne zezwolenie na opuszczenie zakładu w celu powrotu do społeczeństwa; jest to zezwolenie na opuszczenie zakładu karnego na kilka godzin, udzielane w celu: utrzymania więzi z rodziną, uczestniczenia w szkoleniach i kursach, świadczenia nieodpłatnej pracy na rzecz społeczności lokalnej, szukania pracy, otwarcia rachunku bankowego;
2. *resettlement overnight release licence* – nocne/dobowe zezwolenie na opuszczenie zakładu w celu powrotu do społeczeństwa, zakresem odpowiadające

¹⁵⁸ Więcej na temat CARAT zob. *Prison Service Order 3630 – Counselling, Assessment, Referral, Advice, and Throughcare Services*; szczegółowo o działalności zob. m.in. *The CARAT Drug Service in Prisons: findings from the research database* Home Office Findings 262, <http://www.drugscope.org.uk/Resources/Drugscope/Documents/PDF/Good%20Practice/carat.pdf>, data dostępu: 8.01.2012.

¹⁵⁹ Programy rehabilitacyjne prowadzone wspólnie przez pracowników pozawięziennych i personel więzienny bardzo się od siebie różnią. Trwają zazwyczaj od sześciu do dwunastu miesięcy. Więźniowie odsyłani są do programów najbardziej odpowiadających ich potrzebom.

dziennemu zezwoleniu, pozwalające jednak ponadto na nocleg w miejscu zamieszkania;

3. *childcare resettlement licence* – zezwolenie na opuszczenie zakładu w celu opieki nad dzieckiem; ma ono na celu zachęcenie do utrzymania więzi z dzieckiem do lat 16¹⁶⁰ więźniów będących jedynymi rodzicami czy opiekunami, a także pomóc w podjęciu na nowo obowiązków rodzicielskich po opuszczeniu zakładu; tego typu zezwolenie można uzyskać raz na dwa miesiące;
4. *special purposes licence* – zezwolenie specjalne bądź okolicznościowe, udzielane na kilka godzin w specjalnych sytuacjach: ślubu, pogrzebu, konieczności odwiedzenia umierającego członka rodziny czy stawienia się w sądzie¹⁶¹.

Kolejną możliwość wcześniejszego opuszczenia zakładu karnego daje zwolnienie w ramach aresztu domowego (*home detention curfew* – HDC). Więźniom odbywającym kary od trzech do dwunastu miesięcy, którzy nie podlegają wykluczeniu ustawowemu, po odbyciu wymaganego okresu kary, zależnego od jej całkowitej długości, może być wydane pozwolenie na realizację jej pozostałej części w trybie HDC. Celem HDC jest bardziej efektywny powrót przestępców z aresztu do wspólnoty. Więźniom będzie przyznawany areszt domowy tylko wtedy, gdy przejdą pozytywnie ocenę ryzyka i posiadają odpowiednie miejsce zamieszkania. Dla większości więźniów opuszczenie zakładu na warunkach HDC należy uznać za normalną część wyroku. Więźniowie będą automatycznie dopuszczeni do HDC, chyba że istnieją podstawy do wskazania, iż jest mało prawdopodobne, aby pomyślnie zakończyli okres w HDC¹⁶². Areszt domowy, po zmianach z 2003 roku, może trwać do 135 dni, w czasie których więźniów dozorowany jest elektronicznie pod względem przestrzegania nałożonych na niego ograniczeń i zobowiązań dotyczących miejsc i godzin jego pobytu. Naruszenie tych zasad skutkuje powrotem do zakładu karnego.

Jak zostało wcześniej nadmienione, nie wszystkim więźniom przysługuje zwolnienie na zasadach aresztu domowego. Do wykluczonych zalicza się m.in.: sprawców przestępstw z użyciem przemocy i na tle seksualnym, skazanych na mocy wyroku zastrzonego, skazanych, którzy nie stawiają się w zakładzie po wygaśnięciu czasowego zezwolenia na opuszczenie zakładu karnego, skazanych, którzy mogą zostać wydalen z Wielkiej Brytanii, niektórych skazanych, którzy w dowolnym momencie zostali przeniesieni z powrotem do zakładu karnego ze względu na popełnienie przestępstwa przed upłynięciem okresu próby, skazanych, którzy uchylili się od zapłaty grzywny lub nie zastosowali się do nakazu sądu.

¹⁶⁰ Po ukończeniu 16. roku życia dziecko może odwiedzać skazanego bez opieki dorosłego.

¹⁶¹ *Prison Service Order 6300* – Release on Temporary License, rozdział 2.

¹⁶² *Prison Service Order 6700* – Home Detention Curfew, s. 1.

Moment i warunki, na jakich skazany opuści zakład karny, zależą od kilku czynników. Są nimi: długość kary, jej rodzaj (*determinate prison sentences* – wyroki oznaczone/zdeterminowane bądź *indeterminate detention for public protection* – wyroki nieoznaczone), wiek (odmiennie są traktowane osoby przebywające w zakładzie karnym przed ukończeniem 22. roku życia), czas popełnienia przestępstwa (w ostatnich latach kilkakrotnie zmieniały się regulacje określające to zagadnienie, stąd też data dokonania czynu zabronionego stanowi również czynnik warunkujący moment opuszczenia zakładu karnego). *Criminal Justice Act 2003* określający obecnie tę kwestię jako datę graniczną wyznacza dzień 4 kwietnia 2005 roku; niniejsze opracowanie tylko w niewielkim stopniu, w przypadkach merytorycznie uzasadnionych, odwołuje się także do wcześniejszych regulacji.

Wszyscy dorośli skazani na karę do jednego roku są automatycznie zwalniani w połowie kary – jest to tzw. data automatycznego/planowanego zwolnienia (*Automatic Release Date* – ARD)¹⁶³. W zasadzie nie ma odstępstw od tego bezwarunkowego i automatycznego procesu. Jedynie w przypadku zastosowania aresztu domowego, o czym była już mowa, więźniowie skazani na karę od trzech do dwunastu miesięcy mogą opuścić zakład karny do 135 dni przed ARD. Przedłużać pobyt więźniów krótkoterminowych poza datę automatycznego zwolnienia mogą tylko nałożone na niego w ramach środka dyscyplinującego dni dodatkowe.

Jeszcze do niedawna więźniowie krótkoterminowi po opuszczeniu murów zakładu karnego nie podlegali nadzorowi służb kuratorskich. Zmienił to *Offender Rehabilitation Act 2014*, który wprowadził dwie główne zmiany legislacyjne w tym obszarze. Po pierwsze ustanowił obligatoryjny dozór dla przestępców odbywających karę do dwunastu miesięcy¹⁶⁴, a po drugie wydłużył okres sprawowania dozoru dla osób skazanych na kary krótsze niż dwa lata pozbawienia wolności do minimum dwunastu miesięcy.

Moment opuszczenia zakładu karnego przez osoby, które zostały skazane na karę pozbawienia wolności powyżej dwunastu miesięcy, należy rozpatrywać w zależności od czasu popełnienia przestępstwa. Datą graniczną, co nadmieniono wcześniej, jest 4 kwietnia 2005 roku. I tak, w największym skrócie można powiedzieć, że osoby skazane na rok lub więcej, ale mniej niż cztery lata przed tą datą¹⁶⁵ po odbyciu połowy kary są zwalniane w ramach warunkowego zwolnienia (*Conditional Release Date* – CRD), przy czym ma ono charakter automatyczny. Owa warunkowość sprowadza się jedynie do poddania więźnia próbie, nadzorowi (*supervision*), o czym będzie mowa dalej. Nadzór trwa

¹⁶³ Więźniów tych niejednokrotnie nazywa się więźniami AUR (*Automatic Unconditional Release*).

¹⁶⁴ Sprawować je będą, o czym była mowa w części poświęconej kurateli, usługodawcy z sektora prywatnego.

¹⁶⁵ Określane jako więźniowie ACR (*Automatic Conditional Release*).

do trzech czwartych orzeczonego przez sąd wyroku, tj. do daty zakończenia nadzoru (*Licence Expiry Date* – LED), po której to skazany pozostaje do końca kary na tzw. ryzyku (*at risk*).

Jeśli w tym czasie dany więzień popełni kolejne przestępstwo, to sąd, rozpatrując tę nową sprawę, może dodać do wyroku całość lub część nierozliczonego okresu pierwotnej sankcji. Ze względu na możliwość podnoszenia w ewentualnym późniejszym procesie uchybień formalnych bardzo rygorystycznie przestrzega się procedury automatycznego zwolnienia więźniów. Więzień otrzymuje do podpisania stosowne oświadczenie, w którym informuje się go o czasie obowiązywania *at risk* i skutkach jego naruszenia. W przypadku odmowy podpisania, co nie wpływa w żaden sposób na sytuację opuszczającego zakład więźnia, konieczny jest świadek, który może potwierdzić, że wymagania związane z automatycznym opuszczeniem zakładu zostały więźniowi przedstawione, a ten odmówił złożenia podpisu.

Schemat 7. Wyznaczenie terminu i warunków opuszczenia zakładu karnego przez więźniów odbywających karę od roku do czterech lat za przestępstwa popełnione przed 4 kwietnia 2005 roku

	1/2 wyroku	3/4 wyroku	4/4 wyroku
Zakład karny	Nadzór	Ryzyko	
	CRD	LED	SED

Źródło: *Prison Service Order 6000 – Parole Release and Recall*.

W przypadku więźniów skazanych na karę powyżej dwunastu miesięcy, tym razem bez górnej granicy, po dniu 4 kwietnia 2005 roku¹⁶⁶ zostają oni automatycznie zwolnieni w połowie określonej w wyroku sądu sankcji w ramach daty warunkowego zwolnienia (CRD), a nadzór trwa do końca kary (SED).

Schemat 8. Wyznaczenie terminu i warunków opuszczenia zakładu karnego przez więźniów odbywających karę powyżej jednego roku za przestępstwa popełnione po 4 kwietnia 2005 roku

	1/2 wyroku	4/4 wyroku
Zakład karny	Nadzór	
	CRD	SED

Źródło: *Prison Service Order 6000 – Parole Release and Recall*.

¹⁶⁶ Skazani ci określanii są jako więźniowie SDS (*Standard Determinate Sentence*).

W obu przypadkach w grę wchodzi zarówno wcześniejsze, jak i późniejsze opuszczenie murów zakładu karnego. Podobnie jak przy karach krótkoterminowych, o czym była już mowa, istnieje możliwość zastosowania aresztu domowego (HDC) lub dni dodatkowych (ADAs).

Jak zatem widać, różnica pomiędzy więźniami ARD a CRD jest taka, że w przeciwnieństwie do tych pierwszych pozostali podlegają nadzorowi (*supervision*)¹⁶⁷. Polega on na obowiązkowej kontroli przestrzegania nałożonych na więźnia warunków (licencja) prowadzonej przez służby nadzoru kuratorskiego (*Probation Service*)¹⁶⁸.

W przeważającej większości przypadków licencja zawiera sześć standardowych warunków, które szczegółowo zostały przedstawione w części poświęconej probacji. Jak zostało tam nadmienione, naruszenie warunków licencji nie musi skutkować natychmiastowym powrotem do zakładu karnego. Służby kuratorskie sporządzają raport z przebiegu zwolnienia (dotyczy on zachowania w trakcie pobytu na licencji, sposobu naruszenia warunków, zagrożeń co do prawidłowego funkcjonowania, sposobów wsparcia po ewentualnym powtórny powrocie do środowiska) i przedstawiają go Radzie ds. Zwolnień Warunkowych (*Parole Board*), która w ciągu miesiąca podejmuje decyzję odnośnie do dalszego losu więźnia. Jest to pierwszy z przypadków, w których mamy do czynienia z klasycznym *parole* – w ujęciu polskiego ustawodawcy, tj. warunkowym przedterminowym zwolnieniem. O tym, czy skazany opuści mury zakładu, decyduje nie sama literatura prawa, ale powołana na jej podstawie komisja.

Kolejna sytuacja, w której ma miejsce *parole*, to moment opuszczania zakładu karnego przez osadzonych, którzy dokonali czynu zabronionego przed 4 kwietnia 2005 roku i zostali skazani na karę czterech lub więcej lat pozbawienia wolności. W tym przypadku mamy do czynienia z okresem mieszczącym się pomiędzy połową a dwiema trzecimi kary, kiedy skazany może się ubiegać o warunkowe przedterminowe zwolnienie. W tym przedziale czasowym kary *Parole Board* decyduje o tym, czy osadzony opuści zakład, czy też pozostanie w nim aż do daty zwolnienia pod nadzór (*Non-Parole Release Date* – NPD), kiedy to z mocy prawa zostanie zwolniony automatycznie, pozostając pod

¹⁶⁷ Katalog więźniów podlegających *supervision* jest znacznie szerszy, a należą do nich: więźniowie SDS na podstawie *Criminal Justice Act 2003*, więźniowie ACR podlegający karze dwunastu miesięcy i więcej, ale mniej niż czterech lat, na podstawie *Criminal Justice Act 1991*, więźniowie długoterminowi, tj. skazani na więcej niż cztery lata na podstawie *Criminal Justice Act 1991*, więźniowie z wyrokami rozszerzonymi skazani przed i po 14 lipca 2008 roku oraz więźniowie DCR (*Discretionary Conditional Release* – uznawane warunkowe zwolnienie).

¹⁶⁸ *Probation Service* obejmuje swym działaniem osoby powyżej 18. roku życia, które otrzymały *community sentences*, wyrok w zawieszeniu, oraz przestępców skazanych na karę pozbawienia wolności zarówno przed, w trakcie, jak i po opuszczeniu zakładu karnego, stąd też w odniesieniu do nich wyróżnia się dwie postaci nadzoru: *pre-release supervision* i *post-release supervision*.

nadzorem do trzech czwartych czasu wyroku, by ostatnią część spędzić *at risk*. Obrazuje to schemat 9.

Schemat 9. Wyznaczenie terminu i warunków opuszczenia zakładu karnego przez więźniów odbywających karę powyżej czterech lat za przestępstwa popełnione przed 4 kwietnia 2005 roku

	1/2 wyroku	2/3 wyroku	3/4 wyroku	4/4 wyroku
Zakład karny	<i>Parole</i>	Nadzór	Ryzyko	
	PED	NPD	LED	SED

Źródło: *Prison Service Order 6000 – Parole Release and Recall*.

Pozostałe przypadki, kiedy spotykamy się z *parole*, związane są z wyrokami zdeterminowanymi, ale w ich postaci zastrzonej, oraz z wyrokami nieoznaczonymi we wszystkich możliwych formach. W każdym z tych przypadków sąd, wydając taki wyrok, określa minimalny czas, jaki skazany musi spędzić w zakładzie (*tariff*), po którym to uzyskuje prawo ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie.

Organem, który decyduje o udzieleniu warunkowego przedterminowego zwolnienia, jest, co już zostało powiedziane, *Parole Board*. To niezależny organ, który biorąc pod uwagę z jednej strony ochronę społeczeństwa, a z drugiej poziom ryzyka, jakie stanowi skazany, decyduje o warunkowym przedterminowym zwolnieniu z zakładu. Rada ta, początkowo tylko jako ciało doradcze ministra sprawiedliwości, została wprowadzona przez *Criminal Justice Act 1967* jako część pakietu działań promujących resocjalizację więźniów. Pierwsze zwolnienia w ramach *parole* nastąpiły w kwietniu 1968 roku. W latach siedemdziesiątych *Parole Board* doskonale wpisywała się w dominujący w podejściu do przestępców paradygmat resocjalizacyjny. Schyłek tej dekady, wraz z odchodzeniem od tego modelu, przynosi głosy krytyki, również w odniesieniu do celowości stosowania *parole*. Kolejne lata to ograniczenie i tak niewielkiej roli *Parole Board* w podejmowaniu decyzji co do warunkowego przedterminowego zwolnienia. Zmiany lat osiemdziesiątych w myśleniu o resocjalizacji przestępców wywołały w Anglii debatę, której efektem, w odniesieniu do *parole*, był raport Lorda Carlisle’a¹⁶⁹. Nie podzielił on jednak powszechnie głoszonych uwag co do nieskuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych podejmowanych wobec sprawców czynów zabronionych. Wykazywał raczej korzyści, tak w wymiarze

¹⁶⁹ Lord Carlisle, *The Parole System in England and Wales: Report of the Review Committee*, London 1988, za: *Through the Prison Gate: A Joint Thematic Review by HM Inspectorates of Prisons and Probation*, Home Office 2001, s. 28.

oszczędności środków, jak i w wymiarze społecznym, wynikające ze stosowania *parole*. Z całą pewnością raport ten miał duży wpływ na kształt nowych regulacji z 1991 roku. *Criminal Justice Act 1991* bardzo mocno odwoływał się do ustaleń tego dokumentu. Uproszczono procedury, zwiększono uprawnienia więźniów w postępowaniu i, co najważniejsze, *Parole Board* po raz pierwszy została upoważniona do samodzielnego podejmowania decyzji o zwolnieniu warunkowym wobec niektórych grup więźniów (odbywających karę od czterech do siedmiu lat pozbawienia wolności). Kolejne zmiany i nowelizacje ustaw doprowadziły do usamodzielnienia Rady i szerokiej autonomii w podejmowaniu przez nią decyzji. Wiek XXI, począwszy od *Criminal Justice Act 2003*, przez *Criminal Justice and Immigration Act 2008*, to czas kolejnych zmian, tym razem zawężających rodzaj kar podlegających uznaniowemu, rozpatrywanemu przez *Parole Board* warunkowemu zwolnieniu. Przypominając to, co już zostało powiedziane wcześniej, w zasadzie wyłączono spod kompetencji Rady sprawy więźniów z wyrokami zdeterminowanymi. Wszyscy sprawcy, którzy popełnili przestępstwo po 4 kwietnia 2005 roku i otrzymali wyroki oznaczone (z wyjątkiem zastrzonych), opuszczają zakład karny „bez udziału” *Parole Board* w połowie kary¹⁷⁰. Jak z tego widać, *parole* od momentu zaistnienia w systemie prawnym ewoluowało w znacznym zakresie: od uznaniowości do prawa do wolności, po spełnieniu ściśle formalnych wymogów odnoszących się do poziomu ryzyka i odbycia części kary.

Przyszłość i miejsce *Parole Board* w systemie jest przedmiotem dyskusji. W literaturze pojawiają się liczne koncepcje: od jej rozwiązania i powołania całkowicie nowego niezależnego ciała (*Parole Tribunal*)¹⁷¹, po wcielenie jej w różne istniejące struktury.

Celami *Parole Board* wymienianymi obecnie przez liczne opracowania są:

1. rygorystyczna i sprawiedliwa ocena ryzyka, dokonana w określonym terminie, której głównym celem jest ochrona społeczeństwa poprzez resocjalizację (*rehabilitation*) skazanych;
2. zarządzanie w sposób efektywny i odpowiedzialny swoją pracą poprzez utrzymywanie silnej wewnętrznej kontroli, ustanawianie jasnych celów, zarządzanie ryzykiem przy zachowaniu najwyższej jakości podejmowanych działań oraz optymalnym wykorzystywaniu dostępnych zasobów;
3. promowanie niezależności i zaufania publicznego co do pracy Rady, która efektywnie zarządza procesem zmian¹⁷².

¹⁷⁰ *The Future of the Parole Board*, Consultation Paper 14/09, Ministry of Justice London 2009, oraz <http://forum.unlock.org.uk/attach.aspx?a=83>, data dostępu: 11.01.2011.

¹⁷¹ T. Sedley, *A New Parole System for England and Wales*, London 2009.

¹⁷² Zob m.in. oficjalna strona *Parole Board*, <https://www.gov.uk/government/organisations/parole-board>, data dostępu: 6.05.2015.

W skład Rady wchodzi 231 członków¹⁷³, z czego 88 to przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości, 20 psychiatry, 20 psychologów, 15 pracowników *Probation Service* i 88 członkowie niezależni. Członkowie, którzy w większości pracują w *Parole Board* w niepełnym wymiarze czasu, są obecnie powoływani na okres trzech lat, z możliwością przedłużenia o kolejne trzy. Są to:

- sędziowie będący czynnymi bądź emerytowanymi pracownikami sądów okręgowych (*circuit courts*) bądź sądu najwyższego (*High Court*), korzystając ze swej wiedzy prawniczej, zazwyczaj przewodniczą posiedzeniom rady; ich działania koncentrują się głównie na udzielaniu wskazówek stronom oraz przestrzeganiu kwestii proceduralnych;
- psychiatry winni mieć doświadczenie w psychiatrii sądowej, ale co warto podkreślić i co zdecydowanie odróżnia ich od psychologów, nie jest to warunek konieczny; „Są oni dla *Board* źródłem wiedzy naukowej, teoretycznej oraz doświadczenia w zakresie pracy z jednostkami cierpiącymi na złożone problemy psychiczne oraz zaburzenia osobowości”¹⁷⁴;
- psychologów winni nie tylko reprezentować wysoki poziom wiedzy fachowej, ale i mieć odpowiednie doświadczenie; muszą być akredytowanymi członkami Brytyjskiego Towarzystwa Psychologicznego, a także biegłymi sędziami;
- pracownicy *Probation Service* to doświadczeni kuratorzy dysponujący szeroką wiedzą z obszaru zarządzania ryzykiem;
- niezależni członkowie będący reprezentantami społeczeństwa, w tym ofiar, pochodząc z różnych środowisk, wnoszą do Rady odmienne doświadczenia i perspektywy oceny sprawcy i podejmowanych wobec niego działań; „Niezależni członkowie muszą wykazać się rozumieniem i empatią dla ofiar i tych, którzy są dotknięci przestępczością. Może być to wynikiem bezpośredniego doświadczenia bycia ofiarą przestępstw, związków z innymi, którzy byli ofiarami przestępczości, lub poprzez szersze rozumienie tego, z czym muszą zmierzyć się ofiary”¹⁷⁵.

Posiedzenia *Parole Board* mogą się odbywać, zależnie od wagi sprawy, której dotyczą, według jednej z dwóch procedur (*oral hearings* lub *paper hearings*). Na ogólną liczbę 25 566 spraw rozpatrzonych w latach 2010/2011 na *paper hearings* przypadła zasadnicza ich część, bo aż 21 834 (85,4%)¹⁷⁶. W ramach tej procedury posiedzenie może się odbywać w składzie jedno-, dwu- lub trzyosobowym, przy założeniu, że każdy członek może zasiadać w takim panelu. Taki tryb jest wykorzystywany do rozpatrzenia większości przypadków, w których

¹⁷³ Dane na wrzesień 2015 roku.

¹⁷⁴ *The Future of the Parole Board...*, s. 14.

¹⁷⁵ Zob. <https://www.gov.uk/government/organisations/parole-board>, data dostępu: 6.05.2015.

¹⁷⁶ *Annual Report and Accounts the Parole Board for England and Wales 2010/11*, London 2011.

Parole Board bierze udział. Należą do nich sprawy więźniów z wyrokami oznaczonymi, którzy ubiegają się o warunkowe przedterminowe zwolnienie, a także tych z wyrokami zdeterminowanymi, którzy zostali odwołani (*recalled*) do zakładu. Procedura *paper hearings*, polegająca głównie na analizie dokumentacji, dotyczy również niektórych spraw więźniów z wyrokami nieoznaczonymi, a mianowicie tych, co do których istnieje bardzo mała szansa, aby uzyskali zwolnienie. W przypadku pozostałych więźniów nieokreślonych, tj. gdy istnieje pewne prawdopodobieństwo, że więzień zostanie zwolniony warunkowo, a także w sytuacji, gdy skazany z jakimkolwiek wyrokiem złoży odwołanie (*making representations*) od decyzji nakazującej mu powrót do więzienia¹⁷⁷, wykorzystywany jest drugi rodzaj procedury – *oral hearings*. Takie ustne przesłuchanie odbywa się zwykle w zakładzie karnym, a skład komisji liczy od jednej do trzech osób. W przypadku więźniów dożywotnich przyjęto zasadę, że komisji przewodniczy sędzia. W pozostałych przypadkach może to być inny doświadczony członek *Parole Board*. W *oral hearings* mogą uczestniczyć osoby trzecie: przedstawiciel zakładu karnego, pokrzywdzony, świadkowie oraz kurator¹⁷⁸.

U podstaw każdego orzeczenia *Parole Board* o przyznaniu *parole* leży ocena możliwości readaptacyjnych sprawcy, ale nade wszystko ocena ryzyka, jakie stanowi on dla społeczeństwa. Przy podejmowaniu decyzji bierze się pod uwagę: charakter i okoliczności popełnionego przestępstwa, środowisko więźnia, jego zachowanie w zakładzie karnym, wymogi planu resocjalizacji, czynniki medyczne, psychologiczne i psychiatryczne oraz stopień zagrożenia dla innych osób, w tym dla ofiary pierwotnego przestępstwa¹⁷⁹. Sam tok procesu udzielania *parole* jest ściśle ustalony i przebiega wedle precyzyjnie określonych i kontrolowanych procedur. I tak, przykładowo, w przypadku więźniów z wyrokami nieoznaczonymi proces ten jest podzielony na trzy etapy. Pierwszy rozpoczyna się w 26. tygodniu i trwa aż do tygodnia zero, tj. pierwszego dnia kalendarzowego miesiąca, w którym *Parole Board* zajmuje się sprawą. Drugi etap to miesiąc kalendarzowy, w którym powinno się odbyć *oral hearing*, i *Parole Board* może wskazać czas zajęcia się sprawą na dowolny dzień w czasie trwania tego miesiąca. Trzeci etap rozpoczyna się po wysłuchaniu skazanego w trybie *oral hearing* i wymaga od Rady podjęcia decyzji w ciągu dwóch tygodni od posiedzenia¹⁸⁰.

Przed wydaniem decyzji o zwolnieniu kurator winien skontaktować się z instytucjami środowiska lokalnego w celu stwierdzenia, czy nie istnieje konieczność włączenia dodatkowych warunków licencji. W niektórych

¹⁷⁷ *The Future of the Parole Board...*, s. 12.

¹⁷⁸ Zob. <http://www.justice.gov.uk/about/parole-board/parole-board-hearings.htm>, data dostępu: 11.01.2012.

¹⁷⁹ *The Future of the Parole Board...*, s. 14.

¹⁸⁰ *Prison Service Order* 6010.

przypadkach takie dodatkowe warunki planu zarządzania ryzykiem proponuje *Multi-Agency Public Protection Arrangements* (MAPPA)¹⁸¹.

Ten kluczowy element rządowej strategii ochrony społeczeństwa, którego zadaniem jest pomoc w zarządzaniu ryzykiem wobec przestępców seksualnych i stosujących przemoc, został szczegółowo omówiony w rozdziale II. W tym miejscu warto tylko przypomnieć, że celem MAPPA jest pomoc w redukcji przestępczości powrotnej przestępców seksualnych i niebezpiecznych. Realizuje to poprzez zaangażowanie wielu ważnych agencji w podjęcie wspólnych działań na rzecz: rozpoznania wszystkich niebezpiecznych przestępców; ukończenia wszechstronnej oceny ryzyka, która wykorzystuje informacje pochodzące z wielu źródeł; implementacji i dokładnej rewizji planów zarządzania ryzykiem; koncentracji na dostępnych środkach, które w największym stopniu chronią społeczeństwo przed doświadczeniem szkód ze strony tych przestępców.

W ramach podjętej procedury przestępcy mogą być zaklasyfikowani do jednego z trzech poziomów¹⁸², na których są nadzorowani. Odzwierciedlają one współpracę wielu agencji wymaganą do wprowadzenia efektywnego indywidualnego planu zarządzania ryzykiem.

Tabela 25. Liczba przestępców objętych MAPPA na dzień 31 marca 2010 roku

Poziom zarządzania	Kategoria 1 zarejestrowani przestępcy seksualni	Kategoria 2 skazani za przestępstwa z użyciem przemocy	Kategoria 3 sprawcy innych niebezpiecznych przestępstw	Ogółem
Poziom 1	32 965	11 522	–	44 487
Poziom 2	1 856	1 183	576	3 615
Poziom 3	118	61	57	236
Ogółem	34 939	12 766	633	48 338

Źródło: *Multi-Agency Public Protection Arrangements Annual Report 2009/10*, Ministry of Justice Statistics bulletin 2010, s. 8.

Proces ustalania poziomu MAPPA powinien odbywać się co najmniej sześć miesięcy przed zwolnieniem. W szczególnych przypadkach mogą zaistnieć sytuacje, w których powinien on rozpocząć się wcześniej ze względu na złożoność i powagę sprawy lub możliwość skrócenia pobytu więźnia w zakładzie.

¹⁸¹ MAPPA ma uprawnienia jedynie do składania propozycji.

¹⁸² Poziomy zarządzania ryzykiem nie muszą w sposób bezpośredni odpowiadać oszacowanym poziomom ryzyka poszczególnych osób, generalnie jednak im wyższy poziom ryzyka, tym wyższy wymagany poziom zarządzania.

Ustalenie poziomu MAPPA i niejednokrotnie też nałożenie określonych środków dla wzmocnienia prawidłowego zarządzania ryzykiem (mogą to być dodatkowe warunki licencji: monitoring elektroniczny, zawarcie kontraktu szczególnie w sytuacji, gdy okres nadzoru jest bardzo krótki lub w ogóle go nie ma) w przypadku sprawców określonych czynów są zatem nieodzownymi elementami podejmowania decyzji przez *Parole Board* o warunkowym przedterminowym zwolnieniu.

Jak widać z powyższej charakterystyki, angielski system penitencjarny boryka się z wieloma problemami, które nieobce są i systemowi polskiemu. Wiąza się one głównie ze wzrostem populacji więziennej, która w największym stopniu jawi się jako konsekwencja populizmu penalnego. Skutkuje to, jak widać, wzrostem punitwności wymiaru sprawiedliwości, którego miernikiem jest właśnie wielkość populacji więziennej. „Nie jest (...) ważne, w jaki konkretnie sposób dochodzi do owego umieszczenia, a więc jaka jest np. struktura orzekanych przez sąd kar, polityka stosowania warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności, przeciętna długość kary pozbawienia wolności, polityka udzielania warunkowego przedterminowego zwolnienia itp. Liczy się ostateczny efekt tych działań, tj. rozmiary populacji osób poddanych najsurowszemu możliwemu dzisiaj typowi sankcji karnej, czyli pozbawieniu wolności. Jeśli takich osób jest dużo, to znaczy, że system prawa karnego w danym kraju jest surowy niezależnie od tego, jaka struktura sankcji i inne tego typu czynniki do tego prowadzą”¹⁸³. Próby reagowania na taki stan rzeczy mają często charakter doraźnych, niejednokrotnie politycznie motywowanych, działań. Przykładem może być wprowadzenie instytucji *end of custody licence* (ECL), która miała zmniejszyć wielkość populacji więziennej, lecz po niespełnieniu trzech lat obowiązywania została wycofana, nie przynosząc oczekiwanych rezultatów¹⁸⁴.

Trzeba jednak przyznać, że także w Anglii można zaobserwować, jeśli jeszcze nie odejście, to przynajmniej złagodzenie tak skrajnie punitywnej i populistycznej polityki karnej¹⁸⁵. Bo choć dalej politykę tę kształtują głównie politycy,

¹⁸³ K. Krajewski, *Przestępczość i polityka karna w Polsce w latach dziewięćdziesiątych*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2003, z. 1, s. 192.

¹⁸⁴ *End of custody licence* (ECL), co można przetłumaczyć jako zwolnienie pod koniec odbywania kary, to wprowadzone w dniu 19 czerwca 2007 roku domniemanie na rzecz uwolnienia z zakładu karnego więźniów odbywających kary do czterech lat na osiemnaście dni przed końcem kary po spełnieniu ścisłych kryteriów. Pierwsze zwolnienia według tego planu miały miejsce 29 czerwca 2007 roku. Jednak w związku z nieosiągnięciem planowanych efektów, a także pod naciskiem głosów krytyki, program ECL zakończono 12 marca 2010 roku.

¹⁸⁵ Wydaje się, że dowodem podobnych zmian w polityce kryminalnej, zwłaszcza w odniesieniu do roli kary pozbawienia wolności, jest w USA przyjęcie w 2007 roku ustawy *Second Chance Act*; szerzej na ten temat zob. M. Płatek, *Nowy etap w dyskusji...*; rozważania dotyczące zatrzymania populizmu penalnego w Nowej Zelandii zob. J. Pratt, *When Penal Populism Stops: Legitimacy, Scandal and the Power to Punish in New Zealand*, „Australian & New Zealand Journal of Criminology” 2008, vol. 41 (3), s. 364–383.

to jednak głosy ekspertów są coraz bardziej słyszalne. Przykładem może być reakcja na zaprezentowaną w drugim raporcie Lorda Cartera koncepcję budowy trzech nowych zakładów karnych – „Titan”, która, jak się wydaje, zaprzecza wszelkim dotychczasowym osiągnięciom nauk penalnych. Pojemność każdego z nich miała liczyć 2500 miejsc. Propozycja ta spotkała się z głosami krytyki¹⁸⁶, a były one tak liczne i znaczące, że ostatecznie częściowo wycofano się z realizacji tego projektu. Trudności z pozyskaniem odpowiednich gruntów, jak podano w oficjalnych oświadczeniach, zmusiły decydentów do rezygnacji z budowy zakładów „Titan”, a w ich miejsce ma powstać pięć mniejszych jednostek penitencjarnych.

Sama skuteczność oddziaływań penitencjarnych realizowanych przez angielskie służby nie jest oceniana najlepiej. Podejmowane działania nie zawsze odpowiadają potrzebom więźniów i są warunkowane tylko bieżącą dostępnością. Motywowanie do uczestniczenia w różnego rodzaju programach ma zazwyczaj charakter instrumentalny. Lecz, co warto podkreślić, w oczach praktyków i naukowców nie dezawuuje ich to. Problematyka *resettlement* (zwłaszcza w ścieżce poświęconej postawom, myśleniu i zachowaniu) jest w ostatnich latach bardzo szeroko omawiana na łamach literatury specjalistycznej, a zagadnienia motywacji, jej rodzajów i rozwoju zajmują poczesne miejsce. Jak już zauważono, nowa koncepcja działań podejmowanych w myśl założeń zaproponowanych w *Breaking the Cycle: Effective Punishment, Rehabilitation and Sentencing of Offenders* – zdecydowanie odwołująca się do podejścia *justice reinvestment*¹⁸⁷ – ma przynieść daleko idące zmiany. Uczynienie z zakładu karnego miejsca intensywnej pracy dla osadzonych, a nade wszystko objęcie znacznie większej populacji więźniów programami oddziaływań, których realizatorzy opłacani będą w zależności od rezultatów, ma w sposób zasadniczy zmienić sytuację i kondycję więziennictwa angielskiego.

¹⁸⁶ A. Liebling, 'Titan' Prisons: Do Size, Efficiency and Legitimacy Matter?, [w:] M. Hough, R. Allen, E. Solomon (eds), *Tackling Prison Overcrowding. Build more prisons? Sentence fewer offenders?*, Bristol 2008, s. 63–80; I. Hussain, S. Capel, N. Jeffery, *Titan Prisons: A Gigantic Mistake a Prison Reform Trust Briefing*, The Prison Reform Trust, London 2008.

¹⁸⁷ „Termin *justice reinvestment* nie jest łatwy do zdefiniowania. Oryginalna idea, tak jak została zdefiniowania przez S. Tucker i E. Cadore, jest częściowo terminem filozoficznym, a częściowo strategicznym. Jako filozofia, zakłada, że pieniądze wydawane na zakłady karne lepiej byłoby wydawać na rozwój podejścia opartego na społeczności lokalnych, zaś jako strategia, proponuje, aby przesunąć pieniądze z budżetu przeznaczanego na resocjalizację na poziom społeczności lokalnej, która wykorzysta je w sposób bardziej produktywny. W ramach oszczędności jednostki są więc przesuwane z zakładów karnych do społeczności, a wydawane pieniądze wraz z tym, co zostało zaoszczędzone, będą podążały za nimi. Ta definicja jest bardzo daleka od wymogów formalnych, a jeszcze dalsza od założeń teoretycznych. Prawdopodobnie *justice reinvestment* najlepiej jest rozumieć jako szeroko zakrojony strategiczny plan działania; redukuje się wskaźniki inkarceracji poprzez nowe sankcje na poziomie politycznym i praktycznym, a zaoszczędzone w ten sposób pieniądze inwestuje w społeczności lokalne tak mocno dotknięte błędnym kołem strategii inkarceracji”, T.R. Clear, *A Private-Sector, Incentives-Based Model for Justice Reinvestment*, „Criminology & Public Policy” 2011, vol. 10 (3), s. 586–587.

4.4. System penitencjarny w Stanach Zjednoczonych

Stany Zjednoczone mają obecnie największy system penitencjarny na świecie. Szacuje się, że od lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku jego pojemność zwiększyła się dziesięciokrotnie¹⁸⁸. Pod koniec 2010 roku w Stanach Zjednoczonych pozbawionych wolności było 1 605 127 osób, z czego zdecydowana większość, 1 395 356, przebywała w więzieniach stanowych, a 207 771 w federalnych¹⁸⁹. Co roku w stosunku do prawie 650 tysięcy osób orzeka się wykonanie nowej kary pozbawienia wolności, a w przypadku dwóch trzecich z nich czas izolacji jest dłuższy niż rok. Dla co trzeciego więźnia powodem umieszczenia w izolacji było naruszenie warunków probationi i *parole*¹⁹⁰.

W populacji osób pozbawionych wolności przeważają mężczyźni: w roku 2010 było ich 1 492 330, co stanowi 93% populacji¹⁹¹. W roku 2009 na każde 100 tysięcy kobiet zamieszkujących Stany Zjednoczone 67 było pozbawionych wolności¹⁹², zaś w przypadku mężczyzn współczynnik ten wyniósł 949 i jest czternastokrotnie wyższy niż dla kobiet¹⁹³.

Populacja więzienna jest zróżnicowana pod względem wieku, przy czym grupę dominującą stanowią osoby między 25. a 40. rokiem życia¹⁹⁴. Wśród ludności latynoskiej i afroamerykańskiej wyraźnie zaznacza się tendencja do obniżenia wieku osób pozbawionych wolności. Dominanta przypada na przedział zawarty

¹⁸⁸ M.J. Lynch, *Big Prisons, Big Dreams*, New Brunswick 2007, s. 1.

¹⁸⁹ Według szacunków OECD w 2009 roku na każde 100 tysięcy mieszkańców USA przypadało 760 skazanych, podczas gdy w 1992 roku było ich 505. Zob. OECD Factbook, 2010, s. 249. Nieco inne dane znajdujemy w statystykach rządowych, które podają, że na 100 tysięcy mieszkańców USA przypada 502 skazanych. Zob. H.C. West, W.J. Sabol, S.J. Greenman, *Prisoners in 2009*, Washington 2010, s. 24. Różnice te wynikają z odmiennej metodologii liczenia, ponieważ Biuro ds. Statystyki Wymiaru Sprawiedliwości (The Bureau of Justice Statistics) w swoich analizach bierze pod uwagę tylko skazanych na wyroki powyżej jednego roku.

¹⁹⁰ P. Guerino, P.M. Harrison, W.J. Sabol, *Prisoners in 2010*, 2011, s. 6, <http://www.bjs.gov/content/pub/pdf/p10.pdf>, data dostępu: 23.07.2012.

¹⁹¹ H.C. West, W.J. Sabol, S.J. Greenman, *Prisoners...*, s. 17.

¹⁹² Omawiany wskaźnik jest niemal dwukrotnie przekroczony dla takich stanów, jak Północna Karolina (135 kobiet) oraz Kentucky (113 kobiet). Najwyższy odsetek kobiet w generalnej populacji więziennej odnotowuje się na Hawajach, gdzie stanowią one 12,3%, oraz w Północnej Dakocie i Wyoming (11,5%). Zob. ibidem, s. 24.

¹⁹³ Najwyższy wskaźnik odnotowano w stanach Kentucky (1693), Maryland (1335) oraz Alabama (1239). Zob. ibidem, s. 24, 28.

¹⁹⁴ Warto przy tej okazji wspomnieć również o stosunkowo nielicznej grupie więźniów powyżej 65. roku życia, co może być związane z dominującą polityką kryminalną, która zgodnie ze wspomnianym już wcześniej *Second Chance Act of 2007* promuje przede wszystkim rozwiązania związane z odbywaniem kary w warunkach wolnościowych. Oczywiście, nie bez znaczenia są kwestie ekonomiczne. Joan Petersilia podaje, że szacunkowe koszty utrzymania więźnia w podeszłym wieku wynoszą 69 tysięcy dolarów rocznie i są trzy razy wyższe niż koszty opieki nad młodym, zdrowym skazanym. Zob. J. Petersilia, *When Prisoners Come Home...*, s. 24.

Tabela 26. Populacja amerykańskich więźniów w latach 2000–2010

Rok	Liczba osób skazanych	Więzienia federalne	Więzienia stanowe	Kobiety	Mężczyźni	Wyrok pozbawienia wolności powyżej jednego roku	Wskaźnik prizoni- zacji
2000	1 391 261	145 416	1 245 845	93 234	1 298 027	1 331 278	478
2001	1 404 032	156 993	1 247 039	92 979	1 311 053	1 345 217	470
2002	1 440 144	163 528	1 276 616	97 631	1 342 513	1 380 516	476
2003	1 468 601	173 059	1 295 542	100 846	1 367 755	1 408 361	482
2004	1 497 100	180 328	1 316 772	104 822	1 392 278	1 433 728	486
2005	1 527 929	187 618	1 340 311	107 626	1 420 303	1 462 866	491
2006	1 560 945	193 046	1 376 899	112 459	1 457 486	1 504 660	501
2007	1 598 245	199 618	1 389 627	114 505	1 483 740	1 532 850	506
2008	1 609 759	201 280	1 408 479	114 649	1 495 110	1 547 742	504
2009	1 613 740	208 118	1 405 622	113 462	1 500 278	1 548 721	502
2010	1 605 127	207 771	1 395 356	112 797	1 492 330	1 543 206	497

Źródło: Opracowanie własne na podstawie H.C. West, W.J. Sabol, S.J. Greenman, *Prisoners...*, s. 2; P. Guerino, P.M. Harrison, W.J. Sabol, *Prisoners...*, s. 6.

między 25. a 29. rokiem życia¹⁹⁵. Może to sugerować znacznie wcześniejsze wejście na drogę przestępstwa mężczyzn z tych grup etnicznych. Od statystycznego obrazu odbiegają nieco kobiety, u których dominantę wyznacza 35.–39. rok życia, co nie jest znamienne tylko dla Stanów Zjednoczonych¹⁹⁶.

Zróźnicowanie etniczne charakterystyczne dla Stanów Zjednoczonych widoczne jest również w populacji skazanych, w której od wielu lat niezmiennie dominują Afroamerykanie, stanowiąc 41%, przy 37% białych i 22% Latynosów¹⁹⁷. Charakteryzując populację osób pozbawionych wolności, warto zwrócić uwagę na skalę i różnorodność problemów, jakie spotyka się w tej grupie. Najczęstszym z nich jest uzależnienie dotyczące 68% skazanych. Niemal u co piątego

¹⁹⁵ H.C. West, W.J. Sabol, S.J. Greenman, *Prisoners...*, s. 27.

¹⁹⁶ Por. K. Biel, *Przestępczość dziewcząt – rodzaje i uwarunkowania*, Kraków 2008; I. Pospiszył, R. Szczepanik, *Zachowania dewiacyjne dziewcząt i kobiet*, Łódź 2007.

¹⁹⁷ H.C. West, W.J. Sabol, S.J. Greenman, *Prisoners...*, s. 27. Badania przeprowadzone przez RAND Corporation pokazały, że rasa wpływa nie tylko na długość wyroku, ale także na czas pobytu w więzieniu przed uzyskaniem warunkowego przedterminowego zwolnienia. Ustalono, że Latynosi i Afroamerykanie zwykle są skazywani na dłuższe wyroki niż biali, którzy popełnili przestępstwo tej samej wagi. Dobrym przykładem może tu być Kalifornia, gdzie średnia kara była dłuższa o 6,5 miesiąca dla Latynosa i 1,5 miesiąca dla Afroamerykanina w porównaniu z białym. Zob. J. Petersilia, P. Honig, *The Prison Experience of Career Criminals*, 1980, <http://www.rand.org/pubs/reports/2007/R2511.pdf>, data dostępu: 12.04.2011. Mimo że od badań RAND minęło ponad dwadzieścia lat, tendencje te są ciągle aktualne.

skazanego występują poważne zaburzenia i choroby psychiczne. Ponad połowa (60%) nie ma wykształcenia podstawowego, a co trzeci z osadzonych pozostawał bez pracy na miesiąc przed pozbawieniem wolności. W okresie roku przed tym faktem 14% skazanych doświadczyło bezdomności. Niemal połowa skazanych (46%) zadeklarowała, że wśród członków rodziny był ktoś, kto również został pozbawiony wolności, co może sugerować istnienie niewłaściwych warunków wychowawczych w okresie dzieciństwa¹⁹⁸. Znamienne jest to, że wymienione problemy zwykle nie występują pojedynczo, tworząc szczególnie niekorzystny splot okoliczności życiowych. W związku z tym często o skazanych mówi się jako o posiadających wieloobszarowe potrzeby (*multiple needs*)¹⁹⁹.

4.4.1. Struktura i organizacja więziennictwa amerykańskiego

Opisanie amerykańskiego systemu penitencjarnego nie jest zadaniem prostym nie tylko ze względu na jego wielkość, ale przede wszystkim z powodu zawło-ści i zależności między federalnym, stanowym i lokalnym poziomem władzy, a także ogromnych różnic pomiędzy poszczególnymi stanami, mimo że są one elementami jednego organizmu państwowego. Źródeł tego stanu rzeczy należy szukać w uwarunkowaniach historycznych i ustrojowych. W publikacji dotyczącej amerykańskiego więziennictwa Zbigniew Lasocik zwraca uwagę na genezę Stanów Zjednoczonych, które choć zjednoczone w jeden organizm państwowy, dążyły do pozostawienia sobie pewnych enklaw niezależności. Jedną z nich było i jest więziennictwo, co widoczne jest w funkcjonowaniu stanowych systemów penitencjarnych. Drugą grupę stanowią powody strukturalno-mentalne, związane z realizacją zasady samorządności, która wyraża się w istnieniu lokalnego mikroświata więziennego, pozostającego pod auspicjami wybranego szeryfa²⁰⁰. Efektem tej sytuacji jest niezwykła różnorodność instytucji zajmujących się wykonaniem kar, zróżnicowana niemal do granic możliwości jurysdykcja, a także w pewnym sensie filozofia penitencjarna. Wszystko to powoduje, że „raczej trudno mówić o amerykańskim systemie penitencjarnym, natomiast niewątpliwie mamy do czynienia z czymś, co można określić jako więziennictwo w Stanach Zjednoczonych”²⁰¹. W systemie wyodrębnić można następujące subsystemy: federalny, stanowy, powiatowy i miejski.

¹⁹⁸ A.L. Solomon et al., *Life after Lockup: Improving Reentry from Jail to the Community*, Washington 2008, s. 20.

¹⁹⁹ T. McSweeney, M. Hough, *Supporting Offenders with Multiple Needs: Lessons for the 'Mixed Economy' Model of Service Provision*, „Criminology & Criminal Justice” 2006, vol. 6 (1), s. 107.

²⁰⁰ Z. Lasocik, *Więzienia w USA. Moje wizyty*, Warszawa 2005, s. 13–14.

²⁰¹ Ibidem, s. 15.

Zarządcą 1668 federalnych i stanowych jednostek penitencjarnych jest z jednej strony pięćdziesiąt stanów, a z drugiej rząd federalny, który ma najszerszy zakres władzy, obejmując swoim zasięgiem wszystkie instytucje należące do systemu, niezależnie od tego, na jakim szczeblu są one ulokowane. Blisko 94% więzień i aresztów znajduje się w rękach stanowych, pozostałe w federalnych, ale w strukturze wyróżnia się również obiekty miejskie. Piony więziennictwa stanowy i federalny różnią się między sobą organizacją, liczbą i typem instytucji, a przede wszystkim populacją skazanych²⁰².

Kształtowanie się federalnego systemu więziennego²⁰³ Stanów Zjednoczonych przypada na pierwszą połowę XIX wieku, kiedy to ujawniają się dążenia do uporządkowania kwestii kar²⁰⁴, zasad ich wykonania, a także finansowania pobytu więźniów w poszczególnych zakładach penitencjarnych. Było to o tyle istotne, że w związku z brakiem więzień federalnych wyroki pozbawienia wolności wykonywano w więzieniach stanowych, obciążając lokalne budżety. Coraz większa liczba więźniów federalnych, związana z jednej strony ze wzrostem przestępczości w związku z następstwami wojny secesyjnej oraz z drugiej z rozrastaniem się przestrzennym i strukturalnym państwa, utrudniała kontrolę nad wykonywaniem kary pozbawienia wolności wobec nich. Stąd też w 1870 roku utworzono Ministerstwo Sprawiedliwości, w którym wyodrębniono stanowisko agenta ds. więźniów federalnych. 25 lat później powstało pierwsze więzienie federalne w Forcie Leavenworth²⁰⁵. Mimo rozbudowującej się sieci instytucji federalnych na poziomie tym nieustannie borykano się z problemem przeludnienia. Nierozstrzygnięte pozostawały również kwestie warunków odbywania kary przez więźniów federalnych w aresztach i więzieniach stanowych. Rozwiązaniem tych problemów miało się zająć powołane w 1930 roku Biuro ds. Więzień Federalnych (The Federal Bureau of Prison – FBP)²⁰⁶. Jego celem stała się profesjonalizacja personelu więziennego oraz wypracowanie zasad administrowania funkcjonującymi wówczas jedenastoma więzieniami federalnymi. Współcześnie poza powyższymi zadaniami misją FBP jest ochrona społeczeństwa realizowana poprzez izolację przestępców w humanitarnych warunkach, w których z wykorzystaniem licznych oddziaływań resocjalizacyjnych, terapeutycznych i socjalnych

²⁰² T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 245.

²⁰³ Federalny system prawa karnego oraz więzienia federalne są jednym z elementów, za pomocą których władze federalne wypełniają swoje zadania w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego państwa. Jurysdykcja federalnego prawa karnego ogranicza się do przestępstw obejmujących handel międzynarodowy (*interstate commerce*), niektóre poważne zbrodnie (*felonies*), np. napad na bank, naruszenie innych praw federalnych oraz przestępstwa przeciwko mieniu federalnemu. Od czasów „wojny z narkotykami” (*war on drugs*) ważnymi przestępstwami federalnymi są te związane z posiadaniem, produkcją i obrotem narkotykami.

²⁰⁴ Zgodnie z ustawą federalną z 1825 roku za przestępstwa federalne można było zostać skazanym na karę śmierci, pozbawienie wolności oraz grzywnę.

²⁰⁵ E.H. Allen et al., *Correction...*, s. 206.

²⁰⁶ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 245; Z. Lasocik, *Więzienia w USA...*, s. 15–17.

przygotowuje się skazanych do podjęcia konstruktywnych ról społecznych i realizacji zadań z nimi związanych. FBP czuwa również nad kwestiami finansowymi oraz współpracuje ze środowiskiem naukowym w ramach ruchu zorientowanego na budowanie praktyki resocjalizacyjnej opartej na wynikach badań naukowych (*evidence based correctional practices*²⁰⁷).

Strukturę FBP tworzy biuro centralne w Waszyngtonie oraz sześć podległych mu biur regionalnych (Atlanta, Dallas, Filadelfia, Kansas City, Dublin k. San Francisco, Maryland City). Biuro centralne składa się z biura dyrektora oraz ośmiu działów zajmujących się wzmacnianiem aktualnej polityki, rozwijaniem i analizowaniem programów, organizacją szkoleń i wsparciem pomocy technologicznej dla więziennictwa oraz koordynacją aktywności agencji współpracujących z więziennictwem²⁰⁸. FBP zajmuje się zarządzaniem 111 instytucjami penitencjarnymi tworzącymi system więziennictwa federalnego. Tabela 27 przedstawia typologię instytucji wraz z krótką charakterystyką oraz ich liczbą na rok 2012.

Więzienia federalne są zróżnicowane pod względem stopnia zabezpieczenia. Może być on: minimalny (*minimum security*), średni (*medium security*), wysoki (*high/close security*), bardzo wysoki (*maximum security*) oraz wzmożony (*super-max security*)²⁰⁹. Więzienia o najniższym poziomie zabezpieczeń (*minimum security*) stanowią 18% i są przeznaczone dla więźniów, którzy nie dopuścili się przestępstw z użyciem przemocy lub seksualnych i zostali skazani na stosunkowo krótkie wyroki. Istniejące w nich warunki, związane z niskim poziomem kontroli i szeroką ofertą oddziaływań resocjalizacyjnych, powodują, że kieruje się do nich również skazanych na długoterminowe wyroki tuż przed zakończeniem kary lub zwolnieniem warunkowym, co sprzyja ich późniejszej readaptacji społecznej. Więźniowie mieszkają w wieloosobowych salach lub małych pokojach z drzwiami zamiast krat. Korzystają z telewizji, noszą własne ubrania, poruszają się pomiędzy budynkami na terenie więzienia w dozwolonych dla siebie strefach. W tego typu instytucjach kładzie się nacisk na resocjalizację, realizowaną głównie poprzez edukację, udział w programach, podtrzymywanie kontaktów z najbliższymi oraz możliwość pracy. Podejmuje się wysiłki na rzecz reintegracji społecznej poprzez działalność ruchów religijnych oraz współdziałanie z lokalnymi przedsiębiorcami, co ułatwia skazanym, a później zwolnionym, powrót do społeczności i rynku pracy. Oprócz tego więzienie oferuje programy związane z innymi potrzebami skazanych (np. leczenie uzależnień, zatrudnienie, nawiązanie kontaktów z rodziną).

²⁰⁷ Chodzi o ruch będący pokłosiem badań zespołu R. Martinsona nad efektywnością programów resocjalizacyjnych, zmierzający do wykorzystania wyników badań nad genezą przestępczości oraz uwarunkowaniami skutecznej resocjalizacji i readaptacji w praktyce probacyjnej i penitencjarnej. Zob. E.J. Latessa, C. Lowenkamp, *What Works in Reducing Recidivism?*, „Law Journal” 2006, vol. 3 (3).

²⁰⁸ E.H. Allen et al., *Correction...*, s. 211.

²⁰⁹ Prezentowany w publikacji podział jest dość obszerny, zwykle bowiem mówi się o poziomie *minimum*, *medium* i *maximum*.

Tabela 27. Typy jednostek penitencjarnych tworzących pion więziennictwa federalnego

Typy instytucji	Charakterystyka instytucji	Liczba zakładów w roku 2012
Federal Correctional Complex (FCC)	zespół jednostek penitencjarnych o zróżnicowanych zadaniach i poziomach zabezpieczenia; zwykle jednostki położone są w niewielkich odległościach od siebie, często na terenie jednego kompleksu	5
Federal Correctional Institution (FCI)	typowe amerykańskie więzienie o niskim i średnim poziomie zabezpieczeń	58
Federal Detention Center (FDC)	rodzaj aresztu, w którym więźniowie oczekują na proces, wyrok lub apelację	6
Federal Medical Center (FMC)	instytucja zajmująca się z jednej strony opieką medyczną dla więźniów, a z drugiej diagnostyką w zakresie zaburzeń i chorób psychicznych; zwykle znajdują się w niej oddziały dla tych skazanych, którzy w związku ze stanem zdrowia psychicznego nie mogą przebywać w zwykłych więzieniach	6
Federal Prison Camp (FPC)	typowe więzienie o niskim poziomie zabezpieczeń	12
Federal Transfer Center (FTC)	centralny areszt przeznaczony dla więźniów federalnych oczekujących na przeniesienie lub będących w trakcie transportu do odpowiednich zakładów; jedyna taka instytucja znajduje się w Oklahoma City, jednorazowo może przebywać w niej około 1600 więźniów federalnych	1
Metropolitan Correctional Center (MCC)	typowe więzienie miejskie, składające się z kilku oddziałów o zróżnicowanym poziomie zabezpieczeń	3
Metropolitan Detention Center (MDC)	areszt miejski, lokowany w pobliżu sądu, w którym przebywają osoby będące w trakcie procesu, oczekujące na niego lub będące w czasie transportu do właściwej jednostki penitencjarnej	3
U.S. Penitentiary (USP)	więzienie dla skazanych zaklasyfikowanych jako wymagający wysokiego i najwyższego poziomu zabezpieczeń (<i>high/maximum security</i>)	17

Źródło: Opracowanie własne.

Wielu uważa, że warunki odbywania kary w instytucjach o minimalnym poziomie zabezpieczenia są zbyt łagodne i w związku z tym więźnienia te nie spełniają podstawowego zadania, jakim jest kara²¹⁰.

Niemal połowę (47%) więźniów federalnych stanowią zakłady o średnim poziomie zabezpieczeń (*medium security*). Ich pensjonariusze są populacją bardzo zróżnicowaną pod względem wyroków, przy czym grupę dominującą stanowią sprawcy

²¹⁰ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 254; E.H. Allen et al., *Correction...*, s. 213.

przestępstw i wykroczeń skazani na karę pozbawienia wolności dłuższą niż rok. W tego typu jednostkach mogą też zostać osadzeni skazani, którzy ze względu na dobrą prognozę kryminologiczną winni znaleźć się w więzieniu o niższym poziomie zabezpieczenia, niż do tej pory przebywali, oraz tacy, którzy naruszyli warunki wykonania kary w więzieniach o niższym poziomie zabezpieczeń i wymagają większej kontroli. Same zakłady są zwykle otoczone strzeżonym, podwójnym płotem, wewnątrz którego poruszają się funkcjonariusze działu ochrony. Są one wizualnie podobne do placówek o wyższym poziomie zabezpieczeń, ale zdecydowanie różnią się organizacją i atmosferą, co przejawia się w przywilejach oraz sporych możliwościach kontaktu ze światem zewnętrznym poprzez wyjścia na zewnątrz (również do pracy), odwiedziny, listy, korzystanie z telewizji i radia. Nowsze więzienia tego typu budowane są na kształt obozów (*camp*)²¹¹ lub farm²¹².

Zakłady typu *high/close security* oraz *maximum security* charakteryzuje wysoki poziom kontroli i organizacji. Pierwszy typ instytucji jest przeznaczony dla więźniów, którzy zostali skazani za przestępstwa z użyciem przemocy oraz są groźni dla innych, natomiast w drugim przebywają skazani, co do których istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że mogą próbować uciekać, wykazujący silne zaburzenia zachowania i mogący być niebezpieczni dla siebie i innych. Więźniowie mieszkają w jedno- lub kilkuosobowych celach, podlegając stałemu nadzorowi w postaci monitoringu. Kontrolę ułatwiają rozwiązania architektoniczne, w postaci elektronicznie sterowanych krat zamiast drzwi. Kilka razy dziennie dokonuje się liczenia skazanych. Więźniowie przebywają w celach niemal całą dobę, opuszczając je tylko w celu udania się pod prysznic lub na zajęcia rekreacyjne. Wiele więzień tego typu powstało w okresie, gdy najistotniejszym elementem kreującym sposób wykonania kary (*custody*) była ochrona społeczeństwa przed przestępczością, co powoduje, że trudno te instytucje zaadaptować do oddziaływań resocjalizacyjnych. Przykładami tego typu więzień mogą być te działające w miejscowościach: Attica²¹³

²¹¹ Kampus więzienny tworzy kilka niewielkich budynków o różnicowanych funkcjach, począwszy od budynków mieszkalnych, poprzez kantinę, szkołę, kaplicę, stołówkę, aż po budynki biurowe. Początkowo ten model wykorzystywany był przede wszystkim w instytucjach przeznaczonych dla kobiet i nieletnich, obecnie występuje również w placówkach dla mężczyzn. Uwarunkowania architektoniczne pozwalają w ten sposób organizować zakłady o średnim i najniższym poziomie zabezpieczenia.

²¹² E.H. Allen et al., *Correction...*, s. 213.

²¹³ Więzienie w Attice przeszło do historii penitencjarystyki w związku z krwawo stłumionym buntem, jaki wybuchł tam w roku 1971. Z perspektywy czasu można powiedzieć, że głównym powodem wystąpienia skazanych były fatalne warunki wykonywania kary, spowodowane ogromnym przełudnieniem i wynikającymi z tego konsekwencjami w postaci ograniczenia dostępu do środków higienicznych czy zmniejszenia racji żywnościowych. Nie bez znaczenia było również tło rasowe. W czasie trwania buntu więźniowie przedstawiali postulaty, wśród których znalazł się i ten dotyczący amnestii. Po kilkudniowych, bezowocnych negocjacjach ówczesny gubernator stanu Nowy Jork Nelson Rockefeller ściągnął do jednostki policję i wojsko, które stosunkowo szybko przywróciły porządek. Interwencja była niezwykle dramatyczna i krwawa. Zginęły 93 osoby, w tym dziesięciu funkcjonariuszy. W ciągu czterech lat od zamieszek przed sądem stanęło

(stan Nowy Jork), Folsom (stan Kalifornia), Stateville (stan Illinois) czy Yuma (stan Arizona)²¹⁴.

Opisując amerykański system więzień federalnych, warto wskazać wzbudzające wiele kontrowersji więzienia o wzmożonym/specjalnym nadzorze i zabezpieczeniach (tzw. *supermax security prisons*²¹⁵), przeznaczone dla skazanych określanych jako najgorsi z najgorszych (*baddest of the bad*), wymagających najwyższego stopnia kontroli ze względu na rodzaj popełnionego przestępstwa (szczególnie brutalne zabójstwa, ale również terroryzm) i poziom demoralizacji. W tym typie instytucji więźniowie przebywają przez całą dobę w pojedynczych, stosunkowo małych celach (2,5 na 3 metry), mając ograniczone do niezbędnego minimum możliwości udziału w takich formach aktywności, jak nauka i zajęcia kulturalno-oświatowe. Bardzo często cele są pozbawione okien, a ściany wyciszane, by utrudnić komunikację między osadzonymi. Wyposażenie pomieszczeń ogranicza się do przytwierdzonych na stałe, metalowych mebli. Środowisko naukowe, ale również wielu praktyków, podważa zasadność istnienia tego typu więzień, wskazując na ich niekonstytucyjność i niehumanitarność. Podkreśla się, że warunki odbywania w nich kary sprzyjają przemocy i nadużyciom zarówno ze strony więźniów, jak i personelu, zwiększając prawdopodobieństwo zamieszek. Wojskowy dryl, ścisła kontrola, wszechwładza pracowników powodują pogorszenie stanu psychicznego więźniów, zaś stopień izolacji i jej długość zdecydowanie obniżają szanse na udaną reintegrację, podnosząc poziom recydywy. Wysokie koszty utrzymania, przy ubóstwie oddziaływań resocjalizacyjnych, sprawiają, że do zakładów tych transferuje się środki, które mogłyby zostać w innych instytucjach wykorzystane na realizację programów²¹⁶. Z drugiej strony pojawiają się argumenty (głównie ze strony polityków), że więzienia *supermax* są jednym z elementów skutecznej walki nie tylko z przestępczością, ale również z terroryzmem. W związku z powyższym trudno oczekiwać, iż w najbliższym czasie instytucje tego typu odejdą w zapomnienie.

Mimo trwającej od lat rozbudowy infrastruktury federalna część systemu więziennego USA w dalszym ciągu nie ma wystarczającej liczby miejsc dla sprawców podlegających temu poziomowi jurysdykcji, co sprawia, że znaczny odsetek skazanych osadzanych jest na podstawie umów w instytucjach stanowych lub lokalnych. Wielu z nich zostaje też rozlokowanych w prywatnych więzieniach²¹⁷.

62 więźniów i jeden funkcjonariusz. Rodziny zabitych w Attice niemal przez trzydzieści lat dochodziły swoich praw, by w roku 2000 sąd w Nowym Jorku orzekł na ich rzecz odszkodowania w wysokości 12 milionów dolarów. Por. T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 56.

²¹⁴ T.R. Clear, G.F. Cole, M.D. Reisig, *American Corrections*, Belmont 2009, s. 248–249.

²¹⁵ Należy do nich więzienie w Guantanamo Bay oraz ADMAX Supermax Florence w stanie Kolorado.

²¹⁶ D.P. Mears, J. Watson, *Towards a Fair and Balanced Assessment of Supermax Prisons*, „Justice Quarterly” 2006, vol. 23 (2), s. 248–249.

²¹⁷ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 245.

Struktura jednostek penitencjarnych na poziomie stanowym jest bardziej skomplikowana w porównaniu z poziomem federalnym. Jak pisze Z. Lasocik, jest „to opisywanie pięćdziesięciu systemów penitencjarnych różnych co do wielkości, zasadniczo odmiennych, gdy chodzi o poziom izolacji, ale także różnorodnych różnorodnością programów poprawczych, stylem pracy kadry więziennej i specyfiką populacji”²¹⁸. Odmienny może być również podmiot zarządzający, co pozwala na wyróżnienie trzech typów. W ramach pierwszego każdy stan posiada swój własny system więziennictwa podległy wyspecjalizowanej agencji działającej w ramach stanowej władzy wykonawczej. Najczęściej tego typu jednostki penitencjarne określa się jako *prison*. W roku 2000 w USA było 1558 tego typu więzień i stanowiły one 89% ogółu. Karę pozbawienia wolności odbywają w nich osoby niebezpieczne, agresywne, skazane na długoletnie wyroki za zbrodnie, a także za przestępstwa przeciw mieniu i porządkowi publicznemu (jazda pod wpływem niedozwolonych środków, niestawienie się na wezwanie wymiaru sprawiedliwości, użycie broni oraz złamanie warunków nadzoru)²¹⁹.

Drugi typ tworzą jednostki penitencjarne zlokalizowane w metropoliach i dużych miastach, podlegające władzom miejskim, które co prawda decydują o ich organizacji, skali, sposobie wykonywania kary, a także realizowanych w nich programach poprawczych, ale w zakresie ogólnego nadzoru podlegają władzom stanowym lub federalnym. Miejski podsystem instytucji penitencjarnych tworzą: *correctional institution*, *house of detention* oraz *correctional facility*. Trudno jednoznacznie scharakteryzować ich funkcje, ponieważ zależą one od aktualnych potrzeb miasta.

Trzeci typ ukształtował się na poziomie hrabstw (*county*) i ich głównych miast. Tworzą go w znacznej części, podlegające jurysdykcji miejscowego szejryfa, jednostki określane jako lokalne areszty (*jail*)²²⁰. Według Biura ds. Statystyki Wymiaru Sprawiedliwości (Bureau of Justice Statistics – BJS) przez 3365 aresztów rocznie przewija się około 12 milionów osób. Dla 9 milionów pobyt w areszcie ogranicza się do kilku godzin, ewentualnie dni. Z tych, którzy zostają zatrzymani na dłuższy czas, ponad 60% pozostaje do dyspozycji sądu lub oczekuje na orzeczenie wyroku²²¹. Pozostali przebywają w areszcie, ponieważ nie posiadają środków na opłacenie kaucji, stanowią zagrożenie dla społeczeństwa lub mogą próbować ucieczki. Do aresztów trafiają również osoby, które

²¹⁸ Do największych pod względem liczebności oraz obejmowanego obszaru należą więziennictwa stanowe Teksasu i Kalifornii, natomiast najmniejszymi są systemy w Północnej Dakocie oraz Wyoming. Zob. Z. Lasocik, *Więzienia w USA...*, s. 22–28.

²¹⁹ G.A. Caputo, *Intermediate Sanctions...*, s. 8.

²²⁰ Z. Lasocik, *Więzienia w USA...*, s. 24, 58.

²²¹ A.L. Solomon et. al., *Life after Lockup...*, s. 3.

po wyroku oczekują na transfer do więzienia stanowego lub federalnego. Liczną grupę stanowią ci, którzy w czasie probacji lub *parole* złamali warunki zwolnień i dlatego konieczne stało się wydanie nowych orzeczeń. Wiele osób trafia do aresztów w związku ze złamaniem warunków zwolnienia za kaucją (brak wpłaty na czas lub wpłata zbyt niska). Areszty są również miejscem, w którym oczekuje się na transport do jednostek medyczno-diagnostycznych. Podsumowując, można powiedzieć, że areszty pełnią potrójną rolę: z jednej strony stanowią środek zabezpieczający wobec osób postawionych w stan oskarżenia, a z drugiej – wykonuje się w nich kary pozbawienia wolności nieprzekraczające jednego roku, głównie orzeczone wobec sprawców występków (*misdemeanor*) oraz już skazanych, którzy uczestniczą w kolejnych procesach²²². Trzecie zadanie związane jest z „transferami”, z aresztów transportuje się bowiem skazanych do zakładów im właściwych ze względu na miejsce odbywania kary. Takie określenie celów powoduje, że zwykle nie pracuje w nich profesjonalny personel penitencjarny, lecz tylko przeszkoleni policjanci²²³. Nie oznacza to wszakże, że nie prowadzi się w nich oddziaływań resocjalizacyjnych. Jak podaje BJS, większość aresztów oferuje usługi w zakresie edukacji, kształtowania kompetencji społecznych, terapii uzależnień, opieki psychiatrycznej oraz interwencji kryzysowej. Jednak charakter instytucji, zwłaszcza duża rotacja pensjonariuszy, powoduje, że działania te są okrojone do niezbędnego minimum²²⁴.

Omawiając system penitencjarny Stanów Zjednoczonych, nie można pominąć wątku więzień prywatnych²²⁵. W 2001 roku funkcjonowało 158 tego typu placówek, natomiast w roku 2013 – około 260. Pierwszą z nich był Intensive Treatment Unit otwarty w 1975 roku przez RCA Corporation w Weaversville w Pensylwanii. W 1986 roku Marion Adjustment Center otworzył w Kentucky pierwsze więzienie o niskim poziomie zabezpieczeń²²⁶. W roku 1991 populacja odbywających karę w prywatnych więzieniach liczyła 15 476 skazanych, w 2000 roku 87 369, natomiast w roku 2010 już 128 195, przy czym w porównaniu z rokiem 2009 odnotowano niewielki spadek tej populacji. Mimo że na przestrzeni lat liczba osadzonych rosła, to na tle ogólnych tendencji jednostki prywatne „nigdy nie stały się systemowo znaczące”²²⁷. Obecnie karę pozbawienia wolności odbywa w nich około 8% populacji. W prywatnych jednostkach penitencjarnych osadzani są zarówno więźniowie stanowi, jak i federalni²²⁸.

²²² G.A. Caputo, *Intermediate Sanctions...*, s. 7.

²²³ Z. Lasocik, *Więzienia w USA...*, s. 24.

²²⁴ A.L. Solomon et al., *Life after Lockup...*, s. 4, 11–12.

²²⁵ W. Zalewski, *Przestępca „niepoprawny”...*, s. 320–321.

²²⁶ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 255.

²²⁷ Z. Lasocik, *Więzienia w USA...*, s. 29.

²²⁸ P. Guerino, P.M. Harrison, W.J. Sabol, *Prisoners...*, s. 30.

Największe prywatne więzienia zlokalizowane są na południu i zachodzie Stanów Zjednoczonych. Kilka stanów nie ma ani jednego więzienia prywatnego na swoim terenie²²⁹.

4.4.2. Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Stanach Zjednoczonych

Wykonanie kary pozbawienia wolności realizuje się na podstawie aktów prawnych rangi krajowej i stanowej. Ich obszerność, podyktowana również koniecznością uregulowania wielu aspektów funkcjonowania instytucji penitencjarnych, oraz różnorodność powodują, że dla skazanych przygotowuje się w każdej jednostce swego rodzaju przewodnik przedstawiający instytucję i reguły w niej panujące. *Inmate Handbook*, bo tak najczęściej się je nazywa, stanowią dobry punkt wyjścia do charakterystyki wykonywania kary pozbawienia wolności w Stanach Zjednoczonych. Poniższy opis został oparty na dokumencie opracowanym pod auspicjami Ministerstwa Sprawiedliwości (U.S. Department of Justice – DJ), Federalnego Biura ds. Więziennictwa (FBP) oraz Zespołu Więzień Federalnych w kalifornijskim Lompoc²³⁰ (Federal Correctional Complex at Lompoc).

Osoby z orzecznym wyrokiem pozbawienia wolności trafiają do jednostki bezpośrednio lub poprzez transfer z aresztów i więzień, w których oczekiwały na wyrok bądź miejsce w odpowiedniej instytucji. Przez pierwsze dwa tygodnie skazani przebywają w części więzienia, która swoją funkcją odpowiada polskiemu oddziałowi przejściowemu (*admission and orientation program* – A&O). Pobyt w A&O rozpoczynają od wywiadów diagnostycznych przeprowadzanych przez pracowników zespołu opieki psychologicznej (*psychology service*). W ciągu kilku pierwszych dni po przyjeździe skazany spotyka się z osobami z zespołu pracowników odpowiedzialnych za przebieg oddziaływań resocjalizacyjnych (*unit team*), w skład którego wchodzi dyrektor administracyjny (*unit manager*), pracownik administracyjny (*case manager*), wychowawca (*correctional counselor*)²³¹, a w razie potrzeby również nauczyciel. Regularne spotkania

²²⁹ H.C. West, W.J. Sabol, S.J. Greenman, *Prisoners...*, s. 34.

²³⁰ W skład kompleksu wchodzi następujące jednostki: The Satelit Camp (SCP), FCI Lompoc, USP Lompoc, FCC Lompoc.

²³¹ Funkcję *unit manager* można porównać do zadań polskiego kierownika oddziału penitencjarnego. Ta osoba odpowiedzialna za oddział i realizowane w jego ramach programy. Ścisłe współpracuje z innymi oddziałami, opiniuje również wszystkie decyzje zespołu, a także przewodniczy komisji dyscyplinarnej (*Unit Discipline Committee*). *Case manager* jest pracownikiem odpowiedzialnym za prowadzone przez zespół sprawy, przygotowuje materiały klasyfikacyjne oraz raporty zmian i zwolnień. Stanowi on pomost między skazanym, administracją i społecznością. Bierze też udział w pracach komisji dyscyplinarnej. *Correctional counselor* natomiast to odpowiednik polskiego wychowawcy. Do jego głównych zadań należy prowadzenie

poświęcane są zwykle omówieniu wyników wywiadów i badań, którym został poddany skazany podczas lub krótko po przyjęciu, oraz zaplanowaniu na ich podstawie programu oddziaływań resocjalizacyjnych, terapeutycznych i socjalnych, jeśli są konieczne. Stanowią również podstawę podjęcia decyzji o rozmieszczeniu (*prison classification system*).

Pierwsze dwa tygodnie po osadzeniu to również czas na zapoznanie się skazanego z porządkiem oraz regułami panującymi w danej jednostce. W tym czasie skazany otrzymuje identyfikator, w którego numerze zapisane są przydziały do grup, w jakich będzie dokonywał zakupów w kantynie, a także punkty do wykorzystania na telefon. Po tym okresie skazany trafia na właściwy dla siebie oddział (*unit*), gdzie przydziela się go do celi oraz wskazuje prycze (otrzymuje zwykle górną, bowiem dolne prycze zarezerwowane są dla osób chorych, pracujących oraz tych przebywających w jednostce najdłużej), której bez zgody administracji zakładu nie może zmienić. Osadzeni rozlokowywani są również według kryterium programów, w jakich uczestniczą. W ciągu kolejnych dwunastu miesięcy dokonuje się ponownej oceny osadzenia skazanych, by wyeliminować ewentualne pomyłki i usprawnić zarządzanie jednostką²³².

W zasadzie niezależnie od tego, do którego z oddziałów skazany zostanie przydzielony, jego dzień wygląda bardzo podobnie. Zwykle zaczyna się o 6.00 rano, a kończy o 22.00 wyłączeniem światła w celach²³³. Prycze muszą być zaścienione najpóźniej do 8.00. W zależności od poziomu zabezpieczeń skazani albo jedzą posiłki wszyscy razem, jak to ma miejsce na oddziałach o niskim poziomie zabezpieczeń, albo rotacyjnie, jak to się dzieje przy średnim i wysokim zabezpieczeniu. Spożywanie posiłków w celach jest zarezerwowane zasadniczo dla osób odbywających karę w zakładach o charakterze *supermax*. Pozostały czas przeznaczony jest na prowadzenie oddziaływań resocjalizacyjnych, poczynając od pracy, poprzez zajęcia kulturalno-oświatowe, kary i nagrody, edukację, a na terapii skończywszy²³⁴.

Trzeba wszakże wyraźnie powiedzieć, że w amerykańskich więzieniach praca resocjalizacyjna nie jest priorytetem²³⁵. Nie zmienia to jednak faktu, że do ważniejszych działów w strukturze zakładu karnego należą Departamenty ds. Edukacji

poradnictwa, doradztwa zawodowego, wspomaganie więźniów w rozwiązywaniu ich problemów życiowych i tworzeniu planów na przyszłość. Pozostaje w regularnym kontakcie ze skazanymi. Często jest członkiem komisji dyscyplinarnej oraz *Parole Board*. Zob. *Inmate Handbook. Rules and Regulations of the Federal Bureau of Prisons and the Federal Correctional Complex at Lompoc*, California 2010, s. 6.

²³² J. Austin, L.P. Hardyman, *Objective Prison Classification...*, s. 11; Z. Lasocik, *Więzienia w USA...*, s. 34.

²³³ W tym miejscu należy przypomnieć, że wiele amerykańskich więzień jest budowanych w taki sposób, który nie zapewnia skazanym dostępu do światła naturalnego. Podstawowym źródłem oświetlenia są palące się przez cały dzień żarówki, często zamontowane tak, by imitować otwarte okienne.

²³⁴ *Inmate Handbook...*, s. 7–8.

²³⁵ Z. Lasocik, *Więzienia w USA...*, s. 76.

(Education Departments), zajmujące się organizacją szkolnictwa i programów oświatowych dla skazanych wymagających uzupełnienia edukacji, oraz serwis opieki psychologicznej (*psychology service*), w którego gestii pozostaje diagnozowanie oraz opieka psychologiczna i psychiatryczna. Działania psychologów więziennych rozpoczynają się tuż po przybyciu osadzonych do jednostki i związane są z uzupełnianiem i weryfikacją informacji zawartych w diagnozie przedwyrokowej (PSI), tak by możliwe było stworzenie planu oddziaływań resocjalizacyjnych, ale przede wszystkim właściwe sklasyfikowanie osoby pod względem jej potrzeb i bezpieczeństwa. Serwis oferuje skazanym możliwość terapii indywidualnej i rodzinnej, psychoterapię grupową, udział w grupach samorozwojowych, interwencję kryzysową, poradnictwo oraz terapię uzależnień. Z kolei w ramach działań Departamentu ds. Edukacji skazani mają możliwość: uzupełnienia wykształcenia na poziomie podstawowym, złożenia egzaminów na poziomie szkoły średniej oraz wyższej, podniesienia znajomości języka angielskiego (szczególnie chodzi tu o skazanych hiszpańskojęzycznych), udziału w programach doskonalenia zawodowego oraz rozwoju talentów i hobby w ramach zajęć kulturalno-oświatowych²³⁶.

Jednym z zadań, jakie stawia się przed skazanymi w omawianym obszarze, jest złożenie wspomnianego wielokrotnie egzaminu *General Educational Development* (GED). Więźniowie, którzy przed umieszczeniem w zakładzie nie zdobyli GED, obowiązkowo przechodzą przez 240-godzinny program przygotowujący do tego egzaminu. Odmowa uczestnictwa w programie wiąże się z karami dyscyplinarnymi, włącznie z utratą przywilejów związanych z możliwością wcześniejszego opuszczenia więzienia (*good time credit*), a pozytywny wynik egzaminu z nagrodami. Po zdaniu GED możliwa jest dalsza nauka oparta na kursach korespondencyjnych, które zwykle prowadzone są przez pobliski *college*. W jednostkach penitencjarnych działają pracownicy, często będący kuratorami (*parole officer*), których zadaniem jest pomoc skazanym w przygotowaniu się do zwolnienia. Duży nacisk w tym zakresie kładzie się na kwestie zatrudnienia. Stąd szeroka gama kursów kończących się zdobyciem uprawnień zawodowych, np. w zakresie grafiki komputerowej, masarstwa, spawalnictwa, stolarstwa czy fryzjerstwa. Departament ds. Edukacji organizuje również zajęcia kulturalno-oświatowe, w ramach

²³⁶ Poziom wykształcenia amerykańskich więźniów odbiega od średniej, jeśli wziąć za punkt odniesienia statystycznego Amerykanina. Blisko 40% więźniów stanowych, 27% federalnych i 47% lokalnych aresztów nie ukończyło szkoły średniej. Osoby, którym udało się złożyć kończący ten etap nauki egzamin, osiągały znacząco niższe wyniki. Naukę na kolejnym stopniu podjęło tylko 11% więźniów stanowych, 24% federalnych i 14% osadzonych w więzieniach lokalnych. W populacji osób niekaranych ten poziom edukacji z sukcesem kończy prawie połowa. Niskie osiągnięcia edukacyjne związane są z tym, że jeden na sześciu skazanych został ze szkoły skreślony na skutek uznania za winnego popełnienia przestępstwa i osadzenia w zakładzie karnym, co trzeci został ze szkoły relegowany z powodu poważnych problemów wychowawczych i powtarzającej się drugoroczności, zaś co piąty porzucił szkołę z powodów finansowych. W przypadku skazanych kobiet istotnym powodem przerwania nauki była ciąża i późniejsze obowiązki rodzicielskie. Zob. W.C. Harlow, *Education and Correctional Populations*, 2003, s. 2, <http://bjs.ojp.usdoj.gov/content/pub/pdf/ecp.pdf>, data dostępu: 23.03.2011.

których skazani rozwijają swoje talenty i hobby. Gama aktywności jest bardzo szeroka: malarstwo, garncarstwo, stolarstwo, garbarstwo, nauka i gra na instrumentach itd. Duża liczba osadzonych chętnych do uczestnictwa w zajęciach wymusiła na administracji kroki zapewniające równy dostęp do nich. Skazani mogą brać udział w poszczególnych warsztatach przez dziewięćdziesiąt dni, a po upływie tego terminu są zobowiązani zmienić grupę lub ustawić się ponownie do kolejki oczekujących. Wykonanych przez siebie przedmiotów skazani nie mogą trzymać w celach, muszą one zostać przekazane na zewnątrz²³⁷.

Mówiąc o kształceniu i samorozwoju, nie można nie wspomnieć o kwestii dostępu do biblioteki, zwłaszcza prawniczej, co jest jednym z elementarnych praw więźniów w Stanach Zjednoczonych. W większości amerykańskich zakładów biblioteki są zlokalizowane na oddziałach i funkcjonują przez cały tydzień. Zwykle część prawnicza jest o wiele bardziej rozbudowana niż popularna. Skazanym udostępnia się kserokopiarki, by mogli powielić materiały przydatne im w trakcie procesu lub w procedurze odwoławczej. Podobna zasada dotyczy wglądu do części głównej akt, która może zostać wydana za zgodą administracji. Poza korzystaniem z biblioteki prawnej skazani, którzy nie znają języka angielskiego, nie mają wiedzy z zakresu prawa oraz ci, których nie stać na korzystanie z profesjonalnej pomocy prawnej, mogą zgłosić się do tzw. prawnika więziennego, który najczęściej nie ma formalnego wykształcenia prawniczego, ale orientuje się w prawie i, co ważniejsze, potrafi przygotować pisma procesowe. Administracja więzienia nie może ograniczać możliwości korzystania z jego usług. Co więcej, powinna zapewnić pierwszeństwo osobom niepiśmiennym i tym, które nie znają języka angielskiego²³⁸.

Podczas odbywania kary pozbawienia wolności, a także po jej zakończeniu, skazani mają możliwość uczestniczenia w programach resocjalizacyjnych. Do praktyki penitencjarnej wprowadza się głównie programy oparte na podejściu kognitywno-behawioralnym, które w świetle *evidence based practice*²³⁹ spełniają

²³⁷ *Inmate Handbook...*, s. 21–24.

²³⁸ *Ibidem*; Z. Lasocik, *Więzienia w USA...*, s. 53, 61.

²³⁹ Idea *evidence based practice* narodziła się w latach siedemdziesiątych XX wieku na gruncie medycyny. Sprowokowały ją refleksje i wątpliwości związane z błędami, jakie stawały się udziałem pacjentów i lekarzy w procesie leczenia. Analiza tych błędów pokazała, że są one najczęściej z jednej strony efektem niedostatecznej diagnozy, a z drugiej – działania opartego na intuicji i dobrych chęciach, przy niewielkiej unifikacji i kontroli procedur postępowania. Względy etyczne – związane z elementarną zasadą medycyny *primum non nocere* podkreślającą konieczność dbałości o dobro pacjenta, pragmatyczne – związane z poprawą jakości i organizacji pracy, a także finansowe legły u podstaw zbliżenia nauki i praktyki, co doprowadziło do wypracowywania procedur, metod i technik działania opartych na wynikach badań naukowych, zatem charakteryzujących się podbudową teoretyczną i zweryfikowanych w trakcie działania. Rozwiązania okazywały się na tyle skuteczne, że wkrótce zostały przetransferowane do pracy socjalnej i edukacji, a z biegiem lat także do profilaktyki i resocjalizacji. Obecnie *evidence based practice* traktowane jest z jednej strony jako ideologia, a z drugiej – jako metoda działania. Ideologia *evidence based practice* promuje zasadę wykorzystywania w pracy tylko tych procedur i metod działania, które ze względu na podbudowę teoretyczną i dokonaną

kryteria efektywności. Wśród programów wykorzystywanych w pracy z przestępcami należy wymienić: *Reasoning & Rehabilitation* (R&R), *Moral Reconciliation Therapy* (MRT), *Aggression Replacement Training* (ART), *Criminal Conduct and Substance Abuse Treatment: Strategies for Self-Improvement and Change* (SSC), *Thinking for a Change* (T4C) oraz *Relapse Prevention Therapy* (RPT)²⁴⁰.

Ze względu na walor resocjalizacyjny więźniom umożliwia się podtrzymywanie kontaktów ze światem zewnętrznym. Prawo to jest realizowane w amerykańskich więzieniach w formie pośredniej (radio, telewizja, prasa, korespondencja oraz coraz częściej dostęp do Internetu) i bezpośredniej. Ta ostatnia forma występuje w postaci widzeń i spotkań na terenie zakładu oraz uczestnictwa w programach reintegracyjnych dla rodzin osób pozbawionych wolności²⁴¹. Skazani mogą korespondować z członkami rodziny, przyjaciółmi oraz z osobami i instytucjami zajmującymi się więźniami. Pod pewnymi warunkami możliwa jest również wymiana listów z innymi więźniami. Korespondencję dostarcza się tylko w dni powszednie. Wyjątek stanowią listy z sądu, które muszą dotrzeć do skazanego tak szybko, jak tylko jest to możliwe, bez względu na dzień tygodnia i godzinę. Zwykle nie określa się limitu otrzymywanych listów, ale w momencie gdy ich częstotliwość zacznie przewyższać standard, administracja ma prawo ją ograniczyć. List może nie dotrzeć do adresata, jeśli administracja więzienna stwierdzi, że zawiera on treści szkodliwe lub niebezpieczne (np. plany ucieczki). Generalnie listy podlegają cenzurze, z wyjątkiem tych, które przychodzą od prezydenta i wiceprezydenta Stanów Zjednoczonych, Ministerstwa Sprawiedliwości (Department of Justice) oraz Obrony (Defense Department). Listy od tych instytucji dostarczane są do skazanego niezwłocznie i otwierane w jego obecności, by potwierdzić rzeczywistego nadawcę.

Inną formą kontaktu są rozmowy telefoniczne. Po przybyciu do jednostki skazani wskazują trzydziści osób (rodzina, przyjaciele, pełnomocnicy, prawnicy), z którymi chcą utrzymywać kontakt. Osoby wskazane przez osadzonego weryfikuje się poprzez sprawdzenie telefoniczne lub instytucjonalne, tak by wyeliminować osoby niebezpieczne. Każdy skazany otrzymuje indywidualny,

weryfikację empiryczną można uznać za skuteczne. Tym samym jest to droga do usuwania takich procedur i działań, które nie tylko nie przynoszą korzyści, ale często powodują wielowymiarowe szkody. Jako metoda działania, *evidence based practice* oznacza poszukiwanie najskuteczniejszych sposobów osiągania celów w toku badań naukowych i ich transfer do sfery praktyki. Połączenie wspomnianych perspektyw nie pozwala na traktowanie *evidence based practice* jako prostej i bezkrytycznej replikacji znanych już rozwiązań. Wydaje się, że stanowi ona czynnik mobilizujący do szukania nowych, przystających do nieustannie zmieniającej się rzeczywistości, rozwiązań. Zob. A. Barczykowska, *Idea evidence based practice...*, s. 454–467.

²⁴⁰ Programy te zostały szczegółowo omówione w tekście A. Barczykowska, *Podejście kognitywno-behawioralne w pracy penitencjarnej i postpenitencjarnej...*

²⁴¹ Przykładem może być program InsideOut Dad™ skierowany do pozbawionych wolności ojców. Więcej informacji o programie zob. na stronie National Fatherhood Initiative, <http://www.fatherhood.org/page.aspx?pid=540>, data dostępu: 23.03.2011.

zapisany w karcie identyfikacyjnej kod, za pomocą którego możliwe jest monitorowanie wykonywanych przez niego połączeń. Skazani mogą rozmawiać przez trzyście minut w miesiącu, przy czym pojedyncza rozmowa nie może trwać dłużej niż piętnaście minut. Do wykonywania połączeń konieczne jest posiadanie impulsów na karcie identyfikacyjnej.

Więźniowie mają również prawo do odwiedzin. Ich liczba jest zależna od poziomu zabezpieczenia: poziom niski i średni ma wizyty trzy razy w tygodniu, natomiast wysoki – dwa razy. Częstotliwość wizyt ograniczają punkty, których każdy ze skazanych ma miesięcznie do wykorzystania osiem. Widzenie w tygodniu zostało wycenione na jeden punkt, natomiast w weekend na dwa punkty. Jednorazowo osadzonego mogą odwiedzać cztery osoby dorosłe, przy czym muszą one znajdować się na liście piętnastu osób, którą sporządza skazany zaraz po przybyciu do instytucji. Podobnie jak w przypadku osób do komunikacji telefonicznej, również one podlegają weryfikacji opartej na wywiadach telefonicznych oraz zapytaniach kierowanych do instytucji (np. szeryfa lub służb socjalnych). Osoby odwiedzające przechodzą szczegółową kontrolę przy wejściu do więzienia, są również instruowane co do zasad przyjętych w związku z widzeniami²⁴². Jeśli widzenie nie jest prowadzone z użyciem kabin, zwraca się uwagę na konieczność ograniczenia kontaktu fizycznego wyłącznie do chwil powitania i pożegnania. Na widzenia mogą przychodzić również dzieci. W większości amerykańskich zakładów do widzeń z dziećmi przygotowywane są specjalne pokoje.

Swoistą formą kontaktu ze światem zewnętrznym jest udział skazanych w ruchach religijnych. Na terenie jednostki penitencjarnej znajduje się czynna w weekendy i wybrane dni ekumeniczna kaplica lub niewielkie pomieszczenie przeznaczone do celów religijnych. Jeśli religia wymaga odmiennego wyżywienia, skazany po rozmowie z kapłanem i po potwierdzeniu przez niego rzeczywistego zaangażowania przechodzi na stosowną dietę. Skazani mogą korzystać z literatury religijnej i filmów zgromadzonych w bibliotekach wyznaniowych.

Jeśli osadzony nie ma obowiązku lub woli udziału w organizowanych przez administrację zajęciach, może pozostawać w strefie „rekreacyjnej” oddziału²⁴³. Zwykle znajdują się tam krzesła, stoliki, szafki z gramy, książkami i prasą oraz telewizor. Oczywiście, dostęp do strefy „rekreacyjnej” jest regulowany stopniem zabezpieczenia oddziału. W tych o wysokim poziomie zabezpieczeń skazani pozostają niemal całą dobę w celach. Ze względu na powierzchnię tych pomieszczeń i liczbę osób w nich przebywających²⁴⁴ pojawiają się regulacje

²⁴² Warto przy tej okazji powiedzieć, że niemal każda jednostka penitencjarna na swojej stronie internetowej zamieszcza miniprzewodnik dla osób odwiedzających, w którym zawarte są najistotniejsze kwestie związane ze spotkaniami w murach zakładu.

²⁴³ *Inmate Handbook...*, s. 14–23.

²⁴⁴ W 2009 roku przełudnienie w amerykańskich jednostkach penitencjarnych sięgało średnio 136%. Zob. H.C. West, W.J. Sabol, S.J. Greenman, *Prisoners...*, s. 37.

dotyczące ilości rzeczy osobistych, jakie osadzeni mogą posiadać przy sobie. Zwykle dyrektorzy zgadzają się na posiadanie przedmiotów osobistych, sprzętu rehabilitacyjnego i ortopedycznego oraz obrączek ślubnych, po potwierdzeniu przez kapelana stanu cywilnego więźnia. Poza tym skazany ma prawo do posiadania ograniczonej liczby książek oraz materiałów koniecznych do udziału w warsztatach hobbystycznych, przy czym wszystkie luźne rzeczy winny znajdować się zamykanych szafkach lub w zlokalizowanych pod pryczą skrzynkach. Do słuchania muzyki lub oglądania telewizji więźniowie mają obowiązek używać słuchawek. Nie wolno im wieszać na ścianach ani oknach niczego, co mogłoby ograniczać lub uniemożliwiać ogląd celi. Zakazane są również fotografie o charakterze seksualnym. Osadzeni mają obowiązek dbania o czystość i higienę. W tym celu umożliwia się im oddawanie bielizny i odzieży do prania dwa razy w tygodniu oraz korzystanie z pryszniców.

Omawiając formy oddziaływania penitencjarnego, nie sposób nie wspomnieć o zatrudnianiu skazanych. W amerykańskich więzieniach przydział do pracy w pierwszej kolejności otrzymują więźniowie w wieku produkcyjnym, zdrowi i mający zobowiązania finansowe. Kwestie zatrudnienia w czasie odbywania kary pozbawienia wolności znajdują się w rękach Federalnego Biura ds. Przemysłu (Federal Prison Industry – FPI)²⁴⁵. Osadzeni znajdują pracę w jednej ze 108 fabryk FPI, zajmujących się produkcją odzieży i tekstyliów, elektroniki, produktów przemysłowych, mebli biurowych oraz świadczących usługi z zakresu wprowadzania i kodowania danych, recyklingu, zarządzania flotą lub przy pracach porządkowych w jednostkach penitencjarnych. Dla więźniów opracowano specjalną siatkę płac, a zarobione przez nich pieniądze przekazuje się na indywidualne konto. Wszystkie wydatki dokonywane są w formie bezgotówkowej przez odpisy z konta skazanego. Zgromadzone przez niego środki mogą zostać przekazane na spłatę zobowiązań (alimenty, odszkodowania, grzywny) lub jeśli takowych nie ma, może on dokonywać zakupów w kantynie więziennej do wysokości 290 dolarów miesięcznie lub odkładać pieniądze na czas po opuszczeniu więzienia.

²⁴⁵ Federal Prison Industry (inaczej UNICORE) jest niezależną agencją rządową założoną przez Kongres 23 czerwca 1934 roku. Jej misją jest zatrudnianie i szkolenie więźniów, by w ten sposób przybliżyć ich do konstruktywnego życia po zakończeniu kary. Zgodnie ze statutem głównym odbiorcą produktów i usług jest rząd, nie dziwi zatem, że najważniejszym klientem jest amerykańskie Ministerstwo Obrony, które od UNICORE odkupuje blisko 53% produkcji. Innymi ważnymi klientami są: Ministerstwo Bezpieczeństwa Wewnętrznego, administracja rządowa, Federalne Biuro ds. Więziennictwa, Ministerstwo Sprawiedliwości, amerykański Główny Urząd Pocztowy, Ministerstwo Transportu, Ministerstwo Skarbu, Ministerstwo Rolnictwa oraz Ministerstwo ds. Weteranów. Działania FPI wzbudzają wiele kontrowersji. Jej przeciwnicy podkreślają, że tworzy ona niewolniczy system pracy, w którym więźniowie są źródłem taniej siły roboczej. Wątpliwości wzbudza też kwestia równości na rynku, ponieważ fabryki UNICORE'u, mając niskie koszty, stosują niemal dumpingowe ceny i pozostają praktycznie poza konkurencją. Krytycy FPI podkreślają, że zaburza ona równowagę na rynku pracy, gdyż oferuje tanich pracowników, zabierając dla nich miejsca pracy. Z kolei zwolennicy FPI wskazują na badania, które pokazują, że więźniowie uczestniczący w programie FPI szybciej znajdują satysfakcjonującą pracę po opuszczeniu zakładu karnego i tym samym zwiększają swoje szanse na udany powrót do społeczeństwa.

Jeśli osadzony ma zobowiązania pieniężne, bierze udział w opracowanym przez Ministerstwo Sprawiedliwości programie odpowiedzialności finansowej skazanych, w ramach którego we współpracy z personelem więziennym układa plan spłaty tychże zobowiązań. Jeśli natomiast odmawia opracowania planu, zostaje usunięty z baz danych FPI, a tym samym nie może podjąć pracy i nie otrzymuje wynagrodzenia. Często wówczas ogranicza mu się miesięczne wydatki w kantynie do kilku dolarów oraz inne przywileje.

W amerykańskich więzieniach istnieje kilka instrumentów, za pomocą których zapewnia się bezpieczeństwo wewnętrzne instytucji, osadzonych i pracujących w niej osób. Jednym z nich, w sposób oczywisty wpisanym w instytucję totalną, jest ograniczenie zakresu swobody poruszania się. Przy niskim i średnim poziomie zabezpieczeń skazani mogą przemieszczać się w ramach oddziału w wyznaczonych do tego godzinach, natomiast najwyższy poziom zabezpieczeń wyłącza z celi ogranicza w zasadzie do godzin pracy lub spaceru. Przy zabezpieczeniach typu *supermax* więźniom czasami przysługuje jedynie godzina spaceru, często w odosobnieniu. W godzinach pracy, czyli od 8.00 do 16.00, skazani z niskim i średnim poziomem bezpieczeństwa, którzy pozostali w jednostce, mogą przemieszczać się po dozwolonych obszarach w procedurze ruchu kontrolowanego (*controlled movement*). Oznacza to, że przy każdej pełnej godzinie skazani mają dziesięć minut na zmianę części oddziału lub rzadziej części jednostki, w której się obecnie znaleźli. Jeśli skazany nie zdecyduje się na zmianę obszaru w tym czasie, musi czekać do następnego otwarcia krat. Jeśli osadzeni mogą wychodzić na dziedziniec, muszą pamiętać, że nie wolno im wchodzić na trawnik ani przebywać w obszarach zakazanych, które – co ciekawe – mogą zmieniać się w zależności np. od pory roku. Poruszając się po obiekcie, muszą wziąć pod uwagę odbywające się systematycznie liczenia. Zwykle w dni powszednie jest ich pięć (o godzinach 24.00, 3.00, 5.00, 16.00 oraz 22.00), natomiast w weekend o jedno więcej (dodatkowe o godzinie 10.00). Weekendowe liczenie o 10.00 i 16.00 wiąże się z koniecznością zameldowania się przy pryczy lub miejscu pracy. Mogą się zdarzyć także liczenia nadprogramowe, jeśli wymaga tego sytuacja. W czasie liczenia więźniowie muszą znaleźć się w swoich celach – nieobecność skutkuje sankcjami dyscyplinarnymi, o których będzie mowa dalej. Jeśli stan osadzonych się zgadza, więzienne życie ponownie nabiera tempa²⁴⁶.

Zapewnieniu bezpieczeństwa służą również działania przeciwko kontrabandzie, przede wszystkim w postaci systematycznych kontroli cel. Największym problemem są narkotyki. W związku z powyższym skazanych poddaje się regularnym testom na obecność narkotyków i alkoholu. Osadzeni, którzy odmawiają poddania się procedurze testowania, narażają się na kary dyscyplinarne. Z katalogiem kar dyscyplinarnych zapoznają się oni tuż po przybyciu

²⁴⁶ *Inmate Handbook...*, s. 17–18.

do instytucji. Sankcje stosuje się, gdy: skazany dopuści się napaści na jakąkolwiek osobę w więzieniu, ucieka, podpala, produkuje, posiada i puszcza w obieg broń palną lub inne rzeczy niebezpieczne bądź mogące posłużyć do ucieczki, wywołuje i uczestniczy w zamieszkach, odmawia oddania moczu do testowania antynarkotykowego i antyalkoholowego, produkuje, posiada i puszcza w obieg alkohol, narkotyki lub inne substancje zakazane, używa telefonu do kontynuowania działalności przestępczej, przeszkadza w wypełnieniu obowiązków służbowych, zachowuje się w sposób zagrażający bezpieczeństwu, prowokuje bójki, grozi innym osobom krzywdą fizyczną, wyłudza, szantażuje, świadczy usługi seksualne i namawia do nich, posiada nieautoryzowane narzędzia/przedmioty mogące służyć do zamykania i otwierania, nosi odzież, która przypomina uniformy pracowników więziennych, zachęca do zaniechania lub przerwania pracy, proponuje łapówki, niszczy mienie państwowe, dopuszcza się kradzieży, prezentuje sztuki walki poza czasem i miejscem do tego przeznaczonym, obnaża się w miejscach publicznych, nielegalnie gromadzi medykamenty, posiada przedmioty z przemytu lub hazardu, odmawia pracy, fałszuje dokumenty, udziela nieprawdziwych informacji, uczestniczy w nielegalnych spotkaniach, nie stawia się na liczenia lub uczestniczy w nich w nieodpowiedniej pozycji, pali papierosy w miejscach do tego niedozwolonych, używa obscenicznego i obelżywego języka, prowadzi nielegalny biznes, posiada przedmioty należące do innych osób, podejmuje nielegalne kontakty fizyczne. Zauważenie którejś z powyższych okoliczności skutkuje koniecznością sformułowania raportu i dostarczenia go w ciągu 24 godzin do dyrektora jednostki i skazanego, by ten mógł się odnieść do zarzucanych mu czynów.

Decyzja o sankcji dyscyplinarnej podejmowana jest po przesłuchaniu skazanego (*initial hearing*), które musi nastąpić w ciągu trzech dni roboczych od momentu stwierdzenia wykroczenia. Przesłuchanie prowadzi specjalnie do tego przygotowany oficer (*discipline hearing officer*). Dyrektor jednostki, biorąc pod uwagę rangę przewinienia, cechy osobiste osadzonego oraz sytuację, wyznacza sankcje dyscyplinarne. Od orzeczonej sankcji przysługuje skazanemu odwołanie. Do najpopularniejszych sankcji należą: zmniejszenie tzw. *good time* nawet do 100%, umieszczenie w odosobnieniu na okres piętnastu, trzydziestu lub sześćdziesięciu dni²⁴⁷, przeniesienie dyscyplinarne do innego zakładu, restytucja na rzecz osoby bądź instytucji pokrzywdzonej działaniem skazanego, odmowa doliczenia *good time*, pozbawienie przywilejów (kantyna, filmy, rekreacja), przeniesienie dyscyplinarne do innej celi, usunięcie z pracy,

²⁴⁷ Jedną z sankcji jest umieszczenie w pojedynczej celi (*disciplinary segregation*). Więźnia wyposaża się w koc, materac, poduszkę, papier toaletowy oraz przyrząd do golenia. W momencie rozpoczęcia izolacji zawieszeniu podlega większość przywilejów, skazany może też czasowo stracić swój majątek osobisty. Więźniowie mogą jednak posiadać materiały prawne i religijne, a także są odwiedzani przez służby medyczne. Zob. *Inmate Handbook...*, s. 18.

z programu lub z zajęć rekreacyjnych, konfiskata majątku osobistego i przedmiotów pochodzących z przemytu, zakaz opuszczania celi, nałożenie dodatkowych obowiązków, udzielenie nagany i udzielenie ostrzeżenia. Niezwykle surową sankcją dyscyplinarną jest uchylenie lub odroczenie daty warunkowego przedterminowego zwolnienia²⁴⁸.

4.4.3. Zakończenie wykonywania kary pozbawienia wolności i przygotowanie do opuszczenia zakładu

Do końca życia w amerykańskich zakładach karnych pozostanie mniej niż 10% populacji osadzonych. Dostępne dane wskazują, że około 90% skazanych wróci do społeczności lokalnych przed orzecznym przez sąd końcem kary. W przypadku blisko 40% stanie się to w ciągu najbliższego roku²⁴⁹.

Zbliżanie się końca kary, niezależnie od tego, czy wynika to z jej odbycia w całości, czy z opinii Rady ds. Zwolnień Warunkowych, wyzwała u osadzonych wiele różnorodnych emocji. Z jednej strony pojawia się radość z nadchodzącej wolności i swobody, ale z drugiej – olbrzymi strach przed nią. Opuszczając więzienie, były skazany zostaje przeniesiony ze skrajnie kontrolowanego i zorganizowanego przez innych środowiska do warunków, w których musi zacząć działać jako niezależny podmiot. Nie jest to zadanie łatwe w sytuacji ekspozycji na czynniki ryzyka w postaci starych znajomych czy miejsc spotkań członków grup podkulturowych. Wielu skazanych zdaje sobie sprawę z tego, że powrót do starego środowiska może skończyć się dla nich ponownym konfliktem z prawem. Sygnalizują oni lęki przed opuszczeniem więzienia związane z odrzuceniem przez rodzinę, porażką na rynku pracy, brakiem umiejętności zarządzania finansami, a także nieznaną nowocześniejszymi technologiami.

Zasadność tych obaw potwierdzają badania, których wyniki wskazują, że z problemami dnia codziennego byli osadzeni radzą sobie nieefektywnie, albo wręcz destrukcyjnie. Wielu z nich nie jest zdolnych do zmiany stylu życia i uporządkowania problemów, które się przed nimi piętrzą. Nie radzą sobie z redukcją napięcia w sposób społecznie akceptowany i często uciekają się w związku z tym do zachowań kryminalnych²⁵⁰. W celu redukcji powyższych czynników w zakładach karnych prowadzi się programy przygotowujące do zwolnienia. Badania naukowe dość jednoznacznie wskazują, że recydywa nie jest tylko i wyłącznie

²⁴⁸ Ibidem, s. 32–45.

²⁴⁹ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 263; J. Travis, A.L. Solomon, M. Waul, *From Prison to Home: The Dimensions and Consequences of Prisoner Reentry*, Washington 2001, s. 9; H. Abadinsky, *Probation and Parole...*, s. 223.

²⁵⁰ J. Travis, A.L. Solomon, M. Waul, *From Prison to Home...*, s. 15.

efektem cech jednostkowych, ale zależy w znacznym stopniu od tego, do jakich warunków wróci osoba po okresie pozbawienia wolności i z jakiej pomocy w rozwiązywaniu swoich problemów skorzysta. Stąd też w nowych programach nacisk położono głównie na działania mające miejsce nie tylko w więzieniu, ale przede wszystkim w społeczności lokalnej, wychodząc z założenia, że niemożliwa jest redukcja zachowań przestępczych, jeśli nie idą za tym działania mające przygotować przestępcę do samodzielnego życia na wolności lub – jak to ma miejsce w przypadku probacji – nie zostaje dokonana reorganizacja dotychczasowej aktywności sprawcy w zakresie zatrudnienia, edukacji, terapii, a zwłaszcza sieci społecznej, mająca na celu zaspokojenie potrzeb byłego skazanego.

Przykładem nowego stylu myślenia o readaptacji społecznej są rozwiązania zawarte w modelu przejścia z więzienia do środowiska lokalnego (*Transition from Prison to the Community Model* – TPC), zakładające, że praca nad powrotem do głównego nurtu życia społecznego powinna się rozpoczynać przy pierwszym zetknięciu z wymiarem sprawiedliwości, zatem już na etapie aresztowania, i być kontynuowana nawet po zwolnieniu, jeśli były skazany tego wymaga. W modelu tym stawia się znak równości między sukcesem byłego skazanego, sukcesem społeczności, do której on wraca, i całego społeczeństwa²⁵¹.

Głównym celem modelu TPC jest wsparcie byłych osadzonych w przejściu do społeczeństwa, a tym samym podniesienie poziomu bezpieczeństwa publicznego oraz redukcja recydywy²⁵². W modelu zakłada się strategiczną i taktyczną współpracę wielu podmiotów działających zarówno w sferze wymiaru sprawiedliwości, jak i poza nim. W procesie przejścia do społeczności lokalnej z warunków izolacji więziennej głównymi podmiotami są: władze więzienia, ciało odpowiedzialne za podejmowanie decyzji o warunkowym przedterminowym zwolnieniu (zwykle jest to *Parole Board*) oraz agencje i inne podmioty odpowiedzialne za nadzór, wsparcie i pomoc w środowisku lokalnym, a także sama społeczność lokalna²⁵³. Nie należy zapominać, że każdy z wymienionych podmiotów stawia przed sobą odrębne cele, ale finalnie wszystkie one są zorientowane na wsparcie procesu readaptacji i podniesienie poziomu bezpieczeństwa.

²⁵¹ Działania zmierzające do opracowania modelu *Transition from Prison to the Community* podjęto na początku pierwszej dekady XXI wieku. W roku 2003 rozpoczęto wdrażanie pilotażowych rozwiązań w ośmiu stanach: Georgia, Indiana, Michigan, Missouri, Północna Dakota, Nowy Jork, Oregon oraz Rhode Island. Każdy z tych stanów zmodyfikował model do swoich potrzeb, korzystając ze wsparcia dwóch instytucji, National Institute of Corrections oraz Urban Institute, proponujących rozwiązania praktyczne i teoretyczne. Pozytywne efekty funkcjonowania modelu zaowocowały kolejnymi implementacjami. W drugiej fazie do programu przyłączyły się następujące stany: Kentucky, Tennessee, Teksas, Wyoming, Iowa oraz Minnesota. Obecnie działania objęły również grupę opuszczającą areszty, do której skierowany jest program *Transition from Jail to the Community*. Zob. P.B. Burke, *TPC Reentry Handbook. Implementing the NIC Transition from Prison to the Community Model*, Washington 2008, s. 5.

²⁵² Ibidem.

²⁵³ Ibidem, s. 12.

TPC opiera się na następujących zasadach:

- kluczem do obniżenia poziomu recydywy jest zmiana zachowań i wsparcie, a nie kontrola i nadzór;
- readaptacja nie jest jednorazowym faktem, lecz procesem trwającym w czasie i przestrzeni;
- obowiązuje multiagencyjność działań zorientowanych na wsparcie procesu readaptacji, co oznacza współdziałanie w szerokim zakresie wielu podmiotów o odmiennych funkcjach i strukturze;
- odbywa się swobodna wymiana informacji pomiędzy poszczególnymi partnerami, czemu służą specjalnie do tego opracowane programy i bazy danych;
- działania na rzecz skutecznej readaptacji oparte są na wynikach badań naukowych, które potwierdziły ich skuteczność (*evidence based practice*);
- efekty zmian w podejściu do readaptacji społecznej winny być związane z obniżaniem kosztów (*affordable*), transferowalnością (*transferable*) i powtarzalnością (*adaptable*);
- oddziaływaniom związanym ze wsparciem readaptacji powinny być poddawani wszyscy skazani bez względu na to, czy w najbliższym czasie mogą spodziewać się warunkowego przedterminowego zwolnienia, czy też wyjdą na wolność w związku ze zwykłym terminem ukończeniem kary; konieczne jest jak najwcześniejsze rozpoczynanie oddziaływań;
- czynnikiem, który bezpośrednio determinuje poziom działań wspierających readaptację, jest poziom ryzyka²⁵⁴;
- koniecznym elementem jest ewaluacja, dokonywana zarówno w odniesieniu do celów pośrednich, jak i finalnych²⁵⁵.

Proces przejścia ze środowiska zamkniętego do społeczności lokalnej daje się ująć w trzy podstawowe fazy:

1. instytucjonalną,
2. przygotowania do opuszczenia więzienia,
3. życia w środowisku lokalnym w okresie próby²⁵⁶.

Analiza rozwiązań zawartych w TPC wskazuje na konieczność wyodrębnienia dodatkowo czwartej fazy, obejmującej okres po zakończeniu kary.

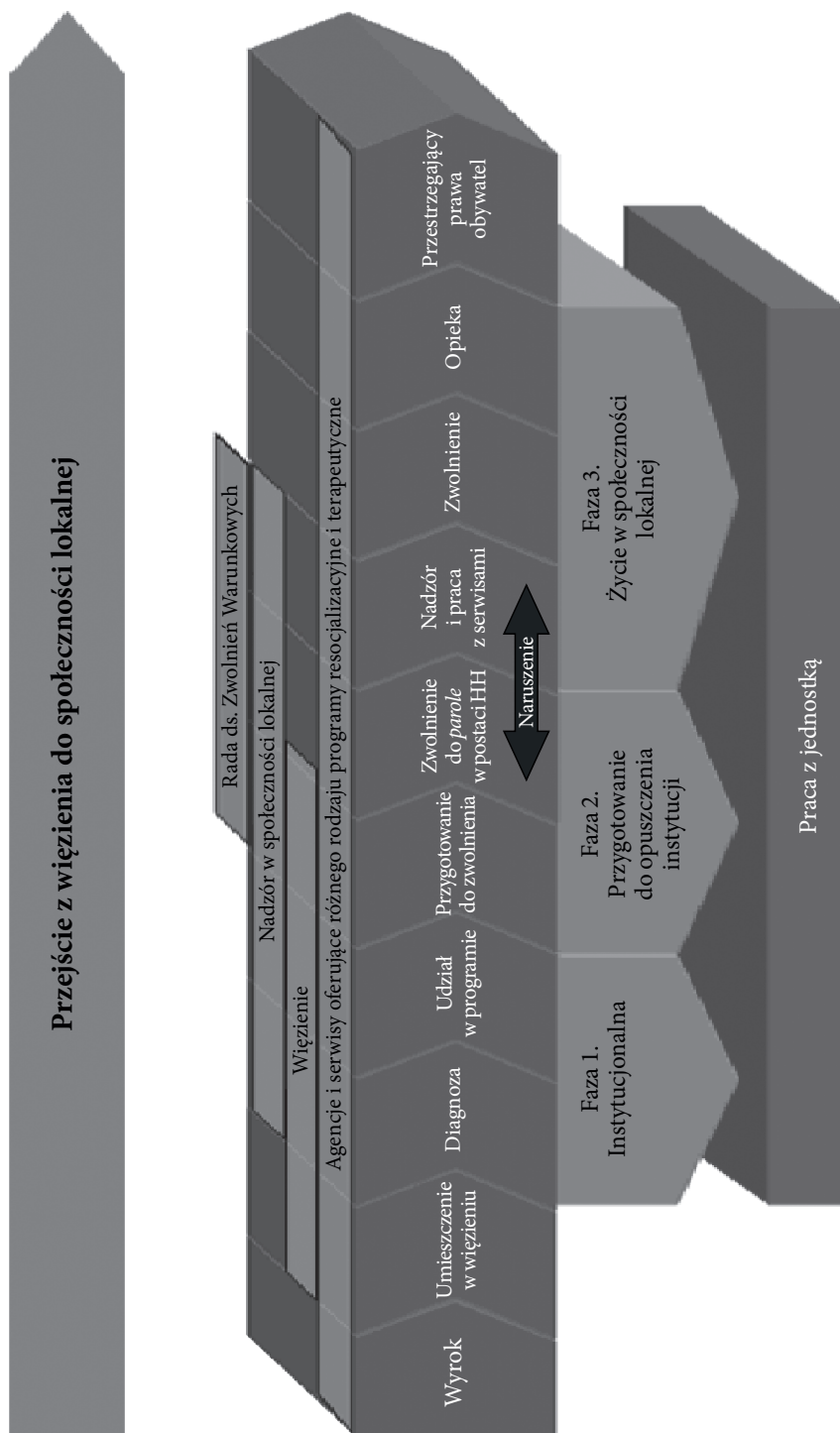
Faza pierwsza trwa zwykle od momentu osadzenia w jednostce penitencjarnej do 6–12 miesięcy przed zwolnieniem. Początek tej fazy związany jest z etapem diagnozy (*assessment* i *classification*), która obejmuje sferę fizyczną,

²⁵⁴ Prowadzone metaanalizy wskazują dość jednoznacznie, że w populacji przestępców istnieje spora grupa, która ze względu na niski stopień demoralizacji oraz wysoki poziom zasobów własnych, mogących stanowić istotny czynnik chroniący, nie wymaga włączania w wysoce strukturalizowane programy resocjalizacyjne. Zbyt pochopne zakwalifikowanie do nich może doprowadzić do wykolejenia jednostki. Zob. D.A. Andrews, J. Bonta, R.D. Hoge, *Classification for Effective Rehabilitation*..., s. 19–52.

²⁵⁵ P.B. Burke, *TPC Reentry Handbook*..., s. 12.

²⁵⁶ Ibidem, s. 61–63.

Schemat 10. Model *Transition from Prison to the Community*

Źródło: P.B. Burke, *TPC Reentry Handbook...*, s. 13.

społeczną i psychologiczną, a także identyfikację deficytów edukacyjnych. W praktyce resocjalizacyjnej wyróżnia się *public risk/need assessment* oraz *prison risk/need assessment*. Drugi rodzaj diagnozy związany jest z działalnością penitencjarną i służy głównie do klasyfikacji skazanych. Na jego podstawie podejmuje się decyzję, jakiego poziomu zabezpieczeń skazany wymaga, by nie zagrażał sobie, personelowi, innym więźniom i całemu ładowi więzienia. Pierwszy rodzaj diagnozy wykorzystywany jest jeszcze na etapie postępowania przygotowawczego i zwykle zgromadzony w tym okresie materiał stanowi punkt wyjścia do wskazania oddziaływań, jakie winny zostać uruchomione w związku z potrzebami osoby skazanej. W tej diagnozie identyfikuje się (lub potwierdza) przywoływane już wcześniej czynniki kryminogenne (*criminogenic needs*). W czasie trwania wyroku raz na pół roku uzupełnia się i aktualizuje dane dotyczące ryzyka i potrzeb.

Przeprowadzona diagnoza jest podstawą do opracowania planu działań zorientowanych na pomoc w przejściu do środowiska wolnościowego (*Transition Accountability Plan* – TAP). Punktem odniesienia w jego tworzeniu są potrzeby osadzonego oraz poziom ryzyka, do którego został zaliczony. Badania nad efektywnością oddziaływań resocjalizacyjnych wskazują, że osoby zaklasyfikowane do niskiego ryzyka zwykle mają na tyle znaczące zasoby własne (jednostkowe i społeczne), iż potrafią rozwiązać problemy (zaspokoić potrzeby) samodzielnie, bez uczestnictwa w wysoce ustrukturalizowanych programach. Włączenie ich do takich programów często przynosi efekty odwrotne do zamierzonych, ponieważ ulegają oni demoralizacji.

Zgodnie z założeniami TPC oddziaływanie mają redukować ryzyko recydywy przede wszystkim przez zaangażowanie skazanego w terapię, zależne od potrzeb programu oraz, jeśli to konieczne, nadzór. TAP jest rodzajem indywidualnego planu resocjalizacji i readaptacji, tworzonego na podstawie zasad kontraktu. Pozwala to na modyfikację wyznaczonych zadań oraz stały monitoring postępów. Ważne jest zatem, by zapisane w nim cele były mierzalne, osiągalne, osadzone czasowo oraz regularnie monitorowane. W tworzeniu TAP poza samym osadzonym bierze udział personel więzienny, pracownicy socjalni, kuratorzy, wolontariusze, agencje świadczące usługi na rzecz wymiaru sprawiedliwości, społeczność lokalna, a także ofiary przestępstwa²⁵⁷. Nad realizacją kolejnych działań zawartych w TAP czuwa zespół (*Transition Management Team*), w skład którego wchodzi pracownicy więzienia, kuratorzy penitencjarni, pracownicy socjalni oraz inne osoby zatrudnione w agencjach świadczących usługi na rzecz wymiaru sprawiedliwości w środowisku lokalnym. Ich skład jest dynamiczny, zmienia się w zależności od fazy kary i jednocześnie przygotowania do opuszczenia jednostki penitencjarnej. Na podstawie opracowanego TAP skazany zostaje skierowany

²⁵⁷ Ibidem, s. 53–75.

do odpowiednich dla siebie programów²⁵⁸. Udział w nich z jednej strony zmierza do zmniejszenia deficytów, jakie są udziałem wielu osób w konflikcie z prawem, a z drugiej – wpisuje się w idee *empowerment* zorientowanego na wzmocnienie zasobów jednostki, tak by mogła ona w przyszłości na ich podstawie samodzielnie rozwiązywać stojące przed nią problemy²⁵⁹. Tabela 28 przedstawia wybrane propozycje realizowanych w amerykańskich więzieniach programów zmierzających do zaspokojenia potrzeb kryminogennych. Warto zwrócić uwagę, że wiele z nich jest realizowanych nie tylko w warunkach pozbawienia wolności, ale również ma moduły dla środowiska otwartego. Zwykle w jednostce penitencjarnej prowadzonych jest kilkanaście zróżnicowanych programów, dzięki czemu możliwy jest ich odpowiedni do potrzeb skazanych dobór.

Tabela 28. Programy dedykowane minimalizacji potrzeb kryminogennych

Potrzeby kryminogenne	Programy
Edukacja	GED, Adult Basic Education, Literacy, Academic Tutoring, Literacy, ESOL, Special Education
Zachowania antyspołeczne i deficyty kompetencji społecznych ²⁶⁰ , budowanie sieci społecznej	Victim Impact, Pre-Release, Vital Issues, Family Violence, Health Awareness, Corrective Thinking, M4C, SOPP, Moral Reconciliation Therapy, Thinking for a Change, Reasoning & Rehabilitation
Uzależnienia	Substance Abuse Education, AA/NA, SIPI, Prime for Life, SAAS, Motivation for Change
Zatrudnienie	Grounds-keeping, Optics, Mattress Industry, Food Service, Maintenance and Faith-Based Dorm, szkolenia i certyfikaty zawodowe
Postawy, wartości, orientacja życiowa	Various Worship Services, Bible Study, Prayer Group
Samorozwój, czas wolny	General Recreation, Wellness Walk, Intramural Sports

Źródło: Opracowanie własne na podstawie P.B. Burke, *TPC Reentry Handbook...*, s. 167–179.

Zawarty w TAP projekt działań tworzy się w odniesieniu do daty prawdopodobnego zwolnienia²⁶¹, biorąc pod uwagę wszystkie możliwości jego zaistnienia²⁶². Wskazanie orientacyjnej daty nie jest traktowane jako gwarancja

²⁵⁸ Ibidem.

²⁵⁹ I. Krasiejko, *Metodyka działania asystenta rodziny. Podejście Skoncentrowane na Rozwiązaniach w pracy socjalnej*, Katowice 2010, s. 50–51.

²⁶⁰ Podstawą teoretyczną dla większości programów jest podejście kognitywno-behawioralne. Zob. A. Barczykowska, *Podejście kognitywno-behawioralne...*

²⁶¹ Procedur przeliczania wyroków z uwzględnieniem *good time* dokonuje specjalnie do tego przygotowana komórka o nazwie The Designation and Sentence Computation Center (TDSCC), mieszcząca się w strukturze The Federal Bureau of Prison. Zob. A. Barczykowska, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności...*

²⁶² W Stanach Zjednoczonych funkcjonują procedury pozwalające na niemal pewne wcześniejsze opuszczenie więzienia. Jedną z nich jest opisany wcześniej *good time*.

opuszczenia więzienia. To bowiem, kiedy skazany je opuści, jest zależne w dużej mierze od jego postępowania. Określenie przybliżonego terminu zwolnienia jest zatem elementem, który ma mobilizować do działania. Co jednak ważne, moment opuszczenia jednostki nie znosi działania TAP, ponieważ zawarte są w nim również zadania na czas próby w środowisku otwartym (*parole*), a jeśli były skazany wykazuje taką wolę, także po zakończeniu okresu próby.

Początek drugiej fazy przypada na około 12 do 6 miesięcy przed przewidywanym terminem zwolnienia, obejmując pierwsze sześć miesięcy w środowisku wolnościowym. Jest to kluczowy moment w procesie readaptacji. Trzeba bowiem pamiętać, że oznacza on często przejście ze stanu wyuczonej bezradności do stanu niemal totalnej zaradności. Jest to niezwykle trudne, gdyż tak jak nie stajemy się bezradni z dnia na dzień, tak i nie będziemy zaradni nazajutrz po opuszczeniu więzienia czy jakiegokolwiek innej instytucji totalnej. Byli skazani potrzebują czasu i możliwości, by odzyskać moc sprawczą i kontrolę nad swoim życiem. Brak treningu i wsparcia, a w efekcie niepowodzenia w rozwiązywaniu najbardziej elementarnych problemów, skutkować będą powrotem do wyuczonych niegdyś przestępczych strategii działania lub wycofaniem. Dlatego też jeszcze w czasie pobytu w więzieniu osadzeni są praktycznie przygotowywani do jego opuszczenia, m.in. przez przenoszenie do jednostek o niższym poziomie kontroli lub do tzw. *halfway houses*²⁶³, gdzie przejmują część odpowiedzialności za swoje życie (np. zarządzając finansami). Na tym etapie zwiększa się częstotliwość kontaktów ze środowiskiem zewnętrznym, co służy budowaniu nowej, nieformalnej i formalnej prospołecznej sieci wsparcia, będącej jednym z najlepszych czynników chroniących przed ponownym konfliktem z prawem. Wiele robi się również w zakresie wzmacniania więzi rodzinnych.

Jeśli chodzi o wcześniejsze opuszczenie więzienia, to ewolucja polityki kryminalnej doprowadziła do ukształtowania się i spopularyzowania dwóch jego form. Wyróżnia się tu *mandatory* oraz *discretionary release*. Zwolnienie oparte na *mandatory release* wiąże się z procedurą *good time*²⁶⁴. Regulacje dotyczące tej procedury zostały zawarte w 18 *The United States Code – Crimes and Criminal Procedure* (U.S.C.) oraz w 28 *Code of Federal Regulations* (C.F.R.) 523. W pierwszym z wymienionych dokumentów zapisano, że wobec więźniów, którym orzeczono wyrok wyższy niż jeden rok (poza karą dożywotniego pozbawienia wolności), można zastosować procedurę skracania wyroku maksymalnie o 57 dni za każdy rok pozbawienia wolności. Oczywiście, jest to związane z odpowiednim zachowaniem więźnia, który powinien co najmniej przestrzegać regulaminu wykonywania kary, uzupełnić wykształcenie na poziomie GED lub ukończyć szkołę. Jeśli skazany nie osiągnął zadowalających postępów w wyżej wymienionych

²⁶³ Więcej na ten temat zobacz w podrozdziale 5.4.

²⁶⁴ H. Abadinsky, *Probation and Parole...*, s. 223.

obszarach, maksymalna liczba dni redukujących pobyt w więzieniu wynosić będzie maksymalnie 42. Redukcja dni obniżających wymiar wyroku może nastąpić tylko w czasie trwania roku, co do którego obniżenie ma zastosowanie. Po jego upływie nie można zmniejszyć zastosowanej redukcji, chyba że miały miejsce takie wydarzenia, jak: zamieszki, strajki, przerwy w pracy lub inne, o których istnieniu Biuro ds. Więzień Federalnych dowiedziało się już po przyznaniu *good time*. Skazani mają prawo wiedzieć, kiedy zgodnie z obliczeniami opartymi na procedurze *good time* mogą liczyć na wyjście do środowiska wolnościowego²⁶⁵. Natomiast w przypadku *discretionary release* podstawą do zwolnienia jest decyzja Rady ds. Zwolnień Warunkowych (*Parole Board*) lub innego ciała opiniotwórczego, którego członkowie uznali, że osoba jest gotowa do opuszczenia więzienia²⁶⁶. Opinię wydaje się, biorąc pod uwagę osiem podstawowych czynników, do których należą: rodzaj popełnionego czynu i stosunek do niego skazanego, wcześniejsza historia kryminalna, postawa wobec rodziny, ofiary i autorytetów, funkcjonowanie w instytucjach resocjalizacyjnych oraz podczas wykonywania kar w środowisku otwartym, stan zdrowia fizycznego i psychicznego, wgląd w motywy własnych zachowań przestępczych oraz przygotowanie i realizacja TAP²⁶⁷.

Niezależnie od formy wcześniejszego opuszczenia jednostki penitencjarnej zwykle skazany pozostaje pod nadzorem kuratora (*parole officer*) i jest zobowiązany do przestrzegania nałożonych na niego obowiązków. Najczęściej osoby pod nadzorem zobowiązuje się do utrzymania abstynencji i w związku z tym poddawania się testom na obecność substancji psychoaktywnych, udziału w terapii, podjęcia pracy, naprawienia relacji rodzinnych, znalezienia grupy wsparcia, systematycznych spotkań z oficerami *parole* oraz przestrzegania godziny policyjnej. Dbą się o to, by warunki nakładane w ramach próby były pochodną działań zapisanych w TAP.

Po około sześciu miesiącach od opuszczenia więzienia rozpoczyna się trzecia faza, która zwykle trwa do czasu zakończenia nadzoru. Głównym zadaniem w tym okresie jest długoterminowa stabilizacja i usamodzielnienie byłego osadzonego. Działania podmiotów zaangażowanych w readaptację zmierzają do (od)budowy/wzmocnienia sieci społecznej byłego skazanego oraz włączenia go w obszar oddziaływania instytucji działających w środowisku lokalnym, tak by z biegiem czasu realizował on swoje potrzeby samodzielnie lub poprzez podmioty niezwiązane z wymiarem sprawiedliwości (np. grupy religijne, hobbyistyczne czy środowisko sąsiedzkie). W tym celu buduje się lokalne koalicje wsparcia, łączące zróżnicowane w strukturze i funkcjach podmioty zarówno

²⁶⁵ J. Travis, A.L. Solomon, M. Waul, *From Prison to Home...*, s. 9.

²⁶⁶ Ibidem.

²⁶⁷ T.R. Clear, G.F. Cole, *American...*, s. 385.

rządowe, jak i pozarządowe. W dalszym ciągu ważna na tym etapie pozostaje kwestia kontroli i monitoringu. W modelu TPC przyjmuje się zasadę, że każde złamanie warunków musi być odnotowane, ale reakcja na nie powinna być uzależniona od powagi czynu oraz przypisanego skazanemu poziomu ryzyka. Stąd też przy „technicznych” złamaniach warunków (np. w postaci spóźnienia czy pozytywnego wyniku w testach narkotykowych), gdy szkody są niewielkie, a sam sprawca należy do grupy niskiego ryzyka, wystarczającą reakcją jest pouczenie lub ostrzeżenie. Naruszenie warunków, które nie mają charakteru technicznego, ale szkody wciąż relatywnie nie są wysokie, powoduje zmianę struktury warunków oraz silniejszą kontrolę. W przypadku poważniejszych naruszeń reakcja może skutkować krótkim okresem ograniczenia lub pozbawienia wolności (*confinement*) oraz zmianą warunków przy ponownym zwolnieniu. Najsurowszą konsekwencją jest odwołanie warunkowego zwolnienia i ponowne umieszczenie w więzieniu. Opcja ta jest zarezerwowana dla najpoważniejszych naruszeń, których dokonują skazani zaklasyfikowani do wysokiego poziomu ryzyka. Stosuje się ją również, gdy skazany popełni kolejne przestępstwo. Należy wyraźnie zaznaczyć, że kontrola i monitoring odnoszą się także do wszystkich oznak progresu w procesie readaptacji, co daje możliwość zdjęcia niektórych obowiązków lub skrócenia okresu nadzoru. Przesłankami do zwolnienia lub złagodzenia obowiązków są z jednej strony wymogi formalne (czas nadzoru), a z drugiej – zakończona sukcesem praca nad zaspokojeniem potrzeb kryminogennych.

Ostatnia, czwarta, faza to czas po zakończeniu nadzoru. Nie jest ona formalnie wyodrębniona w modelu, ale podejmowane w stosunku do ekskskazanego działania nie pozwalają na jej pominięcie. Jest to faza przejścia od kontroli formalnej do kontroli nieformalnej. Wydawać by się mogło, że jest to czas, w którym skazani już dość dobrze radzą sobie z codziennością, że okres ekspozycji na czynniki ryzyka mają za sobą. W świetle statystyk i doświadczeń praktycznych jest to jednak założenie fałszywe. Okazuje się bowiem, że po trzech latach ponownie aresztowanych zostaje blisko 68% byłych skazanych, a co czwarty wraca do więzienia w związku z orzeczeniem w stosunku do niego nowego wyroku. Ekskwiżniowie w dalszym ciągu zatem potrzebują pomocy w procesie readaptacji. W związku z powyższym faza czwarta powinna się rozpoczynać, gdy skazani są gotowi, żeby wykorzystywać nabyte kompetencje i sieci społeczne do rozwiązywania dylematów i problemów dnia powszedniego. Ze względów formalnych (np. zakończenie nadzoru) nie zawsze można jednak tę spójność uzyskać. Stąd też faza ta, podobnie jak trzecia, winna w dalszym ciągu być nastawiona na stabilizację i usamodzielnienie byłego osadzonego, tak by z pomocą instytucji niezwiązanych z wymiarem sprawiedliwości, ale funkcjonujących w jego społeczności lokalnej, potrafił poradzić sobie z problemami. W tym zakresie nieocenione są wspólnoty sąsiedzkie, religijne czy hobbystyczne.

Tabela 29. Poziom recydywy w ujęciu temporalnym (w %)

Czas od zwolnienia z więzienia	Ponowne aresztowanie	Ponowne uznanie za winnego	Powrót do więzienia
6 miesięcy	29,9	10,6	5,0
1 rok	44,1	21,5	10,4
2 lata	59,2	36,4	18,8
3 lata	67,5	46,9	25,4

Źródło: J. Petersilia, *When Prisoners Come Home...*, s. 141.

Zmiana filozofii karania zaczyna przynosić pierwsze efekty: maleje liczba osób pozbawionych wolności, a w roku 2010 po raz pierwszy od początku lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku zaobserwowano, że więcej skazanych zwolniono z więzień niż do nich przyjęto²⁶⁸. Nie zmienia to jednak faktu, że kara pozbawienia wolności wciąż dominuje w katalogu reakcji prawnych na przestępstwo.

W Stanach Zjednoczonych od wielu lat szuka się skutecznych metod ograniczania przestępczości, a co za tym idzie, również podniesienia poziomu poczucia bezpieczeństwa społeczeństwa. Szukając najskuteczniejszych rozwiązań, Amerykanie przeszli drogę od skrajnej surowości, w której kara miała być formą odwetu, poprzez próbę totalnej resocjalizacji, aż do dzisiejszego różnicowania przestępców nie tylko ze względu na rodzaj i ciężar popełnionego przestępstwa, ale przede wszystkim na potrzeby sprawcy oraz rachunek ekonomiczny. Zmiany, poparte literą prawa, czego najdobitniejszym przykładem jest *Second Chance Act of 2007*, zaczynają przynosić pierwsze efekty, choćby w postaci ustabilizowania liczebności populacji osób pozbawionych wolności. Oczywiście, jest jeszcze zbyt wcześnie, by móc obwieścić sukces, ale warto przyglądać się, w jaki sposób Amerykanie rozwiązują pojawiające się problemy, tym bardziej że wiele z nich dotyka w mniejszym lub większym stopniu wszystkie systemy penitencjarne świata.

²⁶⁸ P. Guerino, P.M. Harrison, W.J. Sabol, *Prisoners...*, s. 1.

5

RESOCJALIZACJA W DZIAŁANIU

Rozwój anglosaskiego systemu resocjalizacji związany jest z poszukiwaniem odpowiedzi na pytanie *what works?*, będące reakcją na Martinsonowskie *nothing works*. Narodził się w ten sposób paradygmat, w którym dobrze zaplanowane oddziaływania, oparte na profesjonalnej diagnozie, miały zmniejszać ryzyko recydywy, chroniąc jednocześnie społeczeństwo. Równolegle prowadzone były badania zmierzające do wyjaśnienia genezy zachowań przestępczych. Ich celem była również pomoc w zidentyfikowaniu najefektywniejszych metod, technik, procedur działania w obszarze profilaktyki i resocjalizacji. Dzięki temu możemy dziś odpowiedzieć na pytanie, co działa w zakresie prewencji przestępczości, a jednocześnie jakich działań należy unikać ze względu na ich nieskuteczność. Warunki brzegowe do prowadzenia skutecznej profilaktyki i resocjalizacji opisano w postaci siedmiu zasad:

1. konieczność przygotowania diagnozy potrzeb i ryzyka na podstawie modelu aktuarialnego (*assess actuarial risk/needs*);
2. budowa wewnętrznej motywacji do zmiany (*enhance intrinsic motivation*);
3. optymalizacja dobru działań do konkretnej osoby czy grupy (*target intervention*);
4. budowa nowych kompetencji (*skill train with directed practice, using cognitive-behavioral treatment methods*);
5. wzmacnianie potencjału osoby czy grupy (*increase positive reinforcement*);

6. budowa sieci wsparcia i kontroli w środowisku lokalnym (*engage ongoing support in natural communities*);
7. pomiar efektywności oddziaływań (*measure relevant processes/practices, provide measurement feedback*)¹.

W niniejszym rozdziale przedstawione zostaną instytucje i programy, które działają zgodnie z przywołanymi powyżej zasadami.

5.1. System resocjalizacyjny Glen Mills School²

Jedną z propozycji biorących pod uwagę zarówno problemy związane ze wzrostem przestępczości nieletnich, jak i z poszukiwaniem skutecznych sposobów radzenia sobie z nią jest system resocjalizacji realizowany w Glen Mills School w Stanach Zjednoczonych. Stosowane w nim oddziaływania wychowawcze należy zaliczyć do grupy środków izolujących nieletniego od jego środowiska rodzinnego, rówieśniczego. Wychowankowie Glen Mills School należą do tej kategorii nieletnich, dla których na profilaktykę czy środki wolnościowe (choć niewątpliwa jest ich ewidentna przewaga nad środkami zakładowymi) ze względu na wysoki stopień demoralizacji jest już za późno. System ten mimo swojego „zamkniętego” charakteru nie chce rezygnować ze wszystkich korzyści, jakie cechują oddziaływania wolnościowe, niepozbawiające wychowanka kontaktu z konformistycznym nastawionym środowiskiem społecznym. Przejawia się to w wielu aspektach funkcjonowania placówki: od symbolicznego braku krat czy strażników, po zakrojoną na szeroką skalę współpracę z instytucjami i przedstawicielami środowiska lokalnego, w którym umiejscowiona jest szkoła.

Glen Mills School (GMS), założona w odległości około trzydziestu kilometrów na południowy zachód od Filadelfii w stanie Pensylwania, stanowi jedną z form instytucjonalnej resocjalizacji nieletnich. Jej historia sięga połowy lat dwudziestych XIX wieku. Powstała w 1826 roku jako część filadelfijskiego Domu Uchodźców, w 1892 roku została przeniesiona do hrabstwa Delaware, gdzie mieści się do dziś. Obecnie jest najstarszą w Stanach Zjednoczonych instytucją edukacyjną z internatem, przeznaczoną dla młodzieży niedostosowanej społecznie.

Główna idea przyświecająca funkcjonowaniu szkoły odwołuje się do założeń psychologii humanistycznej i głosi potencjalność zmiany każdego z wychowanków. Istotą rzeczy jest zatem pozytywna diagnoza skupiająca się na poszukiwaniu uzdolnień, mocnych stron jednostki, zakładająca nieograniczone możliwości

¹ D.A. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal...*

² Znaczna część niniejszego tekstu została opracowana na podstawie źródeł i publikacji internetowych udostępnionych przez Glen Mills School.

rozwoju, które mają wychowankowie, a dzięki którym mogą zmienić swoje zachowanie na prospołeczne, realizując tym samym naczelne zadania szkoły.

Program oddziaływań oparty jest na zasadzie progresji. W wyniku przechodzenia przez kolejne poziomy przywilejów, w myśl założeń twórców systemu, wychowankowie „przeistaczają się” z niedostosowanych społecznie w tzw. „Byków” (*Bulls*), czyli pozytywnych członków społeczności uczniowskiej. Bardzo ważnym elementem w realizacji tego celu jest presja grupy, zwłaszcza owych „Byków” zrzeszonych w Battling Bulls Club, o którym będzie mowa dalej. Ów z założenia pozytywny nacisk grupy jest tak istotny w programie GMS, że należy podkreślić jego nadrzędność nad pozostałymi oddziaływaniami realizowanymi przez pracowników wychowawczych placówki³. Ten sprawdzony, choć kontrowersyjny, sposób oddziaływań stosunkowo niedawno znalazł nowych naśladowców. Bo o ile na gruncie amerykańskim Glen Mills School jest dobrze zakorzeniona, to w Europie dopiero w 1998 roku powstała pierwsza placówka oparta na założeniach programu realizowanego w tego typu instytucjach.

5.1.1. Program Glen Mills School

Organami mogącymi kierować młodzież do udziału w programie rezydencjalnym (*Residential Program*) lub programie społecznym (*Community Based Program*) są sądy dla nieletnich, agencje socjalne lub inne właściwe organy uprawnione przez sąd. Usługi świadczone przez służby społecznościowe (*Community Based Services Division*) obejmują różne programy, które nie wymagają stałego pobytu w ośrodku i są przeznaczone dla nieletnich przestępców oraz młodzieży problemowej, zarówno dla chłopców, jak i dziewcząt. Oferta ta obejmuje m.in.:

- *Community Management Services* – Program Zarządzania Społecznością,
- *Community Management Services for males and females with Weekend Respite* – Program Zarządzania Społecznością dla chłopców i dziewcząt z odroczonym weekendem,
- *Community Management Services – Electronic Monitoring* – Program Zarządzania Społecznością – monitoring elektroniczny,
- *Community Management Services – Career & Technical Education* – Program Zarządzania Społecznością – kariera i edukacja techniczna,
- *Court and Community Resource Program* – Program Zasobów Sądowych i Społecznych,
- *School and Community Resource Program* – Program Zasobów Szkolnych i Społecznych,
- *Reintegration Initiative* – Inicjatywa Reintegracyjna,

³ N. Hilhorst et al., *Programma-evaluatie van de Glen Mills School*, Amsterdam 2004.

Community Management Services – Program Zarządzania Społecznością (CMS), obowiązujący od 1984 roku, opierający się na zasadach odpowiedzialności, rozwoju kompetencji i ochrony społeczności. Cele tego programu są wielorakie: zmniejszenie ogólnej recydywy, dostarczenie tzw. „ryzykownej” młodzieży możliwości rozwoju osobistych umiejętności, tak by uniknąć dalszego zaangażowania systemu, monitorowanie obecności szkolnej młodzieży utożsamianej z chronicznym wagarowaniem i przygotowanie struktury i elementów systemu do prawidłowej reintegracji młodzieży powracającej do społeczności. Program oferuje codzienny, indywidualny kontakt i superwizję oraz 24-godzinną, przez 7 dni w tygodniu, pomoc w nagłych sytuacjach w społeczności lokalnej, w której żyje nieletni. Program ten może być również formą dodatkowej pomocy po zakończeniu pobytu rezydencjalnego.

CMS jest adresowany zarówno do młodzieży mającej orzeczone sankcje, jak i dla osób bez wyroków w wieku pomiędzy 12. a 18. rokiem życia. Grupy docelowe dzielą się na trzy podstawowe kategorie:

1. nadzór po znalezieniu pracy,
2. prewencja,
3. wagary.

W przypadku pierwszej grupy za cel stawia się pomoc w reintegracji społecznej młodzieży, która znalazła miejsce odbywania praktyki zawodowej. Program ten zawiera wdrożenie przejściowego planu i jest realizowany poprzez codzienny kontakt oraz nadzór. Uczestnicy powinni otrzymać pomoc w powrocie do szkoły, w poszukiwaniu zatrudnienia, a także indywidualne doradztwo. Praca z rodziną stanowi tu integralną część działań. W razie sytuacji kryzysowej kadra dostępna jest dla uczniów przez 24 godziny na dobę.

Realizowana w grupie drugiej prewencja to wsparcie przed znalezieniem pracy dla tych, którzy są utożsamiani z kategorią podwyższonego ryzyka, oraz dla tych, którzy oczekują na rozstrzygnięcie sądu. Prewencją objęte są zarówno osoby przed wyrokami, jak i nieletni z tzw. predyspozycjami.

Oddziaływania w ramach trzeciej grupy skierowane są do uczniów identyfikowanych jako mający chroniczną tendencję do wagarów. Pracownicy realizujący CMS kontrolują przestrzeganie obowiązku uczęszczania do szkoły, a w razie konieczności pomagają w przygotowaniach oraz zdają relację sądowi z przestrzegania jego nakazów.

Community Management Services with Weekend Respite – Program Zarządzania Społecznością z odroczonym weekendem – jest to program oferowany jako forma przejściowa dla tych spośród uczniów, którzy nie radzą sobie z realizacją założeń CMS. Wychowankowie ci spędzają weekendy (od piątku do niedzieli) w akademiku na terenie głównego kampusu GMS i biorą udział w zajęciach, które mają zmienić ich nastawienie na bardziej pozytywne, prospołeczne.

Community Management Services Female Weekend Respite – Program Zarządzania Społecznością z odroczonym weekendem dla dziewcząt – program ten działa jako sankcja dla tych dziewcząt, które wymagają większego ustrukturyzowania i kontroli niż w programie CMS. Dostępny jest on w weekendy na terenie kampusu. Trwa 48 godzin i jest opracowany specjalnie dla dziewcząt.

Community Management Services – Electronic Monitoring – Program Zarządzania Społecznością – monitoring elektroniczny – jest to wyspecjalizowana usługa zapewniająca dodatkową ochronę, gwarantująca, że nieletni pozostanie w domu, gdyż jest nad nim sprawowany dozór elektroniczny. Program obejmuje również codzienny kontakt z pracownikiem CMS.

Community Management Services – Career & Technical Education (CTE) – Program Zarządzania Społecznością – kariera i edukacja techniczna – jest to dodatkowy program pakietu CMS dla tych spośród uczniów, którzy chcą skorzystać z udziału w zajęciach mających charakter wprowadzający do edukacji technicznej, prowadzonych w ramach programu rezydencjalnego GMS. Młodzież jest przewożona na teren kampusu, w którym odbywają się zajęcia. W programie może brać udział do osiemnastu osób, a trwa on do sześciu miesięcy i składa się z trzech faz.

Court and Community Resource Program (CCRP) – Program Zasobów Sądowych i Społecznych oraz *School and Community Resource Program (SCR)* – Program Zasobów Szkolnych i Społecznych – to dwa bardzo podobne programy stworzone w wyniku współpracy pomiędzy GMS a (w przypadku CCRP) wydziałem ds. nieletnich i placówkami świadczącymi usługi dla nieletnich w hrabstwie oraz (w przypadku SCR) systemem szkół publicznych. Zawierają one komponenty prewencyjne dla grup ryzyka, a także działania resocjalizacyjne. Celem programów jest poprawa w zakresie systematycznego uczestniczenia w zajęciach szkolnych uczniów i zapobieganie wagarowaniu. Personel GMS pomaga lokalnym szkołom i kuratorom sądowym, zapewniając wsparcie w radzeniu sobie z trudnymi zachowaniami uczniów.

Reintegration Initiative – Inicjatywa Reintegracyjna – jest to program stworzony w wyniku współpracy pomiędzy Sądem Rodzinnym w Filadelfii, Departamentem Spraw Społecznych i szkołą GMS w celu planowania działań reintegracyjnych od momentu powrotu do społeczności lokalnej do czasu zwolnienia z obowiązkowej opieki po zakończeniu programu.

Program GMS realizowany w warunkach stałego pobytu w ośrodku oparty jest na systemie *Balanced Approach Restorative Justice*⁴ (BARJ). Dąży on do

⁴ Na temat BARJ, celów, jakie stawia, i środków ich realizacji zob. m.in.: na oficjalnej stronie The Pennsylvania Commission on Crime and Delinquency, http://www.portal.state.pa.us/portal/server.pt/community/pccd_home/5226, data dostępu: 22.09.2012; Outcome Measures for Pennsylvania's Balanced Approach/Restorative Justice (BARJ) Initiatives, Submitted to The Juvenile Advisory Committee 12 May 1999; Project Director Douglas Thomas; *Balanced and Restorative Justice for Juveniles: A Framework for Juvenile Justice in the 21st Century, Report*, August 1997.

osiągnięcia długoterminowych zmian w zachowaniu i rozwoju umiejętności życiowych młodych ludzi. Obejmuje zakwaterowanie, wyżywienie, ubranie, kontrolę i zarządzanie zachowaniem, poradnictwo indywidualne i grupowe, naukę umiejętności szkolnych i zawodowych, opiekę medyczną i dentystyczną, zajęcia sportowe i rekreacyjne. Do Glen Mills School przyjmowana jest młodzież ze wszystkich stanów w wieku od 15⁵ do 18 lat, która stwarza poważne problemy wychowawcze. Minimalny okres pobytu w GMS, ze względu na przebieg realizowanych w szkole programów resocjalizacyjnych, określony jest na osiemnaście miesięcy.

5.1.2. Organizacja pracy Glen Mills School

Natychmiast po przyjęciu do ośrodka każdemu z uczniów⁶ przydzielany jest pokój, łóżko oraz indywidualny opiekun (*counselor*). W ciągu doby otrzymują oni odzież, a przed upływem trzech dni roboczych przechodzą gruntowne badania medyczne. Następnie poddawani są wstępnej klasyfikacji i określani jako przypadek standardowy lub intensywny na podstawie raportu CANS (*Child and Adolescent Needs and Strengths* – narzędzie stosowane przez instytucje zajmujące się zdrowiem psychicznym dzieci, młodzieży i ich rodzin⁷).

W trakcie pobytu w placówce główną aktywnością jej wychowanków jest nauka. Celem programu oświatowego szkoły Glen Mills jest pomoc podopiecznym w rozwijaniu ich wiedzy oraz umiejętności personalnych, które posłużą do odkrycia ich własnego potencjału i będą sprzyjać sukcesom szkolnym. Program obejmuje 182-dniowy rozkład zajęć szkolnych, prowadzonych codziennie od poniedziałku do piątku w godzinach od 9.00 do 14.00 (z poranną przerwą na śniadanie oraz popołudniową na drugie śniadanie).

Każdy uczeń w trakcie roku szkolnego realizuje program dostosowany do jego indywidualnych potrzeb. Dzięki nauczaniu grupowemu, nauczaniu indywidualnemu oraz programom zindywidualizowanym młodzi ludzie poznają swoje możliwości. Po przyjęciu do ośrodka każdy nieletni jest poddawany kilku diagnostycznym testom, mającym ustalić poziom jego wiedzy i umiejętności.

⁵ Dolna granica wiekowa na poziomie 15 lat występuje we wszystkich oficjalnych publikacjach GMS, por. stronę internetową GMS, <http://www.glenmillschool.org/>, data dostępu: 22.09.2012, ale w nielicznych innych opracowaniach pojawia się 12. rok życia, zob. Y. Iram, H. Wahrman, Z. Gross, *Educating toward a Culture of Peace*, Greenwich, CT 2006, s. 104. Ta rozbieżność może wynikać z faktu, że w GMS od 1984 roku jest realizowany program *The Community Management Services*, którego adresatem jest młodzież w wieku od 12 do 18 lat.

⁶ Wychowanków określa się mianem uczniów/studentów.

⁷ Na temat CANS zob. <http://www.praedfoundation.org/About%20the%20CANS.html>, data dostępu: 23.10.2012.

Na podstawie wyników diagnozy student kwalifikowany jest do jednego z pięciu poziomów nauczania:

1. Centrum Nauczania (*Learning Center*) – trafiają tu ci z wychowanków, którzy przejawiają specjalne potrzeby edukacyjne;
2. poziom średnio zaawansowany – stworzony, by zapewnić uczniom praktyczną wiedzę na poziomie podstawowym, z wykorzystaniem interesujących materiałów dydaktycznych w dziedzinie matematyki, sztuki, literatury i nauk społecznych;
3. Pre-GED – program dla osób, które nie mają dyplomu ukończenia liceum i muszą doskonalić swoje kwalifikacje edukacyjne oraz umiejętności radzenia sobie w trudnych sytuacjach, wstępnie przygotowujący do GED (*General Education Development*); program Pre-GED kierowany jest też do osób dorosłych, które napotykają wskazane problemy; kursy są prowadzone w sposób tradycyjny (klasowy) lub w centrum multimedialnym, lekcje odbywają się z częstotliwością od trzech do dziesięciu godzin tygodniowo;
4. GED – program został stworzony, aby zapewnić pomyślne zdanie egzaminu GED poprzez bardzo intensywne, rozbudowane nauczanie; warto podkreślić, że uczestnicy programu realizowanego przez szkołę Glen Mills osiągają wyniki wyższe od średniej krajowej;
5. przygotowanie do nauki na uczelni wyższej (*College Preparatory*) – ma wyposażać uczniów w odpowiednie umiejętności oraz stworzyć im warunki, dzięki którym będą mogli spełnić wymagania niezbędne do przyjęcia do wyższych placówek oświatowych i ułatwić przejście związanych z tym procedur.

Inne usługi edukacyjne świadczone przez Glen Mills School obejmują doradztwo w zakresie wyboru szkoły wyższej, sposobów pokrycia kosztów egzaminów wstępnych i opłat zgłoszeniowych. Wychowankowie otrzymują pomoc podczas zwracania się o pożyczki oraz stypendia naukowe i socjalne. W szkole działa Fundusz Stypendialny W. Hermana Barcusa (*W. Herman Barcus Scholarship Fund*), który opiera się na prywatnych darowiznach na rzecz absolwentów placówki i dostępny jest dla tych, którzy spełnili bardzo ostre kryteria stypendialne.

Vocational Education Department – Departament Edukacji Zawodowej uczestniczy w weryfikacji predyspozycji uczniów do określonego zawodu. Ocenie poddawane są takie zdolności, jak: koordynacja wzrokowo-ruchowa, umiejętność komunikacji werbalnej, koordynacja ruchowa, zdolności manualne itp. Wyniki przeprowadzonych testów wskazują na predyspozycje uczniów, które z kolei decydują o wyborze jednego z piętnastu oferowanych na warsztatach kierunków: ceramika, sztuka użytkowa, dziennikarstwo, optyka, fotografia, drukarstwo, radiofonia, inżynieria dźwięku, stolarstwo, blacharstwo samochodowe, spawalnictwo, technologia samochodowa (*automotive*

technology – dziedzina zajmująca się projektowaniem i konstruowaniem samochodów), zarządzanie detaliczne, produkcja filmowa oraz projektowanie architektoniczne⁸.

Po dokonaniu wstępnej oceny uczeń przechodzi do kolejnego etapu, który stanowi *Vocational Learning Center* – Centrum Kształcenia Zawodowego. Nabywa tam podstawowych umiejętności, niezbędnych do wykonywania wybranego przez niego zawodu. Doświadczenie zawodowe uzupełniane jest w trzecim etapie procesu i prowadzi do czwartego i ostatniego już kroku – Rozwoju Zawodowego (*Career Development*), który przybliży wychowanka do powrotu do społeczeństwa. Wówczas jest on kierowany na rozmowę z doradcą zawodowym, w trakcie której omawiana jest przyszłość młodego człowieka.

W szkole GMS działa *Alternative Education for Disruptive Youth Program* – Alternatywny Program Edukacyjny dla młodzieży przejawiającej zachowania destrukcyjne. Jest to całodzienny, specjalnie skonstruowany program nauczania, zaprojektowany tak, by dostarczać nowych doświadczeń uczniom, którzy mieli trudności w poprzednich placówkach szkolnych. Celem Alternatywnego Programu Edukacyjnego jest zmiana nieestosownego zachowania ucznia na prospołeczne oraz rozwinięcie w nim umiejętności niezbędnych do podtrzymania tej zmiany, co ma prowadzić do poprawnego funkcjonowania w integracji ze społeczeństwem w przyszłości. Działalność kadry wynika z przekonania, że każdy uczeń ma potencjał do dokonania w sobie korzystnych zmian i ich podtrzymania oraz indywidualne uzdolnienia, które mogą być rozwijane w odpowiednio sprzyjających warunkach szkolnych i pozwolą mu odnieść sukces.

Alternatywny Program Edukacyjny stwarza następujące możliwości edukacyjne: gromadzenie punktów HS⁹, testy ASVAB¹⁰, umieszczenie w szkole wyższej, przygotowanie do podjęcia pracy zawodowej, kształtowanie umiejętności zawodowych i życiowych, przygotowanie do testów ACT/SAT¹¹, kształtowanie umiejętności zarządzania finansami, zarządzanie zachowaniem, zajęcia terapeutyczne dotyczące profilaktyki zachowań związanych z nadużywaniem alkoholu i narkotyków, kształtowanie kompetencji komunikacyjnych i kierowniczych. Program ten przeznaczony jest dla chłopców w wieku 11–18 lat lub będących w klasie od VI do XII. Kryterium dyskwalifikującym do przyjęcia jest występowanie u dziecka jednego z następujących zachowań: skłonności do wznecania ognia i/lub podpałów, skłonności samobójczych lub zachowań

⁸ Zob. <http://www.glenmillsschool.org/>, data dostępu: 23.10.2012.

⁹ High School Credits – punkty niezbędne do pomyślnego zakończenia szkoły, kursu.

¹⁰ Armed Services Vocational Aptitude Battery (ASVAB) – testy umożliwiające wstąpienie do armii. Więcej na ten temat zob. <http://official-asvab.com/>, data dostępu: 23.10.2012.

¹¹ American College Testing (ACT) i Scholastic Aptitude Test (SAT) to standaryzowane testy na wyższe uczelnie.

autodestrukcyjnych oraz psychoz bądź zaburzeń myślenia, a ponadto uznanie, że szkoła ta nie jest właściwym środowiskiem edukacyjnym dla dziecka¹².

Wychodząc z założenia, że istotą problemu nie są trudności edukacyjne, ale głównie niedostosowanie społecznie, zaś kłopoty szkolne są wtórnym przejawem tego niedostosowania, stworzono programy uwzględniające taki stan rzeczy. Oparte są one na zaufaniu i możliwości brania przez studentów odpowiedzialności za siebie i innych, czego symbolicznym wymiarem jest brak ogrodzeń czy krat w oknach, a nawet personelu ochrony. Obecnie w GMS wykorzystywane są cztery programy oparte na dowodach (*evidence-based*), a odwołujące się do podejścia kognitywno-behawioralnego:

1. *Moral Reconation Therapy* (MRT) – to poznawczo-behawioralna interwencja łącząca elementy z różnych tradycji psychologicznych odwołujących się do konstruktu ego oraz rozwoju społecznego, moralnego i zmiany zachowań¹³;
2. *MRT – companion programming, Coping with Anger* – MRT – program towarzyszący radzenia sobie ze złością, jest elementem MRT ukierunkowanej na radzenie sobie ze złością;
3. *Parenting and Family Values* – program rodzicielski i wartości rodzinnych, jest również częścią MRT nastawionej na kształtowanie kompetencji rodzicielskich;
4. *Botvin LifeSkills Training* – trening umiejętności życiowych Botvina, jest to program ukierunkowany na problemy związane z nadużywaniem alkoholu, narkotyków i przemocą.

W GMS działają również cztery programy kompetencyjne, *competency based programs*:

1. *Drug & Alcohol Education* – program edukacyjny dotyczący przeciwdziałania narkomanii i nadużywaniu alkoholu;
2. *Gun Violence Prevention* – program prewencji przemocy z użyciem broni,
3. *Wellness & Nutrition* – program promocji zdrowia i prawidłowego odżywiania się;
4. *Independent Living Skills* – program kształtowania kompetencji życiowych.

Program edukacyjny dotyczący przeciwdziałania narkomanii i nadużywaniu alkoholu składa się z 24 lekcji, które poprzez wykłady, ćwiczenia grupowe, rozmowy i ukierunkowane dyskusje mają za zadanie zmniejszyć przyszłe uzależnienie od narkotyków i alkoholu. Program prewencji przemocy z użyciem broni jest to 16-tygodniowy program stosujący wykłady, ćwiczenia i rozmowy w celu dostarczenia strategii przeciwdziałania przemocy z wykorzystaniem broni. Wykorzystuje on materiały opracowane przez Bureau of Juvenile Justice Services pensylwańskiego Zakładu Opieki Publicznej. Program promocji zdrowia i prawidłowego

¹² Na podstawie <http://www.glenmillsschool.org/>, data dostępu: 23.10.2012.

¹³ Zob. A. Barczykowska, *Podejście kognitywno-behawioralne...*

odżywiania się jest wszechstronnym programem dającym uczniom szansę na poprawę jakości ich życia poprzez rozwijanie prawidłowych nawyków żywieniowych, diety i ćwiczeń. Program kompetencji życiowych oparty jest na programie kształtowania umiejętności życiowych Caseya (*Casey Life Skills curriculum*). Kurs obejmuje następujące zagadnienia: zarządzanie finansami i domem, rozwijanie kompetencji opiekuńczych, dbanie o bezpieczeństwo, kompetencje społeczne i edukacyjne, umiejętność poszukiwania i utrzymania pracy, rozumienie i przestrzeganie prawa, prokreacja i seksualność człowieka.

Powodem do dumy dla uczniów oraz personelu GMS są programy lekkoatletyczne. Duża grupa uczestników czyni lekką atletykę nieodłącznym elementem ogólnego programu. Placówka jest członkiem Międzyszkolnego Stowarzyszenia Lekkoatletycznego Stanu Pensylwania (*Pennsylvania Interscholastic Athletic Association*) oraz Stowarzyszenia Lekkoatletycznego Regionu Delaware Valley (*Delaware Valley Athletic Association*). Szkołę Glen Mills reprezentuje piętnaście drużyn w różnych dyscyplinach sportowych, m.in. w: futbolu amerykańskim, biegach przełajowych, golfie, piłce nożnej, koszykówce, zapasach, wyciskaniu sztangi, pływaniu, baseballu, piłce siatkowej, hokeju, tenisie, biegach lekkoatletycznych halowych i stadionowych. Ośrodek Glen Mills posiada też imponujące obiekty lekkoatletyczne. Wiele meczów rozgrywanych jest w Kompleksie im. Harrisona, na stadionie im. J. Pearsona czy w Kompleksie Baseballowym im. Everetta Swanson. Obiekty treningowe i rekreacyjne obejmują cztery uniwersalne boiska, dwa boiska do gry w baseball, krytą pływalnię o rozmiarze olimpijskim, siłownię, lodowisko do gry w hokeja oraz zadaszony obiekt rekreacyjny. Znajduje się w nim dwustumetrowa bieżnia, pięć kortów do gry w tenisa, boiska do piłki siatkowej oraz koszykowej, a także sala do uprawiania zapasów. Odbywa się w nich wiele zajęć obowiązkowych, będących częścią programu tygodniowego.

Szkoła Glen Mills we współpracy z Filadelfijskim Sądem Rodzinnym oraz Departamentem Usług Społecznych wprowadziła program wsparcia i nadzoru, którym obejmowani są sprawcy wykroczeń powracający z placówki do społeczeństwa. Reintegracja oparta jest na następujących zasadach: określenie intensywności usług na podstawie oceny CANS¹⁴; podejście multiagencyjne, które obejmuje zaangażowanie pracownika reintegracyjnego (*reintegration worker*), kuratora sądowego (*probation officer*), kadry placówki, rodziny oraz młodzieży; zaangażowanie rodziny i skupienie się na zasobach wspólnoty; pomoc pracownika reintegracyjnego w znalezieniu pracy przez trzy miesiące po zwolnieniu; skupienie się na opiece społecznej dotyczącej rodziny, obecności w szkole, zatrudnieniu i wykorzystaniu zasobów w społeczności ludzi młodych. Pracownik reintegracji, kurator sądowy oraz personel ściśle ze sobą współpracują.

¹⁴ Child and Adolescent Needs and Strengths – narzędzie stosowane przez instytucje zajmujące się zdrowiem psychicznym dzieci, młodzieży i ich rodzin.

Ukoronowaniem myśli resocjalizacyjnej/filozofii Glen Mills School jest *The Battling Bulls Club*, który wykorzystuje, choć lepiej powiedzieć – ma wykorzystywać, pozytywną presję rówieśników w prospołecznym rozwoju wychowanków. W myśl oficjalnych założeń to organizacja wychowanków, której zadaniem jest rozwijanie pozytywnych umiejętności przywódczych wśród uczniów, kształtowanie prospołecznej kultury normatywnej, stwarzanie warunków do ujawniania się i ekspresji pozytywnych zachowań. Zadaniem członków klubu jest koordynowanie licznych aktywności na kampusie, w tym prowadzenie i przewodzenie spotkaniom, monitorowanie aktywności w szkole, koordynowanie pracy wychowanków. Wszyscy uczniowie mogą stać się członkami tej elitarnej grupy po przejściu oceny ich sprawowania oraz na podstawie rekomendacji rówieśników i personelu¹⁵.

Klub stanowi swoisty samorząd uczniowski. Swoisty, gdyż bardzo elitarny. Należą do niego tylko ci spośród uczniów, którzy spełniają wiele, bardzo wysokich, wymagań. Grupa ta odpowiedzialna jest za propagowanie i rozwój pozytywnego przywództwa oraz stanowi podstawę do rozwoju zachowań prospołecznych. Przynależność do „Byków” jest ukoronowaniem drogi, którą można przejść w szkole Glen Mills. Łączy się z pełnią przywilejów, jakie proponuje ten system, a są one w porównaniu z niższymi poziomami niemałe: od samodzielnych pokojów, zapewniających trudną do osiągnięcia na niższych poziomach prywatność i intymność (na niższych poziomach chłopcy śpią w wieloosobowych salach, na łóżkach piętrowych, w pokojach bez drzwi), do w zasadzie pełnej władzy nad innymi mieszkańcami internatu. Można by rzec, że osoby należące do grupy „Byków” nie tyle nawet stanowią pomoc dla wychowawców, ile same stają się personelem, i to w dużej mierze bez jakiegokolwiek nadzoru. Zasady, które obowiązują w GMS, stawiają ich ponad rówieśnikami, a przejawia się to w każdym obszarze funkcjonowania mieszkańców placówki. Chłopcy nienależący do tego elitarnego klubu nie mogą z jego członkami rozmawiać na tematy prywatne, „Byki” są dysponentami lepiej lub gorzej płatnej pracy, którą wykonują wychowankowie – to tylko wybrane, jakże różne, reguły, czyniące członków tego elitarnego klubu wybranymi. Programy tygodniowe, których realizacja monitorowana jest także głównie przez samorząd, tworzone dla każdego ucznia GMS, a obejmujące zajęcia obowiązkowe związane z edukacją, sportem i czasem wolnym, stanowią tylko formalną część środków oddziaływania wychowawczego. Pozostałe to właśnie wpływ owej ekskluzywnej grupy odniesienia, zaś przy wyeliminowaniu klasycznej terapii z systemu¹⁶, stanowi on najważniejszą formę wpływu

¹⁵ Na podstawie <http://www.glenmillsschool.org/>, data dostępu: 16.05.2014.

¹⁶ Kandydaci określani na podstawie diagnozy jako wymagający pomocy psychoterapeutycznej są wykluczani z systemu. Psycholodzy nie są zatrudniani w Glen Mills School, gdyż – jak stwierdza Cosimo

na młodego człowieka. Mieszkańcy nawzajem kontrolują przestrzeganie zasad i reguł obowiązujących w GMS¹⁷. Wieczorne apele podsumowujące dzień stają się miejscem krytyki wybranych wychowanków¹⁸.

Wzrost przestępczości nieletnich zmusza do poszukiwania coraz to nowych sposobów oraz środków zapobiegania i resocjalizacji sprawców czynów zabronionych – w tym także systemów resocjalizacji zakładowej, izolującej jednostki wykolejone od ich dotychczasowego, często dysfunkcyjnego czy wręcz patologicznego, środowiska wychowawczego. W tych poszukiwaniach sprawdzonych, funkcjonujących wzorów należy jednak zachować daleko idącą ostrożność. Przykładem niech będzie właśnie zaprezentowany system Glen Mills School – wszak działa już od ponad 180 lat, a jego skuteczność określa się na poziomie 70%, ale czy jest wolny od wad?

Realizowany w GMS program oddziaływań wychowawczych, odwołując się do powszechnie występującej w literaturze klasyfikacji systemów zakładowych¹⁹, można by określić jako system progresywny z elementami socjopedagogicznego, bowiem tak jak w tym pierwszym mamy tu do czynienia z wieloma poziomami, etapami, przez które w wyniku postępującego procesu naprawczego przechodzi wychowanek, natomiast tak jak drugi hołduje on zasadom samorządności. Choć oczywiście trzeba zaraz dodać, że zwłaszcza w przypadku systemu socjopedagogicznego podłożem były liczne inne, istotne założenia, jak choćby centralna pozycja dorosłego szefa grupy opartej na nieformalnych więzach, zaś ta forma samorządności, którą obserwujemy w GMS, ma niewiele wspólnego z tradycyjnymi wzorami systemów republik młodzieży czy wiosek dziecięcych²⁰.

System progresywny w swej klasycznej postaci, ze swą zewnątrzsterownością, wykazuje wiele wad, które w Glen Mills School mają z pewnością okazję pojawić się w całej krasie. Rola wychowawcy ogranicza się tu do zewnętrznej obserwacji, bez poznania i uwzględniania zainteresowań oraz potrzeb psychicznych wychowanka. Pamiętać należy, że jest to placówka resocjalizacyjna

Ferrainola, do 2007 roku dyrektor wykonawczy – problemy przejawiane przez chłopców nie są wynikiem ich psychologicznego nieładu.

¹⁷ W Glen Mills School obowiązuje pięć głównych zasad: nie krzywdź, nie oszukuj, nie kradnij, czas lekcji jest święty i zakaz biegania (gdy biegiesz, inni mogą pomyśleć, że uciekasz).

¹⁸ Podobieństwo do tzw. społeczności na przykład w komunach terapeutycznych, jeśli w ogóle jest, to tylko pozorne. W GMS to raczej swoiste „kazanie” o przewinach wybranych wychowanków. Zob. np. K. Pospiszyl, *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Warszawa 1998, s. 91–101; C. Cekiera, *Psychoprofilaktyka uzależnień oraz terapia i resocjalizacja osób uzależnionych*, Lublin 1993, s. 132–138, 154–162.

¹⁹ C. Czapów, *Wychowanie resocjalizujące*, Warszawa 1980; E.J. Dukaczewski, *Z historii instytucji i koncepcji resocjalizacyjnych w Europie i USA*, [w:] K. Pospiszyl (red.), *Resocjalizacja nieletnich. Doświadczenia i koncepcje*, Warszawa 1990.

²⁰ M. Kalinowski, *Resocjalizacja nieletnich...*

i trafiają tu często osoby znacznie niedostosowane społecznie, za naruszenie bardzo poważnych norm prawnych, dla których niejednokrotnie alternatywą jest zakład karny. To, rzecz jasna, nie dyskwalifikuje tych osób ani tego systemu, ale powszechnie podnoszone jest niebezpieczeństwo rozwijania się hipokryzji, dwulicowości wychowanków. W sytuacji gdy system oddziaływań ogranicza się w zasadzie do przechodzenia na wyższe poziomy przywilejów, istnieje niebezpieczeństwo bardzo instrumentalnego traktowania zasad i norm obowiązujących w szkole.

System resocjalizacyjny GMS jawi się zatem jako przynajmniej bardzo zagrożony negatywnymi efektami systemu progresywnego, a ponadto swoista forma samorządu musi budzić niepokój o przestrzeganie podstawowych praw jednostki. Można przypuszczać, że mimo pozornego ładu i spokoju panującego w szkole²¹ sytuacja wychowawcza nie musi być korzystna dla większości uczniów. Istnieje obawa, iż pewne cechy nabyte w przeszłości, cechy, które między innymi doprowadziły młodych ludzi do tej placówki, niewyrugowane w toku procesu resocjalizacji, a jedynie skrzętnie ukrywane, dojdą do głosu po wejściu do *The Battling Bulls Club*, co przy niemal nieograniczonej władzy musi budzić głęboki niepokój. Znajduje to potwierdzenie w licznych wypowiedziach na forach internetowych, w których zabierają głos byli wychowankowie GMS oraz ich rodziny. I choć pojawiają się głosy pozytywnie oceniające ten system, to liczba ocen krytycznych jest przeważająca. Poniżej kilka z nich:

Przebywałem w szkole Glen Mills w wieku 16 i 17 lat. (...) To miejsce to bardzo ładna szkoła, ale uwierz mi, to więzienie psychiczne (*mental prison*) – Dan.

Byłem uczniem w szkole Glen Mills. Mogę przedstawić prawdę. Szkoła ma wiele do zaoferowania młodym chłopcom, którzy dopuścili się przestępstw. (...) Jeśli jednak zrobisz coś, z czym się oni nie zgadzają, karzą cię i nie oznacza to rozmowy ani odebrania przywilejów – Mark.

Mogę tylko powiedzieć, że jeśli przestrzegasz zasad i wykorzystujesz szanse, nie będziesz miał kłopotów w szkole Glen Mills. Są tam członkowie ekipy, którzy prawdopodobnie nie powinni zostać opiekunami – absolwent rocznika 2000²².

To tylko nieliczne z ponad kilkuset opinii, jakie można znaleźć na tym forum. Choć część z nich, jak to zwykle bywa, jest wyolbrzymiona, to istnieje duże prawdopodobieństwo, że niektóre są prawdziwe. Samo to potwierdza obawy o możliwość wystąpienia pewnych negatywnych cech w samym systemie.

²¹ Zob. doroczny raport Departamentu Opieki Społecznej Stanu Kalifornia, <http://www.cclld.ca.gov/res/pdf/GlenMillsAnnualOct2006.pdf>, data dostępu: 22.09.2012.

²² Zob. forum dyskusyjne, [http://www.topix.net/forum/city7exton pa/TS90QMG9CLPLRB3FP](http://www.topix.net/forum/city7exton%20pa/TS90QMG9CLPLRB3FP), data dostępu: 22.04.2008.

Ale to, co może być zagrożeniem, co może budzić nasze wątpliwości zarówno co do przestrzegania podstawowych praw jednostki, jak i skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych, może mieć także swoją jaśniejszą stronę. Niebezpieczeństwo nadużywania władzy czy przywilejów (i w strukturach formalnych, i nieformalnych) występuje zawsze, niezależnie od rodzaju i charakteru placówki. Czy tak jest w GMS? Z pewnością zdarzają się tego typu sytuacje, o czym mogą świadczyć chociażby cytowane opinie byłych wychowanków, ale te same wypowiedzi (por. słowa Marka oraz absolwenta rocznika 2000), choć przecież nie to było ich celem, zwracają uwagę na szansę, jaką daje ten system nieletnim przestępcom. I wydaje się, że ta szansa to nie tylko kwestia bogatej oferty edukacyjnej czy też tej związanej z aktywnością sportową, która – podkreślimy jeszcze raz – stanowi jedną z głównych form oddziaływania. Tym, co godne podkreślenia, jest właśnie szansa, jaka wynika z włączenia młodych ludzi do pracy wychowawczej, to owa elitarna grupa „Byków”, która staje się celem dążeń dla każdego z uczniów Glen Mills School.

System GMS pokazuje dobitnie, że głównie poprzez pracę z grupą można wytworzyć mechanizmy kontroli wewnętrznej. Jest przykładem, jaki trudno byłoby znaleźć w naszym rodzimym systemie resocjalizacji zakładowej nieletnich niedostosowanych społecznie. I choć system ten może budzić wiele wątpliwości, może być też inspiracją w poszukiwaniu nowych sposobów resocjalizacji nieletnich sprawców czynów zabronionych.

5.2. Dom wychowawczy Aldine House

W angielskim systemie resocjalizacji nieletnich, o czym była mowa w podrozdziale 3.1, najsurowszymi środkami możliwymi do zastosowania są te związane z izolacją nieletniego od jego dotychczasowego środowiska życia. Na mocy obecnie obowiązujących regulacji prawnych mogą być one realizowane w trzech rodzajach instytucji zabezpieczających (*secure accommodation*): ośrodkach pracy z młodzieżą (*secure training centres*), zakładach poprawczych (*young offenders institutions*) i domach wychowawczych (*secure children's homes*), którym to poświęcony jest bieżący podrozdział.

Istnieje kilka aktów prawnych regulujących tę problematykę. Najistotniejszym z nich jest *Powers of Criminal Courts Act 2000* wprowadzający do systemu oddziaływań resocjalizacyjnych wobec nieletnich karę aresztu i wychowania (*detention and training orders*). Środek ten jest stosowany wobec nieletnich w wieku od 12 do 17 lat²³, którzy swoim zachowaniem przejawiają

²³ Rozważa się możliwość obniżenia wieku do lat 10, jednak dotychczas próby wprowadzenia tej zmiany nie uzyskały wymaganej większości w parlamencie.

wysoki poziom ryzyka, a zastosowanie innych środków wydaje się nieskuteczne. Sąd wydaje taki nakaz, gdy:

- oskarżony miał nie mniej niż 12 lat w momencie popełnienia przestępstwa;
- nieletni został skazany za popełnienie trzech bądź więcej przestępstw karnych pozbawieniem wolności lub gdy:
 - został złapany na naruszeniu nakazu nadzoru (*supervision order*),
 - został skazany za przestępstwo karane pozbawieniem wolności podczas odbywania nakazu nadzoru (*supervision order*)²⁴.

Pozostałe regulacje stanowią swoiste wyjątki umożliwiające umieszczenie nieletniego w *secure children's home* bez zgody sądu. Należą do nich *Secure Accommodation Regulations* z 2001 roku, na podstawie których za zgodą władz lokalnych można umieścić w takim ośrodku nieletniego na okres do sześciu dni. Jeżeli istnieje konieczność pozostawienia go w placówce na dłuższy czas, wówczas przedstawiciel władz lokalnych składa aplikację do sądu z prośbą o wydanie stosownego orzeczenia. Drugi wyjątek stanowią regulacje zawarte w *Police and Criminal Evidence Act* z 1984 roku, w myśl którego zanim policja zdecyduje się, czy osadzić nieletniego w areszcie, winna rozważyć (uwzględniając m.in. jego wiek i charakter popełnionego czynu) możliwość umieszczenia go w domu wychowawczym.

Secure children's homes to instytucje prowadzone przez władze lokalne i przystosowane do pracy z podopiecznymi, których nawarstwiają się, nierozwiązane problemy (m.in. psychiczne, społeczne, emocjonalne) przyczyniły się do podejmowania przez nich czynów przestępczych. Dane z lat 2006–2007 wykazywały, iż w dziewiętnastu ówczesnie istniejących domach wychowawczych przebywało 290 dziewcząt i chłopców²⁵, z czego ponad połowa to osoby w wieku 17 lat²⁶. Obecnie, jak można przeczytać na oficjalnych stronach *secure children's homes*, takich domów jest piętnaście, a przebywa w nich około 170 wychowanków²⁷.

Aldine House jest przykładem takiej instytucji. To właśnie tu kierowane są dzieci i młodzież, które popełniły po raz pierwszy przestępstwo kwalifikujące je do stałego nadzoru, opieki oraz terapii. Centrum to powstało w lutym 1997 roku w miejscowości Sheffield należącej do Peak District w hrabstwie Derbyshire. Jest to, jak większość domów wychowawczych, placówka niewielka, bo przeznaczona dla zaledwie dziesięciu wychowanków. Duży nacisk kładzie się w niej na stworzenie nieletniemu bezpiecznych warunków w kontrolowanym

²⁴ *Powers of Criminal Courts Act 2000* oraz wszystkie akty prawne przywoływane w niniejszym podrzdziale zob. www.legislation.gov.uk, data dostępu: 24.11.2012.

²⁵ J. Glendenning, *Children Accommodated in Secure Children's Homes in England and Wales*, London 2009.

²⁶ P. Smallridge, A. Williamson, *Independent Review of Restraint in Juvenile Secure Settings*, London 2008, s. 14.

²⁷ Na temat zmiany struktury nieletnich przebywających w placówkach izolacyjnych zob. *Bromley Briefings Prison...*, s. 27–32.

środowisku, w którym będzie się on mógł rozwijać oraz za pomocą odpowiednio dla niego przygotowanych oddziaływań i programów modyfikować swoje dotychczasowe zachowanie. Aldine House w swoim statucie za jedno z ważniejszych zadań przyjmuje ochronę nie tylko lokalnej, ale całej społeczności Anglii i Walii, polegającą na ustanowieniu opieki i wsparciu tych młodych ludzi, których ze względu na popełnione czyny i przejawiane zachowania antyspołeczne oraz samoagresję należy jak najszybciej umieścić w kontrolowanym środowisku wychowawczym²⁸. Placówka ta zapewnia wszystkim swoim podopiecznym kompleksową opiekę oraz indywidualne plany oddziaływań opracowane dla każdego z wychowanków na podstawie wcześniejszej diagnozy. Wszystkie te działania mają za zadanie przygotować ich do funkcjonowania w środowisku otwartym, w zgodzie z powszechnie przyjmowanymi normami społecznymi i prawnymi. Jedną z najważniejszych zasad tej instytucji jest minimalizowanie tych czynników ryzyka, które spowodowały danego podopiecznego na drogę przestępstwa.

Aldine House, by uzyskać założone w swoim statucie cele, stosuje różnego rodzaju procedury postępowania, wspólne dla wszystkich *secure children's homes*²⁹. Pierwsza z tych procedur dotyczy kontroli zachowań agresywnych nieletniego i treningu zarządzania emocjami. Podopieczni domu przejawiają zwykle liczne problemy zarówno w sferze emocjonalnej, jak i psychicznej. Dlatego tak ważne jest wykształcenie w nich umiejętności radzenia sobie z agresją i kontrolowania własnych emocji³⁰. Dzięki temu mogą oni świadomie kierować własnym zachowaniem, w tym przede wszystkim bez zbędnych emocji, znając własną wartość, świadomie wybierać te grupy rówieśnicze, które nie niosą ze sobą ryzyka ponownego popełnienia przestępstwa.

Poprzez zapewnienie nieletniemu bezpiecznych i kontrolowanych warunków, tak by chronić go przed negatywnymi skutkami jego własnych zachowań dewiacyjnych, zapewnia się jednocześnie poczucie bezpieczeństwa szerszej społeczności, co jest kolejnym zadaniem, jakie stawia przed sobą Aldine House.

Ponieważ nieletni umieszczani w domu wychowawczym znajdują się na najbardziej intensywnym etapie rozwojowym, niezmiennie istotne jest zapewnienie im w tym okresie stabilizacji, komfortu i opieki gwarantujących zaspokojenie potrzeb oraz harmonijny i prawidłowy rozwój. W myśl założeń obowiązujących w Aldine House mają im to zapewnić oferowane w placówce warunki życia, mieszkania i nauki.

Jedną z najważniejszych procedur stosowanych w *secure children's homes* jest przygotowanie indywidualnego, kompleksowego planu postępowania z każdym

²⁸ *Statement of Purpose and Function*, Aldine House – Secure Children's Centre, September 2008.

²⁹ *Ibidem*, s. 10–15.

³⁰ *Ibidem*.

z wychowanków, nie tylko w celu pomocy nieletniemu w powrocie do stabilnego funkcjonowania w społeczeństwie, ale także po to, by zgodnie z koncepcją 3 R (*restitution, responsibility, reintegration*) przygotować go do naprawy wyrządzonych szkód i zadośćuczynienia ofierze przestępstwa. Plan ten, nazwany *Individual Behavior Management Program*, w Aldine House oparty jest na zasadzie: „wszystkie zachowania mogą zostać wyuczone, dlatego też można ich również oduczyć”³¹. Program zbudowany jest na zasadach terapii kognitywno-behawioralnej. Nieletni są nagradzani i motywowani do podejmowania działań i zachowań pozytywnie odbieranych przez społeczeństwo oraz karani za te zachowania, które są negatywne. Program ma na celu umożliwienie terapeutom, pedagogom i psychologom skupienie się na konkretnych, trudnych zachowaniach blokujących prawidłowy rozwój nieletniego do tego stopnia, że uniemożliwiają mu funkcjonowanie w społeczeństwie. W ciągu całego dnia, co 2–3 godziny wychowankom przyznawane są punkty za wszystkie prawidłowe reakcje (*award points*)³². Ich suma decyduje o przywilejach, które zostaną przyznane nieletniemu (m.in. zainstalowanie w pokoju nowego sprzętu grającego czy komputerowego, pozwolenie na dodatkowe spotkanie z rodziną). Po godzinie 18.00 w celu sprawdzenia, czy podopieczni potrafią sami zarządzać swoimi działaniami, nie prowadzi się punktacji. Jest to także ta część dnia, w której nieletni z Aldine House wspólnie uczestniczą w zajęciach turystycznych i rekreacyjnych. Osoby uzyskujące największą liczbę punktów otrzymują status absolwenta, wiążący się z dodatkowymi przywilejami i zaufaniem wychowawców.

Szacowanie ryzyka powszechnie stosowane w domach wychowawczych ma zapewnić dokładne zarządzanie każdym z przypadków. Specjaliści zajmujący się tym etapem postępowania diagnostycznego określają m.in., które ze znajomości nieletniego z placówki i spoza niej oraz które z zajęć dostępnych w placówce mogą być dla niego zagrożeniem, a które dadzą szansę na rozwój i powrót do prawidłowego funkcjonowania. Innym bardzo ważnym dla bezpieczeństwa młodego człowieka czynnikiem jest oszacowanie ryzyka związanego z możliwością samouszkodzenia lub okaleczenia innych osób³³.

Rodzice nieletniego są nieodłącznym elementem każdej z procedur stosowanych w tego rodzaju instytucjach. Wychowawcy i terapeuci pracujący w Aldine House i innych *secure children's homes* motywują rodziców podopiecznych do aktywnego uczestnictwa w zadaniach wyznaczonych przez indywidualny

³¹ N. Barber, A. Walker, P. Blore, *Individual Behaviour Management Programme*, Sheffield City Council, September 2008, s. 2.

³² Ibidem.

³³ J. Miller, *Assessment, Care and Sentence Planning Process in Aldine House*, Sheffield City Council, May 2007, s. 8–11.

program oddziaływania. Uczestniczą oni w terapii rodzinnej, a także w programach związanych ze wzmacnianiem rodzicielskiej świadomości i odpowiedzialności. Pracownicy Aldine House zachęcają podopiecznych placówki, ich rodziców oraz inne osoby, które są dla nich znaczące i z którymi mieli stałe, oparte na wartościowych relacjach związku przed umieszczeniem ich w placówce, do jak najczęstszych wzajemnych kontaktów³⁴. Kontakt ten to głównie wizyty, rozmowy telefoniczne i pisanie listów, przy czym za priorytetowe uważa się relacje z tymi osobami, które wywierają najbardziej pozytywny wpływ na wychowanka domu. Każdy z podopiecznych ma możliwość wyrażenia swojej opinii na temat tego, z kim ze swoich bliskich i znajomych chciałby się regularnie spotykać. Wizyty rodzinne w Aldine House zazwyczaj odbywają się w weekendy w godzinach od 18.00 do 20.00, w wyjątkowych okolicznościach – związanych z przypadkami losowymi, złą sytuacją materialną krewnych podopiecznego bądź utrudnionym dojazdem do domu wychowawczego – ustalany jest indywidualny dzień i godzina spotkań z rodziną. W celu zagwarantowania bezpieczeństwa pomieszczenia, w których odbywają się spotkania, są monitorowane, a rozmowy nagrywane i zachowywane w aktach nieletniego. Pracownicy Aldine House aranżują także kontakty swoich podopiecznych z profesjonalistami, takimi jak: pracownicy socjalni, pracownicy *Youth Offenders Team*³⁵, prawnicy i inne osoby, które po wyjściu nieletniego z domu wychowawczego mogą mu pomóc w organizowaniu na nowo życia.

Jedną z wielu procedur stosowanych w *secure children's homes*, które mają przygotować nieletniego do opuszczenia placówki, jest prowadzenie różnorodnej oferty indywidualnych i grupowych programów, stworzonych z myślą o rozwiązywaniu personalnych i socjalnych problemów wychowanków oraz o zapewnieniu im opieki zdrowotnej, a także programów profilaktycznych podnoszących ich świadomość zdrowotną oraz wzbogacających edukacyjnie i zwiększających możliwości na rynku pracy. Programy prowadzone w Aldine House tworzone są przez personel przy współpracy z agencjami zewnętrznymi i osobami prywatnymi. Zastępca dyrektora odpowiedzialny jest za wprowadzanie nowych i modyfikowanie starszych, indywidualnych oraz grupowych, programów. Ich tematyka jest różnorodna: rozwijanie samoświadomości, kontrola agresji i własnych emocji, asertywność, zarządzanie stresem, konsekwencje zachowań, okazywanie empatii ofierze, wpływ mediów, redukcja przestępczości, zdolności życiowe, zdrowie i bezpieczeństwo, presja rówieśników³⁶. Wiele z nich opartych jest na zasadach *what works* i na bieżąco dostosowywanych do potrzeb zgłaszanych przez wychowanków.

³⁴ *Statement of Purpose and Function...*

³⁵ Szerzej o YOT mowa była w podrozdziale 3.1.

³⁶ *Statement of Purpose and Function...*, s. 21.

Nad prawidłowym wypełnieniem wszystkich procedur stosowanych w *secure children's homes* nadzór pełnią dwie instytucje: Health Department, City Council, Bureau of Educational Standards³⁷ – sprawująca kontrolę nad edukacją oraz Youth Justice Board – monitorująca prawidłowe wypełnianie nakazów sądów.

5.2.1. Infrastruktura Aldine House

Budynek Aldine House, tak jak każdy budynek *secure children's homes*, podzielony jest na pięć części, a każda z nich ma wypełniać swoje zadanie związane z działaniami wykonywanymi na jej obszarze. Pierwszą stanowi część administracyjna, gdzie znajduje się również recepcja. Druga przeznaczona jest dla wychowanków – są tu ich sypialnie i pokój wypoczynkowy, będący pod stałą obserwacją za pomocą kamer. Kolejne obszary placówki to część, w której znajdują się sale edukacyjne, oraz część rekreacyjna: siłownia, sala do ping-ponga. Do budynku przynależy też duże podwórko i hala sportowa.

Obszar administracji i recepcji jest tą częścią domu, w której przebywają odwiedzający: rodzice i krewni nieletnich, wizytujący ośrodek. Ponadto znajdują się tu biura personelu, pokoje konferencyjne i pokoje diagnostyczne, w których odbywają się wstępne rozmowy z nowo przyjętymi osobami. Do tej części przynależy strzeżony garaż. Jest to pomieszczenie, do którego prawo wjazdu ma tylko samochód policyjny przywożący nowego podopiecznego do placówki. Wstępna rozmowa z wychowankami i proces przygotowywania indywidualnego planu dla każdego z nich odbywa się właśnie w tej części placówki. Pozostałe biura personelu zlokalizowane są w części mieszkalnej budynku.

Część mieszkalna mieści się na piętrze i sąsiaduje z kuchnią, pralnią, jadalnią oraz dwoma pokojami wypoczynkowymi z dostępem do zabezpieczonych kratami tarasów. Znajduje się tu także kuchnia dla personelu. Sypialnie są usytuowane wzdłuż dwóch korytarzy obszaru mieszkalnego – trzy po jednej stronie (z widokiem na ogród) i pięć po drugiej stronie (z widokiem na podwórko sportowe). W każdym pokoju znajduje się telewizor, radio i komputer. Są one jednak traktowane jako środek wychowawczy, a dostęp do nich zależy od zachowania. W każdej chwili wychowawca może ukarać nieletniego, ograniczając mu do nich dostęp. Wychowankowie są monitorowani przez 24 godziny na dobę za pośrednictwem kamer umieszczonych w każdym pomieszczeniu.

Obszary edukacyjny i rekreacyjny są usytuowane na parterze, z dostępem do ogródka, do którego można wejść i z sal lekcyjnych, i z placu zabaw.

³⁷ Office for Standards in Education OFSTED, <http://www.ofsted.gov.uk/>, data dostępu: 24.04.2013.

Obszar rekreacyjny sąsiaduje również z pokojem rekreacyjnym, otwartym lobby i pokojem do fitnessu z bogatym wyborem sprzętu sportowego. Obszar dostępny dla wychowanków poza głównym budynkiem i tarasami to: mały ogródek, plac zabaw, plac sportowy z boiskami do koszykówki, piłki nożnej i ręcznej oraz badmintona, a także hala sportowa. Podwórko jest monitorowane i zabezpieczone wysokim murem.

5.2.2. Organizacja i zarządzanie przypadkiem w Aldine House

W pierwszych godzinach po przewiezieniu nieletniego do Aldine House odbywa on wstępną rozmowę z dyrektorem centrum bądź z jego zastępcą. Podczas tej rozmowy każdy nowy podopieczny placówki zostaje poinformowany o regułach obowiązujących w instytucji, otrzymuje rozkład zajęć edukacyjnych, w których będzie uczestniczył, oraz zostaje powiadomiony o możliwościach uczestnictwa w dodatkowych warsztatach, poprzez które może rozwijać własne zainteresowania.

Nad przygotowaniem rozkładu dnia dla nieletniego pracuje kilkudziesięciu zatrudnionych w Aldine House specjalistów: pedagogów, psychologów, terapeutów, nauczycieli, lekarzy, pracowników socjalnych³⁸. Należy podkreślić, że cała ta plejada specjalistów przygotowuje plan dnia i opiekuje się tylko dziesięcioma wychowankami, którzy mieszkają w Aldine House. Każdy z nich zajmuje się zależnie od swojej profesji określonym obszarem działań oraz towarzyszy wychowankom podczas całego ich pobytu, a często nawet i po opuszczeniu placówki. Główne zadania dyrektora to: przyjęcie nieletniego, zapoznanie go z obowiązującym regulaminem i zasadami, opracowywanie miesięcznych i rocznych raportów dla instytucji nadzorujących Aldine House, w których wykazuje postępy podopiecznych, oraz nadzór nad pracą osób zatrudnionych w placówce.

Pracownikiem odpowiedzialnym za reagowanie na potrzeby personelu zatrudnionego w Aldine House w zakresie dodatkowych szkoleń i dokształcania oraz realizacji tychże zadań jest zastępca dyrektora. Przewodniczy on także komisji opracowującej plan opieki nad nieletnim, zapoznaje się z raportami przygotowanymi przez sąd, policję i pracowników socjalnych, a dostarczanych do Aldine House przed przyjęciem nieletniego, ponadto utrzymuje stały kontakt z Child and Adolescent Mental Health Services³⁹.

³⁸ J. Miller, *Assessment, care...*

³⁹ W skrócie CAMHS – część Brytyjskiej Narodowej Służby Zdrowia. Specjalizuje się w pomocy, a także leczeniu dzieci i młodzieży z problemami emocjonalnymi, behawioralnymi oraz chorobami psychicznymi.

Wychowawca przygotowuje dla każdego z podopiecznych indywidualny plan oddziaływań, którego jest zarazem koordynatorem i nadzorcą. Kolejnym zadaniem tej osoby jest dysponowanie programem o nazwie *Admission Risk Assessment of the Young Person*⁴⁰, przeznaczonym do szacowania ryzyka (*risk assessment*). Ryzyko szacowane jest tutaj na podstawie informacji uzyskanych podczas wywiadu przeprowadzonego z nieletnim, dokumentów dostarczonych z sądu, raportu opartego na rozmowie z rodziną podopiecznego i danych uzyskanych ze szkoły, do której nieletni uczęszczał, a opracowanego przez pracownika socjalnego. Przygotowane w ten sposób oszacowanie ryzyka przekazywane jest kolejnemu pracownikowi, który kompletuje akta wychowanka i sporządza całościową wstępną ocenę ryzyka (*initial risk assessment*), w której zawarte są:

- opis specyfiki ryzyka,
- opis poziomu ryzyka,
- opis specyficznych działań, które pomogą uniknąć wzrostu ryzyka⁴¹.

Wstępna ocena ryzyka obejmuje:

- podatność nieletniego na podejmowanie działań i zachowań ryzykownych,
- ryzyko nieletniego przejawiane w stosunku do swojej osoby,
- ryzyko nieletniego okazywane w stosunku do personelu, innych podopiecznych domu oraz społeczeństwa.

Raz w miesiącu organizowane jest spotkanie poświęcone planowaniu wszelkiego rodzaju działań (*training planning meeting*)⁴², podczas którego grupa zarządzająca danym przypadkiem na podstawie wstępnej oceny ryzyka aktualizuje je, opierając się na poniższej skali:

1. wysokie ryzyko: obecna i częsta powtarzalność zachowania;
2. średnie ryzyko: obecna i okazjonalna powtarzalność zachowania;
3. niskie ryzyko: wykazywanie w przeszłości zachowań powtarzalnych.

Pracownik socjalny odpowiedzialny jest za uzupełnianie wyżej opisanej oceny ryzyka, poprzez podjęcie działań związanych z:

- opisaniem specyficznego dla danego przypadku ryzyka, historii przypadku i specyficznych dla niego zachowań – diagnoza ryzyka;
- ustaleniem działań i aktywności redukujących ryzyko, które zawierają: ponoszenie przez wychowanka konsekwencji zachowań, ich rodzaj i sposób reakcji na nie, czas ich wprowadzenia – jak szybko po wystąpieniu niepożądanego zachowania podopieczny poniósł za nie konsekwencje – słownictwo i ton głosu, którego należy użyć, by przekazać wychowankowi informacje o konsekwencjach jego zachowania, które ma ponieść;

⁴⁰ J. Miller, *Assessment, care...*, s. 8–11.

⁴¹ Office for Standards in Education OFSTED, <http://www.ofsted.gov.uk>, data dostępu: 24.04.2013.

⁴² J. Miller, *Assessment, care...*, s. 14–23.

- opisaniem działań redukujących ryzyko: restrykcje, przywileje, które należy zapewnić lub zabrać wychowankowi.

Przygotowany w ten sposób plan zarządzania ryzykiem weryfikowany i uzupełniany jest raz w miesiącu przez grupę zarządzającą działaniami (*operation management team*)⁴³.

W placówce zatrudniona jest także grupa pracowników wspierających, która zajmuje się opieką i pracą z indywidualnym przypadkiem, obejmującą m.in.: edukację wychowanków, zarządzanie dokumentami i monitorowanie ich oraz plany postępowania z nieletnimi, prowadzenie terapii grupowej i organizowanie wychowankom czasu wolnego.

Organizacja i zarządzanie przypadkiem w Aldine House odnosi się do siedmiu kluczowych obszarów określonych przez *Health Department* oraz *Department for Education and Employment*, a zawartych w dokumencie *Framework for the Assessment of Children in Need and Their Families*⁴⁴, niezbędnych do tego, by zapewnić nieletniemu prawidłowy rozwój. Do obszarów tych należą: zdrowie, edukacja, tożsamość, relacje z rodziną i otoczeniem, prezencja społeczna, rozwój emocjonalny i umiejętność troszczenia się o siebie i własny rozwój.

Pracownicy Aldine House realizują zadania związane ze stanem zdrowia podopiecznych poprzez zapewnienie im możliwości prawidłowego rozwoju fizycznego oraz dobrostanu psychicznego. Każdy z nieletnich otrzymuje kompleksową opiekę medyczną: uzupełniane są szczepienia, prowadzona jest profilaktyka i terapia stomatologiczna, również wpływ czynników genetycznych, takich jak choroby przebyte przez rodziców, choroby dziedziczne, brany jest pod uwagę przy przyjęciu nieletniego do placówki i zapewnieniu mu adekwatnej ochrony, której zadaniem jest poprawa jego stanu zdrowia⁴⁵. W ciągu pięciu dni od przyjęcia do Aldine House nieletni badani są przez lekarza ogólnego, który określa ich stan zdrowia. Podopieczni domu znajdują się odtąd pod stałą pieczę lekarza internisty, stomatologa oraz okulisty. Dieta w centrum jest przygotowana tak, by zapewnić dorastającym nastolatkom wszystkie najważniejsze dla ich prawidłowego rozwoju składniki odżywcze. Prowadzone są różnego rodzaju zajęcia profilaktyczne dotyczące wychowania seksualnego, uzależnień i innych tematów, mające zapewnić edukację nieletnich w zakresie ochrony i troski o swoje zdrowie oraz zapobiec wystąpieniu w przyszłości poważnych problemów i chorób związanych z jego brakiem.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ *Framework for the Assessment of Children in Need and Their Families*, Health Department & Department of Education and Employment, Stationery Office, London 2000, <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20130401151715/https://www.education.gov.uk/publications/eOrderingDownload/Framework%20for%20the%20assessment%20of%20children%20in%20need%20and%20their%20families.pdf>, data dostępu: 11.05.2015.

⁴⁵ Ibidem, s. 18.

Głównym zadaniem edukacji prowadzonej w *secure children's homes* jest zapewnienie podopiecznym wszechstronnego rozwoju oraz pobudzenie ich zainteresowań. Nieletni przebywający w Aldine House mają prawo do kontynuowania bądź rozpoczęcia edukacji zgodnej z wytycznymi krajowego programu nauczania, *General Certificate of Secondary Education*⁴⁶ i *Entry Level Certificate*⁴⁷. Ocena indywidualnych potrzeb edukacyjnych każdego z podopiecznych stanowi część procesu planowania jego pobytu w instytucji. Współpraca z władzami lokalnymi i Ministerstwem Edukacji zapewnia nieletnim przebywającym w środowisku zamkniętym uzyskanie niezbędnych kwalifikacji i możliwość kontynuowania nauki po opuszczeniu placówki. Każdy wychowanek poddawany jest testom sprawdzającym kompetencje edukacyjne m.in.: *Hodder Reading Test* – test sprawdzający technikę czytania, *Goal Maths Test* – test umiejętności matematycznych oraz *Preferred Learning Style Test* – test sprawdzający preferowany styl nauczania. Harmonogram zajęć dla wychowanków zawiera również warsztaty związane z doradztwem i umiejętnościami zawodowymi oraz rozwojem osobistym. Każdy z podopiecznych ma możliwość wyboru takich zajęć dodatkowych, które wiążą się z jego zainteresowaniami⁴⁸.

Prawidłowe zaspokajanie potrzeb przez młodych ludzi jest bardziej prawdopodobne, gdy w ich środowisku pojawiają się pozytywne wzorce społeczeństwa i kultury. Dzięki temu wzrasta w nich przekonanie o własnej wartości i celowości swojego postępowania. Jedną z bardziej istotnych kwestii programu oddziaływań wprowadzonego w Aldine House jest zapewnienie jego podopiecznym możliwości kontaktu z własną kulturą, na przykład poprzez obchody uroczystości właściwych danej religii, przestrzeganie diety odpowiedniej dla danej grupy kulturowej, czy też zorganizowanie innych zajęć edukacyjnych, które służyć będą nauce szacunku dla innych ras, kultur czy wyznań⁴⁹. Identyfikując pozytywnie swoją indywidualność, nieletni kształtuje poczucie własnej wartości, obraz siebie jako akceptowanej osoby, która posiada konkretne umiejętności. Postrzega siebie jako odrębną, cenioną i pełnowartościową jednostkę.

Więź z rodziną i społeczeństwem pełni olbrzymią rolę w kształtowaniu u nieletniego empatii⁵⁰. Za właściwe jej wykształcenie odpowiedzialny jest stabilny,

⁴⁶ GCSE – świadectwo ukończenia szkoły średniej – jest akademickim odpowiednikiem kwalifikacji uzyskanych w danej dziedzinie; podchodzą do niego uczniowie w wieku 14–16 lat w szkolnictwie średnim Anglii, Walii i Irlandii Północnej.

⁴⁷ ELC – certyfikat znajomości przedmiotu na podstawowym poziomie – dostępny z takich dziedzin nauczania, jak: język angielski, matematyka, fizyka, język francuski. Skierowany jest do młodzieży ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

⁴⁸ D. Howe, *Attachment*, [w:] J. Horwath (ed.), *The Child's World: Assessing Children in Need*, London 2000.

⁴⁹ *The Framework for the Assessment of Children in Need and Their Families*, Health Department & Department of Education and Employment, Stationery Office, 2000, s. 18, <http://www.crin.org/docs/Framework%20Guidance%20Notes%20and%20Glossary.pdf>, data dostępu: 18.09.2012.

⁵⁰ Ibidem, s. 19.

pełen zaufania i czułości związek dziecka z rodzicami lub opiekunami, dobre relacje z rodzeństwem, rówieśnikami i innymi osobami znaczącymi. W Aldine House nieletnich motywuje się do podtrzymywania bądź nawiązywania pozytywnych kontaktów z rodzinami lub innymi bliskimi osobami, np. kolegami z klasy, którzy poprzez swoje oddziaływanie pełnią swoistą funkcję integrującą. Specjaliści od komunikacji organizują tu kilka razy w miesiącu warsztaty interpersonalne dotyczące utrzymywania prawidłowych relacji z innymi ludźmi, w tym między wychowankami mieszkającymi w domu a wychowawcami i kadram⁵¹.

Kształtowanie u młodych ludzi świadomości wiążącej się z postrzeganiem ich przez inne osoby z otoczenia ma na celu pomóc im zrozumieć, jak wygląd, zachowanie i prezentowane wartości odbierane są przez świat zewnętrzny i jaki to „pierwsze wrażenie” ma wpływ na życie, pracę czy relacje nieletniego⁵². Pracownicy Aldine House poprzez prowadzone zajęcia i warsztaty pomagają podopiecznym świadomie kształtować własny wizerunek i modyfikować go, a przez to wpływać na społeczny odbiór ich wychowanków.

Harmonijny rozwój emocjonalny i behawioralny pomaga nieletniemu wyrazić własne uczucia w sposób zrównoważony i kontrolować emocje, ułatwia prawidłowe funkcjonowanie psychiczne jednostki oraz jest czynnikiem chroniącym młodego człowieka przed negatywnym wpływem ze strony osób dorosłych czy rówieśników⁵³. Terapeuci zatrudnieni w Aldine House prowadzą terapie indywidualne w celu zmniejszenia u podopiecznych deficytów związanych z nieprawidłową socjalizacją, która spowodowała u nich zaburzenia poczucia bezpieczeństwa, agresję nieadekwatną do sytuacji oraz inne nieprawidłowości natury psychicznej. Akceptacja i zorganizowanie im bezpiecznego, przyjaznego środowiska ma na celu zmniejszenie tych deficytów i wykształcenie w nieletnich odpowiedzialności za własne zachowania.

Ostatnim kluczowym obszarem pracy z nieletnimi w *secure children's homes* jest wykształcenie u nich umiejętności troski i dbałości o samego siebie. Każdy z nieletnich przebywających w tego rodzaju instytucjach ma za zadanie nabycie praktycznych, emocjonalnych i komunikacyjnych kompetencji niezbędnych do rozwoju poczucia niezależności⁵⁴. Odbywa się to poprzez warsztaty o różnorodnej tematyce, poczynając od tak prozaicznych kwestii jak ubieranie i odżywianie, poprzez zdobywanie zaufania, a skończywszy na samodzielności, znalezieniu pracy czy życiu z dala od rodziny.

⁵¹ *Statement of Purpose and Function...*

⁵² *The Child's World: Assessing Children in Need. Training and Development Pack*, London 2000.

⁵³ M. Brandon, *Communicating with Children and Ascertaining Their Wishes and Feelings*, [w:] D. Shemmings (ed.), *Involving Children in Family Support and Child Protection*, London 1999.

⁵⁴ J. Grey, *The Framework for the Assessment of Children in Need and Their Families*, „Child Psychology and Psychiatry Review” 2001, vol. 6 (1), s. 4–10.

Opisane szerzej obszary pracy z nieletnimi przekładają się na zasady i działania podejmowane w Aldine House. Zarówno codzienne wspólne zajęcia podopiecznych domu czy edukacja w szkole znajdującej się przy centrum, jak i indywidualne programy postępowania z każdym z nieletnich przygotowane są tak, by wyczerpywać tematykę zawartą w każdym z tych kluczowych obszarów.

Podopieczni Aldine House żyją w kontrolowanym środowisku zamkniętym i z tego powodu doświadczają wielu problemów oraz negatywnych emocji, takich jak złość czy frustracja związana z izolacją i brakiem swobody. Liczne restrykcje, ograniczenia są dla młodych ludzi niezwykle trudne do przyjęcia. Dlatego też priorytetowym zadaniem stawianym przed personelem jest stworzenie takiego środowiska, które w jak najmniej odczuwalny sposób ograniczałoby jego mieszkańców, ale z drugiej strony bezpiecznie chroniłoby społeczeństwo przed ich dewiacyjnymi zachowaniami⁵⁵.

Jest to możliwe dzięki profesjonalnej wiedzy specjalistów zatrudnionych w Aldine House, powtarzanej co pewien czas ocenie zachowań ryzykownych, a także wykorzystaniu metod i technik hamujących niepożądane działania nieletnich. Podstawą do utrzymania dyscypliny w domu jest budowanie dobrych relacji opartych na zaufaniu i szacunku między pracownikami i mieszkańcami. Wszystkie nawet mało znaczące problemy rozwiązuje się na bieżąco, tak by w porę zatamować negatywne emocje i zapobiec ich eskalacji, która może prowadzić do wystąpienia zachowań szkodliwych (m.in. samouszkodzeń). Regulamin Aldine House wprowadza jasne i zrozumiałe dla wszystkich podopiecznych zasady: wzięcie odpowiedzialności za własne czyny i życie, okazywanie szacunku i tolerancji w stosunku do innych ludzi, poszanowanie własności osobistej, regularne uczestnictwo w terapii oraz wnoszenie pozytywnego wkładu w życie placówki⁵⁶.

Ze względu na te oczekiwania następujące zachowania wychowanków są uważane za nieakceptowane: przemoc w stosunku do personelu i innych podopiecznych domu, brak manier, przeklinanie, opryskliwość, zachowania zakłócające spokój innych osób przebywających w centrum, czyny destrukcyjne i agresywne. Personel Aldine House na swoim przykładzie pokazuje, jak kształtować pozytywne relacje między ludźmi, oparte na szacunku, zaufaniu i otwartości – i tego samego wymaga od wychowanków.

Nagrody, przydzielane w myśl zasady ich dominacji nad karami, wiążą się głównie z nadawaniem wychowankom określonych przywilejów, takich jak późniejsze pójście spać, nowe wyposażenie pokoju czy też własny sprzęt elektroniczny.

⁵⁵ A. Walker, *Resettlement and Aftercare Provision*, Sheffield City Council, June 2007.

⁵⁶ *Statement of Purpose and Function...*

Wszystkie negatywne zachowania podopiecznych próbuje się najpierw zrozumieć i skutecznie wyeliminować, odbywając rozmowę wychowawczą. Jednakże, gdy trzeba zastosować określoną sankcję, ponieważ jest ona bezwzględnie konieczna do przywrócenia ładu, dostosowuje się ją do popełnionego przez podopiecznego czynu. Pracownik nakładający na wychowanka sankcję jest zobligowany do skonsultowania jej z pozostałymi członkami personelu Aldine House. Katalog sankcji i środków dyscyplinarnych jest powszechnie znany wychowankom i pracownikom domu oraz zatwierdzony przez instytucje sprawujące nad nim nadzór. Są one następujące: dodatkowe prace na rzecz domu, ograniczenie swobód związanych z rekreacją, naprawienie wyrządzonej szkody bądź wypłacenie odszkodowania, zwiększenie nadzoru, wycofanie przywilejów⁵⁷.

Wychowawcom zaleca się, by stosowali te formalne środki dyscyplinarne tylko i wyłącznie wtedy, gdy nieformalne nagany i rozmowa z podopiecznym okazały się nieskuteczne. Zastosowanie wobec nieletniego środków przymusu jest dopuszczalne tylko wtedy, gdy zagrożone jest jego zdrowie lub życie (gdy swoim zachowaniem naraża się on na ryzyko obrażeń). Wszystkie przypadki wymagające ich użycia zostają zarejestrowane i podpisane przez pracowników w nich uczestniczących. Rodzice nieletniego zostają poinformowani o wystąpieniu takiej konieczności. W przypadku ucieczki nieletniego z centrum natychmiast zostaje powiadomiona policja, której przekazywana jest fotografia podopiecznego, opis jego ubrania oraz adresy osób mu bliskich. Wszystkie ucieczki są rejestrowane i zgłaszane Youth Justice Board⁵⁸.

Wiele organizacji państwowych i prywatnych zaangażowanych jest w planowanie opieki następczej dla nieletnich opuszczających Aldine House. Młodym ludziom zapewnia się kompleksową opiekę, której głównym celem jest pomóc im na nowo odnaleźć się w społeczeństwie, a przede wszystkim samodzielnie w nim funkcjonować.

Każdy z wychowanków dowiaduje się o dacie opuszczenia instytucji zabezpieczającej na dziesięć dni przed jej opuszczeniem. Jeżeli zespół pracujący nad indywidualnym przypadkiem wyrazi zgodę, wówczas podopieczny przed opuszczeniem placówki udaje się na krótką wizytę do swojego domu rodzinnego i poznaje szkołę, w której będzie kontynuował naukę. Obowiązkowym elementem opieki następczej jest przygotowanie *resettlement plan*⁵⁹. Każdy z wychowanków

⁵⁷ J. Banwell, *The Use of Sanctions within Aldine House*, Sheffield City Council, September 2008.

⁵⁸ YJB – Rada ds. Wymiaru Sprawiedliwości dla Nieletnich, więcej na ten temat zobacz w podrödziale 3.1.

⁵⁹ *Youth Justice Board for England and Wales. The National Specification for Learning and Skills: For Young People on a Detention and Training Order in Prison Service Accommodation*, September 2008, <http://yjbpublications.justice.gov.uk/publications/Resources/Downloads/NatSpecLearnSkill.pdf>, data dostępu: 12.07.2013.

otrzymuje go w wersji pisemnej, a jego kopia zostaje wysłana również do pracownika socjalnego, który będzie nadzorował postępy nieletniego na wolności, oraz do innych profesjonalistów, którzy będą uczestniczyć w procesie jego readaptacji. *Resettlement plan* zawiera wszelkie informacje dotyczące zadań i pracy, jaką były już podopieczny placówki ma wykonywać⁶⁰.

Po osiedleniu się byłego wychowanka w nowym miejscu personel Aldine House ma obowiązek odwiedzić go i sprawdzić, w jakich warunkach przebywa i czy kontynuuje edukację – najczęściej takie wizyty odbywa się ciągu 2–3 miesięcy od opuszczenia przez nieletniego placówki i powtarza się je 2–3 razy w ciągu pierwszego roku zamieszkania poza nią⁶¹.

System karania nieletnich w Anglii i Walii przeszedł ogromne przeobrażenia. Partia Pracy, która w ostatniej dekadzie XX wieku doszła do władzy, skupiła się na walce z przestępczością. Jednym z jej głównych założeń była praca z nieletnimi i szybkie reagowanie na popełniane przez nich przestępstwa: „jeśli chcemy, by nasz system pracował lepiej i wydajniej, powinniśmy skupić się na redukcji liczby nieletnich przestępców, w ten sposób zapobiegniemy ich dalszemu wykołajeniu i zredukujemy liczbę dorosłych przestępców”⁶². Jedną z takich prób zwalczania przestępczości nieletnich są właśnie *secure children's homes*. Łączą one w sobie kompleksowe działania, które z jednej strony opierają się na modelowaniu zachowań nieletnich, inicjowaniu i wspieraniu kontaktu z rodzicami oraz zapewnieniu wychowankowi wsparcia w jego życiu osobistym i zawodowym w celu uniknięcia popełniania przez niego kolejnych przestępstw, z drugiej zaś – stosują formy represji i kontroli, monitorują wychowanków 24 godziny na dobę, nie pozwalając im na intymność, i surowo karzą nawet za małe przewinienia. To, jakie efekty przynoszą owe działania, nie zostało udokumentowane ani zbadane. W teorii placówki te mają resocjalizować nieletnich, przywracać ich społeczeństwu, w praktyce natomiast mogą czynić ich kolejnymi ofiarami.

5.3. Zastosowanie strategii awersyjnych w resocjalizacji

Przestępczość to zagadnienie, które ze względu na swój wymiar społeczny od lat pozostaje w sferze zainteresowań kryminologów, socjologów, pedagogów i, co szczególnie ważne, polityków. Wszak dziś, w dobie ponowoczesności,

⁶⁰ A. Walker, *Resettlement and Aftercare Provision*, Practice Guidance, September 2008.

⁶¹ Ibidem, s. 2.

⁶² R. Allen, *Juvenile Justice Reforms in England and Wales*, „Annual Report for 2000 and Resource Material Series” 2002, vol. 59, s. 128–143.

gdy głos ekspertów już dawno przestał mieć znaczenie⁶³ i ginie wśród przeciwnych (równoważnych – sic!) głosów „przeciętnego”, statystycznego obywatela, prawodawca, stając się ostateczną wyrocznią w zakresie reakcji na wszelkie problemy społeczne, bardziej wsłucha się w zdanie i postulaty tych drugich. To zaś, że stoją one w zasadniczej sprzeczności z dotychczasowym dorobkiem naukowym, pozostaje bez znaczenia, najważniejsze, iż działania decydentów odpowiadają na zapotrzebowanie społeczne, co pozwala zdobyć kilka punktów procentowych więcej w kolejnych wyborach. Ta krótkoterminowa polityka reagowania na często populistyczne, najgłośniejsze poglądy nie ma i nie musi mieć nic wspólnego ze skutecznością, wszak nie to jest przedmiotem zainteresowania prawodawcy/polityka.

Wśród zrodzonych na takim podejściu strategii reagowania na przestępczość znajduje się strategia doświadczeń awersyjnych, która zwłaszcza w dwóch ostatnich dekadach ubiegłego wieku zyskała dla siebie uznanie. Szczególnie dużą popularność zdobyła na gruncie amerykańskim, ale zadowolniła się również w krajach europejskich. Jej głównym założeniem jest poddanie osadzonych przestępców⁶⁴ skrajnie rygorystycznej dyscyplinie opartej na wzorach militarnych. „Techniki te są zaprojektowane, aby wzmacniać strach, degradację, poniżenie i dyscyplinę oraz szacunek dla autorytetu w celu narzucenia pełnego podporządkowania”⁶⁵. Widać zatem wyraźnie, że interwencja jest nastawiona przede wszystkim na czynniki niekryminogenne, które wszakże nie mają większego wpływu na poziom powrotności do przestępstwa⁶⁶. I choć refleksja na temat małej skuteczności oddziaływań awersyjnych oraz, wbrew pozorom, ich wysokich kosztów przedostała się w XXI wieku do świadomości prawodawcy, wpływając na zmianę dotychczas prowadzonej polityki karnej⁶⁷, placówki odwołujące się do tej strategii nadal funkcjonują w systemach oddziaływań resocjalizacyjnych, czego przykładem mogą być amerykańskie *boot campy* czy próby podejmowane w Anglii, w ramach *High-Intensity Training*.

⁶³ J. Pratt, *Penal Populism*, London–New York 2007.

⁶⁴ Strategia ta rozwinęła się jako reakcja na przestępczość dorosłych, dopiero z czasem przeniesiono ją na grunt systemów dla nieletnich.

⁶⁵ B. Goldson, J. Muncie, *Boot camp*, [w:] Y. Jewkes, J. Bennett (eds), *Dictionary of Prisons...*, s. 27.

⁶⁶ Czynniki niekryminogenne występują w biografiach osób w konflikcie z prawem, ale badania nie wskazują ich bezpośredniego związku z popełnianiem przestępstw. Na podstawie badań zidentyfikowano również czynniki kryminogenne, w przypadku których istnieje bezpośredni związek z przestępstwem. Więcej na ten temat zob. D.A. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal...*

⁶⁷ Oprócz polityki prowadzącej do masowej prizonizacji (*mass imprisonment*) rozwija się szeroko analizowane w niniejszej publikacji podejście *what works*, stanowiące „sumę wiedzy na temat skutecznych sposobów ograniczania recydywy”, B. Stańdo-Kawecka, *O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie*, „Probacja” 2010, nr 1, s. 116.

5.3.1. Amerykańskie *boot campy* – obozy dyscyplinujące

Pierwszy *boot camp*, nazywany również inkarceracją szokową (*shock incarceration*), reżimem dyscyplinarnym (*regimented discipline*) lub intensywną inkarceracją (*intensive incarceration*), na terenie Stanów Zjednoczonych powstał w 1983 roku w stanie Georgia. Idea oddziaływania poprzez rygorystyczną dyscyplinę opartą na militarnych wzorcach, mającą wywołać wstrząs w przestępcach, znajdowała coraz więcej zwolenników, co doprowadziło do szybkiego przyrostu tego typu instytucji. Na otwarcie kolejnych nie trzeba było długo czekać, już rok później powstał obóz w stanie Oklahoma⁶⁸. Po dziesięciu latach było ich już 59 w 29 stanach⁶⁹. W roku 2000 liczba ta wzrosła do blisko stu, zarówno publicznych (w tym 3 federalne i 87 stanowych), jak i prywatnych (5). Swoim oddziaływaniem *boot campy* obejmowały 12 751 kobiet i mężczyzn (wyłącznie dla kobiet było 11 obozów, koedukacyjnych 17, pozostałe 67 to obozy męskie)⁷⁰.

Choć pomysł takiego traktowania osób naruszających porządek prawny od samego początku budził liczne zastrzeżenia, szybko znalazł naśladowców również w systemie oddziaływań wobec nieletnich. Pierwszy obóz dyscyplinujący dla tej kategorii wiekowej został założony w 1985 roku w Nowym Orleanie, w stanie Luizjana. Kiedy Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention (OJJDP) w opracowaniu *Juvenile Justice Reform Initiatives in the States: 1994–1996* zawiera materiał zatytułowany *Issues and Trends in State Juvenile Justice Reform* – postulujący modernizację systemu resocjalizacji nieletnich – w dziesięciu stanach (Alabama, Kalifornia, Kolorado, Indiana, Iowa, Luizjana, Massachusetts, Missisipi, Nowy Jork i Ohio) funkcjonują już obozy dla nieletnich. Mimo wątpliwych wyników programów realizowanych w tych obozach podobne placówki powstają też w kolejnych stanach⁷¹. Tempo ich rozwoju jest jeszcze większe niż w przypadku placówek dla osób dorosłych⁷²: w roku 2003 jest ich już 56. Podobnie jak to ma miejsce w placówkach dla osób pełnoletnich, organy prowadzące mają różnorodny charakter, przy czym proporcjonalnie więcej obozów pozostaje w rękach prywatnych zarządców (18)⁷³. Wydaje się jednak, że wprowadzenie tego typu ośrodków do systemu resocjalizacji

⁶⁸ A. Bałandynowicz, *Probacja. System...*, s. 163.

⁶⁹ D. Marsteller, *Manatee's Boot Camp in Trouble: Facility Struggling with Rate of Recidivism, Budget Deficit*, „Bradenton Herald” 2.04.2006.

⁷⁰ *Census of State and Federal Correctional Facilities*, 2000.

⁷¹ J. Tyler, R. Darville, K. Stalnaker, *Juvenile Boot Camps: A Descriptive Analysis of Program Diversity and Effectiveness*, „The Social Science Journal” 2001, vol. 38 (3), s. 448.

⁷² Osoby do 18. roku życia stanowią około 24% populacji.

⁷³ *Juvenile Offenders and Victims: 2006 National Report*.

w Stanach Zjednoczonych było w większym stopniu odpowiedzią na oczekiwania i nastroje społeczne, o czym była już mowa, niż koniecznością, jak można by ewentualnie argumentować w odniesieniu do dorosłych. System resocjalizacji nieletnich mimo zwiększenia się liczby osób w tym wieku dokonujących czynów zabronionych nie odczuwał jeszcze w latach osiemdziesiątych, kiedy zaczęły powstawać pierwsze obozy dla tej kategorii sprawców czynów zabronionych, problemu drastycznego wzrostu populacji, jaki miał miejsce w przypadku dorosłych. Powstawanie obozów nie było również wynikiem krytycznych analiz, ale raczej – jak się okazało – naiwną nadzieją na skuteczność szoku.

Literatura dotycząca *boot campów* jest stosunkowo obszerna⁷⁴, na stronach internetowych Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention czy National Institute of Justice można odszukać liczne raporty podsumowujące działalność tego typu placówek. W polskiej literaturze wiele opracowań na ten temat przedstawia Andrzej Bałandynowicz⁷⁵.

Czym są zatem *boot campy*? Okazuje się, że odszukanie jednoznacznej i powszechnie akceptowanej definicji nie jest proste. Te, które najczęściej są cytowane, mają charakter opisowy. Jako przykład niech posłuży definicja zamieszczona w raporcie Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention⁷⁶. Zdaniem autorów tego dokumentu jest to placówka przeznaczona dla osób powstrzymujących się od stosowania przemocy (przestępstwa, których dokonały, nie mogły być przestępstwami ciężkimi z użyciem przemocy, broni, nie mogły doprowadzić do śmierci lub poważnego okaleczenia ani być przestępstwami seksualnymi), czas pobytu nie przekracza sześciu miesięcy, uczestnicy są poddani surowej dyscyplinie (w swym zamyśle wzorowanej na wojskowej) i wysiłkowi fizycznemu, pracują, biorą udział w zajęciach oświatowych, zawodowych, podnoszących ich kwalifikacje i w różnego rodzaju zajęciach rehabilitacyjno-terapeutycznych (w tym, według polskiej nomenklatury – resocjalizacyjnych). Ostatni element definiujący to opieka post-penitencjarna, jako końcowa faza oddziaływania. W pracy z podopiecznym można zatem wyróżnić cztery etapy: selekcję, program podstawowy (sześciomiesięczny lub krótszy)⁷⁷, przygotowanie do opuszczenia i pomoc następczą. Najbardziej widocznym elementem programu jest sam etap podstawowy,

⁷⁴ Zob. D.L. MacKenzie, G.S. Armstrong, *Correctional Boot Camps: Military Basic Training or a Model for Corrections?*, London 2004.

⁷⁵ A. Bałandynowicz, *Probacja. System...*; idem, *System probacji...*

⁷⁶ M. Peters, D. Thomas, Ch. Zamberlan, *Boot Camps for Juvenile Offenders Program Summary*, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention 1997, s. 3.

⁷⁷ Również w tej kwestii można zauważyć dużą różnorodność, zob. A. Bałandynowicz, *Probacja. System...*, s. 180; ciekawostką niech będzie fakt, że w Nowym Orleanie program trwał trzysta dni.

kilkadziesiąt dni zaprojektowanych tak, by rozbudzać wewnętrzną dyscyplinę, odpowiedzialność, poczucie własnej wartości, umiejętność pracy w zespole.

Trudności definicyjne wynikają z wielkiej różnorodności programów realizowanych w obozach. Odwołują się one do rozlicznych aspektów, wliczając w to, tak wydawałoby się fundamentalne dla istnienia *boot campów*, kwestie, jak: poziom dyscypliny czy militarnego charakteru, ale także wiek, rodzaj popełnionego czynu, pojemność, intensywność oddziaływań edukacyjnych i terapeutycznych, dobór personelu⁷⁸ czy formy i zakres pomocy następczej. Analiza Raportu Państwowego Instytutu Sprawiedliwości (National Institute of Justice – NIJ)⁷⁹ pozwala sformułować wniosek, że ze względu na nasilenie występowania poszczególnych elementów programów można mówić o trzech zasadniczych typach obozów dyscyplinujących: militarnym, resocjalizacyjnym (*rehabilitative approach*) i edukacyjno-zawodowym. Odnajdujemy zatem programy, które są nastawione w zasadzie tylko na wykorzystywanie dyscypliny wojskowej w nadziei, że doprowadzi to do pozytywnej zmiany. Niekiedy to zaufanie przybiera wręcz skrajną postać, jak w przypadku programu JAWS (*Juvenile All Weekend Supervision*), gdzie władze stanu Arizona wraz z Korpusem Piechoty Morskiej Armii Stanów Zjednoczonych organizują swoiste programy resocjalizacyjne prowadzone przez instruktorów wojskowych, które trwają... weekend⁸⁰. Ale mamy też wiele nowych programów, czy wręcz programów nowej generacji, nastawionych mniej na karanie i dryl wojskowy, a bardziej na edukację i terapię⁸¹, w których procentowy udział czasu poświęconego na nauczanie, doradztwo i leczenie przekracza znacznie czas musztry, treningu i pracy fizycznej⁸².

Boot campy różnią się również ze względu na przeznaczenie. Spotykamy takie mieszczące się w tzw. formule *front-end*, będące alternatywą dla kary

⁷⁸ Niektóre obozy próbują zrównoważyć militarny charakter placówki poprzez zatrudnianie przede wszystkim osób z przygotowaniem terapeutycznym, inne zaś – przeciwnie, przyjmują do pracy wyłącznie osoby z doświadczeniem wojskowym. Zob. np. B.B. Bourque et al., *Boot Camps for Juvenile Offenders: An Implementation Evaluation of Three Demonstration Programs. A Final Summary Report Presented to The National Institute of Justice*, <http://www.ncjrs.gov/txtfiles/bootjuv.txt>, data dostępu: 6.08.2012.

⁷⁹ *Correctional Boot Camps: A Tough Intermediate Sanction*, Research Report, D.L. MacKenzie, E.E. Hebert (eds), U.S. Department of Justice, National Institute of Justice 1996.

⁸⁰ Liczne opracowania poddające weryfikacji działania oparte na koncepcji „ostrej terapii szokowej” kwestionują ich skuteczność. Zob. B. Stańdo-Kawecka, *Zapobieganie przestępczości nieletnich w świetle evidence based policy*, [w:] P. Hofmański, S. Waltoś (red.), *W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Marianny Korcyl-Wolskiej*, Warszawa 2009, s. 160 i cytowana tam literatura.

⁸¹ J. Tyler, R. Darville, K. Stalnaker, *Juvenile Boot Camps...*, s. 449.

⁸² Przykładami takich rozwiązań są np. programy realizowane w *boot campach* w stanach: Luizjana, Nowy Jork czy Illinois. Zob. D. Ambrose, *Research into High-Intensity Training (HIT) with Young People*, [w:] G.J. Towl (ed.), *Psychological Research in Prisons*, New York 2006, s. 132–133.

pozbawienia wolności (model I), ale i takie, do których trafia się już w trakcie odbywania kary, tzw. *back-end*, a pomyślnie zakończenie programu ma umożliwić złagodzenie warunków jej wykonywania bądź uzyskanie warunkowego przedterminowego zwolnienia (model II).

Tabela 30. Modele *boot campów*

<i>Boot camp – model I</i>	<i>Boot camp – model II</i>
<i>Boot campy</i> stosowane jako alternatywa dla inkarceracji – strategia początkowa/model początkowy (<i>front-end diversion from incarceration</i>)	<i>Boot campy</i> stosowane jako odejście od inkarceracji – strategia końcowa/model końcowy (<i>back-end diversion from incarceration</i>)
Osoby skazane są kierowane przez sądy bezpośrednio do <i>boot campu</i> i zazwyczaj jest to warunek nadzoru kuratorskiego (probacji). Osoby łamiące warunki probacji lub wyroku mogą zostać umieszczone w <i>boot campie</i> w miejsce aresztu lub więzienia za złamanie warunków dozoru	Osoby kierowane do <i>boot campu</i> są wybierane spośród nowo osadzonych w areszcie lub więzieniu, którzy zgłaszają się na ochotnika w zamian za skrócenie wyroku. Osobom tym może zostać wskazany określony okres z wyroku, jaki mają spędzić w <i>boot campie</i> . Osoby, co do których stosuje się oddziaływania oparte na strategii końcowej, zazwyczaj uzyskują nadzór kuratorski

Źródło: G. Caputo, *Intermediate Sanctions in Corrections...*, s. 60.

Trzeba jednak wyraźnie powiedzieć, że taka idea oddziaływania resocjalizacyjnego jest kontrowersyjna z wielu powodów. W zasadzie na każdym z wymienionych etapów trwania programu można doszukać się licznych mankamentów, które dezawuuują ten sposób oddziaływania. Na etapie selekcyjnym istnieje ryzyko, że do programu zostaną zaklasyfikowane osoby o niewielkim stopniu demoralizacji, dla których taka restrykcyjna forma wcale nie wydaje się odpowiednia. Natomiast dla sprawców o wysokim stopniu niedostosowania społecznego obozy dyscyplinujące mogą być – i, jak pokazują liczne analizy, są – tylko teoretycznie kuszącą alternatywą dla resocjalizacji. Bowiem w praktyce, kiedy to personel ustala, kto może przekroczyć bramy obozu, takie osoby nie będą wybierane czy to w obawie przed niską skutecznością proponowanych oddziaływań, czy wręcz przed nieumiejętnością porażenia sobie z nimi⁸³.

Bez względu wszakże na dobór uczestników programu wyniki i tak są, mówiąc eufemistycznie, niezadowolające. Analizy z połowy lat dziewięćdziesiątych powstrzymywały się od jednoznacznych wniosków co do stopnia recydywy, powołując się na nowatorskość rozwiązań realizowanych w *boot campach*,

⁸³ A.R. Gover, D.L. MacKenzie, G.J. Style, *Boot Camps and Traditional Correctional Facilities for Juveniles: A Comparison of the Participants, Daily Activities, and Environments*, „Journal of Criminal Justice” 2000, vol. 28 (1), s. 54.

a zwłaszcza zbyt krótki czas, jaki upłynął od opuszczenia placówek przez pierwszych uczestników programu. Kolejne lata przynoszą jednak zmianę. Z meta-analiz przeprowadzonych na początku obecnego wieku wynika wyraźnie, że obozy w tym zakresie nie spełniają pokładanych w nich nadziei. Poziom recydywy nie jest niższy niż przy zastosowaniu innych środków izolacyjnych i oscyluje w granicach 44–47%⁸⁴. W większości przypadków po ustaniu bardzo restrykcyjnej kontroli zewnętrznej sprawcy w swoich środowiskach wracali do starych nawyków funkcjonowania, a „modelowanie agresywnych zachowań i wzmacnianie więzi grupowych pomiędzy przestępcami mogło zwiększać poziom powrotu do przestępstwa”⁸⁵. Ostatnie analizy odwołujące się do *Risk-Need-Responsivity Model* przedstawiają *boot camp* jako przykład programu zorientowanego na czynniki niekryminogenne. Zgodnie zaś z regułą potrzeb interwencja resocjalizacyjna winna koncentrować się tylko na czynnikach kryminogennych, gdyż w innych przypadkach nie powoduje spadku recydywy.

Czas pobytu w obozach dyscyplinujących nie jest jednoznacznie czasem straconym. *Boot campy* mogą się pochwalić pozytywnymi osiągnięciami zwłaszcza w zakresie odrabiania, powszechnych wśród wychowanków, zaległości edukacyjnych. Wielu z nich przystępowało i zdawało egzamin GED i choć ich odsetek był niższy niż w tradycyjnych placówkach resocjalizacyjnych⁸⁶, to i tak wyniki te należy traktować jako sukces. Jednak porównywanie ich z grupą kontrolną z typowych zamkniętych instytucji resocjalizacyjnych nie jest w pełni metodologicznie poprawne. Należy pamiętać o mniejszej liczbie personelu, a zatem mniejszej możliwości indywidualizacji oddziaływań oraz nade wszystko o czasie przygotowań do egzaminu, który w przypadku tradycyjnych placówek był kilkakrotnie dłuższy.

Generalnie jednak można powiedzieć za Deborah Kilgore i Susan Meade, że chłopcy (obiektem badań był obóz dla chłopców w stanie Iowa) uczą się dużo, ale głównie nie tego, co było oficjalnie zamierzone⁸⁷. Ta niespójność między celem a wynikiem jest przejawem powszechnego problemu rozbieżności pomiędzy teorią a praktyką. Funkcjonowanie w tak silnie totalnej instytucji pociąga za sobą wszelkie, od dawna znane, negatywne skutki⁸⁸. Analiza sposobów adaptacji do sytuacji izolacji w *boot campach*, badanych przez przywołane autorki, odpowiada w dużej mierze temu, co blisko pięćdziesiąt lat wcześniej

⁸⁴ Por. D.L. MacKenzie, D.V. Wilson, S.B. Kider, *Effects of Correctional Boot Camps on Offending*, „Annals of the American Academy of Political and Social Science” 2001, vol. 578, s. 126–143.

⁸⁵ B. Stańdo-Kawecka, *O koncepcji resocjalizacji...*, s. 118.

⁸⁶ A.R. Gover, D.L. MacKenzie, G.J. Style, *Boot Camps...*, s. 62.

⁸⁷ D. Kilgore, S. Meade, *Look What Boot Camp's Done for Me*, „Journal of Correctional Education” 2004, vol. 55 (2), s. 173.

⁸⁸ M. Ciosek, *Psychologia sądowa...*; M. Kosewski, *Ludzie w sytuacjach pokusy i upokorzenia*, Warszawa 1985.

opisał w swoim fundamentalnym opracowaniu na temat instytucji totalnych Erving Goffman⁸⁹.

Kolejne głosy krytyczne odnoszące się do etapu programu podstawowego (obozowego) dotyczą samej istoty obozów dyscyplinujących, a mianowicie oparcia ich na modelu wojskowym i opinii, że militarna atmosfera ma być katalizatorem zmian w przestępczym zachowaniu. Tymczasem psycholodzy, należący do głównych krytyków, sądzą, iż leczenie i terapia wymagają pozytywnych międzyludzkich stosunków, nie zaś konfrontacyjnego środowiska obozów dyscyplinujących⁹⁰.

Etap przygotowania do powrotu do społeczeństwa i pomoc w reintegracji to kolejne fazy programu, pod adresem których padają liczne słowa krytyki. Liczba kontaktów ze środowiskiem zewnętrznym, zwłaszcza rodzinnym, które ma tworzyć podstawę dalszego prawidłowego funkcjonowania już poza murami placówki, jest ograniczona do minimum, a jak pokazują przykłady wielu badań, bez wsparcia ze strony najbliższego środowiska nawet ewentualne pozytywne skutki pobytu w obozie rychło zostaną zneutralizowane i uczestnicy programu powrócą do starych wzorów zachowań.

W tym kontekście nawet potencjalne korzyści finansowe, jakie płyną z funkcjonowania tego typu placówek, są bez znaczenia. Potencjalne, czy też ewentualne, gdyż nie są one tak oczywiste. Jeżeli obozy dyscyplinujące stanowią alternatywę dla innej formy resocjalizacji w środowisku zamkniętym, to, owszem, choćby wobec krótszego czasu trwania i mniejszej liczby personelu pod względem wydatków zwyciężają z nimi. Jeśli jednak do obozów trafiają skazani, bo takie jest zapotrzebowanie społeczne, nie zaś wymogi oddziaływań, którzy w innej sytuacji trafiliby pod nadzór kuratora – koszty są niewspółmierne wyższe⁹¹. Nie dziwi zatem fakt, że niektóre stany bardzo szybko zaczęły modyfikować programy obozów, a nawet wycofywać się z tego eksperymentu.

Od początku XXI wieku negatywne głosy wzmagały się, docierając do coraz większej rzeszy specjalistów i, co chyba ważniejsze, decydentów. W 2003 roku został opracowany specjalny raport dla Kongresu Stanów Zjednoczonych, w którym zawarto w dużej mierze krytyczne opinie o tej formie oddziaływania. Stanowisko głoszące, że *boot campy* w stylu wojskowym nie rozwiązują problemów, a wręcz mogą powodować jeszcze większe, przyjęto na Kongresie Państwowego Instytutu Zdrowia (National Institutes of Health – NIH) w stanie Maryland w 2004 roku⁹².

⁸⁹ E. Goffman, *Charakterystyka instytucji totalnych*, [w:] W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki (red.), *Elementy teorii socjologicznych*, Warszawa 1975.

⁹⁰ A.R. Gover, D.L. MacKenzie, G.J. Style, *Boot Camps...*, s. 54.

⁹¹ Zob. J. Tyler, R. Darville, K. Stalaker, *Juvenile Boot Camps...*, s. 450.

⁹² NIH State-of-the-Science Conference Statement on Preventing Violence and Related Health-Risking Social Behaviors in Adolescents, 13–15 October 2004, <http://consensus.nih.gov/2004/2004YOUTHViolencePreventionSOS023Program.pdf>, data dostępu: 23.09.2011.

5.3.2. Angielski *High Intensity Training*

Pomysł włączenia strategii awersyjnych bliskich *boot campom* do angielskiego systemu oddziaływań wobec młodocianych przestępców zrodził się w połowie lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku. W wyniku wizyty złożonej w 1994 roku w USA przez ówczesnego ministra spraw wewnętrznych Michaela Howarda i zapoznania się z ideą oraz funkcjonowaniem obozów dyscyplinujących został powołany zespół badający możliwość wprowadzenia podobnych rozwiązań w ramach *Prison Service*. Opracowany system miał wykorzystać pozytywne elementy *boot campów*, ale co jest wielokrotnie podkreślane w literaturze, nie miał być jedynie kopią rozwiązań amerykańskich. Grupa projektowa po dokonaniu przeglądu literatury na temat skuteczności tego środka oraz innych form terapii szokowej i stwierdzeniu, że sam reżim wojskowy ma mały wpływ na wielkość recydywy, zaprojektowany system oparła głównie na zasadach *what works*, zgodnie z którymi edukacja, doskonalenie zawodowe oraz programy ukierunkowane na rozwijanie umiejętności życiowych i myślenie stanowią istotę oddziaływań.

Elementy, które konstytuują reżim, obejmują:

- planowanie wyroków, aby w jak najlepszy sposób wykorzystać czas w zakładzie i po wypuszczeniu na wolność, w czasie pozostawania pod nadzorem kuratorskim;
- pracę w grupie ukierunkowaną na zapobieganie zachowaniom przestępczym i zachęcanie do analizy swego zachowania i wpływu na siebie samego oraz innych;
- wykorzystanie presji grupowej do wzmacniania konformizmu i pozytywnego stosunku do zmiany;
- edukację dla tych, których podstawowe umiejętności szkolne (czytanie, pisanie, liczenie) znajdują się na bardzo niskim poziomie;
- kształcenie zawodowe oparte na narodowych standardach kwalifikacyjnych;
- zaangażowanie nadzoru kuratorskiego w opiekę w celu zapewnienia płynnego przejścia z aresztu pod nadzór sprawowany w społeczności lokalnej, w której jednostka żyje⁹³.

System/program pod nazwą *High Intensity Training* (HIT) zaczął funkcjonować w ośrodku YOI Thorn Cross w miejscowości Appleton (hrabstwo Cheshire)⁹⁴

⁹³ D.P. Farrington et al., *Evaluation of Two Intensive Regimes for Young Offenders*, „Home Office Research Study” 2002, vol. 239, s. 2.

⁹⁴ Thorn Cross został utworzony w grudniu 1985 roku jako zakład otwarty dla nieletnich w miejsce wcześniejszej bazy lotniczej Królewskiej Marynarki Wojennej, która po wojnie została przekształcona w otwarte więzienie dla dorosłych. Młodociani przestępcy przebywali w nim do maja 2008 roku, po czym zmieniono jego funkcję na ośrodek dla młodych dorosłych w wieku 18–25 lat. Obecnie jest to placówka z reżimem dla młodych dorosłych w wieku 18–21 lat, dorosłych w wieku 21–25 lat oraz programem HIT, który został utworzony w czerwcu 1996 roku.

w czerwcu 1996 roku⁹⁵. Był przeznaczony dla młodocianych w wieku 18–21 lat mających do odbycia około sześciu miesięcy kary pozbawienia wolności, spełniających kryteria odbywania jej w zakładach otwartych⁹⁶ oraz psychicznie i fizycznie zdolnych do podołania reżimowi. Więzienny dzień, rozpoczynający się musztrą, obejmował szesnaście (od 6.00 do 22.00) godzin dokładnie zaplanowanej w programie aktywności⁹⁷.

HIT to trwający 25 tygodni program składający się z pięciu faz, po pięć tygodni każda. W każdej z faz brało udział maksymalnie czternastu przestępców rekrutowanych do programu w odstępach pięcioletniowych. Każda z faz skoncentrowana była na specyficznym aspekcie i temacie ukierunkowanym na zmniejszenie ryzyka przestępczości w przyszłości. Przechodzenie do kolejnej fazy nie było jednak uzależnione od realizacji i osiągnięcia wyznaczonych celów. Osadzeni nosili uniformy/mundury w quasi-wojskowym stylu, krótkie skórzane kurtki oraz różnokolorowe naramienniki na koszulach, oznaczające etap/fazę programu, w której się znajdują, oraz buty wojskowe.

Etap 1. *Initial assessment* – wstępna ocena

Pięć pierwszych tygodni jest ukierunkowanych na ocenę edukacyjnych, fizycznych, osobistych i behawioralnych potrzeb każdego młodocianego przestępcy rozpoczynającego program. W jego ramach zapewniona jest podstawowa edukacja (włączając w to również trening fizyczny), np. w zakresie kształtowania i rozwoju umiejętności czytania i pisanie. HIT działa na podstawie systemu „zarządzania” skazanymi wprowadzonego przez służby więzienne (w którym specyficzne oddziaływania – wszechstronna opieka, przeciwdziałanie zachowaniom przestępczym i inne cele – są formułowane indywidualnie dla danego więźnia). Ostatni tydzień etapu 1 to kurs w odległych ostępach Parku Narodowego Snowdonia lub Parku Narodowego Okręgu Lake, którego zadaniem jest wzmacnianie spójności grupowej i budowanie drużyny w trudnych i wymagających warunkach środowiska, w jakim się on odbywa.

Etap 2. *Basic skills* – kształtowanie podstawowych umiejętności

Następne pięć tygodni programu koncentruje się na zajęciach klasowych, podczas których młodociani przestępcy pracują nad zdobyciem kompetencji

⁹⁵ Opierając się na podobnych wzorach, choć przy większym udziale oddziaływań przyjmujących reżim wojskowy, niż to miało miejsce w Thorn Cross, w miejscowości Colchester (hrabstwo Essex) utworzono Military Corrective Training Centre. W ośrodku tym nie przykładano większej wagi do dorobku i założeń *what works*, lecz koncentrowano się raczej na rygorze i dyscyplinie. Podejście takie wynikało z założenia, że narzucona dyscyplina prowadzi do samodyscypliny.

⁹⁶ Na temat kryteriów odbywania kary pozbawienia wolności w różnych typach zakładów zob. m.in. M. Muskała, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności...*, s. 309–327.

⁹⁷ D. Ambrose, *Research into High-Intensity Training...*, s. 134.

wpisanych w narodowe ramy kwalifikacyjne, a rozpoczynają się one od programu podstawowych umiejętności życiowych i społecznych (np. zarządzania finansami, ubiegania się o pracę, udziału w rozmowach kwalifikacyjnych) oraz akredytowanego programu poprawiającego umiejętności myślenia (*enhancing thinking skills*). Program poprawy umiejętności myślenia składa się z dwudziestu dwugodzinnych sesji grupowej interwencji poznawczo-behawioralnej, która ukierunkowana jest na style myślenia związane z zachowaniami przestępczymi. Obejmuje ona następujące zagadnienia: rozumienie doświadczeń ofiary i konsekwencji popełnionych czynów, umiejętność rozwiązywania problemów, kwestionowanie sposobów myślenia prowadzących do podejmowania aktywności przestępczej, zarządzanie emocjami i ich kontrola, w tym przede wszystkim złości i lęku, radzenie sobie w kontaktach z innymi, włączając w to kształtowanie kompetencji społecznych i trening asertywności. Kulminacyjnym punktem programu w tej fazie jest zaprezentowanie na forum, przed innymi skazanymi i personelem ośrodka, wybranego i opracowanego przez siebie zagadnienia.

Etap 3. *Vocational training* – kształcenie zawodowe/budowanie kompetencji zawodowych

Kolejne pięć tygodni programu koncentruje się na kształtowaniu kompetencji zawodowych (w postaci np. kursów malowania i tapetowania, tynkowania, spawania, mechaniki samochodowej, gastronomii, dla pracowników branży przemysłowej), które mają doprowadzić do uzyskania narodowych kwalifikacji zawodowych. Programy doskonalenia zawodowego są dobierane ze względu na typ i miejsce pracy, w którym skazany będzie podejmował działanie na etapie 5 programu. Uczestnicy programu HIT biorą udział wraz z innymi osadzonymi w Thorn Cross w kursach doskonalenia zawodowego. W czasie trwania trzeciego etapu odbywają się zebrania analizujące każdy indywidualny przypadek, na które zapraszani są zewnętrzni kuratorzy sądowi, a także kontynuowany jest program zapobiegania zachowaniom przestępczym. Główne zadanie tych zebrań to ocena postępów, jakie do tej pory poczynili osadzeni, i stworzenie grupy nowych celów, jeżeli wymaga tego sytuacja.

Etap 4. *Pre-release* – poprzedzający zwolnienie

Następne pięć tygodni skoncentrowane jest na problemach związanych ze zbliżającym się zakończeniem programu i wypuszczeniem na wolność. Osadzeni kończą zaległe kursy kształcenia zawodowego lub edukacyjnego, programy kształtowania kluczowych kompetencji życiowych i społecznych, istotnych w życiu na wolności, oraz biorą udział w dalszym programie pracy grupowej skoncentrowanej na przeciwdziałaniu zachowaniom przestępczym po wyjściu na wolność. W programie przeciwdziałania zachowaniom przestępczym podejmowane są próby wzmocnienia mechanizmów racjonalizacji i negatywnej

oceny przestępczości jako takiej, aby zachęcić młodocianych do opierania się presji rówieśników wzmagającej zachowania przestępcze po opuszczeniu zakładu. W czasie trwania tego etapu skazani uczestniczą w rozmowach kwalifikacyjnych z potencjalnymi pracodawcami, a także w rozmowach dotyczących praktyk zawodowych. W ostatni piątek przed przejściem do etapu 5 podczas ceremonii wręczania dyplomów każdy z uczestników programu prezentuje dokument potwierdzający uzyskane w HIT kwalifikacje zgodne ze standardami narodowymi.

Etap 5. *Community placement* – umieszczenie w społeczności lokalnej/powrót do społeczności lokalnej

Na okres ostatnich pięciu tygodni składa się praca lub praktyki odbywane na wolności w społeczności lokalnej. Młodociani przestępcy wypuszczani są na podstawie tymczasowych przepustek w każdy poniedziałek i wracają do zakładu w każdy piątek. Zwolnienie poprzedzone jest oceną ryzyka i sprawdzeniem, czy wychowanek znajduje się pod wskazanym adresem (potwierdzonym przez kuratora sądowego). Za wykonywaną pracę mogą, ale nie muszą, otrzymywać pensje. Cel etapu 5 ukierunkowany jest na zapewnienie nieletnim stałej pracy lub zdobycie praktyki zawodowej po wyjściu na wolność. W czasie trwania tego etapu otrzymują oni wsparcie od przydzielonego każdemu indywidualnie oficera probacyjnego i mentorów ze społeczności lokalnej, którymi są wolontariusze ze stowarzyszenia SOVA⁹⁸. Więzień musi się spotykać ze swoim mentorem z SOVA przynajmniej raz w tygodniu⁹⁹.

Mimo przychylności władz i pokładanych nadziei co do skuteczności tego typu oddziaływań *High Intensity Training* ani podobne formy strategii interwencji nie rozpowszechniły się w Anglii. Oprócz wspomnianego, funkcjonującego na trochę innych zasadach, zakładu w Colchester HIT stosowano przez krótki okres w zakładzie dla młodocianych w Deebolt (hrabstwo Durham).

Ten stan rzeczy może być wynikiem niejednoznacznych efektów takiego podejścia: „Badania (...) wykazały, że osadzeni biorący udział w programie HIT przejawiali: bardziej pozytywne nastawienie do personelu, wyższy poziom kontroli agresji oraz lepszą samoocenę. Udział w programie nie wpłynął jednak na zmianę ich stosunku do przestępczości, nie poprawił ich relacji z innymi skazanymi oraz nie wpłynął na poziom odpowiedzialności i poprawę ich zachowania”¹⁰⁰. Analiza kosztów i zysków opracowana na podstawie popełnionych

⁹⁸ To działająca od 1975 roku organizacja charytatywna, koncentrująca swoją działalność na wspieraniu osób wykluczonych, zagrożonych dokonaniem czynów przestępczych. Więcej na ten temat zob. <http://www.sova.org.uk/>, data dostępu: 23.04.2011.

⁹⁹ D.P. Farrington et al., *Evaluation of Two Intensive Regimes...*, s. 6–7.

¹⁰⁰ D. Ambrose, *Research into High-Intensity Training...*, s. 139–140.

przestępstw prowadzących do ponownego skazania pokazała, że oszczędności wynikające z mniejszej liczby przestępstw popełnianych przez biorących udział w programie HIT zostały zmarnowane przez dodatkowe koszty związane z prowadzeniem takiego reżimu¹⁰¹.

Krytyka, a także likwidowanie *boot campów* i podobnych rozwiązań oraz brak naśladowców mimo nośności idei wynika z braku spodziewanych efektów tego typu oddziaływań. Jak pokazują liczne opracowania, sama dyscyplina, szok ostrej inkarceracji nie jest skutecznym impulsem do zmiany, do odstąpienia od przestępstwa. Koncentrowanie się jedynie na czynnikach niekryminogennych, co było już parokrotnie podkreślane, nie przynosi oczekiwanych rezultatów. Analizy wyraźnie pokazują, że im więcej działań resocjalizacyjno-terapeutycznych w zakresie edukacji, rozwoju umiejętności życiowych i myślenia, odwołujących się do dorobku *what works*, tym lepsze efekty oddziaływań, czego przykładem jest choćby cytowane opracowanie porównujące skuteczność metod resocjalizacyjnych *High Intensity Training* w Thorn Cross i programów prowadzonych w Military Corrective Training Centre w Colchester.

Konstruowanie oddziaływań opartych jedynie na rygorystycznej dyscyplinie odnoszącej się do militarnych wzorców niesie ze sobą wiele niebezpieczeństw. Jak pokazują przykłady stanfordzkiego eksperymentu więziennego Philipa Zimbarda czy przypadki nadużyć w więzieniu Abu Ghraib w Iraku, „czynniki sytuacyjne kształtujące nasze zachowanie przy wielu okazjach są o wiele silniejsze, niż nam się wydaje lub niż jesteśmy w stanie przyjąć do wiadomości”¹⁰². Istnieje wiele opracowań potwierdzających tezę o dominacji wpływów sytuacyjnych nad predyspozycjami osobowościowymi, lecz P. Zimbardo dodaje jeszcze szerszą perspektywę „odnoszącą się do nadrzędnej siły mogącej uczynić zło z dobra. Przez siłę tę rozumiem System – czyli kompleks czynników, kształtujących kontekst sytuacyjny. (...) Wyłoniony został zestaw dynamicznych procesów psychologicznych, które mogą popychać dobrych ludzi do złych czynów, a wśród nich: deindywidualizacja, posłuszeństwo względem autorytetów, bierność w obliczu zagrożenia, samousprawiedliwienie i racjonalizacja. Jednym z podstawowych procesów wpływających na transformację zwykłych, normalnych ludzi w bezdusznych lub wręcz wszetecznych krzewicieli zła jest dehumanizacja. Działa ona jak ślepotą mózgową, która przesłania myślenie i zaszczerpia przekonanie, że inne osoby to mniej niż ludzie. Sprawia, że niektóre osoby zaczynają postrzegać innych ludzi jak wrogów zasługujących na dokuczliwe tortury i unicestwienie”¹⁰³.

¹⁰¹ D.P. Farrington et al., *Evaluation of Two Intensive Regimes...*, s. 14.

¹⁰² P. Zimbardo, *Efekt Lucyfera. Zrozumieć jak dobrzy ludzie zwracają się ku złu*, Warszawa 2008, s. 16.

¹⁰³ Ibidem, s. 16–18.

Niestety, doświadczenia wielu obozów dyscyplinujących tylko potwierdzają powyższe tezy. Druzgocącą krytykę przynosi raport United States Government Accountability Office dla Komitetu ds. Edukacji i Pracy Izby Reprezentantów z 2007 roku na temat nadużyć i przypadków śmierci w placówkach dla nieletnich. Donosi on o 1619 incydentach maltretowania nieletnich przez personel w 33 stanach, włączając w to przypadki zakończone zgonem.

Obecnie obozy są w wyraźnej defensywie i choć może nie znikną całkowicie z mapy systemu reakcji na czyny zabronione, z pewnością reguły ich funkcjonowania muszą ulec daleko idącym zmianom. Zimbardowski „system” zmieniający dobro w zło, jak widać, działa, najlepsza selekcja wychowanków, najlepszy dobór kadry i programów mogą nie zapobiec temu, „że niektóre osoby zaczynają postrzegać innych ludzi jak wrogów zasługujących na dokuczliwe tortury i unicestwienie”.

Swoistą alternatywą dla oddziaływań opartych na strategiach awersyjnych są różne programy terapii czy resocjalizacji wykorzystujące czynniki ekstremalnych warunków środowiska. Adresowane są dla osób z różnymi problemami, w różnym stopniu zdemoralizowanych¹⁰⁴. Unikają one wielu błędów, czy raczej należałoby powiedzieć, elementów systemu, z jakimi spotykamy się w obozach dyscyplinujących. Jednak są tylko alternatywą, niebezpieczeństwo pozostaje, również tutaj mamy zazwyczaj do czynienia z wieloma czynnikami sytuacyjnymi, które mogą zatriumfować nad predyspozycjami osobowościowymi i doprowadzić „dobrego człowieka” do czynienia zła. Wydaje się, że w odniesieniu do większości sprawców, którzy trafili do *boot campów* i innych placówek stosujących podobne formy resocjalizacji, dużo efektywniejsze, choć już nie tak nośne społecznie, są próby oddziaływań podejmowane w środowisku lokalnym – bez izolacji, bez zrywania więzi z rodziną, bez stygmatyzacji, która zazwyczaj tylko potęguje trudności i trwale usuwa poza nawias społeczeństwa.

5.4. *Halfway house* – między więzieniem a wolnością

Idea oddziaływania na sprawców przestępstwa w środowisku lokalnym w czasie odbywania kary narodziła się w połowie XIX wieku w Anglii i Irlandii. W Stanach Zjednoczonych pierwszy *halfway house* powstał w 1816 roku, na przekór obowiązującemu wówczas trendowi ścisłej izolacji wyznaczonemu przez

¹⁰⁴ Można tu wymienić choćby: *Lone Star Expeditions*, Teksas (wiek 14–17), *Adirondack Leadership Expeditions*, Nowy Jork (wiek 13–17), SUWS of the Carolinas, Karolina Północna (wiek 14–17), *Phoenix Outdoor*, Karolina Północna (wiek 13–17), *Four Circles Recovery Center*, Karolina Północna (wiek 18–28), *Aspen Achievement Academy*, Utah, *Aspen Ranch*, Utah (wiek 13–17), *Outback Therapeutic Expeditions*, Utah (wiek 14–18), *Turn-About Ranch*, Utah (wiek 12–18), *SUWS Youth & Adolescent*, Idaho (wiek 11–17), *Sagewalk*, Oregon (wiek 13–17).

charakter systemu celkowego. Tumulty i rozruchy, jakie miały w tym czasie miejsce w pensylwańskim więzieniu, spowodowały przeprowadzenie lustracji w instytucjach penitencjarnych i przyspieszyły wdrażanie reform, które w efekcie doprowadziły do zniesienia nakazu pracy w celach, przy dalszej konieczności zachowania milczenia. Świadomość konsekwencji izolacji penitencjarnej spowodowała głosy o potrzebie stworzenia placówek adaptacyjnych dla osób opuszczających więzienia.

Ówczesna filozofia kary nie pozostawiała jednak miejsca na tworzenie nowych form wsparcia, wobec czego obszar ten został szybko zagospodarowany przez stowarzyszenia patronackie i towarzystwa charytatywne¹⁰⁵ oraz ruchy religijne, z niezwykle zaangażowanymi w pracę z więźniami kwakrami na czele¹⁰⁶. To właśnie ta grupa donatorów stała się twórcami pierwszych *halfway houses*. Przykładem nowego sposobu myślenia i działania był otwarty w Nowym Jorku w 1845 roku przez Isaaca T. Hoppera „Home” przeznaczony dla mężczyzn, którzy opuścili instytucje penitencjarne¹⁰⁷. Prawie dwadzieścia lat później podobna placówka – Temporary Asylum for Discharged Female Prisoners – przeznaczona dla kobiet, powstaje w Bostonie¹⁰⁸. W tym czasie *halfway houses* nastawione były głównie na zabezpieczenie podstawowych potrzeb. Oferowały zatem jedynie jedzenie i schronienie. Nie prowadzono w nich oddziaływań resocjalizacyjnych. Zmianę przyniosło otwarcie w 1896 roku w Nowym Jorku Hope House, finansowanego przez grupę filantropów zjednoczonych w stowarzyszeniu *Volunteers of America*. Hope House był o tyle szczególną instytucją, że jako pierwszy swoim programem wykroczył poza zabezpieczenie potrzeb biologicznych, wdrażając – z dzisiejszej perspektywy ubogi – zestaw oddziaływań resocjalizacyjnych¹⁰⁹. Pod koniec XIX wieku prywatne *halfway houses* działały w ośmiu stanach, ale ich dalszy rozwój został zastopowany z jednej strony przez brak poparcia, czy wręcz niechęć, ze strony urzędników wymiaru sprawiedliwości oraz wybuch Wielkiego Kryzysu w latach trzydziestych XX wieku¹¹⁰. Wiele z nich zostało zamkniętych,

¹⁰⁵ Rodząca się wówczas nowa filantropia angażowała się w działalność opiekuńczą oraz humanitarną nie tylko na rzecz poprawy sytuacji więźniów, ale swoimi oddziaływaniami obejmowała także chorych. Ważnym jej postulatem było zniesienie niewolnictwa oraz uzyskanie praw wyborczych dla kobiet i robotników. Zob. E. Leś, *Działalność dobroczynna w Europie i Ameryce. Tradycje i współczesność*, Warszawa 2000, s. 5.

¹⁰⁶ R.D. Hanser, *Community Corrections...*, s. 324.

¹⁰⁷ L.F. Alarid, P.F. Cromwell, R.V. del Carmen, *Community-Based Corrections*, Belmont 2008, s. 165.

¹⁰⁸ Warto dodać, że już wtedy lokalizacja placówek przeznaczonych dla byłych więźniów uruchamiała silny opór ze strony społeczności, określanej współcześnie jako „syndrom NIMBY” (*not in my backyard*). W tym kontekście należy powiedzieć, że powstaniu placówki bostońskiej towarzyszyło zdecydowanie mniej oporów i protestów, niż miało to miejsce w przypadku Nowego Jorku. Powodem tej różnicy było przekonanie, że kobiety demoralizują siebie i innych w zdecydowanie mniejszym stopniu niż mężczyźni. Zob. ibidem, s. 165; R.D. Hanser, *Community Corrections...*, s. 323.

¹⁰⁹ R.D. Hanser, *Community Corrections...*, s. 323.

¹¹⁰ L.F. Alarid, P.F. Cromwell, R.V. del Carmen, *Community-Based Corrections...*, s. 165.

a jedyną nową placówką stał się otwarty w Pittsburghu w 1913 roku przez Rolla H. McBride'a i grupę lokalnych działaczy *The Parting of the Ways*. Trafiający tam mężczyźni mogli liczyć na zaspokojenie podstawowych potrzeb związanych z wyposażeniem ich w ubrania i wyżywieniem, ale także podejmowali pracę oraz otrzymywali pomoc w rozwiązywaniu niezliczonych problemów, jakie występowały w ich życiu. Instytucja utrzymywała się z donacji prywatnych inwestorów¹¹¹.

W latach pięćdziesiątych *halfway houses* zaczęto przedstawiać w nowym świetle, jako instytucje, które mogą być użyteczne w związku z ograniczaniem narastającej przestępczości oraz problemów związanych z efektywnym wykonywaniem orzeczeń *parole*. Jednak by móc wykorzystać ich potencjał, konieczna była zmiana ich profilu. Zaczęły one tworzyć w swoim obrębie specjalistyczne serwisy oraz realizować programowane oddziaływania resocjalizacyjne. Do głosu doszedł amerykański pragmatyzm, bo stosunkowo szybko zaczęto dostrzegać, że jest to znacznie tańsza i efektywniejsza forma oddziaływania niż dotychczas stosowane, głównie izolacyjne, formy oddziaływań. Często podkreślano również kwestię podniesienia poziomu bezpieczeństwa społeczności lokalnych, ponieważ umieszczenie osób zwalnianych z instytucji penitencjarnych w placówkach rezydencjalnych umożliwiało poddanie ich ścisłej kontroli oraz zmuszenie do wzięcia udziału w programach readaptacyjnych¹¹².

Lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte XX wieku stanowiły „złoty okres” w rozwoju placówek typu *halfway houses*, o czym świadczą statystyki, w których odnotowano, że w 1976 roku na terenie Stanów Zjednoczonych działało około czterystu tego typu ośrodków, a szacunkowe obliczenia mówią nawet o liczbie między 556 a 796¹¹³. Powstawanie siatki *halfway houses* w tym czasie związane było również z uzyskaniem oficjalnego wsparcia rządowego i dokonaniem zmian prawnych. W 1965 roku opublikowano *Prisoner Rehabilitation Act*, autoryzowany przez Federal Bureau of Prison. Na podstawie tego dokumentu i dzięki poparciu ówczesnego Prokuratora Generalnego Roberta F. Kennedy'ego Kongres Stanów Zjednoczonych przeznaczył fundusze na stworzenie federalnego poziomu *halfway houses* dla młodocianych przestępców (*young offenders*). Środowisko działaczy skupionych wokół idei placówek przejściowych zmobilizowało się na tyle, że w 1964 roku w Chicago powołano do życia działające do dziś *International Halfway Houses Association*¹¹⁴.

¹¹¹ R.E. Curie, *The Parting of the Ways Home*, „The Prison Journal” 1945, vol. 25 (4), s. 118.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ C.L. Walsh, S.H. Beck, *Predictors of Recidivism among Halfway Houses Residents*, „The American Journal of Criminal Justice” 1990, vol. 15 (1), s. 140.

¹¹⁴ L.F. Alarid, P.F. Cromwell, R.V. del Carmen, *Community-Based Corrections...*, s. 165; R.D. Hanser, *Community Corrections...*, s. 324.

Lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte to w historii *halfway houses* czas coraz mocniej ograniczanych dotacji i donacji, co skutkowało redukcją ich liczności do 55 w roku 1999. Negatywna tendencja odwróciła się dopiero na początku XXI wieku, kiedy kolejny zwrot w polityce kryminalnej uczynił z *halfway houses* jeden z najistotniejszych elementów systemu resocjalizacji. Współcześnie tworzą one zróżnicowaną sieć placówek, zorientowanych na pracę ze skazanymi pod *parole*, probacją oraz ich rodzinami w środowisku lokalnym, co stanowi wyraz podejścia systemowego. Jest to zgodne z filozofią przedstawioną w latach sześćdziesiątych przez Prezydencką Komisję Sprawiedliwości, dla której przestępstwo i przestępczość są przejawami niepowodzenia i dezorganizacji społeczeństwa, a główne zadanie korekcji sformułowane zostało jako (od)budowanie i podtrzymanie więzi społecznych (ze szczególnym naciskiem na więzi rodzinne i lokalne), kontynuowanie edukacji, podjęcie zatrudnienia, a także utrzymywanie abstynencji, jeśli zachowania przestępcze związane były z występowaniem uzależnienia.

Implikuje to konieczność przeniesienia działań z osobami skazanymi oraz na rzecz osób skazanych do społeczności lokalnej. Amerykanie rozumieją bowiem, że wszystkie osoby, które poprzez zastosowanie środków izolacyjnych zostały umieszczone poza własnym środowiskiem lokalnym, kiedyś do niego wrócą, a ów powrót będzie tym trudniejszy, im dłuższy był okres nieobecności. Stąd też na tyle, na ile jest to możliwe, pozostawia się skazanych w środowisku lokalnym i podejmuje pracę również z tym środowiskiem. Dzięki temu rozwiązaniu możliwa jest stabilizacja byłego skazanego w środowisku lokalnym, przy jednoczesnej redukcji środowiskowych czynników ryzyka. Pozostając pod kontrolą oficerów probacyjnych lub *parole*, skazani mają możliwość podjęcia pracy, kontynuowania nauki bądź kształcenia zawodowego. Wielu z nich dzięki rezydencjalnym formom wykonania kary może utrzymać pracę, a w konsekwencji wspierać finansowo swoje rodziny. Nie pogłębia się w ten sposób, tak dobrze znanej z polskiej rzeczywistości penitencjarnej, pętli zadłużenia. Zapobieżenie delegacji ze środowiska zamieszkania pozytywnie wpływa również na jakość więzi rodzinnych, które często mocno nadwyrężone dotychczasową sytuacją, mogłyby ulec dalszej destrukcji. Zastosowanie środków nieizolacyjnych ma też ogromne znaczenie dla relacji rodzic–dziecko. Praktyka podpowiada także, że oddziaływania terapeutyczne realizowane w warunkach wolnościowych są skuteczniejsze niż te realizowane w zamknięciu.

Podczas rozważania zagadnień dotyczących zastosowania środków wolnościowych niezbędne jest również podniesienie kwestii stygmatyzacji. Trzeba bowiem pamiętać, że wielu ze skazanych to osoby, które już wcześniej w mniejszym lub większym stopniu dotknęło zjawisko marginalizacji. Izolacja i stygmatyzacja związane ze zdefiniowaniem osoby jako przestępcy w wielu

przypadkach mogą stać się czynnikami skrajnie ten niekorzystny proces pogłębiającymi¹¹⁵.

W końcu, dla pragmatycznego społeczeństwa amerykańskiego ważnym argumentem przemawiającym za oddziaływaniami lokalnymi są finanse. Placówki rezydencjalne są co prawda droższe od tradycyjnie realizowanej probacji, ale wciąż tańsze od zakładów karnych. Poza tym osoby w *halfway houses* często pokrywają dużą część kosztów utrzymania i uczestnictwa w programach¹¹⁶. Trzeba też podkreślić, że placówki mają charakter prywatnych firm, dlatego nie obciążają budżetu państwa. Szczegółowe dane przedstawia tabela 31.

Tabela 31. Dzienny koszty utrzymania skazanego w zależności od formy oddziaływania (w dolarach)

Jurysdykcja	Probacja	Lokalne placówki rezydencjalne	Instytucja izolacyjna
Federalna	9,46	55,07	63,57 (więzienie)
Hrabstwo Suffolk w stanie Nowy Jork	4,00	–	125,00 (areszt)
Departament Sprawiedliwości stanu Teksas	2,00	36,50	44,00 (więzienie)
Departament Sprawiedliwości stanu Georgia	1,27	39,05	46,62 (więzienie)

Źródło: L.F. Alarid, P.F. Cromwell, R.V. del Carmen, *Community-Based Corrections...*, s. 139.

Obecnie w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie funkcjonuje około 2300 *halfway houses*, oferujących około 100 tysięcy miejsc. Zdecydowana większość z nich nastawiona jest na mężczyzn, ale coraz częściej powstają ośrodki specjalizujące się w pracy z kobietami. *Halfway houses* są instytucjami działającymi 24 godziny na dobę, przez 7 dni w tygodniu, 365 dni w roku. W zależności od jurysdykcji skazani mogą przebywać w placówce od ośmiu do szesnastu tygodni. Placówki rezydencjalne gromadzą zróżnicowaną klientelę. Ich oferta skierowana jest głównie do osób objętych warunkowym przedterminowym zwolnieniem (*parole*) oraz takich, które wymagają większego nadzoru niż ten, który oferowany jest w ramach standardowej probacji, *parole* czy aresztu domowego. Z umieszczenia w *halfway houses* skorzystać mogą również osoby, które oczekują na rozprawę, ale nie mają dość pieniędzy, by wpłacić kaucję, lub takie, które muszą pozostać pod kontrolą.

W ostatnich latach, w związku z coraz lepiej rozpoznanymi potrzebami osób w konflikcie z prawem, obserwuje się trend do profesjonalizacji oddziaływań

¹¹⁵ Zob. J.P. Lynch, W.J. Sabol, *Prison Reentry in Perspective*, „Crime Policy Report” 2001, vol. 3; J. Petersilia, *When Prisoners Come Home...*

¹¹⁶ Zob. L.F. Alarid, P.F. Cromwell, R.V. del Carmen, *Community-Based Corrections...*, s. 139.

proponowanych w ramach placówek rezydencjalnych. Niemniej jednak zdecydowana większość wpisuje się w ogólną charakterystykę związaną ze stacjonarnym charakterem pobytu, koniecznością podjęcia pracy lub edukacji, udziału w programach i terapiach oraz partycypowania w kosztach utrzymania (30–40 dolarów tygodniowo).

Halfway houses działają na podstawie regulaminu, do którego głównych zasad należy bezwzględny zakaz używania alkoholu, narkotyków oraz substancji alternatywnych, w tym metadonu i suboxone'u, organizacji i udziału w grach hazardowych, używania słów niecenzuralnych oraz hodowania zwierząt. Klienci mogą palić tytoń, ale tylko w wyznaczonych miejscach. W zakresie organizacji codziennego życia istotne są zobowiązania do zaniechania stosowania przemocy. W budynkach nie wolno krzyczeć, wszelkie formy aktywności winny być realizowane w taki sposób, by nie naruszać dobrostanu innych klientów. Pensjonariusze odpowiedzialni są za utrzymanie czystości w swoich pokojach, ale biorą też udział w generalnych porządkach na terenie całego kampusu. Jak już wspomniano, rezydenci zachęcani są do podejmowania pracy w pełnym wymiarze godzin, terapii i udziału w działaniach w społecznościach lokalnych. Regulaminy normują również kwestie kontaktów z płcią przeciwną w czasie pobytu w *halfway houses*, gdyż te zazwyczaj nie są koedukacyjne. Na terenie ośrodków mogą przebywać jedynie pracownicy oraz klienci. W związku z „transmisyjnym” charakterem placówki zwykle nie są grodzone i nie stosuje się w nich specjalnych zabezpieczeń¹¹⁷.

Wydawać by się mogło, że wskazane zalety, niejednokrotnie potwierdzone badaniami naukowymi, a także precyzyjnie określone zasady funkcjonowania klientów *halfway houses*, czynią je w oczach opinii społecznej placówkami bezpiecznymi i pożądanymi. Rzeczywistość jest jednak inna. Choć Amerykanie rozumieją i akceptują konieczność readaptacji społecznej przestępców, to wolą, by działania te realizowane były z dala od ich domostw. Tym sposobem *halfway houses* stają się kolejnym obszarem ujawniania się „syndromu NIMBY”¹¹⁸, czego rezultatem jest to, że wiele z nich powstaje w społecznościach o niskim statusie społeczno-ekonomicznym (często są to okolice dzielnic emigrantów), które nie mają świadomości politycznej i nie potrafią blokować niepopularnych programów. Poza tym nie oferują one często, tak bardzo potrzebnych, alternatywnych wzorców działania, akceptując (para)przestępcze wzory życia. Patrząc jednak z perspektywy społeczności lokalnych, można powiedzieć, że dla wielu z nich powstanie placówek rezydencjalnych stanowi szansę na zmianę, ponieważ *halfway houses* zwykle są jednym z ogniw pracy z człowiekiem i jego środowiskiem, obrastając innymi placówkami, związanymi na przykład z organizacją opieki nad dziećmi czy pomocą ofiarom przestępstw.

¹¹⁷ Zob. <http://www.nicd.us/hwhrules.html>, data dostępu: 15.03.2010.

¹¹⁸ G.F. Cole, C.E. Smith, *The American System of Criminal Justice*, Belmont 2012, s. 670.

Halfway houses, choć nie są pomysłem rdzennie amerykańskim, stały się jednym z najważniejszych elementów systemu resocjalizacji. Ewoluowały one od placówek zapewniających „wikt i opierunek” do wyspecjalizowanych serwisów. Ich specyfika wynikająca z ulokowania w systemie sankcji i podejmowane w ich ramach oddziaływania powodują, że stają się one pożytecznym narzędziem ograniczania przestępczości. Z jednej strony są szansą na „drugi początek” dla osób, które opuszczają więzienia, oraz na stabilizację w społeczności lokalnej przez rozwiązywanie bieżących problemów, a z drugiej – stanowią istotny sygnał ostrzegawczy, bo oferując wolność kontrolowaną, pozwalają dostrzec jej wartość. Kontrola sprawców przestępstw w ramach *halfway houses* podnosi jakość życia w społecznościach lokalnych, a także pozwala na ograniczenie wydatków związanych z działalnością wymiaru sprawiedliwości. Dlatego nie może dziwić fakt, że na początku XXI wieku placówki o charakterze *halfway houses* przeżywają kolejne apogeum popularności.

5.5. Mentoring w resocjalizacji

Poszukując skutecznych oddziaływań profilaktycznych i resocjalizacyjnych, w ciągu ostatniej dekady ponownie zwrócono uwagę na metody, w których podstawą zmiany jest relacja między dwiema osobami, z których jedną charakteryzuje większa wiedza, doświadczenie, a czasami wiek. Z tego względu może stać się ona wzorem do naśladowania. Osobę taką nazywa się mentorem¹¹⁹. Mentoring polega zatem na budowaniu relacji, w której bardziej doświadczony sprawuje opiekę nad posiadającym mniejsze doświadczenie. Mentor przekazuje nie tylko wiedzę ogólnodostępną, informacje i umiejętności związane z podniesieniem efektywności pracy, ale także „wiedzę ukrytą”, czyli nawyki i najlepsze praktyki stosowane nieświadomie, ale będące niezastąpionym elementem biegłości w danej dziedzinie. Mentor dzieli się swoim doświadczeniem, udziela rad, wskazówek i rekomenduje, samemu służąc za przykład do naśladowania i demonstrując pożądane postawy. Pomaga swoim klientom budować pozytywną i zróżnicowaną sieć wsparcia, rozwijać poczucie własnej wartości, samodzielność oraz motywację¹²⁰. Badania wskazują, że programy oparte na zasadach mentoringu są skutecznym narzędziem w ograniczaniu

¹¹⁹ Pierwsze opisy mentoringu pojawiają się w dziełach Homera. Kiedy Odyseusz odpływał na wojnę z Trojanami, pozostawił swoją żonę Penelopę i syna Telemacha pod opieką Mentora. Był on odpowiedzialny nie tylko za edukację chłopca, ale także za kształtowanie jego charakteru, wspieranie w wyborze celów życiowych oraz wytrwałym dążeniu do ich osiągnięcia. Między Mentorem a Telemachem wytworzyła się więź, którą dziś uważa się za wzorcową w mentoringu.

¹²⁰ M. Sidor-Rządkowska, *Coaching – teoria, praktyka, studia przypadków*, Kraków 2009, s. 4.

czaniu zjawiska niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży, zapobiegają wykluczeniu społecznemu, ale także mogą efektywnie wspierać proces readaptacji społecznej osób opuszczających zakłady karne. Jednym z krajów, gdzie mentoring jest szeroko stosowany w profilaktyce i resocjalizacji, są Stany Zjednoczone. W niniejszym podrozdziale przedstawione zostaną historia, zasady mentoringu, a także możliwości zastosowania tej metody w pracy z dziećmi i młodzieżą oraz osobami dorosłymi.

5.5.1. Mentoring w perspektywie historycznej

Ojczyzną współczesnego mentoringu są Stany Zjednoczone. Jego narodziny wcale nie były jednak związane z obszarem szeroko rozumianego biznesu, jak się może wydawać, ale przede wszystkim ze sferą dzisiejszej pracy socjalnej, profilaktyki i pedagogiki resocjalizacyjnej. Przełom XIX i XX wieku był bowiem okresem dynamicznych zmian, z których wiele miało negatywne konsekwencje. Błyskawicznie rozrastające się uprzemysłowione St. Louis, Milwaukee, Detroit, Cincinnati, Cleveland i przede wszystkim Chicago spowodowały znaczący wzrost popytu na usługi niewykwalifikowanej siły roboczej. Rozwiązaniem problemu braku rąk do pracy okazała się kolejna fala emigracji, głównie z Irlandii, Wielkiej Brytanii i Niemiec¹²¹. Kryzys, wzrastające zróżnicowanie społeczne, problemy asymilacyjne nowej emigracji spowodowały zubożenie dużej części społeczeństwa, z której w zdecydowanie najgorszej sytuacji znajdowali się pracownicy najemni. W związku z tym w amerykańskich miastach szybko zaczęły powstawać obszary zamieszkałe przez najbardziej zmarginalizowaną ludność. Slumsy stały się też głównym siedliskiem przestępczości, której nie zredukowało powołanie służb policyjnych¹²².

Coraz dotkliwsze problemy społeczne amerykańskich miast uruchomiły działania reformatorskie. Jednym z nich było utworzenie w ubogich dzielnicach centrów pracy – „siedlisk społecznych”, które z jednej strony organizowały pomoc dla ludzi „dotkniętych ubóstwem, rozpadem rodziny, innymi trudnościami życiowymi”¹²³, działały na rzecz integracji społecznej, a z drugiej – stały się prekursorami ważkich idei z zakresu korekcji. Pierwsze takie centrum, *Neighbourhood Gild*, powstało w 1886 roku w nowojorskiej dzielnicy Lower East Side, zaś najbardziej znanym był *Hull House* w Chicago, o czym wspomniano już w podrozdziale 1.2.

¹²¹ P. Jenkins, *Historia...*, s. 105–107.

¹²² M.A. Jones, *Historia USA...*, s. 373; K. Frysztański, *Socjalna Ameryka...*, s. 115–116.

¹²³ K. Frysztański, *Socjalna Ameryka...*, s. 220.

Uwagę ówczesnych działaczy społecznych zwróciła dynamicznie zwiększająca się grupa dzieci i młodzieży zaniedbanych, zagrożonych niedostosowaniem społecznym lub w konflikcie z prawem. Do tej grupy ofertę pomocy skierowali dwaj promotorzy mentoringu w resocjalizacji, Ernest Coulter oraz Irvin F. Westheimer, którzy wraz ze współpracownikami stali się mentorami dla grupy zaniedbanych dzieci zamieszkujących slumsy amerykańskich miast. Wypracowane przez nich formy, polegające przede wszystkim na budowaniu więzi emocjonalnej, otoczeniu opieką i wsparciem, szybko zyskały uznanie w związku ze swoją skutecznością i zostały zaadaptowane przez inne organizacje. Przykładem może być działające w Nowym Jorku Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia (*Ladies Charity*), z inicjatywy którego w 1904 roku powstał Nowojorski Sąd dla Dzieci (*New York Children's Court*). Jego głównym zadaniem było wsparcie dzieci i młodzieży w konflikcie z prawem, tak by nie podlegały ponownej kryminalizacji. Idea pomocy najmłodszym zagrożonym niedostosowaniem społecznym i marginalizacją stała się na tyle nośna, że została wdrożona w życie również poza Stanami Zjednoczonymi.

W latach siedemdziesiątych XX wieku organizacje wykorzystujące idee mentoringu w pracy z dziećmi i młodzieżą zjednoczyły się w jedno międzynarodowe stowarzyszenie Starszy Brat Starsza Siostra (*Big Brothers Big Sisters*), by skuteczniej promować i rozwijać idee mentoringu, jako skutecznej formy zapobiegania przestępczości, marginalizacji dzieci i młodzieży. Wyrazem wiary w skuteczność tego typu działań (potwierdzonej zresztą przez liczne badania naukowe) było umieszczenie ich w ustawie *Juvenile Justice and Delinquency Prevention Act* z 1974 roku, co oznaczało włączenie mentoringu do oficjalnego katalogu metod oddziaływań profilaktycznych i resocjalizacyjnych. Kolejny krok w upowszechnianiu tej strategii przyniosły lata dziewięćdziesiąte, kiedy to na mocy *Juvenile Mentoring Program* umożliwiono organizacjom pozarządowym pozyskiwanie państwowych grantów na działalność, jeśli przeciwdziałała ona ubóstwu, rozwojowi uzależnień, wzmacniała rodzinę, promowała edukację i, co ważne, kreowała dostęp do pozytywnych wzorców zachowania, a także pozytywnych relacji społecznych¹²⁴. Rangę mentoringu w obszarze oddziaływań resocjalizacyjnych podniosło uczynienie z niego przez *Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention Act* jednej z podstawowych metod realizacji Strategii Systemu Sprawiedliwości dla Nieletnich w XXI wieku. W 2003 roku administracja George'a Busha przeznaczyła 450 milionów dolarów na rozwój i wspieranie działań mentoringowych dla najmłodszych po to, by zapobiegać ich demoralizacji i wykołajeniu, a jednocześnie motywować do pracy i dalszego rozwoju¹²⁵.

¹²⁴ D.M. Sanchez, *Mentoring Program for Juvenile Offender Study*, Platteville 2008, s. 4.

¹²⁵ S. Bilchik, *A Juvenile Justice System for the 21st Century*, „*Juvenile Justice Bulletin*” 1998, vol. 5.

Pozytywne doświadczenia związane z wykorzystaniem mentoringu w obszarze resocjalizacji dzieci i młodzieży spowodowały, że zaczęto zastanawiać się nad możliwością zastosowania go również w przypadku do osób dorosłych. W 2007 roku współpracujące ze sobą Ministerstwo Sprawiedliwości (Department of Justice), Ministerstwo Pracy (Department of Labour) oraz Biuro Programów Wymiaru Sprawiedliwości (Office of Justice Programs) opracowały *The Prisoners Reentry Initiative*. Główną ideą tego projektu było wsparcie osób opuszczających zakłady karne poprzez zetknięcie ich z osobą mentora¹²⁶.

Podsumowując, można powiedzieć, że w ciągu ostatnich stu lat mentoring ewoluował od niesystematycznej aktywności dobroczynnej do uznanej w dokumentach rangi państwowej strategii działań profilaktycznych i resocjalizacyjnych. Pozytywne rezultaty znacznie rozszerzyły potencjalny krąg beneficjentów, poczynając od dzieci i młodzieży zagrożonych demoralizacją i marginalizacją, poprzez osoby potrzebujące wsparcia w rozwiązywaniu problemów socjalnych i kryzysów życiowych, aż po osoby wymagające pomocy w procesie readaptacji społecznej. Opierający się na więzi emocjonalnej mentoring, z rozbudowanym katalogiem metod, technik, narzędzi, pozwala podejść do klienta i jego problemów w niezwykle zindywidualizowany sposób.

5.5.2. Podstawy oddziaływań opartych na mentoringu

Niemal od początku istnienia mentoring wpisuje się w nurt oddziaływań profilaktycznych. Część z nich, obejmując dzieci i młodzież zagrożone niedostosowaniem społecznym, ma charakter pierwotny (*early prevention*), część, odnosząc się do tej samej kategorii, ale już w konflikcie z prawem, charakter wtórny (*secondary prevention*)¹²⁷. Wczesne/pierwotne zapobieganie związane jest z pomocą skierowaną do młodych ludzi, którzy nie są jeszcze w konflikcie z prawem, ale których warunki życia, środowisko lokalne, kryminogenne wzory osobowe przekazywane w rodzinie, same w sobie mogą stwarzać ryzyko podjęcia przez nich zachowań dewiacyjnych. Prewencja wtórna stosowana jest wobec nieletnich, którym zdarzyło się złamać prawo po raz pierwszy lub którzy nie realizują przypisanych do wieku obowiązków (wagarują, zostali usunięci ze szkoły, przyjmują substancje psychoaktywne lub są uzależnieni, uciekają z domu). Zwykle w takich sytuacjach sprawy kieruje się do Sądów dla Nieletnich, które stosują wiele różnorodnych oddziaływań mających zapobiec dalszemu wykołajeniu młodych ludzi. Jednym z nich jest właśnie mentoring.

¹²⁶ R. Giguere, *Building Offenders Community Asset through Mentoring*, Center of Effective, „Public Policy” 2009, vol. 2, s. 2.

¹²⁷ D.M. Bishop, S.H. Decker, *Punishment and Control...*, s. 6.

Same sądy są instytucjami, których głównym zadaniem nie jest ukaranie dziecka, ale raczej otoczenie go opieką i polepszenie warunków jego życia. W prewencji wtórnej mieszczą się również oddziaływania skierowane do osób opuszczających zakłady karne i inne instytucje resocjalizacyjne.

Niezależnie od tego, kto jest klientem mentoringu, jednym z najważniejszych zadań mentora, a zarazem fundamentem jego pracy, jest nawiązanie i utrzymanie silnej relacji pomiędzy nim a klientem. Relacja ta stanowi bazę niezbędną do dalszych przemian klienta w zakresie zachowania, sposobu myślenia oraz emocji. Jej powstanie nie jest jednak procesem do końca „naturalnym”, przypadkowym, bowiem parę mentor–klient kojarzy się na podstawie wiedzy dotyczącej potrzeb i problemów tego ostatniego, biorąc pod uwagę jego płeć, wiek, a także zasoby¹²⁸. Własne preferencje może mieć również mentor.

W procesie nawiązywania relacji mentoringowej oraz w pracy opartej na niej wyodrębnia się trzy etapy¹²⁹. Pierwszy, najbardziej krytyczny, związany jest z zainicjowaniem relacji i stworzeniem podstaw wzajemnego zaufania (*developing rapport and building trust*). Niewłaściwy dobór stron relacji, nierzetelne oszacowanie ich potrzeb i zasobów może doprowadzić do powstania relacji pozornej, a nawet w ostateczności do zerwania kontaktu. Rozpoczynając budowanie relacji, mentor powinien pamiętać o kilku podstawowych zasadach. Przede wszystkim kontakt z klientem musi być regularny, mentor nie może być ani „przypadkiem” w życiu klienta, ani „domownikiem” zabierającym klientowi samodzielność w działaniu. Mentor powinien skupić się na pragnieniach, potrzebach i zasobach swojego klienta, a nie na tym, jak wygląda jego własny i osobisty pomysł na dalsze życie klienta. Nie powinien ingerować w sprawy, w których jednostka jest w stanie poradzić sobie sama, lecz umiejscowić czynnik decyzyjny w samym kliencie.

W przypadku pracy z dziećmi czy młodzieżą zadaniem mentora nie jest zastępowanie rodzica i ogrywanie jego roli. Budując relację, mentor powinien umacniać klienta w przekonaniu, że każde spotkanie z nim jest dla niego ważne, że jest do niego przygotowany, zna problem, nad którym obecnie pracują (*be there*). On sam w kontakcie powinien przyjmować rolę przyjaciela, a nie wszechwiedzącego autorytetu (*be a friend, not an all-knowing authority*). Jego główną rolą jest wysłuchanie, udzielenie wsparcia, czasami zainspirowanie, przedyskutowanie możliwych rozwiązań. Swoje zdanie mentor powinien ujawniać na wyraźne żądanie klienta. Promowanie rozwiązań powinno odbywać się przede wszystkim drogą modelowania (*be a role model*), bo wówczas klient może czerpać potencjalne rozwiązania z obserwacji swego mentora. Zawsze jednak to do

¹²⁸ *How to Build a Successful Mentoring Program Using the Elements of Effective Practice: A step-by-step tool kit for program managers*, 2005, s. 24, http://www.mentoring.org/downloads/mentoring_413.pdf, data dostępu: 3.04.2013.

¹²⁹ *Ibidem*, s. 150–160.

klienta należy ostatecznie zdanie przy wyborze sposobu rozwiązania problemu (*help your mentee have a say in your activities*), dzięki czemu nie kształtuje się postawy roszczeniowej oraz wyuczonej bezradności. Od pierwszego momentu nawiązania relacji mentor powinien być permanentnie gotowy do niesienia pomocy (*be ready to help out*). Jeśli klient nie potrafi sam poradzić sobie z problemem, wówczas mentor może zainterweniować, ale nie przez podanie gotowego rozwiązania, ale raczej przez udzielenie wskazówek lub/i skonstruowanie takiej sytuacji, która może doprowadzić do wyboru odpowiedniego działania i rozwiązania problemu klienta. Ważne, by mentor akceptował i doceniał rozwiązania proponowane przez podopiecznego, nawet jeśli nie będą one według niego optymalne. Relacja ma bowiem zmierzać do podniesienia poczucia odpowiedzialności i sprawstwa klienta. Wskazane wcześniej elementy tworzą grunt pod budowanie hierarchii celów, jakie chce osiągnąć klient. Definiując cele, klient uzyskuje wgląd w swoje potrzeby, rysując na ich podstawie wizję własnego życia w przyszłości. Mentor musi na tym etapie zadbać, by cele były realne do osiągnięcia i zbudowane etapowo.

Po wspólnym wraz z klientem zdefiniowaniu celów rozpoczyna się drugi etap – ich osiąganie (*reaching goals*), czyli wdrażanie w życie konkretnych działań, zmierzających do osiągnięcia celów. Współpraca na tym etapie powinna opierać się na bliskości (*closeness*), budowaniu przekonania o wyjątkowości relacji (*affirming the uniqueness of the relationship*) oraz gotowości do możliwości wykorzystania innych specjalistów (*rely on staff support*), gdy wiedza i kreatywność mentora nie jest wystarczająca do rozwiązania problemu. Jest to szczególnie ważne, bowiem zdecydowana większość klientów to osoby poliprobemowe, w przypadku których sam mentor nie jest w stanie wypracować racjonalnych i satysfakcjonujących rozwiązań. Współpraca z innymi specjalistami zwiększa również spektrum stosowanych metod.

Ostatni, trzeci, etap to zamknięcie relacji (*close*). Następuje on zwykle w momencie, gdy klient jest już w stanie poradzić sobie sam i mentor nie jest mu dalej potrzebny. Czasami jednak powodem zamknięcia relacji staje się to, że mentor i klient z różnych względów nie potrafią ze sobą dłużej współpracować. Profesjonalizm mentora będzie widoczny w gotowości do przekazania takiego klienta innemu mentorowi. Na tym etapie zwraca się uwagę na identyfikację emocji (również tych negatywnych) związanych z zakończeniem relacji, stworzenie odpowiednich warunków do godnego, wspierającego pożegnania, wyposażenie klienta w wiedzę o innych potencjalnych źródłach wsparcia oraz wypracowanie zasad dalszego kontaktu.

Relacja mentoringowa może przypominać w swojej istocie przyjaźń, ale o ile tego typu związki między ludźmi najczęściej bywają nawiązywane w sposób naturalny i zwykle trwają przez wiele lat, to w przypadku relacji opartej na mentoringu zawsze jest ona ograniczona czasowo i przeważnie nie do końca dobrowolna.

Klienci mają na ogół świadomość tego faktu od samego początku, ale nie chroni ich to przed żalem, urazą, smutkiem, a niekiedy wręcz gniewem w momencie, gdy relacja dobiega końca. Dlatego, by pomóc klientowi uporać się z emocjami, sam mentor powinien również je ujawniać. Staje się wówczas dla klienta po raz kolejny modelem. Sposobem na zmniejszenie ilości negatywnych emocji jest stopniowe wygaszanie kontaktu, bowiem mentoring nie jest relacją, która powinna być zakończona w sposób nagły. Najczęściej odbywa się to przez ograniczanie częstotliwości spotkań z klientem, zmniejszenie liczby godzin na nie przeznaczanych, tak by stopniowo klient mógł się usamodzielniać, zyskując czas na uświadomienie sobie, że sam potrafi rozwiązywać problemy i osiągać założone przez siebie cele. Elementem ułatwiającym zakończenie relacji jest także rozszerzenie sieci wsparcia klienta, co pozwala mu korzystać z pomocy innych podmiotów, a nie tylko mentora. Po zakończeniu relacji mentor monitoruje postępy klienta, dokonując ewaluacji swojej pracy.

Zależnie od programu i potrzeb jego beneficjentów mentoring może przybrać charakter indywidualny, grupowy (zespołowy, rówieśniczy) lub formę e-mentoringu¹³⁰. W mentoringu indywidualnym, zwanym inaczej tradycyjnym, mentor spotyka się ze swoim klientem bez udziału innych osób i razem pracują nad zmianą jego zachowania oraz rozwiązywaniem problemów, z jakimi się boryka. Minimalny czas trwania tego rodzaju mentoringu to okres roku, podczas którego mentor na spotkania z klientem poświęca co najmniej cztery godziny w tygodniu. W odmianie grupowej mentor występuje jako lider maksymalnie czteroosobowej grupy. Do jego zadań należy określenie czasu i częstotliwości spotkań oraz kierowanie strukturą i przebiegiem sesji mentoringowych. Czasami z grupą o specyficznych potrzebach pracuje kilku mentorów jednocześnie. Wówczas mamy do czynienia z mentoringiem zespołowym. Mentorami mogą być także rówieśnicy. Taką formę mentoringu stosuje się w programie Starszy Brat Starsza Siostra. Starszy, doświadczony kolega opiekuje się i wspiera w nauce, pomaga w rozwiązywaniu problemów młodszego ucznia. W tym przypadku zadaniem mentora-rówieśnika jest kształtowanie pozytywnych wzorców postępowania u młodszego podopiecznego. Rozwój technologii komunikacyjnych spowodował uruchomienie oddziaływań mentoringowych również w Internecie. E-mentoring od tradycyjnych form mentoringu różni się przede wszystkim tym, że zamiast bezpośredniego spotkania mentor komunikuje się z klientem za pomocą Internetu. Cyberspotkania odbywają się co najmniej raz w tygodniu przez okres sześciu miesięcy w roku. Ten rodzaj mentoringu jest przydatny przede wszystkim wtedy, gdy nie ma możliwości systematycznego kontaktu *face to face* (np. w więzieniu). Należy jednak pamiętać, że brak bezpośredniego kontaktu w znaczący sposób ogranicza możliwość uczenia się przez naśladowictwo.

¹³⁰ Ibidem, s. 20.

5.5.3. Zastosowanie programów mentoringowych w profilaktyce i resocjalizacji

Programy mentoringowe prowadzone są przez wiele instytucji. Lata doświadczeń związanych z ich działaniem zaowocowały opracowaniem listy zasad, którymi winny się kierować podmioty rozszerzające swoją ofertę o ten rodzaj oddziaływań. Stanowią one katalog dobrych praktyk¹³¹. Jedną z pierwszych zasad to realne i indywidualne spojrzenie na klienta i jego problemy, co możliwe jest dzięki przeprowadzeniu diagnozy wstępnej, w trakcie której identyfikuje się nie tylko potrzeby, pragnienia, nawyki, problemy klienta, ale także czynniki ryzyka tkwiące w środowisku. Każdy mentor powinien być świadomy tego, że trudno jest zredukować zakorzenione u klienta od lat nawyki, zachowania, postawy, strategie rozwiązywania problemów. Dlatego trzeba być przygotowanym na potencjalne nawroty negatywnych zachowań, mimo trwania oddziaływań mentoringowych. Dobry mentor powinien potrafić projektować zadania adekwatnie do możliwości klienta. Drugą zasadą jest odchodzenie tam, gdzie jest to możliwe, od oddziaływań i rozwiązań sformalizowanych na rzecz nieformalnych, tak by nie stygmatyzować klienta i jak najefektywniej rozwiązywać jego problemy. Zdecydowaną większość działań prowadzi się w środowisku lokalnym, w którym klient żyje lub do którego ma zamiar wrócić po opuszczeniu więzienia. Stąd motywuje się klienta do (od)budowania silnych i pozytywnych więzi z rodziną, bliskimi i wszystkimi tymi osobami, które mogą stanowić przeciwwagę dla grupy stanowiącej w przeszłości czynnik ryzyka (osoby o kryminalnej przeszłości, grupa podkulturowa). W ten sposób uruchamia się proces destygmatyzacji klienta¹³².

Beneficjentami programów mentoringowych, co już było podkreślane, są bardzo zróżnicowane kategorie klientów. W obszarze profilaktyki i resocjalizacji na szczególną uwagę zasługują te programy, których odbiorcami są dzieci osób pozbawionych wolności oraz kobiety i mężczyźni opuszczający zakłady karne. Obie te grupy charakteryzuje wysokie ryzyko kryminalizacji.

Wsparcie mentora jest niezwykle istotne w przypadku potomstwa osób osadzonych, szczególnie w okresach wczesnego dzieciństwa oraz adolescencji, które mają zasadnicze znaczenie dla rozwoju każdego dziecka. Jak piszą Peter Berger i Thomas Luckmann, „świat zinternalizowany w socjalizacji pierwotnej jest o wiele lepiej zakorzeniony w świadomości niż światy internalizowane w socjalizacji wtórnej”¹³³. Wiele dzieci jeszcze przed uwięzieniem ich opiekunów

¹³¹ F. McNeill, B. Weaver, *Changing Lives?*..., s. 6.

¹³² A. Bałandynowicz, *Destygmatyzacja tożsamości dewiantów...*; M. Konopczyński, *Resocjalizacja. Destygmatyzacja poprzez kreowanie alternatywnych autoprezentacji*, [w:] J. Jasiński, D. Widelak (red.), *Polska resocjalizacja i więziennictwo. Konteksty – praktyki – studia*, Opole 2009.

¹³³ P. Berger, T. Luckmann, *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, Warszawa 1983, s. 210.

wychowuje się w klimacie moralnym promującym przestępcze formy zachowań. Dostrzegają one, co prawda, że działalność rodziców pozostaje w konflikcie z prawem, ale osiągnane przez nich w ten sposób korzyści są tak duże i atrakcyjne, iż pozwalają na uruchomienie racjonalizacji, a w efekcie zaakceptowanie tego stanu rzeczy. „Proces ciągłego i stałego oddziaływania rodziny oraz brak wzmocnień – w postaci wartości i zasad pozytywnych – powoduje szybką internalizację jedynych znanych norm”¹³⁴. Dla dziecka rodzic-przestępca staje się wzorem do naśladowania. Czuje się ono dumne z przynależności do rodziny przestępczej, co wyraża się w demonstracyjnym manifestowaniu pozycji swojego rodzica („Jak mój ojciec wyjdzie z więzienia, to ci pokaże. Mój ojciec jest najsilniejszy”).

W przypadku okresu adolescencji uwięzienie rodzica jest związane z przemianą relacji między dzieckiem a dorosłym. Jakość tych relacji rzutuje w znacznym stopniu na proces kształtowania się tożsamości młodego człowieka. Brak autorytetu rodzicielskiego, a zatem wsparcia i jednocześnie nadzoru, zmusza dziecko do szukania grupy oferującej mu akceptację i pomoc w trudnym zadaniu przechodzenia do dorosłości. Bardzo często grupą taką stają się rówieśnicy. Uczestnictwo w tego typu strukturach niesie ze sobą koszty. Chcąc zapewnić sobie możliwość korzystania ze wsparcia udzielanego przez innych adolescentów, dziecko podejmuje zachowania ryzykowne, antyspołeczne, lub wręcz skierowane przeciw sobie. W tym kontekście można mówić o szybkim odejściu z domu, wchodzeniu w przypadkowe, nietrwale i raniące związki emocjonalne, wczesnym i często samotnym macierzyństwie i ojcostwie, rezygnacji ze szkoły, braku zawodu i bezrobociu, a w konsekwencji podejmowaniu działań przestępczych zorientowanych pierwotnie na zaspokojenie własnych potrzeb, a później będących celem samym w sobie¹³⁵.

Chcąc zminimalizować prawdopodobieństwo tego typu zachowań, dzieci i młodzież kieruje się do programów mentoringowych, których przykładem może być *Kinship of Greater Minneapolis*. Biorą w nim udział osoby w wieku od 5. do 15. roku życia, których jeden z rodziców lub obydwójce odbywają wyrok pozbawienia wolności. Korzenie programu sięgają roku 1954, kiedy to grupa studentów z luterńskiego seminarium duchownego w celu pomocy i wsparcia dla niedostosowanych chłopców powołała do życia organizację o nazwie „Krewni” (*Kinsmen*). W 1962 roku grupa rozszerzyła swoje oddziaływania na dziewczęta zagrożone niedostosowaniem i przejawiające je. Obecnie głównym celem działań w *Kinship* jest zapewnienie wsparcia oraz warunków potrzebnych do rozwoju, głównie poprzez zastosowanie metod mentoringu indywidualnego. Uczestnicy pozostają w programie około trzech lat. W tym czasie mentor

¹³⁴ K. Dymek-Balcerek, *Dziecko w obliczu patologii społecznej dnia codziennego – rzeczywistość lat 90-tych*, Radom 1999, s. 105.

¹³⁵ L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 2000, s. 92–93.

wywiera pozytywny wpływ na swojego podopiecznego, budując stabilną, długoterminową, opartą na zaufaniu relację. Mentor spotyka się z dzieckiem raz w tygodniu, towarzysząc mu w codziennych czynnościach, takich jak odrabianie lekcji czy pójście na spacer. Zapewnia w ten sposób poczucie ciągłości i stabilności, a co za tym idzie, również bezpieczeństwa, bo mentor ma być „spokojną wyspą na wzburzonym oceanie”¹³⁶. Jest to o tyle istotne, że często sytuacja uwięzienia jednego z rodziców powoduje dalszą dezorganizację rodziny. Wycho-
dząc naprzeciw temu problemowi, mentorzy pomagają dziecku i uwięzionemu rodzicowi w pielęgnowaniu wzajemnych kontaktów, pracując równolegle z oboma stronami. W wielu przypadkach do działań włącza się również pozostającego na wolności rodzica, tworząc wspólny front. Mentor angażuje też organizacje społeczne, instytucje czy grupy (przyjaciół, najbliższych sąsiadów dziecka) w budowanie sieci wsparcia, z której dziecko i jego rodzina będą mogli skorzystać po zakończeniu programu.

W czasie ponad pięćdziesięciu lat funkcjonowania programu dopracowano się katalogu dobrych praktyk, które podnoszą efektywność działań. Pierwszą z nich jest kwestia czasu, niezawodności i zaangażowania w kontakcie z dzieckiem (*time, reliability and commitment*). Uważa się, że dla osiągnięcia pozytywnych wyników konieczne jest przeznaczenie na regularne spotkania z dzieckiem około trzech godzin w tygodniu. W tym czasie mentor powinien realizować praktykę polegającą na promocji stabilności emocjonalnej oraz prezentowaniu dziecku wchodzenia i podtrzymywania zróżnicowanych kontaktów społecznych (*emotional maturity and healthy self-esteem*). W swoich działaniach mentor nie może jednak zapominać o umiejętnym stawianiu granic, budowaniu oczekiwań na miarę możliwości obu stron (*realistic expectations and healthy boundaries*). Poza tym nie powinna to być osoba oczekująca szybkich efektów, ponieważ mentoring prowadzony w stosunku do dzieci, co już wcześniej zostało podkreślone, wymaga czasu i cierpliwości. W tym wszystkim pomagają mentorowi wysoce rozwinięte umiejętności komunikacyjne (*excellent oral communication skills*).

Prowadzone do tej pory ewaluacje programu wskazują na jego wysoką skuteczność. Dzieci i młodzież nie podejmują zachowań ryzykownych, rezygnują ze stosowania zachowań agresywnych. Zmniejsza się wyrażnie poziom absencji szkolnej oraz podnosi średnia ocen. W wielu przypadkach obserwuje się pozytywne zmiany w relacjach z rodzicami i innymi członkami rodziny. Z tego względu program *Kinship of Greater Minneapolis* jest dziś postrzegany jako wzorcowy¹³⁷.

¹³⁶ *Mentoring Children of Incarcerated Parents: A Toolkit for Senior Corps Directors*, 2004, s. 8, https://www.nationalserviceresources.gov/filemanager/download/learns/MCIP_Senior_Toolkit.pdf, data dostępu: 27.07.2012.

¹³⁷ Ibidem.

Mentorzy pracują również z rodzicami pozbawionymi wolności, szczególnie w okresie przygotowania do opuszczenia zakładu karnego. Skazani zdają sobie sprawę z tego, że powrót do starego środowiska może skończyć się dla nich ponownym konfliktem z prawem. Sygnalizują w związku z tym lęk przed opuszczeniem więzienia, którego głównymi przyczynami są: obawa przed odrzuceniem przez rodzinę, poczucie niedopasowania do rynku pracy, brak miejsca zamieszkania, a także syndrom niekompetencji cywilizacyjnej. Wielu z nich doświadcza w związku z tym silnego stresu. Zasadność obaw skazanych potwierdzają badania, których wyniki wskazują, że z problemami dnia codziennego skazani radzą sobie nieefektywnie, czasami wręcz destrukcyjnie. Wielu z nich nie jest zdolnych do zmiany stylu życia i uporządkowania problemów¹³⁸. Obecność mentora, który jeszcze w czasie trwania kary pozbawienia wolności pomoże przygotować się do wejścia w środowisko otwarte, jest zatem nie do przecenienia.

Jednym z wielu programów, które stawiają sobie za cel wsparcie readaptacji społecznej byłych więźniów, jest przeznaczony dla opuszczających zakłady karne kobiet *Delaware Mentor Program*. Do programu kierowane są te z nich, u których ze względu na kumulację czynników kryminogennych można przewidywać szybką recydywę¹³⁹. Ponad połowa uczestniczek programu nie zdołała ukończyć szkoły średniej, wiele nie ma rodziny lub nie utrzymuje z nią kontaktu. W ich biografiach pojawiają się zjawiska przemocy, uzależnienia lub współuzależnienia. Często są to osoby bezdomne, permanentnie bezrobotne, z niskimi kompetencjami społecznymi, które nie rozumieją zasad rządzących współczesnym światem¹⁴⁰. Głównym celem *Delaware Mentor Program* jest zmniejszenie prawdopodobieństwa powrotu do przestępstwa kobiet opuszczających zakłady karne poprzez zwiększenie ich samoświadomości, kompetencji społecznych, rozwój umiejętności zawodowych oraz zbudowanie dla nich systemu wsparcia. Ze względu na specyficzne potrzeby tych kobiet w programie jako mentorzy pracują przede wszystkim osoby tej samej płci. Część z nich to były beneficjentki programu. Wracają do niego w nowej roli, zwykle po rocznej przerwie, która ma być świadectwem ich zmiany i samodzielnego radzenia sobie w życiu.

Uczestniczki programu przechodzą przez trzy etapy. Na pierwszy składa się blisko pięćdziesiąt warsztatów, w ramach których kobiety pracują nad swoją samoświadomością. Tematyka warsztatów koncentruje się na zagadnieniach samorealizacji, zapobieganiu nawrotom w przypadku osób uzależnionych, eliminowaniu lub zastępowaniu niepożądanych zachowań i nawyków, rozwoju umiejętności

¹³⁸ J. Travis, A.L. Solomon, M. Waul, *From Prison to Home...*, s. 15.

¹³⁹ S.K. Urahn, *State of Recidivism. The Revolving Door of America's Prisons*, Washington 2011, https://www.michigan.gov/documents/corrections/Pew_Report_State_of_Recidivism_350337_7.pdf, data dostępu: 10.05.2015.

¹⁴⁰ B. Bloom, B. Owen, *Gender Responsive Strategies: Research, Practice and Guiding Principles for Women Offenders*, Washington 2002, s. 37.

komunikacyjnych, budowaniu satysfakcjonujących relacji z innymi, przygotowaniu do zatrudnienia oraz wzbudzeniu motywacji do uzupełnienia edukacji i kontynuacji dalszego rozwoju. Po zakończeniu pierwszego etapu wiele uczestniczek rozpoczyna poszukiwania pracy i uzupełnia swoje wykształcenie.

W drugim etapie mentorzy skupiają się na pracy z indywidualnym przypadkiem w celu określenia osobistych ścieżek rozwoju uczestniczek programu. Faza ta również kumuluje swoje działania wokół zmiany dotychczasowych wzorców zachowań. Duży nacisk w tej fazie kładzie się na budowanie relacji ze światem zewnętrznym, czemu służą otwarte spotkania. Zaprasza się na nie osoby ze społeczności lokalnych, do których zamierzają wrócić kobiety. Chodzi o to, by rozpocząć wspomniany już wcześniej proces destygmatyzacji, bo – jak pisze Andrzej Siemaszko – „powrót byłego więźnia (...) do poprzedniego środowiska odbywa się z reguły bez rozgłosu, najczęściej wręcz wstydliwie i skrycie. Brak jednoznacznego potwierdzenia, że dewiant nie pełni już poprzedniej roli, sprawia, że otoczenie z trudem postrzega go zgodnie z rolą społeczną, jaką pełnił w okresie poprzedzającym wciągnięcie go w tryby maszyny kontroli społecznej. Społeczeństwo jest raczej skłonne do traktowania takiej osoby zgodnie z jej ostatnią rolą społeczną, to jest właśnie z rolą dewianta”¹⁴¹.

Działania integracyjne kontynuuje się również w trzecim etapie. Absolwentki programu i jego zarząd zapraszają na wspólne spotkanie przedstawicieli *University of Delaware* oraz *Delaware Technical and Community College*, a także lokalnych korporacji i organizacji, które od samego początku współpracowały z programem. Podczas tych spotkań kobiety prezentują nowe umiejętności oraz promują się na rynku pracy, mogą też skorzystać z oferowanych przez partnerów programu propozycji zatrudnienia lub wsparcia. Dalsze losy absolwentek są monitorowane przez system wymiaru sprawiedliwości, a dane o nich raz w roku aktualizowane. Służą to ciągłemu ulepszaniu programu.

Na relacji mentor–klient oparty jest również program *Ready4Work: An Ex-prisoners, Community and Faith Initiative*, prowadzony od 2003 roku przez Amerykańskie Ministerstwo Pracy i Fundację Forda. Beneficjentami programu są kobiety i mężczyźni między 18. a 34. rokiem życia, którym pozostało dziewięćdziesiąt dni do wyjścia na wolność¹⁴². Celem programu jest ograniczenie przestępczości powrotnej wśród młodzieży i młodych dorosłych poprzez ułatwienie im pomyślnej reintegracji w społecznościach lokalnych i wsparcie ich na rynku pracy. W ramach programu w społecznościach lokalnych pomiędzy działającymi w nich organizacjami i instytucjami zbudowano sieć serwisów oferujących szkolenia, pośrednictwo i doradztwo zawodowe oraz szeroką gamę usług edukacyjnych dla uczestników programu.

¹⁴¹ A. Siemaszko, *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993, s. 295–296.

¹⁴² R. Fletcher, *Mentoring Ex-prisoners: A Guide for Prisoner Reentry Programs*, Washington 2007, s. 1.

W omawianym programie mentoring traktowany jest jako podstawowy element wsparcia oferowany osobom przygotowującym się do opuszczenia więzienia. Ze względu na zróżnicowane potrzeby beneficjenci programu mogą wybierać formy, z jakich chcą skorzystać. W mentoringu indywidualnym mentor jest powiązany z jednym klientem i spotyka się z nim systematycznie raz lub dwa razy w tygodniu przez okres sześciu miesięcy. Sesje trwają zazwyczaj od godziny do dwóch. W przerwach między spotkaniami mentor może utrzymywać z klientem kontakt telefoniczny. W ramach spotkań mentor i jego klient poza rozmową mogą podejmować również inne formy aktywności (spacer, wyjście do muzeum czy na siłownię)¹⁴³. Spotkania w ramach mentoringu grupowego w programie *Ready4Work* odbywają się co tydzień lub co dwa tygodnie i trwają zwykle około dwóch godzin. Grupa ma przydzielonego stałego mentora. Sesje grupowe mogą być prowadzone w sposób ustrukturyzowany, wówczas na każdej z nich omawiane są kolejne, z góry zaplanowane tematy, bądź mogą być niezaplanowane i realizować zagadnienia wynikające z bieżących potrzeb klientów (stres, relacje rodzinne, zarządzanie funduszami, znalezienie pracy czy mieszkania). Mentor podczas sesji grupowych pełni rolę osoby prowadzącej dyskusję, zarządzającej czasem, udzielającej rad i wskazówek oraz decydującej o formie sesji. Niewątpliwym plusem tego rodzaju mentoringu jest tworzenie sieci wzajemnego wsparcia i motywowania się pomiędzy skazanymi, którzy znajdują się w podobnej sytuacji. Uczestnicy czują się również bardziej komfortowo, kiedy mogą się podzielić doświadczeniami z osobami mającymi zbliżone problemy. Mentor, pracując z grupą, musi dbać o aktywizację i indywidualizację wszystkich uczestników. Ważne jest stworzenie jak najbardziej nieinstytucjonalnej atmosfery, co sprzyja budowaniu motywacji wewnętrznej.

Program *Ready4Work* uważany jest za skuteczny. Ewaluacja pokazała, że beneficjenci programu lepiej radzą sobie na rynku pracy zarówno w zakresie zdobycia, jak i utrzymania zatrudnienia. Wśród uczestników programu wskaźnik recydywy był o 39% niższy w porównaniu z osobami pozostającymi bez wsparcia mentora¹⁴⁴. Podobnie jak w innych programach tego typu, wskazuje się na pozytywną korelację pomiędzy więzią łączącą klienta i mentora a sukcesem tego pierwszego w procesie readaptacji.

Opublikowane do tej pory raporty dotyczące ewaluacji mentoringu w profilaktyce i resocjalizacji pozwalają z dużą nadzieją patrzeć na tę metodę działania, przynajmniej jeśli chodzi o dzieci i młodzież. Prowadzone na początku lat dziewięćdziesiątych przez Jamesa Beckera badania dotyczące efektywności mentoringu w pracy z nieletnimi przestępcami pokazały, że recydywa w tej grupie

¹⁴³ Ibidem, s. 5.

¹⁴⁴ Ibidem, s. 6.

spadła o prawie 70%¹⁴⁵. Źródłem tego doskonałego wyniku Sam Lewis i jego współpracownicy upatrywali przede wszystkim w jakości relacji, jaka nawiązała się między nieletnim a mentorem. Podkreślali, że dla wielu młodych ludzi mentor był pierwszą osobą okazującą im bezwarunkową akceptację, wsparcie, ale jednocześnie określającą jasne zasady. Mentorzy tworzyli wraz z nieletnimi atmosferę bezpieczeństwa, która wzmacniała i motywowała do dalszej pracy nad sobą¹⁴⁶. Obecność wspierającego mentora do pewnego stopnia pozwalała w naturalny sposób nadrobić braki w socjalizacji, powstałe na skutek nieobecności rodzica w tych fazach rozwoju, kiedy powinien on być dla dziecka osobą najważniejszą, wprowadzającą w świat i wspierającą jego doświadczenia, również w aspekcie rozwiązywania problemów. Tak jednoznacznych wyników nie ma, jeśli chodzi o zastosowanie mentoringu w odniesieniu do osób dorosłych. Udało się wszakże dowieść skuteczności tego typu oddziaływań w stosunku do młodych kobiet, których historia przestępczości nie była bogata¹⁴⁷. Wydaje się jednak, że brak jednoznacznych wyników badań nad efektywnością działań mentoringowych skierowanych do osób dorosłych nie powinien być argumentem za ich porzuceniem. Winien raczej zmobilizować naukowców i praktyków do pogłębionych badań nad tym zagadnieniem i opracowania praktycznych wskazań do pracy dla zróżnicowanych grup klientów.

5.6. *Juvenile drug court* – sąd narkotykowy dla nieletnich w Stanach Zjednoczonych

5.6.1. *Drug court* w perspektywie historycznej

Druga połowa XX wieku to czas, kiedy w Stanach Zjednoczonych poszukuje się skutecznych metod przeciwdziałania lawinowemu rozprzestrzenianiu się zjawiska narkomanii i związanej z nim przestępczości. W 1971 roku prezydent Richard Nixon sformułował tezę, że „wrogiem publicznym numer jeden Ameryki jest narkomania”¹⁴⁸, i spopularyzował hasło *war on drugs* (wojny z narkotykami). Jego administracja z jednej strony podjęła działania zmierzające do ograniczenia dostępu, np. przez uszczelnienie granicy z Meksykiem, który wówczas był

¹⁴⁵ J. Becker, *Mentoring High Risk Kids*, Minneapolis 1994, s. 45.

¹⁴⁶ S. Lewis et al., *What Works in Resettlement? Findings from Seven Pathfinders for Short-Term Prisoners in England and Wales*, „Criminology and Criminal Justice” 2007, vol. 7 (1), s. 33–53.

¹⁴⁷ H. Roberts et al., *Mentoring to Reduce Antisocial Behaviors in Childhood*, „British Medical Journal” 2004, vol. 328, s. 512–514.

¹⁴⁸ E.B. Sharp, *The Dilemma of Drug Policy in the United States*, New York 1994, s. 1.

głównym dostawcą marihuany, a z drugiej – rozbudowała programy terapeutyczne, włącznie z zastosowaniem niezwykle kontrowersyjnego do dziś metadonu, przy czym szybko działania te zarzucono, jako nieodpowiadające zapotrzebowaniu społecznemu. Działania w ramach *war on drugs* kontynuował prezydent Jimmy Carter. Okazały się one nieskuteczne, bowiem nie tylko nie spadło zużycie marihuany, ale o blisko 700% (!) wzrósł popyt na kokainę, która wówczas niemal zalała Stany Zjednoczone, przynosząc znaczący wzrost związanej z nią przestępczości¹⁴⁹. Opiniotwórcze media zdołały przekonać Amerykanów, że narkomania jest najważniejszym problemem społecznym. Nie było więc zaskoczeniem, że kolejny z prezydentów, Ronald Reagan, wprowadził w życie program znany jako „zero tolerancji”, którego konsekwencją były tysiące wyroków pozbawienia wolności orzekanych między innymi za posiadanie najmniejszych nawet ilości narkotyków. Politykę tę kontynuował również George Bush. Mimo podwojenia wydatków na programy terapeutyczne i rehabilitacyjne przez następnego prezydenta, Billa Clintona, problemy dotyczące uzależnień od narkotyków oraz związanej z nimi przestępczości nie zostały satysfakcjonująco rozwiązane¹⁵⁰.

Na fali coraz popularniejszej idei sprawiedliwości naprawczej (*restorative justice*), pojawiły się pytania o zasadność surowego karania osób uzależnionych, co ewidentnie nie było skuteczne¹⁵¹. Nieustannie powracający przed oblicze sądu przestępcy powodowali, że system stawał się coraz mniej wydolny. Podobne problemy przeżywało więziennictwo. Wypełnione po brzegi zakłady nie były w stanie prowadzić oddziaływań terapeutycznych, ledwie radząc sobie z funkcjami ochronnymi¹⁵². Frustracja spowodowana tym stanem rzeczy doprowadziła do tego, że zaczęto myśleć o zmianach. W sukurs przyszła dyscyplina określana jako *therapeutic jurisprudence*. Działając na styku prawa i psychologii, koncentruje się ona na poszukiwaniu takich warunków, procedur i zasad pracy sądów, które nie tylko powodują jak najmniejsze koszty w funkcjonowaniu psychospołecznym oskarżonych, ale również wywierają na nich pozytywny wpływ, motywując do zmiany zachowań¹⁵³. Niewielka liczba jurysdykcji rozpoczęła badania nad możliwością wykorzystania procesu sądowego do oddziaływań terapeutycznych¹⁵⁴.

¹⁴⁹ M. Collett, *The Cocaine Connection: Drug Trafficking and Inter-American Relation*, New York 1989, s. 35.

¹⁵⁰ L.R. Rosenberg, *America's Drug War Debacle*, Brookfield 1996, s. 51.

¹⁵¹ P.F. Hora, W.G. Schma, J.T.A. Rosenthal, *Therapeutic Jurisprudence and the Drug Treatment Court Movement: Revolutionizing the Criminal Justice System's Response to Drug Abuse and Crime in America*, „Notre Dame Law Review” 1999, vol. 74 (2), s. 448.

¹⁵² C. Mumola, *Substance Abuse and Treatment, State and Federal Prisoners*, 1997, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics, Washington 1999.

¹⁵³ J. Gilbert, R. Grimm, *Applying Therapeutic Principles to a Family Focused Juvenile Justice Model*, „Alabama Law Review” 2001, vol. 52 (4).

¹⁵⁴ S. Vrecko, *Therapeutic Justice in Drug Courts: Crime, Punishments and Societies of Control*, „Science as Culture” 2009, vol. 18 (2).

Wnioski położyły podwaliny pod powstanie z końcem lat osiemdziesiątych pierwszych *drug courts*. Wbrew nazwie nie mamy jednak do czynienia z rodzajem sądu, ale z programem realizowanym w ramach systemu wymiaru sprawiedliwości, przeznaczonym dla uzależnionych, którzy zostali oskarżeni o posiadanie substancji psychoaktywnych lub pod ich wpływem dopuścili się przestępstwa kradzieży, włamania czy fałszerstwa¹⁵⁵. Specyfika tych programów wynika z przyjęcia opisanego we wcześniejszych rozdziałach modelu R-N-R, w którym uzależnienie postrzegane jest jako jeden z podstawowych czynników kryminogennych. Zadaniem sądu staje się nie ukaranie osoby, ale zmotywowanie jej do podjęcia pracy nad problemem, a przez to zmniejszenie ryzyka ponownego konfliktu z prawem. Sądy w pierwszej kolejności nastawione są na udzielanie pomocy i wsparcia, jednak pozostawiają sobie również opcje klasycznej kary, gdy zaistnieje taka potrzeba. W 2014 roku na terenie Stanów Zjednoczonych funkcjonowały 2734 *drug courts*. Obecnie poza klasycznymi sądami narkotykowymi działają jeszcze inne typy sądowych programów antynarkotykowych: *Veterans Treatment Court*, *DWI Court*, *Family Dependency Treatment Court* (*Family Drug Court*), *Federal District Drug Court* (*Federal Reentry Court*), *Reentry Court*, *Reentry Drug Court*, *Tribal Healing to Wellness Court*¹⁵⁶.

5.6.2. Założenia *juvenile drug court*

W 2000 roku Centrum Kontroli i Przeciwdziałania Chorobom (*Centers for Disease Control and Prevention*) opublikowało ogólnokrajowy raport pokazujący alarmujący wzrost liczby amerykańskich uczniów i studentów nadużywających alkoholu i narkotyków oraz innych substancji psychoaktywnych. Połowa badanych nastolatków odpowiedziała twierdząco na pytanie o używanie alkoholu, jedna trzecia z nich więcej niż raz w tygodniu uczestniczyła w libacjach alkoholowych, ponad jedna czwarta paliła marihuanę. Wśród badanych 9,5% zażywało kokainę przed ukończeniem szkoły średniej, a 14,6% próbowało różnego rodzaju inhalantów. Korelacja między używaniem substancji psychoaktywnych a przestępczością wśród młodych osób jest niezwykle silna, procent młodzieży popełniającej przestępstwa pod wpływem narkotyków wzrósł w 1995 roku o 145% w porównaniu z rokiem 1991¹⁵⁷. Odpowiedzią na te

¹⁵⁵ J. Ashcroft, D.J. Daniels, R.R. Nedelkoff, *Juvenile Drug Courts: Strategies in Practice*, Washington 2003, s. 10.

¹⁵⁶ Zob. <http://www.nadcp.org/learn/what-are-drug-courts/types-drug-courts>, data dostępu: 23.05.2013.

¹⁵⁷ *Youth Risk Behavior Surveillance – United States, 1999*, „Morbidity and Mortality Weekly Report” 2000, vol. 49, <http://www.cdc.gov/mmwr/PDF/SS/SS4905.pdf>, data dostępu: 23.05.2013.

alarmujące statystyki było upowszechnienie idei *drug court* dla nieletnich, które funkcjonowały od końca lat osiemdziesiątych. Popularyzacji programów dla nieletnich towarzyszyło przekonanie, że dzieci i młodzież charakteryzują odmienne niż dorosłych przyczyny sięgania po narkotyki, co wymusza uruchomienie specyficznych metod oddziaływania¹⁵⁸. Pod koniec pierwszej dekady XXI wieku funkcjonowało około pięciuset programów przeznaczonych dla uzależnionych dzieci i młodzieży w konflikcie z prawem¹⁵⁹.

Programy *drug courts* przeznaczone są dla osób między 13. a 17. rokiem życia, u których zdiagnozowano uzależnienie od substancji psychoaktywnych i które dopuściły się przestępstwa, głównie przeciwko mieniu lub porządkowi publicznemu. Z objęcia programem dyskwalifikują przestępstwa z użyciem przemocy oraz handel narkotykami¹⁶⁰. Udział w programie zależy jest od woli sprawcy, bowiem zakłada się jego aktywność i samodzielność w dążeniu do spełnienia stawianych przed nim zadań, które mogą być różne w zależności od tego, na jakim etapie jest nieletni. Wielu młodych ludzi rozpoczyna obecność w programie od detoksykacji, bowiem uczestnicy są zobligowani do zachowania abstynencji, co sprawdza się za pomocą testów na obecność substancji psychoaktywnych. Kolejnym krokiem jest udział w indywidualnej lub/i grupowej terapii uzależnień – jednego z wielu zadań, do których realizacji jest zobowiązany uczestnik programu i które zapisane są w indywidualnym planie oddziaływań (*accountability plan*).

Najczęściej poza terapią nieletnich obowiązuje się do kontynuacji edukacji, uporządkowania spraw rodzinnych, wywiązania się ze zobowiązań finansowych, dokonania restytucji wobec ofiary, systematycznych spotkań ze specjalistami, również w związku z wykonywaniem testów na obecność zabronionych substancji. Przy opracowaniu planu bierze się pod uwagę kulturowe pochodzenie nastolatka oraz środowisko, w którym żyje i mieszka na co dzień. Raz w miesiącu plan poddawany jest ocenie na specjalnie do tego zwołanej wokandzie. Omawia się wówczas istotne sprawy, a jeśli sytuacja tego wymaga, w porozumieniu z opiekunami i samym zainteresowanym wprowadza się zmiany. Realizacja zadań z planu oddziaływań zwykle związana jest z nagrodzeniem nieletniego poprzez uznanie go za wzór do naśladowania przed innymi uczestnikami programu, zmniejszenie częstotliwości testów sprawdzających obecność narkotyków w organizmie, przyspieszenie zakończenia programu, redukcję godzin do przepracowania lub wydanie bonu pieniężnego. W sytuacji gdy nieletni nie realizuje zadań lub nie robi tego dość starannie, sędzia może zastosować wobec niego karę w postaci upomnienia,

¹⁵⁸ K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*, s. 284.

¹⁵⁹ Zob. <http://www.nadcp.org/learn/what-are-drug-courts/types-drug-courts>, data dostępu: 23.05.2013.

¹⁶⁰ K.M. Hess, C. Hess Orthmann, J.P. Wright, *Juvenile Justice...*, s. 284.

wyznaczyć nowe obowiązki, zobligować do napisania listu z przeprosinami lub projektu prac społecznych, odebrać przywilej, zwiększyć liczbę godzin terapii bądź częstotliwość testów na obecność narkotyków¹⁶¹. Sędzia może również objąć nieletniego dozorem elektronicznym. W razie poważnego naruszenia zasad nieletni jest relegowany z programu, co często oznacza umieszczenie go w zakładzie karnym¹⁶². Zwykle program trwa od dwunastu do osiemnastu miesięcy.

Procedury postępowania z nieletnimi w ramach programu *drug court* różnią się w zależności od rejonu Stanów Zjednoczonych. Przykładowe oddziaływania w poszczególnych częściach kraju przedstawia tabela 32.

Tabela 32. Zróżnicowanie planów oddziaływań w poszczególnych częściach Stanów Zjednoczonych

Rodzaj oddziaływania	Dystrykt			
	Północny	Południowy	Wschodni	Zachodni
Spotkanie w <i>juvenile drug court</i>	– raz w tygodniu	– raz w tygodniu	– raz w tygodniu	– raz w tygodniu
Test na obecność alkoholu lub narkotyków	– bez ograniczeń	– 2 razy tygodniu lub za nakazem sądu	– 2 razy w tygodniu podczas spotkania z kuratorem oraz bez ograniczeń w ramach nakazu sądu	– 2 razy w tygodniu podczas spotkania z kuratorem oraz bez ograniczeń w ramach nakazu sądu
Kontakt z kuratorem	– raz w tygodniu	– raz w tygodniu	– 1–2 razy w tygodniu	– 1–2 razy w tygodniu
Zaangażowanie rodziców	– rodzice uczestniczą w cotygodniowych spotkaniach z sędzią, – poddani są terapii rodzinnej, – są obecni podczas wykonywania testów na obecność narkotyków	– rodzice uczestniczą w cotygodniowych spotkaniach z sędzią, – poddani są terapii rodzinnej	– rodzice uczestniczą w cotygodniowych spotkaniach z sędzią, – poddani są terapii rodzinnej	– rodzice uczestniczą w cotygodniowych spotkaniach z sędzią, – poddani są terapii rodzinnej, – są obecni podczas wykonywania testów na obecność narkotyków

Źródło: Opracowanie własne.

¹⁶¹ P.F. Hora, W.G. Schma, J.T.A. Rosenthal, *Therapeutic Jurisprudence...*

¹⁶² C. Cooper, *Juvenile Drug Court Programs*, Bulletin, U.S Department of Justice, Washington 2001.

5.6.3. Strategie działań sądów narkotykowych dla nieletnich

W 2003 roku Bureau of Justice Assistance, opierając się na badaniach dotyczących efektywności działania *drug court*, opublikowało listę szesnastu strategii, które winny być realizowane w sprawach nieletnich¹⁶³.

Pierwsza z tych strategii (*collaborative planning*) związana jest z tworzeniem interdyscyplinarnego zespołu specjalistów współpracujących na rzecz rozwiązania problemu nieletniego i jego rodziny¹⁶⁴. Zwykle w jego skład wchodzi: kurator, psycholog, doradca zawodowy, psychiatra, pracownik socjalny, lekarz, pielęgniarka, osoba duchowna, przedstawiciel organizacji pozarządowej, a często i policjant¹⁶⁵. „Sądowy” charakter programu powoduje, że do zespołu należą obrońca i oskarżyciel, przy czym ich obecność ma zapewnić równowagę między zabezpieczeniem interesów społeczeństwa i ofiary oraz sprawcy¹⁶⁶. Ważną częścią zespołu są rodzice i sam nieletni. Liderem zespołu jest sędzia, który nie tylko ustala jego skład, ale także kieruje pracami. Często pełni również funkcję mediatora pomiędzy nieletnim a jego rodzicami, pomagając im wypracować dobre relacje i rozwiązać konflikty. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że do pracy w *drug court* dobiera się osoby o specyficznych cechach osobowości, wszechstronnie wykształcone i gotowe do stosowania niestandardowych rozwiązań¹⁶⁷.

Podstawowym zadaniem zespołu jest rozpoznanie potrzeb i zasobów nieletniego, jego rodziny oraz środowiska instytucjonalnego i pozainstytucjonalnego, by na tej podstawie skonstruować wspomniany już plan oddziaływań. Niezbędna jest do tego współpraca (*teamwork*), o czym mówi strategia druga. Styl pracy zespołów *drug court* zdecydowanie odbiega od tradycyjnego modelu postępowania przyjętego w amerykańskim systemie sądowym. Każdy z członków zespołu

¹⁶³ J. Ashcroft, D.J. Daniels, R.R. Nedelkoff, *Juvenile Drug Courts...*, s. 10.

¹⁶⁴ J. Wormer, F.E. Lutze, *Managing and Sustaining Your Juvenile Drug Court*, Reno 2010, s. 7.

¹⁶⁵ W. Huddleston, D.B. Marlowe, *Painting the Current Picture: A National Report on Drug Courts and Other Problem-Solving Court Programs in the United States*, Alexandria 2011, s. 7.

¹⁶⁶ Jest to najbardziej kontrowersyjny i najszerzej dyskutowany element, który koliduje z dotychczas pojmowaną rolą zawodową obrońcy czy oskarżyciela. Zob. D.B. Marlowe, W.G. Meyer, *The Drug Court Judicial Benchbook*, Alexandria 2011.

¹⁶⁷ Każdy ze współpracujących specjalistów ma za zadanie rozwijać się i uzupełniać swoje wykształcenie w takich dziedzinach, jak: etyka, psychologia rozwojowa – ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju młodzieży, terapia uzależnień i terapia rodzinna oraz socjologia kulturowa po to, by lepiej zrozumieć zasady, jakimi kieruje się młodzież pochodząca z innych grup kulturowych. Ponadto, co najważniejsze, mają oni obowiązek uczestnictwa w szkoleniach dotyczących ewaluacji i monitorowania programu. Dla terapeutów, nauczycieli oraz przedstawicieli innych zawodów współpracujących z *drug courts* organizowane są kursy z zakresu amerykańskiego prawa karnego i podstawowych zagadnień zachowania bezpieczeństwa. Zgodnie z rolą powierzoną sędziemu, który jest również moderatorem w programie, angażuje on wszystkich członków zespołu w planowanie działań i podejmowanie decyzji oraz motywuje ich do kontynuowania edukacji, gdy widzi taką potrzebę. Zob. J. Ashcroft, D.J. Daniels, R.R. Nedelkoff, *Juvenile Drug Courts...*, s. 12–13.

wypełnia zadania, do których jest uprawniony ze względu na stanowisko, jakie pełni w programie, oraz agencję, którą reprezentuje (czyli np. terapeuta reprezentuje centrum terapii uzależnień, a nauczyciel szkołę), jednakże schodzą one na dalszy plan w momencie, gdy dla dobra nieletniego cały zespół musi podjąć nagle interwencję i rozwikłać bieżący problem¹⁶⁸. Dzieje się tak wtedy, kiedy przykładowo, nieletni objęty programem traci jednego z rodziców. Wówczas nadrzędnym celem całego zespołu staje się zapewnienie mu wsparcia i pomocy psychologicznej, a nie na przykład egzekwowanie obecności na zajęciach w szkole, do przestrzegania czego zobligowany jest nauczyciel.

Skuteczność oddziaływań prowadzonych w ramach *drug court* związana jest z jasnym określeniem grupy docelowej oraz kryteriów kwalifikacji do programu (*clearly defined target population and eligibility criteria*), co zostało podkreślone w trzeciej strategii¹⁶⁹. Zwraca się w niej uwagę na wczesne i szybkie identyfikowanie i włączanie do programu osób, które spełniają niezbędne wymogi kwalifikacyjne¹⁷⁰. Takie podejście związane jest z wykorzystaniem szoku, który odczuwany jest przez aresztowanych w pierwszych chwilach po interwencji, i wywodzi się z zasady: „im szybsza interwencja, tym lepszy efekt końcowy”¹⁷¹. Według twórców i przedstawicieli *drug court* jasne zdefiniowanie celów i kryteriów przyjęcia do programu pozwala na dokładniejsze rozpoznanie i przeciwdziałanie danemu problemowi oraz bardziej szczegółowe zaplanowanie działań dla konkretnej osoby¹⁷². To z kolei powoduje, że działania wprowadzane przez *drug court* koncentrują się na problemach dobrze znanych społeczności, a jednocześnie pomagają samemu nieletniemu tak skorygować dotychczasowe zachowania, by mógł on wrócić do prawidłowego w niej funkcjonowania. Jest to założenie często krytykowane. Głównym stawianym zarzutem jest to, że przyjęte kryteria kwalifikowania do programu często eliminują te trudniejsze przypadki, których resocjalizacja może okazać się nieskuteczna, a tym samym doprowadzi do obniżenia odsetka przypadków dających się uznać za sukces. Innym zarzutem jest to, iż większość nieletnich przyjmowanych do programu to Afroamerykanie i Latynosi – krytycy uważają, że *drug court* jest bardziej pobłażliwy i łagodniejszy w stosunku do przedstawicieli rasy białej, którzy zamiast trafić pod opiekę programu, trafiają na terapię uzależnień (gdzie nie stosuje się takich obostrzeń jak w programie)¹⁷³.

¹⁶⁸ Ibidem, s. 14–15.

¹⁶⁹ Ibidem, s. 17–18.

¹⁷⁰ D.B. Marlowe, W.G. Meyer, *The Drug Court...*

¹⁷¹ T. Burrell et al., *Principles of Adolescent Substance Use Disorder Treatment: A Research-Based Guide*, Bethesda 2014, s. 9.

¹⁷² *Principles of Drug Abuse Treatment for Criminal Justice Populations: A Research-Based Guide*, 2014, s. 2, http://www.drugabuse.gov/sites/default/files/txcriminaljustice_0.pdf, data dostępu: 5.02.2015.

¹⁷³ J. Ashcroft, D.J. Daniels, R.R. Nedelkoff, *Juvenile Drug Courts...*, s. 19.

W ramach czwartej strategii zwraca się uwagę na zaangażowanie sędziego i innych członków zespołu (*judicial involvement and supervision*), co znajduje odzwierciedlenie między innymi w częstotliwości spotkań. Zwykle zespół zbiera się raz w tygodniu, przy czym w razie potrzeby sędzia może zwołać kolejne posiedzenia. W czasie spotkań omawia się bieżące sprawy nieletniego, gromadzi informacje, a gdy zaistnieją nowe okoliczności, wprowadza się zmiany do *accountability plan*. Systematyczna, wspólna praca integruje zespół, pozwala mu na wypracowywanie nowych metod oddziaływania, to zaś sprzyja również budowaniu osobistej relacji między członkami zespołu a nieletnim, przy czym pierwszeństwo przypisuje się układowi sędzia–nieletni. W niektórych przypadkach sędzia staje się dla podopiecznego osobą znaczącą, zwłaszcza wtedy, gdy nie może on liczyć na wsparcie i pomoc rodziców. Sędzia czuwa, żeby atmosfera spotkań była jak najbardziej pozytywna i stwarzała poczucie bezpieczeństwa nieletniemu, tak by sąd nie kojarzył mu się z nadzorem i przymusem, ale ze wsparciem i pomocą. Sędzia koncentruje się na mocnych stronach młodego człowieka, przy czym nie unika omawiania problemów, starając się robić to z poszanowaniem godności nieletniego, raczej wskazując alternatywy, niż formułując zarzuty. Budowaniu wspierającej, można by wręcz rzec – mentoringowej, relacji sprzyja znajomość okresu rozwojowego nieletniego, kultury czy środowiska i stylu życia. Jednocześnie zespół musi działać w taki sposób, by nieletni czuł jego kontrolę¹⁷⁴.

W celu zapewnienia wysokiej jakości oddziaływań w piątej strategii zaleca się wdrożenie systemu monitorowania i oceny programu (*monitoring and evaluation*). *Drug court* zbiera krótko- i długoterminowe informacje o efektach programu, co pozwala modyfikować oddziaływania. Dzięki tym informacjom zespół nabywa nowych doświadczeń i usprawnia plan działania w sposób, który bardziej odpowiada potrzebom nieletnich i ich rodzin¹⁷⁵.

Wysoka jakość pracy *drug court* związana jest również z budowaniem partnerstwa lokalnego (*community partnership*), o czym mówi strategia szósta. Istota rzeczy tkwi w uczynieniu ze społeczności i funkcjonujących w jej ramach podmiotów realnych uczestników programu. Po jego zakończeniu to właśnie społeczność staje się zwykle głównym podmiotem wsparcia nieletniego i jego rodziny. Poza tym członkowie społeczności, będąc najbliższymi beneficjentów programu, mają najlepszą wiedzę o ich potrzebach. Za sprawą budowania partnerstwa z organizacjami społecznymi *drug court* nie tylko poszerza własne możliwości oddziaływania oraz system wsparcia, ale także wzbogaca ofertę: edukacyjną, zawodową, terapeutyczną, kierowaną do nieletnich znajdujących się pod jego opieką oraz ich rodzin. Największym wyzwaniem w zakresie współpracy

¹⁷⁴ Ibidem, s. 20–21.

¹⁷⁵ Ibidem, s. 23–25.

sądu narkotykowego z organizacjami społecznymi jest stworzenie takiej polityki i wprowadzenie takich procedur, które spełniałyby wszystkie wymagania zawarte w Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki i ustawach związanych z systemem penitencjarnym i sądowym¹⁷⁶.

Kolejna, siódma, strategia mówi o konieczności zastosowania holistycznego podejścia do nieletniego i jego rodziny, co oznacza niezbędne uwzględnienie w programie wszystkich problemów, z jakimi się oni borykają, i związanych z tym potrzeb (*comprehensive treatment planning*). Rodziny nieletnich skierowanych do *drug court* to zwykle systemy poliproblemowe, doświadczające na co dzień licznych problemów finansowych, społecznych czy zdrowotnych. Wielu uczestników programu ma problemy natury psychicznej i nie potrafi przystosować się do reguł obowiązujących w społeczeństwie. W procesie wychowania nie zostały u nich wykształcone podstawowe wartości społeczno-moralne¹⁷⁷. Dokładna i rzetelna diagnoza środowiska rodzinnego nieletniego jest podstawą wprowadzenia skutecznych działań. Zindywidualizowane i kompleksowe podejście do terapii zwiększa efektywność i skuteczność programu. Prócz wyżej wymienionych oddziaływań stosuje się również leczenie psychiatryczne, zwłaszcza nastawione na korekcję zaburzeń emocjonalnych i rozwój zachowań prospołecznych oraz nabycie istotnych dla rozwoju nastolatka umiejętności interpersonalnych. Szeroki zakres potrzeb wymaga uwzględnienia także działań opartych na redukcji szkód i nastawionych na readaptację podopiecznego programu¹⁷⁸.

Uzupełnieniem powyższych postulatów jest strategia ósma, która wskazuje na konieczność dopasowania oddziaływań do potrzeb i zadań rozwojowych młodzieży (*developmentally appropriate services*). Adolescenci, którzy są najczęściej beneficjentami programu, przeżywają gwałtowne i ważne zmiany rozwojowe, powodujące, że ich percepcja rzeczywistości jest odmienna niż ta występująca u dorosłych. Na wiele sytuacji reagują emocjonalnie, a sięganie po substancje psychoaktywne ma u nich silny związek z presją rówieśników. Zwykle nie doświadczyli oni jeszcze długoterminowych fizycznych skutków uzależnienia, co jest charakterystyczne dla starszych grup wiekowych. Nie należy zatem przenosić do *drug court* dla nieletnich zasad obowiązujących w pracy z osobami dojrzałymi. Ze względu na te wszystkie czynniki leczenie i interwencja w przypadku nieletnich muszą być tak dobrane, by po pierwsze odpowiadały etapowi rozwoju, na jakim znajduje się dany nieletni, a po drugie – odpowiadały na jego potrzeby, zarazem zabezpieczając społeczeństwo przed negatywnymi skutkami zachowań nastolatka. Budując program oddziaływań, należy wziąć

¹⁷⁶ Ibidem, s. 26–28.

¹⁷⁷ A.J. Sedlak, C. Bruce, *Youth's Characteristics and Backgrounds...*, s. 7–8.

¹⁷⁸ J. Ashcroft, D.J. Daniels, R.R. Nedelkoff, *Juvenile Drug Courts...*, s. 29–31.

pod uwagę wiek, pochodzenie, kulturę, preferencje seksualne oraz gotowość nieletniego do zmiany. Ważne, by w planie uwzględnić działania redukujące negatywne wpływy rodziny lub rówieśników, włączając nieletniego do programów mentoringowych bądź wsparcia rówieśniczego¹⁷⁹.

Strategia dziewiąta pozostaje w związku z poprzednią, bowiem w sposób szczególny podkreśla konieczność uwzględnienia płci, jako elementu różnicującego program oddziaływań (*gender appropriate services*). Zakłada się, że kobiety i mężczyźni mają na tyle odmienne doświadczenia i potrzeby, iż niemożliwe jest ich zaspokojenie w ramach tych samych aktywności. Jak wykazują wyniki wielu badań prowadzonych nad przejawami uzależnień u kobiet i mężczyzn, różnią się one znacznie¹⁸⁰. Przyczyny, dla których dziewczęta sięgają po narkotyki, znacznie częściej związane są z przemocą seksualną i fizycznym znęcaniem się stosowanym wobec nich. Dziewczęta częściej też podejmują próby samobójcze pod wpływem narkotyków. Nadużywanie przez nie substancji psychoaktywnych prowadzi do powstania poważnych szkód psychicznych i fizycznych. Chłopcy częściej niż ich rówieśniczki doświadczają problemów związanych z edukacją, są bardziej narażeni na zespół nadpobudliwości psychoruchowej (ADHD), częściej wykazują zachowania agresywne oraz podejmują ryzyko związane z łamaniem prawa. Tradycyjnie większość systemów prawnych i terapeutycznych, czego przykładem może być ruch Anonimowych Alkoholików, przygotowana jest dla mężczyzn¹⁸¹. Nie uwzględnia się w nich specyficznych potrzeb kobiet. Stąd sądy narkotykowe dla nieletnich w swoich działaniach starają się nie bagatelizować potrzeb młodych kobiet uzależnionych od narkotyków, dzięki czemu rozpoczynają one leczenie w odpowiednim czasie. W wyniku coraz większej wiedzy na temat tego, jak uzależnienie rozwija się u kobiet, a jak u mężczyzn, *drug court* tak modyfikuje swoje działania, by odpowiadały one na potrzeby każdej z płci¹⁸².

Stany Zjednoczone są krajem wielokulturowym, co nie jest bez znaczenia dla działalności *drug courts*. Kultura jako system wspólnych znaczeń przekazywana jest z pokolenia na pokolenie. W obrębie różnych grup rasowych używa się innego języka, kieruje się innym systemem wartości i kodeksem postępowania, inne są zwyczaje, wierzenia, mity i historia. Bez zrozumienia tych niuansów specjaliści pracujący w zespole sądu nie są w stanie zrozumieć swoich podopiecznych. Dlatego strategia dziesiąta nakazuje uwzględnienie

¹⁷⁹ Ibidem, s. 32–33.

¹⁸⁰ R. Opora, *Charakterystyka zjawiska uzależnienia i nadużywania alkoholu przez kobiety*, „Resocjalizacja Polska” 2012, nr 3, s. 318–320.

¹⁸¹ T. Burrell et al., *Principles of Adolescent...*, s. 5–7.

¹⁸² J. Ashcroft, D.J. Daniels, R.R. Nedelkoff, *Juvenile Drug Courts...*, s. 34–36.

w działaniach kontekstu i kompetencji kulturowych (*cultural competence*). Profesjonaliści powinni mieć kompetencje i konkretne umiejętności przygotowujące ich do pracy z kulturowo zróżnicowanymi nieletnimi. Dzięki zrozumieniu, jak kulturowo zdeterminowane przekonania wpływają na sposób postrzegania rzeczywistości przez nieletnich uczestniczących w programie, możliwe jest wychwycenie tych czynników, które osadzone w kulturze, mogą pozytywnie wpływać na ich leczenie. Zasady i procedury sądów narkotykowych w ich działaniach uwzględniają znaczenie i wpływ kultury na młodego człowieka¹⁸³.

Strategia jedenasta odnosi się do konieczności uwzględnienia w diagnozie mocnych stron nieletniego i jego rodziny (*focus on strengths*). Jest to wyraz odrzucenia tradycyjnych sposobów postrzegania i reagowania na zachowania problemowe młodych ludzi, podczas gdy zwykle byli oni odbierani jako złoczyńcy. Takie podejście nie pozwala na skuteczne rozwiązywanie problemów i włączenie młodych ludzi do pracy nad nimi. Twórcy *drug court* wyszli z założenia, że młodzież i ich rodziny mimo licznych deficytów mają wrodzone zasoby – kapitały, dzięki którym przy wsparciu mogą zmienić swoje postępowanie i wygrać w walce z nałogiem. Pełnią one wówczas rolę kompensatorów. Taka perspektywa identyfikuje te spośród cech uczestników programu, które mogą się okazać kluczem do zmiany ich zachowania¹⁸⁴.

Rodziny nieletnich podopiecznych programu są ważnym partnerem we wszystkich działaniach podejmowanych przez sąd narkotykowy, co znalazło odzwierciedlenie w dwunastej strategii (*family engagement*). Silna rodzinna więź i zaangażowanie najbliższych są gwarantem lepszego funkcjonowania nastolatka w programie oraz skutecznie motywują go do współpracy i zapobiegają nawrotowi uzależnienia. Jakość relacji i kontakt pomiędzy specjalistami zatrudnionymi w programie a rodzinami osób nim objętych jest wyznacznikiem jego sukcesu. Rodzina stanowi ogromne wsparcie dla uzależnionego nieletniego – pomaga mu zrealizować zadania zawarte w *accountability plan*, zaś jako aktywny uczestnik terapii uczy się skutecznego reagowania na problemy dziecka¹⁸⁵. W przeciwieństwie do uzależnionych dorosłych młodzi ludzie są zwykle mocno związani z członkami rodzin. Poprzez budowę sojuszu z rodziną zwiększa się szanse podopiecznych na powrót do normalnego życia.

Kolejna, trzynasta, strategia, zwraca uwagę na konieczność uwzględnienia w oddziaływaniach *drug court* znaczenia edukacji (*educational linkages*). Osoby nieletnie uzależnione od narkotyków, często jeszcze zanim staną się

¹⁸³ Ibidem, s. 37–39.

¹⁸⁴ Ibidem, s. 40–43.

¹⁸⁵ Ibidem, s. 44–45.

uczestnikami programu, mają problemy w szkole: nagminne wagary, drugoroczność, niskie wyniki w nauce. Wszystko to powoduje, że charakteryzują je poważne braki w wykształceniu. W związku z tym *drug courts* w ramach swoich działań powinny przeprowadzić diagnozę kompetencji szkolnych beneficjentów programu, na podstawie której możliwe staje się konstruowanie ścieżki rozwoju zawodowego. Z pomocą przychodzą alternatywne placówki oświatowe, w których nieletni mogą samodzielnie regulować czas poświęcony na naukę i zdawać egzaminy zgodnie z indywidualnym tempem nauczania. Nauczyciele nieletniego są w stałym kontakcie z jego opiekunem-kuratorem, dzięki czemu możliwy jest ciągły przepływ informacji między sądem a szkołą. Zadaniem specjalistów z *drug court* jest motywowanie podopiecznych do kontynuowania edukacji i rozwijania własnych zainteresowań¹⁸⁶.

Jedną z najważniejszych kwestii związanych z efektywnością programu *drug court* jest zachowanie abstynencji, stąd jako kolejna strategia, czternasta, pojawia się praktyka poddawania podopiecznych testom na obecność narkotyków (*drug testing*). Przeprowadza się je losowo, by uniemożliwić manipulowanie wynikami. Wynik pozytywny jest istotną przesłanką do wydalenia nieletniego z programu, ale częściej skutkuje dodatkowymi zadaniami do realizacji. W ten sposób nawiązuje się do strategii piętnastej, skoncentrowanej na karach i nagrodach (*goal oriented incentives and sanctions*), jakie mogą być stosowane wobec nieletniego w czasie trwania programu. Muszą być one dostosowane do poziomu rozwoju osoby, wobec której zostaną użyte. Środki te są wprowadzane w sposób przewidywalny i spójny, tak by podopieczny zawsze wiedział, za co został nagrodzony bądź za co ukarany¹⁸⁷.

Ostatnia strategia odnosi się do kwestii poufności (*confidentiality*). Jest to bardzo ważne zagadnienie, choćby z tego powodu, że członkowie *drug court* mają dostęp do kluczowych, często niezwykle wrażliwych danych dotyczących nieletnich i ich rodzin. Cały zespół musi przestrzegać federalnych i stanowych praw dotyczących zachowania poufności dokumentów i ochrony danych osobowych oraz jest zobligowany do opracowania takich procedur dostępu do informacji, by nie naruszać prywatności nieletnich i ich rodzin. Poufność redukuje również ryzyko etykietyzacji nieletniego i jego rodziny¹⁸⁸.

Omówione powyżej strategie mają zapewnić nieletnim i ich rodzinom przede wszystkim najlepsze wsparcie i opiekę. Pozwalają one na ujednolicenie i uspojęnienie programów na terenie całych Stanów Zjednoczonych. Przy ich użyciu

¹⁸⁶ Ibidem, s. 46–49.

¹⁸⁷ D.B. Marlowe, W.G. Meyer, *The Drug Court...*, s. 113–137; J. Ashcroft, D.J. Daniels, R.R. Nedelkoff, *Juvenile Drug Courts...*, s. 49–54.

¹⁸⁸ J. Ashcroft, D.J. Daniels, R.R. Nedelkoff, *Juvenile Drug Courts...*, s. 55–57.

możliwe jest także współdziałanie i wymiana informacji członków *drug courts* z dowolnych regionów kraju.

Retrybutywne podejście do karania osób – zwłaszcza nieletnich – popełniających przestępstwa pod wpływem narkotyków okazało się nieskuteczne i przyniosło Ameryce najwyższy wskaźnik powrotu do przestępczości na świecie. *Drug courts* zostały stworzone jako alternatywa dla tego nieefektywnego modelu. Jednakże zasady i reguły programu opracowano na podstawie doświadczenia praktyków, bez stworzenia podstaw teoretycznych. Nie były one produktem badań naukowych i refleksji. Dlatego coraz częściej amerykańscy naukowcy podnoszą głosy krytyczne dotyczące niejasnych zasad ewaluacji programu, a co z tym związane, wątpliwości co do jego skutecznego działania.

Niewątpliwie najbardziej pozytywną stroną programu jest skupienie działań w nim oferowanych nie tylko na osobie samego nieletniego, ale także na jego rodzicach czy społeczności lokalnej, w której on mieszka. Współpraca rodziców, sędziego, kuratorów, nauczycieli i innych specjalistów pozwala na zaplanowanie kompleksowych działań, które zapewniają efektywną walkę z uzależnieniem, a monitorowanie postępów młodego człowieka nawet w dwa lata od momentu ukończenia programu skutecznie zapobiega jego powrotowi do nałogu i hamuje rozwój przestępczości. Wiele tradycyjnych sądów karnych niejako depersonalizuje osobę oskarżonego. Poprzez szacunek (rozumiany jako brak oskarżania, obwiniania i zawstydzania) okazywany swoim beneficjentom sądy narkotykowe kreują pozytywną atmosferę udzielającą się również ich podopiecznym. Natomiast dzięki zapraszaniu na spotkania sądu osób, które z sukcesem zakończyły program, motywuje się uczestników do postępowania zgodnie z wytycznymi sądu. W programie maksymalna uwaga sędziego i reszty osób w nim pracujących skupiona jest na wsparciu i pomocy osobie uzależnionej. Nie jest on anonimowy, a poprzez dokładne poznanie go ustala się takie działania naprawcze, które w maksymalnie skuteczny sposób będą odpowiadały jego indywidualnym potrzebom¹⁸⁹.

Obecnie poszukiwana jest taka koncepcja teoretyczna, która kładąc nacisk na zrehabilitowanie się młodego człowieka po popełnieniu przestępstwa i na jego resocjalizację, mogłaby stać się dla sądów narkotykowych odpowiednią podbudową, wskazującą te obszary programu, które w połączeniu z teorią byłyby bardziej efektywne, zwłaszcza w odniesieniu do relacji uzależnionej młodzieży z rodzinami i społeczeństwem. Wydaje się, że oczekiwania te spełnia podejście kognitywno-behawioralne¹⁹⁰.

¹⁸⁹ D.B. Marlowe, W.G. Meyer, *The Drug Court...*, s. 72–73.

¹⁹⁰ D.B. Marlowe, *Research Update on Adult Drug Courts*, „Need to Know” 2010, s. 5, http://www.nadcp.org/sites/default/files/nadcp/Research%20Update%20on%20Adult%20Drug%20Courts%20-%20NADCP_1.pdf, data dostępu: 21.04.2012; T. Burrell et al., *Principles of Adolescent...*, s. 9.

ZAKOŃCZENIE

W wielu krajach, bez szczególnego zważania na dorobek świata nauki, powraca wciąż pytanie o zasadność resocjalizacji zarówno w sensie dosłownym, gdzie wyraźnie słychać echa retributywizmu: „po co?”, jak i w odniesieniu do potencjalnej skuteczności: „czy to działa?”. Jest to o tyle zaskakujące, że wszak do lamusa już odeszło Martinsonowskie hasło „nic nie działa”. Dziś pytanie brzmi zgoła inaczej: „co działa?”, lub idąc dalej, poszukuje się odpowiedzi na pytanie, jakie mechanizmy powodują, że dane oddziaływanie przynosi pożądane rezultaty. Zatem, jak zauważają przedstawiciele polskiej myśli resocjalizacyjnej, „Nie ma dylematu: karać czy resocjalizować. Raczej pojawiają się pytania: jak skutecznie karać? Oraz jak skutecznie resocjalizować...?”¹. Wydaje się, że przynajmniej część odpowiedzi na tak postawione pytania można odnaleźć przy okazji analizy angielskiego i amerykańskiego systemu resocjalizacji.

W poszukiwaniu skutecznych oddziaływań resocjalizacyjnych kwestią pierwszoplanową okazała się, oparta na modelu R-N-R i immanentnie wpisana w proces projektowania oddziaływań profilaktycznych oraz resocjalizacyjnych, diagnoza. Odniesienie do ryzyka, potrzeb i reaktywności pozwoliło na dopasowanie charakteru, intensywności i warunków programów do indywidualnych wymagań osób niedostosowanych społecznie oraz na ocenę ich efektywności. Wpisana w R-N-R ewaluacja umożliwiła sformułowanie wniosków o konieczności podejmowania interwencji wobec osób o średnim i wysokim ryzyku i tym samym o ograniczeniu pracy z grupą niskiego ryzyka, co znalazło odniesienie również w aspekcie finansowym. Badania populacji skazanych pokazały, że najlepsze efekty uzyskuje się poprzez zastosowanie programów opartych na koncepcjach kognitywno-behawioralnych, które zresztą uznaje się dziś za tzw. „złoty standard”. Trzeba jednak pamiętać, że i diagnoza oparta na modelu aktuarialnym,

¹ L. Pytka, *Poprawczak – ostatni bastion „utopijnego re-socjalizmu”?*, „Opieka – Wychowanie – Terapia” 2006, nr 1–2 (65–66), s. 46.

tak mocno związanym z R-N-R, i wspomniane przed chwilą podstawy teoretyczne oddziaływań resocjalizacyjnych nie są wolne od ograniczeń. Martin Stephenson zwraca uwagę, iż oparcie się na tym modelu to „pozornie schludne i spójne podejście do nieuporządkowanych i źle zdefiniowanych zawiloci praktyki”². W innym miejscu podnosi się, że podejście aktuarialne „uwalnia się od obaw dotyczących znaczenia czy motywów przestępczości i zastępuje je naciskiem na «technologie» «minimalizacji ryzyka» („technologies” of „risk minimization”) oraz eliminację potencjalnych zagrożeń dla porządku społecznego”³. I choć można spotkać w literaturze poglądy, odnoszące się do narzędzi aktuarialnych, akcentujące pozytywne strony, jak choćby tę, że umożliwiają one „efektywne kierowanie zasobami poprzez zwiększenie dokładności diagnostycznej”⁴, to głosy krytyczne są doniosłe i nie można ich lekceważyć. Zarzuty kierowane pod adresem tego typu narzędzi związane są z faktem priorytetowego traktowania ryzyka, co skutkuje ich potencjalnym działaniem etykietującym. Ma to swoje następstwa w późniejszym planowaniu interwencji podejmowanych wobec osób niedostosowanych, a jednocześnie spycha ich potrzeby na plan dalszy, sprowadzając systemowe reagowanie do mechanizmów segregacji i wykluczenia. Narzędzie zaprojektowane jako pomoc ze względu na szeroki zestaw wytycznych i procedur silnie ogranicza autonomię, powoli zastępując profesjonalny osąd praktyka i nie biorąc również pod uwagę opinii użytkowników, co w innych obszarach służb publicznych jest coraz bardziej postrzegane jako fundamentalne dla skuteczności działań⁵. Ponadto w literaturze można spotkać następujące uwagi krytyczne wobec R-N-R: zwraca niewystarczającą uwagę na czynnik ludzki (*agency*), minimalizuje rolę motywacji, dostarcza ograniczonego/wąskiego obrazu ludzkiej natury, bagatelizuje znaczenie czynników kontekstowych lub ekologicznych⁶. Przywołane uwagi krytyczne odnoszące się do modelu aktuarialnego stanowią dziś inspirację do szukania rozwiązań wspomnianych dylematów i problemów, co pozwala mieć nadzieję, że w przyszłości zostaną one ograniczone do minimum.

Empiryczny charakter ruchu *what works* skutkował nagromadzeniem wieloaspektowej wiedzy o przestępcy i przestępstwach, a także sposobach reakcji na nie, czego efektem były i są zmiany systemów. Wyrażają się one nie tylko w podejściu do sprawców, ale także w różnicowaniu i rozwoju instytucji oraz środków oddziaływania. Jest to widoczne w rozbudowującym się i w Wielkiej Brytanii,

² M. Stephenson, H. Giller, S. Brown, *Effective Practice...*, s. 3.

³ T. Bradley, J. Tauri, R. Walters, *Demythologising Youth Justice...*, s. 140.

⁴ K. Baker et al., *Further Development...*, s. 128.

⁵ T. Almond, *Asset...*, s. 144.

⁶ Zob. D.A. Andrews, J. Bonta, J.S. Wormith, *The Risk-Need-Responsivity (RNR) Model: Does Adding the Good Lives Model Contribute to Effective Crime Prevention?*, „Criminal Justice and Behavior” 2011, vol. 38 (7), s. 742 i cytowana tam literatura.

i w Stanach Zjednoczonych katalogu kar pośrednich czy powstawaniu nieznanym do tej pory instytucji resocjalizacyjnych. W obu krajach, tam, gdzie jest to możliwe, prowadzi się oddziaływania profilaktyczne i resocjalizacyjne w środowisku otwartym, czego najlepszym przykładem są zespoły multiagencyjne/multidyscyplinarne. Jednocześnie w obu krajach mimo dostrzeżenia i coraz częstszego wykorzystywania potencjału środowiska lokalnego kara pozbawienia wolności nadal zajmuje dominującą pozycję w katalogu reakcji na przestępstwo. W przypadku Stanów Zjednoczonych niepokój może budzić coraz bardziej restrykcyjne podejście do nieletnich. Kären M. Hess, Christine Hess Orthmann i John P. Wright piszą, że wahadło w zegarze systemu resocjalizacji nieletnich wyraźnie zmierza w stronę kary, realizowanej podobnie jak wobec osób dorosłych. Pozostaje mieć nadzieję, że Amerykanie nie zaprzepaszczą ponad stuletniego dorobku wsparcia i resocjalizacji nieletnich. Jak bowiem zauważa John Wilson, porzucenie strategii resocjalizacji nieletnich spowoduje, iż w przyszłości wielu młodych ludzi stanie się klientami wymiaru sprawiedliwości dorosłych. Podobne uwagi sformułować można również pod adresem angielskiego systemu resocjalizacji.

Pozostawienie sprawcy w środowisku (przy zastosowaniu wczesnej interwencji czy pozasądowych form reakcji na zachowania dewiacyjne), gdzie może liczyć na wsparcie rodziny bądź wspólnoty lokalnej, a jednocześnie zapewnienie odpowiedniego nadzoru poprzez włączenie, i to na bardzo wczesnym etapie, różnorodnych służb w proces diagnozowania i motywowania zmiany zachowań, wykorzystanie elementów sprawiedliwości naprawczej z nieodzownym zadośćuczynieniem, wydaje się rozwiązaniem najkorzystniejszym zarówno dla osoby naruszającej porządek normatywny, jak i dla szerszego społeczeństwa. I choć poza oczywistymi korzyściami rozwiązania takie mogą pociągać za sobą także negatywne konsekwencje (najczęściej eksponowane w literaturze to cztery procesy określane jako rozciąganie sieci (*net widening*), wzmacnianie sieci (*net strengthening*), przesuwanie sieci (*net shirting*) oraz różnicowanie sieci (*different net*) na tych, którzy w naturalny sposób, bez formalnej interwencji, odstąpiliby od dalszych tego typu zachowań), to wydaje się, że nie ma alternatywy dla takiego charakteru rozwiązań systemowych.

W poszukiwaniu efektywnego modelu i metod oddziaływań oba kraje wypracowały również godne uwagi, choć niepozbawione wątków kontrowersyjnych, standardy dotyczące funkcjonowania pracowników, przede wszystkim wychowawców, kuratorów i innych specjalistów zaangażowanych w proces resocjalizacji. Zadania, jakie im się przypisuje, to już nie tylko kontrola i korekcja, tak charakterystyczne dla klasycznego menedżeryzmu; dzisiaj – jak zauważają S. Farrall i F. McNeill – muszą oni być ponadto: doradcami (*counselors*), którzy potrafią motywować, edukatorami/pedagogami (*educators*), którzy pomagają gromadzić, rozwijać i wdrażać kapitał ludzki, oraz rzecznikami/

orędownikami/sojusznikami (*advocates/allies*), którzy potrafią rozwijać kapitał społeczny, a nade wszystko korzystać z niego⁷. Należy dodać – z legalnego, pozytywnego kapitału społecznego⁸, który w przypadku przestępców jest niejednokrotnie zniszczony, co stanowi kolejne wyzwanie dla resocjalizatorów. Dlatego na pierwszy plan wysuwa się czynnik relacyjny, jawiący się jako determinant skuteczności oddziaływań. Jest to szczególnie widoczne w takich instytucjach jak *drug courts*, gdzie zatrudnia się osoby o specyficznych cechach osobowościowych, wychodząc z założenia, że stanowią one swoisty „czynnik leczący” w procesie resocjalizacji. Trudno jednak nie zauważyć w obu systemach działań zmierzających do zastąpienia osobistych relacji urządzeniami technicznymi, czego przykładem jest monitoring elektroniczny lub funkcjonujące w Stanach Zjednoczonych kioski⁹.

Profesjonalizacja kadry, wykorzystywanie skutecznych form oddziaływania opartych na dowodach naukowych, a nie tylko na intuicji czy zapotrzebowaniu społecznym na restrykcje, ale też optymalizacja środków, która wcale nie musi skutkować osłabieniem jakości czy uprzedmiotowieniem podopiecznego, czego pozytywnym przykładem są rozwiązania realizowane w myśl idei *justice reinvestment*¹⁰ – oto kierunki ewolucji omawianych systemów oddziaływań.

Książka, którą autorzy oddają do rąk Czytelnika, o niczym nie przesądza. W zamyśle ma ona stanowić zachętę do krytycznego przyjrzenia się rozwiązaniom wypracowanym i proponowanym przez uczestników angielskiego i amerykańskiego systemu resocjalizacji. Należy traktować ją również jako rezerwuarn dobrych praktyk i inspirację do rozwiązywania bieżących problemów, z jakimi borykają się obecnie podmioty zaangażowane w pomoc jednostkom niedostosowanym społecznie, także w naszym kraju.

⁷ S. Farral, F. McNeill, *Desistance Research and Criminal Justice Social Work*, [w:] M. Herzog-Evans (ed.), *Transnational...*, s. 214.

⁸ A. Barczykowska, *Kapitał społeczny a zjawiska patologii społecznej w wielkim mieście*, Kraków 2011.

⁹ Kioski wykorzystuje się w probacji do kontroli podsądnego. Urządzenie wyglądem przypomina bankomat. Skazany po zalogowaniu się odpowiada na kilka pytań, po czym maszyna przesyła odpowiedź do centrali, gdzie są włączane do *dossier* osoby poddanej nadzorowi. Zob. A. Jachimczyk, *Technologia informatyczna jako możliwość realizacji postulatów Proaktywnego Modelu Probacji*, [w:] B. Urban (red.), *Aktualne osiągnięcia w naukach społecznych a teoria i praktyka resocjalizacyjna*, Mysłowice 2010.

¹⁰ Na temat *justice reinvestment* zob. m.in.: Ch. Fox, K. Albertson, F. Warburton, *Justice Reinvestment...*, s. 119–136; G. Dobson, *New Labour's...*, s. 322–328; R. Allen, V. Stern (eds), *Justice Reinvestment...*

BIBLIOGRAFIA

- Abadinsky H., *Probation and Parole. Theory and Practice*, Upper Saddle River 2006.
- Adamski A. et al., *Prawo karne i wymiar sprawiedliwości państw Unii Europejskiej*, Toruń 2007.
- Alarid L.F., Carmen R.V., *Community-Based Corrections*, Belmont 2010.
- Alarid L.F., Cromwell P.F., Carmen R.V. del, *Community-Based Corrections*, Belmont 2008.
- Allen H.E., *Corrections in America*, Upper Saddle River 2007.
- Allen R., *Juvenile Justice Reforms in England and Wales*, „Annual Report for 2000 and Resource Material Series” 2002, vol. 59.
- Allen R., Stern V. (eds), *Justice Reinvestment – A New Approach to Crime and Justice*, London 2007.
- Almond T., *Asset: An Assessment Tool that Safeguards or Stigmatizes Young Offenders?*, „Probation Journal” 2012, vol. 59 (2).
- Altschuler D.M., Armstrong T.L., *Intensive Aftercare for High-Risk Juveniles: A Community Care Model. Program Summary*, Washington 1994.
- Ambrose D., *Research into High-Intensity Training (HIT) with Young People*, [w:] G.J. Towl (ed.), *Psychological Research in Prisons*, New York 2006.
- Ambrozik W., *Czynniki społecznej readaptacji byłych przestępców*, [w:] B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, t. 2, Warszawa 2007.
- Ambrozik W., *Postępowanie probacyjne z perspektywy pedagogiki resocjalizacyjnej*, „Probacja” 2009, nr 1.
- Ambrozik W., Kieszkowska A. (red.), *Tożsamość grupowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*, Kraków 2012.
- Andrews D.A., *The Psychology of Criminal Conduct and Effective Treatment*, Chichester 1995.
- Andrews D.A., Bonta J., *LSI-R (Level of Service Inventory-Revised): Assessment of Risk/Needs for Offender Treatment Planning and Placement*, MHS Canada 2003.
- Andrews D.A., Bonta J., *The Psychology of Criminal Conduct*, New Providence 2006.

- Andrews D.A., Bonta J., Hoge R.D., *Classification for Effective Rehabilitation: Rediscovering Psychology*, „Criminal Justice and Behavior” 1990, vol. 17 (1).
- Andrews D.A., Bonta J., Wormith J.S., *The Risk-Need-Responsivity (RNR) Model: Does Adding the Good Lives Model Contribute to Effective Crime Prevention?*, „Criminal Justice and Behavior” 2011, vol. 38 (7).
- Annual Report and Accounts the Parole Board for England and Wales 2010/11*, London 2011.
- Arling G., Lerner K., *Client Management Classification*, Washington 1980.
- Ashcroft J., Daniels D.J., Nedelkoff R.R., *Juvenile Drug Courts: Strategies in Practice*, Washington 2003.
- Asset, Appendix B*, Youth Justice Board for England and Wales, 2014.
- Austin J., Hardyman L.P., *Objective Prison Classification: A Guide for Correctional Agencies*, Washington 2004.
- Baglivio M.T., *The Prediction of Risk to Recidivate among a Juvenile Offending Population*, Florida 2007.
- Baker K. et al., *Further Development of Asset*, Youth Justice Board for England and Wales 2005.
- Baker K., Sutherland A. (eds), *Multi-Agency Public Protection Arrangements and Youth Justice*, Bristol 2009.
- Baładynowicz A., *Destygmatyzacja tożsamości dewiantów jako zmiana czasowa i interpersonalna w polifunkcyjnym modelu probacji*, [w:] A. Kieszowska (red.), *Tożsamość osobowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*, Kraków 2011.
- Baładynowicz A., *Humanistyczny model kurateli wychowawczej Wielkiej Brytanii*, „Probacja” 2010, nr 3–4.
- Baładynowicz A., *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa 2006.
- Baładynowicz A., *Probacja. System sprawiedliwego karania*, Warszawa 2002.
- Baładynowicz A., *System probacji – kary średniej mocy i środki wolności dozorowanej jako propozycja sprawiedliwego karania*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 12.
- Banase R. et al., *Pro-criminal Attitudes, Intervention, and Recidivism*, „Aggression and Violent Behavior” 2013, vol. 18 (6).
- Banwell J., *The Use of Sanctions within Aldine House*, Sheffield City Council, September 2008.
- Barber N., Walker A., Blore P., *Individual Behaviour Management Programme*, Sheffield City Council, September 2008.
- Barczyk A., Barczyk P.P., *Wybrane zagadnienia historii resocjalizacji*, Kraków 1999.
- Barczykowska A., *Halfway Houses – between Prison and Home (the role of residential establishments in the correctional system in U.S.)*, [w:] A. Kieszowska (red.), *Problems and Perspectives of Social Readaptation*, Kielce 2011.
- Barczykowska A., *Idea evidence based practice w amerykańskiej resocjalizacji i profilaktyce*, [w:] E. Habzda-Siwiek, J. Kabzińska (red.), *Psychologia i prawo. Między teorią a praktyką*, Gdańsk 2014.
- Barczykowska A., *Kapitał społeczny a zjawiska patologii społecznej w wielkim mieście*, Kraków 2011.

- Barczykowska A., *Podejście kognitywno-behawioralne w pracy penitencjarnej i post-penitencjarnej (na przykładzie wybranych programów korekcyjnych stosowanych w USA)*, „Probacja” 2011, nr 2.
- Barczykowska A., *Szacowanie i zarządzanie ryzykiem w amerykańskiej praktyce probacyjnej*, [w:] B. Urban, M. Konopczyński (red.), *Profilaktyka i probacja w środowisku lokalnym*, Kraków 2012.
- Barczykowska A., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2013, nr 79.
- Barczykowska A., *Dzierżyńska-Breś S., Profilaktyka oparta na wynikach badań naukowych (evidence based practice)*, „Resocjalizacja Polska” 2013, nr 4.
- Barczykowska A., Muskała M., *Justice Reinvestment Strategy in the Process of Social Revitalization of Million Dollar Blocks*, [w:] J. Gyurkovich, A.A. Kantarek, M. Gyurkovich, A. Wójcik (eds), *Future of the City – Cities of the Future. Przyszłość miasta – miasta przyszłości*, seria Architektura, Monografia 451, Kraków 2014.
- Barczykowska A., Muskała M., *Sankcje pośrednie w amerykańskim i angielskim systemie kar – szanse i zagrożenia*, [w:] W. Ambrozik, A. Kieszkowska (red.), *Tożsamość grupowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*, Kraków 2012.
- Barkan S.E., Bryjak G.I., *Fundamentals of Criminal Justice: A Sociological View*, Sudbury 2004.
- Barnoski R., *PACT Pre-Screen Positive Achievement Change Tool Pre-Screen*, Assessments.com.
- Bartol C.R., Bartol A.M., *Criminal Behavior: A Psychosocial Approach*, Upper Saddle River 2005.
- Bateman T., *Punishing Poverty: The ‘Scaled Approach’ and Youth Justice Practice*, „The Howard Journal” 2011, vol. 50 (2).
- Beaumont B., Caddick B., Hare-Duke H., *Meeting Offenders’ Needs*, Bristol 2001.
- Beck J.S., Beck A.T., Jolly J.B., *Beck Youth Inventories*, Bloomington 2005.
- Becker J., *Mentoring High Risk Kids*, Minneapolis 1994.
- Berger P., Luckmann T., *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, Warszawa 1983.
- Beto D.B., *Correctional Leadership: A Return to the Basics*, „Journal of Community Corrections” 2007, vol. 16 (3).
- Beuhring T., *The Risk Factor Profile Instrument: Identifying Children at Risk for Serious and Violent Delinquency*, [w:] R.R. Corrado et al. (eds), *Multi-Problem Violent Youth: A Foundation for Comparative Research on Needs*, Amsterdam 2002.
- Biel K., *Przestępczość dziewcząt – rodzaje i uwarunkowania*, Kraków 2008.
- Biel K., Kusztal J. (red.), *Dziecko zagrożone wykluczeniem. Elementy diagnozy, działania profilaktyczne i pomocowe*, Kraków 2011.
- Bieńkowska E., *Mediacja w sprawach karnych*, Warszawa 2011.
- Bilchik S., *A Juvenile Justice System for the 21st Century*, „Juvenile Justice Bulletin” 1998, vol. 5.
- Bishop D.M., Decker S.H., *Punishment and Control: Juvenile Justice Reform in the USA*, [w:] J. Junger-Tas, S.H. Decker (eds), *International Handbook of Juvenile Justice*, Dordrecht 2006.

- Blomberg T.G., Heald G.R., Ezell M., *Diversion and Net Widening: A Cost-Savings Assessment*, „Evaluation Review” 1986, vol. 10 (1).
- Bloom B., Owen B., *Gender Responsive Strategies: Research, Practice and Guiding Principles for Women Offenders*, Washington 2002.
- Bonta J., Andrews D.A., *Risk-Need-Responsivity Model for Offender Assessment and Rehabilitation 2006–2007*, <http://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/rsk-nd-rspnsvty/rsk-nd-rspnsvty-eng.pdf>.
- Bonta J., Law M., Hanson K., *The Prediction of Criminal and Violent Recidivism among Mentally Disordered Offenders: A Meta-Analysis*, „Psychological Bulletin” 1998, vol. 123 (2).
- Bonta J., Wormith S.J., *Risk and Need Assessment*, [w:] G. McIvor, P. Raynor (eds), *Developments in Social Work with Offenders*, London 2008.
- Borkowska M., Kuształ J., *Zespoły interdyscyplinarne w pracy z dziećmi zagrożonymi wykluczeniem społecznym*, [w:] K. Biel, J. Kuształ (red.), *Dziecko zagrożone wykluczeniem. Elementy diagnozy, działania profilaktyczne i pomocowe*, Kraków 2011.
- Borkowska-Bagieńska E., Lesiński B., *Historia prawa sądowego. Zarys wykładu*, Poznań 1995.
- Bottoms A., Dignan J., *Youth Justice in Great Britain*, [w:] M. Tonry, A. Doob (eds), *Youth Crime and Youth Justice: Comparative and Cross-National Perspectives*, London 2004.
- Bourque B.B. et al., *Boot Camps for Juvenile Offenders: An Implementation Evaluation of Three Demonstration Programs. A Final Summary Report Presented to The National Institute of Justice*, <http://www.ncjrs.gov/txtfiles/bootjuv.txt>.
- Bowden C., Andrews D.A., *The Importance of Staff Practice in Delivering Effective Correctional Treatment: A Meta-Analysis*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2004, vol. 48 (2).
- Bowles R., Reyes M.G., Pradiptyo R., *Safer Schools Partnerships*, Youth Justice Board for England and Wales, 2005.
- Braithwaite J., *Crime, Shame, and Reintegration*, Cambridge 1989.
- Braithwaite J., *Criminological Theory and Organizational Crime*, „Justice Quarterly” 1989, vol. 6 (3).
- Braithwaite J., *The State of Criminology: Theoretical Decay or Renaissance*, „Australian and New Zealand Journal of Criminology” 1989, vol. 22 (3).
- Brandon M., *Communicating with Children and Ascertaining Their Wishes and Feelings*, [w:] D. Shemmings (ed.), *Involving Children in Family Support and Child Protection*, London 1999.
- Breaking the Cycle: Effective Punishment, Rehabilitation and Sentencing of Offenders*, Ministry of Justice, December 2010.
- Breaking the Cycle: Government Response*, Ministry of Justice, June 2011.
- Bromley Briefings Prison Factfile*, June 2009, <http://www.prisonreformtrust.org.uk/uploads/documents/june2009factfile.pdf>.
- Burke P.B., *TPC Reentry Handbook. Implementing the NIC Transition from Prison to the Community Model*, Washington 2008.

- Burrell T. et al., *Principles of Adolescent Substance Use Disorder Treatment: A Research-Based Guide*, Bethesda 2014.
- Butts J.A., Buck J., Coggeshall M., *The Impact of Teen Court on Young Offenders*, Washington 2002.
- Canton R., Hancock D. (eds), *Dictionary of Probation and Offender Management*, Cullompton 2007.
- Caputo G.A., *Intermediate Sanctions in Corrections*, Denton 2004.
- Carmen R.V. del, Trulson C.R., *Juvenile Justice: The System, Process and Law*, Wardsworth 2006.
- Carter P., *Managing Offenders, Reducing Crime: A New Approach*, December 2003, <http://www.cjp.org.uk/publications/archive/reducing-crime-changing-lives-the-carter-review-and-government-response-06-01-2004/>.
- Case Management Guidance – Introduction*, Youth Justice Board for England and Wales, 2010.
- Case S., Haines K., *Understanding Youth Offending: Risk Factor Research, Policy and Practice*, Cullompton 2009.
- Case S., Haines K., *Youth Offending: Risk Factor Research, Policy and Practice*, Cullompton 2009.
- Cavadino M., Dignan J., *The Penal System: An Introduction*, London 2007.
- Cekiera C., *Psychoprofilaktyka uzależnień oraz terapia i resocjalizacja osób uzależnionych*, Lublin 1993.
- Census of State and Federal Correctional Facilities*, 2000.
- Cesare Beccaria (1738–1794) *reformator prawa karnego i jego epoka*, S. Salmanowicz (red.), Toruń 1995.
- Chamberlain P., Smith D.K., *Zachowania antyspołeczne u dzieci i nastolatków. Oregonski Program Wielowymiarowej Terapii i Opieki Zastępczej (MTFC)*, [w:] A.E. Kazdin, J.R. Weisz (red.), *Psychoterapia dzieci i młodzieży. Metody oparte na dowodach*, Kraków 2006.
- Champion D.J., *Measuring Offenders Risk: A Criminal Justice Sourcebook*, Westport 1994.
- Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2003.
- Clear T.R., *A Private-Sector, Incentives-Based Model for Justice Reinvestment*, „Criminology & Public Policy” 2011, vol. 10 (3).
- Clear T.R., Cole G.F., *American Corrections*, Belmont 2003.
- Clear T.R., Cole G.F., Reisig M.D., *American Corrections*, Belmont 2009.
- Code of Practice for Youth Conditional Cautions Crime & Disorder Act 1998 (as amended by the Criminal Justice & Immigration Act 2008 and the Legal Aid, Sentencing and Punishment of Offenders Act 2012), Ministry of Justice 2013.
- Cole G.F., Smith C.E., *The American System of Criminal Justice*, Belmont 2012.
- Collett M., *The Cocaine Connection: Drug Trafficking and Inter-American Relation*, New York 1989.
- Community Resolutions, Reference 1091/2013, <http://www.sussex.police.uk/policing-in-sussex/transparency/policies-and-procedures/force-policies/community-resolutions>.

- Connecticut Family Counseling Plan Reduces Youth Recidivism by 50 Percent*, „Juvenile Justice Digest” January 2002.
- Consedine J., *Sprawiedliwość naprawcza. Przywracanie ładu społecznego*, Warszawa 2004.
- Cook T.D. et al. (eds), *Meta-Analysis for Explanation: A Casebook*, New York 1992.
- Cooper C., *Juvenile Drug Court Programs*, Bulletin, U.S. Department of Justice, Washington 2001.
- Corrado R.R. et al. (eds), *Multi-Problem Violent Youth: A Foundation for Comparative Research on Needs*, Amsterdam 2002.
- Correctional Boot Camps: A Tough Intermediate Sanction*, Research Report, D.L. MacKenzie, E.E. Hebert (eds), U.S. Department of Justice, National Institute of Justice 1996.
- Coyle A., *Understanding Prison: Key Issues in Policy and Practice*, Open University Press 2005.
- Craig L.A., Browne K.D., *Metody oceny ryzyka recydywy przestępstw seksualnych*, Internetowe wydanie, „Dziecko Krzywdzone” 2007, nr 18.
- Crichton D.A., Towl G.J. (eds), *Psychology in Probation Services*, Oxford 2005.
- Cundy M., *Referral Order Officer Norfolk Youth Offending Team*, <http://www.restorativejustice.org/10fulltext/cundy>.
- Curie R.E., *The Parting of the Ways Home*, „The Prison Journal” 1945, vol. 25 (4).
- Czapów C., *Wychowanie resocjalizujące*, Warszawa 1980.
- Czapska J., Waltoś S., *O polskim populizmie penalnym, w związku z książką J. Pratta „Penal populism”, uwag kilka*, [w:] K. Krajewski (red.), *Nauki penalne wobec problemów współczesnego przestępstwa. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, Warszawa 2007.
- Dangerous Offenders: Guide for Sentences and Practitioners*, Sentencing Guidelines Council, Version 2, July 2008.
- Debidin M. (ed.), *A Compendium of Research and Analysis on the Offender Assessment System (OASys)*, „Ministry of Justice Research Series” 16/09, December 2009, <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20110201125714/http://www.justice.gov.uk/publications/docs/research-analysis-offender-assessment-system.pdf>.
- Debidin M., Fairweather L., *Introduction to OASys and Research on OASys 2006 to 2009*, [w:] M. Debidin (ed.), *A Compendium of Research and Analysis on the Offender Assessment System (OASys)*, „Ministry of Justice Research” Series 16/09, December 2009, <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20110201125714/http://www.justice.gov.uk/publications/docs/research-analysis-offender-assessment-system.pdf>.
- Debidin M., Lovbakke J., *Offending Behaviour Programmes in Prison and Probation*, [w:] G. Harper, C. Chitty (eds), *The Impact of Corrections on Re-offending: A Review of 'what works'*, „Home Office Research Study” 2005, vol. 291, <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20110218135832/rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs04/hors291.pdf>.
- Deering J., *Probation Practice and the New Penology: Practitioner Reflections*, Aldershot 2011.
- Delumeau J., *Cywilizacja odrodzenia*, Warszawa 1987.

- Dembo R., Anderson A., *Problem-Oriented Screening Instrument for Teenagers*, [w:] T. Grisso, G. Vincent, D. Seagrave (eds), *Handbook of Mental Health Screening and Assessment in Juvenile Justice*, New York 2005.
- Derczyński W., Jasińska-Kania A., Szacki J. (red.), *Elementy teorii socjologicznych*, Warszawa 1975.
- Dobson G., *New Labour's Prison Legacy*, „Probation Journal” 2010, vol. 57 (3).
- Dukaczewski E.J., *Z historii instytucji i koncepcji resocjalizacyjnych w Europie i USA*, [w:] K. Pospiszyl (red.), *Resocjalizacja nieletnich. Doświadczenia i koncepcje*, Warszawa 1990.
- Dymek-Balcerek K., *Dziecko w obliczu patologii społecznej dnia codziennego – rzeczywistość lat 90-tych*, Radom 1999.
- Eccleston L., Brown M., Ward T., *Assessment of Dangerous Behavior*, „Advances in Psychology Research” 2002, vol. 12.
- Eisenberg M., Markley G., *Something Works in Community Supervision*, „Federal Probation” 1987, vol. 4.
- Farral S., McNeill F., *Desistance Research and Criminal Justice Social Work*, [w:] M. Herzog-Evans (ed.), *Transnational Criminology Manual*, vol. 3, Nijmegen 2010.
- Farrington D.P. et al., *Evaluation of Two Intensive Regimes for Young Offenders*, „Home Office Research Study” 2002, vol. 239.
- Figueira-McDonough J., *The Welfare State and Social Work. Pursuing Social Justice*, Thousand Oaks 2007.
- Fletcher R., *Mentoring Ex-prisoners: A Guide for Prisoner Reentry Programs*, Washington 2007.
- Foltz R., *The Efficacy of Residential Treatment: An Overview of the Evidence*, „Residential Treatment for Children & Youth” 2004, vol. 22 (2).
- Foucault M., *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, Warszawa 1993.
- Fox Ch., Albertson K., Warburton F., *Justice Reinvestment: Can it Deliver More for Less?*, „The Howard Journal” 2011, vol. 50 (2).
- Frieske K., *Strukturalne mistyfikacje: współcześni ludzie luźni*, [w:] M. Marody (red.), *Zmiana czy stagnacja*, Warszawa 2004.
- Frysztański K., *Socjalna Ameryka. O obszarze pomocy społecznej i pracy socjalnej w Stanach Zjednoczonych*, Kraków 2005.
- Fuentes A.I., Burns R., *Getting Back to Nature: An Examination of Therapeutic Wilderness Programming*, „Journal for Juvenile Justice and Detention Services” 2002, vol. 17 (1).
- Gaines L.K., Miller L.R., *Criminal Justice in Action: The Core*, Belmont 2010.
- Gardocka T. (red.), *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienie*, Warszawa 2006.
- Gaś Z., *Młodzieżowe programy wsparcia rówieśniczego*, Katowice 1999.
- Gendreau P., Little T., Goggin C., *A Meta-Analysis of the Predictors of Adult Offender Recidivism: What works!*, „Criminology” 1996, vol. 34 (4).
- Gies S.V., *Aftercare Service*, „Juvenile Justice Bulletin” September 2003.

- Giguere R., *Building Offenders Community Asset through Mentoring*, Center of Effective, „Public Policy” 2009, vol. 2.
- Gilbert J., Grimm R., *Applying Therapeutic Principles to a Family Focused Juvenile Justice Model*, „Alabama Law Review” 2001, vol. 52 (4).
- Glaze L., Bonczar T., *Correctional Populations in the United States 2007*, Washington 2008.
- Glaze L., Bonczar T., *Probation and Parole in United States in 2006*, Washington 2007.
- Glendenning J., *Children Accommodated in Secure Children's Homes in England and Wales*, London 2009.
- Goffman E., *Charakterystyka instytucji totalnych*, [w:] W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki (red.), *Elementy teorii socjologicznych*, Warszawa 1975.
- Goldschneider M., *Geografia przestępczości. Uwagi na temat wykorzystywania przestrzennych analiz przestępczości przy wykorzystaniu technik buforowych*, „Archiwum Kryminologii” 2010, t. 32.
- Goldson B., Muncie J., *Boot Camp*, [w:] Y. Jewkes, J. Bennett (eds), *Dictionary of Prisons and Punishment*, Cullompton 2007.
- Gover A.R., MacKenzie D.L., Style G.J., *Boot Camps and Traditional Correctional Facilities for Juveniles: A Comparison of the Participants, Daily Activities, and Environments*, „Journal of Criminal Justice” 2000, vol. 28 (1).
- Graham J., Colleen M., *Beyond Welfare Versus Justice: Juvenile Justice in England and Wales*, [w:] J. Junger-Tas, S.H. Decker (eds), *International Handbook of Juvenile Justice*, Dordrecht 2006.
- Grey J., *The Framework for the Assessment of Children in Need and Their Families*, „Child Psychology and Psychiatry Review” 2001, vol. 6 (1).
- Grisso T., Vincent G., Seagrave D. (eds), *Handbook of Mental Health Screening and Assessment in Juvenile Justice*, New York 2005.
- Guerino P., Harrison P.M., Sabol W.J., *Prisoners in 2010*, 2011, <http://www.bjs.gov/content/pub/pdf/p10.pdf>.
- Guevara M., Salomon E., *Implementing Evidence Based Policy and Practice in Community Correction*, Chicago 2006.
- Gyurkovich J., Kantarek A.A., Gyurkovich M., Wójcik A. (red.), *Future of the City – Cities of the Future. Przyszłość miasta – miasta przyszłości*, seria Architektura, Monografia 451, Kraków 2014.
- HM Government, *Youth Crime Action Plan*, 2008.
- Habzda-Siwek E., Kabzińska J. (red.), *Psychologia i prawo. Między teorią a praktyką*, Gdańsk 2014.
- Halpern D., *Social Capital*, Cambridge 2005.
- Hanser R.D., *Community Corrections*, Ottawa 2010.
- Hanson R.K., Thornton D., *Static-99. Improving Actuarial Risk Assessments for Sex Offenders*, Ottawa 1999.
- Harlow W.C., *Education and Correctional Populations*, 2003, <http://bjs.ojp.usdoj.gov/content/pub/pdf/ecp.pdf>.

- Harper G. et al., *Factors Associated with Offending*, „Home Office Research Study” 2005, vol. 291.
- Harris P.M., Petersen R.D., Rapoza S., *Between Probation and Revocation: A Study of Intermediate Sanctions Decision-Making*, „Journal of Criminal Justice” 2001, vol. 29 (4).
- Hartmann T.A., *Moving Beyond the Walls: Faith and Justice Partnerships Working for High-Risk Youth*, Washington 2002.
- Hawkins J.D. et al., *Predictors of Youth Violence*, „Juvenile Justice Bulletin” 2010, vol. 4, <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/179065.pdf>.
- Henggelery S.W., Lee T., *Terapia wielosystemowa poważnych problemów klinicznych*, [w:] A.E. Kazdin, J.R. Weisz (red.), *Psychoterapia dzieci i młodzieży. Metody oparte na dowodach*, Kraków 2006.
- Herzog-Evans M. (ed.), *Transnational Criminology Manual*, vol. 3, Nijmegen 2010.
- Hess K.H., Hess Orthmann C., Wright J.P., *Juvenile Justice*, Independence 2012.
- Hilhorst N. et al., *Programma-evaluatie van de Glen Mills School*, Amsterdam 2004.
- Hinkle W., *The History of Bridewell: 1553–1700*, New York 2006.
- Hofmański P., Waltoś S. (red.), *W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Marianny Korcyl-Wolskiej*, Warszawa 2009.
- Holden L., *Offenders Assessment System*, [w:] R. Canton, D. Hancock (eds), *Dictionary of Probation and Offender Management*, Cullompton 2007.
- Hora P.F., Schma W.G., Rosenthal J.T.A., *Therapeutic Jurisprudence and the Drug Treatment Court Movement: Revolutionizing the Criminal Justice System's Response to Drug Abuse and Crime in America*, „Notre Dame Law Review” 1999, vol. 74 (2).
- Horwath J. (ed.), *The Child's World: Assessing Children in Need*, London 2000.
- Hostettler J., *A History of Criminal Justice in England and Wales*, London 2009.
- Hough M., Allen R., Solomon E. (eds), *Tackling Prison Overcrowding. Build More Prisons? Sentence Fewer Offenders?*, Bristol 2008.
- How to Build a Successful Mentoring Program Using the Elements of Effective Practice: A step-by-step tool kit for program managers*, 2005, http://www.mentoring.org/downloads/mentoring_413.pdf.
- Howe D., *Attachment*, [w:] J. Horwath (ed.), *The Child's World: Assessing Children in Need*, London 2000.
- Huddleston W., Marlowe D.B., *Painting the Current Picture: A National Report on Drug Courts and Other Problem-Solving Court Programs in the United States*, Alexandria 2011.
- Hussain I., Capel S., Jeffery N., *Titan Prisons: A Gigantic Mistake a Prison Reform Trust Briefing*, The Prison Reform Trust, London 2008.
- Inmate Handbook. Rules and Regulations of the Federal Bureau of Prisons and the Federal Correctional Complex at Lompoc*, California 2010.
- Introduction to Transforming Rehabilitation*, <http://www.clinks.org/criminal-justice-transforming-rehabilitation/introduction-transforming-rehabilitation>.
- Iram Y., Wahrman H., Gross Z., *Educating toward a Culture of Peace*, Greenwich, CT 2006.

- Jachimczyk A., *Technologia informatyczna jako możliwość realizacji postulatu Proaktywnego Modelu Probacji*, [w:] B. Urban (red.), *Aktualne osiągnięcia w naukach społecznych a teoria i praktyka resocjalizacyjna*, Mysłowice 2010.
- Jacobson J., Hough M., *Unjust Deserts: Imprisonment for Public Protection*, London 2010.
- Jasiński J., Widelak D. (red.), *Polska resocjalizacja i więziennictwo. Konteksty – praktyki – studia*, Opole 2009.
- Jenkins P., *Historia Stanów Zjednoczonych*, Kraków 2009.
- Jewkes Y., Bennett J. (eds), *Dictionary of Prisons and Punishment*, Cullompton 2007.
- Jones M.A., *Historia USA. Narody i cywilizacje*, Gdańsk 2002.
- Jones S., Baker K., *Setting the Scene: Risk, Welfare and Rights*, [w:] K. Baker, A. Sutherland (eds), *Multi-Agency Public Protection Arrangements and Youth Justice*, Bristol 2009.
- Junger-Tas J., Decker S.H. (eds), *International Handbook of Juvenile Justice*, Dordrecht 2006.
- Junger-Tas J., Dünkel F. (eds), *Reforming Juvenile Justice*, Dordrecht–Heidelberg–London–New York 2009.
- Juvenile Offenders and Victims: 2006 National Report*.
- Kalinowski M., *Resocjalizacja nieletnich w państwach europejskich i pozaeuropejskich*, Warszawa 2005.
- Kalinowski M., Pełka J., *Zarys dziejów resocjalizacji nieletnich*, Warszawa 2003.
- Kalmthout A.M. van, Durnescu I. (eds), *Probation in Europe*, Nijmegen 2008.
- Kaminer Y., Wagner E., *Validation of the Teen Addiction Severity Index (T-ASI). Preliminary Findings*, „American Journal on Addictions” 1993, vol. 2 (3).
- Kazdin A.E., Weisz J.R. (red.), *Psychoterapia dzieci i młodzieży. Metody oparte na dowodach*, Kraków 2006.
- Kessler C.L., Kraus L.J. (eds), *The Mental Health Needs of Young Offenders: Forging Paths towards Reintegration and Rehabilitation*, Cambridge 2007.
- Kiersztyn A., *Czy bieda czyni złodzieja?*, Warszawa 2008.
- Kieszkowska A. (red.), *Problems and Perspectives of Social Readaptation*, Kielce 2011.
- Kieszkowska A. (red.), *Tożsamość osobowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*, Kraków 2011.
- Kilgore D., Meade S., *Look What Boot Camp's Done for Me*, „Journal of Correctional Education” 2004, vol. 55 (2).
- King R.D., Massoglia M., Macmillan R., *The Context of Marriage and Crime: Gender, the Propensity to Marry and Offending in Early Adulthood*, „Criminology” 2007, vol. 45 (1).
- Klaus W., *Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości nieletnich*, Warszawa 2009.
- Klaus W., *Reforma wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich w Wielkiej Brytanii*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2004, nr 44–45.
- Kołodowska-Przełomiec H., *Zapobieganie przestępczości. Studium kryminologiczne*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.

- Konarska-Wrzosek V., Lachowicz J., Wójcikiewicz J. (red.), *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi*, Warszawa 2010.
- Konopczyński M., *Resocjalizacja. Destygmatyzacja poprzez kreowanie alternatywnych autoprezentacji*, [w:] J. Jasiński, D. Widelak (red.), *Polska resocjalizacja i więzennictwo. Konteksty – praktyki – studia*, Opole 2009.
- Konopczyński M., Kieszowska A., *Tożsamość kulturowo-cywilizacyjna dewiantów a ich reintegracja społeczna*, Kraków 2013.
- Kosewski M., *Ludzie w sytuacjach pokusy i upokorzenia*, Warszawa 1985.
- Krajewski K., *Przestępczość i polityka karna w Polsce w latach dziewięćdziesiątych*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2003, z. 1.
- Krajewski K. (red.), *Nauki penalne wobec problemów współczesnego przestępstwa. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, Warszawa 2007.
- Krasiejko I., *Metodyka działania asystenta rodziny. Podejście Skoncentrowane na Rozwiązaniach w pracy socjalnej*, Katowice 2010.
- Kusztal J., *Europejskie tendencje w zapobieganiu przestępczości nieletnich*, „Probacja” 2011, nr 4.
- Lasocik Z., *Kara dożywotniego pozbawienia wolności w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych – wybrane problemy*, [w:] T. Gardocka (red.), *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienie*, Warszawa 2006.
- Lasocik Z., *Więzienia w USA. Moje wizyty*, Warszawa 2005.
- Latessa E.J., Lowenkamp C., *What Works in Reducing Recidivism?*, „Law Journal” 2006, vol. 3 (3).
- Leeson T., Crighton D., *Partnership Working: Organizational Roles, Structures and Interfaces*, [w:] D. Crighton, G. Towl (eds), *Psychology in Probation Services*, Oxford 2005.
- Lehman J., Phelps S., *West's Encyclopedia of American Law*, Detroit 2005.
- Leś E., *Działalność dobroczynna w Europie i Ameryce. Tradycje i współczesność*, Warszawa 2000.
- Leś E., *Od filantropii do pomocniczości. Studium porównawcze rozwoju i działalności organizacji społecznych*, Warszawa 2000.
- Lewis S. et al., *What Works in Resettlement? Findings from Seven Pathfinders for Short-Term Prisoners in England and Wales*, „Criminology and Criminal Justice” 2007, vol. 7 (1).
- Liebling A., *'Titan' Prisons: Do Size, Efficiency and Legitimacy Matter?*, [w:] M. Hough, R. Allen, E. Solomon (eds), *Tackling Prison Overcrowding. Build More Prisons? Sentence Fewer Offenders?*, Bristol 2008.
- Lipsey M.W., *Can Intervention Rehabilitate Serious Delinquents?*, „Annals of the American Academy of Political and Social Science” 1999, vol. 564.
- Lipsey M.W., *Juvenile Delinquency Treatment: A Meta-Analytic Inquiry into the Variability of Effects*, [w:] T.D. Cook et al. (eds), *Meta-Analysis for Explanation: A Casebook*, New York 1992.

- Lipsey M.W., *What 500 Intervention Studies Show about the Effects of Intervention on the Recidivism of Juvenile Offenders*, Washington 2000.
- Lipsey M.W., Wilson D.B., Cothorn L., *Effective Intervention for Serious Juvenile Offenders*, „Juvenile Justice Bulletin” April 2000.
- Loeber R., Farrington D.P., *From Juvenile Delinquency to Adult Crime. Criminal Careers, Justice Policy, and Prevention*, New York 2012.
- Lowman J., Mamas S.A., *Educational Aftercare & Reintegration Toolkit for Juvenile Justice Professionals: A Toolkit for Juvenile Justice Professionals in Pennsylvania*, Philadelphia 2009.
- Lynch J.P., Sabol W.J., *Prison Reentry in Perspective*, „Crime Policy Report” 2001, vol. 3.
- Lynch M.J., *Big Prisons, Big Dreams*, New Brunswick 2007.
- Lyons L., *Historia kar cielesnych*, Warszawa 2003.
- Lytton C., *Prisons and Prisoners*, Toronto 2008.
- Machel H., *Wieżenie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003.
- Machel H., *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Gdańsk 1994.
- Machel H. (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.
- MacKenzie D.L., Armstrong G.S., *Correctional Boot Camps: Military Basic Training or a Model for Corrections?*, London 2004.
- MacKenzie D.L., Wilson D.V., Kider S.B., *Effects of Correctional Boot Camps on Offending*, „Annals of the American Academy of Political and Social Science” 2001, vol. 578.
- Maguire M., Morgan R., Reiner R. (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford 2007.
- Maguire M., Raynor P., *How the Resettlement of Prisoners Promotes Desistance from Crime: Or does it?*, „Criminology & Criminal Justice” 2006, vol. 6 (1).
- Marlowe D.B., *Research Update on Adult Drug Courts*, „Need to Know” 2010, http://www.nadcp.org/sites/default/files/nadcp/Research%20Update%20on%20Adult%20Drug%20Courts%20-%20NADCP_1.pdf.
- Marlowe D.B., Meyer W.G., *The Drug Court Judicial Benchbook*, Alexandria 2011.
- Marody M. (red.), *Zmiana czy stagnacja*, Warszawa 2004.
- Marsteller D., *Manatee’s Boot Camp in Trouble: Facility Struggling with Rate of Recidivism, Budget Deficit*, „Bradenton Herald” 2.04.2006.
- Martinson R., *What Works? Questions and Answers about Prison Reform*, „The Public Interest” 1974, vol. 35 (3).
- Mayhew H., Binny J., *The Criminal Prisons of London: And Scenes of Prison Life*, London 1862.
- McCarva R., *England and Wales*, [w:] A.M. van Kalmthout, I. Durnescu (eds), *Probation in Europe*, Nijmegen 2008.
- McDougall C. et al., *Evaluation of HM Prison Service Enhanced Thinking Skills Programme. Report on the Outcomes from a Randomised Controlled Trial*, Ministry of Justice Research Series 3/09, <http://www.reclassering.nl/documents/Rapport%20ETS.pdf>.

- McGill D.E., Mihalic S.F., Grottpeter J.K., *Big Brothers Big Sisters of America: Blueprints for Violence Prevention, Book Two*, Blueprints for Violence Prevention Series, Boulder 1998.
- McGowan R., *The Well Ordered Prison. England 1780–1865*, [w:] N. Morris, D.J. Rothman (eds), *Oxford History of Prisons. The Practice of Punishment in Western Society*, Oxford–New York 1995.
- McIvor G., Raynor P. (eds), *Developments in Social Work with Offenders*, London 2008.
- McLellan A.T., Kushner H., Metzger D. et al., *The Fifth Edition of the Addiction Severity Index*, „Journal of Substance Abuse Treatment” 1992, vol. 9 (3).
- McNeill F., *Supporting Desistance in Probation Practice: A Response to Maruna, Porter and Carvalho*, „Probation Journal” 2004, vol. 51 (3).
- McNeill F., Weaver B., *Changing Lives? Desistance Research and Offender Management*, Glasgow 2010.
- McSweeney T., Hough M., *Supporting Offenders with Multiple Needs: Lessons for the ‘Mixed Economy’ Model of Service Provision*, „Criminology & Criminal Justice” 2006, vol. 6 (1).
- McWilliams W., *Probation, Pragmatism and Policy*, „The Howard Journal of Criminal Justice” 1987, vol. 26 (2).
- Mears D.P., Watson J., *Towards a Fair and Balanced Assessment of Supermax Prisons*, „Justice Quarterly” 2006, vol. 23 (2).
- Melezini M., *Punitive wymiar sprawiedliwości karnej w Polsce w XX wieku*, Białystok 2003.
- Menninger K., *The Crime of Punishment*, New York 1969.
- Mentoring Children of Incarcerated Parents: A Toolkit for Senior Corps Directors*, 2004, https://www.nationalserviceresources.gov/filemanager/download/learns/MCIP_Senior_Toolkit.pdf.
- Mentoring Youth in Reentry. The Technical Assistance and Training Program for Mentoring System-Involved Youth*, http://msiy.edc.org/resources/MSIY%20Publications/MSIY_Brief_Mentoring%20Youth%20in%20Reentry.pdf.
- Merrell K.W., *Behavioral, Social, Emotional Assessment of Children and Adolescents*, Mahwah–London 2003.
- Miller J., *Assessment, Care and Sentence Planning Process in Aldine House*, Sheffield City Council, May 2007.
- Mills J.F., Kroner D.G., Forth A.E., *Measures of Criminal Attitudes and Associates (MCAA): Development, Factor Structure, Reliability, and Validity*, „Assessment” 2002, vol. 9 (3).
- Moczydłowski P., *Przestępca na uwieczni. Elektroniczny monitoring sprawców przestępstw*, Warszawa 2006.
- Morgan R., Newburn T., *Youth Justice*, [w:] M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford 2007.
- Morris N., Rothman D.J. (eds), *Oxford History of Prisons. The Practice of Punishment in Western Society*, Oxford–New York 1995.

- Morris N., Tonry M., *Between Prison and Probation: Intermediate Punishments in a Rational Sentencing System*, New York–Oxford 1990.
- Morton S., *The Current Evidence Base for the Offending-Related Risk Factors Included in OASys*, [w:] M. Debidin (ed.), *A Compendium of Research and Analysis on the Offender Assessment System (OASys)*, „Ministry of Justice Research Series” 16/09, December 2009, <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20110201125714/http://www.justice.gov.uk/publications/docs/research-analysis-offender-assessment-system.pdf>.
- Multi-Agency Public Protection Arrangements Annual Report 2009/10*, Ministry of Justice Statistics bulletin 2010.
- Multi-Agency Public Protection Arrangements (MAPPA). Guidance for Youth Offending Teams*, Youth Justice Board for England and Wales, 2010.
- Mumola C., *Substance Abuse and Treatment, State and Federal Prisoners*, 1997, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics, Washington 1999.
- Muskała M., *Amerykańskie i angielskie wzory strategii awersywnych*, „Studia Edukacyjne” 2012, nr 21.
- Muskała M., *Diagnoza nieprzystosowania społecznego nieletnich w Anglii i Walii*, „Probacja” 2014, nr 2.
- Muskała M., *Juvenile Boot Camps – zmierzch eksperymentu?*, „Pedagogika Społeczna. Oblicza Resocjalizacji” 2009, nr 2 (32).
- Muskała M., *Nowe instytucje prawne w angielskim systemie resocjalizacji nieletnich*, „Resocjalizacja Polska” 2013, nr 4.
- Muskała M., *Pozasądowe formy reakcji na zachowania dewiacyjne dzieci i młodzieży w Anglii i Walii*, „Studia Edukacyjne” 2012, nr 19.
- Muskała M., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w angielskim systemie penitencjarnym*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2012, nr 76–77.
- National Offender Management Service: An Introduction to the Directors of Offender Management*, Ministry of Justice, National Offender Management Service 2009.
- Nellis A., Wayman R.H., *Back on Track: Supporting Youth Reentry from Out-of-Home Placement to the Community*, Washington 2009.
- Newbold K., *An Evaluation of the Offender Assessment System as an Assessment Tool for the National Probation Service*, „Internet Journal of Criminology” 2011.
- Newburn T. et al., *The Introduction of Referral Orders into the Youth Justice System*, London 2002.
- NIH State-of-the-Science Conference Statement on Preventing Violence and Related Health-Risking Social Behaviors in Adolescents, 13–15 October 2004, <http://consensus.nih.gov/2004/2004YOUTHViolencePreventionSOS023Program.pdf>.
- No More Excuses: A New Approach to Tackling Crime in England and Wales*, 1997, <http://www.homeoffice.gov.uk/documents/jou-no-more-excuses?view=Html>.
- OECD Factbook, 2010.
- Offender Assessment and Sentence Management – OASys*, <http://www.justice.gov.uk/offenders/psos>.

- Offender Management Caseload Statistics 2009*, Ministry of Justice 2010.
- Offender National Standards for the Management of Offenders (standards and implementation guidance 2007)*, 2007, <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20100105030830/http://www.probation.homeoffice.gov.uk/files/pdf/OM%20National%20Standards%202007.pdf>.
- Oldfield M., *The Kent Reconviction Survey: A 5-year Survey of Reconvictions amongst Offenders Made Subject to Probation Orders in 1991*, Maidstone 1996.
- Olson D., *Florida Makes PACT with State's Youthful Offenders*, „Juvenile and Family Justice Today” Winter 2007.
- Opora R., *Charakterystyka zjawiska uzależnienia i nadużywania alkoholu przez kobiety*, „Resocjalizacja Polska” 2012, nr 3.
- Pajewski J., *Historia powszechna 1871–1918*, Warszawa 1996.
- Paparozi M., Demichelle M., *Amerykańskie służby probacji i warunkowego zwolnienia. Stan przeciężenia, niezrozumienia czy niedocenywania*, „Probacja” 2010, nr 1.
- Penfold C., Hunter G., Hough M., *The Intermittent Custody Pilot: A Descriptive Study*, Home Office Online Report 23/06, <http://www.icpr.org.uk/media/10315/intermittent%20custody%20pilot.pdf>.
- Pentz M.A., Mihalic S.F., Grotzinger J.K., *The Midwestern Prevention Project: Blueprints for Violence Prevention, Book One*, Blueprints for Violence Prevention Series 1998, <http://www.colorado.edu/cspv/blueprints/modelprograms/MPP.html>.
- Peters M., Thomas D., Zamberlan Ch., *Boot Camps for Juvenile Offenders Program Summary*, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention 1997.
- Petersen J., *Crime Victim's Handbook*, Cedar Rapids 2008.
- Petersilia J., *A Crime Control Rationale for Reinvesting in Community Corrections*, „The Prison Journal” 1995, vol. 75 (4).
- Petersilia J., *When Prisoners Come Home. Parole and Prisoner Reentry*, Oxford 2003.
- Petersilia J., Honig P., *The Prison Experience of Career Criminals*, 1980, <http://www.rand.org/pubs/reports/2007/R2511.pdf>.
- Petrosino A., Turpin-Petrosino C., Buehler J., *Scared Straight and Other Juvenile Awareness Programs for Preventing Juvenile Delinquency: A Systematic Review of the Randomized Experimental Evidence*, „The Annals of the American Academy of Political and Social Science” 2003, vol. 589.
- Plątek M., *Nowy etap w dyskusji nad karą pozbawienia wolności*, „Państwo i Prawo” 2009, nr 1.
- Pospiszyl I., Szczepanik R., *Zachowania dewiacyjne dziewcząt i kobiet*, Łódź 2007.
- Pospiszyl K., *Przestępstwa seksualne*, Warszawa 2006.
- Pospiszyl K., *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Warszawa 1998.
- Pospiszyl K. (red.), *Resocjalizacja nieletnich. Doświadczenia i koncepcje*, Warszawa 1990.
- Pratt J., *Penal Populism*, London–New York 2007.
- Pratt J., *When Penal Populism Stops: Legitimacy, Scandal and the Power to Punish in New Zealand*, „Australian & New Zealand Journal of Criminology” 2008, vol. 41 (3).

- Preston H., Robson A.T., *Risk of Harm, Public Protection Manual. Version 4.0.*, London 2009.
- Prichard J., *Net-Widening and the Diversion of Young People from Court: A Longitudinal Analysis with Implications for Restorative Justice*, „Australian & New Zealand Journal of Criminology” 2010, vol. 43 (1).
- Principles of Drug Abuse Treatment for Criminal Justice Populations: A Research-Based Guide*, 2014, http://www.drugabuse.gov/sites/default/files/txcriminaljustice_0.pdf.
- Probation Bench Handbook: A Guide to the Work of the National Probation Service for Judges and Other Sentences*, NOMS 2007.
- Probation Officers and Correctional Treatment Specialists, Occupational Outlook Handbook 2014–2015*, <http://www.bls.gov/ooh/community-and-social-service/probation-officers-and-correctional-treatment-specialists.htm>.
- Probation Reforms 2014*, Liberty – House of Commons 2014, <http://www.parliament.uk/business/publications/research/briefing-papers/SN06974/probation-reforms-2014>.
- Puzzanchera Ch., Adams B., Hockenberry S., *Juvenile Court Statistics 2009. Report*, 2012, <http://www.ncjj.org/pdf/jcsreports/jcs2009.pdf>.
- Pycroft A., Goygh D., *Multi-Agency Working in Criminal Justice*, Bristol 2010.
- Pytko L., *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 2000.
- Pytko L., *Poprawczak – ostatni bastion „utopijnego re-socjalizmu”?*, „Opieka – Wychowanie – Terapia” 2006, nr 1–2 (65–66).
- Radochoński M., *Osobowość antyspołeczna*, Rzeszów 2009.
- Raftery M., O’Sullivan E., *Suffer the Little Children: The Inside Story of Ireland’s Industrial Schools*, New Island 1999.
- Ratansi S., Cox M.S., *Revalidation of the Parole Salient Factor Score Risk Assessment Tool*, Wethersfield 2007.
- Raymond A., *Parental Responsibility for Youth Offending*, [w:] J. Junger-Tas, F. Dünkel (eds), *Reforming Juvenile Justice*, Dordrecht–Heidelberg–London–New York 2009.
- Raynor P., *Risk and Need Assessment in British Probation: The Contribution of LSI-R*, „Psychology, Crime & Law” 2007, vol. 13 (2).
- Raynor P., *The Probation Service in England and Wales: Modernized or Dehumanized*, „Criminal Justice Matters” 2006, vol. 65 (1).
- Reducing Re-offending by Ex-prisoners. Report by the Social Exclusion Unit*, 2002, <http://www.bristol.ac.uk/poverty/downloads/keyofficialdocuments/Reducing%20Reoffending.pdf>.
- Renzetti C.M., Curran D.J., *Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo*, Warszawa 2005.
- Rex S., *Desistance from Offending: Experiences of Probation*, „The Howard Journal of Criminal Justice” 1999, vol. 38 (4).
- Rix A. et al., *Youth Restorative Disposal Process Evaluation*, Youth Justice Board for England and Wales, 2011, <http://yjbpublications.justice.gov.uk/en-gb/scripts/prod-View.asp?idproduct=500&eP=>.
- Roberts H. et al., *Mentoring to Reduce Antisocial Behaviors in Childhood*, „British Medical Journal” 2004, vol. 328.

- Robinson G., *Late-Modern Rehabilitation: The Evolution of a Penal Strategy*, „Punishment & Society” 2008, vol. 10 (4).
- Robinson G., *Power, Knowledge and „What Works” in Probation*, „Howard Journal of Criminal Justice” 2001, vol. 40 (3).
- Robinson G., McNeill F., *Probation in the United Kingdom*, [w:] M. Herzog-Evans (ed.), *Transnational Criminology Manual*, vol. 3, Nijmegen 2010.
- Rosenberg L.R., *America’s Drug War Debacle*, Brookfield 1996.
- Rostworowski E., *Historia powszechna. Wiek XVIII*, Warszawa 1984.
- Roth M., *Crime and Punishment: A History of Criminal Justice System*, 2005, <http://www.portcities.org.uk/london/server/show/nav.001001006>.
- Sadlier G., *Evaluation of the Impact of the HM Prison Service Enhanced Thinking Skills Programme on Reoffending Outcomes of the Surveying Prisoner Crime Reduction (SPCR) Sample*, Ministry of Justice Research Series 19/10, November 2010.
- Sampson R.J., Laub J.H., *A Life-Course View of the Development of Crime*, „The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences” 2005, vol. 602.
- Sanchez D.M., *Mentoring Program for Juvenile Offender Study*, Platteville 2008.
- Savignac J., *Tools to Identify and Assess the Risk of Offending among Youth*, Ottawa 2010.
- Schmidt D.S., Jenkins R.H., *A Pivotal Moment: Sustaining the Success and Enhancing the Future of the Juvenile Justice and Delinquency Prevention Act*, Washington 2009.
- Sczaniecki M., *Powszechna historia państwa i prawa*, t. 1: *Państwo feudalne*, Warszawa 1971.
- Seddon T., *Dangerous Liaisons: Personality Disorder and the Politics of Risk*, „Punishment and Society” 2008, vol. 10 (3).
- Sedlak A.J., Bruce C., *Youth’s Characteristics and Backgrounds. Finding from the Survey of Youth in Residential Placement*, „Juvenile Justice Bulletin”, Washington 2010.
- Sedley T., *A New Parole System for England and Wales*, London 2009.
- Sellin T., *The Origin of the „Pennsylvania System of Prison Discipline”*, „The Prison Journal” 1970, vol. 50 (1).
- Sentencing Statistics: England and Wales 2009*, Statistics Bulletin 2010.
- Sexton T.L., Alexander J.F., *Functional Family Therapy*, „Juvenile Justice Bulletin” 2000, <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/184743.pdf>.
- Sharp E.B., *The Dilemma of Drug Policy in the United States*, New York 1994.
- Shemmings D. (ed.), *Involving Children in Family Support and Child Protection*, London 1999.
- Sherman L.W. et al., *Preventing Crime: What Works, What Doesn’t, What’s Promising. Report to the U.S. Congress*, Washington 1997.
- Sidor-Rządowska M., *Coaching – teoria, praktyka, studia przypadków*, Kraków 2009.
- Siegel L.J., *Criminology: The Core*, Belmont 2010.
- Siemaszko A., *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993.
- Sienkiewicz Z., Kokot R. (red.), *Populizm penalny i jego przejawy w Polsce*, Wrocław 2009.

- Smallridge P., Williamson A., *Independent Review of Restraint in Juvenile Secure Settings*, London 2008.
- Solomon A.L. et al., *Life after Lockup: Improving Reentry from Jail to the Community*, Washington 2008.
- Souhami A., *Transforming Youth Justice: Occupational Identity and Cultural Change*, Cullompton 2007.
- Spicer A., Glicksman K., *Adult Reconviction: Results from the 2001 Cohort*, „Home Office Online Report” 2004, 59/04.
- Stańdo-Kawecka B., *Cele wykonywania kary pozbawienia wolności w krajach europejskich*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007, nr 1.
- Stańdo-Kawecka B., *O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie*, „Probacja” 2010, nr 1.
- Stańdo-Kawecka B., *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kraków 2000.
- Stańdo-Kawecka B., *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Warszawa 2007.
- Stańdo-Kawecka B., *Ruch What works i „nowa resocjalizacja” – nowa perspektywa w polityce karnej*, [w:] V. Konarska-Wrzošek, J. Lachowicz, J. Wójcikiewicz (red.), *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi*, Warszawa 2010.
- Stańdo-Kawecka B., *Zapobieganie przestępczości nieletnich w świetle evidence based policy*, [w:] P. Hofmański, S. Waltoś (red.), *W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Marianny Korcyl-Wolskiej*, Warszawa 2009.
- Statement of Purpose and Function*, Aldine House – Secure Children Centre, September 2008.
- Stephenson M., Giller H., Brown S., *Effective Practice in Youth Justice*, London–New York 2011.
- Stępniać P., *Wymiar sprawiedliwości i praca socjalna w krajach Europy Zachodniej*, Poznań 1998.
- Sutherland A., *The ‘Scaled Approach’ in Youth Justice: Fools Rush In...*, „Youth Justice” 2009, vol. 9 (1).
- Szmagalski J., *O „budzeniu sił ludzkich” nie po polsku: koncepcje „empowerment” w anglojęzycznej literaturze z zakresu edukacji i pracy socjalnej*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1994, nr 4.
- Szmagalski J., *Teoria pracy socjalnej a ideologia i polityka społeczna*, Warszawa 1994.
- Sztuka M., *Anachronizm i aktualność. Idee resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Kraków 2013.
- Sztuka M., *Efektywność oddziaływań w zorientowanym korekcyjnie modelu instytucji penitencjarnej. Doświadczenia amerykańskie*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007, nr 1.
- Tancred T., *Multi-Agency Public Protection Arrangements*, [w:] D.A. Crighton, G.J. Towl (eds), *Psychology in Probation Services*, Oxford 2005.
- Taylor R., *Predicting Reconvictions for Sexual and Violent Offences Using the Revised Offender Group Reconviction Scale*, „Research Findings” 1999, no. 104.

- Tester A., *UK Prison Hulk Records 1802–1849*, <http://www.gouldgenealogy.com/2010/09/uk-prison-hulk-records-1802-1849-now-online/>.
- The Child's World: Assessing Children in Need. Training and Development Pack*, London 2000.
- The Common Assessment Framework, Asset and Onset, Guidance for Youth Justice Practitioners*, Youth Justice Board 2006.
- The Framework for the Assessment of Children in Need and their Families*, Health Department & Department of Education and Employment, Stationery Office, 2000, <http://www.crin.org/docs/Framework%20Guidance%20Notes%20and%20Glossary.pdf>.
- The Future of the Parole Board*, Consultation Paper 14/09, Ministry of Justice, London 2009.
- The Indeterminate Sentence for Public Protection: A Thematic Review*, HM Chief Inspector of Prisons, HM Chief Inspector of Probation 2008.
- The Youth Rehabilitation Order and Other Youth Justice Provisions of the Criminal Justice and Immigration Act 2008. Practice Guidance for Youth Offending Teams*, Youth Justice Board for England and Wales, 2010.
- Thomas W.I., Znaniecki F., *Chłop polski w Europie i Ameryce*, Warszawa 1976.
- Through the Prison Gate: A Joint Thematic Review by HM Inspectorates of Prisons and Probation*, Home Office 2001.
- Tocqueville A., Beaumont G., *On the Penitentiary System in the United States and Its Application in France; with an appendix on penal colonies and also statistical notes*, 1833, <https://archive.org/details/onpenitentiarysy00beauuoft>.
- Tokarczyk R., *Prawo amerykańskie*, Warszawa 2009.
- Tonry M., *Intermediate Sanctions in Sentencing Guidelines*, Washington 1997.
- Tonry M., Doob A. (eds), *Youth Crime and Youth Justice: Comparative and Cross-National Perspectives*, London 2004.
- Towl G.J. (ed.), *Psychological Research in Prisons*, New York 2006.
- Transforming Rehabilitation: A Strategy for Reform*, Ministry of Justice 2013.
- Travis J., Solomon A.L., Waul M., *From Prison to Home: The Dimensions and Consequences of Prisoner Reentry*, Washington 2001.
- Trupin E., *Evidence-Based Treatment for Justice – Involved Youth*, [w:] C.L. Kessler, L.J. Kraus (eds), *The Mental Health Needs of Young Offenders: Forging Paths towards Reintegration and Rehabilitation*, Cambridge 2007.
- Turner S., Petersilia J., *Work Release: Recidivism and Corrections Costs in Washington State, Research in Brief*, National Institute of Justice, December 1996.
- Tyler J., Darville R., Stalnaker K., *Juvenile Boot Camps: A Descriptive Analysis of Program Diversity and Effectiveness*, „The Social Science Journal” 2001, vol. 38 (3).
- Ulmer J.I., *Intermediate Sanctions: A Comparative Analysis of the Probability and Severity of Recidivism*, „Sociological Inquiry” 2001, vol. 71 (2).
- Urahn S.K., *State of Recidivism. The Revolving Door of America's Prisons*, Washington 2011.
- Urban B. (red.), *Aktualne osiągnięcia w naukach społecznych a teoria i praktyka resocjalizacyjna*, Mysłówice 2010.

- Urban B., Konopczyński M. (red.), *Profilaktyka i probacja w środowisku lokalnym*, Kraków 2012.
- Urban B., Stanik J.M. (red.), *Resocjalizacja*, t. 2, Warszawa 2007.
- Utrat-Milecki J., *Podstawy penologii. Teoria kary*, Warszawa 2006.
- VanBenschoten S., *Risk/Needs Assessment: Is This the Best We Can Do?*, „Federal Probation” 2008, vol. 72 (2).
- Vincent G.M. et al., *Sex and Race Differences in Mental Health Symptoms in Juvenile Justice: The MAYSI-2 National Meta-Analysis*, „Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry” 2008, vol. 47 (3).
- Vrecko S., *Therapeutic Justice in Drug Courts: Crime, Punishments and Societies of Control*, „Science as Culture” 2009, vol. 18 (2).
- Walker A., *Resettlement and Aftercare Provision*, Practice Guidance, September 2008.
- Walker A., *Resettlement and Aftercare Provision*, Sheffield City Council, June 2007.
- Walker J. et al., *Youth Inclusion and Support Panels: Preventing Crime and Antisocial Behaviour?*, Institute of Health and Society 2007.
- Walsh C.L., Beck S.H., *Predictors of Recidivism among Halfway Houses Residents*, „The American Journal of Criminal Justice” 1990, vol. 15 (1).
- Ward T., Steward C., *Criminogenic Needs and Human Needs: A Theoretical Model*, „Psychology, Crime & Law” 2003, vol. 9 (2).
- Weaver B., McNeill F., *Some Lessons from Research for Organising and Delivering Case Management Work with Offenders*, Barcelona 2011.
- Webster-Stratton C., *The Incredible Years: Parents, Teachers, and Children Training Series*, „Residential Treatment For Children & Youth” 2001, vol. 18 (3).
- Webster-Stratton C.W., Reid M.J., *Niewiarygodne lata: seria materiałów szkoleniowych dla rodziców, nauczycieli i dzieci. Wieloaspektowe ujęcie leczenia małych dzieci z problemami w zachowaniu*, [w:] A.E. Kazdin, J.R. Weisz (red.), *Psychoterapia dzieci i młodzieży. Metody oparte na dowodach*, Kraków 2006.
- West H.C., Sabol W.J., Greenman S.J., *Prisoners in 2009*, Washington 2010.
- Westermarck P.K., Hansson K., Olsson M., *Multidimensional Treatment Foster Care (MTFC): Results from an Independent Replication*, „Journal of Family Therapy” 2011, vol. 33 (1).
- Wieczorek U., *Zmiany w systemie prawa karnego wykonawczego w Wielkiej Brytanii*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2004, nr 44–45.
- Wilson J., *Luncheon Keynote Address*, Fifteenth Annual National Juvenile Correctional Detention Forum. Mental Health Issues in Juvenile Corrections, 2000, <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/Digitization/186026NCJRS.pdf>.
- Wilson S.J., Lipsey M.W., *Wilderness Challenge Programs for Delinquent Youth: A Meta-Analysis of Outcome Evaluations*, „Evaluation and Program Planning” 2000, vol. 23 (1).
- Wines E.C., *Report on the International Penitentiary Congress of London 1872, 1873*, <https://archive.org/stream/reportoninternat00unit#page/n5/mode/2up>.
- Wójcik Z., *Historia powszechna. Wiek XVI–XVII*, Warszawa 1995.
- Wolcott D.B., Head T., *Crime and Punishment in America*, New York 2010.

- Wormer J., Lutze F.E., *Managing and Sustaining Your Juvenile Drug Court*, Reno 2010.
- Young M.C., *The Promise and Challenge of Citizen Oversight and Visit to Prison*, John Howard Association, Los Angeles 2006.
- Youth Cautions: Guidance for Police and Youth Offending Teams*, Ministry of Justice 2013.
- Youth Court Bench Book*, Judicial Studies Bard, London 2010.
- Youth Justice Board for England and Wales. The National Specification for Learning and Skills: For Young People on a Detention and Training Order in Prison Service Accommodation*, September 2008, <http://yjbpublications.justice.gov.uk/publications/Resources/Downloads/NatSpecLearnSkill.pdf>.
- Youth Justice Statistics 2010/11 England and Wales*, Youth Justice Board / Ministry of Justice Statistics bulletin 2012.
- Youth Justice: The Scaled Approach. A Framework for Assessment and Interventions*, Youth Justice Board for England and Wales, 2010.
- Youth Justice 2004: A Review of the Reformed Youth Justice System*, s. 6, http://archive.audit-commission.gov.uk/auditcommission/SiteCollectionDocuments/AuditCommissionReports/NationalStudies/Youth%20Justice_report_web.pdf.
- Youth Risk Behavior Surveillance – United States, 1999*, „Morbidity and Mortality Weekly Report” 2000, vol. 49, <http://www.cdc.gov/mmwr/PDF/SS/SS4905.pdf>.
- Zalewski W., *Mass imprisonment – koniec marzeń o alternatywie dla kary pozbawienia wolności?*, [w:] H. Machel (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.
- Zalewski W., *Populizm penalny – próba zdefiniowania zjawiska*, [w:] Z. Sienkiewicz, R. Kokot (red.), *Populizm penalny i jego przejawy w Polsce*, Wrocław 2009.
- Zalewski W., *Przestępca „niepoprawny” – jako problem polityki kryminalnej*, Gdańsk 2010.
- Zimbardo P., *Efekt Lucyfera. Zrozumieć jak dobrzy ludzie zwracają się ku złu*, Warszawa 2008.

SPIS TABEL

Tabela 1.	System pensylwański i auburnski w ujęciu porównawczym	28
Tabela 2.	„Wielka czwórka” i „centralna ósemka” czynników ryzyka	43
Tabela 3.	„Centralna ósemka” potrzeb kryminogennych i potrzeby niekryminogenne	44
Tabela 4.	Funkcje Asset	50
Tabela 5.	Określenie ryzyka recydywy – czynniki statyczne	51
Tabela 6.	Interpretacje związane z przyporządkowaniem do poziomu ryzyka w diagnostyce nieletnich za pomocą <i>Asset-Risk of Serious Harm</i> ...	53
Tabela 7.	Charakterystyka poziomu zarządzania ryzykiem w MAPPA	56
Tabela 8.	Klasyfikacja czynników ryzyka w OASys	60
Tabela 9.	Charakterystyka poziomów ryzyka w OASys	67
Tabela 10.	Charakterystyka skazanych a poziom interwencji	68
Tabela 11.	Poziom kontroli na poszczególnych poziomach interwencji	69
Tabela 12.	Charakterystyka podskal w narzędziu <i>Early Assessment Risk List for Boys/ Early Assessment Risk List for Girls</i>	81
Tabela 13.	Charakterystyka podskal w narzędziu <i>Structured Assessment of Violence Risk in Youth</i>	83
Tabela 14.	Kryteria klasyfikacji skazanych ze względu na poziom zabezpieczeń w stanie Delaware	90
Tabela 15.	Środki stosowane wobec nieletnich pozostające w dyspozycji sądu .	118
Tabela 16.	Funkcje interwencji na poszczególnych poziomach	130
Tabela 17.	Limity kontaktów dla określonych poziomów interwencji	130
Tabela 18.	Górna granica wieku nieodpowiedzialności przed sądem dla nieletnich w poszczególnych stanach	140

Tabela 19. Charakterystyka etapów oddziaływań w Funkcjonalnej Terapii Rodziny	155
Tabela 20. Różnice pomiędzy probacją a <i>parole</i>	177
Tabela 21. <i>Probation Service</i> w Anglii i Walii na przestrzeni wieków	186
Tabela 22. Zestawienie wyroków orzekanych w Anglii i Walii w roku 2009	201
Tabela 23. Więźniowie z wyrokami nieoznaczonymi w latach 2000–2009	215
Tabela 24. Wielkość populacji osadzonych w Anglii i Walii w latach 1980–2013 .	217
Tabela 25. Liczba przestępców objętych MAPPA na dzień 31 marca 2010 roku .	238
Tabela 26. Populacja amerykańskich więźniów w latach 2000–2010	242
Tabela 27. Typy jednostek penitencjarnych tworzących pion więziennictwa federalnego	246
Tabela 28. Programy dedykowane minimalizacji potrzeb kryminogennych ...	265
Tabela 29. Poziom recydywy w ujęciu temporalnym (w %)	269
Tabela 30. Modele <i>boot campów</i>	302
Tabela 31. Dzienny koszty utrzymania skazanego w zależności od formy oddziaływania (w dolarach)	314
Tabela 32. Zróżnicowanie planów oddziaływań w poszczególnych częściach Stanów Zjednoczonych	333

SPIS SCHEMATÓW

Schemat 1.	Historia rozwoju narzędzi diagnostycznych	47
Schemat 2.	Elementy diagnozy penitencjarnej	89
Schemat 3.	Miejsce probacji w postępowaniu sądowym	176
Schemat 4.	<i>Probation Service</i> na różnych etapach postępowania karnego	189
Schemat 5.	Poziom ryzyka a intensywność interwencji	192
Schemat 6.	Populacja pozostająca pod dozorem <i>Probation Service</i> w latach 1999–2013	193
Schemat 7.	Wyznaczenie terminu i warunków opuszczenia zakładu karnego przez więźniów odbywających karę od roku do czterech lat za przestępstwa popełnione przed 4 kwietnia 2005 roku	232
Schemat 8.	Wyznaczenie terminu i warunków opuszczenia zakładu karnego przez więźniów odbywających karę powyżej jednego roku za przestępstwa popełnione po 4 kwietnia 2005 roku	232
Schemat 9.	Wyznaczenie terminu i warunków opuszczenia zakładu karnego przez więźniów odbywających karę powyżej czterech lat za przestępstwa popełnione przed 4 kwietnia 2005 roku	234
Schemat 10.	<i>Model Transition from Prison to the Community</i>	263

W dobie nieustannie rosnących zagrożeń związanych z przestępczością wzrasta zainteresowanie problematyką postępowania ze sprawcami czynów zabronionych. W przeszłości przyjmowało ono rozmaite formy: od skrajnie represyjnych, mających na celu jedynie ukaranie i odizolowanie winnego, do uwzględniających konieczność działań prewencyjnych i wychowawczych.

Publikacja prezentuje współczesne systemy resocjalizacyjne Anglii i Stanów Zjednoczonych Ameryki stosowane wobec osób naruszających porządek prawny – zarówno dorosłych, jak i nieletnich – w perspektywach: historycznej, społecznej, organizacyjnej oraz pedagogicznej. Oba systemy, określane ze względu na wspólne korzenie jako anglosaskie, należy niewątpliwie uznać za wiodące i wyznaczające dzisiejsze tendencje w sposobach reagowania na zachowania przestępcze. Monografia przybliży stanowiące fundament zagadnienia teoretyczne oraz oparte na nich rozwiązania praktyczne, wraz ze szczegółowym omówieniem wybranych programów i instytucji resocjalizacyjnych funkcjonujących w omawianych systemach prawnych.

W zamierzeniu autorów prezentowane w formie podręcznika treści mają stanowić materiał dydaktyczny wykorzystywany podczas zajęć na kierunkach związanych z resocjalizacją, zwłaszcza w obszarze diagnostyki, metodyki oraz studiów porównawczych systemów oddziaływań. Równie istotnym celem jest zainspirowanie decydentów odpowiedzialnych za rozstrzygnięcia w zakresie profilaktyki i resocjalizacji w naszym kraju oraz dostarczenie im materiału porównawczego do dalszych działań.

9 788323 228868

ISBN 978-83-232-2886-8